ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ПРИЛОЗИ

CONTRIBUTIONS

XXXVII 1-2

**ПРИЛОЗИ ПОСВЕТЕНИ
НА АКАДЕМИК БЛАЖЕ РИСТОВСКИ
ПО ПОВОД НЕГОВАТА 80-ГОДИШНИНА**

СКОПЈЕ – SKOPJE
2012

Уредувачки одбор:

акад. Блаже Ристовски (претседател)
акад. Витомир Митевски
акад. Катица Ќулавкова
проф. д-р Билјана Ристовска-Јосифовска (координатор)

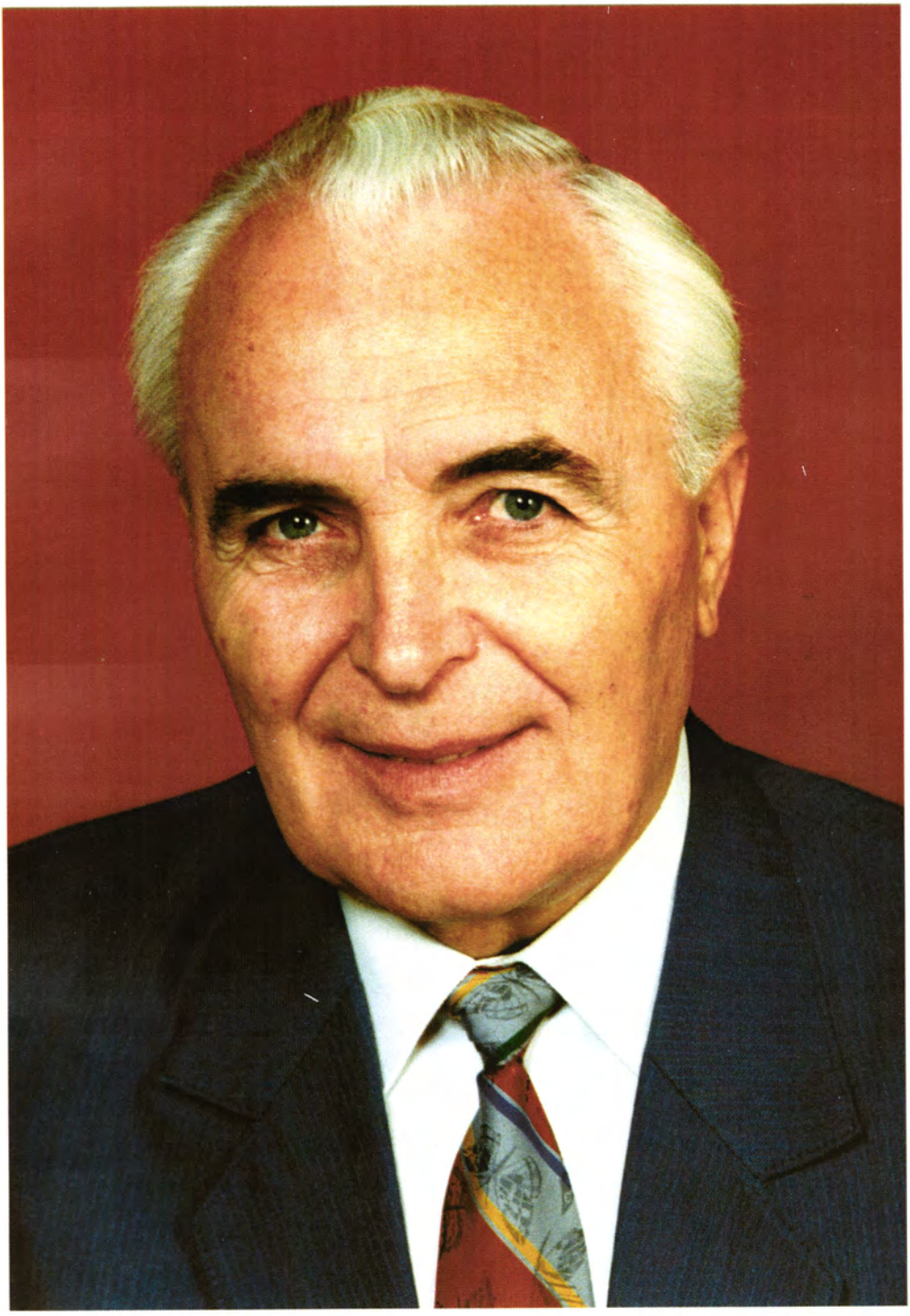

БЛАЖЕ РИСТОВСКИ

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ

РЕВИДИРАНИОТ ПРЕВОД НА МАКЕДОНСКОТО БОГОСЛУЖБЕНО ЕВАНГЕЛИЕ

Содржина: 1. Увод. Значење на библиските и, особено, евангелските преводи. – 2. Осврт кон историјата на евангелските преводи општо и на словенските посебно, во чии рамки имаат свое место и македонските. – 3. Првиот превод на Престолното евангелие на македонски литературен јазик од 1952 год. – 4. Ревидираниот превод на Македонското престолно евангелие од 2008 год. – 5. Илустрации на варијанти меѓу овие две изданија. – 6. Перспективи на понатамошните библиски, посебно евангелски, преводи на македонски јазик.

1. Појавата на второто издание на *Македонското престолно евангелие* претставува настан од особена важност за нашата црковна и народна култура. Оваа необична книга, *Светото евангелие*[1], вечна со својата свештена содржина и богата литургиска симболика, е темел на христијанството. *Престолното евангелие,* посебно, го симболизира и Самиот Христа. Без оваа книга нема православен храм; без неа не може да се одржи најважното богослужение, Света Евхаристија (литургија), на која верниците доаѓаат за да се соединат духовно со Христа.

Библиските, а особено евангелските преводи, не се чин кој штом еднаш ќе се изврши, потоа вечно ќе трае, туку процес на непрекинати ревизии според современите стандарди на јазикот. Содржи-

[1] Издадено во чест на 50-годишнината од возобновувањето на Охридската архиепископија во лицето на Македонската православна црква, Скопје, 2008.

ната на оваа книга останува иста, и понатаму нема да се промени ниедна најмала буква додека не се исполни сè (Мт. 5. 18). Во преводот, меѓутоа, често се менува изразот според стандардот на јазикот од времето кога тој е направен. Преводот е јазична работа, а јазикот е жива материја во постојано превирање, условено од наследени внатрешни тенденции, но и од јазичната средина во која се употребува јазикот.

За да се разбере точно што претставува новото издание на *Македонското престолно евангелие,* потребно е човек да има предвид што му претходело нему во поблиското и подалечното минато, како и што се очекува да следи по него. Поради тоа во своето излагање се запирам, главно, на следниве три точки:

а. За евангелските преводи на други јазици воопшто и, посебно, за македонските.

б. Новото ревидирано издание на *Македонското престолно евангелие* во споредба со претходните евангелски преводи на македонски, а пред сè, со објавеното во 1952 година.

в. Какви се перспективите за понатамошните библиски и, особено, евангелски преводи на македонски јазик.

Со оглед на сè позасиленото негирање на македонскиот јазик од страна на некои наши соседи, сметам дека е неизбежен еден макар и бегол преглед на ваквите постари преводи, за да не се помисли дека пред спомнативе две изданија немало и други такви на македонски. Затоа ќе се запрам прво на нив.

I

2. За разлика од некои религии каде што светите книги не смеат да се читаат на друг јазик освен на оригиналниот, на којшто за првпат биле запишани, *Светото евангелие* од самиот почеток се проповеда и чита на разни јазици. Тоа е најпреведуваната книга во светов. Основа за тоа има во духовденскиот настан (Дела ап. 2. 1–47), кога апостолите, просветени од Св. Дух со дарот на јазици, им се обратиле на многубројните поклоници (дојдени во Јерусалим од разни места заради празникот Педесетница) на нивниот мајчин јазик и започнале да им зборуваат јавно за Христа, за Неговите дела и за Неговото учење.

Набргу потоа започнале да се нижат и писмени преводи (коптски, латински, ерменски, грузиски, готски и др.) на Светото писмо, на Стариот и Новиот завет, а посебно на Евангелието.

Поради преводот на оваа книга голем број народи во светов се здобиле со своја писменост[2]. Првите писмени спомени, на нивниот јазик и за нивната култура, започнуваат со преводот на Евангелието. А преку преводите и нивните варијанти може да се следи и историскиот развој на јазикот. Таков е случајот и со Словените почнувајќи од IX век. Во тие рамки и македонскиот превод на Евангелието има своја подолга историја.

И во најстариот словенски превод на Евангелието, направен од Солунските браќа свв. Кирил и Методиј, се зачувани траги од говорот на словенското население во Солунско, врз чија основа тоа било и преведено. Дијалектните разлики на словенските племиња во тоа време, меѓутоа, биле минимални. Евангелието во превод на дијалектот од македонското словенско население го разбирале и го сметале за свое и Моравците, и Панонците, па и источните руски племиња. Тој превод е на општословенски јазик и никој од современите словенски народи нема право да го присвојува само за себе.

Константин Философ – св. Кирил, инвентор на првото словенско писмо – глаголицата и кодификатор на старословенскиот литургиски и литературен јазик, ги решавал графичките и јазичните проблеми во склоп со евангелската и литургиската содржина. Неговиот глаголички систем е нагоден така, што и визуелно да го проповеда Евангелието. Најголем број од глаголичките букви се оформени, целосно или делумно, од три основни христијански знака: ✞ (крст – најважниот христијански симбол), Δ (триаголник – Св. Троица) и О (круг – совршенство).

Тие се целосно вградени во самиот почеток од првото зачало на изборното евангелие: *Крстот,* со кој започнува секоја работа на христијанинот, е со гласовна вредност на *А* има и бројна вредност *1,* (т.е. прво зачало), *триаголник* со натпишан *круг* ја означува буквата *И,* а

[2] Библиските преводи често биле и се предмет на многубројни студии. Тие особено се зголемија откако во XIX век (1804) Британското и светско библиско друштво – British and Foreign Bible Society (BFBS) егзалтирано настапи со ставот дека Светото писмо треба да им биде достапно на сите луѓе во превод на нивниот сопствен говорен јазик, и организира широка мисионерска активност за таа цел во светов. За постигање на оваа цел тоа формирало Генерален комитет, којшто ги координирал локалните (националните) друштва и придружни организации, како и една група платени соработници што ги организирале изработката и печатењето на современите библиски преводи, како и нивната дистрибуција во земјата. Св. Кирил Философ, инвентор на словенското писмо (глаголицата) и првиот преведувач, заедно со брата си Методија, на слов. Евангелие, за единаесет векови ги испреварил овие идеи на BFBS (сп. неговата Беседа на Венецијанскиот диспут).

обратно свртен, кругот здола, а триаголникот згора – *С* (= ИС), кратенка за името *Исус,* и почеток на *Јн. Евангѣ.* 1, 1: **искони бѣ слово**. Според познатиот чешки теолог и палеославист Војтех Ткадлчик, св. Кирил ја оформувал глаголицата преведувајќи го Евангелието.

Кириловото словенско писмо во Моравија немало долг век. По смртта на св. Методија таму тоа било заменето со латиница, а словенскиот јазик со латински или германски. Во североисточна Бугарија по кратка употреба тоа било заменето со грчко писмо, дополнето со дватринаесет букви од глаголицата. Само во Охридскиот книжевен центар на свв. Климент и Наум Охридски продолжила употребата на глаголицата за уште два века, а потоа и овде била заменета со грчко-глаголичкото писмо, наречено *кирилица.*

Но континуитетот на писмениот јазик од првите библиски преводи, пред сè на Евангелието, не е прекинат[3]. Со исклучок на јужниот дијалектен ареал во Македонија таа традиција продолжува. Во основата пишаниот јазик навидум останува ист[4], додека говорниот, како секој жив организам, постојано се развива и со тоа сè повеќе се оддалечува од фиксниот писмен јазик. Поради тоа се јавува потреба повремено да се доближуваат архаичните текстови до говорниот јазик преку понови преводи.

Од средината на XVI век, пак, кога започнале да се оформуваат поголем број на европски и словенски современи јазици, и балканските словенски народи биле зафатени од еден просветителски бран.

Решителен стимул за преводи на говорен јазик во Македонија тогаш е дојден од дамаскинарската книжнина[5]. Под влијание на напред-

[3] Руската варијанта на црковнословенскиот задолжителна во православниот словенски свет, па и за Македонската православна црква *била, е* и *ќе остане официјален јазик* заедно со македонскиот.

[4] Јазикот на Кирило-Методиевиот превод на Евангелието навидум останувал ист. Меѓутоа, и во него проникнувале особености од говорниот јазик. Речиси при секој препис на преводот спонтано проникнувале во него и нови црти од дијалектот на препишувачот. Во Македонското евангелие на поп Јована од XIII век веќе јасно се диференцирани некои специфични македонски црти, особено во фонетиката (сп. **ѫ** > *а; х* > *в* и др.).

[5] Во краткиот, но мошне сугестивен *Увод* на зборникот *Thesauros (Сокровиште)* Дамаскин ја истакнува целта на својата просветителска дејност со следниве зборови: „Каква полза од една заклучена градина, или запечатен извор? Каква полза и од Светото писмо ако тоа за луѓето претставува лавиринт или загатка и сфинга?“

ните идеи на Дамаскин Студит кај нас се појавиле намерни тенденции за понароднување на писмениот црковен јазик, зашто старословенскиот од Кирило-Методиевиот период веќе станал неразбирлив за верниците. Првиот превод на Дамаскиновиот зборник *Сокровиште* е направен во Македонија од еп. Григориј Пелагониски, и во науката е познат како *Македонски превод на дамаскиноѿ*. Определбата *Македонски* на овој превод не е само географска, туку има и подлабока, јазична основа наспроти *Средногорскиоѿ (бугарски)* превод[6].

По углед на Дамаскин Студит, којшто дава цитати од Библијата на новозаветниот општ грчки дијалект, а објаснувањата – на новогрчки, и Григориј Пелагониски дава цитати од Библијата, особено од Евангелието, на архаичен црковнословенски јазик, а објаснувањата – на народен македонски од западното наречје. Тоа, неоспорно е обид на црковните луѓе да му го доближат Словото Божјо на народот. Навистина, ова не е типичен превод, но парафразите се опширни и многубројни, допуштани на околу 1100 ракописни страници голем формат, а тоа претставува значителен евангелски текст на народен говор.

Во време на османлиската доминација, кога сме немале свој административен центар да врши надзор, писмениот јазичен развој се одвивал стихијно во одделни дијалекти. На дијалектен јазик се ширеле и преводите на зборникот од Дамаскин Студит, особено во XVIII и XIX век. На ист начин често било преведувано на говорен дијалектен македонски јазик и Евангелието во избор или во уште помали делови. Познати се неколку такви фрагментарни преводи.

Во Егејска Македонија, каде што црковните служби се извршувале на грчки јазик, под притисок на фанариотските владици, било наполно истиснато и словенското писмо. Таму се појавиле преводи на Евангелието на македонски говорен јазик со грчко писмо. Во XIX век се објавени неколку превода на изборни евангелија на дијалектен македонски говор со грчко писмо: *Еницевардарско (Кониковско) евангелие*, превод на архимандрит Павел Божигропски од с. Кониково, објавено во Солун 1852 год.[7]; *Солунско (Кулакиско) евангелие,* превод на учите-

[6] Сп. П. Хр. И., *М.Ј*, 11–12, 1961–62, 33–52; 53–72.

[7] Сп. Й. Иванов, *Български старини из Македония,* София 1931 (1969), 181–183. Една финска експедиција на слависти во последно време откри во Библиотеката на Александриската патријаршија постар ракопис од тој превод и неодамна го објави под наслов *The Konikovo Gospel (Кониковско евангелие),* под редакција на J. Lintedt, Lj. Spasov, J. Nuorluoto, Societas Scientiarum Fenica, 2008.

лот Евстатиј Кипријадис, од 1860 год.[8]; *Неврокопско (Трлиско) евангелие* од 1861 год.[9] и *Корчанско* (с. Бобоштица) од 1870–1880[10].

Во ракопис се откриени и други слични преводи од XIX век, на дијалектен македонски јазик, пишувани со црковнословенско писмо, како на пр. евангелските четива на мијачки дијалект во т.н. *Брждански дамаскин,* всушност по потекло од манастирот Св. Пречиста, Кичевско[11].

3. Полн текст на *Престолното евангелие* во превод на литературен македонски јазик за првпат е објавен во 1952 год. Бидејќи по повод 50-годишнината на овој превод во *Прилози* на МАНУ (ОЛЛН, 28, 1, 2003, стр. 25–58)[12] е даден опширен преглед, овде само бегло ќе спомнам некои моменти за тоа како е преведено и на какви принципи е поставено[13], зашто новото Престолно евангелие (од 2008) се смета за негово II издание.

Свештеничката конференција, одржана за време на Втората светска војна на ослободена територија во с. Издеглавје во септември 1943 год., е израз на вековните желби на македонскиот народ за национална и црковна самостојност. Со апелот за обновување на Охридската архиепископија од деновите на Илинденското востание, како и од многу порано, повторен и на спомнатиот Собир во Издеглавје и особено на Првиот црковно-народен собор во март 1945 год., беше многу појасно изразен општонародниот стремеж за независна македонска црковна организација. Тоа, пак, спонтано бара употреба на народен јазик во Црквата. Првата книга, која служи како темел на една национално и црковно самостојна установа, е Светото евангелие.

---

[8] Й. Иванов, о.с, 195–198; A. Mazon, A. Vaillant, *L'Évangéliaire de Kulakia. Un parler du Bas-Vardar,* Paris, 1938.

[9] Л. Милетич, „Два български ръкописа с гръцко писмо", *Български старини* VI, София 1920.

[10] A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l' Albanie du Sud,* Paris 1936. За дијалектните разлики во јазикот на овие евангелија сп. Р. Угриновска-Скаловска, „Околу преведувачката постапка применета во евангелските текстови пишувани со грчко писмо", *Македонските дијалекти во Егејска Македонија,* Зборник на трудови од научен собир, МАНУ, Скопје 1994, 127–135; З. Тополињска, „Од синтаксата на макед. евангелија", *Прилози, МАНУ, ОЛЛН,* 13, 2, 1988, 141–161.

[11] Сп. П. Хр. Илиевски, *Крнински дамаскин,* 1972, 79.

[12] Сп. и *Јубилеен зборник – 25 години митрополит Тимотеј,* Охрид 2006, 217–226, краток преглед од истото.

[13] Предмет за кој уште во 50-тите години мнозина пројавија жив интерес.

По завршувањето на II светска војна, Иницијативниот одбор за организирање на Православната црква во Македонија (понатаму ИО) како приоритетна задача зацрта во својата програма превод на Библијата на македонски јазик во фази: прво да се објави *Светото евангелие* за црковна употреба, потоа *Апостолот* и *Новиот завет,* а најпосле и комплетниот текст на Библијата. Единствениот услов што притоа го поставуваше И.О. беше, библиските преводи на говорен макед. јазик треба да се прават од црковнословенската Библија која кај православните ужива најголем авторитет и ги обединува.

Во едно писмо од 24 дек. 1973 год.[14] свештеник Ѓорѓи Милошев, тогаш службеник во Книгоиздателството „Просветно дело", подоцна Архиеп. Охридски и Македонски Гаврил, го известува г. Звонимир Смиљаниќ, претставник на Библиското друштво за Југославија, дека во јуни 1947 тој склучил договор со ИО за превод на Светото евангелие и во јули 1948 го предал преводот на четирите евангелија. Но тој текст не беше објавен.

На барање од Иницијативниот одбор за организирање на Македонската православна црква тој беше од основа ревидиран, поточно препреведен од двајца теолози, кои по демобилизирањето од НОВ во јануари 1945 беа вработени при ИО и со одобрение од Министерството за просвета на НР Македонија назначени за вероучители во скопските гимназии[15]. Тие веќе имаа извесен опит за превод на библиски текстови. Паралелно со редовната верска настава во школите (од 1945–1947), а потоа при црквите сè до 1952, тие имаа организирано и црковни хорови од ученици[16]. За потребите на црковните служби, во кои земаа активно учество со хоровите, преведуваа на македонски јазик *псалми* и други четива од Библијата (особено од *Евангелието* и од *Апостолот),* како и одделни песни од црковните служби. Тие посебно беа вклучени во

[14] Тоа е одговор на едно барање од Библиското друштво преку З. Смиљаниќ од 14 дек. 1973 год., да им се поднесе извештај за македонскиот превод на *Новиот завет,* зашто имале податоци дека четирите евангелија во македонски превод биле објавени во Графичкиот завод „Гоце Делчев" во 1952, дека *Новиот завет* издаден од Библиското друштво во 1967 „бил преведен од Комисија на Иницијативниот одбор во состав од Ѓорѓи Милошев, Петар Илиевски и Борис Бошкоски". Препис од писмата прилага отец А. Гиревски во својата докторска дисертација *Македонскиот превод на Библијата,* со посебен осврт врз неговата улога во современата мисија на Црквата, Прилог 78 и 79, стр. 296–299 (ракопис).

[15] Проф. Борис Бошкоски и Петар Хр. Илиевски (првиот во Женската, а вториот во Машката гимназија).

[16] Првиот во црквата Св. Димитрија, а вториот во црквата Св. Петка.

подготовката на преводни текстови на македонски за бденијата во црквата Св. Мина, каде што повремено и проповедаа. Во следните неколку години текстовите беа коригирани и дотерувани, особено пред празниците на кои требаше тие да се повторат. Притоа постојано се додаваа и нови преводи, кои се умножуваа, а копии од нив се испраќаа во други цркви и надвор од Скопје.

Во преводот на Евангелието се тргнуваше од ставот дека тој треба да биде колку е можно поблизок до грчкиот оригинал и црковнословенскиот превод, а македонскиот јазик – што почист од туѓи влијанија. Сепак, смислата на изразот, проникнат од евангелски дух, се сметаше за поважна од убавината на јазикот според принципот *non verbum ad verbum, sed sensum ad sensum*[17]. Се избегнуваа книжевни зборови и неологизми, или интернационализми што им се познати само на учени професори. Затоа консултациите со селани од краишта што најмалу биле подложени на влијание од соседните словенски јазици, беа од посебна корист во работата.

Сепак, некои лексички и граматички архаизми беа допуштани во преводот за да не се прекине сосема и врската со црковнословенскиот којшто не престанал да се употребува во нашите цркви, на пр. *лоно,* наместо *прегратка,* поскоро *скут; митар, митница,* не *цариник,* зашто нивните значења не се поклопуваат секогаш, а во црковната практика зборот *митар* не може да се заобиколи. Подготовката за Великиот пост започнува со „Недела на *митарот* и фарисејот", во народот е добро познат зборот *митарство,* а цариник и царинарница во свеста на луѓето спонтано се поврзуваат со современото значење на граничната царинска служба, што не ѝ одговара на службата што ја вршеле старите закупци (наречени митари) за собирање даноци и други дажбини.

Преводот на Библијата, посебно на Евангелието, неоспорно, е долготраен процес на ревизии заради негово подобрување и осовременување. Секој нов, комисиски ревидиран и објавен превод на Библијата би требало да претставува макар еден степен повисок од претходниот. Меѓутоа, независно во која фаза на соодветност се наоѓа преводот, тој претставува нов труд и има свое историско, културно и национално значење.

[17] Во работата покрај спомнатите текстови на грчки и црковнословенски беа постојано консултирани и други пет-шест преводи. За проверка на потешки и спорни места текстот темелно се споредуваше со грчки, црк.-слов., руски, латински, бугарски, српски, германски... Бидејќи во тоа време немаше македонски речници, често баравме селани од краишта со подобро зачуван макед. јазик, и ги распрашувавме за да чуеме како тие би ја кажале фразата.

II

4. Да видиме сега какво место му припаѓа на новото издание на Македонското престолно евангелие во споредба со претходните, а особено со објавеното во 1952, од аспект како на јазичните особености на преводот, така и на техничкото оформување на текстот.

На прв поглед се чини дека има голема сличност меѓу нив. Но при едно позадлабочено прелистување на двете изданија се забележуваат и значителни разлики од секаков вид. Најпрво паѓаат в очи формалните одлики од доменот на техничкото оформување.

Прво остава впечаток обемот на книгата. Во II-то издание тој е за 60 страници поголем отколку во I-то. Потоа, додека I-то е отпечатено со кирилица што личи на црковнословенското писмо, на хартија со загасита, мат боја за да прилега на старите ракописи, од каде што се избрани иницијалите, вињетките и заставките, со цел Евангелието и надворешно да се поврзе со црковнословенскиот превод, на што постојано се инсистираше, II-во издание е отпечатено со современа кирилица, на млечно бела хартија, со потесни маргини и со покрупни букви, што е причина и за зголемениот обем на книгата. Иницијалите само надворешно наликуваат на оние од I-то издание. Во обемот тие се намалени за една петтина. Но, украсени со додадени внатрешни уметнички орнаменти и отпечатени со жар црвена боја, лесно паѓаат в очи. Сите се еднообразни, додека во I-то издание оние со кои започнува глава се покрупни, а кај зачалата се за нијанса поситни. Илустрациите на евангелистите во новото издание се заменети: Матеј од икона на Св. Б-ца Перивлептос во Охрид, Марко и Лука од фрески во Лесновскиот манастир, а Јован – од икона на Топличкиот манастир. Во новото издание вињетките и другите графички орнаменти се елиминирани, а за сметка на тоа текстот е повеќе истакнат.

Колонцифрите на секоја страница го олеснуваат наоѓањето на четивата, што е од практична страна многу корисно, а покрупните букви даваат можност да бидат полесно и точно прочитани и од постари лица. Тоа е мошне добро замислено и технички перфектно изведено.

Како што се спомна, Престолното евангелие го симболизира Самиот Христа. Тоа јасно се гледа од *малиот вход* на литургијата што го претставува Христовото излегување на јавна проповед. Ѓаконот (одн. свештеникот, ако нема ѓакон), го изнесува Светото евангелие од олтарот, држејќи го високо над главата, за да го видат верниците, прави опход од северната врата на олтарот до пред амвонот насред црквата,

па пред да го врати на престолот и пред да влезе низ царските двери, извикува гласно: *Премудрост прости!* (т.е. Застанете простум, ќе се чита Премудрост!). Овие зборови пред читањето на Светото евангелие, го задолжуваат и ѓаконот, одн. свештеникот, да го прочита секој збор од евангелскиот текст јасно и точно.

Со такво прецизно читање свештеникот (одн. ѓаконот), истовремено исполнува двојна благородна мисија: прво просветителска, со евангелска светлина и, второ, просветна, затврдувајќи го стандардниот македонски литературен јазик, често нарушуван дури и од оние што се најповикани да го штитат и пропагираат.

*

Во самиот евангелски текст, ако се чита прво од едното, потоа од другото издание, или обратно, одвај ќе се забележи по некоја синонимична варијанта при предавањето на евангелската содржина. Но, ако се читаат позадлабочено паралелно двата текста, ќе се видат многу повеќе разлики меѓу нив.

Разликите се во најголем број (преку 90%) синонимични лексички и фразеолошки варијанти во духот на основниот принцип: „Не буквално преведување, туку адекватно предавање на смислата". Такви варијанти се забележуваат од самиот почеток и во ракописите на оригиналниот грчки текст, во зависност од кое време потекнуваат тие. Тоа јасно се гледа од коментарите со *variae lectiones* на критичките изданија.

Многу поголем број на такви варијанти има во латинскиот превод од II–IV век. Поради тоа папата Дамас го задолжил бл. Јероним, длабок теолог и мошне учен филолог, да изврши ревизија на многубројните евангелски преводи на латински. Блажени Јероним собрал мноштво такви ракописи и ги споредил со грчкиот текст. Кон секоја од варијантите се однесувал многу одговорно и со особена почит. Без крајна неопходност не отфрлал фрази што можат да се вклопат и во неговиот *Novum opus*. Но, во преписите на неговата првокласна *Vulgata* во средниот век навлегле многубројни нови варијанти.

Во новото издание на Македонското престолно евангелие се направени неколку стотици интервенции, вклучително со често повторуваните, во текстот од сите четири евангелија. Интервенциите се однесуваат на предмети, речиси, од сите сегменти на јазикот: ортографијата, ортоепијата, граматиката, синтаксата, фразеологијата, а особено лексиката.

Тоа е сосема нормално, ако се има предвид фактот дека изданието од 1952 е почнато да се работи кога Правописот на македонскиот литературен јазик, објавен во 1945, беше шапирографски умножен на само 16 страници; во 1948 беа внесени извесни корекции во Правописот, што бараше ревизија на преведените текстови, а во 1950 се појави и *Македонскиот правопис со правописен речник* на **180** страници мал формат (12°), кога беше извршена и порадикална ревизија на преводот. Во седумдесеттите години Македонскиот правопис веќе беше објавен на 600 страници (8°), што дава пошироки можности за јазична контрола од различен вид. Други наши книги, објавени во 50-тите години од минатиот век одамна се заменети со нови, ревидирани изданија. Преведувачите на **Престолното** евангелие од 1952 не очекуваа дека тоа ќе има така долг век на употреба. За секој случај тие дадоа на крајот од евангелскиот текст и пасхална таблица за подолг период, од 60 години (до 2012), кој наскоро истекува. Среќен сум што, како еден од тројцата преведувачи на тоа Евангелие, го доживеав и моментот да ја видам замената со осовремен и значително подобрен текст. Тоа лесно може да се види од следниве споредби.

5. На самиот почеток паѓа в очи различно дефинираниот наслов на евангелијата во новото издание: Светото евангелие *според* Матеја, Марка, Лука, Јована, наспроти *од* Матеја, Марка итн. во I-то. На грчкиот предлог *katá* со акузатив, всушност, повеќе му одговара значењето *според,* отколку *од.* Меѓутоа, принципот да не се оддалечува македонскиот превод од црковнословенскиот, којшто е во паралелна употреба во православните словенски цркви, ги задолжуваше преводачите на првото Богослужбено евангелие да го задржат предлогот *од.* Тимот за ревизија на преводот очигледно не бил притиснат од таква директива, но сепак и во II-то издание не можел да биде заобиколен предлогот *од* во насловот на избраните четива на Единаесетте утрени неделни евангелија и Евангелијата во деновите на страсната седмица (стр. 243–287).

Спомнатите најбројни лексички и фразеолошки варијанти можат да се поделат на неколку подгрупи:

Едни од нив, со минимални формални додатоци, речиси се идентични по значење, како: *качи – искачи; прати – испрати; пишано – напишано; пак – повторно; приготви – подготвува; простува – опростува; утринта – утринава; жребе – ждрепка; Отец небесен – О. Којшто е на небесата* и др. [бидејќи овие зборови од I-то и II-то издание *(1–2)* се повторуваат на повеќе места во евангелијата, референците кон глави и стихови се изоставени]. Тука можат да се додадат и

глаголските форми во кратка или проширена форма: *излечи – излекува; онемиш – онемееш; п̄раша – п̄рашува; радуј се – радувај се* и др. Кратките форми се употребуваат, главно, во I-то, а подолгите во II-то издание. Но, има и обратни случаи, како: *крп̄а од небелен п̄лат̄ – нова крп̄а; ја п̄роп̄оведаше радоснат̄а вест̄, за царст̄вот̄о Божје – г̄о п̄роп̄оведаше еванг̄елиет̄о на царст̄вот̄о Божјо* (Мк. 1. 14); *п̄рочуен член на совет̄от̄ – уг̄леден синедрионец;* кој друг може да *оп̄рост̄ува г̄реови освен еден Бог̄* – кој друг може *да п̄рост̄ува г̄ревови* освен *Единиот̄* Бог (Мк. 2. 7).

Во повеќе балкански јазици меѓувокалното *в* е нестабилно и отпаѓа. Забележително е дека ваквото *в* пред *о* најпрво започнувало да се губи. И во македонското западно наречје тоа било најслабо во ваква позиција. Затоа пишувавме *г̄реови, меови* – сега поправено во *г̄ревови, мевови.* Мисирков го избриша интервокалното *в* насекаде во својот правопис. А Бл. Конески, го врати ова *в* во правописот откако го вклучи и велешкиот говор како базичен за македонскиот литературен стандард, зашто велешкиот е поврзан со источните говори, каде што *в*-то е стабилно и потесно го зближи западното со источното наречје.

Во I-то издание се употребуваат и поархаични зборови кои се сѐ уште живи во народниот говор, но во второво издание на Евангелието тие се заменети со соодветни современи форми, како: *баг̄реница – п̄урп̄урна намет̄ка; езичници – незнабошци; лоно – п̄рег̄рат̄ка,* одн. *скут̄, п̄азува; дреа – облека; г̄орно алишт̄е/облека – намет̄ка; одарот̄ – п̄ост̄елкат̄а; мит̄ницат̄а – царинарницат̄а*, како и некои именски форми: *чудеса – чуда* и др.

Бројот на синонимни разлики меѓу I-то и II-то издание е зголемен и поради некои принципиелни разидувања. Кога во непосредна близина во текстот ќе се јават повеќе исти зборови, заради стилска разновидност преводачите на 1-то издание зазедоа став, најмалку од три такви збора, барем едниот да го заменат со синоним, а авторите на II-то издание ги оставаат истите зборови како и во оригиналниот грчки текст. Така во евангелието според Марка, гл. 1, ст. 18–21 трипати е повторен зборот *веднаш.* Во I-то издание едното е заменето со *одеднаш.* Забележително е дека и во старословенскиот превод на Библијата се разбива монотонијата со синонимични изрази. Тоа е, пак, уште повеќе нагласено во *Македонскиот̄ п̄ревод на дамаскинот̄* од еп. Григориј Пелагониски (сп. *Крнински дамаскин,* стр. 37–45, 109–116).

Синоними од различни основи: *вршеше – п̄равеше; крив – виновен; за да г̄о окриват̄ – за да г̄о обвинат̄; кривица – вина;* сврзникот *како – от̄како; зашт̄о – бидејќи; се боеја – се п̄лашеа; баба му* на

Симона – *тешта му на С.; пазеа – внимаваа;* сите што *чуја – слушнаа;* и *одеднаш* ангел Господен – *и еше* ангел Господов; да му го *сложаш* името – да му го *дадаш* името итн.

Меѓутоа, има зборови што на времето кога се правеше I-то издание се употребуваа, а денес се излезени од употреба. Тие се сосема правилно заменети во новото издание: *ѓубав, ѓубаша – лепрозен, лепрата; сведочанство – сведоштво;* па *му запрети* – па *му заповеда* (Мк. 1. 43) и др. Подобрување во јазичниот израз е постигнато со разни средства. Една запирка префрлена на соодветното место придонесува за појасен израз. А со попрецизни зборови и променет ред во реченицата, текстот уште повеќе се појаснува, како што се гледа од следниве неколку паралели: *по мене иде – по мене доаѓа; ќе ме ублажуваат – ќе ме нарекуваат блажена; беше близу пасха – се наближуваше пасха; црковната – храмовната завеса; чкртање со заби – крцкање* со заби; *да дојдеме* (Мк. 1. 38) во првото издание е печатна грешка со замена на *п* во *д – појдеме*, што во второто е исправена.

Редоп на зборовите во реченицата според образецот: субјект – предикат – објект: Тогаш *ѓо стресе нечистиоп дух – нечистиоп дух ѓо стресе* (Мк. 1. 26); *И почнаа учениците да кинат – И учениците почнаа да кинат* (Мк. 2. 23).

Други промени во редот на зборови: И целиот град *се беше собрал – беше се собрал* (Мк. 1. 33); *А Марија како стана во тие дни* отиде набргу во горниот крај – *А во оние дни М. откако стана, отиде набргу во ѓорниоп крај, во ѓрадоп Јудин* (Лк. 1. 39); *Слава во висините на Бога – Слава на Бога во висините* (Лк. 2. 14); И рече Марија *мојата душа Го велича Господа – Душата моја Го велича Господа* (Лк. 1. 46); *Јас ви реков веќе – Јас веќе ви реков* (Јн. 9. 27). Заради стилска разновидност и посилно нагласување на некој факт од реченицата сепак се допушта промена на редот според овој образец дури и во јазици каде што тој многу построго се чува.

Од *морфосинтаксичките одлики* на македонскиот во новото издание посебно внимание привлекува доследната употреба на *удвојувањето на индиректниоп објекп,* коешто во првото издание наместа е изоставено: *и праќа дожд* на праведните и на грешните – *им праќа дожд* на... (Мт. 5. 45); *и на нечистите духови заповедува – им заповедува* (Мк. 1. 27); *Што е полесно да кажам на фатениов – да му кажам* (Мк. 2. 9) [и обратно: *И Му се случи* да минува во саботен ден преку нивјето – *И се случи* да... (Мк. 2. 23)]; *па даде и на оние* што беа со него – *а им даде и на оние...* (Мк. 2. 26); *и порача на учениците – и*

им по̄рача на... (Мк. 3. 9); *сакајќи да уг̄оди на народо̄т – да му уг̄оди* на... (Мк. 15. 15); *По̄тоа се јави во друг̄ вид на двајца од нив по̄ па̄то̄т ко̄г̄а одеа в село – По̄тоа им се јави во по̄инаков лик по̄...* (Мк. 16. 12); *не по̄верувааа на мои̇̄те зборови – не им по̄верувааа* на... (Лк. 1. 20); *а име̄то на девојка̄та беше Марија – ѝ беше Марија* (Лк. 1. 27).

Во четириесеттите години од минатиот век така пишуваа и други наши автори. Позната е оценката на Бл. Конески за I-то издание на Евангелието непосредно по неговото отпечатување: „Добро е, немам забелешки“. Удвојувањето на индиректниот објект тогаш беше во голема мера факултативно. Но, по објавувањето на граматиката на македонскиот литературен јазик од Конески, во педесеттите години, тоа стана задолжително во македонскиот стандард. Во новото издание на Евангелието удвојувањето на *Оо1 и Оо2* доследно е применето насекаде.

Извесни разлики се забележуваат во *транскрипцијата на ту́г̄и зборови и лични имиња:* искушуван *од со̄тона̄та – од са̄тана̄та* (Мк. 1. 13). Во I-то издание зборот е според народниот јазик, а во новото *са̄тана̄* е според оригиналниот изговор во еврејскиот. Во македонскиот, како и во повеќе други словенски јазици, краткото *а* во странски зборови преминува во *о*. Сличен е случајот и со името на архангелот *Гаврил/о* (народен изговор) и *Гавриил,* како *Авраам* (оригинален), но *Исус* секаде, наместо *Иисус*.

Има случаи каде што во преводот се прави обид со минимални интервенции во зборот да се проникне подлабоко во неговото значење. Така во текстот на евангелието според Марка, каде што има релативно и најмногу интервенции од различен вид, во гл. 16. стих 3, жените мироносици, одејќи рано кон гробот каде што бил погребан Христос, си разговарале, според првото издание: *кој ќе ни г̄о по̄дига̄не камено̄т од вра̄та̄та на г̄робо̄т?* Во новото издание, наспроти оригиналниот грчки текст: *tís apokylísei imîn ton lithon ek tîs thýras tou mnimeíou,* е внесена и една нијанса на интерпретација, како да се подигне тој тежок камен, имено да се *оттрг̄не, оттркала – Кој ќе ни г̄о оттрг̄не камено̄т?*

Слични случаи има и во првото издание. Така, во првиот стих од 7-та глава на евангелието според Матеј, којшто обично буквално се преведува: „Не судете за да не бидете судени“, е внесена мала интервенција со цел преводот да се доближи повеќе до евангелската мисла, имено: *Не осудувајте, за да не бидете судени.* Осудувањето е погубно. На крајот од настанот *Же̄на̄та фа̄тена во г̄рев* (в. Јн. 8. 10–11) Исус ја

прашал: „Жено, каде се оние што те обвинуваа? Никој ли не те осуди? А таа рече: – Никој, Господи. Тогаш Исус ѝ рече: – Ни Јас не те осудувам. Оди си и немој повеќе да грешиш“. – Во новото издание на Престолното евангелие, меѓутоа, таа интервенција е отфрлена.

Во текстот, пак, на Беседата на гора (Мт. 5. глава), во новото издание е направена една извонредно значајна корекција за правилната употреба на глаголот *вели.* Во современото западно-македонско наречје значењето на *вели* е наполно изедначено со *кажува, г̄овори.* Затоа во I-то издание на Престолното евангелие не се прави разлика во нивната синонимична употреба. Првобитното значење на *вели,* меѓутоа, не можело да се разликува од она на ст. слов. глагол **велѣти** од којшто е изведен *вели,* а имено *благ̄а зап̄овед со желба да биде исп̄олнет̄а.* Тоа значење е документирано во форми изведени од оваа основа и во други индоевропски јазици со постара писменост, како во старолатинскиот. Во новото издание на Евангелието тоа е правилно употребено (сп. Мт. 5. 21–22): *Ст̄е слушале* дека им било речено на старите: „Не убивај... Јас, пак, ви *велам* дека секој што се гневи на брата си без причина, ќе биде виновен пред судот...“. Тоа *велам,* кажано со авторитет, каков што му одговара на Христа, овде е дадено сосема правилно (сп. и ст. 28, 34, 39 од 5-та глава).

*

Од гореизложеното се стекнува двоен впечаток. Од една страна се чини дека двете изданија, и покрај големиот број на разлики, се, речиси исти, а од друга, се гледа дека II-то е во секој поглед значително подновено и подобрено и претставува нов превод. Членовите на Комисијата за ревизија на Престолното евангелие постапиле со длабок респект кон I-то издание.

Тие го прифатиле принципот за замена на *nomina sacra* (Бог/-у, Син, Св. Дух) со личната заменка за 3. лице *Он* и, не само што доследно го примениле во новото, туку ги отстраниле ретките пропусти и исклучоци во старото. Зборови, пак, што можат да навеат опцуени мисли и во II-то се заменети со еуфемични описни изрази, сп. Господи, кога Те видовме ... *необлечен и Те облековме?* (Мт. 25. 36, 38, 41, 43, 44). Има и многу други, навидум ситни работи, но тие служат како спони што ги зближуваат овие две изданија.

III

6. Истакнавме дека библиските преводи, а особено евангелските, претставуваат непрекинат процес, главно од замени на варијанти. Евангелската содржина, се разбира, останува иста, се менува само јазичното руво според стандардот на јазикот од тоа време. Преводачите на изданието од 1952, како што веќе спомнавме, беа свесни за тие промени и не се надеваа дека нивниот превод ќе остане толку долго во употреба.

Две причини беа ургентни за да се замени тоа издание. Прво, за време на поплавата во ноември 1962 год. подрумот на Скопската митрополија, каде што заедно со архивата беше складиран и фондот на отпечатениот тираж од Евангелието, се исполни со каллива вода, која бавно скипнуваше, а потоа се покажа дека голем број од книгите, скиснати во тиња, беа толку многу оштетени што не беа веќе за употреба и пропаднаа. Изградбата, пак, на нови цркви во земјата и надвор на неколку континенти, каде што наши православни верници мигрирале и организирале свој црковен живот, ја зголеми потребата од препечатување на постојното или печатење на нов превод на Престолното евангелие, без кое нема православен храм. Беше избрана вторава варијанта, зашто преводите бргу застаруваат според промените во јазикот, и бараат повремено осовременување, па уште во деведесеттите години, по објавувањето на комплетната Библија на македонски, се пристапи кон ревизија на отпечатениот библиски текст и посебно на Богослужбеното евангелие во организација на Библиското здружение на Република Македонија. Ревидираната Библија излезе во 2006, а за Богослужбеното евангелие во 2003 година беше избрана нова Комисија за супер-ревизија на ревидираниот текст.

Како што се гледа од горната анализа, вторава Комисија успешно ја има завршено обврската. Членовите на Комисијата: Протоѓакон Ратомир Гроздановски – Евангелието според Матеја; Архимандрит Нектариј Најдоски – Евангелието според Марка; Протоѓакон Славе Пројковски – Евангелието според Лука и проф. Јован Кумовски – Евангелието според Јована[18] пристапиле кон работата со извонредна сериозност и свест дека извршуваат одговорна задача. И тие приложија Пасхална таблица за подолг период (од 100 години, до 2100), што значи дека биле свесни за времената трајност и на ова издание. Библиските пре-

[18] Откако ја завршиле својата обврска, секој од нив го читал текстот и на другите рецензенти давајќи сугестии за евентуални дополнителни промени.

води се како и речниците. Штом ќе излезе едно издание, веднаш се пристапува кон подготовка на ново.

Ако се прочита изданието критички и овде можат да се најдат зборови и фрази што можат да се заменат со подобри. Полно совршенство тешко се постига. Пожелно е отсега да се води повеќе сметка и за чистотата на македонскиот јазик. Како во првото, така и во второ издание, впечаток остава мошне честата употреба на причинскиот сврзник *оти*. Тој е позајмен од грчкиот уште во средниот век и одамна одомаќен. Заемки на технички термини од грчкиот во словенскиот има многу. Голем број такви како интернационализми, се прифатени и во други јазици. Сврзник од типот на *оти*, меѓутоа, за кој имаме соодветни наши форми: *зашто, бидејќи,* нема причина толку да се форсира. Тој треба постепено да им го отстапува своето место на домашните форми. Но тоа е работа што ќе следи од идната Комисија за ревизија на преводот. Сега кога е веќе вака убаво технички оформено ова богослужбено издание[19], претстои уште ревизија на богослужбената книга *Апостол* и целиот *Нов завет,* а потоа и на *Стариот завет,* одн. полниот текст на Библијата. Како првото издание на Богослужбеното евангелие во 50-тите години што послужи за основа на *Новиот завет,* а потоа и на целата Библија, сега истата улога треба да ја одигра и II-во издание.

Petar Hr. ILIEVSKI

THE REVISED TRANSLATION OF THE MACEDONIAN LITURGICAL GOSPEL

(Summary)

The introduction of this paper is a strikingly powerful portrayal of the pivotal role that the biblical, notably the Gospel translations, played in the shaping of the European, and particularly, of the Slavic languages. In it the author also mentions the

[19] Има ретки печатни грешки и други случајни пропусти, на пр. „исправете ги патеите (= *патеките*) *Негови* (Лк. 3. 4); „Овој беше во почетокот во Бога (Јн. 1. 2), буквално точно е преведено, *Autòs*, м. род, се однесува на *Lógos,* но во словенските јазици *Слово* е среден род и во 2 ст. од 1 гл. треба да стои *Ова.* Вакви и слични ситни пропусти можат да се соберат, во одделен список да се отпечатат и да се залепат на крајот од евангелскиот текст.

necessity of periodic revisions of the translations and their adjustment to the contemporary languages.

The paper continues with a short historical review of the Macedonian Gospel translations from the XVI century onwards, enumerating a few handwritten translations of Gospel fragments from the XIX century, and also printed editions of greater fragments of the Slavic translation of the Gospel written in Greek letters. In the XVI century the bishop Grigorij of Pelagonija made the first Church Slavonic translation of the collection of sermons *Thesauros* by Damaskinus Studites. The translator followed the principles of the author, giving the Bible quotations in the original old language, and the interpretations in the vernacular.

The third item gives information about the first edition of this translation which was published in 1952. This text was revised after the publication of each orthographic dictionary:

1. May 3rd 1945, the first edition of the Macedonian orthographic dictionary on 16 pages.
2. 1948, revised edition.
3. 1950, the second edition, on over 180 (12°) pages.

In the fourth item the author of this paper, as one of the three translators of the four Gospels (Boris Boškoski, Gjorgji Milošev, and Petar Hr. Ilievski), reveals even more details about the translational process, i.e. about the principles that guided the translators through their work. Language change is inevitable, so the need of reviewing the first edition came naturally, the revising of the translation required enormous amount of dedicated hard work, and the new edition of the revised text appeared in 2008. At first glance the differences between the first and the second (revised) edition are minimal, but if one undertakes an in-depth analysis and compares the two texts more thoroughly, they will inevitably notice the multiple changes, albeit mostly synonymous, as well as the improvements of the text.

This is demonstrated very meticulously using numerous examples in the fifth item of the paper. In this item there is a detailed analysis of the reasons for the new formulations, as well as the rationale behind the first translation.

The paper ends with several suggestions regarding the preparation of the upcoming revised edition of the translation, namely:

> *If one reads the new translation from a critic's point of view of course that the need to replace certain words and phrases with more fortunate choices will be utterly evident. Perfection is hard to achieve. It is desirable, however, that future translators pay more attention to the purity of the Macedonian language.*

The above quotation from the final item of the paper is a clear message to the successors – now that there is a standardised language, Macedonian translators should by all means adhere to the maxim *non verbum ad verbum, sed sensum ad sensum,* while fostering and preserving our rich linguistic heritage along the way.

Илија ВЕЛЕВ

ЧЕТВОРОЕВАНГЕЛИЕТО НА ПОП ПЕТАР ОД 1586 ГОДИНА – СОФИЈА, ЦИАИ бр. 574

(Кон идентификацијата на поп Петар – македонски книжевник од втората половина на XVI век)

Ракописната збирка во Црковно-историскиот и архивен институт при Бугарската патријаршија во Софија располага со голем фонд од 1463 зачувани старословенски и грчки ракописни и старопечатени писмени споменици, од кои еден значаен дел се донесени од Македонија. Оваа богата збирка од старословенски ракописи го следи континуитетот на библиотечните трезори на некогашниот Синод на БПЦ и на Софискиот црковен музеј. Првобитната ракописна збирка се формирала во рамките на Синодалната библиотека во Софија, а од неа во 1900 година Ефтим Спространов опишал 137 ракописи и 20 фрагменти (или вкупно 157 археографски единици)[1]. Во 1923 година се формирал Црковниот музеј кога ракописната збирка од Синодалната библиотека се пренела на чување во оваа новоотворена институција, а спомнатиот Опис на Спространов почнал да важи и како Прва инвентарна книга на ракописни и старопечатени книги. Во истата година поранешниот егзархиски скопски митрополит Неофит ја збогатил ракописната збирка, подарувајќи 30-тина ракописни и повеќе старопечатени книги. Ракописите ги донел од Македонија кога по Првата светска војна се преселил во Бугарија, зашто Српската православна црква ги откупила за духовно владеење македонските црковни епархии од Цариградската патријаршија.[2] Од тогаш почнала да се води и Втората инвентарна книга, што

[1] Е. Спространовъ, *Описъ на ръкописите въ библиотеката на св. Синодъ на Българската църква въ София*, София 1900;

[2] Митрополитот Неофит бил роден во 1870 година во Охрид, а откако на 20-годишна возраст се замонашил, Егзархијата го испратила да учи во Москов-

ги зафаќа инвентираните броеви од 158 до 915 на ракописни и старопечатени старословенски и грчки книги. Од 8 јули 1940 година се отворила и Третата инвентарна книга, во којашто се инвентирале приложените или купени ракописни и старопечатени книги од бр. 916 до бр. 1356. По 7 оставени празни страници (стр. 257–263) на стр. 264–333 од наведенава Трета инвентарна книга се евидентираат уште 100 запишани единици, но тие носат инвентарни броеви од 1500 до 1599. Тоа значи дека не постојат ракописни или старопечатени книги под инвентарните броеви од 1364 до 1499.

Во ракописниот дел со фондот од Описот на Спространов има само еден ракопис донесен од Македонија – Четвороевангелието на поп Јоан Кратовски од 1562 година (ЦИАИ бр. 34), но и тоа било однесено во Софија уште во 1646 година во црквата „Св. Никола". Во истиот дел од овој фонд се регистрира и ракописното Четвороевангелие, кое во 1578 година во софиското село Пролеша го пишувал поп Петар, ученикот на поп Јоан Кратовски (ЦИАИ бр. 28). Во оваа археографска збирка почнало да пристапува ракописното наследство со потекло од Македонија од 1923 година наваму, почнувајќи со даровниот прилог на егзархискиот скопски митрополит Неофит. Оттогаш па наваму бројот на македонските ракописни книги сè повеќе се зголемувал во тамошниот трезор. Во 1974 година при Бугарската патријаршија се основал сегашниот Црковно-историски и архивен институт (ЦИАИ), на кого му бил отстапен целокупниот дотогаш евидентиран ракописен и старопечатен фонд на Софискиот црковен музеј. Во рамките на денешнава институција продолжил да се збогатува фондот на ракописните и старопечатени книги, а во последните две децении научниот интерес

ската духовна семинарија. Црковно-политичките потреби на теренот во Македонија биле пресудни предвреме да биде повикан назад, при што не успеал да ја заврши и духовната академија во Москва. Без малку една деценија ѝ служел на Егзархијата како воспитувач во Скопското педагошко училиште и како истакнат активист во црковните општини во Дојран, Кукуш и Солун. Во периодот меѓу 1908 и 1910 година ја вршел црковната функција на брегалнички епископ и викарен скопски митрополит, а од 1910 година и сè до крајот на Првата светска војна како скопски митрополит ги бранел духовните политички интереси на Бугарската егзархиска црква наспроти оние на Српската црква. (Види: К. Христовъ, Високо Преосвещений св. Скопский митрополитъ Неофитъ, *Илиндень*, книга 2 (92), 1938, стр. 3–16.)

Во најново време своевиден археографски краток каталог на ракописите предадени од митрополитот Неофит во ЦИАИ објави колегата Ѓорги Поп-Атанасов, со кого околу 5 години (2003–2008) заедно работевме врз македонските ракописи во спомнатава софиска ракописна збирка (Види: Ѓорги Поп-Атанасов, Ракописната збирка на егзархискиот скопски митрополит Неофит, *Кирилометодиевистика*, кн. 6, Скопје 2010, стр. 135–162.)

кон оваа археографска збирка е сè поактуелен. Како плод на вакѵиот научен интерес во 2009 година еден истражувачки тим од Бугарската археографска комисија при Националната библиотека „Св. Кирил и Методиј“ во Софија го објави најновиот опис на старословенските библиски ракописни книги од збирката на ЦИАИ.[3] За жал, речиси петгодишните заеднички истражувања во оваа ракописна збирка што ги имавме со колегата Ѓорги Поп-Атанасов сè уште не се интегрирани во посебен научен труд, па по неговите првични парцијални објавувања и мене ми преостана дел од новооткриените сознанија да почнам да ги презентирам во научната периодика.

Во ракописната збирка при ЦИАИ во Софија се чуваат околу 50-тина ракописни четвороевангелија, од кои со највпечатливи калиграфски и илуминаторски вредности се токму преписите што настанале во македонските скрипториуми, од тамошните книжевни дејци: Четвороевангелијата на поп Јоан Кратовски од 1562, 1567 и 1579 година – бр. 34, 250 и 473; Пчињското четвороевангелие од третата четвртина на XVI век – бр. 353; Слепченското четвороевангелие од истиот период – бр. 340; Четвороевангелието на поп Петар од 1586/87 година – бр. 574, и др.

На 26 јануари 2005 година моето истражување во ракописната збирка при ЦИАИ во Софија беше концентрирано на последниот споменат ракопис – Четвороевангелието на поп Петар, што таму се чува под инвентарен број 574. Порано, при научните истражувања, на овој ракопис речиси не му се посветуваше поголемо внимание, па дури тој не се поместуваше и во пошироките каталошки прегледи од ракописното наследство со потекло од Македонија. Него го нема ниту во другите сводни каталози. Единствено Мању Стојанов кратко се задржал на овој мошне добро илуминиран ракопис, кога објавил две црно-бели фотографии со фрагменти од илуминацијата и од лигатурното писмо во неговата позната книга со опис на украсувањата на словенските ракописи што се чуваат во Бугарија.[4] Тоа за мене беше предизвик да му посветам поголемо истражувачко внимание на овој ракопис, при што од самото истражување во неколку наредни денови произлегоа повеќе нови сознанија. Најважно од сè беше што на пагинираниот лист 124а

[3] Боряна Христова, Елисавета Мусакова и Елена Узунова, *Опис на славянските ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт – София*, том 1, Библейски книги, Под научна редакция на проф. Климентина Иванова, София 2009.

[4] Маньо Стоянов, *Украса на славянските ръкописи в България*, София 1973, стр. 148, бр. 259.

меѓу горните стебла на орнаментиранaта заставка го евидентирав записот на пишувачот на ракописот – поп Петар: **Поменї ч҃ⷭтни оч҃е и грѣⷲнагѡ поⷫа Петра.** (Види прилози бр. 1, 2 и 3 на крајот од текстот.) Со оглед на тоа што за ракописот се знаеше дека бил донесен од Македонија од страна на егзархискиот скопски митрополит Неофит, тогаш преостана и можноста да идентификуваме уште еден средновековен македонски книжевник. Ова откритие не го објавив веднаш, зашто требаше да излезе во научната јавност како интегрален труд од истражувањата врз целата ракописна збирка што ги вршевме заедно со колегата Поп-Атанасов. Мојата ангажирана трпеливост остави простор идентификацијата на книжевникот Петар да се обзнани како препишувач на ракописот од авторите на најновиот Опис на библиските ракописи од ЦИАИ,[5] а името на книжевникот се соопшти и од страна на Ѓ. Поп-Атанасов при предавањето на неговите кратки археографски белешки за ракописите од збирката на митрополитот Неофит – главно користејќи ги податоците од овој нов археографски Опис.[6] Како што е и вообичаено за ваквите видови на изданија, најновиот опис на Четвороевангелието пишуван од поп Петар целосно не ги разјасни подробните сознанија за овој значаен писмен и уметнички споменик, при што и Поп-Атанасов укажа на неколку неразјаснети ситуации околу неговото потекло и пишување. Тоа стана дополнителен повод за овој научен прилог да ги допрецизира актуализираните прашања околу пишувањето и потеклото на ова Четвороевангелие.

Првичното стручно прегледување на ова ракописно четвороевангелие го извршил познатиот бугарски научник Иван Гошев, којшто бил и најзаслужен за формирањето на оваа ракописна збирка во поранешната библиотека на Софискиот црковен музеј.[7] Од негова рака се запишани и стручните белешки за овој ракопис во Втората инвентарна книга, на кого и му го означил инвентарниот број 574. Поведувајќи се од содржините на неколкуте записи по празните листови, тој го датира

---

[5] Боряна Христова, Елисавета Мусакова и Елена Узунова, op. cit. стр. 101–103, оп. бр. 53; Како прилог на описот се предава и снимениот лист со записот на книжевникот Петар (Таблица CLX).

[6] Ѓорги Поп-Атанасов, op. cit., стр. 153–155.

[7] Во пет наврати, низ продолженија, во Годишникот на Софискиот богословски факултет Иван Гошев објави стари записи и натписи, што ги евидентирал од поранешните и од новопристапените ракописи во Црковниот музеј. Види: свеска I, за 1926–1927 година, София 1927, стр. 335–378; свеска II, за 1928–1929 година, София 1929, стр. 1–36; свеска III, за 1934–1935 година, София 1935, стр. 1–41; свеска IV, за 1935–1936 година, София 1936, стр. 1–58 и свеска V, за 1936–1937, София 1937, стр. 1–46.

ракописот од периодот меѓу 1583 и 1587 година. Но, тој не го наведува и книжевникот којшто го пишувал ова четвороевангелие. Токму неговите запишани стручни белешки во инвентарната книга точно ги определуваат ракописите што во 1923 година ги подарил егзархискиот митрополит Неофит. Меѓу нив било и Четвороевангелието на поп Петар бр. 574.

Своевиден инвентарен список на ракописите од ЦИАИ објави и поранешниот вработен во таа институција Трендафил Крстанов (види: Commision of Slav Manuscripts, стр. 34–58). Таму се каталогизирани безмалку сите ракописи што до денес се чуваат во збирката при ЦИАИ во Софија. Секој ракопис е евидентиран со основните податоци: инвентарен број, назив на ракописот, датирање, обем и формат. Под бр. 574 се евидентира и ракописното Четвороевангелие, што е предмет на нашето овдешно истражување. Таму ракописот се датира од крајот на XVI век, со обем I + 279 хартиени листови, со формат 310 × 210 и 210 × 140 mm.

При најновиот опис на словенските ракописи со старозаветна и новозаветна библиска содржина во ЦИАИ авторките Борјана Христова, Елисавета Мусакова и Елена Узунова го опишуваат и Четвороевангелието на поп Петар бр. 574.[8] Тие го датираат овој ракопис од периодот на 70-тите години на XVI век, потпирајќи се врз филигранолошките карактеристики на хартиените листови. Меѓутоа, имајќи ги предвид некои од зачуваните записи во ракописот може и конкретно да се определи датирањето на ракописот. Имено, на залепениот лист од внатрешната страна на предната корица има два записа. 1. **ѡткȣпи а҃ еѵ҃лїе. Пвлȣ а҃. Боке а҃ еѵ҃лїе**; 2. Од друга рака: **† сїе ст҃ое бл҃говестїе** (следи тајнопис: **ꙁцишвдꙁс кькд евплли ҂ꙁч҃а** (7091 = 1583) **гц҃кв = грешнагѡ пьпа Николи ҂ꙁч҃а** (7091 = 1583) **҂ꙁр҃пи сектемвриа к҃** (7188 = црковна 1679, а мирска 1678 година на 20 септември). На листот Іа е зачуван следниот запис: **† сїе ст҃ое бл҃говѣстїе г҃рѣшна^гѡ попа Николи коупи^х его ѿ единого дїака лето ҂ꙁ҃.р҃.п҃.ꙁ҃. м҃ца се҃п .и҃. дьнъ** (7187 = мирската 1678 година на 8 септември). На празниот лист IIа од крајот на ракописот го расчитавме и следниот запис: **въ лето ҂ꙁ҃ тисȣшно .ч҃д҃.** (7094 = 1586) **бы҃с жито товаръ по х҃. и н҃.** (= 650) **и бы҃с гладъ по всеи и въсение ꙁмли. Ѵ цр҃а Мȣратъ бега. Беше ве^дро вїно по .о҃.в҃.** (= 72) **и много лȣди помреше ѿ гла^дї. въ ти дн҃и саписа се сїе еѵ҃лїе іереи. коꙗ и довршихъ сїе еѵ҃лїе въ лето .ч҃е.** (веројатно црковната 7095, што наместо 1587 би одговарала на 1586 година). **въ лето пре҃стави се ѡт҃цъ нашъ іеромонахъ Іѡванъ въ цр҃ве небе҃не. Бь҃ да га про҃сти м҃ца ферфара .к҃.ꙁ҃.**

[8] Боряна Христова, Елисавета Мусакова и Елена Узунова, op. cit. оп. бр. 53, стр. 101–103;

дн҃ъ (27 февруари веќе мирската 1587 година) въ свет8ю недел8. прѣ҃тави сѧ. Токму врз основа на овие записи од Четвороевангелието во Втората инвентарна книга при ЦИАИ во Софија и Иван Гошев го датира ракописот од периодот меѓу 1583 и 1587 година. Очигледно е дека наведената 1583 година во записот на внатрешната страна од предната корица не може со сигурност да се прифати како веродостојна, зашто таа е напишана како нецелосна бројка во дел од тајнописната форма на содржината веднаш пред дешифрираната 1678 година. Како што се гледа од нашето наведување на горните белешки, истата 1678 година се потврдува и во записот на предниот лист Iа. Имајќи ја предвид содржината на последниот наведен запис од крајниот празен лист IIа, ние сме склони да прифатиме дека пишувањето на Четвороевангелието бр. 574 се завршило кон крајот на 1586 година. Всушност, истата година се совпаѓа и со согледувањето на застапените водени знаци по листовите на ракописот, коишто се датираат од периодот меѓу 1565 и 1585 година.

Во најновиот опис на ракописот се наведува дека тој содржи I + 278 хартиени листови, со напомена дека содржината завршува на лист 275б, а последните три листови 276а–278б се празни и подоцна врз нив се оставиле неколку записи.[9] При нашите истражувања забележавме дека пагинацијата во ракописот е на секој 10-ти лист (10, 20, 30 ... 270), а 9-тиот лист е пагиниран како 10-ти (веројатно бил броен и првиот празен лист). Треба да го нагласиме тоа дека првиот кватернион е без првиот празен лист, а и содржината со главите на евангелието по Матеј почнува на наредниот л. 1а. Меѓутоа, при попрецизното набљудување на целата означена пагинација во ракописот забележавме дека грешката се исправува од л. 190 до л. 200, кога редоследот на нумерираните листови е сосема во ред. Содржината на четвороевангелието е пишувана на л. 1а – 276б, при што ваквата согледана ситуација ни покажа дека Четвороевангелието бр. 574 содржи I + 276 + III хартиени листови (или вкупно 280 листови).

Содржината на ракописот е зачувана во нејзината целовитост и ја одразува полната текстуална редакција на четвороевангелијата, типологизирани за периодот од втората половина на XIV до крајот на XVI век и наваму. Секое од четирите евангелија (по Матеј, по Марко, по Лука и по Јоан) претходно е проследено со содржината по глави и со предговор преку егзегетските толкувања од Теофилакт Охридски. Содржините по глави за секое од четирите евангелија и нивните предговори со толкувањата почнуваат со богата илуминација на заставки,

[9] Истиот цитат.

лигатурен наслов и иницијални почетни букви. Додека пак, самите содржини на секое од четирите евангелија почнуваат со уште пораскошно и во покрупен обем насликани илуминации, под кои следат насловите со извонредно лигатурно писмо и почетните букви на содржините со украсени иницијали. Секако дека самата илуминација ја извел книжевникот поп Петар, зашто и било вообичаено евангелските ракописи да ги пишуваат добрите краснописци и вештите илуминатори. Преписот на четирите евангелија завршуваат на пагинираниот л. 265а, а наредниот л. 265б е празен. На крајот од четирите евангелија се препишани и другите придружни состави, кои вообичаено се поместуваат во тој или во помал обем. Така, на л. 266а–272б е краткиот месецослов, над чијшто лигатурен наслов исто така има насликано илуминација. Во црковниот календар за сите 12 месеци се евидентираат само спомените за јужнословенските светители Сава Српски и Симеон Нови Мироточец. Присуството на српските светители во содржината на месецословот упатува на размислувањата дека ракописот бил пишуван во северните краишта од Македонија, каде што понагласено биле изразени македонско-српските духовни и книжевни врски. По месецословот, до крајот на ракописот следат составите со упатства кога се читаат избрани евангелски содржини и за какви богослужбени намени. На самиот крај од ракописот е таблицата со назначениот распоред за богослужење на евангелски и апостолски четива, изведувани според осмогласниот систем на црковно пеење. По целосната текстуална структура на Четвороевангелието укоричениот и подврзан кодекс завршува со три празни листови, врз кои подоцна се пишувале записи и се оставале извесни цртежи на раце и птици. Токму од содржините на подоцнежните записи оставени на последните празни листови Iб и IIIа од ракописот се потврдува и потеклото на Четвороевангелието бр. 574 од кумановско-скопскиот крај, во пределите на Скопска Црна Гора:

Лист Iб: **Да се има ꙁнати како поклони Траꙗнъ Гръчъковиħъ три матики лоꙁе на Ꙁабелъ ꙁа дꙋша своиа. Богъ да про^сти. ҂а҃.ѱ.ѯ҃.д҃.** (=1769). **Месеца маиа .к҃д.** (29) **дн҃ъ.**

Лист IIIа: **Писа^х аꙁъ Иѡилъ еромона^х ѿ мана^стиръ Драковица храмъ Въве^дение прѣс҃тие вл^дчци нашеи и Бц҃и више село Банꙗни въ лѣто ѿ съꙁданїе мира ҂ꙁ ти^сꙋщъ. р҃.ч҃.е҃.** (7195-5508=1687) **а ѿ рож^дъства Г҃а нашего І҃с Х҃са ҂а҃.х҃.п҃.ѕ҃** (1686) **ѡ^х ѡ^х това врѣме беше велїкъ гладъ по васеи ꙁемли и беда и вои^ска беше жи^то решето по пет^ссътъ а^спри а вино по .ч҃.д҃.** (94) **и по^спимо** (?) **сиромаси крон^ддиръ вино по^дъ ꙗбꙋкꙋ оу Браꙁдꙋ и помреше лю^ди мноѕи ѿгла^ди по вьсеи вьселениеи.** Потпис **Iѡ (Иѡилъ).**

Во тој прилог оди и записот по првата корица на почетниот празен лист Іа: † **Сїе ст҃ое бл҃говѣстїе г^рѣшна^{гѡ} попа Николи коупи^х его ѿ единого дїака лето ҂з҃.р҃.п҃.з҃.** (71875509=1678) **м҃ца се҃п .и҃. дьнъ** (8 септември).

Според содржините на горенаведените записи би можело делумно да се реконструира потеклото на Евангелието на поп Петар од 1586 година бр. 574. Всушност, ова ракописно евангелие го купил поп Никола во 1678 година од некој непознат дијак и го доставил во Забелскиот манастир „Воведение на св. Богородица“, каде што се наоѓало сѐ до почетокот на XX век. Од неговата манастирска библиотека, или од Скопската митрополија, го зел егзархискиот владика Неофит и го однел во Софија.

Во самиот ракопис се запишале повеќе записи со различна содржина, а меѓу нив има и од раката на книжевникот поп Петар. Најважен е оној во заставката на пагинираниот л. 124а: **Поменї ч҃тни оч҃е и грѣ^шнагѡ по^па Петра.** Другите записи од раката на книжевникот исто така ги евидентираме во полињата на илуминациите. На л. 1а: **ѡ г҃і поспеши ѡ вл^дкѡ направи**; На л. 6а: **ѡ г҃і поспеш^и ѡ вл^дкѡ съвръши**; на л. 208а: **ѡ м҃ти Б҃а моего призри и поспеши**; на л. 265а: **ѡ вл^дкѡ Г҃и Іѵ҃с Х҃е пр^изрї на съвръшенїе дел8 сем8**; На л. 264а крстообразен запис: **ХС ЗА^ч И КѠ^нНЦЬ.**

На л. 204а кај заставката пишувачот поп Петар оставил уште еден запис во форма на тајнопис: **Гѕи клчвен Ѳесдее нъ ѡодвх бж҃вю** (= **Зде почине Анѡанн въ слав8 бж҃ию**). Во самиот тајнопис веројатно станува збор за грешка, при што расчитувањето на името би било наместо **Анѡанн = Іѡаннь** (Види прилог бр. 6 од крајот на текстот). Тоа го натера Ѓорги Поп-Атанасов да констатира дека би можело да станува збор за извесен Јован – име на вториот пишувач на ова ракописно четвороевангелие.[10] Неговата констатација се заснова само врз основа на протолкуваната смисла од содржината на објавениот запис во новиот опис. Меѓутоа, палеографската анализа на писмото во тој дел од ракописот покажува одраз на истиот дуктус со раката на поп Петар. Едноставно, содржината на овој запис во тајнопис од раката на пишувачот поп Петар соопштува дека од тоа место почнува преписот на Евангелието по Јоан. Навистина на л. 204а-б е содржината по глави на Евангелието по Јоан. Значи, ракописот не бил пишуван од двајца книжевници, туку целиот го препишал поп Петар.

При подготвувањето на овој научен труд ми се наметна помислата дали можеме да извршиме идентификација на книжевникот поп

[10] Ѓорги Поп-Атанасов, *Ракописната збирка на егзархискиот скопски митрополит Неофит,* стр. 154–155.

Петар со некој од книжевните дејци од втората половина на XVI век. Имајќи ги предвид содржините на подоцнежните записи во Четвороевангелието бр. 574, приближно можев да ја лоцирам миграцијата на ракописот во областа на Скопска Црна Гора. Веќе и погоре се наведе дека уште во 1678 година извесен поп Никола го купил ракописното четвороевангелие од непознат дијак и го доставил во Забелскиот манастир „Воведение на св. Богородица" кај Бањани, на Скопска Црна Гора. Според зачуваните записи не може да се констатира точно од кое место бил купен ракописот, а со тоа и каде во 1586 година поп Петар го пишувал истиот. Но, долгогодишното мое истражување врз книжевните дејци од македонските скрипториуми по интуиција ме упатуваше кон потребата да се направи споредба со зачуваниот фрагмент врз кој е напишан записот на книжевникот Петар од село Длабочица (Софија, НБ – БИА II А 7460 = поранешна инв. сигнатура бр. 1352/10).[11] Затоа се обратив до бугарските колешки Марија Јовчева и Елена Узунова да ми испратат електронска снимка од спомнатиот ракописен фрагмент, кои непоштедно го сторија тоа во краток период, при што им изразувам огромна благодарност и им посветувам дел од заслугата за новото откритие. Со самото отворање на електронската снимка веднаш се согледа истиот ракопис на поп Петар во записот на л. 124а во Четвороевангелието бр. 574 со оној во записот од фрагментот на книжевникот Петар од село Длабочица на Скопска Црна Гора кај Куманово. По извршената детална палеографска споредба веќе со сигурност се потврдува дека станува збор за исто лице – македонскиот книжевник поп Петар, кој работел во скрипториумот во село Длабочица кај Куманово.[12] (Види ги прилозите бр. 1, 2, 3 и 4 на крајот од текстот.) За пишувањето на овој научен прилог ми преостана уште да извршам и споредба на самите оригинали од ракописното Четвороевангелие бр. 574 од ЦИАИ со ракописниот фрагмент Софија НБ – БИА II А 7460. Тоа би го решило и прашањето – дали листот со подолгиот запис од Софиската народна библиотека му припаѓал на истиот ракописен кодекс од ЦИАИ бр. 574 или пак, тој бил откинат од друго ракописно четвороевангелие пишувано од истиот книжевник поп Петар? Од електронската верзија на снимката што ја имаме на располагање не можевме со сигурност да понудиме прецизна кодиколошка аргумента-

[11] Маньо Стоянов и Христо Кодов, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, т. IV, София 1971, стр. 150.

[12] Ѓорги Поп-Атанасов, Илија Велев и Маја Јакимовска-Тошиќ, *Скрипторски центри во средновековна Македонија,* Скопје 1997, стр. 63–67; Истите, *Творци на македонската литература* (IX–XVIII век), Скопје 2004, стр. 271.

ција, но сепак сме убедени дека односниот фрагмент со записот на книжевникот Петар од село Длабочица е откинат лист од Четвороевангелието бр. 574. На ваквата констатација нѐ упатуваат содржините на записите од двете инвентарни единици.

Прилог 1: Лист 124а од Четвороевангелието бр. 574 од ЦИАИ во Софија со записот на поп Петар како пишувач на ракописот во горниот дел од заставката

Прилог 2: Фрагментот од л. 124а на Четвороевангелието бр. 754 од ЦИАИ во Софија, со записот на поп Петар како пишувач на ракописот

Прилог 3: Фрагментот од л. 124а само со записот на поп Петар горе во заставката на Четвороевангелието бр. 754 од ЦИАИ во Софија

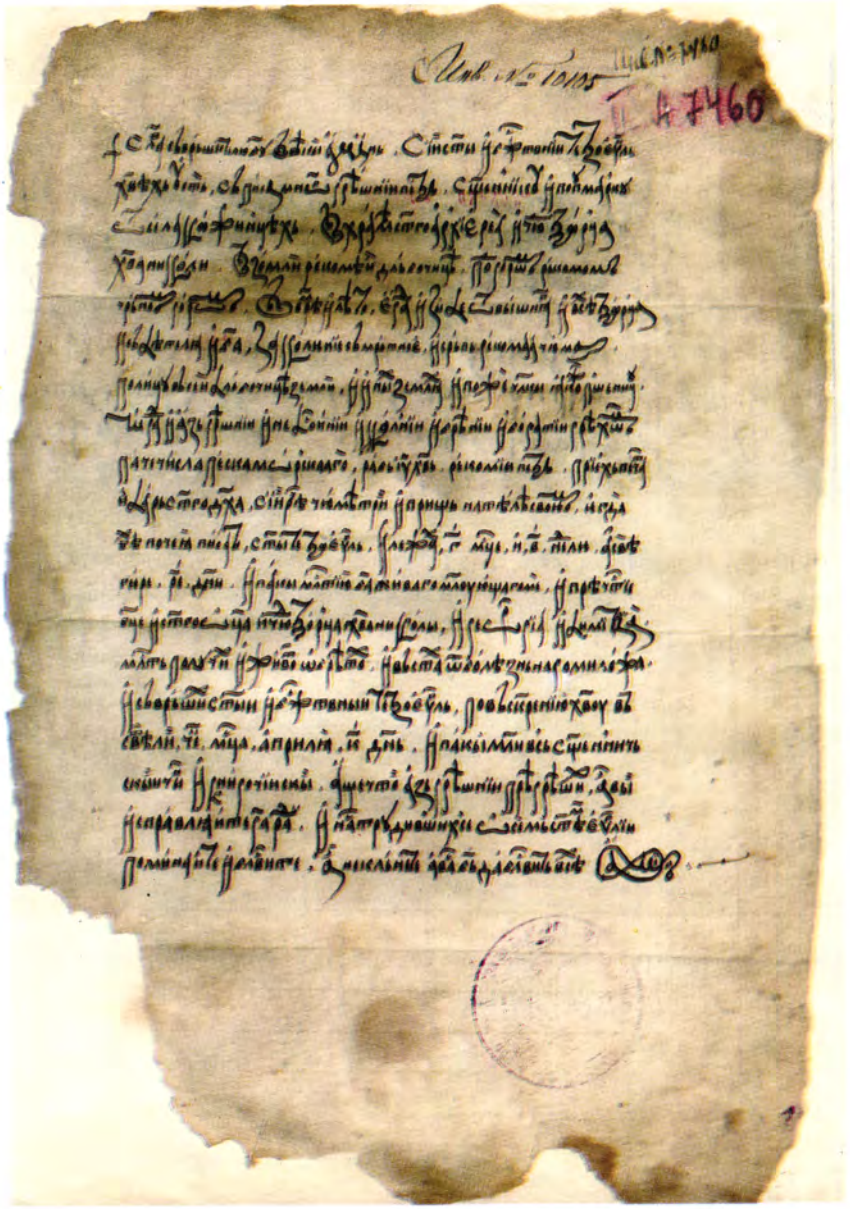

Прилог 4: Фрагмент со записот на книжевникот поп Петар, пишувач на Четвороевангелието од 1586 година (Софија, НБ – поранешна сигнатура со инв. бр. 1352/10; а сега под сигнатурата Софија, НБ – БИА II А 7460)

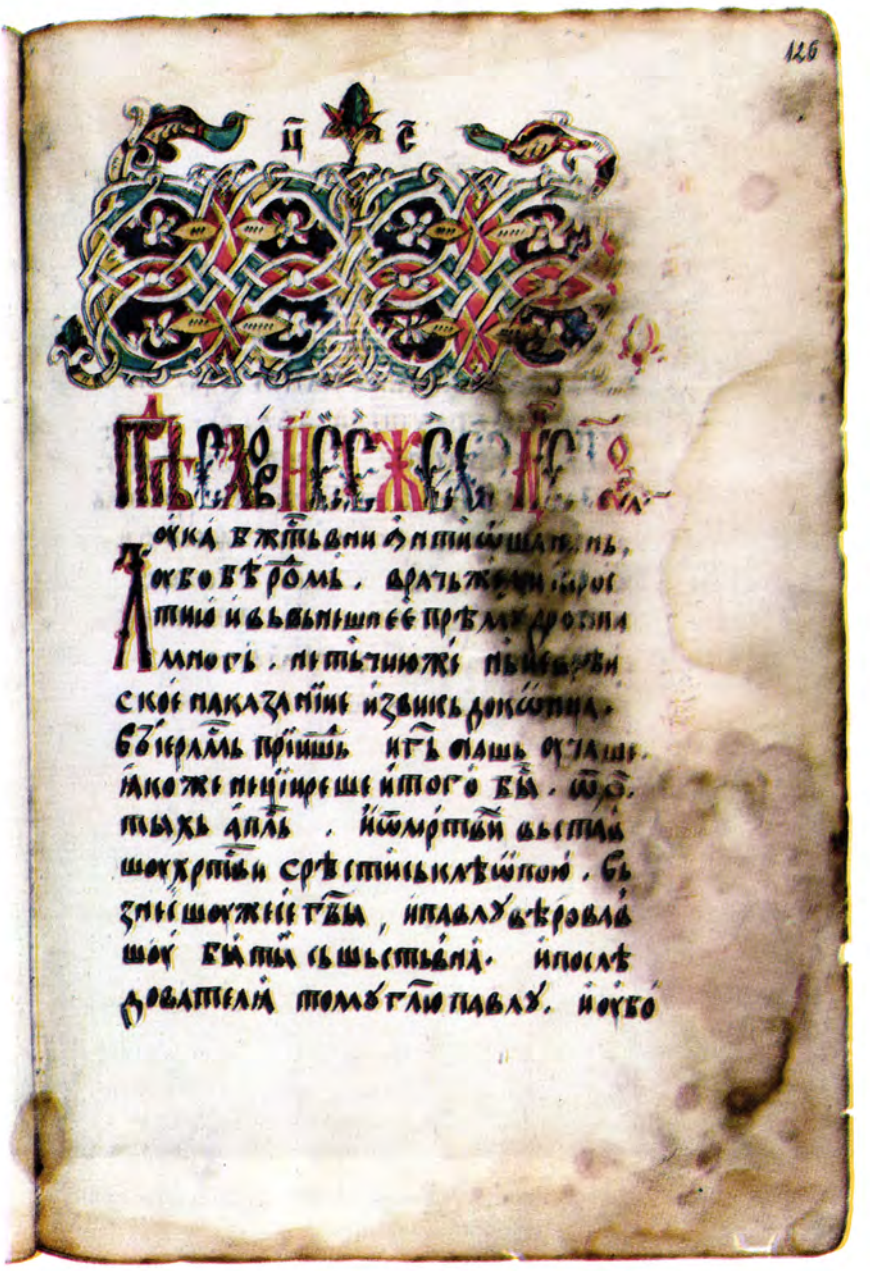

Прилог 5: Лист 126а од Четвороевангелието на поп Петар, ЦИАИ бр. 574

Прилог 6: Лист 204а со тајнописот на поп Петар, дека од овде почнува Евангелието по Јоан

Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ

СЛОВО Ѡ СТРѢЗѢ ЗЛОМЫСЛЄНОМЬ

(Според препис на Антониј Светоански од 1643 година)

Кон крајот на XII и почетокот на XIII в. настануваат крупни политички промени на Балканот. По смртта на Маноил I Комнин (1180) моќта на Византија постепено опаѓа, а нејзината територија е цел на странски напади и освојувања. Српскиот велик жупан Стефан Немања ја отфрлил зависноста од византиската централна власт, а Бугарите, под водство на браќата Петар и Асен, преку организиран бунт, ја обновуваат својата независност, формирајќи го на територијата на Византија своето Второ бугарско царство. Особено кобен за Византија бил Четвртиот крстоносен поход, кој резултирал со заземање на Цариград од страна на Латините (1204) и формирање на Латинско царство на дел од територијата на византиската империја. Во истото време во јужниот дел на Македонија е формирана уште една држава на Латините – Солунското кралство, на чиешто чело застанува Бонифициј Монфератски.

На територијата на бившата византиска империја се формирани и неколку држави, чиишто предводници манифестираат претензии кон државно-правниот континуитет на византиската владетелска круна. Некои од нив, притоа, имаат пресудно влијание врз развојот на политичките настани на територијата на Балканот – Никејското царство, на чиешто чело застанал Теодор Ласкарис, зет на Алексиј III, и Епирското деспотство, предводено од Михаил Комнин.

Во таа преломна епоха повеќе византиски феудалци се осамостоиле и функционирале како самостојни феудални владетели.

Некои од нив биле претенденти за византиската царска круна (Маноил Камиц, Јован Спиридонакис, Теодор Манкафа), додека други, по распадот на Византија во 1204 год., се стремеле кон формирање на нова византиска држава (Лав Згур, Маноил Маврозом, Сава Асиден, Никифор Контостефан).[1]

Таквите политички околности создале услови за формирање на самостојни феудални владенија и на територијата на средновековна Македонија. Кон крајот на XII в. (до 1202 год.) такво било властелинството на Добромир Хрс, чиешто седиште во почетокот било во Струмица, а потоа во Просек, а по 1207 год. статус на самостојни владетели стекнале Алексиј Слав со седиште во градот Мелник и Стрез, кој за своја престолнина ја одбрал изградената од неговиот претходник Добромир Хрс тврдина Просек.

Стрез доаѓа во Македонија по драматични настани. Во есента на 1207 год., при опсадата на Солун, е убиен бугарскиот цар Калојан, по што трновскиот царски престол е заземен на незаконски начин од поголемиот брат на Стрез Борил,[2] кој, веднаш по зацарувањето, посакал да се ослободи од сите можни идни претенденти за царската власт, вклучувајќи го тука и својот брат Стрез.

Соочен со ваквата опасност, Стрез побарал политичко прибежиште кај српскиот велик жупан Стефан Немањиќ (Првовенчани), кој го примил благонаклоно и покрај постојаните закани од страна на новиот бугарски цар. Со помош на српскиот владетел, Стрез бил упатен со соодветна воена придружба во тврдината Просек, по што за кратко време загосподарил со опширна територија во централниот дел на Македонија.

За време на своето владеење, во зависност од политичкиот интерес, Стрез често ги менувал своите сојузници. Во почетокот бил во пријателски односи со српскиот жупан Стефан, но по битката во Пелагонија во 1212 год., кога бил поразен од здружените сили на Солунското кралство и Епирското деспотство, тој го променил својот однос кон Србија и ѝ се приклучил на коалицијата на Бугарите, Епирците и Латините, кои се подготвувале за војна про-

[1] Радивоје Радић, Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века. – Зборник радова Византолошког института, XXIV–XXV, 1986, 280.

[2] Во последно време повеќето автори го сметаат Стрез за Борилов брат, иако има и такви кои претпазливо го третираат само како негов роднина.

тив српскиот жупан. Соочен со опасноста од оваа четиричлена коалиција, жупанот Стефан го испратил својот брат Сава да преговара со Стрез и да го убеди, во име на старото пријателство, да се откаже од подготвуваниот напад врз Србија. Оваа дипломатска мисија на Сава детално е опишана во неговото житие, составено од Теодосиј Хилендарец, а тука наоѓаме изворни податоци и за животот и дејноста на Стрез, за неговата престолнина Просек и воопшто за условите во коишто живеел македонскиот народ во тој период.

Хилендарскиот монах Теодосиј житието на св. Сава го напишал по порачка на старецот Теодул кон крајот на XIII или во првите децении на XIV в., најверојатно, во времето на српскиот крал Милутин (1282–1321).[3] При пишувањето на овој хагиографски текст, Теодосиј се служел со житието на св. Сава, што претходно го напишал ученикот на св. Сава, хилендарецот Даментијан околу средината на XIII в., на барање од српскиот крал Урош I (1243–1276), но и со други писмени извори што му ги доставил старецот Теодул.[4]

Со ракописната збирка на Хилендарскиот манастир, кој е основан од св. Сава и неговиот татко св. Симеон и каде што култот кон овие православни светители е најсилно изразен, се поврзани повеќе словенски ракописи, во чиишто текстови се зачувани преписи од Теодосиевото житие на св. Сава. Ракописите со двата најстари преписи од житието – Теодуловиот зборник од 1336 год. и зборникот на монах Марко од 1370/1375 год. уште во 1896 год. се земени од српскиот епископ Димитрие од библиотеката на Хилендарскиот манастир и однесени во Српската Кралска академија во Белград,[5] каде што се подготвувало критичко издание на Савиното житие од страна на професорите Ѓорѓе Ѓорѓевиќ и Драгутин Костиќ. Овие два преписа од Теодосиевото житие на св. Сава требало да послужат како основа на планираното критичко издание,

[3] Теодосије, Житије светог Саве. Превео Лазар Мирковић, превод редиговао Димитрије Богдановић, Београд 1984, VIII.

[4] С. П. Розановъ, Источники, время составленія и личность составителя Ѳеодосіевской редакціи житія Саввы Сербскаго. – Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ, т. XVI, Санктпетербургъ, 1912, 181.

[5] Димитрије Богдановић, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд, 1978, 128–129.

меѓутоа, во 1898 год. ненадејно починал проф. Ѓорѓевиќ, по што работата врз критичкото издание на житието престанала. За жал, во тоа време исчезнал и Теодуловиот зборник, како и преписот од Савиното житие што од овој зборник го направил Др. Костиќ[6] кои, најверојатно, се наоѓале во домот на проф. Ѓорѓевиќ.

Зборникот на монах Марко, исто така, не е вратен во библиотеката на Хилендарскиот манастир. Во 1914 год. тој е префрлен во белградската Народна библиотека, каде што го преживеал пожарот од 6 април 1941 год., бидејќи во тоа време се наоѓал кај проф. Владимир Ќоровиќ. За време на војната, најверојатно по загинувањето на проф. Ќоровиќ, ракописот е вратен во Народната библиотека, каде што денес се чува под сигнатура рс 17. Преписот од Теодосиевото житие на св. Сава во овој зборник, меѓутоа, не е зачуван во целина: недостасува почетокот, делови од средината и крајот на житието.[7]

Денес во библиотеката на Хилендарскиот манастир се чуваат пет преписа од Теодосиевото житие на св. Сава, кои настанале во периодот од XV до XVIII в. Најстариот препис се наоѓа во зборник од првата четвртина на XV в., меѓутоа, овој препис не е целосно зачуван, додека три од преписите се од XVIII в. и претставуваат црковнословенски преработки на хагиографскиот текст. Единствениот препис што е целосно зачуван и е од релативно постар период е преписот во зборникот бр. 509, пишуван во 1643 год. од јеромонах Антониј во ќелијата „Св. Преображение“ на светогорскиот скит „Св. Ана“.[8]

Во текот на работењето околу темава, рѐгистриравме седум ракописи на јеромонахот Антониј, пишувани во скитот „Св. Ана“, кој се наоѓа во јужниот дел на Света Гора и е подвластен на Великата лавра „Св. Атанасиј“. Станува збор за следниве ракописи:

1. *Зборник*, 1643 год., хартија 348 л. Содржи хагиографски и химнографски текстови. Се чува во Хилендарскиот манастир под бр. 509.[9]

[6] Теодосије, Житије светог Саве, 212.

[7] Љубица Штављанин-Ђорђевић, Мирослава Грозданович-Пајић, Луција Чернић, Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије, књига прва, Београд 1986, 28–29.

[8] Димитрије Богдановић, Каталог, 192.

[9] Сигнатурните броеви за ракописите од Хилендарската збирка се според Каталогот на Богдановиќ.

2. *Златоуст* (цветен), 1652 год., хартија III+600+2л. Содржи слова на св. Јован Златоуст и на други црковни писатели. Се чува во библиотеката на Хилендар под бр. 411.

3. *Богородичник,* 1654 год., хартија II+128+1л. Пишуван е по порачка на јеромонах Јоасаф од манастирот Хопово. Ракописот долго време се наоѓал во Хопово, а денес се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград под сигнатура рс 5[а].

4. *Типик* (ерусалимски), 1656 год., хартија 245 л. Покрај типикот на св. Сава Ерусалимски содржи и повеќе маргинални белешки со хагиолошки и летописен карактер. Се чува во библиотеката на Хилендарскиот манастир под бр. 376.

5. *Октоих*, 1657 год., хартија I+199+1 л. Содржи октоих-параклитик од скратен тип за сите осум гласови. Пишуван е по порачка на хилендарскиот егумен Виктор. Се чува во библиотеката на Хилендар под бр. 136.

6. *Пролог* (стиховен), 1670 год., хартија II+339 л. Содржи пролошки житија за првата половина од годината (јануари-јуни) и триодни синаксари. Пишуван е по порачка на јеромонахот Евсевиј Хоповец и е испратен во манастирот Хопово. Долго време се наоѓал во Хопово, а сега се чува во Музејот на Српската православна црква, збирка на Радослав Груиќ бр. 167.

7. *Типик* (ерусалимски), 1674 год., хартија 253 л. Пишуван е по порачка на јеромонах Висарион Рачанин и други монаси-рачани. Ракописот е испратен во манастирот Рача, но подоцна се нашол во манастирот Савина, каде што се чува и денес под бр. 14.

Зборникот бр. 509, кој е предмет на нашето истражување, е пишуван со полууставно писмо и ресавски правопис. На крајот од ракописот јеромонах Антониј го оставил следниот запис:

Прѣписа сїю книгꙋ, мнѡгогрѣшнїи Антонїє, їєрмонах въ горѣ аѳонꙑсцѣи, на мѣстѣ гл҃ѥмомь Ст҃аа Анна, въ храмѣ ст҃аго пр҃ѡбраженїа г҃а б҃а и Сп҃са нашего Иі҃ѵ Х҃а, въ лѣ҃ѯрна (7151=1643). Тѣмже молю се ст҃ости вашои съ ꙋмилѥнїємь, мл҃тиви моѥи грꙋбости рꙋкы и оума страстꙑнаго нем҃щи боудете · елици прочитаѥте грꙋбописателꙑное потрꙋжденїє нашего ꙋсръдїа, да не въ стꙋдь и прѣтиканїє моѥи хꙋдости въмѣните, за нѥже и молю

се: помолите господа подати ми ѡ сихь и ѡ прочїихь ѿпꙋщенїе, вам бо маль трꙋдь, мнѣ же велїе богатꙋство, въ единои рѣчи ѿ ст҃го срц҃а вашего изнешои се.

Роука слаба, оумь такожѐ.

Теодосиевото житие на св. Сава се наоѓа во почетокот на зборникот (до л. 96б), при што од л. 50 до л. 55 е поместена, како интегрален дел од текстот на житието, засебна текстуална целина под наслов „Слово ѡ Стрѣзе зломысленомь“. Во овој текст авторот Теодосиј ги пренесува автентичните сведоштва на Савиниот ученик Доментијан за историските настани што се случувале во Македонија во почетокот на XIII в., чијшто главен актер бил средновековниот македонски владетел Стрез.

Авторот на Словото го претставува Стрез во целосно негативна светлина. Тој за него е „ѕвѣра сверѣпооумна“, горделив и немилостив убиец, кој го заборавил Бога – и забы б҃а, възвисив се оумомь · оубїица бо и немилостивь, ꙗр же и некроткь; и за најмала вина ги осудувал луѓето на смрт, по што тие биле фрлани од висока карпа во реката Вардар. Освен тоа, кога осудените биле фрлани од карпата во Вардар, тој се веселел и со висок глас довикувал „Внимавај да не си го наводениш кожувот“.

По приклучувањето кон тројниот сојуз (Бугарското царство, Цариградското латинско царство и Епирското деспотство), којшто се подготвувал за војна против српската држава, Стрез бил обвинет дека го заборавил старото пријателство и дека на доброто возвратил со зло и на љубовта – со омраза (се бо положише на ме зла въз бл҃гаа · и ненависть за възлюблѥнїе). Кај него Стефан испраќа српски властелини да го убедат да се откаже од непријателскиот однос и да му се врати на старото пријателство. Тие го потсетувале македонскиот феудален владетел на добрините што му ги сторил Стефан, за братимењето со него пред Бога итн., а кога тоа не помогнало, српскиот велик жупан го испратил во дипломатска мисија кај Стрез и својот брат Сава, кој во тоа време имал архимандритски чин и бил егумен на Хилендарскиот манастир.

Дипломатската мисија на Сава била последна шанса да се избегне војната помеѓу Стрез и жупанот Стефан. Дека тоа е така, се потврдува од фактот што Сава не го нашол Стрез во неговата

престолнина Просек, туку во воен логор северно од Скопје, кога тој веќе фактички бил во воен поход и се движел со својата војска кон српската територија. „Смирениот по срце и сладок по душа“ Сава, меѓутоа, не успеал да го убеди „бесовесниот, нечувствителен и каменоумен“ Стрез да се откаже од својата намера, поради што тој се обратил кон него со заканувачки зборови: „вѣдомо же ти боу҆, ꙗко и мы на г҃а имоуще надежꙋ҆ · не имамы оустрашити҆ вась · ниже оуклонити се вашего мнѡжьства въсхощем · конь готовь на брань · ѿ г҃а же помощь“.

По неуспешната мисија на Сава, се прибегнало кон последното оружје – бил организиран заговор против Стрез и тој бил убиен. Се претпоставува дека тоа се случило во 1214 год., по што Стрезовото феудално владение паднало под власта на Епирското деспотство.[10]

И по смртта на Стрез, споменот за него продолжил да живее во историската памет на македонскиот народ. Јасна потврда на тоа е пронајденото од Јордан Хаџи Константинов-Џинот легендарно житие на Стрез (Житїе кнѧза Стрегана), коешто настанало не порано од XVIII в.,[11] врз основа на стари народни преданија.

Иако во хагиографскиот жанр по принцип доаѓа до идеализација на прославуваниот светец и сатанизација на оние, кои на еден или друг начин му се спротивставувале, што е случај и со Теодосиевото житие на св. Сава, сепак, житијните текстови во историографијата се третираат како важни извори на историјата.[12] Ваквиот третман на средновековните хагиографии на недвосмислен начин се потврдува и од фактот што во основата на голем број историски хроники лежат одделни житијни текстови.[13] Водени од

[10] Никола Радојчић, О неким господарима града Просека на Вардару. – Летопис Матице српске, св. VIII, 1909, 38.

[11] Вера Весковиќ – Вангели, Самостојните феудални владетели во Македонија, Скопје 1963, 49.

[12] Е. П. Наумов, Сербские средновековые биографии как исторические источники. – Историография и источниковедение стран Центральной и Юго-Восточной Европы, Москва 1986, 166; Сп. Е. Дрознева, Житие Иоакима Осоговского как исторический источник. – Советское славяноведение, 4, Москва 1982, 61–70.

[13] Петар С. Протић, Житија српских светаца као извор историјски, Београд 1897, 182.

вакви размислувања, кон статијава го приложуваме текстот на „Слово ѡ Стрѣзе зломысленомь“ според препис на светогорскиот монах Антониј од 1643 година.

СЛОВО Ѡ СТРѢЗЕ ЗЛОМЫСЛЕНОМЬ

Нѣкы оубо Стѣѕь, нарыцаемы · аще и злооумьнь, нъ блг҃ородꙋнь сы · ѿ бльгарскые стѧны, црⷭ҇каа ро҃ сы · сърoдникꙋ бо, Калоꙗна цр҃а загорскаго · · егоже оуби ст҃ы Димитрїе.

Тъ бо Калоꙗнь цр҃ь · по҃виг се, и мнѡгїи҃ градовь гръчьскїи҃ по въсѣи ѕакы, и Македоны разоривь · тогда фроуго҃ царьствꙋющїимь · въ Константинѣ градѣ · и не поболѣвшїи҃ ѡ разоренїи про́чїихъ градовь · ꙗкоже и не своихъ помышлꙗющїимъ · тьже поусте҃ и беспомощный҃ ѡбрѣтае разарааше · Прїиде же съ мнѡгыми силами · ꙗкоже Сенахери҃ древлѥ[14] · на бж҃їꙗ гра҃ Їерⷭ҇лмь · тако и съ на бг҃охраними градь Солꙋнь · на ѿчьство великомⷯ҇ника Димиѕїа · ꙗко҃ и прочїи҃ мнѡгїихь градовь, хоте и Солꙋнь разорити, и въ конꙋчное запꙋстенїе поставити помышлꙗаше · и тѣплыи҃ ст҃го къ бо҃у прѣ҃стателствомь, ѿпаде соуемоу҃рьны свое҃ помысла · не исыпа бо тꙋкь стрѣль · ни ѡрꙋжїа ѡбнажи · коупно҃ съшъствїе҃ къ градꙋ · бж҃їемь соудо҃, ꙗзвꙋ невидимꙋ въ срⷣцы своéмь приѥмь съмрътнꙋю, напрасно сконча се · и тако бъ҃ не воева нь гр҃ь защити мл҃твами ст҃го. · Пришѣ҃ше ѥже силы оужасо҃ ѡдръжими быше · боѥще се ст҃го, бѣжати помышлꙗюще · начелници же и воеводы, не хотеще цр҃а своего ѡставити въ порꙋганїе гражаномь · ѕвѣремь и птица҃ въ снѣдь · мръ҃ва цара понесоше · и тако въ своꙗ отидоше.

Тъже вышере҃нны Стѕеѕо, по ꙋмръти цара Калоꙗна · ѿ приѥмшаго црⷭ҇тво Борила, гонимь бѣше · ꙗко сърoдникь цр҃евь

[14] 4 Цар. 19, 35–37.

оубити се · бѣ бо и тъ гоѳїнь Стреѕо, гл҃ѥмы ·мꙋжьствомъ оудивлѥнь мнѡго · того бо раї и въ ꙁависти паче бѣше · и боꙗхꙋ се да некако въц҃рит се, и ѡнѣхь погоубить ·и ѿ дръжави ихъ ѿгнаше его · и прибѣже къ самодръжцꙋ Стефанꙋ · тъже хс҃толюбьць приѥмь его радостно, и съ вьсѣми пришѣшим съ нимь · и въсако бл҃годшїе показавь къ нѥмꙋ · и не ꙗко прѣбѣга, нъ ꙗко брать възлюблѥнь почьте его · и своее трапеꙁы недостоина оудостоивь · и ꙗко мнѡгыѥж къ нѥмꙋ любве · ръпꙋтахꙋ начелници Стефанови · и соущїим въ Загори цр҃твоующїимь, мнѡжицею ѿ нихъ оу Стефана, Стреѕо просимь бѣ, да оубиють его · ѡвогда дары великыѥ посилающе, ѡвогда бранꙋми прѣтѣще · обаче прн҃о прошаахꙋ · и ꙗко сїа Стреѕꙋ раꙁомѣющꙋ, боꙗтис и трѣпетати · и инамо бѣжати помышлꙗющꙋ · и да не како прѣдань боудеть въ роуцѣ врагомь его ·бл҃гочс҃тивыж Стефань клетвами не боꙗти се того оувѣрае. На болшеѥ же иꙁвѣщенїе и любовь истинныѥ вѣры · ст҃ым еѵ҃глїемь · непоѡбнаго того, брата себѣ споѡблꙗет ·ѡбогатив же его мнѡгыимꙋ доволꙋством, и въсакїими потрѣбами. Прѣжде же, то́го гоѳомь въꙁмогшїим, и градовь мнѡгїих гръчьскых раꙁорившїимь, и дрꙋгых прѣѥмше, дръжахꙋ окр҃ть Солꙋна · тажи Ѡхридь прѣдрьжеще · да бл҃гочс҃тивыж Стефань, нѣкыихь властель ꙁагорскїихь, иже тогда градовы съдръжаахꙋ · приближающїих се къ ꙁемли его · къ семꙋ Стреѕꙋ ꙗко къ сароднику и себѣ братꙋ привѣщавь · иже и съ градовы къ нѥмꙋ присвоише се. Пръвѣе же единь твръдѣишїи градь Просѣкь, Стефаном въвѣдень бысть · дав же емꙋ и воискꙋ, воеводы своѥ на помощь · и самь помогь емꙋ · и оутвръдив же и ѡгосподивь · и дроуга себѣ и брата оустроивь · и на помощь .въсакꙋ, къжод, комꙋжод ѡбрѣтати се о семь съвѣщь · таже и дрꙋгїих грады приѥмь, и людми оумнѡжив се · ꙁнаахꙋ бо его ꙁагоране и прихожаахꙋ къ нѥмꙋ мнѡѕїи.

И зе҆ хощꙋ безоумїе его показати · аще и оумнѡжимь повѣсть. Мнѡго оубо разбогатевь ·ꙗко рещи о нѥ҆ пѡ҆обно · оути и оутлъсте, и разширѣ безоумїе҆ · и забы ба҃, възвисив се оумомь[15] · оубїица бо и немл҆остивь · ꙗр же и некроткь. Оутврьдив бо себѣ домь на камени выше ре҆но҆ Просѣцѣ · по҆ нимже рѣка ѥ҆ текоущи велика, Вардарь нарыцае҆ · на томь оубо камени помостивь дрѣвїе҆, позорище свое сътвори. Вънѥгда же веселити се бѣше томꙋ окаанномꙋ · прѣ҆сѣдѣаше оупивае се на мръско҆ томь соудищи, играе и веселе се · веселїе же его съмрь҆ бѣше чл҃ка, и за малꙋ ѥго виннꙋ съгрѣшившаго · съмрътїю ѡсоужа҆аше · и нис камень онь низринꙋти повелѣваше · вънѥгда же кого низринѣхꙋ · велїе҆ гласо҆ веселеше се гл҃ааше · бл҃юди, да си кожꙋхь не исквасиши · нигде҆ инде пасти хотѣше низврьженны, тъчїю оу самꙋю рѣкꙋ · и аще где кого изврьглаби вода · тога҆ чл҃чьскомꙋ спѡ҆блꙗаше се погребенїю. Сицево бѣше веселїе его съмрь҆ бѣше чл҃ка · сицева ѿ нѥго съдѣвахꙋ се · на свою крѣпость наѣ҆е се, и на Ѣрьди камень, каменооумны · а не на ба҃ оуповаше · ре҆ бо въ себѣ · и кто ѥ҆ иже ѿ зе҆ мене съвръжеть · и спомѣнꙋвь окаанны ре҆нное · понѥже безчъстивь еси ѕѣлѡ, и прѣзорливь срц҆емь възнесь се · и кто мене съврьгне҆ ѿ зе҆ гл҃ѥши; и посрѣ҆ ѕвѣзь҆, аще гнѣзо҆ сътвориши, съвръгоу те гл҃ѥ гь҃.[16]

Сїа же слышавь бл҃гочс҆тивы Стефань о нѥмь · скрьбѣше, и съвѣстїю ба҃ боꙗше се, ѡсоужа҆аше се ·ꙗко тьковаа҆ ѕвѣра сверѣпооумна, ѿ съмръти избавльша, и ѡгосподивша · въ мръзость же и еже къ нѥмꙋ братьсѣо помышлꙗше. Мнѡгажи҆ же писаше, моле ѿ таковїи҆ прѣстати · нъ ꙗкоже Соломонь, ре҆ · даи и ѡбличаи мꙋдраго, и възлюбит҆ те·безоумны҆ възненавидит҆ те.[17]

[15] Второз. 32, 15.
[16] Авд. 1, 3–4.
[17] Изреки 9, 8.

Сице и ть любещаго възненавидѣ · въса бо Стефанова въ забы́ть положивь · и еѵ҃гльское братꙋство прѣобыдевь · и ѿстоупивь ѿ вѣры · и зависти и злобѣ рабь бывь · за мнѡга ꙗже къ нѥмꙋ бл҃гаа Стефанова · бесчисльнаа зла тьщетооумны · на нь поꙋчи се · примири бо се къ грькѡ҃м · и къ свои҃м гоѳо҃м присвоив се · и ѿ нихь мнѡжьство езыкь събравь · съ мнѡгою грьдинѥю ꙗко лъвь рыкае[18] · на ѿчьство его по҃движе҃с · ꙗко озлобити и опꙋстити. Сїа же бл҃гочс҃тивыи Стефань · мнѡгажи҃д посилаше къ нѥмꙋ бл҃городнїи҃х свои҃х · помѣноути емꙋ пръвꙋю любовь · и таковаго свѣрепаго начинанїа · моле его прѣмѣнити се · онже никако же сего мл҃ѥнїа послꙋшавь · и мнѡжьс҃тво езыкь на҃н приводеща · недооумѣнїемь ѿ вьсоу҃д одръжи҃м бываше · въсѣх же чл҃чьскїи҃х помощи ѡставль · и къ бо҃у прибѣгае҃т, гл҃ѥ · Бж҃е въ помощь мою вънми · г҃и помощи мнѣ потьщи се[19] · г҃и не ѡстави въ радо҃сть врагꙋ моемꙋ мене мл҃твами прѣчс҃тые ти мт҃ре и прс҃но дв҃ы Марїе · и ст҃го оц҃а нашего, оуго҃дника твоего Сѵмеѡна · имже показаль еси намь оувѣдѣти те истиннаго живота · мл҃твами того, призри на ме грѣшнаго · на те оуповающаго · соудо҃м твоимь праведныи҃м, расоуди прꙋ мою · се бо положише на ме зла въз бл҃гаа · и ненависть за възлюблѥнїе[20] · ꙗды хлѣбы мои, възв҃диси на ме петꙋ свою · и ꙗко пасти ми се · за пети ми тъщит се · помози ми г҃и бе҃ мои · и сп҃си ме по мл҃сти твоеи[21] · да ꙗви҃т се безчисла силна роука твоꙗ · и възпрѣти҃т по҃движающїим се на ме · да оузри҃т врагь мои стыденїе свое, и посрамит се · да оужаснет се и оубоит се · и ст҃ахѡ҃м оуши его ѡгльнетѣ · аз же възвеселю се и възра҃дꙋю се рабь Твои, ѡ мл҃сти твоеи · ꙗко призрѣ на смѣренїе мое, и сп҃се ѿ гонещїи҃х дш҃ꙋ мою.[22]

[18] 1 Птр. 5, 8.
[19] Пс. 69, 1.
[20] Пс. 108, 5.
[21] Пс. 108, 26.
[22] Пс. 108, 31.

И тако съ своими бл҃городны҃ми воисками съвькоуплѥнь · оупаванїѥм же ѿ млт҃вы, ꙗко҃ ѡрꙋжїе҃м облож се · бг҃омоу҃рыи же тога҃ къ бо҃у; Сава ігꙋмень · ꙗко҃ Мѡѵси · и дрꙋгы Самꙋиль ꙗвѣ пр҃ѣстоꙗше · и въ скръбы братоу ср҃цемь съболѣзноваше · със҃таше же и д҃шею, за ѿчьство оубо и единоплѣменныѥ люди, не мало скръбѣше · ꙗко въ сънити мнѡгаго ѡроужїа помышлꙗе, невъзмо҃жно мнѡгїи҃м не быти съмрътемь · паче же вѣрою, и оусрьдиѣ борꙋщїи҃м се · оуставлꙗше҃ самодръжца, и въсе начелныѥ воеводы, гл҃ѥ · азь пръвѣе къ противномꙋ идꙋ, и гл҃ю емꙋ · аще и мнѡгїи҃х мене, ѡ бз҃ѣ оучеща и не послꙋша мене. Тога҃ и вы чл҃чьска починаите · и абїе двь҃скою кротостїю и вѣрою, къ ономꙋ Голїаѳꙋ, изыде · и обрѣте его мнѡжьс҃во мнѡго езыкь събравша · и на ѿчьство его идꙋща · посрѣ҃ же ихь то҃ѡ самого, ꙗкоже дрꙋга его Двь҃ сказае҃т · видѣх҄ нечьстиваго прѣвъзносеща се и высеща се, ꙗко кѥдры ливансцїи[23] · и егда оубо оузрѣ ст҃го · ꙗко҃ ега҃ оу самодръжца Стефана, ѡбычаи къ нѥмꙋ имѣше, на землю падь покланꙗе҃т се · ст҃ыи҃ любъзно приѥмь его цѣловаше. И постоани ꙁапезѣ бывши, и хлѣбꙋ приѥмници бывше · на нѥи же мнѡгыми сладкїими словесы бж҃їими, ст҃ы пр҃ѣ мнѡгы҃ми вѣрнїими пооучивь его · ѥже прѣстати ѿ ꙗрост҃и, и къ пръвои любвы присвоити се · и не кръвїи и оубиства многїи҃х быти повиннꙋ · ꙗко въсѣмь слышещїи҃м, дивити҃с сладости ѥзыка, и силѣ словесь ст҃го, и прѣмоудрости · по прѣмꙋдромꙋ гл҃ати, сатове медовнїи словеса бл҃гаа · сладость же д҃ши исцѣлѥнїе[24] · онже горкы д҃шею не сла҃дкь и бридькь ꙗвлꙗаше се · ꙗко въ всѣмь дивити се, и къ ст҃мꙋ оумилити҃с · на сего҃ негодовати. И възетѣ бывшї <.....> ꙁапезѣ · пакы особь гл҃ѥ҃т емꙋ ст҃ы · мене мл҃ю те не прѣслꙋшаи · бол҄шею любовию нежели испръва присвоити се · и сп҃сенїе томꙋ д҃ши ѿ съмръти ищꙋщи҃х · и не ꙗко поиграти мнѣти се съ бм҃ь,

[23] Пс. 36, 35
[24] Изреки 16, 24.

прѣстоуплѥнїе҆ь клетвы. Сказае҆т же ему и сръпь летающь, иже Захарїа видѣ · егоже длъгота лъкты к҃ · и ширина, і҃, лъктїи[25] · имже клетвопрѣстоупникь не раскаꙗнь · до съмръти, мъсти҆м пожинает се · и нѣ҆с врѣме нн҃ꙗ въсѣхь изг҃лати. Тъ же тешкосръдїи, и невъниманїемь глꙋхы · ꙗко аспидь ѿ обавника затьче оуши свои · еже не слышати гласа, ни словесь ст҃го · ѡ вьсѣм бо не послꙋшааше его · и просто рещи мира никако же нѣсть.

Видѣв же смѣренны ср҆цемь, и сладкыи д҃шею ·бе҆зсьвѣстнꙋю съвѣсть · и нечювс҃тныи нравь каменнооумнаго · гл҃а къ нѥмꙋ · мы оубо ꙗко себѣ и тебѣ бл҃гаа хотеще, гл҃ахо҆м сице · и понѥже орꙋжїе҆м самь ѡ себѣ зла почрьпѣши. Вѣдомо же ти бо҆ꙋ, ꙗко и мы на г҃а имоуще надѣжꙋ҆ · не имамы оус҃ташит҆с вась · ниже оуклонити се вашего мнѡжь҆ства въсхоще҆м · конь готовь на брань, ѿ г҃а же помощь[26] · б҃ъ же да оузри҆т межꙋ҆ тобою и нами · и тако изыде ѿ нѥго · бѣ бо ве҆рь оуже. Пришѣ҆ же до своего пристанища · и въздѣвь прп҆бнѣи роуцѣ къ Боу҃ · из гльбини д҃ше мл҃е се, и помощи просить, гл҃ѥ · Помощь нашꙋ оудръжи г҃и · развѣ бо тебе помощника въ скръбѣхь не имамы · Г҃и силь соудеи праве҆нѣ · испытаеи ср҆ца и оу҃тобы[27] · и тебѣ ѿкрыхѡ҆м ѡправа҆нїа наша · и ты съвѣси, ꙗко къ семꙋ лоукавно сътворихѡ҆м ничто҆ж · да вижꙋ҆ ѿмьщенїе ѿ тебѣ на сего · на силꙋ бо свою оупова҆т · неправе҆но на на҆с мъчь свои поѡс҃ти. Ѣоею силою да вънидѐт въ ср҆це его. Г҃и силь соудеи правдꙋ. Сице съ слъзами помощь просе помл҃ив се · помощь же оуслышати се призыва҆т пр҃чт҃ꙋю бц҃ꙋ · и къ ст҃мꙋ своемꙋ оц҃ꙋ Сѵмеѡнꙋ, ꙗко къ чювъс҃то мꙋ зре, гл҃ѥ҆т · Прїидоше ѥзыци въ достоанїе твоѥ,[28] оч҃е · нъ не прѣмльчи ѡ нась къ г҃оу мл҃твами си. не дажь҆ въ поношенїе чедь и рабь твои҆х ·

[25] Зах. 5, 2. Сп. Откр.14, 14–20.
[26] Пс. 120, 2.
[27] Ер. 11, 20.
[28] Пс. 78, 1.

и абїе оувѣрив се ѿ ба҃ дх҃ѡ стыи҃ р҃енный въ дши его, спсь ѣои есмь азь[29] · и скоро нощїю въ поуть свои поиде · онже иже стг҃о съвѣть не приюемь · нощию спе и покои приюемлюе · вънезаапꙋ с҃трашнй ѿ одра стенанїе҃ въсклицае҃ · бѣ близь по правеномꙋ прошенїю · мл҃твꙋ боещїих се его послꙋшае҃[30] · посла агг҃ла люта · посрѣ срц҃а его пробаеть ѡрꙋжїе҃ · соущїй же съ нимь въскочившїй, и въпрашающїй винꙋ, с҃трашнаго въскликновенїа его · онже окаанны, едва дыхае сказае҃ · ꙗко юноша нѣкы рече с҃трашнь, ѿ Саве послань ·на҃ спещаго мене прїиде · и исхыти мьчь мои · и пронзе въса вънѫ҃трънꙗа моꙗ · Скоростїю же Савꙋ звати оумилюеннѣ молеше · текꙋщїи же притекше, и Савꙋ не обрѣтше · тако бо оусмотри бѣ, ꙗко не обрѣсти се и исцѣлꙗющомꙋ · и ꙗко тако томꙋ страшныи҃ стенанїе҃, невимою срьдьчною ꙗзвою, въ тꙋ нощь испоусти дꙋхь. Ратници҃ ѡни иже ѿ нюего събраны быше · скорое оубиенїе его · м҃твою стг҃о видевше · с҃трахѡ велїе҃ ѡдръжими быше · въкоупѣ же Стефанова нашьс҃вїа боеще се, скоро въ своꙗ възвратише се · мнѡѕи ѿ болшїй С҃треѕовѣ, къ Стефанꙋ прибѣгоше · и постигоше стг҃о, и еще на поути соущꙋ · и исповѣдаше напраснꙋю съмръть Стреѕовꙋ · стыи҃ много плакавь, ѡ непокаанїи его · и тако блг҃одаривь ба҃, въ своꙗ къ братꙋ Стефанꙋ мирь и любовь исповѣдающе · и ничто ѡ бывше҃ смѣе похвалити се сты и гл҃ати · нъ смѣренїе҃ паче по мнѡгꙋ, ꙗко дрѣхль и оуныль биваше.

Стефан же ѿ соущїй съ стыимъ оувѣде винꙋ ѡ дрѣхлости стг҃о, не сме ѡ сихь въпрашати его · ѿ пришьшїй Стреѕовехь въса оувѣдѣвь, о страшнои съмръти противнаго · с҃трахѡмь ѡбьюеть бы҃, чюжааше се ·и въсесилнаго ба҃ прославлꙗ҃ · и мнѡго и ть плакавь, ꙗко аг҃льскаго брата · Бг҃омꙋдрый Сава, къ Стефанꙋ братꙋ, въсе начелныюе его призвавь и мнѡго тѣхь поучивь, рекь ·

[29] Ис. 49, 26; 60,16.

[30] Пс. 144,18–19.

Се г҃ь б҃ъ, мл҃твами прѣчⷭ҇тые его мт҃ре · и прпⷣбнаго Сѵмеѡна оц҃а нашего, пособствовавь по ваⷭ҇ · и кромѣ ѡроужїа, и чл҃чьскыѥ помощи · ратника вашего поразн · и за се емꙋ сїа приключише се, за несмѣреннꙋю его волю, и грьдꙋю вию его · и за немлрⷭ҇дїе къ чл҃чьскомꙋ ѥⷭ҇ствꙋ · и клетвы прѣстꙋплѥнїа · и стⷭ҇раха бж҃їа прѣобыденїе · въсако бо лꙋкавство не можеⷮ оубѣжати бж҃їа гнѣва и ꙗрости · и ѿмьщенїе бж҃їе не изнемагаеⷮ гоне безаконоующїиⷯ, дондеⷤ постыгнеⷮ иⷯ · аще ли и поврѣмени ѿлагаⷮ гнѣвь свои, дльготрьпѣнїа сиꙗ творить · покаанїа раⷣї ожидае. И по тоⷨ не обращающиⷯ се и не покаавшїиⷯ · горчаишꙋю мꙋкꙋ на сихь подаеⷮ · и егаⷣ мнеть, ꙗко избѣгоше гнѣва бж҃їа, и соуда · тогаⷣ вънезаапꙋ казнь прїимоуть · ꙗкоже и сь о нѥмже слышасте · како своими соуⷣбами о нѥⷨ б҃ь, страшнꙋю съмрⷮ навеⷣ · нъ оубо вы не толико неразоумнїи, ниⷤ небоꙗзниви · стⷭ҇рахѡⷨ же и трепетоⷨ своѥ житїе оукрашающе · и не бес правды свое воинство не съдѣваите · помышлꙗюще ꙗко б҃ъ присно съ нами ѥⷭ҇ и аще что бл҃го, или лоукаво твориⷨ · въса нага и ꙗвлѥнна прѣⷣ ниⷨ ѡбрѣтают се · ничто же бо нашиⷯ таинныиⷯ и срамныиⷯ, ѡчїю его оукрыет се · и аще на нь оуповающе оугоⷣна емꙋ твориⷨ · ничтоⷤ зло враѕы наⷩш възмогꙋⷮ сътворити намь · вышнꙗго бо реⷱ · положиль еси прибѣжище твое · и не придоуⷮ к тебѣ зла · и раны не пристоупеⷮ къ тѣлѣсы вашиⷨ · тѣмже и вы смѣрающе се ѡ въсѣⷨ · бл҃годарите въсебл҃гаго б҃а · и съ Двд҃омь гл҃юще · ꙗко въ смѣренїи нашеⷨ помѣнꙋ ны г҃ь · и избавил ны ѥⷭ҇ ѿ врагь нашиⷯ[31] · не на лꙋк же, или мышцꙋ свою · нъ на б҃а оуповающе, творещаго велїа чюдеса, им же нѣⷭ҇ числа · идѣтеⷤ ꙗко б҃гоⷨ пособствовани въ своꙗ си съ мироⷨ, и зрⷣави боудете.

[31] Пс. 135, 23–24.

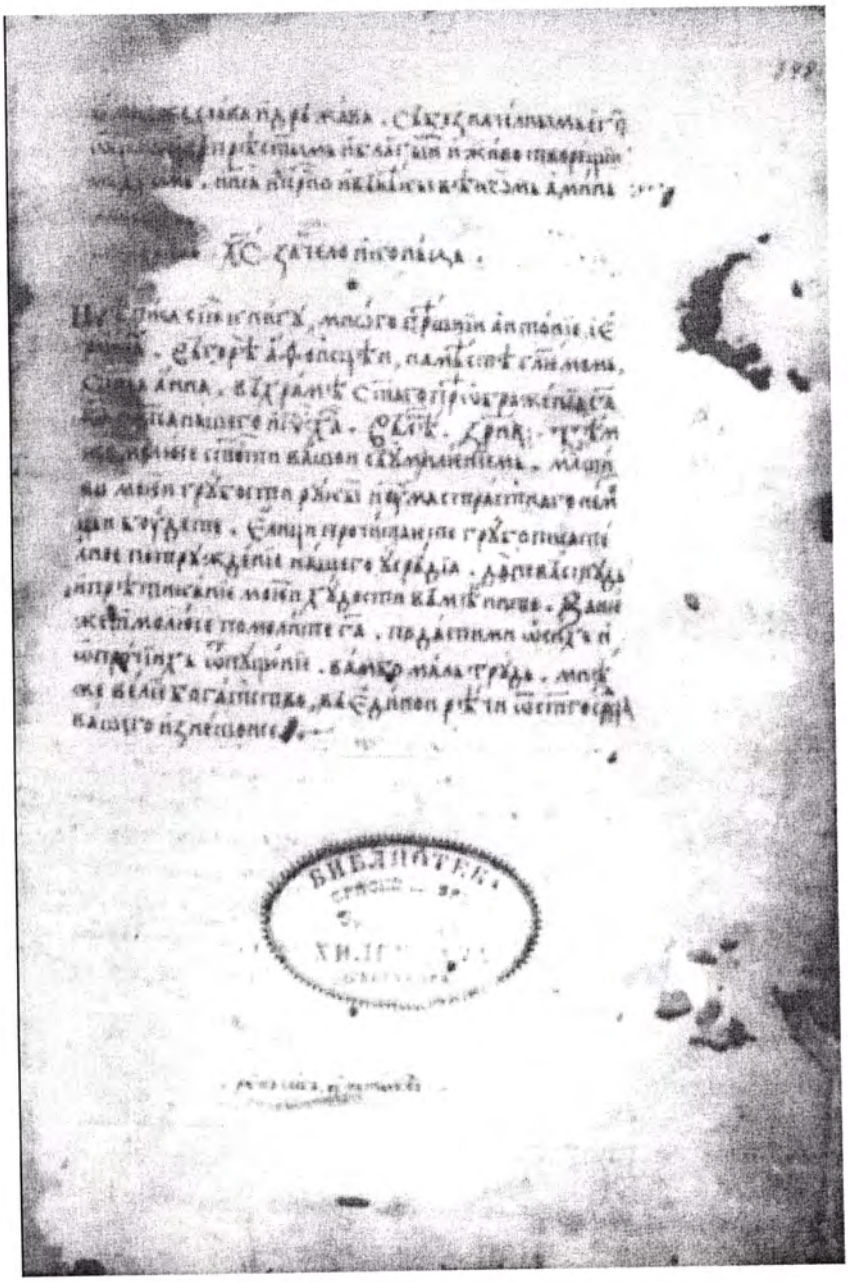

Записот на јеромонах Антониј (л. 348)

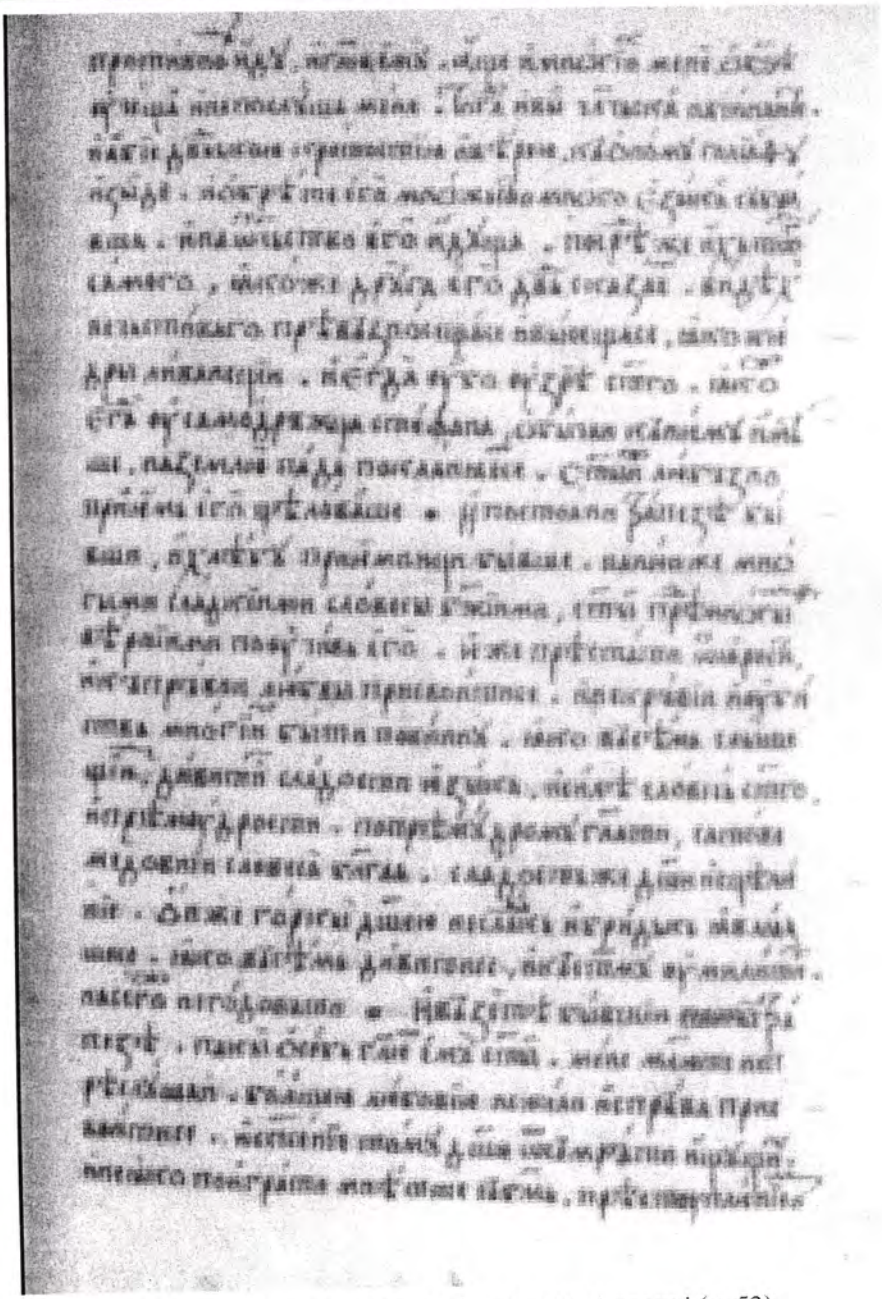

Страница од преписот на јеромонах Антониј (л. 53)

Лилјана МАКАРИЈОСКА

ЛЕКСИЧКИТЕ СЛОЕВИ ВО МАКЕДОНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ПИСМЕНОСТ

Проучувањето на јазикот на македонските средновековни текстови ги потврдува специфичностите на македонската црковнословенска писменост, а преку влијанијата од другите средини и нејзиното место во размената на културните вредности. Анализата на лексичкиот состав од хронолошки аспект, како и од аспект на жанровската припадност на текстовите укажува на повеќе лексички наслојки, на подновената наспроти архаичната лексика и придонесува за расветлувањето на развојот на црковнословенскиот лексички фонд. Во лексиката на македонските црковнословенски текстови е застапен пред сè основниот лексички фонд, којшто има општословенски карактер. Одделните слоеви, временски или регионално обележани, ги одразуваат развојните фази на старословенскиот, односно црковнословенскиот јазик, контактите со нови средини итн.

Со споредбено-историската анализа на различните преписи на библиските ракописи, на лексичките и на зборообразувачките варијанти може да се установи менувањето на текстот во сооднос со грчките оригинали.

Обработениот материјал за проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*[1] (РЦЈМР) потврдува дека околу една третина од зборовите не се застапени во другите речници, како на пр. SJS[2] и речникот на Миклошич, што се должи не само на жанров-

[1] За овој труд се користени картотеките на Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и електронски ексцерпираните извори.

[2] Прашкиот речник го опфаќа материјалот од канонските ракописи, а вклучува и подоцнежни меѓу кои и ракописите од македонско потекло: *Охр, Слеп* и *Стр, Бон* и *Пог, Григ* и *Лобк.*

ската припадност на нивните извори, туку и на подновувања карактеристични за македонската писменост. Семантичката содржина на некои лексеми во нашите извори е различна и го документира нивниот семантички развиток.

Македонските црковнословенски текстови јасно го потврдуваат надоврзувањето на кирилометодиевската традиција. Во текстовите се задржале низа архаични елементи својствени на глаголската препишувачка традиција, а од друга страна врз постарите варијанти се напластувале подновувања. Присутноста на архаичниот лексички слој добро е документирана и во библиските и во небиблиските текстови и упатува на заедничката основа на преводот. Но, лексичките архаизми секако не сведочат секогаш за староста на текстот зашто можеби не се првобитни, туку се внесени од подоцнежни препишувачи.

Од најстарите зачувани евангелски текстови *Зог̄р* и *Мар* се најблиску до првичниот кирилометодиевски превод. Лексиката на *Дбм* во многу случаи се совпаѓа со лексиката на најстарите евангелија, а особено со лексиката на *Мар*. Лексичкиот систем на *Крп̄* упатува на блискост со *Дбм* и преку архаични лексички варијанти потврдени во глаголските евангелија: вълати сѧ, гоумьно, шоуи, отъпоущениє итн. (Десподова, 1997: 109). И во евангелијата од XIV и XV век се задржале низа архаични елементи, пр. во *Крат̄* редовно се употребуваат лексемите съньмъ како и съньмищє, вєлии, во *Мкд* се потврдени архаизми како брань, ключити сѧ, любодѣица, дъва кратъı, три кратъı итн[3].

Споредбата на најстарите претставници на словенскиот апостол на лексички план ја дооформува претставата за меѓусебниот однос на апостолите од првата редакција. *Охр, Ст̄р* и *Вран* според Конески (1956: 51) се блиски според својата лексика. Во однос на лексичките особености на *Вран* Конески ги посочува подновувањата, како на пр. дѣлѣ, обовчи, коумиръ, трѣба, но заклучува дека текстот се надоврзува на традицијата, чувајќи траги од стара глаголска предлошка и има допирни точки со *Охр*. За разлика од *Охр*, во *Карп̄* систематски се внесени лексички подновувања како одраз на ревизијата на апостолскиот текст. Во врска со односот на *Ст̄р* спрема останатите апостоли Блахова и Хауптова (1990) констатираат најголема блискост со *Охр*.

[3] Тие главно се застапени во евангелието по Лука, па може да се претпостави дека тоа е препишувано од друг пишувач или од друга предлошка (Костовска, 2004).

Застапеноста на архаизмите и неологизмите во лексичкиот систем на псалтирите *(Пог̄, Бон, Рдм, Дчн)* придонесува за објаснување на развојот на псалтирниот текст, поконкретно на неговата лексика. Карактеристичните особености несомнено се поставуваат во тесна врска со прашањето за редакциите на псалтирниот текст, па оние на архаичната редакција се определени и врз основа на текстот на *Син,* на пр.: ино- / єдино-, съньмь - съборъ, искрьнии - ближьнии, ꙗдро - скоро, натроути - напитати, отълѣкъ - останъкъ, отокъ - островъ, рѣснота - истина, ашоуть, спъıти - беꙁоума, налѧцати - напрѧꙁати (Карачорова 1989: 132, Макаријоска, 1997). Карактерот на разновидностите во *Бон, Рдм* во споредба со останатите псалтири претставува сведоштво за поправките на псалтирниот текст. Пр. во *Рдм* се чува дел од лексичките архаизми и притоа паралелно се употребуваат, но преовладуваат подновените лексички варијанти. Карачорова врз основа на компаративно-текстолошка анализа на: *Син, Бон, Пог̄, Рдм* и др., истакнува постоење на две редакции на псалтирот, во архаичната ги вбројува *Син, Пог̄, Бон,* а при натамошните истражувања и *Рдм.*

Варирањето на постариот и на помладиот лексики слој е карактеристично за паримејните текстови, *Григ̄* и *Лобк.* Според Рибарова (2009: 169–175) лексиката на тропарите во *Григ̄* како и на паримиите, содржи несомнени архаични црти, вклучувајќи и моравизми, а дел нив се чуваат и во триодите (пр. врътъпъ, достоꙗниє, иꙁбавитєль, молитвьникъ, обладати, съвѣдѣтєльствовати, тръпѣливъ). Подновувањата не го нарушуваат архаичниот карактер на јазикот, кој во различна мера е зачуван и во *Лобк,* во *Хлуд* и *Орб.*

Архаичниот лексички слој ќе го документираме преку примери за употреба на одделни лексеми во изворите за Речникот.

велии се смета за постара варијанта, а во повеќето текстови се среќава паралелно со **великъ**. Сп. гласи вєлїи L23,23 *Крат̄ Крп̄ Орб Хлуд*] гласы вєлми *Дбм,* вєликы *Дбј, Рад,* вєликыми *Мкд*; дрѣво вєлиѥ L13,19 *Рад Дбм Крп̄ Крат̄ Мкд*] вєлико *Дбј,* вєликоє *Јов;* грѣси ихь вєлици ꙁѣло Gn18,20 *Орб*] вєлиї *Григ̄, Лобк, Хлуд,* плачь вєликь ѥс‹ть› єгуптѣномь Gn50,11 *Орб*] вєлєи *Григ̄, Лобк, Хлуд.* Двете варијанти паралелно се употребуваат во триодите, во *Хлуд* со иста честота, а во *Орб* преовладува великъ. Во *Вт̄ш, Ст̄ан, Крн* исто така почесто се употребува великъ.

вънѫ се среќава во сите разгледувани текстови. Сп. прѣдь мноѧ вынѫ А2,25 *Вран*] присно *Карӣ*, въїнѫ божтъ сѧ б‹ог›а comPs33,10 *Бон,* вынѫ даѫ имь хлѣбь 169с35 *Орб*. Во *Дчн* и *Поӣ* во согласност со *Син* има доследна употреба на вънѫ, додека *Бон* доследно употребува присно, а *Рдм* и двете варијанти. Во *Лес* преовладува вънѫ, додека во *Крн* се употребува само присно. Паралелна употреба на двете форми во ист контекст се следи во *Орб*: ꙁастѫпникь же бѫди вынѫ и присно 31d21.

Од двете варијанти **вьсь миръ** – миръ првата се смета за поархаична и е вообичаена за триодите како и за *Вран, Кич* и др. Иако вьсь миръ претставува архаизам, тој се употребува доследно и во некои помлади ракописи како резултат на редигирање на текстовите (Horálek, 1954: 81–82), пр. го документираме во *Мкд* во Мс8,36, Мс14,9, Мt26,13, но има и самостојна употреба на миръ. На пр.: ц‹а›рствїа мира Мt4,8, ѿ сложенїа мироу Мt13,35. Во *Крн* почесто се среќава миръ, но има и потврди за вьсь миръ.

Лексемите **жаль, жалие** се сметаат за ретки архаизми. жаль се среќава во *Крӣ:* ѿ жали исходѧща Мt8,28 *Крӣ Сӣм*] ѿ гробь *Рад Мкд*. **жалие** е карактеристична за првобитниот текст на апракосот (Русек, 1969: 151), се среќава во *Шаф*: на жалие приде лаꙁарево 110r14, а во ист контекст со гробъ во *Лес*: како ѿврьꙁажт сѧ гроби како сьстрѧсѫть сѧ жалїа 233v1.

Архаичната заменска форма **етеръ** е одлика на канонските ракописи пр. на *Асем,* на *Зоӣр*, додека единъ преовладува во *Мар*. Се среќава и во *Орб, Хлуд, Вӣш, Сӣан,* ретко во *Лес*: вь градѣ етерѣ, наспроти почестата нѣкъıи.

Според Јагиќ (1918: 401–402) лексемите **съньмъ** и **съньмище** се сметаат за првични, а во *Зоӣр*, како најстар евангелски текст со лексички подновувања, се среќава и поновото съборъ. Двете варијанти го одразуваат старото варирање на старословенската лексика (Славова 1989: 106–107). Во *Краӣ* редовно се употребуваат **съньмъ** и **съньмище**, во *Мкд* е почеста постарата форма съньмище наспрема съборище, додека

съньмъ и съборъ имаат иста честота. За разлика од *Лобк* грч. *συνέδριον* во *Григ̄* никогаш не се предава со подновената варијанта съборь, туку само со съньмъ, додека глаголите събьрати сѧ како и сънѧти сѧ се вообичаени. Сп. сборь старѣишины жьрєчьскыѧ и фарисєи J11,47 *Рад*] сьнмь *Крп̄*, сьборь многь людии L6,17 *Дбм*] множьство *Крп̄*, сборь прѣс‹вѧ›тъıѫ б‹огороди›цѫ 139r4 *Крп̄*, на сьборъ кь кнѧзамь A16,19 *Карп̄*] тръгъ *Охр*, почто нє прıидє вь сьборь 193r10 *Лес*, сьборь пр‹о›рокь сьсловїє 78d30 *Вт̄ш*. Во *Орб* ги документираме сите варијанти: сборь лѫкавы 156a9, лѫкавоє сборищє 164d17, вь єдино соньмищє сьвькѹпи 101c12, сьбєри сѧ лѫкавнаа сьнмıцє 156a29.

Архаизмот **ѧдро** се среќава во триодите, во *Син*, во *Пог̄*, во *Бон* додека во помладите *Рдм* и *Дчн* редовно се употребува скоро. Пр.: скоро Ps36,2 *Рдм Дчн*] ѩдро *Син, Пог̄, Бон*, скоро Ps142,7 *Рдм Дчн*] ѩдро *Пог̄, Бон*, а исто така: скорописца Ps44,2 *Рдм Пог̄, Дчн*] ѩдропишьца *Син*, ѫдро писѫща *Бон*, оускори Ps30,3 и Ps105,13 *Рдм Дчн*] оуѩдрı *Син, Пог̄, Бон*.

въıѩ претставува охридизам (Цејтлин, 1977: 49), се среќава во *Бит̄, Хлуд, Орб*, како и во *Вт̄ш, Ст̄ан, Лес*. Во *Лес* почеста е архаичната лексема **въıѩ**, покрај шиѩ, што се среќава и во *Вт̄ш, Лес, Крн*.

Глаголот **въламати сѧ** често се употребува во македонските текстови, додека во бугарските погрѫжати. Оваа лексема е присутна во *Асем, Зог̄р* (Львов 1966: 74–76, 1959: 494) и во: *Јов, Крп̄, Крат̄, Мкд, Григ̄, Лобк, Бит̄, Заг̄, Орб, Шаф*. Сп.: пристанищє намь бѫди влаѫщимь 126d26 *Орб* и присновлаємоє морє 1c26 *Орб*.

Според Љвов (1959: 501) **гѫгънивъ** спаѓа во првичната лексика. Се употребува во: глоуха и гѫгнива Mc7,32 *Дбј*] нѣма *Рад Дбм Јов Крп̄ Крат̄ Мкд*, пр. и во ѧзъıкъ гѫгнивъıмъ Is35,6 *Григ̄ Хлуд, Вт̄ш*, во *Орб, Шаф*: гѫгниво и нѣмоу 69r14.

Лексемата **женихъ**, што е карактеристична за глаголските ракописи, за *Асем, Зог̄р, Мар, Син*, ја бележиме во псалтирите, паримејниците, триодите, во *Ст̄ан* и *Вт̄ш*. Во *Лес* се среќава покрај брачьникъ

и невѣстьникъ, што е карактеристична за преславскиот центар. Во *Стан* женихъ се бележи со значење *свршеник, младоженец*, додека зать со значење *зет*.

Глаголот **лобъзати** е регистриран во: *Стр, Орб, Хлуд*, во *Стан*. Во *Орб* се среќава и **облобъзати**: шблобизаемь любовиж 91c28, именката **лобъзание**: лобзание ти бесѹестно 168b24.

И лексемата **пастъирь** му припаѓа на архаичниот слој. Застапена е во евангелијата, апостолите, во *Бон* и *Рдм*, во триодите, во *Втш, Стан, Лес, Крн*, а придавката пастъирьскъ во: *Охр, Слеп, Карп, Верк, Бит, Хлуд, Втш, Стан*. Во *Мар* се среќава само пастъирь, поновата форма пастоухъ во *Зогр, Сав*, а во нашите извори ја бележиме само во *Дбм* и *Заг*.

Во *Мар* и *Асем* се јавува само постарата форма **плащаница**, додека во *Зогр* оваа лексема не е потврдена, туку само понѣвица. Сп. и плаштанїцж велиж A10,11 *Охр*] понѣвж *Карп*. Во *Мкд* има понѣвицѣа во Mc15,46, додека во Mt27,59 Mc14,51 се јавува постарата форма: плащаницѣа. Во *Стан* понѣва има во еден пр.: понѣвы же шбрѣтошж са ѥдины 302v18, а почеста е лексемата плащаница. понѣва се употребува во *Карп, Бит, Орб* и *Стан*, додека понѣвица во *Дбј, Рад, Мкд*.

Лексемата **ѹрътогъ** често се употребува во триодите, во *Лобк, Втш, Стан, Лес*, а придавката ѹртожьнъ во *Втш*: ѩкоже ѹртожнїѥ тебѣ шврьзоше се 35c18. Со значење *постела, место за спиење* се употребува ложе (Львов, 1966: 168), а со лексемата од персиско потекло ѹртогъ во *Стан* се означува *соба за младоженци:* бракоу же бывшоу и ѹртогоу сьврьшенноу 168r18.

шоуи се употребува во сите триоди, како и во *Втш, Лес, Крн*, а лѣвъ во *Стан, Лес*. Сп. покадить ... вса десна страна пот‹ом› ѡ шѹж 209d29 *Орб*. Во *Лес* преовладуваат шоуи, шоуе во споредба со лѣвъ, лѣво. Сп. **шоуе** и во: ни на десно ни на шоуе comPs118,102 *Погр*, не приути мене ѡ шоуа 120v7 *Шаф*, лѣво: ѡ дѣсно и ѿ лѣво 116r18 *Крн*, ни на десно ни на лѣво 106r1 *Лес*, ѿ десноую себѣ а дрѹгаго ѿ лѣвою 148r5 *Крн*. Сп.

шоуица: шьоица Mt6,3] лѣвица *Мкд*, шоуица Gn4,11 и Jon4,11 *Григ*] лѣвицѫ *Орб* и во: *Бит, Орб, Втш, Лес, Крн,* а лѣвица во *Мкд* и *Орб*.

Во **подновениот лексички слој** подновувањата можат да се однесуваат на замена на архаизмот, на самостојни лексички решенија или на задржување на архаичниот корен со понов попродуктивен афикс. Пр. лексиката на *Мкд* содржи голем број лексички подновувања карактеристични за редактираните евангелски текстови. Во *Вран* Конески (1956) посочува определени подновувања карактеристични за Преславската школа, како на пр. дѣлѣ, обовъи, коумиръ, трѣба. Во *Орб* е присутен еден слој од поновата лексика, а најчесто се работи за лексика заедничка со онаа на *Супр* и со поновите преславски ракописи. Споредбата со *Стан* покажува дека *Втш* преферира некои понови лексеми, сп. хѫдожьство, благовѣстиє, сѫродьникъ, баг(ъ)рѣница, шиѭ, наспроти хъітрость, евангєліє, ближика, плащаница, въіѭ во *Стан*, но и обратно съвѣдѣтєльствовати, храмина, наспроти послоушьствовати, домъ во *Стан*.

Лексемата **блѫдьница** во *Мкд* се јавува во Mt21,31/32, додека постарата форма любодѣица се чува во L15,30. блѫдьница се јавува во сите триоди. Од споредуваните евангелија лексемата любодѣица ја има во *Рад* и во *Дбм*, а потврдена е и во *Григ, Лобк, Стан, Лес*. Пр. съ лоуводѣицами L15,30 *Дбм*] блѫдницами *Рад*. Во *Лес* преовладува **блѫдъ** и образувањата **блѫдьникъ, блѫдьница**, во споредба со **любодѣѭниє, любодѣи, любодѣица**.

дъвѧщи е понова лексема и на пр. во *Мкд* е употребена во Mc14,30 и Mc14,72, додека во L18,12 е задржана постарата два крати. Оваа лексема во другите евангелија не е потврдена, но се среќава во: *Слеп, Карп, Погр, Бон, Орб, Хлуд, Втш, Стан, Лес* и *Крн*.

Лексемата **жрътвьникъ** е употребена во Mt23,18/19/20 во *Мкд*, а во *Зогр, Мар, Асем* во истите контексти стои постарата лексема олътарь. Во *Мкд* олътарь е задржана во Mt23,35 и L1,11. жрътвьникъ се среќава уште во *Крат*, а ја бележиме и во *Погр, Втш, Стан,* додека олътарь во евангелските, апостолските текстови, во псалтирите и паримејниците, во: *Орб, Хлуд, Втш, Стан, Лес* и *Крн*. Пр. станєт прѣд с‹ѣ›тымь

ѡлтарємь 210a30 *Орб.* трѣбьникъ се среќава само во Mt23,19 *Хлуд*] ѡльтарь *Рад,* жрьтьвник *Мкд.*

Во понова лексика спаѓа и глаголот **ꙁаоушити** присутен во *Суӣр,* а и во: *Заг̄, Хлуд, Орб, Вш̄ш, Ст̄ан, Лес, Крн,* пр. бреньноѫ рѫкоѫ ꙁаꙋшєнь бы 17b26 *Орб*, **ꙁаоушєниє** во *Дчн Заг̄ Орб, Хлуд Лес.*

Поновата варијанта **ꙗрьмъ** ја документираме во *Заг̄*, постарата иго се среќава во *Григ̄, Бит̄, Лес,* додека и **ꙗрьмъ** и **иго** во *Орб:* иго жє испросимь сь миромь приємати 241b7, ѫꙁыкы приводѧ бєсловєсныѭ под ꙗрємь 132b4.

Лексемата **калъ** ја бележиме во: *Слеӣ, Дчн, Бит̄, Заг̄, Орб, Хлуд, Ст̄ан, Лес, Вш̄ш, Крн,* пр.: слѣпа ѿ рождєниꙗ каломь помаꙁавь 231d26 *Орб.* Во *Орб* се употребува и придавката **кальнъ**: вь калнѫѧ рыꙁѫ 110a31, глаголот **окалѣти**: д‹оу›хь ѡкалѣхь 122c22. Употребата на постарата варијанта брєниє е почеста и во *Орб* и во *Хлуд.*

Лексемите **кръмити, кръма** му припаѓаат на поновиот слој во однос на питѣти, пища. кръмити е потврдено во *Слеӣ, Карӣ*, во *сотПог̄, сотБон,* кръма во *Рад*, *сотПог̄ сотБон, Бит̄ и Заг̄,* пр. да кръмїт сѧ присно comPs43,2 *Бон,* до ·м҃· лѣт кръмѧ ѫ A13,18 *Слеӣ*] питѣ *Охр;* вь крьмѣ ли мноꙁѣ L7,25 *Рад*] и вь пищи *Дбм*, и пищи *Крӣ Крат̄ Мкд*; скѫдноѫ крмоѫ вꙁнєсєни 55v5 *Бит̄.*

Лексемата **одєжда** се употребува во сите разгледани библиски текстови, исто така и во триодите, во *Вш̄ш, Ст̄ан, Лес* и *Крн.* Пр. нєѡблєчєна ѡдєждєѧ брачноѧ Mt22,11 *Мкд*] ѡдѣаниє *Крӣ*; ѡ ѡдєжди моєи мєташѫ жрѣбиѧ J19,24 *Орб*] риꙁахь 132v24 *Крӣ*, котъıгѫ *Дбј*, матиꙁмꙋ *Дбм*; б‹о›готканьнѫѧ ѡдєждѫ 110a12 *Орб,* ѡдєждоу багрѣньноую 160v16 *Заг̄.*

нєбрѣщи се среќава во старословенските *Зог̄р, Сав, Суӣр*, а во нашиот материјал во евангелските, апостолските текстови, во *Орб, Бит̄* и *Хлуд,* во *Вш̄ш, Ст̄ан* и *Лес.* Пр. нєбрѣгошѫ повєлѣниꙗ бєꙁꙋмнаго 169a1 *Орб.*

Во овој слој се вбројуваат и лексемите **распѧти, распѧтиє**, коишто се употребуваат во евангелијата, апостолите, псалтирите, трио-

дите, во *Вт҃ш, Ст҃ан, Лес, Крн,* покрај употребата на пропѧти, пропинати, пропѧтиє. Сп. распѧтиєм си 54b1 *Орб,* пропїнаєма 76v12 *Григ҃*, пропинаємъ 112r1 *Хлуд*‖ распинаєма *Лобк Орб,* распинаємъ 119r3 *Хлуд*, распєнъшоу ти сѧ 76v13 *Григ҃ Лобк*‖ пропѧтоу бъівшоу ти *Хлуд*. распѧти е почесто во *Зогр, Сав, Асем*. Љвов (1966: 225) заклучува дека распѧти се наоѓало во кирилометодиевскиот превод на апракосот, додека пропѧти било вклучено во тектовите во Моравија. Специјалното значење *расп҃не (на крст҃)* е присутно во тропарите, а во старозаветниот текст само конкретното значење кое се изразува со глаголите пропѧти, пропинати. Врз основа на анализата на употребата на двете форми во *Хлуд* Русек (1969: 155) укажува дека во евангелскиот дел имаат иста честота, додека во триодниот речиси доследно се употребува распѧти. Формите од распѧти се многу почести и во *Шаф*.

Во подновениот лексички слој спаѓаат и грабленіе (разграбленіе), разграбити, наспроти хыщєніе, расхытити, на пр. пльни сѫть грабленіѧ L11,39 *Рад Мкд*‖ хыщеніѣ *Дбм, Дбј, Крп, Крат*; атрьѧдоу же сѫть пльни грабленіа Mt23,25 *Мкд*‖ хыщєніѧ *Рад, Крп, Крат*; не можєть дїаволь нас побѣдити съ грабленїємь 38r1 *Крн*.

Несомнено е **грчкото влијание** во првите словенски преводи на богослужбените книги при потребата соодветно да се пренесат содржините од грчкиот јазик, јазик со долга книжевна традиција и оформена христијанска терминологија. Зачестената употреба на грцизмите се објаснува со стремежот за верност кон кирилометодиевската традиција. Од аспект на лексичкиот систем и преведувачката техника се презентира односот кон традицијата и специфичните еволутивни особености на јазикот на текстовите[4]. Охридската школа ја карактеризира релативно послободниот однос кон грчкиот оригинал. На слободниот однос кон грчкиот текст укажува и присуството на повеќе различни начини на превод на ист грчки збор што е потврда за изразните и зборообразувачките можности на црковнословенскиот јазик. Во Преславската школа се изградува нов етимолошки пристап пр. голем број калкирани сложенки со идентична структура на грчките зборови.

Варирањето на лексиката во текстовите обично се должи на поврзаноста на варијантите со одредена ракописна традиција, на раз-

[4] Грчко-црковнословенската картотека на проектот РЦЈМР претставува основа за *Речникот҃ на грчко-црковнословенски лексички паралели* (РГЦЛП).

војот на соодветниот жанр итн. Присутноста на слојот на старите грцизми во некои текстови, како на пр. во *Крп̄* укажува дека препишувачот се служел со многу архаична предлошка. Меѓутоа, преку разликите во лексичкиот фонд во одделните делови од ракописот може да се забележи дека препишувачот веројатно употребил повеќе предлошки.

Замената на грчки зборови со словенски се следи уште во најстарите евангелски текстови. Според Недељковиќ (1970: 269–279) во текстот на *Асем* има повеќе грцизми отколку во *Мар, Зогр* и *Сав*. Непреведените зборови се сметаат за типични за првобитниот превод, додека словенските за подоцнежни поправки, но некои препишувачи се навраќале кон непреведените изрази. И Хоралек (1954: 65–70) посочува грцизми на места каде што веќе биле преведени во Евангелието: власвимиѧ, икономъ (L12,42, L16,1,3), мамона (L16,11), камилъ (L18,25), стратигъ (L22,52) итн. Ќе укажеме на некои примери во нашиот материјал: **ефимериѧ**: ѿ ефимерїє L1,5 *Крап̄, Мкд, Дбј* наспроти отъ дьневъныѧ чрѣдъı *Зогр,* по чрѣдѣ *Дбм,* **кентоурионъ**: кентоурионна Mc15,45 *Дбј, Крп̄, Крап̄* наспроти сотьника *Дбм, Рад, Мкд;* **кератъ**: ѿ кератыи L15,16 *Крап̄, Рад* наспроти отъ рожьць *Зогр, Мар, Дбм, Дбј, Крп̄, Мкд,* **кратистъ**: кратистє ѳеофилє L1,3 *Крап̄,* наспроти славъныı теофилє *Мар, Зогр,* дрьжѣвьны теофилє *Дбм, Мкд,* дръжавныи боголюбє *Дбј*.

Многу стилистички варијанти во словенскиот текст се инспирирани од грчкиот оригинал (Horalek, 1954: 44), па така на пр. со глаголати и рєщи се истакнува разликата меѓу *ε ἰ πε ῖ ν* и *λ έ γειν*, а со одръ и ложє меѓу *κράββατος* и *κλ ί νη*. Стилистичка вредност можело да има и повторното воведување грцизми во текстови од XIV век (сп. Десподова, 1997: 92). Сп. власфимиѫ Mc7,22 *Крап̄* хоула *Дбм,* хоулноє слово *Рад,* похоулить Mr3,29 *Мкд*, хоула *Дбј*, хоулить *Крп̄* власфимисаєтъ *Зогр Мар Асем Крап̄ Дбм*.

Во *Мкд* се забележува стремежот за преведување на грцизмите, има пр.: въ храмь наѣдєщїи имѣнїа L21,1 за газофилакиѧ, бѣлильникъ Mc9,3 за грцизмот гнафеи, вьсесъжєжєниє Mc12,33 за олокавтоматъ, прѣблазнити Mt18,6 за скандалисати; съблазникъ Mt13,41 за скандалъ. Од друга страна содржи и грцизми кои не се среќаваат во другите текстови алєктроглашєниє Mc13,35, спѫга Mc15,36, керамеовъ Mt27,7, Mt27,10.

И во псалтирите од македонска редакција среќаваме грцизми и на места каде што во *Син* има словенски збор пр. Ps77,47 чрьница *Син*] сикамина *Бон Рдм*, Ps132,2 миро *Рдм*] хризма *Син*, Ps50,18 олокфтомати *Рдм*] вьсєсъжагаємъіхь *Син*. Освен општопознатите грцизми од канонските и повеќето црковнословенски текстови, во коментарот кон псалтирот има и поретки и помалку познати грцизми како: метафрєна comPs90,4 *Пог̄*, кротафъ comPs131,4 *Пог̄*, акротомъ comPs104,41 *Пог̄*.

Меѓу лексикографски необработените заемки спаѓаат на пр. грцизмите алєкторъ во *Јов* и *Крат̄*, алєктороглашєниє во *Мкд*, астрономъ во *Бит̄* и др., а во поновите пр. во *Крн*: армєно, аргатъ, мєтохъ, своунгато, соулига.

Во македонските текстови се потврдени поголем број грчкословенски синонимни парови како на пр. аєръ *αῆρ* – въздоухъ, гєєна *γέεννα* гєєна огньнѣ – родьство рождьство огньно/єзєро огньно, идолъ *ε ἴδωλον, ε ἰδωλε ῖον* – коумиръ – трѣбищє, кувоть *κιβωτόφ* – ковъчєгъ, ароматъ *ἄρωμα* – вонѣ, власфимиꙗ *βλασφημία* – хоула, хоулєниє, варваръ *βάρβαρος* – иноꙗзъічьникъ, катапєтазма *καταπέτασμα* – запона – завѣса, икона *ε ἰκών* – образъ, сикєра *σίκερα* – пиво, питиє, икономъ *ο ἰκονόμοφ* – приставьникъ, домовидьць, домодрьжьць. Има и повеќечлени синонимни низи, на пр.: **катапєтазма** *καταπέτασμα* – завѣса – запона – опона, пр. катапєтазма Mt27,51 *Мар, Зог̄р, Асем*, опона Mc15,38 *Мар, Зог̄р,* во *Орб*: црькьвьна катапєтазма 177a22, покрај трите словенски синонима: цр‹ь›к‹о›вна завѣса ... распадє сѧ 191c12, запона цр‹ь›квьнаа раздра сѧ 176d21, ѡпона раздра сѧ 229d26. Во низата **тєлонъ** *τελώνηφ* – мъітарь – мъітоємьць грцизмот тєлонъ којшто не му е својствен на старословенскиот канон, се наоѓа во сите најстари триоди, па оттаму може да се заклучи дека му припаѓала на првобитниот превод на триодот. Исто така во *Орб* ја бележиме синонимната низа **ѵпостась – лицє – сѫщьство – єстьство – вєщь – вєщьство – своиство – съставъ** и тоа кога се зборува за тројната природа на Бога, пр.: вь трєхь ѹпостасєхь 81c13, вь три лица ѹпостаси 82a33] єдина вь ·г· ѹпостаси *Заг̄*, вь три лица 82a38, єст‹ь›с‹т›во паѵє сѫщьства 82b25] ѥс‹ть›ство паѵє ѥс‹ть›ство *Заг̄*,

приде вьспитѣнь вь велицѣи вещи 157b18] вь велицѣ сѫщьствѣ *Заг̄*, раздѣлѣет сѧ лици же своистви 54d23, вь трехь сьставѣхь поема 111b26] вь три лица хвалима *Заг̄*.

Тенденцијата за појаснување на грцизмите со словенски зборови е својствена за *Лес, Ст̄ан, Крн* и др. текстови од XII-XV век. На пр. во *Лес* тоа се наметнува од функционалната определба на поучителните слова; во коментарот кон Псалтирот, грцизмите се придружувани со толкување на нивните симболични значења, а појаснувањето на грцизмите е особено својствено за јазикот на дамаскинот. Сп. номось рекше законь 58r16 *Лес,* вь власвимиѫ рекше вь хоулѫ 250v25 *Лес,* ѥхерии сирѣчь плать ризьныи 241v20 *Ст̄ан,* наче‹ть›к индиктоу рекше нов‹оу› л‹ѣ›т‹оу› 1v15 *Ст̄ан,* кvвоть сирѣчь ковчегь великь 35v4 *Крн,* но и обратен процес, објаснување на словенски збор со грчки: старѣишинѣ своемоу рекше игоуменоу 179v1 *Лес,* вѣстникь сирѣчь агг‹е›ль 226r5 *Крн.*

Моравскиот или **западнословенскиот лексички слој** оставил траги во текстовите. Во Климентовите химнографски дела се изделуваат лексеми што припаѓаат на моравската варијанта, како на пр.: вьсь миръ, древле, дрѣвль, знаменати, отъпоустъ, цѣсарьствие итн. Во текстовите што се предмет на нашата анализа ги документираме моравизмите: балии (балениe), братръ, ближнии, варити, вельми, вьсемогъıи, гобьѕовати, древле, дръколь, животъ, заклепъ, знаменати, моудити, намѣстие, недѫгъ, область, стоуденьць и др.

Моравизмот **балии** кон XI век добива ново значење *маѓесник* (Львов, 1957: 31–46). Потврда дека балии е првична според Јагиќ (1918: 324) е тоа што во старословенските ракописи се познати и бальство и оубаловати, но не и врачьство и оуврачевати. Сп. балиı исцѣли сѧ самь L4,23 *Крп̄*] врачю *Рад;* цѣлоуетъ въї лоука балии G4,14 *Охр*] врачь *Ст̄р, Слеп̄*, балиѩ въскрѣсѧть Ps87,11 *Пог̄*] врачеве *Бон.*

Варијантите **братръ, братриѩ** редовно се застапени во *Мар*, а поретко и во *Зог̄р.* Формата братръ ја нотираме во *Слеп̄*, во *Пог̄*, братриѩ во *Пог̄:* мънеи бѣ въ брати моеи Ps151,1 *Бон, Рдм, Дчн,* въ братрии *Пог̄*, ѩдыи съ мноѫ ѩко братръ comPs40,10 *Пог̄*.

ближьнии е потврдено само два пати во *Син* (Ps37,12 и Ps77,19), а преовладува искрьнии. Сп. миръ ближниимъ E2,17 *Охр, Слеп, Карп, Верк,* ѿ ближних до послѣдних‹ь› 7v1 *Заг*, сѫсѣда ближнѣго своего Ex12,4 *Орб*] искрънѣго *Григ,* невѣста ближна 196c12 *Вш*, ближнаго кождо 1C10,24 *Верк*] дроужънѣаго *Охр.*

Во моравскиот слој спаѓа и **вельми,** што се употребува во сите апостоли, во псалтирите, паримејниците, во *Вш, Сшан, Лес, Крн:* ꙁвацаꙗше велъми Ex19,16 *Григ, Лобк, Орб, Хлуд,* биѥнь бывь велми 288v6 *Сшан,* глас‹ъ› трѫбы ꙁвацаꙗше велъми Ex19,16 *Григ, Лобк, Орб, Хлуд;* въси въсплакаше с‹е› велми 163r4 *Крн.*

Употребата на моравизмот вьсемогъıи е типична за триодите, за тропарите во кои се јавува како еквивалент на *παντοδύναμος,* додека *παντοκράτωρ* се предава со вьседръжитель и тоа како во тропарите така и во паримејниот текст.

Моравската варијанта **древле** на местото од првобитната прѣжде се среќава и во апостолите, псалтирите, триодите, во *Вш, Сшан, Крн.* Сп. и **прадревле**: древле бо и прадревле comPs32,11 *Пог.*

Лексемата **животъ** се смета за моравизам, а жиꙁнь му припаѓа на првобитниот јужнословенски лексички слој (Львов 1965: 270), пр. подасть намь животь вѣчныи 10r19 *Сшан,* животь нашь съи ес‹т› ꙗкоже пꙋт 197r22 *Крн,* животь мои расточивь 200v24 *Лес,* **животьнъ**: животнїи хлѣбь 28d5 *Вш.* Во *Орб* и *Хлуд* најчесто се употребува животъ, потоа жиꙁнь, а поретко житиє, во *Сшан* најчесто е житиє, дури двојно повеќе од животъ, а најретко жиꙁнь, во *Вш* почеста е варијантата животъ, па жиꙁнь, а во *Крн* најчесто животъ, па житиє и жиꙁнь. Во *Лес* при паралелната употреба на трите варијанти најфреквентно е житиє (во синтагми общее житиє, мнишьское житиє), пред жиꙁнь (во вѣчнаꙗ жиꙁнь) и животъ.

Лексемата **недѫгъ** исто така има моравско потекло, сп.: исцѣлѣѫ всѣкь недѫгѫ Mt4,23 *Рад,* раꙁличнъıа недѫгы Mc1,34 *Дбј*] ѧꙁами *Рад,* недѫгь ꙋврачюете 121b28 *Орб,* исцѣлеваахꙋ ѿ недоуꙁѣх 188r8 *Крн,* недоугы исцѣли 36v2 *Сшан.* Заедно со **болѣꙁнь** се употребуваат во сите триоди, а во *Орб, Заг*, почесто се употребува болѣꙁнь. Сп. и **недѫговати:**

нєдѫгоуѫ смѣрєномь ср‹ьд›цємь 107c6, покрај **болѣз(нь)новати**. Двете варијанти се потврдени во ист контекст: болѣзни избыхь и нєдѫгы 17a2 *Орб*. Во *Лес* е евидентна почестата употреба на лексемата **болѣзнь** во споредба со **нєдѫгъ**.

Моравизмот **искони** се употребува на пр. во: бывшє искони самовидци L1,2 *Крат*, сє ѥс‹т› искони х‹ри›с‹т›ь 186v17 *Заг*. Двете варијанти се употребуваат и во *Заг, Орб, Хлуд, Шаф*. Во *Орб* и *Хлуд* почесто е испръва, за разлика од *Шаф* во кој е почесто искони. Во *Крн,* пак, има само еднаш испръва, за разлика од *Втш* каде се среќава само испръва.

Во лексемите со моравско потекло се вбројува и **стоудєньць** (сп. Львов, 1956: 45-56) стоудєнєцъ єстъ глѫбокъ J4,11 *Дбј*] кладѧзь J4,11 *Рад*, кь стоудєнцоу придє 227d24 *Орб*] на истоуникъ *Шаф*, постави ѵрьпало на стоудєнци 228a27 *Орб,* покрај **кладѧѕь, кладєньць**: бѣ жє тоу кладѧзь J4,6 *Рад*] стоудєнєць *Дбм*, вь кладєзь вьпадєть L14,5 *Рад*] стоудєнєць *Дбм*, приходѧщє на кладѧць Ex2,16 *Орб*] на стоудєнєць *Лобк*.

Во паримејниот дел на *Орб* се изделува архаичен лексички слој во кој се застапени низа моравизми: клєпьць Pr6,5, кроуна Is62,3, нѫта Gn50,8, подъбои Ex12,7, покрѫта 3Rg17,11 (Рибарова 2005: 30, 35–38).

Моравската варијанта **нєбєсьскъ** е потврдена во *Рад*, во апостолите, во *Пог* и *Бон*, во *Григ, Лобк, Бит, Орб*. Во *Орб* има доследно **нєбєсьнъ,** во *Син* редовно се среќава нєбєсьнъ, како и во *Асем*, за разлика од *Мар, Зогр* и *Клоц* во кои е редовна формата нєбєсьскъ. Според Хоралек (1954: 42, 83) пак, формата зємьскъ била ограничена во апракосите од формата зємьнъ, исто како и нєбєсьскъ од формата нєбєсьнъ.

Во текстовите се среќаваат и извесен број **протобугарски заемки** како на пр.:

бѣльѵоугъ се среќава само во *Орб*: ни аще свиєши ꙗко и бєлѵѹгь выѫ твоѫ врѣтищє и пєпєль постєлєши Is58,5] крѫгъ *Григ Лобк Хлуд* (Русек 1969: 177, Рибарова 2005: 187).

Лексемата **бисьръ** ја документираме во: златомъ или бисєриємъ 1T2,9 *Слеп*, во *Заг, Орб, Хлуд,* во *Втш, Стан, Лес, Крн*: б‹о›жьствьны

бисерь 126d7 *Орб*, свѣтли бисерие 19b34 *Орб*, оукрашена камениемь драгымь и бисромь 34r18 *Стан*, безь каменїа драгаго и бисра 145v16 *Лес*.

Протобугаризмот **болѧрь** е потврден во *Стан, Лес, Орб*, пр.: пирь сътвори болѣромь 265r17 *Лес*, разлѫчихь сѧ ѿ болѣрь 266v7 *Лес*, цѧ›рие и болѣре 16c22 *Орб*.

Употребата на лексемата **капище** ја бележиме во *Хлуд, Орб, Втш, Стан, Крн:* паде капище ираклиево 300r13 *Стан*, въ капище апол-лоново 189v22 *Крн*. На потеклото на капъ, капище укажува Љвов (1973: 216).

коумирь се употребува во *Слеп, Вран, Карп, Пог, Бон, Хлуд, Шаф, Орб, Втш, Стан, Лес*. Пр.: ѡ д‹оу›ше поставльши страсть ѩкоже коумирь 115d15 *Орб*. вьсхищенно бѫдет прѣжде тѣло твое ѿ коумира сего 85r14 *Лес*. Сп. и **коумирьнъ**: коумирьныѧ храмы 103r20 *Стан*, коумирень градъ 301r18 *Стан*, **коумирьскъ**: коумирьскоу грѣхоу 85r17 *Лес*.

Лексемата **пеѵатъ** се среќава во апостолите, во *Пог, Бон, Бит, Орб, Хлуд, Втш, Лес* и *Крн*, пр. во *Орб*: и пеѵатми wбязана 148c22, пеѵаты гробныѫ 216d36, и формата пеѵатьнъ, запеѵатлѣньнъ: мѫдростиѫ запеѵѣтлѣннѫ 138c2, а пеѵатьлѣньнъ, пеѵатьлѣти во *Бит*.

За протобугаризми се сметаат и образувањата со суфикс **-ѵии**. Пр. **крьмъѵии**: пристѫпи к немоу крьмьѵии 198d28 *Орб*, **кънигъѵии**: ѩко възастє клоуча разоумѣнию L11,52 *Рад*, горє вамь книгоуиа Mt23,29 *Рад*, гдє книгоуїи 245r7 *Лес*.

Руското влијание во македонската средновековна писменост има многу стари корени. Спорадични примери за ова влијание се откриваат уште во *Охр*, а во текстовите од XIII и XIV век станува поинтензивно[5]. Несомнено е дека во овој период се работи за одраз на руското влијание во целокупната јужнословенска писменост, пр. неспорна е врската меѓу јужнословенските и руските пролози. *Стан* е ракопис што го потврдува руското воздејство врз јужнословенската книжнина

[5] Меѓу текстовите од XIII и XIV век во кои е одразено руското влијание се посочуваат *Стан* (Конески, 1977; 1983), *Јов* (Конески, 1983), *Дбј* (Конески 1983, 1988), како и *Лобк* (Рибарова 1991: 187–188), *Мкд* (Костовска, 1995), *Орб* и *Хлуд* (Рибарова 1993: 97, Црвенковска, Макаријоска, 2010).

во XIII и XIV век (Конески, 1977: 13) преку руските јазични елементи во лексиката, пр.: оувѧсло, смръкъ, шесть, ошибати сѧ, жератокъ, глаꙁати, дѧгъ, пѧтьница. Конески, осврнувајќи се на руското јазично влијание врз лексиката на македонските текстови од XIII-XIV век, ги посочува на пр. лексемите връста, жератъкъ, оувѧсло и др. во *Ст҃ан,* ꙗгодиѵина во *Дбј* и *Рад* итн.

Ова влијание во евангелијата се потврдува и преку употребата на **правъ** наспроти аминъ: правъ сѫдиль еси, гл‹агол›аше правь, преку употребата на **капь** наспроти ножьница итн. Во *Рад* се бележи пет пати почесто од аминъ. право од изворите за Речникот го познаваат само *Мкд, Јов* и *Крӣ.* Лексичките совпаѓања на *Рад* со руските евангелија ја потврдуваат пред сѐ поврзаноста со определена традиција проширена во руската писменост. Во *Мкд* е застапен и лексичкиот слој карактеристичен за руските евангелски текстови, како на пр. бѣдьнѣ L11,52 за лютѣ, прѣобидѣти L16,13 за неродити, изразот камень горѧщь L17,29 за жюпьлъ. Блиската врска на *Мкд* со руската писменост се потврдува и преку заглавијата во текстот.

Влијанието на народниот говор се пројавува преку елементи од говорот на препишувачите веќе од XII век, главно во записите и во небогослужбените текстови. Пр. во записите од *Бит҃*: мрьꙁнеть 9r, ѿ ꙁаѫца в листькꙋ 21r, грѫбо 28r, ѿ мраꙁа 70v, прѣсоль и млѣѵице 90v, сврзникот оти: ѡти мі даваше прѣсоль и млѣѵице 90v. Најчесто народната лексика е потврдена во типиковиот дел кон богослужбениот текст, што не подлежи на строгите црковни канони.

Употребата на некои подновени лексеми може да се поврзе со одредена говорна средина, пр. иꙁьмь ножь *Карӣ,* иꙁъмъкъ ножъ *Слеӣ*, а иꙁъвлѣкъ ножъ во *Охр* се поврзува со употребата на глаголот *извлече* со ова значење во западномакедонското наречје.

Подновувања на народна основа има и во *Орб,* на пр. **юхо, сланитковъ**: юхо слатниково 25b22, **слива, кроуша**: сливы соушени или кроушѫ 25b25, **вариво**: да ꙗдѧтъ вариво 25c23, во *Вт҃ш*: **иꙁвънъ**: иꙁвьнь монастира 143v2, **нарѧдити**: прѣжде наредисмо 145v31, **омакати**: не ѡмакаѥт се прьс‹т› 145r13, **побръже**: типик побрьже поѵинаѥмь 144v22, **повъторити**: тож‹е› повтори 94c1, **прѣвратити** листъ: ѡпет прѣвративше

листь 52d20, **пакъ**: и ѵтєт сє пак 143v23, **ꙁаради**: ꙁарад‹и› днєх славних 145v33, во *Ст҃ан* **тиква**: приѥть тиквоу 11r22, **плѣвьница**: вь плѣвницѫ оубѣгь 235v16, **огрълиє**: дашє има ... ѡгрьлиѥ 33v12, **тєтька**: бѣшє ѥмоу тєтка 226r15, во *Крн* **бльвати**: блъвѹть и пакы лижѹт 249r4, **брига**: падє въ вєликѹ бригѹ 256v22, **брижити сѧ**: брижит сє єдино ради дрѹго 222v10, **бриѵити сѧ**: да нє бриѵит сє 231v9, **бритва**: бритвѹ да нє въꙁложѹ 231r20, **котьлъ**: котєль вєликь 243r14, **масльникъ**: масло ѿ маслъника 105v16, **паꙁоуха**: паꙁоухы въдовицамъ 207r3, **падарь**: сътворишє єго п‹а›дара 256v11.

Во некои случаи се појавува послободен однос во употребата на некои лексеми кои пишувачите настојувале да ги приближат кон своето разбирање (Конески, 1956: 63). Во *Крн,* проникнале многу елементи од говорниот јазик, а се документирани и промени во семантичката структура на лексемите под влијание на народниот јазик. На пр. брань покрај со значења *бит҃ка, војна, бој, борба* е употребена и за *невреме, бура*, кај брашьно покрај *јадење, храна* го документираме и значењето *брашно*.

Можеме да заклучиме дека лексичкиот систем на македонските текстови, покрај тоа што ја потврдува присутноста на заедничкиот архаичен лексички слој како дел од кирилометодиевското наследство, преку подновената лексика укажува и на специфичните особености на лексичкиот систем на црковнословенскиот јазик од македонска редакција. Присутноста на архаичниот лексички слој добро е документирана и во библиските и во небиблиските текстови, потврдувајќи ја присутноста на архаичните предлошки и нивното долготрајно користење во македонските скрипториуми. Овој слој вклучува и одделни моравизми, како на пр. моудити, нєприѩꙁнь, шоуи и др., некои поретки пр. наслѣдиє, вьсємогъı, како и западнословенски влијанија во семантиката на одделни лексеми. Употребата на подновените варијанти е поврзана со развитокот на писменоста во Преславскиот центар како резултат на отвореноста на лексичката норма. Тие можат да се должат на поврзаноста на одделни текстови со различни ракописни традиции, на јазикот на препишувачот или на дијалектната ситуација, или пак да претставуваат израз на потребата од збогатување на изразните можности на јазикот и од стилска диференцијација како одраз на еволуцијата на текстот. Грчките влијанија наоѓаат одраз во активирањето на изразните можно-

сти на црковнословенскиот јазичен систем, во семантичката структура на лексемите и во начинот на образување нови специјализирани поими поврзани со христијанската духовна култура. Меѓуредакциските контакти претставуваат значаен фактор за развојот на македонската црковнословенска писменост, а карактерот на влијанието на руската писменост, на бугарската или на српската писменост во секоја средина има свои специфичности.

ЛИТЕРАТУРА

Блахова Е., Хауптова З., 1990: *Струмички (Македонски) апостол,* МАНУ, Скопје.

Vyskočil P., 1980: *Rusismy v apoštoláři Ochridském. Slovo* 30, Zagreb, 7–15.

Десподова В., 1977: Лексиката на Добромировото евангелие, *Македонистика* 1, Скопје, 5–96.

Десподова В., 1988: Архаизмите и неологизмите во лексиката на Карпинското евангелие, *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија*, Скопје, 35–42.

Десподова, 1995: Десподова В. (ред.), Бицевска К., Пандев Д., Митревски Љ., *Карпинско евангелие.* Македонски средновековни ракописи IV, Скопје–Прилеп.

Десподова В., 1997: *Студии за македонската средновековна лексика*, Скопје.

Jagić V., 1907: *Psalterium Bononiense.* Vindobonae – Berolini – Petropoli.

Jagić V., 1918: *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin.

Карачорова И., 1989: Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на псалтира, *Кирило-Методиевски студии*, кн. 6, БАН, София, 130–245.

Конески Б., 1956: *Вранешнички апостол,* Стари текстови II, Скопје.

Конески Б., 1975: Варијантите на црковнословенскиот јазик во Македонија во првата половина на XIV век, *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје, 72–77.

Конески Б., 1975: Јазикот на евангелието на поп Јована, *Македонски јазик*, XXVI, Скопје, 11–31.

Конески Б., 1977: За Станиславовиот пролог, *Прилози* II, 1–2, МАНУ, Скопје.

Конески Б., 1983: Руското јазично влијание врз македонските текстови од XIII–XIV век, *Реферати на македонските слависти за IX меѓународен славистички конгрес во Киев*, Скопје, 25–29.

Костовска В., 2004: *Македонското четвороевангелие*, Скопје.

Львов А. С., 1956: Из лексикологических разысканий, К етимологии старославянского слова кладязь, *Доклады и соопщения Института языкознания АН СССР,* 10. Москва, 45–56.

Львов А.С., 1957: Из старославянската лексика, *Български език,* VII, кн. 1, София, 31–46.

Львов А. С., 1959: Из наблюдений над лексическими вариантами памятников старословянской писменности, *Slavia* XXVIII, 4, Praha, 489–506.

Львов А. С., 1965: К вопросу о моравизмах в языке памятников старословянской писменности, *Slavia* XXXIV, 2, Praha, 263–272.

Львов А. С., 1966: *Очерки по лексике памятников старословянских писменности,* Москва.

Львов А. С., 1968: Чешско-моравская лексика в памятниках древнерусской письменности. *Славянское языкознание*, Москва, 316–338.

Львов А. С., 1973: Иноязычные влияния в лексике памятников старославянской письменности (тюркизмы), СЯ, VII Международный съезд славистов, Москва, 211–228.

Макаријоска Л., 1997: *Радомиров псалтир*, Стари текстови V, Скопје.

Мошин В., 1954: *Македонското евангелие на поп Јована,* Скопје.

Недељковић О., 1970: Редакције старословенског јеванђеља. *Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски*, кн. 2, Скопје, 269–279.

Поп-Атанасова С., 1995: *Лингвистичка анализа на Битолскиот триод*, Скопје.

РГЦЛП, 2003: *Речник на грчкоцрковнословенските лексички паралели*, Аргировски М. (ред.), Андријевска Н., Ѓуркова А., Скопје.

Рибарова З., 1998: Русизми во Радомировото евангелие, *Македонско-руски јазични, литературни и културни врски, Прва македонско-руска славистичка конференција*, Скопје, 195–204.

Ribarova Z., 2003: *Indexy k staroslovenskému slovníku,* (red. E. Bláhová), Slovanský ústav AV ČR, Nová rada, sv. 16, Praha.

Рибарова З., 2005: *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, МАНУ, Скопје.

Рибарова З., 2009: *Палеославистички студии,* Скопје.

Русек Й., 1969: Из лексиката на среднобългарските триоди, *Известия на Института за български език*, XVII, София, 149–180.

РЦЈМР – *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција,* гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, т. 1, Вовед, а–б, Скопје 2006, св. 8–9, 2008, св. 10, 2009.

SJS – *Slovník jazyka staroslovenského*, Praha I 1962, II 1973, III 1982, IV 1997.

Славова Т., 1989: Преславска редакция на Кирило-методиевия старобългарски евангелски превод, *Кирилометодиевски студии,* 6, София, 15–129.

Трајкова К., 2002: *Лексиката на Станиславовиот пролог,* Скопје

Угринова-Скаловска Р., Рибарова З., 1988: *Радомирово евангелие*, Скопје.

Угринова-Скаловска Р., Десподова В., 1992: *Добромирово евангелие II*, Скопје – Прилеп.

Horálek K., 1954: *Evangeliáře a čtveroevangelia.* Praha.

Цейтлин Р. М., 1977: *Лексика старославянского языка.* Москва.

Цейтлин Р. М., 1986: *Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.,* София.

Цейтлин Р. М., 1988: Лексика славянских языков X–XI XIV–XV вв. (результаты сопоставительного исследования), *X Международный съезд славистов, Славянское языкознание*, Москва, 369–388.

Цейтлин Р. М., 1996: *Сравнительная лексикология славянских языков X-XI – XIV–XV вв.,* Москва.

Црвенковска Е., 1999: *Загрепски триод,* Скопје.

Црвенковска Е., 2006: *Јазикот и стилот на триодот*, Скопје.

Црвенковска Е., Макаријоска Л., 2010: *Орбелски триод,* Скопје.

Цубалевска М., 2009: *Ваташкиот минеј (со посебен акцент врз лексиката),* Скопје.

КРАТЕНКИ НА ИЗВОРИТЕ

Асем – *Асеманово евангелие,* крај на X – поч. на XI век
Бит – *Битолски триод,* XII век
Бон – *Болоњски псалтир,* прва пол. на XIII век (1230–1241 год.)
Втш – *Ваташки минеј,* XV век
Верк – *Верковичев апостол,* XIV век
Вран – *Вранешнички апостол,* XIII век
Григ – *Григоровичев паримејник,* крај на XII – поч. на XIII век
Дбј – *Добрејшово евангелие,* прва пол. на XIII век
Дбм – *Добромирово евангелие,* поч. на XII век
Дчн – *Дечански псалтир,* крај на XIII век
Заг – *Загрепски триод,* прва пол. на XIII век
Зогр – *Зографско четвороевангелие* крај на X – поч. на XI век

Јов – *Евангелие на Иоан Јован,* втора пол. на XIII век
Карп – *Карпински апостол,* поч. на XIV век
Крат – *Кратовско евангелие,* средина на XIV век
Крн – *Крнински дамаскин,* XVI век (1560–1580 год.)
Крп – *Карпинско евангелие,* крај на XIII век
Лес – *Лесновски паренезис,* 1353 год.
Лобк – *Лобковски (Хлудов) паримејник,* 1294–1320 год.
Мар – *Мариинско четвороевангелие*, крај на X – поч. на XI век
Мкд – *Македонско четворо евангелие,* XIV – поч. на XV век
Орб – *Орбелски триод,* втора пол. на XIII век
Охр – *Охридски апостол,* крај на XII век
Пог – *Погодинов псалтир,* XIII век
Рад – *Радомирово евангелие,* втора пол. на XIII век
Рдм – *Радомиров псалтир,* втора пол. на XIII век
Син – *Синајски псалтир,* XI век
Слеп – *Слепченски апостол,* XII век
Стм – *Стаматово евангелие,* поч. на XIII век
Стан – *Станиславов пролог,* 1330 год.
Стр – *Струмички (македонски) апостол,* втора пол. на XIII век
Шаф – *Шафариков триод,* XIII век

Liljana MAKARIJOSKA

THE LEXICAL LAYERS IN THE MACEDONIAN MEDIEVAL LITERACY

(Summary)

The lexical system of the Macedonian texts dated from 12th until 16th century (sources for the Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic) confirms not only the presence of the common archaic lexical layer as a part of the Cyril and Methodius heritage, but also the specific features of the lexical system of the Macedonian redaction, through the innovated lexis, as well as the influence of the dialects. The presence of the archaic lexical layer is well documented in the bible and non-bible texts, confirming the presence and the long-term usage of the archaic original books. This archaic lexical layer includes certain moravisms, lexemes which are well confirmed in the old Slavic texts. The innovations may result from the relation of certain texts with various manuscript traditions, as well as from individual innovations that characterize the text and which occurred

as a result to the current situation in the scribes' language or to the situation in a dialect. Also they can represent a reflection of the need for enriching of the language expressive capacities and of the style differentiation as a result to the text evolution etc. The comparative research of the lexical variants enables to determine the history of lexemes, and the existence of the Greek loans shows the diversification of the text relative to the Greek texts. The usage of the new variants is related with the development of the literacy in the Preslav literary center, as a result to the openness of the lexical standard. The inter-redaction contacts are significant factor for the development of the Macedonian Church Slavonic literacy, but the type of influence of the Russian literacy, the Bulgarian literacy or the Serbian has its own features in each area.

Key words: Church Slavonic lexicography, Macedonian recension, lexical system, basic lexical fond, lexical innovations, synonyms, biblical texts, non-biblical texts, grecisms, Russian influence, lexicon differentiates, Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic

Лариса І. ШЕВЧЕНКО
(Київ, Україна)

СЕМАНТИКА ОБРАЗНОГО СЛОВА КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА

Система образних засобів пам'ятки давнього українського письменства розглядається як синкретична, функціонально рухлива і поліваріантна щодо виразових можливостей слова.

Ключові слова: семантика, художньо-естетична парадигма, києво-руське письменство, староукраїнська літературна мова, образна атрибуція слова.

Раннє українське середньовіччя є спраглим пошуком і світлим втіленням софійності. Християнське світобачення й одночасна зверненість до візантійської канонічної традиції у змалюванні духовних змагань людини, відтворення сакрального в парадигмі семіотичної спадковості культури (за Ю. С. Степановим) стають для української традиції всеохопними.

Формування естетики Київської Русі відбувається в симбіозі "двох стихій: візантійського християнства, сповненого неоплатонізмом, гностицизмом та еллінськими традиціями, і міфологічного поганського світу, який перебуває у вигляді прихованого комплексу культурних ідей" [3, с. 4].

Синкретизм культурно набутих із прийняттям християнства та ментальних ізоглос виявлено як художньо-естетичну парадигму ціннісних ідеалів, що сконцентровані навколо ідей істинної віри, духовного самопізнання і праведності шляху людини в осягненні суті Божественного, а отже, – прекрасного. Разом із тим, християнські духовні змагання властиві людині, що живе в конкретному (або гіпотетично модельо-

ваному як узагальнена дійсність) світі. Ця паралельність, чи, швидше, контамінація концептів генетично успадкованої та набутої культурних ізоглос формують специфічний світоглядний, а звідси й художній час і простір, набуваючи характерної емоційно-вольової та вербальної тональності, що хронотипічно виявлена і вічністю, і позачасовістю, і безкінечністю, і цілим, і частиною [2, с. 5].

Жанри літературної мови, що в українській дослідницькій традиції пов'язуються з християнством і писемними пам'ятками, за типами хронотопу, вербалізованого в них, типологічно співвіднесені з різними субстанціональними просторами, зокрема **фольклорним** (літописи) чи **ідилічним** (повчально-дидактичні тексти).

Ідилічний вербалізований простір як хронотипічна цілісність ідейно-естетичних засад і мовних форм набуває характеру функціональної типології існування національної літературної мови. Йому властиві органічність, єдність названого (зображуваного) і місцезнаходження чи місцереалізації подій: факти висвітлюються в контексті життя, географії, атрибутики рідного краю, дому, поля, лісу та ін. [2, с. 258]. Ідилічний хронотип не вимагає надмірної деталізації обставин, за яких відбуваються події, – важливою є передусім змістова сублімація, християнська ідея, проектована в реальний світ. І найважливіше, ідилічний хронотип – це можливість "єднання людського життя з життям природи, єдність їх ритму, спільна мова для явищ природи і подій людського життя... В ідилії ця спільна мова переважно стала чисто метафоричною..." [2, с. 259].

У ранньому українському середньовіччі ідилічний хронотип виразно відбиває процеси звуження і розширення в культурі ментальних ізоглос (відбитих у формах природної мови українців) і набутого цивілізаційного зразка, втіленого старослов'янською, пізніше – церковнослов'янською мовою української редакції.

Києво-Печерський патерик є характерним із погляду репрезентації засадничих ідей та характерних особливостей києво-руської писемності: публіцистичний і одночасно "повчальний щодо князівської влади характер, а також зв'язок із фольклором і принцип викладення матеріалу за роками" [4, с. 101], на що звернув увагу ще в середині минулого століття Д. С. Ліхачов [7, с. 77].

Повчально-дидактична спрямованість тексту пам'ятки давнього києво-руського письменства, його агіографічність визначають жанрову специфіку твору і, відповідно, системні характеристики мови, з вираз ною домінантою книжного слова. Фольклорна стихія зумовлює не

лише "семантичні прирощення" слова і смислу та функціонально-кому нікативну перспективу Києво-Печерського патерика в українському світі, але й мотивує частоту фольклорної образності, її прозорість і зрозумілість читачеві. Врешті, в сукупності це і визначило попу лярність, певним чином хрестоматійність Патерика протягом історично об'єктивованої культурної історії українського народу. Загальновідомо, що в кожній освіченій оселі поряд із творами Кобзаря читали Києво-Печерський патерик, "золоту книгу українського письменного люду", за афористичною характеристикою В. І. Крекотня. [6, с. 271].

Важливо, що джерельна база Патерика, зокрема текстів Симона ("Слово о создании церкви Печерской", "Послание къ Поликарпу"), спирається на житія Антонія Печерського, Теодосія, Ростовський літопис, монастирський Синодик, перекладні тексти – "Ліствицю" Івана Ліствичника, Скитський Патерик, Пролог та ін. Ці тексти виділяє сам автор, цілком залишаючись у межах тогочасної традиції: важливими передусім є події, їх етична й історична оцінка, відповідність жанру. Аналогічна ситуація з текстами інших авторів – Полікарпа, і пізніше приєднуваними до Патерика (з XV ст.) текстами Несторового літопису, що складають хронологічну, тематичну мовно-структурну цілісність Патерика. Тому логічним є коментар Патерика як "домо рідного відгомону пізньовізантійської монахоманії", що є найкориснішим з "соціяльного й інтелектуального погляду", як зауважив Михайло Грушевський [1, с. IX]. Учений наголошував при цьому на християнських витоках писемної традиції та особливому місті її в духовному розвитку народу. Якщо від загальної, обґрунтованої гуманітаріями, характеристики Патерика в історії української культури звернутися безпосередньо до тексту, його мовної структури, переконливість слів М. Грушевського видається очевидною.

Безсумнівним є церковнослов'янський вплив на мову Києво-Печерського патерика, що зумовлений суспільним статусом "книжного вчення священною мовою богослужебних книг" [5, с. 257]. Навіть у жанрово відмінних текстах цього історико-літературного періоду, таких як "Слово о полку Ігоревім", присутня названа характеристика літературних текстів [5, с. 257]. Тематика Патерика, сюжетна й дидактична зверненість до постатей і діянь, асоційованих у національній історії культури з основними догматами та ідеями православ'я, логічно вмотивували вербалізацію християнської свідомості авторів у канонізованому слові.

Генетично церковнослов'янською є атрибутивна оцінність Патерика: ***божественаа, свята церква*** *("Разумно бысть всѣм, яко все строится божіимъ промыслом, еже о той* ***святѣй*** *и* ***божественѣй церкви"*** [6, с. 15]; *"Основана же бысть сіа* ***божественаа церква*** *богородичина в лѣто 6581"* [6, с. 8]), ***христолюбивый, благовѣрный князь*** *("****Христолюбивый князь*** *Святославъ вдав же 100 гривенъ злата в помощь блаженному"* [6, с. 8]; *Въ дьни* ***благовѣрнаго князя*** *Святослава, сына Ярославля, нача здатися церкви сіа, иже своима рукама нача ровъ копати"* [6, с. 8]), ***блаженый митрополитъ*** *(И въпроси тѣх* ***блаженый митрополитъ****: "что ради приідосте, не звани бывше?* [6, с. 14]), ***богохранимый Костянтина градъ*** *(Придоша от того же* ***богохранимаго Костянтина града*** *къ игумену Никону писця иконниі..."* [6, с. 9]), ***благочестивый муж*** *("Бысть убо нѣкый* ***благочестивый муж*** *от града Любеча..."* [6, с. 16]), ***человѣколюбивый Господь*** *("****Человѣколюбивый*** *же* ***Господь*** *възложи сему ити въ страну Гречьскую и тамо острыщися* [6, с. 16]) та ін.

Староукраїнська літературна мова успадкує семантичну модель образності, вибудованої на атрибутивних характеристиках, що є аналогами до священного тексту або цитатами з нього. Симон, розповідаючи про побудову церкви Печерської, зауважує: *"Въ Ѳеодосіевѣ же житіи всѣм явленна сут, како столпъ огнѣнъ явися от земля до небеси, овода же облакъ, иногда же яко дуга от връха оноя церкви на сіе місто, многажды же и иконh преходити, аггеломъ ту носящимъ, на хотящее быти мѣсто. Что сего, братіе, чюднѣе? Прошедъ убо* ***книги ветхаго и новаго закона****, нигдѣже убо таковых чудесъ обрящеши о святых церквах, якоже о сей"* [6, с. 23].

Розуміння Симоном біблійного тексту як канонічного, "закону" (наголосимо, до речі, і Старого, і Нового Заповіту, оскільки авторові доводилося чути зумовлену сучасною церковною дискусією в Україні необхідність уваги в лінгвістичному аналізі лише до Нового Заповіту як священної книги православ'я) поширюється і на мову цього "закону" – вона є взірцевою, вербальним узусом тогочасного мислення. Постійні образні характеристики, переважно атрибутивні, мають кваліфікативну природу, віднесеність до мовного зразка.

Однак мовний зразок не є показником застиглості значення і форми у староукраїнській літературній традиції, відсутністю руху у світосприйманні живою людиною та її еволюційно змінними формами мови. Атрибутивні словосполучення метафоризуються, трансформуючи біблійну образність у розгорнені символьні ряди. Логічно скорельована

з християнським текстом, проте естетично нова мовленнєва реальність постає у метафорах, що спираються передусім на переносне значення прикметникової атрибуції: "... *се, о владыко, **стадо словесных твоих овець**, им же мя бѣ пастыря еси сътворилъ и еже упасах на божественѣй твоей пажисти...*" [6, с. 23], *"И къ ученикомъ его рече: приидѣте, благое стадо, добляго пастыря **словесныя овчата**, иже мене ради алъкавше и трдившеся, приимѣте уготованное вамъ царство от сложенiа миру"* [6, с. 23] та ін.

В образній атрибуції, що є однією з давніших форм метафоричності (саме ці форми здебільшого фіксуються в сучасній літературній мові українців загальномовними / стертими метафорами) відбувається розвиток полісемантичності слова. Тобто, природні зв'язки явищ та їх характеристик трансформуються в логічні зв'язки та взаємозалежності набутих у культурі асоціацій і мотивацій. Києво-Печерський патерик послідовно, рельєфно відбиває ці характерні для інтелектуалізації літературної мови закономірності:

1) *"И оттолѣ цвѣтяше и умножашеся мѣсто то праведника молитвою: "праведникъ бо, рече, **яко и финиксь процвѣтеть и яко кедръ, вже въ Ливанѣ**, умножится. Умножаху бо ся оттолѣ братiа, и **цвѣтяше місто то добрыми нравы и молитвами их** и инѣмь благочьстивым...*" [6, с. 38]; 2) *"Аще бываше брат **легокъ сердцем и тепль на любовь божію**..."* [6, с. 41]; 3) *"...и се вниде **свѣтель отрокъ** въ воиньствѣи одежди и поклонися..."* [6, с. 50].

Таким чином, Києво-Печерський патерик є не лише пам'яткою української літературної мови раннього періоду середньовіччя, що об'єднала інтелектуальний потенціал двох мовних стихій – живомовної та старослов'янської, – у мовній тканині пам'ятки староукраїнського письменства відбиті витоки системних, виявлених уже в той час мовних процесів, що є активними і репрезентативними для сучасної української мови, яка вербалізує свідомість народу.

1. Абрамович Д. Києво-Печерський патерик: Репринтне видання / Д. Абрамович. – К.: Час, 1991.

2. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Бахтин М. М. – М.: Художественная литература, 1986, 544.

3. Бовсунівська Т. В. Історія української естетики першої половини XIX століття / Бовсунівська Т. В. – К.: ВД Дмитра Бураго, 2001. 344.

4. Висоцький С. О. Київська писемна школа X–XII ст. (До історії української писемності) / Висоцький С. О. – Львів – Київ – Нью-Йорк : Вид. М. П. Коця, 1998, 246.

5. Житецкий П. Г. О поэтическом стиле и литературной форме «Слова о полку Игореве» // П. Г. Житецький. Вибрані твори. Філологія. – К.: „Наукова думка", 1987, 255–286.

6. Києво-Печерський патерик : Репринт. вид. / Д. І. Абрамович. – Репринт. вид. – К.: Час, 1991, 280.

7. Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение / Лихачев Д. С., М.: Изд-во АН СССР, 1947, 499.

Larisa I. SHEVCHENKO
(Kyïv, Ukraïne)

SEMANTICS OF FIGURATIVE WORDS OF KYIV-PECHERSKIY PATERIK

(Summary)

The system of figurative means of the ancient Ukrainian written language's monument is examined as a syncretic, functionally mobile and polyalternative in aspect of word's expressional opportunities.

Key words: semantic, aesthetic paradigm, Kyiv Rus written language, Old Ukrainian language, figurative attribution of the word.

Витомир МИТЕВСКИ

ВИЗАНТИСКИОТ ЕП *ДИГЕНИС АКРИТА* И СЛОВЕНСКИОТ СВЕТ

Историјата на црковната и световната книжевност во Византија хронолошки се поклопува со целокупната нејзина историја, но напоредно со неа, свој посебен живот има и народната епска усна поезија чии почетоци не може точно да се утврдат поради отсуството на записи. Сепак, за таа традиција имаме посредни сведоштва, а едно од нив е искажувањето на митрополитот Арета од Кајсареа (Цезареа) во Кападокија (IX–X век). Кај него наидуваме на критика на некакви питачи и скитници од Пафлагонија кои своите песни за подвизите на храбрите и видни јунаци ги пеат одејќи од куќа на куќа.

Некои истражувачи[1] укажуваат на три развојни фази на византиската епика, а усната епска традиција ја сметаат за зачеток на првиот, творечкиот период. Народната епика доживува вистински подем во времето меѓу IX и XI век, а тоа се објаснува како израз на историските околности во кои Византија се наоѓа поради постојаната борба за опстанок со непријателите кои непрекинато навалувале на нејзините гранични области. Најжестоки и долготрајни се борбите на источните граници каде што почнувајќи уште од VII век, арапските племиња постапно освојуваат нови територии, а подоцна во источните провинции се разгорува борбата и со турските освојувачи. Тие долготрајни судири полека добиваат верски карактер при што, наспроти муслиманската навалица се јавуваат истакнати поединци, бранители на византиските христијани.

[1] Попова 1985.

Во тој историски контекст се јавуваат преданија и песни за тие херои од граничните предели кои носат колективни имиња на апелати и акрити. Називот *апелат* (ἀπελάτης) изворно значи *гонител на добиток*, *номад*, а во однос на царската власт, апелатите имале задача да ја бранат државата и нејзините поданици од надворешниот непријател. Со време, тие се охрабриле и започнале да пресретнуваат богати трговци по друмовите претворајќи се така во насилници и разбојници. Поради оваа промена, нивниот лик во апелатските песни, но и воопшто во епската поезија може да се појави во позитивна, но и во негативна светлина.

Со појавата на песните за акритите (ἀκρίτας т.е. *оној што ги брани границите*) почнувајќи од IX век, апелатските песни постапно губат популарност сè додека на крајот не изчезнат. Акритската усна епска поезија го доживува својот творечки процут меѓу IX и XI век и таа исфрла на површина поединечни херои со свое лично име и индивидуален профил. Меѓу нив се истакнуваат имињата на Велисариј, Армурис и Дигенис Акрита како носечки ликови на истоимените епски дела.

Според една условна хронологија, на прво место доаѓа епот за Велисариј. Главниот херој е историска личност, војсководецот на Јустинијан кој се прославил во борбите со соседните земји и со проширувањето на Византиската Империја. Со игра на судбината, тој животот го завршува како заборавен ослепен старец. Темата е инспирација за низа морализаторски поетски епизоди, а нејзините записи од вториот развоен период на византиската епика по својот обем варираат меѓу 556 и 997 стихови.

Темата на епот за Армурис, од којшто ни останале запишани 215 стихови, е јунаштвото што главниот херој го пројавува ослободувајќи го својот татко од муслиманско заробеништво. На стилски план делото е посебно интересно поради присуството на типични епски изразни средства: хиперболи, описи, типични теми на борба, ранување и сл. Сето тоа остава простор за плодоносни споредбени анализи со слични епски творби.

Запишаните верзии на овој еп, како и на епот за Дигенис Акритас, главно, потекнуваат од претпоставената трета развојна фаза (од XIV до XVI век). Покрај запишувањето на усните епски дела, во овој период се создаваат и книжевни епови чиишто автори се познати поименично. Тука се истакнуваат дела кои се инспирирани

од класичната митологија како што се *Ахилеида* (делото содржи многу елементи на акритска поезија) и византиската *Илијада.*

Сепак, ако треба да се издвои едно дело кое доминира во целокупната византиска епика, тоа несомнено би бил славниот еп за Дигенис Акрита. Со своите книжевни вредности, популарност и влијателност, ова епско дело далеку ги надминува останатите творби од овој вид и со оправданост се смета за византиски национален еп.

Дигенис Акрита паѓа в очи и со својот обем кој, зависно од различните запишани верзии, варира меѓу 1867 и 4778 стихови. Тематски тоа сосема се вклопува во традицијата на акритската епика: главниот херој е типичен акрита, бранител на народот во пограничните области од нападите на соседните муслимански (арапски) племиња и од домашните одметници – апелати.

Содржинскиот преглед на еден од најдобро зачуваните записи (ракописот од Гротаферата) ни го открива тематскиот круг кој може да се земе како образец. Тука епот е поделен на осум книги (пеења), нерамномерни по обем. Во првите три книги е предадена т.н. песна за емирот. Прво е прикажан богатиот арапски емир кој тргнува во поход против Византија при што ја грабнува ќерката на еден византиски војсководец. Откако браќата ќе ја пронајдат девојката кај емирот, доаѓа до двобој меѓу најмладиот од нив и емирот при што овој изјавува дека ја сака за жена нивната сестра. Во втората песна, сите заедно доаѓаат во Византија и емирот, откако ќе премине во христијанска вера, ја зема девојката за своја жена. Во третата песна емирот се враќа меѓу своите со новата жена и сите ги преобраќа во христијанство. На крајот дознаваме дека од бракот на емирот и византиската девојка се раѓа синот единец – Василиј Дигенис Акрита.

Од четвртата книга до крајот, интересот потполно се свртува кон Дигенис Акрита; во неа тој грабнува девојка со која се жени, а потоа се сретнува со императорот Василиј. Во петтата книга, тој во една оаза наидува на девојка која ја силува за потоа горко да се покае за злоделото. Во шесттата е опишана неговата борба со дивите sверови, со апелатите и со амазонката Максимо. Во кусата седма книга е прикажан мирнодопскиот живот на Дигенис, а централно место зазема описот на неговиот раскошен дворец со градината. Последната, осма книга, говори за тешката болест на херојот, за неговата смрт и за ритуалот на погребувањето.

Од овој кус преглед може да се добие претстава дека епот е тематски свртен кон историските теми додека само во некои изолирани места донесува елементи од митологијата. Меѓутоа, и покрај многуте обиди историски да се идентификираат некои од ликовите,[2] останува впечатокот дека тоа е тешка задача, дури и без надеж дека може нешто да се утврди со сигурност.[3] Не може точно да се определи ни авторот ни времето кога се оформил самиот еп што во крајна линија не е необично за усно создадените епски дела. Во однос на генезата на епот останууваат како прифатливи само широките временски рамки почнувајќи од IX или X век; како сведоштво се земаат предвид фолклорните и културни елементи што преовладуваат во епот, а се обележје и на тоа време.

Од критички книжевен аспект, *Дигенис Акрита* е сложено дело. Тоа ги обединува одликите на народната византиска епска традиција од една страна и на стилските карактеристики на христијанската учена поезија од друга страна.[4] На места може да се препознаат и некои елементи од класичното книжевно наследство.

На композициски план епот не остварува вистинско единство. Напред беше речено дека првите три пеења раскажуваат за емирот додека Дигенис стапува на сцена дури од четвртото пеење. Оттука и произлегуваат некои претпоставки дека делото е производ на компилација од две сосема различни поранешни уметнички творби: песната за емирот и романот за Дигенис. Разликите меѓу овие две компоненти се јавуваат и во однос на идејната определба; песните за емирот како да одразуваат некакви историски настани на границите на царството додека песните за Дигенис повеќе навлегуваат во водите на митот и христијанско морализирање.

Морализаторскиот начин на изразување се манифестира преку цела низа стилски изразни средства. Бројни се афоризмите развиени во неколку стиха кои упатуваат на традицијата на собирање мудри изреки (гноми) уште од доцноантичкиот период. На таа линија се наоѓаат и сентенциите кои обично се наоѓаат на почетокот или на крајот на епизодите со јасна улога на коментар на настаните.

Деталните описи на лица и настани исто така се чести. Таков е описот на емирот кој се подготвил за борба или пак на уба-

[2] C. Grégoire, 1975.

[3] Jeffreys, 1998; XXX.

[4] Фрејберг – Попова, 1978; 97.

вината на неговата жена. Посебно се издвојува детално разработениот опис на дворецот со градината на Дигенис. При опишувањето се користи изобилие на епитети како омилено изразно средство на епската поезија. Посебно интересен е епитетот *Дигенис* (*Διγενής*) кој е всушност еден вид прекар на главниот херој и изворно укажува на неговото двојно потекло: од мајка Византијка и татко – емир со арапска крв. Некои сметаат дека во заднината на овој епитет се крие настојувањето на прагматичните Византијци да се помират двете различни култури – христијанската и муслиманската.

Јазикот на епот за Дигенис е средновековниот народен грчки, т.е. раниот димотики. На тој јазик се пишувани и некои авторски поетски дела, како што се песните на Теодор Продром, потоа некои византиски хроники и житија на светите. Во однос на лексиката, забележливо е присуството на некои латинизми кога станува збор за оружјето, облеката и сл. што веројатно се должи на јазичната традиција на Византија како Источно Римско Царство.

Стихот на најзначајните ракописи (Гротаферата и Ескуријал) е неримуваниот петнаестерец кој го носи името *политички стих* (т.е. стих од *градот* (πόλις) на Константин односно Константинопол), а бил во употреба во литературата на раниот димотички грчки и станал стандарден стих на византискиот еп. Во основа, тој стих е поделен на 8 слогови во првата половина до цезурата и уште 7 слогови по цезурата. Неговиот ритам е јамбичен.[5]

Според многу показатели, епот *Дигенис Акрита* бил мошне популарен во Византија. Тешко е да се посведочи присуството и негувањето на овој славен еп во народното усно творештво, но присуството на ракописите говорат дека тој бил познат и по освојувањето на поранешните византиски територии од страна на Турската Империја, а се ширел по писмен пат и надвор од тие граници. За современата наука, епот бил непознат сè до 1868 година кога за првпат е откриен ракопис на *Дигенис Акрита* во еден манастир близу Трапезунт (на источното Црноморие). Се смета дека овој ракопис потекнува од XVI век. Потоа се откриваат ракописи и на островот Андрос (еден во 1878 година кој потекнува од XVI век и еден ракопис откриен во 1898 година со потекло од XVII век). Во меѓувреме, 1879 година, во манастирот Грота Ферата близу до

[5] Метричкиот образец на *политичкиот стих* (πολιτικὸς στίχος) кој би можеле да го наречеме и *цариградски* или просто – *градски* е следниов: ∪–∪–∪–∪–|∪–∪–∪–∪

Рим е откриен и најстариот ракопис кој потекнува од XIV век, а во 1904 година од страна на Карл Крумбахер, основоположникот на византиските студии, во библиотеката на Ескуријал (крај Мадрид) е откриен уште еден ракопис од XVI век. Покрај овие, познати се и други ракописи на грчки јазик чија автентичност и вредност се предмет на расправи.

Од историски и книжевен аспект, најзначаен е ракописот од Грота Ферата (ГФ). Тој е напишан во петнаестерец, а по обем опфаќа 3 749 стихови. Вредноста на оваа запишана верзија се издвојува во однос на другите не само по тоа што е формално најстар запис, туку и затоа што според иследувањата, најдобро ја одразува првобитната редакција на епот.[6] Епот во ова издание се истакнува и со својата композиција, а посебна вредност од филолошки аспект е тоа што во ракописот има најмалку нејасни места и лакуни. Од тие причини денес оваа верзија се зема како стандарден образец на *Дигенис Акрита*.

Како еден вид дополнение на оваа верзија се зема ракописот од Ескуријал (Е) кој е помал по обем (содржи 1 867 стихови) и има многу нејасни места, но заслужува посебно внимание затоа што за разлика од ГФ кој јазично бил дотеран според нормите на книжевниот грчки, Е е јазично поблизок до изворниот народен грчки (димотики) на кој епот се ширел во првобитната усна форма. Освен тоа, овој запис е поверодостоен во однос на изворните имиња на лица, места и народи.

Ракописот од Трапезунт е обработка на претходниве две значајни верзии, а оној од Андрос (од 1878 година) е некој вид превод на новогрчки на претходниов. Ракописот од Оксфорд и другиот ракопис од Андрос (од 1889 година) се исто така преработка на постарите верзии, но на пониско книжевно рамниште.

* * *

Со самиот факт што епот за Дигенис Акрита изворно ѝ припаѓа на многувековната традиционална усна традиција, неизбежно се налага помислата за можното заемно влијание на оваа фолклорна творба со творбите од истиот вид во другите, прос-

[6] Некои сметаат дека текстот датира од деветтиот век. Така, Грегоар (Grégoire, 1975; XIII, 337) верува дека верзијата од Грота Ферата ја одразува состојбата во Византија од IX век, и тоа во балканските региони каде што имале силно влијание павликијаните.

торно блиски култури. Впрочем, генезата на епот нè упатува кон источните гранични предели на Византија, односно кон областите на Еуфрат и Ерменија каде што се јавуваат голем број песни за Дигенис Акрита, но и за војсководците павликијани – Карбеас и Хрисохир кои имаат слични типолошки обележја. Истражувачите укажуваат и на мотиви и ликови од арапскиот фолклор.

Во науката веќе одамна се утврдени некои поблиски аналогии на нивото на просопографијата, типичните теми, симболи и сл. Меѓу другото, се спомнуваат типолошките совпаѓања на византискиот еп со персиските, турските и други епски творби. Во некои случаи се чини дека таквите аналогии се производ на сличното културно искуство на соседните народи, но понекогаш се чини дека тие се резултат на културно влијание што не претставува никакво изненадување.

Во самиот еп за Дигенис може сосема прецизно да се констатира влијанието на античката митологија и на *Библијата*. На пример, во осмото пеење непосредно се споменуваат Харон и Хад, ликови од античката митологија. Од друга страна, наидуваме на места каде што византискиот епски херој се споредува со библиските ликови на Самсон, Давид и Саул.

Се разбира, за нас се најинтересни паралелите со јужнословенската епика која со векови се развивала на просторите кои се дел од Византиската Империја или се во нејзино непосредно соседство. Таа блискост остава простор да веруваме дека се можни влијанија и тоа од обете страни.

За присуството на *Дигенис Акрита* во словенскиот свет имаме несомнен доказ. Имено, уште на почетокот на XIX век во Русија е пронајден првиот од неколкуте словенски ракописи со превод или прераскaз на славниот византиски еп под наслов *Девгениево деяание.* За жал, овој ракопис изгорел во време на пожарот на Москва во 1812 година, но подоцна се појавуваат и други преводи. Таков е објавениот ракопис од Тихонравов во кој, покрај познатите теми на борба на Дигенис со дивите sверови, се наоѓа и една епизода во која Дигенис војува со византискиот цар и го победува. Оваа необична тема е во основа на хипотезата дека мотивот на победата над царот е израз на отпорот на павликијаните спрема него, во текот на IX век што значи дека ние во словенски превод ја имаме најстарата верзија на епот за Дигенис. Како поткрепа на оваа претпоставка доаѓа уште еден словенски превод од

крајот на XVII и почетокот на XVIII век, кој бил пронајден во 1857 година во зборникот на Пагодин. Анализите на текстот укажуваат на тоа дека во него е зачувана старата изворна верзија на епот и тоа особено во однос на композицијата. Без да навлегуваме во подробности, ќе го истакнеме само заклучокот на специјалистите дека сите овие словенски преводи на *Дигенис Акрита* биле многу популарни во словенскиот свет. Патем да потсетиме и на убедувањето на Халански уште од крајот на XIX век според кое блиските паралели меѓу византиската и словенската епика на југ даваат основа да се претпостави постоењето на стари словенски преводи на песните за Дигенис и на јужнословенските простори.[7]

Во врска со прашањето – дали јужнословенскиот еп е самобитен или никнал под туѓи влијанија? – К. Пенушлиски ја уважува природната појава на заемно влијание во традиционалната епика и тврди дека влијанието на *Дигенис Акрита* врз нашата епика е несомнено.[8]

Вистина, доколку се осврнеме поодблизу на херојските ликови, на типичните теми на двобој со природни и натприродни суштества и сл., добиваме богат материјал за паралели кој укажува на можните влијанија.

За разлика од паралелите во областа на традиционалната епика кои главно остануваат на нивото на можното, споредбата со поетските дела на Григор Прличев нудат повисоко рамниште на влијание кое би можеле да го дефинираме како веројатно.

Во прилог на оваа теза говорат и некои надворешни моменти. Познато е дека Прличев одлично го знаел грчкиот во неговите развојни фази од Хомер до современиот димотики што му овозможувало непосреден контакт со делата напишани на тој јазик. Понатаму, тој едно време студирал во Атина каде што ја имал можноста да ги продлабочи своите познавања од епската поезија од античкиот и византискиот период до нивните подражавања во поново време. Најпосле, во тоа изучување му помагал професорот Рангавис за кого е познато дека бил добар познавач на византиската книжевност. Ако ги имаме на ум сите овие де-

[7] М. Халанский, *Южнославянские сказания о Кралевиче Марке в связи с произведениями русского былевого эпоса.* Варшава, 1984; дел, стр. 451.

[8] К. Пенушлиски (приредувач), *Марко Крале – легенда и стварност*, Скопје 1983, стр. 32.

тали, тогаш влијанието на византиската епика во двете големи поестки дела на Прличев, *Мартолозот* (*Сердарот*) и *Скендербеј* е сосема веројатно.

Пристапот кон самите дела открива многу елементи од античката (хомерската) епика,[9] но покрај тоа, во нив свое место имаат и поетските елементи кои ги наоѓаме во византиската епика, односно во епот *Дигенис Акрита.*

На формален план, прво паѓа в очи употребата на јамбскиот петнаестерец, односно *политички стих* кој е типичен за византиската епика, а Прличев го применува и во двете свои поетски дела, и тоа во *Мартолозот* во алтернација петнаестерец/осмерец (првиот дел од полниот петнаестерец кој се наоѓа пред цезурата), а во *Скендербеј* го користи исклучително византискиот петнаестерец.

На тематски план и во двете дела препознаваме претставници на типичната акритска поезија. Беше речено дека *Дигенис Акрита* е најпознатата творба од традиционалната византиска епска поезија која пее за акритите, т.е. бранителите на народот од насилниците во граничните предели на земјата, но тоа би можело делумно да се каже и за Скендербеј додека Кузман како главен лик на *Мартолозот* и поименично[10] и како тип на народен бранител од разбојниците е токму традиционалниот византиски *акрита.*

Ние не знаеме дали Прличев преземал нешто директно од епот за Дигенис или е можеби тоа влијание посредувано од некои подоцнежни поетски подражавања и творби од тој вид, но некои мотиви и типични теми говорат за присуството на елементи од византиската епска традиција.

---

[9] Сп. В. Митевски, *Хомер и Прличев*. Скопје 1995 година.

[10] Во своето критичко издание на Ὁ Ἀρματωλός, М. Д. Петрушевски, објаснувајќи го именувањето на епот со *Мартолозот*, се повикува на Прличев кој во својот словенски препев на делото става наслов *Амартолос* што упатува на турскиот односно персискиот збор *крсердар* или просто *сердар.* Но, изразот *сердар* „се употребувал за ознака на заповедник одн. командант на регуларната турска војска, а нашиот Кузман не бил таков, „ами" војвода на еден нерегуларен одред од доброволни чувари и заштитници на мирното население какви што биле крсердарите и мартолозите во последните векови од Отоманската Империја". Сп. Г. Прличев, *Мартолозот.* Од грчкиот оригинал препеал Михаил Д. Петрушевски. „Македонска книга", Скопје 1983; стр. 73.

Ако го свртиме нашето внимание кон *Мартолозот* како тематска целина, јасно е дека ова поетско дело ја обработува темата на оплакување на загинатиот херој. Тоа е општо позната и мошне раширена тема во светската епика, но поблиската анализа покажува дека при својата поетска обработка на оваа тема, Прличев се користел со два модела. Првиот е хомерскиот модел кој е обработен на крајот на *Илијада* при оплакувањето на загинатиот Хектор, а се чини дека вториот е оплакувањето на умрениот Дигенис во завршниот дел на *Дигенис Акрита*.

Хомерската рамка на темата *оплакување на херојот* ја препознаваме во непосредните учесници во дејствието. Имено, Хектора го оплакуваат: професионални тажачки, мајка му Хекаба, жена му Андромаха и снаата Елена. При оплакувањето на Кузман, над неговото тело тажат професионални тажачки, мајка му Неда и свршеницата Марија. Со тоа Прличев главно го задржал хомерскиот образец, бидејќи во *Дигенис Акрита* имаме поинаква ситуација каде што наедно се оплакувани и главниот херој и неговата жена која умира во исто време со него, а над нив тажи народот и видните великодостојници дојдени на погребот.

Заедничко за сите три обработки на темата е оплакувањето на херој-бранител на народот; затоа истакнувањето на фактот дека по смртта на херојот веќе нема кој да ги брани слабите и незаштитените, во сите три случаи може да се доживее како општо место.

Меѓутоа, кај Прличев има едно суштествено отстапување од хомерскиот образец и приближување кон византискиот епски модел на оплакување, а тоа се случува во областа на идеологијата. За разлика од Хомер кај кого немаме развиена идејна заднина на херојската борба, во византискиот еп и кај Прличев херојот се јавува како бранител на христијаните што отвора простор за внесување на идејна нишка при разработувањето на темата.

Беше спомнато дека во христијанскиот контекст на *Дигенис Акрита* нашле место и некои ликови од античката митологија: Танатос (богот на смртта), Хад (богот на умрените) и Харон (сплаварот кој ги пренесува душите на починатите на Оној свет).

При оплакувањето на Дигенис, присутните пеат библиски химни, а целиот завршен дел на епот (почнувајќи од 281 стих) се одвива во духот на длабока религиозност и посветеност на христијанството.

Прличев го имал пред себе Хомер како главен извор на тематски модели, но кога ќе се најде во ситуација да го внесе историски неизбежниот христијански контекст во оплакувањето на Кузман, тој посегнува по решението кое одамна било познато во византиската епска традиција. На еден општ план, нашиот поет го усвојува обичајот на византиската епика да внесува ликови од античката митологија па така и самиот прави споредби со Арес, античкиот бог на војната колку и да изгледа необична таа постапка од идеен аспект.

При оплакувањето на Кузман, кон неговото тело пристапува калуѓерка која ги пее библиските маки на Јов. Понатаму, ожалостените бараат утеха во *Библијата* слично како и во епот за Дигенис. Завршниот чин на *Мартолозот* е сцената во која Марија, свршеницата на починатиот Кузман, доаѓа закалуѓерена на неговиот гроб. Таа дава завет дека својот живот ќе му го посвети на Бога, значи, повторно мотив на потполна посветеност на Бога кој доминира на крајот на оплакувањето на Дигенис.

Во овие тематски рамки се движи Прличев при обработката на типичната епска тема на оплакување на херојот, но треба да се одбележи дека траги на византискиот еп *Дигенис Акрита* можат да се забележат и во низа други типични теми како во *Мартолозот* така и во *Скендербеј*.

ПРИЛОГ

Диге̄нис Акрӣта
Оплакувањето на Дигенис
(од кн. 8, стихови: 202–313)
(препев)[11]

А веста штом се рашири надалеку во светот
надојдоа владетели многумина од Исток:
Харзијанци, Кападокијци, Кукулиарио́ти,
Подандити најславните, Терси́ти, Маврони́ти,
Багдатците најодбрани и Батиријаки́ти,
благородни Вавилонци и мнозина од Емет
побрзаа да стасаат на погребот на Акри́та.
Множеството необичо отсекаде се собра
та просторот пред дворецот се исполни со народ.
А кој со зборој да опише тажачките им нивни,
лелеците и солзите, несреќата им страшна?
Од болката преголема споулавени се сите,
час едни коси корнеа, час други брада скубат
викајќи: земјо, стреси се и ти вселено жали,
а ти сонце помрачи се и скриј ги твојте зраци,
месечино ти потемни, нек згаснат твојте лачи,
светилата ги згаснете и вие ѕвезди сите,
зар ѕвездата најблескава што светеше на светот,
тој Дигенис Василиј наш сред младите ни украс
и верната му сопруга сред жените си славна
ненадејно заминаа од светот овој во ист час.
Вљубеници, пријатели на храброста, ај сега
тажете го најхрабриот благородник Акрита,
жалете го најсилниот, најстрашниот од сите
што секој душман можеше во светот да го сотре,
наградувајќи нѐ пак сите нас со траен мир и спокој.

[11] Препевот е направен на изворниот византиски петнаестерец (*по̄лӣтӣчки стӣих*) според критичкото издание на грчкиот оригинал на епот *Διγενὴς Ἀκρίτης* – Гротаферата верзија: *Digenis Akritis. The Grottaferrata and Escorial versions.* Edited and translated by Elizabeth Jeffreys. Cambridge, Univerity Press, 1998.

228 О, жени вие плачете по вашта убост свидна
229 што горди сте на прелеста и младоста ве крепи,
230 тажете ја невестата, најмудрата од сите.
231 Ох, леле, каква несреќа! Ненадејно две ѕвезди
232 што блескаа на светот ни, пред времето ги снема.
233 Со тие зборој тажеа и жалеа без престан
234 присутните пред гробот на покојниците славни.
235 А откако испеаја пред гробот химни красни
236 и сé што беше в дворецот подарија на бедни,
237 со почест ги положија останките им нивни
238 во гробот над клисурата што високо си беше
239 крај место што од некои наречено е Тросис.
240 На висок свод се издига гробницата на Акрита
241 изградена необично од темно црвен мермер
242 за туѓинец гледајќи ја со благослов ја дари.
243 Поставена на висок врв од далеку се гледа,
244 зар она што е високо надалеку се види.
245 А потем се искачија што беа дошле сите:
246 големците, владетели и сите други луѓе,
247 та гробот го опколија китејќи го со венци
248 и почнаа да говорат облеани во солзи:
249 Поглејте кај е положен на храброста на врвот,
250 поглејте кај е положен тој Дигенис Акрита
251 на својте претци венецот, на младите им слава,
252 поглејте кај е положен тој цвет ромејски красен,
253 на царојте им гордоста, на видните им сјајот,
254 а ужас за лавовите и сите редум ѕверој.
255 Ах, леле, леле што бидна со таа силна храброст?
256 О, Боже, каде замина јунаштвото и моќта?
257 Та каде е сега стравот тој од самото му име?
258 Зар ако сал се чуеше за Дигенис Акрита,
259 обземеност од голем страв владееше кај сите.
260 Со таква милост младичот од Бога беше дарен
261 што името душманите ги гонеше во бегство.
262 Штом само ќе излезеше чудесниот да лови
263 ѕверовите си бегаа во жбуној да се скријат,
264 а сега е веќе заробен в гробницата му мала,
265 беспомошен, неподвижен, пред очите на сите.

Но, кој се толку осмели да врзе ваков јунак?
И кој непобедливиот го совлада со сила?
Тој Танатос најомразен и победник над сите
и Харон трижпроклетиот што душите ги сели
и Хад тој ненаситникот – убијците се тројца.
Безмилосни се тројцата што старо или младо,
убавина ил' добар глас погубуват и ништат.
Беспоштедни кон младите, не се срамат од стари,
не се плашат од моќните, кон богати без почит,
без чувство за убавина – та прав од неа чинат,
сал кал и пепел смрдлива од сето тоа прават.
Акрита сега чудесен во нивните е раце,
во гробот тој е заробен и земјата го пие,
а телото му убаво на црвите е гозба.
Во Хадот сега венее убавата му снага.
Но, која е причината што тоа нас нè снајде?
На Адам гревот тоа е и волјата на Бога.
Но, Боже Ти и Господе, доблесниот ни воин,
тој млад и личен човек што омилен е сегде
да умре зошто даде Ти, а не да биде вечен?
А Бог Отец одговара: „Та жив не ќе е никој
без смртта да ја види тој." Зар животот е минлив
и овој свет што видлив е, а славата е лажна.
О, Христе! Кога загинал на светов сличен нему[12]
на младите им цветот, а на храбрите пак слава?
О, Христе! Дај да воскресне и духот му се врати,
а ние да го видиме со жезолот во рака
па потем нека умреме и сите нек' нè снема.
О, залуд, залуд добрата во светот лажен овој,
богатството и љубовта и сета младост залуд,
а жално за грешниците што не знаат за покај,
за дрските во младоста и моќниците горди."
Тажејќи така длабоко за сите тие нешта,
кон дворецот заминаа собраните во толпа,
на погребот на светата и таа славна двојка.
О, Христе, Ти господару и творецу на светот,

[12] Т.е. на Дигенис Акрита.

302 Василиј благородниот, љубената ни рожба,
303 и младата му сопруга што нему слична беше
304 и сите што живееле со христијанска радост,
305 на овој свет штом дојдеш да душите им судиш,
306 о, Христе, тогаш пази ги и чувај ги од маки,
307 Ти од десно прибери ги, сред својте верни слуги.
308 А нас пак сите од Тебе што живот ни е даден
309 од душмани заштити нѐ и уште сила дај ни
310 за име да Ти славиме непорочно и крупно,
311 на Отецот и Синот му и Духот Свети исто
312 и Тројството еднородно, божествено и чисто
313 за долго и бесконечно во веки и веков.

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

Beck, H.-G., 1971. *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur.* München.

Grégoire, Henri, 1975. *Autour de l'* épopée byzantine. London: Variorum reprints.

Фрейберг, Л. А./Попова, Т. В, 1978. *Византийская литература эпохи расцвета IX–XV вв.* Москва: Академия наук СССР.

Jeffreys, Elizabeth, ed. and transl., 1998. *Digenis Akritis. The Grottaferrata and Escorial versions.* Cambridge: Univerity Press.

Сыркин, А. Я., Перевод, статьи и комментарии. 1960. *Диг̄енис Акрит̄.* Москва: Академия наук СССР.

Сыркин, А. Я., 1960. „К истории изучения Дигениса Акрита". *Византӣйский временник* 17, 203–226.

Попова, Т. В. 1985. *Византийская народная литература. История жанровых форм эпоса и романа.* Москва: Академия наук СССР.

Ricks, D., 1990. *Byzantine Heroic Poetry.* Bristol and New Rochelle.

Митевски, В., 1995. *Хомер и Прличев*, Скопје.

Vitomir MITEVSKI

BYZANTIN POEM *DIGENIS AKRITAS* AND THE SLAVIC WORLD

(Summary)

Digenis Akritas was very popular traditional poem not only in the Byzantine Empire but also in the Slavic world. It was translated in Slavic language in the IXth century and so was spread among the Slaves in the Balkan and Rusia.

Thanks to these historical circumstances there is a room to believe that some contact between this famous Byzantine epic poem and the traditional South-Slavic epics is possible. The analogies in the prosopography, the typical themes (battle scenes, arming of hero etc.) and the stylistic divices between *Digenis Akritas* and the Macedonian epic cycle on Marko the King show that there is a reason to expect some kind of influence.

On the other side, we can recognize the influence of this Byzantine poetry on the two poems written by Grigor Prličev, Macedonian poet of XIX century. The comparison between the lament scene over dead hero Digenis and the lament scene over dead hero Kuzman in Prličev's poem *Martolozot* shows some interesting common elements.

Antonija ZARADIJA KIŠ
(Zagreb, RH)

PROPOVIJED, STRAH BOŽJI I JUNAŠTVO – PUČKE SMJERNICE U KAČIĆEVU *RAZGOVORU UGODNOMU NARODA SLOVINSKOGA*[1]

Uzalud je smišljati što pokloniti znanstveniku, domoljubu, dragomu čovjeku i prijatelju. Mudrost je ta koja ga resi, mudrost je ta koju je stjecao junački se družeći s vremenom i znanjem – ta mudrost najbolje mu je i pokloniti.

Ali, otkuda nam Mudrost dolazi? (Job 24, 12)

... pokušat ćemo je pronaći u promišljanju na Kačićevu temu, koja „veliča plemićko i viteško poimanje čovjekova sudjelovanja u povijesnom razvoju"

(Perillo 2007: 9), njegov identitet i njegovu vrijednost.

*

Pristupajući *Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga*[2] fra Andrije Kačića Miošića (1704–1760), u kontekstu hrvatske pučke književnosti, bili smo vođeni trima temeljnim pojmovima, koji su usmjeravali naše istraživanje, a to su: *propovijed, strah Božji, junaštvo.* Upravo ovi pojmovi, koji se konstantno provlače kroz Kačićevo čuveno djelo, ističu unutarnju vrsnoću *Razgovora* kao pučke književne vrste univerzalnih odrednica. Preko njih se

[1] Ovaj je rad proširena verzija ranije studije na Kačićevu temu, *Intencije pučkoga u Kačićevu Razgovoru ugodnomu,* „Zbornik Kačić", god. 39–40, Split 2007–2008., str. 169–176.

[2] U ovom radu koristili smo se izdanjem *Razgovora ugodnoga naroda Slovinskoga* iz 1889. godine koji je za tisak priredio, prema izdanju iz 1759. godine, Odbor za Kačićev spomenik.

uspostavlja čvrst odnos između autora, koji pripada ustaljenom toposu *nekada* i recipijenta koji objedinjuje pojmove *nekada* i *sada,* a koji predstavljaju temeljnu i ukorijenjenu literarnu vezu s latinskom književnom tradicijom Kačićeva doba. Nije zato nimalo čudno što je popularnost djela dosegla takve razmjere, koji su se mogli uspoređivati s najpopularnijim nabožnim književnim vrstama, a što je razvidno u nazivima poput „pravi narodni brevijar" (Kombol 1961: 366) ili „pučki, narodni rodoljubni katekizam" (Bogišić 1974: 324; usp. Šundalić 2007.) i dr.

Razgovor ugodni nije samo jedna od niza predodžaba Turaka u hrvatskoj turkološkoj književnosti (Dukić 2004) već je jedan od možda i najbitnijih literarnih trenutaka u Hrvatskoj koji suprotstavlja pojmove junaštva i zločinstva, koristeći se usmenom epikom i povijesnim pripovijestima, primjerima junaštva i junaka te ustrajnosti u vjerskim i domovinskim idealima (Mijatović 2007: 315–329). „A oni kojima je bio na srcu duhovni razvoj nacije često su, šireći kulturu, prelazili iste putove kojima je išao i na koje je upozoravao pjesnik, shvaćajući da oni vode do srca jednostavnih ljudi" (Perillo 2007: 25) snažna duha, među kojima tolerancija i njezino doziranje ima presudnu ulogu, što je i do danas ostala aktualna tema mnogih rasprava.

Zbog svoje autentičnosti izraza koje gotovo i ne nalazimo u tadašnjem europskom okruženju, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* najsnažnije je poticajno djelo na pravcima razvoja hrvatske pučke književnosti. To je posebice razvidno u kidanju spoznaja o epu kao visokohijerarhiziranoj vrsti, što je važno poimati „za posvjetovljavanje svih tijekova književnosti... kao i za demokratizaciju kulture i uključivanje svih slojeva društva u čitalačku publiku." (Fališevac 1997: 16).

Propovijed

Propovijed[3] nije samo književni žanr, iznimno razvijen i tražen u 18. stoljeću (Zečević 1993.), već je to na poseban način oblikovano usmeno pripovijedanje, koje se tijekom stoljeća razvijalo, podlijegalo književnim i stilskim promjenama, a "u baroku se oblikuje po zakonima barokne poetike, promatrajući svijet ponajprije kao pozornicu povijesti" (Bratulić 1996: 6), što je razvidno kroz elemente učenosti i stečena znanja. Oblikovani odlomci povijesnih događanja na primjeru Kačićeva *Razgovora,* predstavljaju čvrstu

[3] U latinskom jeziku propovijed je *contio, oratio, praedicatio,* ali to je također i *predika, prodika,* no i *postila* i *homilija*. Iako se u širem značenju imenica *praedicatio* odnosi na objavljivanje, oglašavanje i širenje nazora, u njezinu užem značenju, ona objedinjuje pojmove slavljenja i hvaljenja (HER 2002: 1061) te bi ju u tom značenju valjalo imati na umu u kontekstu *Razgovora ugodnoga.*

znalačku sponu s još živim i bogatim srednjovjekovnim kulturnim nasljeđem, neodoljivo vezanim za Bibliju (Zečević 1978: 392–398; usp. Tomasović 1999: 194), no utemeljenim na njezinu oralnu izričaju.

O književnim izričajima europske srednjovjekovne kulturne baštine posebno se bavio Paul Zumthor (1915–1995), jedan od najvećih medievista s kraja 20. stoljeća, koji iznad svega ističe *la vocalité* tj. pojam usmenosti kroz koji se materijalizira srednjovjekovni tekst i u kojemu je *la voix,* tj. glas tekstološka inkarnacija (Zumthor 1987). *Usmenost* kao temeljno načelo srednjovjekovne proizvodnje tekstova uopće (Zlatar 2000: 23), glavno je polazište u tumačenju pučkih književnih pojavnosti promatranih u kontekstu propovijedi, kao što je to i Kačićev *Razgovor ugodni.*

Imajući na umu Kačićev epitet pučkoga govornika, *evangelicus contionator* (Eterović 1922: 22), čija je visoka naobrazba zadobila široke prosvjetiteljske smjernice, pučke elemente *Razgovora* valja tražiti kroz Kačićeve disputacije ili raspre te u propovjedničkim nadahnućima interpretatora Istine, kako povijesnoga tako i kršćanskoga naučavanja, jer:

... propovjednik se trudio pronaći prikladne riječi i izravno izraziti Istinu (Eccl 12, 10)

U našem kontekstu valja imati na umu značaj javnih intelektualnih bogoslovnih rasprava, *oppositiones theologicae,* koje su bivale uobičajene u Kačićevo vrijeme, predstavljajući snažan odraz srednjovjekovnih intelektualnih nadmetanja učenih pojedinaca čiji je cilj dokazivanje Istine. Prisjetimo se one najstarije i Slavenima dobro znane, Ćirilove disputacije iz oko 867. godine u Veneciji koja je duboko odjeknula među učenim svijetom (Bratulić 1985: 76–78), a potom i one Kačićeve u Šibeniku (s tragičnim ishodom) tijekom koje „fra Andrija su dva velika oka omieri onoga *božijega pievca*; ter kakono sokol, naleti na njega; i su malo besiedah *O uputjenu Sina Božjega* svlada ono ponosito momče, koje se zamrsi i zastidi; tako da od ljutine, do osam danah crče!“ (Eterović 1922: 22).

U razmatranju istinitosti Kačić sam priznaje da se koji put otklonio od Istine, naglašavajući pritom da ipak svaka njegova pjesma „ima dobar temelj od istine“ (Matić 1956: 12), koji autoritativno, po uzoru na starozavjetna *Propovjednika,* prenosi Kačićev „starac Milovan“. Njegova je Istina oblikovana na iskustvenim granama života i **mudrosti,** koje spontano izviru iz autorova životnoga poziva franjevca vješta u dijalektici i majstora u retorici. To su i temeljni društveno-obrazovni preduvjeti, koje nalazimo u oblikovanju književna djela namijenjena izravno **puku**, u čemu je naš „starac Milovan“ kao *propovjednik* i pronositelj Istine ostao nenadmašan.

Kompleksnost Kačićeve sveukupnosti znanja i rada, rezultirala je u propovjednom smislu neobičnom i lako prihvatljivom alternacijom *kronikata* i *fabulata* od kojih je prvi odlika proze, a drugi stihova (Botica 2003: 42). Razrađena jednostavnost autorova priopćavanja počiva, dakle, na tvrdu temelju sazidanu od istine, čovjekove svakodnevice katkad grube i neravne s mnogim ponorima i jamama, ali sada ugodno prihvatljive zahvaljujući „nastojanju siromaha Milovana" (Matić 1956: 12). Specifične propovjedničke oblikovne elemente Kačićevih iskustava, tj. prezentacije mudrosti učena čovjeka puku koja je utemeljena na utvrđenim književnim i osobito znanstvenim[4] spoznajama, Kačić iznalazi u elementima legendi i bajki (varijante *Ljetopisa popa Dukljanina*, Orbini, Marulić) (usp. Šanjek 2007: 309–313) te posebice u martirologijima i hagiografijama (Bedeković, Lučić, Glavinić, Posilović) (usp. Jurišić 2007: 399–419), no ni u jednom trenutku ne odstupajući od principa „straha Božjega", jer kako piše u mudrosnoj *Knjizi o Jobu:*

Strah Gospodnji – eto što je mudrost;
zla se kloni – to ti je razumnost. (Job 28, 28)

Taj imperativni biblijski propovjednički iskaz znan od davnina, a nerijetko potreban i danas, valja promatrati unutar već spomenuta toposa *nekada / sada,* ustaljena još od srednjega vijeka. On je kod Kačića, iskusna propovjednika, naširoko razvijen i vrlo produktivan. Propovijed je, kako je već poznato, pisani način izražavanja usmenosti. Usmenost je *nekada,* a propovijed je *sada.* Ona nastaje u sadašnjosti i „suprotstavlja se sadašnjosti u ime vječnosti. Sadašnjost je, naime, vrijedna ako je prožeta vječnošću, što znači da je vrijedna ukoliko je sakralizirana i usmjerena brigom na čovjekovo spasenje." (Zečević 1993: 8).

Propovjedni smisao *Razgovora* ogleda se, dakle, sadržajno u isticanju čovjekovih vrednota i vrlina, a time i brigom za njegovo poštenje i spasenje. Ustaljene formule kojima se na početku iskaza želi podcrtati istinitost, iskrenost i poštene nakane, a time i briga za sveopću vjeru i spasenje, ističu se iskazima emotivne nabijenosti kojima se skreće pozornost čitatelja ponajprije apostrofiranim veznicima, uzvicima, rječicama, a napose uporabom imperativa:

Ter ovako starac besiđaše (1),
Poslušajte gospodo (7),

[4] Riječ je o različitim povijesnim izvorima koje spominje sam Kačić, a odnose se kako na hrvatske tako i na talijanske autore poput: Vitezovića, Farlatija, Vramca, Mrnavića, Šižgorića, Crijevića, Zavorovića, Slade, Bedekovića, Lučića i drugih (Botica 2003: 43–57).

... nu poslušaj nauk majke tvoje (9),
Majka njemu besidila biše (28),
U knjizi je njemu besidio (29),
Al poslušaj, dragi pobratime (94),
Nu poslušaj, moj mili brajane (94),
Al da ti je, pobre, poslušati (94) itd.

Učestalom uporabom imperativa kao važna elementa stilskoga rekvizitorija za postizanje unutarnje napetosti izraza, kojega su obilno rabili srednjovjekovni pisci, a kojega je Kačić nasljedovao i znalački primjenjivao, stvara se „ugođaj koji je svojom patetikom i emfatičnošću sukladan duhu srednjovjekovne književnosti" (Hercigonja 1983: 407).

Uporabom viševezničkih rečenica, tj. polisindeta kao stilske figure koja se odlikuje izražajnošću, posebice u biblijskoj sintaktostilematici, Kačić je znalački i vrlo često rabi. Zapažamo tako da je u Kačića najslušniji sastavni veznik *ter* (*tere*), široke izražajne funkcionalnosti (RJAZU 1962–1966: 216–222), a potom veznik *i* koji najčešće alternira s prethodnim u polisindetu

...i gradove bile preuzeo, ter ih daje posinku svojemu (35),

zatim *pak* i *i*

pak otiđe k ravnoj Arbaniji, i s njime je trista Arbanasa (23),

ali i *već*

ali mu se ino ne mogaše, već mu daje ključe bila grada (23) itd.

Uporaba takvih elemenata je uočljiva, ali ne i pretjerana, čime deseterački iskazi dobivaju posebnu slast, dragu pučkom slušateljstvu, uz pojačanu ekspresiju i dodatni psihološki efekt.

Knjigu piše od Kotara kneže
po imenu starac Radovane,
***ter** je šalje pobratimu svome...*
U knjizi ga lipo pozdravljaše
***Ter** ovako starac besiđaše...*
Kadno lani prođe niz Kotare
I ponese gusle javorove
***Ter** zapjeva pjesmu od junaka,...* (1).

Nakon ponovljena veznika ili rječice, čitateljeva se pozornost svaki put s napetošću zadržava uz izraz, rečenicu ili opis koji slijedi čime se postiže

zahtijevani psihološki efekt – napetost u čitatelja. Dubljim tekstološkim seciranjima potvrđuje se vrlo snažna veza s hrvatskim srednjovjekovnim književnim korpusom, posebice onim neliturgijskim, kojega je Kačić bez sumnje dobro poznavao, nasljedujući ne samo stilska sredstava svojih prethodnika, već ih uspješno modelirajući i primjenjujući u svojima djelima.

Nekolicina gore navedenih primjera iz *Razgovora* kao da su literarna transformacija nešto ranijih, kasnosrednjovjekovnih i vrlo popularnih vizualnih načina skretanja pozornosti čitatelja koji su iskazivani u prikazivanju ruke s istaknutim kažiprstom uperenim na određeno mjesto u tekstu (Zaradija Kiš 2001: 10). Crtež ruke u srednjovjekovnih pisaca je vizualizirani simbol autorova znanja, koje želi svakako prenijeti recipijentu.

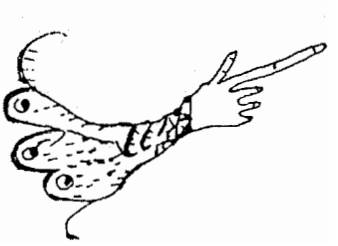

U Kačića, ako to nije sam autor, onda je to mudra osoba koja se pojavljuje u liku majke ili iskusna starca.

Propovjedničko-moralizatorski ton *Razgovora* s hvalospjevno-molitvenim naglaskom (Šundalić 2007: 162–166) Kačić izvrsno razvija na temeljnim stilskim elementima spomenuta toposa *nekada* i *sada* u kojemu se ističe oda junaštvu stvaranu *nekoć,* a opjevanu i u vječnu slavu uzdignutu *sada.*

Strah Gospodnji / junaštvo

Najomiljenija tema pučke književnosti zasigurno su junačka djela ratnika koja kod Andrije Kačića Miošića zauzimaju jedno od najvažnijih mjesta u *Razgovoru ugodnomu* ponajprije zbog općih povijesno-socijalnih prilika autorova vremena i onoga koje mu je prethodilo (Mijatović 2007: 315–329). Ishodište junaštva pritajeno je u strahu pred Gospodinom te dolazi do izražaja tek nakon eksplozije potaknute akumulacijom osjećaja, što je u Bibliji najbolje iskazano u priči o Juditi i Jobu. Njihovim razumijevanjem stvara se temeljni preduvjet tumačenja junačkih djela i Kačićevih junaka koja nisu od jučer. Kult junaka u Kačićevu *Razgovoru* valja povezati s razvijenim kultom junaka u starih Grka, gdje junaci dosežu stupanj gotovo mitoloških bića. To je način na koji se utire put poimanja važnosti junaka u socijalnu i moralnu

odgoju društvenih zajednica, u kojima tijekom stoljeća upravo junaci postaju identifikacijske reference lokalne povijesti (Cabouret 2004: 20–21).

• ***Strah Gospodnji*** je najsnažnija pokretačka misaona i djelotvorna energija čovjeka koja se u Kačićevu *Razgovoru* oblikuje i iskazuje putem *junaštva* (usp. Grbavac 2007: 389–395). Strah Gospodnji je „čovjekov pozitivni, zaštitni strah" (Zečević 1993: 67), koji mu daje gotovo nadnaravnu moć za ostvarivanje sigurnosti – jer strah rađa potrebu za sigurnošću.

Tko se boji Gospoda – velik je zauvijek (Jud 16, 16),

juditovski je topos koji prožima gotovo svaku pjesmu, a izrečen je na duži ili kraći način:

... slavimo lipo ime Isusovo (24);
Turci zovu sveca Muhameda, a kršćani ime Isusovi (24);
Hodi s Bogom, drago dite moje, ne privari svete vire tvoje! (23);
Nisu Turci, nego braća vaša, koji jednu viru virujemo (28);
u njega (u Jure Kastriotića) *je srce milostivo, milostivo i Boga bojeće* (33),
itd.

Kad je pak riječ o kvazijunacima strah se izriče antitezom, točnije litotom:[5]

To govori, al Boga ne moli (26).

Jasno je, dakle, da *strah Gospodnji* u Kačića stvara junake, koji se žrtvuju za opće dobro, o njima se čuje nadaleko te njima pripada posebno mjesto među ljudima. Iako se junaštvo eksplicitno spominje nebrojeno mnogo puta, što je i odlika pučkoga stvaralaštva, misaonom antitezom straha Božjega, omiljene stilske figure srednjovjekovnoga latiniteta, Kačić implicite govori o junaštvu kao produktu straha Gospodnjega i privilegiranu Božjem daru, koji je jasan već u biblijskoj Juditi (Jud 16).

• ***Junaštvo*** je jedinstveni fenomen nenadmašne čovjekove osobnosti i žeđi za Istinom, koju štiti jedino strah pred Bogom te je zbog toga nemoguće te dva suprotna pojma promatrati odvojeno. Oni se prožimaju i proiz-

[5] Uz raznolike pjesničke figure Kačiću su dobro znani i antički retorički oblici među kojima je i litota. I drugim se oblicima izriču suprotnosti poput oksimorona i polilogije (Zima 1988: 62, 110, 114), uz čiju pomoć Kačić upravo i stvara markantne likove junaka.

laze jedan iz drugoga, apostrofirajući junaštvo kao neobičan spoj zemaljskih i nebeskih sila (Chevalier i Gheerbrant 1983: 233) iskazanih u odabranu čovjeku.

U temelj junaštva je utkana osobna vrlina pojedinca, njegova fizička snaga i ljepota, spretnost i postojana hrabrost, čije je književno pravilo izrečeno u pojedinačnoj borbi do dekapitacije,[6] uprizorene u Kačića nebrojeno mnogo puta. Junaštvo je borba za Božja načela, za Pravdu i Istinu, a dolazi jedino do izražaja onda ako je iskazan osjećaj straha Božjega, koji kod Kačića valja tumačiti kao poštivanje Istine i Znanja iznad svega – jedinih pravih vrijednosti čovjeka na koje autor često obraća pozornost, rabeći mnoge metonimijske izričaje i materijalne dokaze. Zato Kačić za svaku pjesmu traži različita svjedočanstva, koja se kreću od povijesno provjerljivih izvori preko usmenih svjedočanstava, slijedeći starije srednjovjekovne književne formule u kojima se pozivom na *starce* iskazuje opće povjerenje i vjerovanje u mudrost, iskustvo i istinitost, poput iskaza:

tako kažu starci od krajine ili *viruj, pobre, jer ne lažu starci* (88),
to svidoče starci od krajine (96),

do nerijetko rabljenih latiničkih *toposa* poput čestoga: *to svjedoči malo i veliko*.

U filozofskom promišljanju junak stoji na granici dobra i zla, koje u kontekstu straha pred Bogom gubi sve negativne konotacije, te junak ostaje štovan zauvijek. On je tradicijski nositelj starozavjetne svetačke aureole potvrđene kristijaniziranim latinskim toposima svetosti, pravde, bogobojaznosti i naravno – straha Božjega. Junaštvo je Kačićev ideal ljudskosti, nemjerljiv novcem i jedini *serdarstvom* zaslužen, kako je iskazano u *Pismi od vitezova šibeniških*:

Serdarstvo je na boju dobio,
a nije ga za novce kupio. (94)

Na opozitnim pojmovima straha i junaštva, univerzalnim biblijskim motivima, stvara se slika čovjeka-uzora i čovjeka-pravednika, prepoznatljiva slika biblijskoga Joba patnika i pravednika prikazana na Kačićev način. To je slika pojedinca, koji se izdvaja iz grupe i diže svoj nepokolebljiv glas za

[6] Opći prauzor junaštva, pa tako i Kačićevih junaka, s prizorom odrubljivanja glave kao konačnim dokazom hrabrosti i pobjede valja tražiti već u motivima pretkršćanske povijesti (Chevalier i Gheerbrant 1983: 233), kako na zapadu (keltski junak Cùchulainn), tako i na istoku (Judita).

odanost i vjeru svomu jedinomu idealu. U dvoboju dvojice junaka, *silnih mejdandžija,* dviju neprijateljskih strana, Kačić pokazuje da je „rat prostor dokazivanja junaštva…" (Dukić 2004: 178) bilo da je riječ o Hrvatima kršćanima ili o Turcima muslimanima. Upravo se na temi junaštva (136) najviše ističe i Kačićev stav međuljudske, ali i vjerska tolerancije (Dukić 2004: 178), što ga čini jedinstvenim piscem na području hrvatske turkološke književnosti. Kačićevi junaci, to su njegovi *Jobovi* uzorna života, tolerantni, potpuno predani vjeri, pravdi i istini. Svi oni, poput kakva starozavjetna junaka, u Kačićevim spjevovima postaju univerzalni pravednici urešeni aureolom mudrosti, prepoznatljivom u svim civilizacijama.

Ukupnost Kačićeve teme junaka razrađena je na motivu straha Božjega, na kojemu se gradi veličina Čovjeka te na koncepciji kršćanskoga pozitivizma. Ona je neprolazna, znalački obrađena i shvatljiva narodu, kojemu je i namijenjena, jer su svi njezini tvorbeni elementi utkani u neiskvaren i zdrav naturalizam puka što je mogao i znao oblikovati samo visoko obrazovan intelektualac i istinski poznavatelj prošlosti i sadašnjosti svoga okruženja. Junake Kačić dariva obiljem nazivlja koja zrače snagom i pohvalom:[7] *sokol, vitez, junak, delija, mejdandžija, srce junačko, silni vojnik, silni junak, silni vitez, junaška dika, golemi junak, junak od starina, ljuta zmija* itd. Pohvalničkim izričajima hvali se istodobno održivost straha Božjega kao temeljnoga ljudskoga dinamizma, vitalne sile s kojom junaci gotovo da postaju sveci i o kojima

svidoče i Turci i Bošnjaci (104),
svjedoče krajine rvatske, još i mudre krajine talijanske (127) itd.

Čini se da je upravo „sakralizacija" junaka svrha nagomilane hiperbolizacije, katkad možda i pretjerane, ali namjerno provedene s ciljem ne samo isticanja već i poticanja junaštva. Konkretna junačka djela pojedinaca, promatrana kao cjelina, stvaraju vrlo živu sliku univerzalna toposa slobode, čija težnja za ostvarivanjem povezuje vremena svih civilizacija. Premda je u suštini nedoseziva, težnja za slobodom je vječno intrigantna i zato generacijama privlačna.

I na koncu,

ono što je „pučko" u *Razgovoru ugodnomu* jest konačan cilj Kačićeva stvaralaštva, doseziv na temelju prikazanih motiva. Iako se na prvi pogled *Razgovor* doima jednostavnim i poletnim, osobito glede autorove afirmacije

[7] Cf. *Pohvala Juditi* (Jud 15, 8–10).

odnosa prema narodnoj pjesmi, djelo je znalački i zahtjevno oblikovano s apostrofiranom prosvjetiteljskom namjerom, kakvu već imaju mnogi raniji tekstovi srednjovjekovnih zbornika, a koja se ovdje iskazuje prikrivenim propovjedničkim elementima s primatom neuništivosti duhovne baštine nad prolaznom materijalnom.

Kroz sveukupno Kačićevo stvaralaštvo ogleda se svrha rada većine kasnijih pučkih pisaca, a to je borba protiv zaborava (Zečević 1978: 446), koji je česta pojavnost u svakom društvu – a čega je Kačić zasigurno bio svjestan – te ga je na specifičan način kroz našega „starca Milovana", uspio nadići.

Kačićevo isticanje etničkih načela pred načelima drugih vjeroispovijedi, tj. njegov gotovo vanvremenski stav po pitanju vjerske tolerancije, koja je i danas jednako tako goruće civilizacijsko pitanje, osigurao mu je primat u pučkom prosvjetiteljstvu u Dalmaciji, što je postalo razvidno već nakon prvih objavljivanja *Razgovora* a i kasnije.

Kačić, dakle, samo nastavlja započeti posao prethodnika u prosvjećivanju svoje pastve no s tom razlikom što je njegov odnos prema puku i vjeri daleko širih nazora, a ono što mu Kačić nudi prelazi vremenske granice, pokazujući koliko su vrline univerzalne u vremenu i prostoru.

LITERATURA

Biblija. 1991. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Bogišić, Rafo. 1974. „Književnost prosvjetiteljstva". U: *Povijest hrvatske književnosti. Od renesanse do prosvjetiteljstva.* knjiga 3. Zagreb: Liber – Mladost.

Bratulić, Josip. 1985. *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Bratulić, Josip. 1996. *Hrvatska propovijed.* Zagreb: Matica hrvatska.

Botica, Stipe. 2003. *Andrija Kačić Miošić.* Zagreb: Školska knjiga.

Cabouret, Bernadette. 2004. "La religion des Grecs". U: *De Zeus à Allah. Les grandes religions du monde méditerranéen.* Nantes: Édition du temps, str. 13–51.

Chevalier, Jean i Gheerbrant, Alain. 1983. *Rječnik simbola.* Zagreb: Mladost.

Dukić, Davor. 2004. *Sultanova djeca.* Zadar: Thema.

Eterović, Karlo. 1922. *Fra Andrija Kačić Miošić na temelju novih istraživanja.* Preštampano iz "Nove revije". Dubrovnik.

Fališevac, Dunja. 1997. *Kaliopin vrt. Studije o hrvatskoj epici.* Split: Književni krug.

Grbavac, Josip. 2007. *„Miles Christianus* kroz povijest i u Kačićevu Razgovoru ugodnom". U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba.* [ur. Dunja Fališevac]. Zagreb: HAZU, str. 377–397.

HER. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik.* Zagreb: Novi Liber.

Hercigonja, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige.* Zagreb: Liber.

Jurišić, Hrvatin Gabrijel. 2007. „Hagiografija u djelima fra Andrije Kačića". U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba.* [ur. Dunja Fališevac]. Zagreb: HAZU, str. 399–425.

Kačić-Miošić, Andrija. 1889. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga.* Zagreb.

Kombol, Mihovil. 1961. *Povijest hrvatske književnosti do Narodnog preporoda.* Zagreb: Matica hrvatska.

Matić, Tomo. 1956. *Andrija Kačić Miošić. Razgovor ugodni naroda Slovinskoga.* Zagreb: Zora.

Mijatović, Anđelko. 2007. *„Junaci ratnih djelovanja Kačićeva Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga".* U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba.* [ur. Dunja Fališevac]. Zagreb: HAZU, str. 315–329.

Perillo, Francesco Saverio. 2007. *„Andrija Kačić Miošić i povijest".* U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba.* [ur. Dunja Fališevac]. Zagreb: HAZU, str. 9–27.

RJAZU. 1962–1966. *Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* dio XVIII. Zagreb: JAZU.

Šanjek, Franjo. 2007. *„Orbinijevo Kraljevstvo Slavena – povijesna podloga Kačić Miošićeva Razgovora ugodnog naroda slovinskoga".* U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba.* [ur. Dunja Fališevac]. Zagreb: HAZU, str. 309–314.

Šundalić, Zlata. 2007. *„Razgovor ugodni naroda Slovinskoga i nabožna književnost".* U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba.* [ur. Dunja Fališevac]. Zagreb: HAZU, str. 151–179.

Tomasović, Mirko. 1999. *Marko Marulić Marul.* Zagreb – Split: Erasmus, Književni krug.

Zaradija Kiš, Antonija. 2001. *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke kristove (1493.).* Pazin: „Josip Turčinović" d.o.o. Pazin, Katedra Čakavskog sabora Buzet, Pazinski kolegij, Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb.

Zaradija Kiš, Antonija. 2007./2008. *„Intencije pučkoga u Kačićevu" Razgovoru ugodnomu. Zbornik Kačić* 39/40: 169–176.

Zečević, Divna. 1978. *„Pučki književni fenomen".* U: *Povijest hrvatske književnosti.* knj. 1. Zagreb: Liber Mladost, str. 357–655.

Zečević, Divna. 1993. *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća.* Zagreb: Izdavački centar Otvorenog sveučilišta i Institut za etnologiju i folkloristiku.

Zima, Luka. 1988. *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom.* Zagreb: Globus.

Zlatar, Andrea. 2000. *Ispovijest i životopis. Srednjovjekovna autobiografija.* Zagreb: Antibarbarus.

Zumthor, Paul. 1987. *La lettre et la voix.* Paris: Éditions du Seuil.

Antonija ZARADIJA KIŠ
(Zagreb, RH)

SERMON, FEAR OF GOD AND HEROISM – DIRECTIVES FOR COMMON PEOPLE IN KAČIĆ'S *A PLEASANT CONVERSATION OF SLAVONIC PEOPLE*

(Summary)

Many workds of the Croatian literature, particularly the older ones, have been studied very rarely or not at all concerning the phenomenon of *popular literature (pučka književnost)* although they were regularly intended for the common people. The complexity of this kind of research becomes greater when the duality of the popular literature is realized, that is, the oral and written forms with which the social aspect of this type of literature merges, since it is created to enlighten "the poor farmer and shepherds of the Slavonic people", as Andrija Kačić Miošić wrote in the foreword of his *A Pleasant Conversation (Razgovor ugodni)* in 1756.

The aim of this research is based on the Kačić's work *Razgovor ugodni* which is observed in the context of the popular literature, as well as on the previously established literary and scientific knowledge about Kačić who was called *evangelicus contionator.* The roots of the popular instructions in *Razgovor* should be looked for in the disputes and the preacher's inspiration as a prerequisite for shaping of a literary work intended for the common people – a process in which Kačić remained unsurpassable. The specific shaping of Kačić's experience as a preacher was based on the principle of "the fear of God" – the single driving meditative and beneficial energy which is emphasized in *Razgovor* through heroism as a unique human phenomenon. The hero stands on the line between the good and the evil, which loses its negative connotations in the context of the fear of God, and remains respectable for ever. The image of the ideal and righteous man – Biblical Job – is created on the opposite concepts of fear and heroism. Kačić expressed his admiration for this Man introducing Him into the comprehension of the common people.

Kačić's universal themes of heroes, elaborated on the motif of the fear of God, are intransient, and were understandable for the common people in their healthy and uncorrupted naturalism which could be moulded only by a highly educated intellectual who was well-acquainted with the past and the present of his surrounding.

Оксана МИКИТЕНКО
(Київ, Україна)

ФОЛЬКЛОРНИЙ ТЕКСТ В АСПЕКТІ КОГНІТИВНОЇ ТА АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ: КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ

Розширення поняття фольклорного тексту до масштабів комунікативного акту й тексту культури пов'язується із перенесенням дослідницької уваги з текста-твору на текст-поведінку, текст-процес. Це зумовлює необхідність аналізу модальності як креативного чинника та однієї з важливих категорій комунікативно-прагматичного і функціонального визначення фольклорної традиції, що дозволяє враховувати концептуальну природу фольклорного тексту, а також когнітивно-функціональні особливості його маніфестації.

Ключові слова: *фольклорний текст, традиція, модальність.*

1. Категорія модальності

Поняття модальності розглядається у різних галузях науки, передусім у логіці, філософії, психології, мовознавстві. Як вияв антропоцентричного характеру мови, модальність є тим явищем, що обумовлюється активною позицією мовця. Саме тому аналіз цієї категорії пов'язаний із загальною тенденцією, характерною для сучасного наукового пізнання, а саме із тенденцією переходу від системної сфери до центру всіх систем – людини. Саме переорієнтація мовознавців з об'єктів (мовна одиниця або мовне явище) на суб'єкт пізнання – людину/людський фактор у мові, зосередження уваги на проблемі "мова і мислення" – "мислення і мова" спричинила формування на рубежі XX–XXI ст. у лінгвістиці та суміжних науках понять, що стали наскрізними для багатьох молодих дисциплін (антропоцентричної та когнітивної лінгвістики, семіотики, дискурсознавства, лінгвокультурології, етно-

психолінгвістики, лінгвоконцептоології).[1] Мовознавство розглядає модальний компонент в аспекті мовної комунікації, пов'язуючи його із ситуацією акту мовлення. У цьому аспекті модальність відображає відношення між складовими мовної комунікації, тобто між мовцем, адресатом, висловленням та його змістом щодо позамовної дійсності і є тісно пов'язаною з прагматикою (інтенцією висловлювання) як галуззю дослідження у семіотиці та лінгвістиці, що вивчає функціонування мовних знаків у мовленні. На сьогодні переконливою є думка, що не існує речень, які перебували б поза категорією модальності. Тим не менш залишаються дискусійними питання визначення поняття модальності, категоріального та структурного характеру, визначення меж, класифікації та видових поділів, способів та засобів вираження тощо[2].

В науці існує три основні визначення цієї універсальної мовної категорії. Перше трактує модальність як відношення змісту висловлювання до дійсності. За другим визначенням модальність характеризується як відношення мовця щодо змісту висловлювання, або суб'єктивний спосіб трактування мовцем об'єктивного змісту. Тим самим вводяться поняття **dictum** (об'єктивний зміст речення) та **modus** (суб'єктивний зміст, суб'єктивна позиція мовця, оцінний компонент). Третя точка зору намагається об'єднати обидва визначення, поєднуючи дві попередні позиції. Зокрема, "Словник лінгвістичних термінів" визначає модальність как «понятійну категорію із значенням ставлення мовця щодо змісту висловлювання та відношення змісту висловлювання до дійсності (відношення повідомлення щодо його реального втілення), що передається завдяки різним граматичним та лексичним засобам»[3]. Центральним у категорії модальності є значення реальності-нереальності. Якщо об'єктивна модальність, яка виражає відношення висловлювання до дійсності у плані реальності або нереальності, є необхідною граматичною ознакою будь-якого речення, то суб'єктивна модальність створює додаткову модальну інтерпретацію, куди відноситься також емоційність висловлювання. Таким чином, на сучасному етапі інтерпретації поняття модальності включає також суб'єктивні позиції щодо змісту. Поширюючи межі модальності на всі суб'єктивні забарвлення об'єктивного змісту, емоційний план стає невід'ємною

[1] Іващенко Л., *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології).* – Київ, 2006, 3.

[2] Вус Н. Й., *Модальність та її трактування у працях дослідників* // „Слов'янський збірник", Вип. XII, Одеса, 2006, 121.

[3] Ахманова О. С., *Словарь лингвистических терминов,* Москва, 1966, 237.

частиною "модусу", а суб'єктивний спосіб трактування змісту висловлювання набуває не менш важливого об'єктивного характеру.

2. Сучасні зміни у парадигмі фольклористики

Сьогодні фольклорно-етнографічний текст розглядається як «системна, складно організована самостійна одиниця у полі культурної традиції. Саме у межах фольклорно-етнографічного тексту – завершеного у змістовному, композиційному, функціональному відношеннях фрагменті традиційної культури – реалізується на підставі комплексу мовних засобів той чи інший вид художньої форми»[4]. Вимоги методологічної модернізації фольклористики, що особливо настійно звучать останнім часом, пов'язані із змінами у потрактуванні фольклорного тексту, коли, як це вже сталося у лінгвістиці, відбувається перенесення центру ваги з тексту-твору на текст-поведінку, текст-процес, тим самим поняття фольклорного тексту розширюється до масштабів комунікативного акту та тексту культури. Крім того, безпосередньо пов'язані із масовою культурою сучасні форми побутування фольклорної традиції або ж нові явища сучасного життя, які умовно можна віднести до фольклору[5], відбуваючись переважно «поза естетичними критеріями, із зміненими функціями та метою, а також в іншому вигляді»[6], утворюючи власну естетику, де переважає іронія та пародіювання, вимагають розгляду таких, раніше неактуальних для фольклористики питань, як комунікативні чинники фольклорного тексту та прагматичний вплив тексту на адресата.

Коли П. Ковальський виступив із закидом щодо «парадигми фольклористики», він мав на увазі, що у сучасній фольклористиці, подібно до традиційної, домінує «перспектива дослідника» над «перспективою носія фольклору». Не будучи новим, погляд польського вченого продовжив актуальні ще з середини XX ст. вимоги представників різних шкіл й течій про необхідність вивчення традиційної культури «з середини», які вводили до наукового обігу визначення «внутрішніх» методів аналізу: світоглядного, іманентного, когнітивного, феноменo-

---

[4] Мехнецов А. М., *О задачах комплексного исследования фольклора* // Первый Всероссийский конгресс фольклористов. Сб. докладов. Том 1, Москва, 2005, 362.

[5] Див. про це зокрема: Богданов К. *Повседневность и мифология* / Исследования по семиотике фольклорной действительности. – Санкт-Петербург, 2001.

[6] Милошевић-Ђорђевић Н., *Народна књижевност* // Кратак преглед српске књижевности, Београд, 2000, 27.

логічногог тощо. Поряд із концептуальним аналізом, феноменологічний підхід, пов'язаний із «інтерпретацією символізму феноменальної реальності культури, або її символічної мови», під якою варто розуміти «шар усіх знакових засобів, функції котрих можуть виконувати будь-які її [традиційної культури – *О. М.*] елементи, компоненти, а також їхні комплекси/комбінації: матеріальні, вербальні, звукові, зображальні, емоційні та кінетичні – жест, рух, пантоміма»[7], спроможний, як вважають дослідники, зняти дихотомію: культура/дійсність і культура/феномен. Пов'язаний із постулатом «суб'єктної реконструкції культури», феноменологічний підхід виводить нас у ту область, де фольклористика межує із культурною антропологією, антропологічною і когнітивною лінгвістикою, тобто у круг проблематики етнонауки[8], де фольклор розглядається у контексті «людинознавства»[9].

Антропоцентричні засади сучасної науки зосереджують увагу на зв'язках мови і фольклору з ментальністю народу, роблячи наголос саме на комунікативних та функціональних можливостях слова, відображеного у національній картині світу, яка знаходить найповніше втілення у фольклорі як традиційному мегатексті.

3. Коммунікативні засади фольклорного мегатексту

Без перебільшення можна стверджувати, що уся галузь гуманітаристики у наш час позначається антропологічним поглядом на культуру і мову. Головним у такому підході є розуміння «інтегральності» культури, а саме змістової єдності усіх її форм і жанрів (мови, обряді, вірувань, народного мистецтва), що зумовлюється єдністю картини світу людини, яка сприймає й усвідомлює світ та створює культуру[10]. На думку лінгвістів, гуманітарне знання, якому притаманне відродження ідей антропоцентризму та синтетизму пізнання, звернення до мови як "оселі буття", "дому людського духу", переживає зараз період неоантичності, оскільки саме для засад античності був характерний послідовний гносеологічний антропоцентризм, що створював цілісну сис-

[7] Бернштам Т. А., *Русская народная культура: действительность и феномен* // Первый Всероссийский конгресс фольклористов. Сб. докладов. Том 1. – Москва, 2005, 252, 256.

[8] Бартминьский Е., *Фольклористика, этнонаука, этнолингвистика – ситуация в Польше* // Первый всероссийский конгресс фольклористов. Сб. докладов. Том 1, М., 2005, 112.

[9] Бернштам Т. А., Ibid., 248.

[10] Толстая С. М., *Фольклор и этнолингвистика* // Первый Всероссийский конгресс фольклористов. Сб. докладов. Том 1, Москва, 2005, 126.

тему світосприйняття, центром якої був Логос, і де СЛОВО набувало значення матриці буття для об'єктивації світового порядку[11]. Актуальність для фольклористики сучасних напрямків прикладної лінгвістики, серед яких когнітивна і соціолінгвістика, визначаються її можливостями як науки "експансивного синтетичного типу", пов'язаної з ідеєю Логосу як "Мови-Думки-Числа".

У фольклористиці ідея Логосу набуває важливого значення також і через недостатність категорії жанру для вираження специфіки фольклорного процесу, у зв'язку з чим вводиться поняття фольклорної парадигми, що реалізується через інваріант-логос та серію варіантів певного твору. Фольклористи неодноразово стикалися з випадками, коли варіанти одного і того ж твору представляють різне тлумачення та інтерпретацію того ж сенсу, наприклад, колядки як історичної пісні, гаївки як балади, або хроніки як балади і т.п., викликаючи проблеми щодо їх атрибуції. Випадки таких модуляцій, вважає С. Й. Грица, провокує не стільки сюжет твору, зміна функцій твору, скільки модус мислення середовища як поняття вищого мисленнєвого порядку, що задає йому модуляційні відміни, і яке може бути визначено як регіональна модальність фольклору.

Специфіка "модусів мислення" певного етносу відповідає характерним особливостям етнофольклорної традиції, яка притаманна різним жанрам фольклору. Зокрема, для ряду південнослов'янських фольклорних традицій характерним є епічне бачення історії, що сформувало особливий художній "код" фольклорного тексту. Балканський модус мислення характерним чином відбився на фольклорному тексті, виявивши саме тут "найбільший екстенсіонал" універсальної опозиції свій/чужий[12]. Саме у балкано-слов'янській фольклорній традиції підкреслюється бінаристичний характер слов'янського менталітету, що знаходить реалізацію у "складній (до амбівалентності) взаємодії дихотомічних рис"[13]. Якщо "ендогенним кодом українського фольклору" є, зокрема, "космотеїзм"[14], то притаманна балканській моделі світу "ідея

[11] Бардіна Н. В., *Сучасні проблеми прикладної лінгвістики* // „Мова": Науково-теоретичний часопис, 2004, № 9, 5–14.

[12] Цивьян Т. В., *Лингвистические основы балканской модели мира,* М., 1990, 69–70.

[13] Невская Л. Г., *Молчание как атрибут сферы смерти* // Мир звучащий и молчащий. Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян, М., 1999, 123.

[14] Грица С. Й., *Час і простір у фольклорі, його стратифікація у зв'язку з етнографічним регіонуванням України* // Українська художня культура, К., 1996, 167.

кола", проектована на суб'єктивному рівні, визначає особливий модус мислення цієї фольклорної традиції, посилюючи циклічність традиційного світосприйняття.

Реалізація впливової функції мови привертає особливу увагу як лінгвістів, так і фольклористів. Як довели дослідники, повноцінне дослідження комунікативних одиниць, фольклорних зокрема, не може обмежуватися лише референцією, сигніфікацією і конотацією у традиційному їх розумінні, а мало б залучати до пояснення семантики ще й дані контексту, а також знання правил інтеракції і намірів мовців. На те, що фольклорний текст зазнає змін залежно від того, з якою метою він оповідається, звертав увагу ще П. Богатирьов[15]. Саме прагматичний підхід поряд із урахуванням сфери функціонування мови і мети комунікації особливого значення надає вивченню впливу мовця на адресата шляхом мовленнєвого акту і спонукання його до реакції у відповідь. Стають очевидним спільні засади сучасного фольклористичного і лінгвістичного аналізу, у якому, на відміну від традиційного структурно-семантичного аналізу, що вивчає дихотомію форми і значення, все більшої ваги набуває комунікативно-прагматичний підхід, який дозволяє з погляду комунікативності по-новому сприймати прагматично осмислені знаки в цілому і їх складові компоненти та граматичні категорії зокрема.

Комунікативно-прагматичний аналіз виходить з більш широких функціональних засад, де чисто лінгвістичний підхід поєднується з описом комунікативного середовища, у якому функціонують мовні знаки (мається на увазі не лише лінгвістичний, а й багатовимірний – соціальний, історико-культурний, ментальний контекст), що враховує когнітивну природу мовної взаємодії[16], властиву також фольклору як традиційному художньому спілкуванню.

Порівняння фольклору з феноменом мови, у якій існує дихотомія *langue/parole*, належить, як відомо, Р. Якобсону і П. Богатирьову, які зазначали, що фольклорний твір, подібно до *langue,* існує "незалежно від окремих осіб, потенційно і є лише комплексом певних норм і спонукань, основою живої традиції, яку виконавці відновлюють у своїй яскравій індивідуальній творчості"[17]. Проте, набагато раніше Вук

[15] Богатырев П. Г., *Функционально-структуральное изучение фольклора.* (Малоизвестные и неопубликованные работы). – Москва, 2006, 219.

[16] Баландіна Н. Ф., *Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті*. – Київ, 2002, 3.

[17] R. Jakobson, P., Bogatirjov, *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva* // Usmena književnost. Prir. M. Bošković-Stulli, Zagreb, 1971, 21.

Караджич пише про "једни пјесама различно пјевање по народу", розрізнюючи фольклорний твір і його виконання, або, відповідно до сучасної термінології, фольклорний інваріант та об'єктивізацію фольклорного твору, що, до певної міри, збігається із сьогодні вже класичною думкою Якобсона-Богатирьова про відношення між фольклорним твором і його варіантами. Відкриття Якобсоном і Богатирьовим аналогії між фольклором та мовою уможливлює використання при вивченні фольклору понятійного апарату та методів, що застосовуються при вивченні мови як основної складової будь-якої культури [18]. Зокрема, як акт комунікативно-мовної дії, виконання фольклорного твору безпосередньо пов'язане з поняттями ситуативності та комунікативної мети, залежно від якої здійснюється комунікативний вибір за допомогою відповідних об'єктивних чи суб'єктивних ознак модальності.

Дослідження впливу ситуації виконання на структуру фольклорного твору стало однією із засад синхронного вивчення фольклору. Зокрема, за П. Г. Богатирьовим, ситуацію треба розуміти як "сукупність причин, що впливають на виконавця, відбиваються на суб'єктивному стані його та впливають на виконуваний ним фольклорний твір". Підкреслюючи модальний чинник, він зазначає, що ситуація – це не тільки склад слухачів", але й "суб'єктивний стан виконавця фольклору, бажання (настрій) або небажання виконувати твір"[19]. Крім того, ситуативність має враховувати синкретичність природи фольклорного тексту як багатовимірного явища, перш за все ситуаційного, на чому наполягав В. Є Гусєв в «Естетиці фольклору», а пізніше писав Ч. Хернас на сторінках часопису «Literatura ludowa": «Якщо ми не занотували ситуацію, а лише записали самий текст, – значить, ми нічого не записали»[20]. Розгляд фольклорного тексту в його «динамічному аспекті – як акту поведінки (виконання), включеного у прагматичний (етнографічний) контекст» має на увазі побутування його в обрядовій або побутовій, проте «завжди ритуалізованій ситуації»[21]. Тим самим поняття «ситуації» співпадає з поняттям «контексту», а послуговуючись термінологією Р. Барта, можна визначити фольклорний текст як окремий вербальний твір, відповідно фольклорний контекст як «Текст з великої

---

[18] Бартминьский Е., *Фольклористика, этнонаука, этнолингвистика – ситуация в Польше* // Первый всероссийский конгресс фольклористов. Сб. докладов. Том 1, М., 2005, 112.

[19] Богатырев П. Г., Ibid., 218.

[20] Łazuk M., *Co to jest język folkloru?* // „Literatura Ludowa", 1974, N. 4/5.

[21] Бартминьский Е., *Фольклористика, этнонаука, этнолингвистика – ситуация в Польше* // Славяноведение. 2004. № 6. – Цит. За: Толстая С. М., Ibid., 120.

літери»[22], що на сучасному етапі побутування традиції все більше зазнає вербальної актуалізації.

4. Реальна/ірреальна модальність фольклорного тексту

Функціонування фольклорного твору, як відомо, має враховувати певні часові, просторові, виконавські, нормативні та інші мотивування, регламентації та заборони. Нерівноцінність різних фольклорних текстів з точки зору їх прагматичних (комунікативних) можливостей виявляється безпосередньо пов'язаною із модальністю фольклорного тексту. Модальність стосовно фольклору стає умовою моделювання фольклорної реальності в умовах певної комунікативної ситуації. Навіть фольклорні тексти нейтральної модальності, до яких відносяться, у першу чергу, наративи, позначені майже в усіх різновидах «тенденцією до реалістичності та історизму, навіть й ті жанри, що тяжіють до художнього вимисла, як наприклад, казка»[23], залежно від мети, яку ставить собі виконавець у певній ситуації (наприклад, повчальну або розважальну), виявляють ту або іншу суб'єктивну емоційну модальність. Одне й те саме прислів'я чи одна й та сама приказка залежно від ситуації можуть сприйматися як докір, повчання, виправдання, побажання, наказ, порада, загроза тощо. Чим виразніше висловлюється функціональна спрямованість тексту, наприклад, у замовляннях, покликаних налякати чи, навпаки, улестити хворобу, закликати на допомогу, відвести небезпеку чи забезпечити добробут тощо, тим вищий є ступінь переконання виконавця, відповідно тим вищий є ступінь об'єктивної та суб'єктивної емоційної модальності. Більш того, можна стверджувати, що усі фольклорні обрядові тексти з погляду комунікації мають «спільну модальність – бажання, зацікавлення мовця в реалізації акту», характерною рисою якої є «незалежність від згоди/незгоди, бажання/небажання адресата»[24], оскільки такий текст функціонує односпрямовано.

Цікавою є спроба класифікувати обрядово-правові регламентації та заборони, які стосуються народного календаря та родинної обрядовості, саме з точки зору ступеня модальності, тобто «ступеня вимогливості, жорсткості посилу»[25]. В основу такої класифікації покла-

---

[22] Барт Р., *От произведения к тексту* // Избранные работы: Семиотика. Поэтика, М., 1994, 417.

[23] Милошевић-Ђорђевић Н., Ibid., 46.

[24] Баландіна Н. Ф., Ibid., 257.

[25] Крук Я., Котович О., *Колесо времени: традиции и современность*. – Минск, 2005, 48.

дено «поступове посилення характеру вимог у межах від простого побажання до категоричної заборони», і відповідно виділяється шість типів, починаючи від вірогідності допустимого (можливого) і закінчуючи висловленим категоричним імперативом або табу.

Реальна/ірреальна модальність стає критерієм присутності міфологічного шару у фольклорному тексті. Як стверджують, первісна людина моделювала міфологічну дійсність з позицій реальної модальності. Це твердження, недивлячись на тривале існування протилежної точки зору представників німецької романтичної філософії, що розглядали міф перш за все як естетичне явище, сьогодні вже не викликає заперечення[26]. В архаїчному світосприйнятті, за А. Ф. Лосєвим, міф «постає як *жива* реальність»[27], образність якої була не естетичною, а гносеологічною категорією. Перевага у духовному арсеналі архаїчної епохи міфов творення (космогонічних, антропогонічних, етіологічних тощо), що представляли перехід від неорганізованого хаосу до впорядкованого космосу, пояснюється апелюванням міфу до епохи світобудови як базової константи традиції[28]. Акціональна складова міфологічної традиції одержала ритуально-обрядовий вираз, і саме в ритуалах, за словами Є. М. Мелетинського, відбувалася «рецітація міфів творення»[29]. Регулярно повторюваний ритуал, що сполучав «профанне» буденне із сакральним минулим, сприймався як іконічний знак тяглості традиції, основа її сакралізації і маркер життєздатності. В єдиному міфоритуальному комплексі міф своїм вербальним змістом с анкціонував, підтримував ритуал й пояснював його сенс, тоді як ритуа, відповідаючи йому як у функціональній, так і модальній площинах, унаочнював семантику міфу.

Незважаючи на те, що з позицій семіотики як міф, так і фольклор належать до вторинних моделюючих систем[30], форми їхньої структурної та модальної маніфестації є разні. Міф і етнографічна дійсність визнаються визначальними чинниками формування та еволюції

[26] Артеменко Е. Б., *Традиция в мифологической и фольклорной репрезентации. Опыт структурно-когнитивного анализа* // Первый Всероссийский конгресс фольклористов. Сб. докладов. Том II, Москва, 2006, 10.

[27] Лосев А. Ф., *Из ранних произведений,* М., 1990, 162.

[28] Топоров В. Н., *Космогонические мифы* // Мифы народов мира. Т. 2, М., 1992, 6.

[29] Мелетинский Е. М., *Поэтика мифа*, М., 2000, 174.

[30] Пор., напр.: *Роль человеческого фактора в языке* / Язык и картина мира, М., 1988, 15.

фольклору. Проте на відміну від здійснюваного з позицій реальної модальності «до-художнього» міфологічного моделювання дійсності, фольклорна картина світу створюється за принципом подібності й конструювання паралельного реальному світу уявного. І хоча немає сумніву в існуванні генетичного зв'язку між фольклорним наративом (у найширшому розумінні) та вербальною оповідною основою міфу, в цілому для фольклорного тексту відношення до об'єктивної реальності – відношення ірреального модального плану – є базовим та узагальнюючим принципом. Інакше кажучи, «фольклор припускає створення своєї реальності»[31], створюваної відповідно до канонів і правил народної традиції. У цій реальності на перший план висувається моральне начало традиції, що поєднує елементи міфоязичницького та народно-православного світобачень, які стають основою фольклорної естетики. У такій реальності «об'єктивні історичні події, – зазначає Н. Милошевич-Джорджевич, – розглядаються як особиста, власна доля, з тим, щоб кожний образ, кожна особа повністю відповідали вимогам вищого, етичного порядку», і найповніше ці завдання виконує епос як «історична пам'ять народу у розмірах героїчної ідеалізації»[32].

Ідеалізований характер фольклорної картини світу пояснюється, як відомо, дією визначеного В. Є. Гусевим «своєрідного закону естетичної ідеалізації»[33], що має різні втілення у різних жанрах залежно від естетичних функцій та прагматичної спрямованості жанру (обрядовий фольклор, епічні та ліричні пісні, наративна традиція тощо) і обумовлений потребами реалізації соціокультурної ролі традиції. У фольклорі, за визначенням Б. М. Путилова, «матеріалізується у певних межах сама традиція»[34].

Традиція є найголовніший культурний імператив у фольклорі, оскільки виступає як «міра і критерій дійсності» патріархального суспільства, в якому обрядовий характер життя, регламентація усіх його сфер пов'язані з тим, що загальне, «типове» (тобто традиційне) домінує над окремим, а поодиноке, що ніколи до того не траплялося, не має ніякої самостійної вартості, воно є недійсним («несуттєвим»), якщо не співпричетно до традиційного «прикладу»[35]. Тим самим традицією виз-

[31] Путилов Б. Н., Фольклор и народная культура. – Спб., 1994, 59.

[32] Милошевић-Ђорђевић Н., Ibid., 35.

[33] Гусев В. Е., *Эстетика фольклора,* М., 1967, 276.

[34] Путилов Б. Н., Указ соч, 54.

[35] Мальцев Г. И., *Традиционные формулы русской народной лирики* // Русский фольклор, Т. XXI, Л., 1981, 18.

начається характер фольклорної естетики, коли стереотипне, канонічне, типізоване стає показником та незмінним атрибутом естетичного. Фольклорний стереотип, експлікуючи базові риси традиції, набуває значення її знаку й маркеру та реалізується у символічному коді традиційної культури. Натомість естетична функція у фольклорних жанрах із практичною спрямованістю (інформаційною, пізнавальною, обрядовою), підкреслює К. В. Чистов, є «вторинною, вона зазвичай – спосіб реалізації функції домінантної й формується залежно від необхідності реалізувати ту чи іншу практичну мету найкращим чином (напр., оплакати небіжчика так, як годиться, але зробити це особливо виразно)»[36]. Пор.: сам термін «обряд» носії традиції трактують як «порядок».

Отже, підсумовуючи вищезгадане, виявляється переконливим віднести модальний план традиційного фольклорного тексту, зокрема обрядового, фольклорного наративу (у найширшому розумінні), до символічно реального. Особливо актуальним це може бути з погляду обрядової теорії міфу, що пропонує «досліджувати ритуал як феномен, який найбільш повно виявляє глибинну сутність стародавніх релегійних систем, будучи при цьому нерозривно пов'язаним з віруваннями (міфом)»[37]. Неабияку вагу це набуває стосовно слов'янської традиції, міфологічний шар культури якої найбільш повно представлений саме традиційними віруваннями[38]. Укоріненість міфологічного сприйняття світу у традиційній народній свідомості яскраво демонструють, зокрема примітки Вука Караджича, якими він супроводжує тексти "вилиних пјесама", вміщені у розділі "Пісні особливо міфологічні" видання "Сербські народні пісні": "У Вуковарі якийсь старий родом із Боснії, розповідав мені, як у Велебиті б а ч и в вілу, що сиділа на камені, співаючи ці пісеньки. Ці пісні я слухав також від інших чоловіків і жінок, але ніхто інший мене не запевняв, що почув їх від віли"[39].

У традиційній народній культурі обряд символічно моделює реальність. Він не лише «підтверджує», санкціонує відбувшийся факт,

[36] Чистов К. В., *Народные традиции и фольклор,* Л, 1986, 287.

[37] *Обрядовая теория мифа:* Сб. науч. Трудов / Составл., перевод, предисловие и примечания А. Ю. Рахманина. – СП б.: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2003, 6–7.

[38] Микитенко О., *Славянская мифология и/или славянские верования: к герменевтике традиционной духовной культуры* // „Македонски фолклор", 56/57, Скопје, 2001, 341–349.

[39] Караџић Вук Стеф., *Срйске народне йјесме,* I. Сабрана дела Вука Караџића IУ, 171.

а конструює, створює його, більш того, є ним[40]. Так, тільки після проведення відповідних обрядів вважається, що людина народилася чи померла. За традиційними уявленнями успішне народження дитини забезпечило додержання необхідних обрядів, будинок стає придатним для життя, якщо його збудували при дотриманні ритуальних приписів і норм тощо. Крім того, за допомогою ритуалів, яким надається статус подій, життєвий час людини стає сегментованим і набуває визначеності. Інакше кажучи, з "внутрішньої" точки зору схема "подія-ритуал" може набувати вигляд "ритуал-подія".

Здатність ритуалу символічно моделювати реальність пов'язана з властивістю оперувати часом, а саме – "розтягувати" час (встановлення певного часового терміну з метою надати події народження або смерті статус норми) або "згортати" час (створення так званих *буденних речей* – полотна, рушника, сорочки, хреста, дерев'яного храму як найрадикальнішого засобу проти лиха в оказіональних ритуалах). Учасники таких «превентивних» ритуалів сприймають простір і час, в якому вони знаходяться, як такі, що належать не реальному, цьому, а іншому світові, не підвладному людині, водночас, саме антисвіт стає у цьому випадку актуалізованою реальністю.

У фольклорній картині світу естетична та/або символічна інтерпретація міфу грунтується на функціональній еквівалентності міфу до фольклорного наративу. У найдраматичніші моменти національної історії фольклорний наратив здатен виконувати завдання етно- і націотворчі, як це було, зокрема, у сербській народній культурі, де «із втратою сербських середньовічних держав історичний переказ й епічна поезія стали найзначнішим інтегративним чинником серед сербського народу, найсуттєвішою ланкою в системі культурної комунікації, способом духовного існування і протистояння асиміляції. Художня організація у вербальні метричні зразки чи живописні картини – мотиви, забезпечила тривалість колективної пам'яті"[41].

Актуалізація комунікативного плану реальної модальності є обов'язковою умовою переказів як «особливої усної історії лудського та національного духу". Вихідна позиція, на якій базується жанр, – в істинність переказів не повинен сумніватися ані оповідач, ані слухачі, лише в цьому випадку вони виконують свою інтенцію, а відповідно

[40] Байбурін А., *Ритуал та подія (оперування часом в російській народній культурі* // „Народознавчі Зошити", 5–6, 2003, 662.

[41] Милошевић-Ђорђевић Н., Ibid., 36–37.

жанр свою роль, – "сприяти реміфологізації героїчного світу, який у сербський традиції переважно є історичний"[42].

Таким чином, аналізуючи фольклорний текст як комунікативний акт, переконуємося в тому, що модальне поле постає в ньому у всій своїй повноті і багатогранності. Виходячи із сучасних положень, можна вести мову як про символічну реальність об'єктивного плану модальності у фольклорі, так і – що є особливо важливим в умовах орієнтації на виконавця[43] – про невід'ємну його суб'єктивну реальність, якою найбільш повно втілюються інтенції фольклору як традиційного художнього тексту.

Oksana Mikitenko
(Kyïv, Ukraïne)

FOLKLORE TEXT FROM THE ASPECT OF COGNITIVE ANTHROPOCENTRIC PARADIGM: THE CATEGORY OF MODALOTY

(Summary)

Broadening of the notion of the folklore text to the communicative act scale and text of the culture is connected with the transfer of the scientific view from text-the work to text-the conduct, text-the process. It causes the necessity to analyse the modality as creative factor and one of the main category of the communicative and pragmatic, as well as functional distinction of the folklore tradition, that allow for the conceptual meaning of the folklore text, as well as cognitive and functional features of its manifestation.

Key words: folklore text, tradition, modality.

[42] Там само. – С. 48.

[43] Пор.: «Інтерес до виконавця все зростав і натепер вийшов на перший план у фольклористиці» (Ясон Х., *Третье издание указателя Аарне или новое начинание?* // „Живая старина", 2, 2007, 52).

Lilla MOROZ-GRZELAK
(Warszawa, Polska)

PANTEON NARODOWY I KULT BOHATERÓW. PRZYKŁAD MACEDOŃSKI

Со големa почит на Професорот Блаже Ристовски – неуморен истражувач на прикажувањето на историската вистина

Badacze podejmujący kwestie historyczne Europy zauważają jej podział na dwa zróżnicowane makroregiony, przypominając, iż niezwykle istotny w kształtowanym obrazie kontynentu, pozostał nacechowany stereotypami jej podział na Europę Środkowo-Wschodnią i Zachodnią, który w pozycji wyższej stawia zwykle tę drugą. Postępujące zróżnicowanie cywilizacyjne i spowolnienie rozwoju ekonomicznego Europy Środkowo-Wschodniej, wobec przemian, jakie dokonywały się w Europie Zachodniej, zaznaczyło się już w XVI stuleciu. Odmienność między wydzielonymi terytoriami kontynentu pogłębiały również losy historyczne państw, które je tworzyły – od zniewolenia przez imperialne monarchie, po ich dążenia do odzyskania niepodległości i obudzenie własnych aspiracji odradzających się organizmów państwowych, natomiast po II wojnie światowej ich przynależność do tzw. bloku wschodniego. Obszar Europy podlegał więc przekształceniom w czasie i przestrzeni, co jednak nie wpływało znacząco na zmiany jego charakteru etnicznego czy kulturowo-wyznaniowego i pozostawał niezmiennie heterogeniczny[1]. Jednak w przypadku troski o pamięć historyczną państw, które tworzą wydzielone makroregiony podział ten nie istnieje. Jak zauważa

[1] E. Znamierowska-Rakk, *Pojęcie i tożsamość Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Wolność i bezpieczeństwo narodów Europy Środkowo-Wschodniej w XIX–XX wieku*, t. I–II, red. E. Znamierowska Rakk, "Obóz", 2009, nr. 51, s. 22–32.

polski pisarz i historyk literatury Piotr Kuncewicz, każde państwo europejskie, podobnie jak to jest na całym świecie, posiada miejsce szczególnie święte i czcigodne, na którym odbija się jego przeszłość[2].

Poszczególne narody współczesnej Europy w swoich ukonstytuowanych państwach zajmując konkretnie określone terytoria stały się depozytariuszami dziedzictwa wydzielonej przestrzeni z jej wielkimi bohaterami, a pamięć o wiekach minionych pozostała istotnym elementem scalającym wspólnotę państwową. Odwołania do własnej tradycji historycznej mają wskazywać i dokumentować ich wkład w rozwój cywilizacji europejskiej i uzasadniać ich istnienie. Odbywa się to w kategoriach realnych, albo kategoriach mitycznych, kiedy pod uwagę brane są wydarzenia, czy postacie kiedyś realnie istniejące, albo bohaterowie powołani do istnienia przez dziejopisów czy ludowego twórcę. Dzieje Polski sięgają czasów legendarnego Piasta, który miałby być protoplastą polskiego narodu. Poszukiwanie własnego miejsca w Europie i wkładu do jej dziejów cywilizacyjnych odnotowali po rozpadzie Jugosławii Chorwaci, którzy swoją wielkość wywodzili od czasów irańskich[3], do własnej tradycji przyjęli autora przekładu na łacinę wulgaty świetego Hieronima, a jako swój wkład do cywilizacyjny wskazali rozpowszechnienie krawatu[4]. Niemieckim bohaterem, który dowodzić miał odległej przeszłości i waleczności własnego narodu stał się Arminius (18 BC/17 BC-21 AD). Jego pomnik budowany w latach 1838–1875, ulokowany na szczycie Grotenburge w pobliżu miasta Bielefeld, miał poświadczać odległą przeszłość narodu niemieckiego i jego waleczność. Rozmiary pomnika dziś jeszcze odzwierciedlają przekonanie o znaczeniu nacji i dowodzą odległej, wojowniczej tradycji tego narodu sięgającej czasów rzymskich[5]. Slika na Arminius. Zjawisko odwoływania się do wielkich antenatów własnego dziedzictwa nie jest więc zjawiskiem odosobnionym zarówno w Europie zachodniej, jak i stereotypowo postrzeganej jej "gorszej" części. Podlegające ideologizacji panteony wielkich przodków własnych mają bowiem oddawać hołd postaciom, które odegrały istotną rolę w historii tworzenia, czy istnienia własnego państwa.

---

[2] P. Kuncewicz, *Legenda Europy*, Warszawa, 2005, 59.

[3] J. Molas, *Teoria o irańskim pochodzeniu Chorwatów – rozwój, funkcje i geneza*, [w:] *Problemy tożsamości kulturowej w krajach słowiańskich*, t. 2, red. J. Goszczyńska, Warszawa, 2004, 7–34.

[4] M. Dyras, *Chorwackie „muzeum" pod krawatem*, "Slavia Meridionalis", 2005, nr. 5, 205–213.

[5] Posąg Arminusa ulokowany na wzgórzu Grotenburge na wysokości 386 m nad poziomem morza ma 26,57 m wysokości, a z postumentem 53,46 m. Miecz trzymany w ręce bohatera jest skierowany w kierunku Francji i liczy 7 m długości.

Szczególne miejsce pamięci o własnej przeszłości reprezentuje Macedonia. Tutaj, w otwartej przestrzeni stolicy, stworzono panteon postaci, które w przeszłości miały związek z terytorium macedońskim, wpływały na kształtowanie poczucia własnej tożsamości narodowej, czy walczyły o niezależność. W czasach minionych odwołania do nich stanowiły „silne argumenty polityczne"[6], uzasadniając starania jej elit w dążeniu do uzyskania autonomii czy zachowania statusu niepodzielności całości jej terytorium. Współcześnie ulokowanie na jednym placu obok pomnika Aleksandra Wielkiego postaci Justyniana, cara Samuela, czy bohaterów związanych z Powstaniem Ilindenskim wywołuje spory o macedońską przeszłość, rodząc pytania o to, w jaki sposób w tym kontekście traktować jej wielkich bohaterów, jak odnosić się do przeszłości, do przyjętych do macedońskiej tradycji postaci św. Cyryla i Metodego czy Klimenta Ochrydzkiego, od kiedy datować macedońską tożsamość? Przyjęło się, że łatwiej unikać podobnych pytań, a odniesienia do wielkich postaci związanych z przestrzenią, która zajmuje obecne państwo macedońskie traktować z pobłażliwością, sprowadzając je do megalomanii narodowej Macedończyków. Tym bardziej, że do tych samych wielkich postaci historycznych jako własnych przyznają się czy to Grecy, czy Bułgarzy, czy Serbowie. W tym kontekście warto zastanowić się nad procesem kształtowania poczucia narodowego Macedończyków, który uzasadnia tę „megalomanię".

Macedoński badacz Blaže Ristovski zauważa: „поради петвековното турско владеење над христијанското население на Јужниот Балкан Европа малку знаеше за различните народи и нивните етнокултурни граници на овој простор. Тие беа третирани (и ватре и надвор) главно како православни христијани"[7]. Poznawanie i odkrywanie tej części kontynentu z perspektywy Europy Zachodniej zaznaczyło się właśnie w XIX wieku, a wiedzę o bałkańskiej przestrzeni z powodzeniem szerzył Amie Boué[8]. Jednak jak wskazują badania Božidara Jezernika nad zapiskami o Bałkanach zachodnich podróżników, ich opinie wskazywały raczej na stereotypowe postrzeganie tej części Europy[9]. Nie liczyły się dzieła wcześ-

[6] *Меморандум*, „Македонскій голос" 1913, nr. 1, s. 21–23.

[7] Б. Ристовски, *Македонскиот прередобденски XIX век*, 1 том, прва книга, Скопје, 2011, 13.

[8] A. Boué, *La Turquie d'Europe a observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturell, la statistique, les moeurs, le costumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernement divers, le clergé l'histoire et l'état politique de cet empire*, t. 4, Paris, 1840.

[9] B. Jezernik B., *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*, tłum. P. Oczko, Kraków, 2007.

niejszych autorów wzmiankujących przynajmniej poszczególne terytoria półwyspu Bałkańskiego. Jeszcze w XVI wieku świadomość istnienia ziem zwanych Macedonią przedstawiał w dziele *De origine successibusque Slavorum* chorwacki zakonnik Vinko Pribojević, w którym zaprezentował dzieje ziem słowiańskich od czasów najdawniejszych po okres mu współczesny. Nazwę geograficznej Macedonii przypisał w nim Słowianom. Autor twierdził, że stanowiła ona pierwotną nazwę Bułgarii, natomiast o słowiańskości jej mieszkańców – Macedończyków – świadczył używany tam język, który potwierdzał fakt, że nie są oni Grekami, lecz Słowianami[10]. Zwracał więc uwagę, na zagadnienia, które pozostawały aktualne również w XIX wieku, kiedy zaczęła się formować odrębność macedońska. Ta natomiast z etniczności wspomaganej przez konfesję uczyniła główny element konstruowanej tożsamości własnej, tak, iż cechą dystynktywną procesu odrodzeniowego było nawiązywanie do słowiańskości i prawosławia jej mieszkańców. Świadomość przynależności do wielkiej rodziny narodów słowiańskich oraz wyidealizowane spojrzenie na wspólnotę religijną stały się elementami konstytutywnymi kształtującymi wspólnotę narodową, dążącą do utworzenia własnego państwa[11]. Konkretne treściowe właściwości macedońskiej samoświadomości warunkowały okoliczności społeczne, polityczne i gospodarcze, prowadzące do konceptualizacji wizji wspólnoty[12]. Pozostawiły one swój ślad w tekstach traktujących o problemach macedońskich Słowian prawosławnych, znajdujących się pod panowaniem tureckim. Pozornie wydawać by się mogło, że działania elit, które tworzyli przede wszystkim duchowni i nauczyciele, wpisywały się w nurt bułgarskiej czy serbskiej myśli odrodzeniowej. Miały one jednak swój indywidualny kształt, odrębny od tego, jaki formował poczucie przynależności innych narodów słowiańskich w wyniku pięciowiekowego panowania tureckiegoj. Dlatego też w obliczu negowania procesu przez jego przeciwników badacze zauważali specyfikę rozumienia terminu "odrodzenie" w Macedonii[13]. Przy czym w przypadku krystalizowania się świadomości jej mieszkańców, wskazującej na wyodręb-

[10] V. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, predgovor G. Novak, Zagreb, 1951, 168.

[11] L. Moroz-Grzelak, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa, 2011, 226–267.

[12] B. Baczko, *Wyobrażenia społeczne. Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej*, tłum. M. Kowalska, Warszawa, 1994, 94.

[13] Б. Ристовски, *Миладиновци во македонскиот преродбенски процес,* [w:] *Димитрија и Константин Миладиновци*, ред. Ј. Стојановска-Друговац, Скопје 2004, 7; В. Миронска-Христовска, *Македонска преродба,* Скопје, 2007, 5–7.

nianie się poczucia słowiańskości, odcisnęły swe piętno tendencje odrodzeniowe sąsiadujących z nimi narodów.

Miroslav Hroch badając procesy świadomościowe narodów dokonał ich specyfikacji, wskazując na istnienie dwóch elementów tożsamości przednarodowej, które stanowiły tożsamość etniczną i tożsamość regionalną[14]. Podstawowym kryterium integrującym zbiorowość, wskazującym na jej charakter, stało się zajmowane terytorium, połączone dzięki pamięci o wspólnej przeszłości, wyznaniu oraz dzięki językowi[15]. W XIX wieku na ziemiach macedońskich, szczególnie zaś w pierwszej połowie stulecia, w reakcji na dominację fanariotów i panowanie tureckie, zaznaczała się przede wszystkim świadomość terytorialna i etniczna, sygnalizując poczucie przynależności do miejsca o charakterze przednarodowym. Określanie miejsca przez piśmiennych mieszkańców wiązało się z istnieniem opozycji swój-obcy i w początkowej fazie nosiło przede wszystkim antygrecki charakter. Było bowiem wymierzone przeciwko greckiej hierarchii kościelnej i wynikało ze starań podejmowanych przez słowiańską ludność obszaru macedońskiego o możliwość uczestniczenia w liturgii we własnym, zrozumiałym języku. Proces ten znajdował odzwierciedlenie w przyjmowaniu nazwiska "Macedoński", które odsyłać miało do miejsca pochodzenia zamieszkującej je ludności. Wiele postaci z tych terenów demonstrowało wówczas swe związki z terytorium przyjmując określenie "Makedonski", czy "Makedonec" jako własny identyfikator[16]. I tak za „naddunajskiego Bułgara macedońskiego" uważał się autor przekładu jednej z rękopiśmiennych wersji *aleksandreidy*, Pavel Hadžiski Banku hadži Kirijakov osoba, której istnienie poświadcza opublikowany w 1810 roku romans – jego nazwisko, wraz z określeniem miejsca pochodzenia, umieszczone zostało na stronie tytułowej wydania. Częściej to jednak prawosławni duchowni wywodzący się z Macedonii przyjmowali przydomek "macedoński", tożsamy ze słowiańskim dla wskazania swego terytorialnego rodowodu. Tak na przykład mnich, który w 1845 roku opublikował kolejną redakcję romansu o Aleksandrze, zapisał go alfabetem greckim (!) w przekładzie na język słowiański, jakim posługiwano w na jego terenach i podpisał się jako Atanas Makedonec[17]. Także inny, szczy-

[14] M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, tłum. G. Pańko, Wrocław, 2003.

[15] W. P. Kulesky, *Grupy etniczne, mniejszościowe i relacje grupowe: schemat pojęciowy*, [w:] *Nacjonalizm oraz konflikty etniczno-narodowe*, red. J. Polakowska-Kujawa, Warszawa, 1999, 78–86.

[16] E. Rzetelska-Feleszko, *W świecie nazw własnych,* Warszawa-Kraków, 2006, 185–198.

[17] *Претскажувањата на Голем Александар,* подгот., предговор и транскрипција В. Стојчевска-Антиќ, Скопје, 1996.

cący się pochodzeniem się z tych ziem duchowny Dimitrija manifestował swą tożsamość przyjmując przydomek "Makedonski", identyfikując miejsce, z którego się wywodził jako chrześcijańskie i słowiańskie[18]. Podobnie też przypadek prowincjonalnego nauczyciela, Dimitra Makedonskiego, potwierdza, że nazwisko takie przyjmowano dla zaznaczenia, że jest się Słowianinem z konkretnie określonego terytorium[19]. Miejscowa elita intelektualna pierwszej fazy odrodzenia, wyrażając w ten sposób tożsamość terytorialną, demonstrowała poczucie swego udziału w słowiańskim i chrześcijańskim świecie, sakralizując zajmowany obszar. W wypowiedziach tego okresu wskazywano na ciągłość trwania etnosu, przywołując wielkie postacie historii, które w przeszłości miały związek z macedońską przestrzenią. Te były traktowane jako znaczące argumenty przy wrogim oddziaływaniu greckiej Cerkwi i ucisku władz tureckich, potwierdzając prawo do zajmowanego miejsca. Dlatego również antyczny władca, Aleksander Wielki, jako postać związana z tymi ziemiami, zyskał określenie „macedoński" i został obdarzony walorami słowiańskiego i prawosławnego bohatera[20]. [Skilka na Aleksandăr] Wyodrębnianie się etnosu następowało więc w opozycji do greckiej hierarchii kościelnej i obcego w liturgii języka greckiego oraz jako sprzeciw wobec całkowicie odmiennego kulturowo Imperium Osmańskiego.

W 1870 roku została rozwiązana kwestia religijna i mieszkańcy tych terenów mogli uczestniczyć w nabożeństwach odprawianych przez słowiańskich duchownych. Powołany został niezależny egzarchat bułgarski i tym samym problem grecki jako problem kościelny na jakiś czas przestał się liczyć. Decyzje kongresu berlińskiego nie odmieniły jednak w żaden sposób statusu ludności zamieszkującej prowincję. Coraz bardziej znaczącymi państwami regionu stawały się Serbia oraz Bułgaria, która po pięciu wiekach dominacji tureckiej zyskała w końcu autonomię. Nie udało jej się zrealizować jednak aspiracji terytorialnych przez włączenie do swego państwa ziem macedońskich i Rumelii Wschodniej, gdyż wstępne projekty porozumień przedkongresowych zawartę w traktacie w San Stefano nie zostały wprowadzone w życie. Dla Słowian pozostających poddanymi sułtana ośrodki serbskie i bułgarskie stały się wówczas miejscami, z których czerpano inspiracje o przynależności do ogromnej rodziny słowiańskiej połączonej więzami krwi. Niebagatelną rolę w procesie kształtowania świadomości wspólnotowej odegrała też Rosja, traktowana w piśmiennictwie tego okresu jako

[18] *Документи за борба на македонскиот народ за самостојност и за национална држава,* т. 1, ред. Х. Андонов-Полјански, Скопје, 1981, т. 1, 203–204.

[19] Ibidem, 182.

[20] L. Moroz-Grzelak L., *Aleksander Wielki a macedońska idea narodowa. Słowiańskie losy postaci antycznej,* Warszawa, 2004, 72–87.

opiekunka Słowian macedońskich. Stopniową emancypację ludności zajmującej tę przestrzeń dokumentują materiały, w których zaznaczano miejsce swego ludu i jego rolę w historii Słowiańszczyzny. Ich najważniejszym motywem stała się apoteoza przeszłości własnych ziem, wywodzących się z niej bohaterów oraz potwierdzanie przynależności do świata Slavia Orthodoxa. .

Duchowa więź Słowian macedońskich z zajmowanym terytorium jako sferą własnych przodków sprawiła, że w procesie asymilowania ich do rodzimej tradycji nie było istotne, co w przypadku takich postaci było faktem, co natomiast zmyśleniem. Istotne było pisanie o „храбар славјански народ никогаш не стојал спокојен"[21]. Topos ziemi zdominował także myślenie autorów tego okresu. Cezurę czasową, kiedy rozpoczął się stopniowy proces zaniku określania mieszkańców Macedonii jako Bułgarów i zastępowanie go indykatorem Macedończyk/Macedończycy stanowi rok 1878, gdy decyzjami kongresu berlińskiego mocarstwa w obawie przed wzrostem potęgi Bułgarii wywołały tzw. kwestię macedońską, pozostawiając ludność Macedonii pod jurysdykcją turecką. Dla macedońskich elit drugiej połowy XIX wieku zgodnie z tą typologią konstrukcja obcego jako wroga niosła nadzieję na jego pokonanie, szczególnie w sytuacji, gdy można się było powoływać na istnienie braterstwa etnicznego rozszerzonego o wspólnotę wszystkich chrześcijan w Europie[22]. Wówczas zaczęto się posługiwać wyrażeniem „bracia Słowianie", które miało podkreślać istnienie słowiańskich związków wspólnotowych i przynależność do tego świata także słowiańskich mieszkańców Macedonii – macedońska świadomość terytorialna i etniczna stały się dominującymi elementami w konstruowaniu własnego poczucia narodowego. W zapisanych dokumentach, odwoływano się więc do zamierzchłej genezy swego rodu. W Macedonii taka historia o wyrazistym charakterze ideowym lokująca jej mieszkańców w większej wspólnocie była dopiero tworzona. Stanowi ją najpóźniejsza w południowej Słowiańszczyźnie wersja dziejów etnosu, znana jako *Славјанско-маќедонска општа историја*[23], napisana przez Ġorġija Pulevskiego (1822/23–1893). Losy tego autora odzwierciedlają uwarunkowania, w jakich żyli w XIX wieku Macedończycy

[21] Ѓ. М. Пулевски, *Славјанско-маќедонска општа историја*, подгот. Б. Ристовски, Б. Ристовска-Јосифовска, Скопје, 2003, 23.

[22] Ѓ. М. Пулевски, *Македонцим ув прилог*, [w:] Б. Ристовски, *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска" и „Македонска песнарка"*, Скопје, 1973, 49.

[23] Ѓ. М. Пулевски, *Славјанско-маќедонска општа историја*, подгот. Б. Ристовски, Б. Ристовска-Јосифовска, Скопје, 2003.

podlegający wpływom czy to serbskim, czy bułgarskim. Pulevski przez jakiś czas był serbskim poddanym – dowodził czetą, która brała udział w walkach Serbów o zdobycie garnizonu tureckiego w Belgradzie (1862–1863), później zaś jako ochotnik uczestniczył w wojnie Serbii i Czarnogóry przeciw Turcji w 1876 roku, a w latach 1877–1878 brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej. Swoistą nagrodą za jego działania był druk w Belgradzie prac leksykograficznych, jakie tworzył. W późniejszym okresie, już po upadku powstania kresneńskiego (1878–1879), Pulevski z rodziną znalazł schronienie w granicach księstwa bułgarskiego[24]. Jego dzieło opierające się na autorytecie epistemicznym poprzedników powstawało przez trzydzieści z górą lat (1865–1892). Autor zaprezentował w niej koncepcję etnogenezy Słowian, która stała się podstawową, zakończoną u schyłku XIX stulecia, egzemplifikacją macedońskiej i słowiańskiej świadomości etnicznej, a także tożsamości regionalnej w drugiej połowie XIX wieku[25]. *Славјанско-маќедонска општа историја* włączała się do zbioru znaczących dokumentów, które w jednoznaczny sposób dowodziły funkcjonowania idei wspólnoty słowiańskiej na Bałkanach z niepodważalnym w niej miejscem etnosu prawosławnej ludności, zamieszkującej przestrzeń macedońską – a wyrażającej się w idei „braterstwa Słowian" jako Macedończyków. Atrybutem wspólnoty, poza takimi samymi bądź zbliżonymi dziejami, był dla Pulevskiego język ogólnosłowiański, przyjęty jako element integrujący zbiorowość w sytuacji braku własnej państwowości[26]. W opinii autora mówienie po polsku, serbsku, po macedońsku, bułgarsku, chorwacku i po czesku, mimo drobnych różnic leksykalnych, nie zakłócało sposobu komunikacji i możliwości wzajemnego porozumiewania się, gdyż zasadniczo wszystkie słowa w tych językach miały być zrozumiałe wśród Słowian:

Ка шчо ги имат вандалски, пољски, руски, сербски, македонски, и болгарски, и хорватски и чешки – сви пред речени во некоы зборови се разликувајет, а најповеќе во кончање и во изречување, а во наречување готово за сви речови се согласувајет[27].

---

[24] Б. Ристовска-Јосифовска, *Ѓорѓија М. Пулевски. Револуционер и културно-национале деец*, Скопје, 2008, 35–60.

[25] L. Moroz-Grzelak, *Przenikanie kultur i wizje tożsamości etnicznej w piśmiennictwie Ġ.Pulevskiego*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych" 2008, nr. XL, seria II, 139–148.

[26] В. Миронска-Христовска, *Просветителството во Македонија*, Скопје, 2005, 91–106: Eadem, *Македонското прашање во литературниот 19 век*, Скопје, 2009, 18–32.

[27] Г. Пулевски, *Славјанско-маќедонска*..., op. cit., 39.

Wspólnota etniczna stała się elementem konstruującym świadomość narodową, nadając jej cechy poszerzonej rodziny, trwającej w czasie i przestrzeni. Mitotwórczy, w części odnoszącej się do zamierzchłej przeszłości, charakter pracy Pulevskiego uzasadniał istnienie Słowian macedońskich nie tylko jako równoprawnych członków wspólnoty, ale też jako tych, którzy pierwsi zaistnieli pośród wszystkich ludów słowiańskich.

Podobna tendencja zaznaczyła się w dorobku folklorysty i poety Marka Cepenkova, który zachęcał do walki przeciwko Turcji jako obcemu ciemiężycielowi. W jego wierszu *Прокламација на Георѓи Војвода за востание* znalazły odbicie antagonizmy nie tylko między odmiennymi kulturowo grupami, ale również zasygnalizowane zostały rozbieżności w łonie wyidealizowanej ekumeny. Wynikały one z narastających rozbieżności interesów między Słowianami. Jak zauważał Cepenkov, w sytuacji zagrożenia żaden ze słowiańskich braci nie pospieszył z pomocą, a Serbowie nawet pojawili się na polu walki by wspierać Turczyna:

Ние шес браќа имаме
од една мајка родени,
тие се сички Славјани
и сите ни се …[28]

Rozżalenie Cepenkova z powodu takiej postawy dokumentowało w tych okolicznościach determinację uciśnionego ludu słowiańskiego, który pozostawiony na pastwę losu w Bułgarach upatrywał szansy na zmianę własnego położenia. Autor nie porzucał więc nadziei, że braterska wspólnota istnieje i dawał temu wyraz w słowach modlitwy o ulżenie doli Macedończyków pozostających w granicach państwa tureckiego:

Боже силни, помогни ни,
нека дух'т твој се всели
во наши државници
и во б'лгарски /војски,
срцето им да распали
да се вдигнат всички братски
на чело востаници,
востаници Македонци,
да прелетат како орли

[28] М,. Цепенков, *Прокламација на Георѓи Војвода за востание*, [w:] Idem, *Материјали. Литературни творби,* т. 10, ред. Б. Ристовски, Скопје, 1972, 248–250.

преку Рила и Пирина,
да се бием с' Турчина,
да избавим наши браќа
од турска тиранија,
тиранија петвековна,
че тја вече е несносна[29].

Poczucie przynależności do słowiańskiego świata i dziedzictwo wielkich przodków stawało się czynnikiem nadającym wartości ludowi, do którego należał. Dlatego powoływano się na nich w różnych okolicznościach, także w może szczególnie wtedy, gdy rozgrywały się znaczące wydarzenia dotyczące zajmowanej przez Macedończyków przestrzeni. I tak w przy okazji powstania kresnenskiego z roku 1877–78 wydano odezwę wzywającą do walki za ziemie skąd wywodzili się wielcy bohaterowie.

Нашата цел на македонското востание не е никаква тајна. Тàа е ослободувањето на Македонија, земјата на славните словенски просветители и учители, св. Кирил и Методиј, која со векови страда под турското иго[30].

Narastające poczucie odrębności etnicznej, znajdując oparcie w toposie ziemi rodzinnej, przyczyniło się do przyjęcia ich do własnego dziedzictwa. Ideolodzy niezależnej Macedonii stali na stanowisku, że język, którym się tam posługiwano stanowi bezpośredni kontynuant języka Cyryla i Metodego. Z dumą podkreślano ich rodowód przypominając, że również wszyscy żyjący w XIX wieku Słowianie macedońscy pochodzą z terenów, na których wychowywali się święci bracia. Materiały, często anonimowe, z drugiej połowy stulecia demonstrowały przy tym niechęć do Turka jako obcego macedońskiej ludności, a potwierdzanie wspólnej genealogii z Cyrylem i Metodym miało uzasadniać niezbywalne prawo do autonomii pozostającego pod osmańską władzą ludu. W podobnym tonie wypowiadał się Grigor Prlicev:

Солунската бугарска гимназија има да произведе уште многу Кириловци и Методиевци, што ќе бидат светила на нашите училишта, ќе бидат благолепи на нашите цркви, ќе бидат столпници на верата и ќе го прославуваат македонското име. Амин![31]

---

[29] М. Цепенков, *Позив од б'лгарските патриоти*, [w:] Idem, *Материјали. Литературни творби,* t. 10, ред. Б. Ристовски, Скопје, 1972, 373.

[30] *Документи за борба на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, ред. Х. Андонов-Полјански, т. 1, Скопје, 1981, 246.

[31] Г. Прличев, *Слово за св. Кирила и Методија*, [w:] Idem, *Одбрани страници,* приредил Т. Димитровски, Скопје, 1959, 142.

Pod koniec stulecia wroga zaczęto postrzegać jednak już nie tylko w obcym cywilizacyjnie Turku. Stopniowo, w obliczu nasilenia się działań prowadzonych przez chrześcijańskie państwa na Bałkanach o pozyskanie ziem macedońskich dostrzegano ich w przedstawicielach własnej słowiańskiej rodziny, podczas gdy Rosja zyskała prymarną pozycję jako państwo, ku któremu kierowały się nadzieje na uzyskanie pomocy:

Браќа Словени, Македонскиот словенскиот народ е окружен од најлути отровни змии. (…) во Македонија се намножија протестантите и католиците, кои се обидуваат на секој начин да нѐ направат протестанти или да нѐ покатоличат (…). Браќа руски Словени. Ние кутрите турски робови, македонските Словени, денонoќно го молиме свевишниот Господ и нашиот спасител Исус Христос да му даде здравје и долг живот на Негово величество рускиот император – единствениот заштитник на сите словенски народи[32].

Postawa niechęci do wszystkich obcych była rezultatem sprzeciwu wobec prowadzonych misji chrześcijańskich, które podejmowały walki o rząd macedońskich dusz. Swą działalność zaznaczyli tu bowiem prowadzący misje na rzecz unii kościelnej[33] członkowie zgromadzenia zmartwychwstańców, jak i przedstawiciele kościołów protestanckich. Przy czym nie bez znaczenia pozostawała również szerzona propaganda antykatolicka i oddziaływanie Rosji – przynależność konfesyjna i etniczna, w sytuacji, kiedy nasilały się zabiegi państw sąsiednich o pozyskanie ziem macedońskich, uzasadniała poszukiwanie więzi wspólnotowych z protektorką i opiekunką Słowian.

Wysiłki podejmowane przez ościenną Bułgarię, Serbię i Grecję w celu zdobycia macedońskich terytoriów motywowały podtrzymywanie twierdzeń o własnej tradycji wielkich postaci historycznych, które miały związek z Macedonią. Idea braterskich więzi z Bułgarami czy Serbami jako słowiańskimi narodami przynależnymi do jednej rodziny ustępowała coraz wyraźniej głoszonemu poczuciu macedońskiej odrębności narodowej, kiedy z przekonaniem twierdzono: Ние сме си македонски Словени христијани[34].

W dążeniach do uzyskania niezależności i likwidacji tureckiego panowania pojawiły się dwa nachodzące na siebie nurty – z jednej strony

[32] *Документи за борба ...*, op. cit., t. 1, 280–281.

[33] С. Сидоровска-Чуповска, *Некои реформи на отпор од македонското граѓанство и интелигенција до формирањето на МПО – 1893 година*, „Спектэр", 2008, nr. 52, 37–46.

[34] *Документи за борба…*, op. cit., t. 1, 539.

całkowicie odrzucano zamysły o wspólnocie słowiańskiej i postulowano współdziałanie wszystkich, także niesłowiańskich ludów zamieszkujących prowincję, z drugiej zaś manifestowano więzi wspólnotowe z Rosją, jako protektorką przynależną do tego samego co Macedończycy świata Słowian i prawosławia. Wzmożona rywalizacja Grecji, Serbii oraz Bułgarii o jej przestrzeń, jak i wcześniejsze zjednoczenie z Bułgarią ziem Rumelii Wschodniej, sygnalizowało słowiańskim chrześcijanom coraz mniej pożądaną możliwość włączenia się do struktur innego państwa.

Z czasem doszło też do wyraźnej polaryzacji stanowisk w kwestii samodzielności Cerkwi. Niezadowolenie macedońskich wiernych znajdowało swe źródło w inicjatywach podejmowanych przez Bułgarię, które z czasem doprowadziły do coraz ostrzejszego postrzegania różnic interesów sąsiadujących z nimi państw. Jak zauważa Silvana Sidorovska-Čupovska, przyczynił się do tego konflikt między zwolennikami opcji probułgarskiej z rosnącą w siłę grupą zwolenników macedońskiej autarkii w łonie stowarzyszenia oświatowo-kulturalnego „Razvitie", którego jednym z zadań było przestrzeganie prawosławnej tradycji. Protektorat nad życiem duchowym w Macedonii sprawowany przez egzarchat bułgarski nie spełniał oczekiwań młodej macedońskiej inteligencji, podejmującej działania zmierzające do większej politycznej i kulturalnej autonomii[35]. Stał się też powodem do podjęcia przez mieszkańców Ochrydu starań o utworzenie własnego niezależnego Kościoła. W petycji do sułtana z 1890 roku, a podpisanej przez 120 obywateli miasta, pisano o rozczarowaniu stanowiskiem Bułgarów, narzucających swe stanowisko w kluczowych kwestiach życia duchowego. Jak wyjaśniano w dokumencie, nieliczenie się bułgarskiego duchowieństwa z potrzebami wiernych skłoniło ich do zabiegów prowadzących do niezależności:

Ние Словени од Македонија, од секога сме имале своја црква, Охридска архиепископија (...). Сега ние се одделивме од Бугарите и сами сочинуваме словенски општини во Македонија, и сочинуваме самостоен народ[36].

Pielęgnowana pamięć o wielkich bohaterach włączonych do macedońskiej historii oraz przekonanie, że Macedonia jest kolebką Słowiańszczyzny uzasadniały i potwierdzały przynależność do kręgu chrześcijańskiego, pozwalając przy tym z mocą formułować żądania autonomii swego regionu. W dokumentach przypominano, że w czasach Aleksandra Wiel-

[35] С. Сидоровска-Чуповска, *Некои реформи...*, op. cit., 42.

[36] *Молба на охридското граѓанство за обнова на Охридската архиепископија, 1890 г.*, [w:] *Документи за борба...*, op. cit., t. 1, 287–288.

kiego Macedonia miała swą własną, niezależną państwowość. Jej tradycję państwową w wiekach następnych reprezentował car Samuel, natomiast tradycję cerkiewną Cyryl i Metody. W jednym z tekstów, poświęconych aktualnej sytuacji swych ziem u progu XX wieku, wypowiadał się rezydujący w Brukseli uchodźca, który podpisywał się pseudonimem A. Brutus (A. Drandar). Jego artykuł dowodził, że macedońskie dążenia separatystyczne nie ustępowały, lecz przybierały nową formę. Dopominanie się własnej niezawisłości jako podstawowego prawa ludności stawało się działaniem uzasadnionym i uprawomocnionym przez macedoński rodowód i zasługi dla Słowiańszczyzny wielkich przodków, czy to Aleksandra Wielkiego, czy św. Cyryla i Metodego:

Следејќи го текот на историјата, гледаме како со ист сјај свети ѕвездата на Македонија. Таа ја игра главната улога во преродбата на словенското племе. Така, двајцата браќа издигнати до апостоли, Кирил и Методиј, предмет на сеопшто восхитување на словенскиот свет, се Македонци, па поради самото постоење на овие двајца апостоли оваа мала земја станува лулка на словенското племе кое му дава своја религија и своја уметност...[37].

Z jednej strony pisano więc o własnych bohaterach, których dokonania ważne były dla całego słowiańskiego świata, z drugiej zaś strony wskazywano na różnice interesów między słowiańskimi etnosami. I właśnie konflikt interesów prowadził do „bratniego rozbratu" między najbliżej ulokowanymi ludami. Jego efektem było powtarzanie przekonań już nie tyle o własnej etniczności i prawosławiu jako wyróżniku, lecz o poczuciu własnej odrębności narodowej.

Coraz wyraźniej formułowane żądania autonomii w kontekście zachodzących wydarzeń znalazły wyraz w opublikowanym w 1903 roku zbiorze artykułów *За македонцките работи*[38], którego autor, Krste Misirkov (1874–1926), emigrant w Rosji, współcześnie nazywany „Таткото на македонската нација"[39], wyraźnie określił samoświadomość Macedończyków. Uważał, że w sytuacji, w jakiej się znajdowali, największe nadzieje należałoby pokładać przede wszystkim w Rosji, która nie tylko miała stać na

[37] А. Брутус (А. Драндар), *По повод на едно движење во Македонија*, [w:] *Документи за борба...* , op. cit., t. 1, 378.

[38] К. П. Мисирков, *За македонцките работи. Јубилејно издание по повод на стогодишнината од раѓањето на авторот*, вовед Б. Конески, обраб. Т. Димитровски, Скопје, 1974, 8, passim.

[39] В. Цветаноски, *Враќањето на Мисирков, но не оној што го знаеме*, „Утрински весник", nr. 2670, 2008.

straży słowiańskości, ale również na straży prawosławia. Przykład wolnych państw stawał się argumentem siły i znaczenia cara, który jako opiekun etnosu i wiary doprowadził do wyzwolenia Serbów, Bułgarów, Czarnogórców i Greków. Prognozował więc Misirkov, że carska polityka mogłaby przyczynić się również do ostatecznego uwolnienia mieszkańców ziem macedońskich spod tureckiego panowania. Podkreślając znaczenie Słowian macedońskich w staraniach o niezależność, przypominał, że to oni, jako najliczniejsza i najsilniejsza grupa etniczna, jeszcze w XIX wieku zainicjowali ruch niepodległościowy i rozpoczęli działania zmierzające do utworzenia wolnego państwa. Inaczej, niż pisali o tym poprzednicy, uważał, że na macedoński naród składają się nie tylko prawosławni Słowianie, choć to oni, jak przewidywał, mieliby odegrać największą rolę w wywalczeniu prawa do niezależności państwowej[40]. Eksponowana w tekstach wcześniejszych autorów kwestia przynależności do wielkiej słowiańskiej rodziny ustępowała w rozważaniach Misirkova na rzecz angażowania pozostałych ludów zamieszkujących Macedonię do podejmowania wspólnych antytureckich działań. Dostrzegał on, że jej ludność nie stanowi jednolitej ani etnicznie, ani wyznaniowo wspólnoty, natomiast posunięcia sąsiednich państw – zaborcza polityka Serbii i Bułgarii wobec macedońskiej przestrzeni – dowodzą, że w rzeczywistości wspólnotowe związki etniczne nie mają żadnego znaczenia. Uważał, że pierwszym przejawem naruszenia więzi wspólnotowych było złamanie postanowień kongresu berlińskiego, kiedy Bułgaria zajęła Rumelię Wschodnią, występując tym samym przeciwko podjętym decyzjom. Zdaniem Misirkova to posunięcie rodziło obawy o przyszłość Macedonii oraz prowokowało pytania o postawę, jaką mogliby względem niej zająć Serbowie, posługując się argumentem przynależności tych ziem w minionych wiekach do swego państwa. W przekonaniu Misirkova uzyskanie autonomii byłoby możliwe, gdyby wszystkie etnosy połączone przynależnością do terytorium podejmowały solidarne działania w kierunku jej uzyskania, demonstrując wyraźnie swój indywidualizm narodowy:

И така усилиата на македонцката интелегенциа и народо требит да се обрнат на националното соединуаін'е на македонцките словени во іедно цело и на соединуаін'ето на интересите на сите македонцки народи. Националното и религиозно неприател'ствуаін'е требит да станит само іеден жалостен спомин. Солидарната работа на македонцките народности требит да се обрнит кон сочувуаін'ето на целоста на Турциа[41].

[40] К. П. Мисирков, *За македонскиīе работи*, op. cit., 17.

[41] Ibidem, 25.

Misirkov rozprawiający się ze słowiańskimi ideami wspólnotowymi, które były charakterystyczne dla macedońskich działaczy minionego stulecia, sygnalizował, że ludność tych terenów wcale nie rości sobie pretensji do tego, by znaleźć się w strukturach państwa greckiego, bułgarskiego, czy też serbskiego. Kontynuując myśl poprzedników o wyznaczeniu Rosji na protektora macedońskiej wolności, twierdził, iż Macedończycy – zarówno Słowianie, jak i wszystkie zjednoczone narody zamieszkujące ziemie tej tureckiej prowincji – sami winni podejmować starania o swój niezależny byt.

Wybuch postania antytureckiego zwanego Ilindenskim w sierpniu 1903 roku nie zmienił położenia ludności Macedonii, a represje wobec niej trwały nadal, mimo kurateli państw zachodnich. Wszędzie tam, gdzie tylko znajdowali się uchodźcy z ziem macedońskich nagłaśniano panującą tam sytuację. Często odwołując się przy tym do wielkiego dziedzictwa cywilizacyjnego Macedończyków. Najbardziej znaczącym organem przywracającym pamięć o bohaterach z przeszłości, którzy wywodzili się z Macedonii było wydawane latach 1913–1914 w Petersburgu pismo „Македонскій голос". W programowym artykule *Македонія и Македонцы* działacz emigracyjny i redaktor wydawnictwa Dimitrija Čupovski (1878-1940) wskazywał na wkład Macedończyków w dziedzictwo cywilizacyjne Europy i ekspansjonistyczne dążenia sąsiednich państw do zajęcia ich życiowej przestrzeni[42]. Na łamach trybuny emigrantów macedońskich w Rosji niejednokrotnie prezentowano cele Macedończyków, którzy mimo niekorzystnych dla siebie rozstrzygnięć nie porzucali nadziei na realizację postawionego przed sobą celu, jakim miało być samodzielne państwo. Kiedy zawiedli najbliżsi, pomocy przy utworzeniu własnego państwa oczekiwano jedynie od Rosji. Prośby i błagania o poparcie, w których podkreślano znaczenie ziem macedońskich i wielkich postaci jej historii, a także przypominano o przynależności do świata Slavia Orthodoxa oraz o udziale Słowian macedońskich w walce z tureckim molochem i z islamem, pozostawały bez echa, mimo tego, że – jak pisał Nace Dimov Čupovski (1876–1916) – „Но секогаш Македонските Словени си останувале достојни храбри чувари на словенските идеи, на православна црква, на писменоста и културa"[43]. Macedońscy emigranci skupieni w Petersburgu nie ustawali w działaniach

[42] Д. Чуповски, *Македонія и Македонцы. Культурно-историшескій обзор Македоніи*, „Македонскій голос" nr. 1, 1913, 10–12. Tu korzystano z reprintu wydań pisma: *„Македонскій голос". Орган сторонников независимой Македоніи,* Skopje, 1968.

[43] Но секогаш Македонските Словени си останувале достојни храбри чувари на словенските идеи, на православна црква, на писменоста и културата. Zb.: *Документи за борба*..., t. 1, 558.

nakierowanych na utworzenie niezależnego państwa. Jeszcze przed zawarciem traktatu bukareszteńskiego, który miał rozstrzygać o następstwach wojen bałkańskich, na konferencję wielkich mocarstw w Londynie kierowali *Memorandum*. Domagali się w nim pozostawienia narodu macedońskiego w jego etnicznych granicach i utworzenia samodzielnego państwa. Nadal, dowodząc istnienia macedońskiej tradycji narodowej, przywoływano wielkie postaci wywodzące się z Macedonii, przyjmując je za „silne argumenty historyczne", które uzasadniać miały prawo do domagania się autonomii. W dokumencie przestrzegano też przed podziałem ziem przez braci jednej krwi i wiary, co zdaniem piszących byłoby nie tylko łamaniem praw człowieka, ale przyniosłoby wstyd całej Słowiańszczyźnie[44]. Jednak argumenty odwołujące się do tradycji własnych bohaterów nie odniosły pożądanego skutku – w wyniku działań europejskiej dyplomacji, z którą współdziałali pozostali Słowianie, na mocy traktatu podpisanego 10 sierpnia 1913 roku w Bukareszcie Macedonia została podzielona na trzy części[45]. W tak dramatycznych dla Macedończyków okolicznościach uzasadniona wydaje się być zmiana stanowiska wobec wcześniejszych narodowotwórczych pomysłów, jakie prezentował dziesięć lat wcześniej Krste Misirkov. I nie dziwi, że w pisanym w okresie niespełna dwóch miesięcy – od 5 lipca do 30 sierpnia 1913 roku – dzienniku[46], Misirkov deklarował się jako Bułgar macedoński. Swe zapiski prowadził w rozstrzygającym dla losów Macedonii okresie, kiedy zwolennicy autonomii poszukiwali różnych sposobów na zachowanie jej terytorialnej jedności. Odrzucając związki wspólnotowe z Serbią i Grecją widział je w bliskości z Bułgarią i dlatego w obliczu podziału terytorium przez sąsiadujące z nią państwa przyznawał Bułgarii prawo do całej Macedonii, w niej upatrując gwaranta jej terytorialnej jedności[47].

Podzielone na trzy części ziemie macedońskie znalazły się w granicach trzech różnych państw. Dopiero po 30 latach starań Macedończycy uzyskali państwowość w ramach federacji jugosłowiańskiej, pełną niezależność zyskując w końcu w następstwie jej dezintegracji w 1991 roku. Nie osłabła wtedy pamięć o własnych bohaterach, którzy stanowili uzasadnienie dla istnienia państwa – panteon wielkich postaci z przeszłości ziem macedoń-

[44] *Меморандум*, „Македонскій голос", nr. 1, 1913, 21–23.

[45] I. Stawowy-Kawka, *Historia Macedonii*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 2000, 169.

[46] К. П. Мисирков, *Дневник. 5 јули – 30 авгусш 1913 г.*, red. З. Тодоровски, Ц. Билјарски, Скопје, 2008.

[47] В. Цветаноски, *Непознашиош Мисирков меѓу Македонците*, „Утрински весник" nr. 2686, 2008.

skich i walk o autonomię stał się w tym kontekście wyraźną deklaracją macedońskiej tożsamości. Kult bohaterów zademonstrowany przez Macedończyków na centralnym placu Skopje jest zjawiskiem, przez które we wcześniejszych okresach przeszły inne narody europejskie. Budowany w okresie jednoczenia się Niemiec posąg Arminiusa, czy stworzony po Rewolucji Francuskiej Panteon potwierdza jedynie, że zjawisko pielęgnacji pamięci o w własnych dziejach w przypadku Macedonii zostało przesunięte w czasie[48]. Ochrona dziedzictwa historycznego, typowa dla państw i narodów Europy Zachodniej i Europy Środkowo-Wschodniej pozostaje więc czynnikiem, który podział na dwa makroregiony kontynentu zaciera.

Arminius pomnik w pobliżu miasta Bielefeld

[48] G. Kucharczyk, *Kielnią i cyrklem. Laicyzacja Francji w latach 1870–1914*, Warszawa, 2006, 104.

Antyczny władca Aleksander Wielki

Георѓи СТАРДЕЛОВ

ЕПОХАТА НА ДИМИТРИЈА МИЛАДИНОВ (1810–1862)*

Вечерва во Струга, во родниот град на вечните Миладиновци, ја одбележуваме 200-годишнината од раѓањето на најстариот брат Димитрија Миладинов (1810–2010) таа колосална национална фигура што ја даде Струга и Македонија во XIX век во тоа бурно педагошко столетие, фигура со свој грандиозен влог – да се вратиме на своите корени, на своето национално самопознавање, да се освестиме себеси, да не го загубиме, како што самиот напиша, нашиот прадедовски „словенско-пелазгиски јазик, еден од најдревните богати јазици", она што помладиот брат Константин го нарече „македонско новородвение".

Да се присетиме, по овој повод, на тоа време.

Во 1845 умира Кирил Пејчиновиќ. Пред смртта го запишува познатиот свој епитаф на камена плоча за да векува на неговиот гроб. Со него се затвора епохата на св. Климент Охридски (886–1845), епохата на црковната литература на почвата на Македонија и почнува епохата на Димитрија Миладинов, таа пресвртничка, вистински ренесансна, преродбенска епоха во која промените што се случуваат во неа силно го забрзуваат и раздвижуваат културно-националниот историски процес невиден дотогаш во историјата на македонската литература и култура.

Со епохата на Димитрија Миладинов завршува доминацијата на старословенскиот црковен јазик. Во неа прашањето како да се пишува, на кој и со кој јазик, на кои и со кои букви, израснува во најкрупно прашање. Литературата полека излегува од црквите

* Реферат одржан на Свечената академија во Струга на 26. IX 2011 година по повод 200-годишнината од раѓањето на Димитрија Миладинов.

и манастирите каде што се создаваше, препишуваше и проповедаше и се разлева низ катадневниот живот. Додека во претходната епоха таа се изразуваше во хагиографските жанрови: житијата, хомилиите, тропарите, величанијата итн., сега тие ѝ отстапуваат место на народната песна и приказна, на народните преданија, пословици, гатанки. Поприште на литературата стана животната катадневница, а во неа книжевноста се пее и се раскажува. Дома – во домашните работи, а надвор – по полињата и градините, по жетвите и сеидбите, на свадбите, на крштевките, на погребите и празниците... Во нив народот ја живее својата слобода, наспроти физичкото и духовното фанариотско ропство. Толку долго потиснат и згмечен народ, а песната и приказната во секој миг му се корне од срце и раѓа од ум. Во Македонија, во епохата на Димитрија Миладинов секој сака песна да каже и приказна да раскаже. Децата си играат со гатанки, старците оставаат аманети со поговорки.

Тоа е македонската преродба, раздобјето на цутот на народното творештво, т.е. фолклорната литература. Таа не се пишува, таа се говори, се везе, се ткае, се пее, се игра, се тагува… како невидена творечка ерупција на народниот гениј.

Во градот, пак, младите чорбаџии, кои тргуваат со Солун, Јанина и Стамбол, одат во грчка црква, а своите деца ги испраќаат во неколкуте школи на грчки јазик во Охрид, Прилеп, Битола, Велес, Скопје, Кукуш…

Во Македонија силно продира грчкиот јазик преку грчкото образование и преку црковната литургија. А, кој ги поседува црквите и школите – тој ги поседува тефтерите и дневниците, па заедно со нив, крштелниците и свидетелствата. Во нив пак пишува: Димитриос Миладинис, Козмас Паскалис, Ксенофонт Sинsифе, Григориос Ставридис, Георгиос Цакаларис итн. сѐ истите наши луѓе, односно: Димитрија Миладинов, Кузман Шапкарев, Рајко Жинзифов, Григор Прличев, Ѓорѓи Чакаларов – сите некогашни ученици во грчки школи и универзитети, а подоцна грчки учители во повеќето македонски градови.

Ова е раздобје на насилна елинизација на Македонија, која, меѓутоа, не фаќа корен и брзо, предводено од Димитрија Миладинов го доживува својот слом панеленистичката угроза. Таа тлее и трае само некоја деценија дури истиве наши видни луѓе на ова време не се родат одново и не го свртат листот. Во тој голем, речиси епохален пресврт од елинизмот кон словенските корени и

словенската самосвест; во тој епохален пресврт што сега се случува во македонската преродба, клучна и епохална улога има столбот на таа наша, нова и голема словенска и македонска ренесанса, Димитрија Миладинов (1810–1862). Дома, крај домашното огниште, тие сите си го зборуваат мајчиниот јазик. Песните, приказните, гатанките, поговорките ги зборуваат на тој јазик, но нив ги запишуваат со грчки алфавит. Уште долго, тие не ќе го научат словенското писмо. И Штросмаер е стаписан: бара од Константина *Зборникот* запишан со грчки алфавит да го препише со словенска азбука. Дома се чувствуваат словенски милет, се чувствуваат сè: Македонци, Бугари, Срби, само не Грци. А, како тие исконски словенски чувства да се оформат во една нова словенска свест – тоа е најкрупното прашање пред кое во педесеттите години од XIX век стои Димитрија Миладинов и сета таа фаланга македонски поети, собирачи на народното благо, архимандрити, даскали, терзии кои живеат сами и изделени еден од друг, без да имаат, како што велеше Прличев, свое *поприште*. Димитрија Миладинов е, всушност, личноста што го гради тоа поприште. Импулсот, навистина, дојде однадвор. Беше тоа онаа негова историска средба со познатиот славист, професорот на Новорускиот универзитет во Одеса, Виктор Иванович Григорович (1810–1876) што се случи во Охрид и во Струга во првата половина на мај 1845 г., кој му ја внушува словенската свест и свеста како да ја почне преродбенската битка.

Во своето познато писмо до Александар Егзарх во Цариград, напишано сè уште на грчки јазик и потпишано со Димитриос Миладинис, од 2 август 1852, испратено од Битола, тој му се заблагодарува нему со следниве зборови: „Сакам Вашето родољубиво чувство како молња да се разнесува кон сите некогашни Словени, а сега воскреснати од калта на незнаењето... О, какво време – воскликнува Димитрија Миладинов – поблагопријатно отсекогаш досега за да се скршат железните обрачи на незнаењето што се прелева! Сесјајната северна sвезда, предодредена од Бога, не е ли севидлива за да ги упати единородците како што некогаш огнениот столб Мојсеја?... Сегашново време, продолжува тој, низ кое како да нè води раката на Севишниот, не е ли време за влез во нашиот златен век, во векот на просветата?“ За него пречките за тукашниот напредок не се ниту мали, ниту малку, а најголемата е грчкото духовенство, „кое беше секогаш и насекаде интригантска

машина против словенскиот јазик. *Само со име божјо не ќе дочекаеш*“. Димитрија Миладинов нагласува во ова свое писмо дека „породот на грчкиот јазик ќе стане за тукашните места незадржлив ако не се преземат силни мерки“.

Така Димитриос Миладинис на грчки јазик ќе ја почне борбата против грчкиот јазик. Затоа токму ова негово писмо го сметам за негова национална и просветна програма околу која тој ќе ги собере познатите поети, раскажувачи, собирачи на народното благо, лингвисти, проучувачи на народниот јазик, какви што беа: Константин Миладинов, Григор Прличев, Рајко Жинзифов, Кузман Шапкарев, Партенија Зографски, Марко Цепенков сите до еден негови ученици и на сите нивен духовен татко. Тие делуваат во своите области под негова закрила, но и под негово духовно менторство. Сите нив, или повеќето од нив, тој најпрвин ги насочува во нивното образование, кон Јанина, каде што и самиот го доби своето образование, за подоцна, со победата на словенската свест да ги пренасочи кон Исток, т.е. кон Одеса и Москва. Овие наши големци во сѐ се вклопуваат во неговата национална културна програма за напуштање на грчкиот јазик и образование; за воведување на словенскиот народен говор во македонските училишта и за подготвување учители за постигнување на таа цел; за свртување кон своите корени и за потрага по своето словенско минато, за откривање на стари книжевни и археолошки паметници; за собирање на народно творештво: песни, приказни, обичаи, верувања, игри, преданија, пословици, гатанки итн. Ова бележито Миладиновско поколение, со него на чело, ќе ја започне својата грандиозна акција, која само за неполна деценија (1856–1862) ќе роди со толкав голем плод од кој ќе се храни сиот наш народ, откривајќи се себеси во тоа свое творештво, а во него сопственото чувствување, доживување и промислување на светот. Затоа, еден од прославените од нив, Кузман Шапкарев, и ќе рече за Димитрија Миладинов, дека е човек „што слегол од небото“, зашто тој така го запали ова македонско поколение против Фенер и неговата пенетрација во Македонија што сите тие станаа, на чело со него, нејзин незгаслив факел во пробивот до самите себеси, до своето изворно и автентично народносно битие. Нема човек во Македонија во оваа миладиновска епоха што има желба за ука и просвета, а да не дошол кај него. Од сите македонски градови и села нашите луѓе, желни за образование, творештво и знаење доаѓаат кај Димит-

рија Миладинов во сите места каде што учителствува: во Охрид, Струга, Кукуш, Битола, Магарево, Прилеп итн. Затоа Кузман Шапкарев, еден од првите негови биографи, ќе напише: „Многубројни ученици: владици, доктори, трговци и учители сите тогашни македонски поети и собирачи на наше народно творештво, го имаат зародишот на своето дело и квасецот во својата ука од Димитрија Миладинов“. Прличев, пак, воодушевен од целокупната негова личност вели за него: „Тој во секоја постапка имаше нешто привлечно. Зборот му течеше од устата како мед. Свештен оган гореше во неговите очи“. Од друга страна, Михаил Арнаудов, пак, ја наречува дејноста на Димитрија Миладинов „планомерна апостолска работа“. И има право, зашто неговата просветна акција е на рамништето на Климентовата, ако се имаат предвид повеќето стотици негови ученици што поминале низ неговите училишта со светиклиментовата девиза: „Со просвештение кон спасение“. Имајќи ги предвид: неговата пламена реч со која ги восхитувал своите ученици и собеседници, потоа огромното богатство на народни песни и голем број други фолклорни материјали што самиот ги собрал и запишал, катадневното општење со писма со светот просто да се исчуди човек: можело ли толку да стори една личност за таков кус временски период!

Голем ерудит и полиглот, красноречив беседник, Димитрија Миладинов не беше само писател, педагог, народен будител, трибун, туку најповеќе од сè, и во прв ред, проповедник, проповедник од сократовски маштаб што ги уверуваше сите со силата на својата блескотна проповедничка реч. Беше еден македонски Сократ што повеќе веруваше во силата на непосредно изречениот збор, отколку во зборот заклопен во книга.

Кузман Шапкарев наведува дека, за време на апсењето на Димитрија Миладинов, во неговиот татковски дом, овде во Струга, биле претресени сите визби и тавани, сите рафтови и долапи. Притоа, полицијата ги однела книгите, ракописите и писмата во цели четири вреќи. Тогаш е сотрено сето негово пишано наследство. Не знаеме што е сè уништено во тоа ридје од материјали. Знаеме дека од тогаш им се губи трага на сите негови писма што ги испраќал по целиот Балкан и по цела Европа, бидејќи тој секогаш ги препишувал писмата што ги испраќал, пишувајќи ги во најголем број на грчки, но и на повеќе други европски јазици, а некои и на својот убав струшки говор.

Освен запишувањето народни песни, освен, значи, записот и бележењето на виденото и чуеното, како што вели Шапкарев, „со плајвас“, најсуштествен начин на непосредното творечко изразување кај Димитрија Миладинов беше *писмото*. Тој е познат во прв ред со и по своите писма, зашто тоа му било единствениот начин на себеизразување, форма и начин на неговата грандиозна културна и просветна акција. За Димитрија Миладинов писмото е чинодејствие. Тој создава свој еден посебен епистоларен жанр што го наречувам *писмо-акција*. Со него испраќа пораки; со него води борба; со него воспоставува комуникација со која ја преродува и преобразува својата средина. Да не беше уништено неговото епистоларно наследство тоа ќе го вознесеше во светско-историски феномен. Имено секој душевен трепет, секоја своја болка и грижа тој, како да се работи за песна, ја изразуваше во писмо. Се претполага дека катаден пишувал и испраќал писма. Писмото, тоа е неговиот дневник, неговата исповед, неговата песна и расказ. На тоа се должи фактот што секое кое го испраќал на туѓа адреса, го задржувал за себе, препишувајќи го уште еднаш, уверен дека е тоа негов дневник, негова песна, негов животен расказ. Само Кузман Шапкарев имал добиено од него околу 300 писма. Да не биле уништени, неговата кореспонденција не би можела да се собере ни во десетина обемни томови. Во тие писма се всредсредени неговата биографија, неговата филозофија на животот, неговата национална и културна програма. Во нив се резимира неговиот животен пат и се формулира неговата културна и просветна акција. Затоа не е ништо чудно зошто при неговото апсење сите тие се запленети, многу од нив уништени, а она што останало, она најбитното, турската полиција од Битола до Стамбол ги транспортирала, заедно со него, во Цариградските зандани како најуверлив доказ и поткрепа на обвинението против него. Таа слика за статусот на писмото како негово животно дело, може многу добро да се насети од 49-те сочувани. Но, ако се има предвид дека сочуваните писма, не се можеби ни илјадити дел од неговата кореспонденција, тогаш можеме да речеме дека сликата за неговиот живот, сликата за големата етичка доблест на неговата личност; потоа за широкостраноста на неговите знаења и познавања, за големината и сестраноста на неговите идеи за местото на образованието и просветата во духовната преродба на нашиот народ, за училишните предмети и учебници што ги практикувал како учител во грчките училишта, а подоцна како народен учител на мајчин јазик во неговата

настава во македонските училишта, за самите градови и села во Македонија во кои ја вршел својата учителска дејност; за неговите патувања по Балканот; за неговите родители; за неговото семејство, за браќата Константин и Наум; за Македонија и духот на времето, на педесеттите години од XIX век.

Од повеќето сочувани писма на Димитрија Миладинов, една бегла анализа на нивната структура, особено на фрагментот од писмото до брата си Константина во Москва испакнува неговата поетска дарба. Така тој му пишува: „Ела си мој мили братко побргу... Ела си направо во својата татковина, за да се зарадуваат децата мои, нашите роднини и пријатели. Нашата чудесна пролет, нашите ароматни цвеќиња, зелените треви на нашите планини, моите прегратки и прегратките на нашите роднини, сето тоа е земен рај". Во овие поетски пасажи од писмото на братот јас ја наоѓам првичната инспирација на „Т'га за југ". Тие, заедно со фрагментите од писмото до Александар Егзарх во Цариград што почнува со оној восклик „О, какво време...", ни го откриваат Димитрија Миладинов како поет, како поет на песни во проза. Од нив зрачи големината на поетската дарба на нашиот голем Стружанец, пластичноста на неговиот стил, богатата култура на обраќањето и рафинираноста на неговиот дух.

Затоа, раздобјето од средината на XIX в. па сè до неговата смрт, 1862-та, таа бурна неполна деценија во која тој ја запре и спречи панеленистичката пенетрација во Македонија, ја нареков епоха. Тој беше столб, средишна оска околу која се оформуваше и извишуваше ова раздобје во епоха во која сè е сосредочено во него. Тој е базичен двигател на сите книжевни и просветни движења на ова бурно и пресвртничко време. Околу него се збрани сите наши поети, раскажувачи, даскали и собирачи на народно благо што тој ги поттикна кон таа цел. Сето тоа ново сонцељубиво македонско поколение кое длабоко нè осмисли во времето и трајно нè детерминира во македонскиот духовен простор на XIX век, е, всушност дело на Димитрија Миладинов.

Затоа, името, го нареков него личност-епоха.

Иван ДОРОВСКИ
(Брно, Чешка)

РУСКАТА СЛАВИСТИКА И ЗБОРНИКОТ НА БРАЌАТА МИЛАДИНОВЦИ

Во првите четири десетлетија од XIX век се конституира чешката, виенската, полската, руската, балканско-словенската и другите европски славистики како систематско познавање на словенската филологија, т.е. пред сè на јазикот, книжевноста, древните словенски книжевни споменици, етнографијата и фолклорот, археологијата итн. на словенските народи. Нека ми биде дозволено на почетокот да ги цитирам зборовите на истакнатиот руски славист, етнограф, литературовед и историчар на културата Александар Николаевич Пипин (1833–1904): *В первой четверти XIX века полагаются первые прочные основы истинно научного исследования древности и языка.*[1] И малку понатаму: *Настоящее славяноведение как в смысле непосредственного ознакомления с целым составом славянского племени, так и в смысле научного исследования, принадлежит у нас только XIX в.*[2]

Првите руски слависти, на пр. Осип Максимович Бодянский (1808–1877), Петр Иванович Прејс (1810–1846), Измаил Иванович Срезневский (1812–1880), Виктор Иванович Григорович (1815–1876) и некои други се школуваа во Прага и во некои други славистички центри. Знаеме како интензивно и систематски се интересираше за словенските писма, за црковнословенскиот јазик и старини, на пример, Павел Јосеф Шафарик (1795–1861). В. И. Григорович патуваше по Балканот (1844–1847), ја посетил, меѓу другото, Света Гора, Солун, Охрид, Буга-

---

[1] Пыпин, А. Н.: *Русское славяноведение в XIX столетии,* Вестник Европы, 1889, кн. 7, с. 238–274, кн. 8, с. 683–728.

[2] Пак таму, с. 238.

рија и други места и насобрал многу уникални словенски ракописи. На враќање од Балканот директно отиде во Прага да го информира П. Ј. Шафарик и другите чешки слависти.

Од шеесеттите години на XIX век, кога стапи во сила новиот закон за универзитетите и кога се појави нова славистичка генерација, славистиката ја фиксира својата позиција како севкупност од научни дисциплини за Словените.

Во втората половина од XIX и во првите десетлетија од XX век руската славистика разработила некои општотеоретски и конкретни прашања од областа на споредбената словенска граматика, дијалектологијата, јазичните контакти, историската фонетика, фонологијата и др. Значајна улога изигра т.н. московска школа на чело со Филипп Федорович Фортунатов (1848–1914) и казањската школа со Ј. Бодуен де Куртене (J. Baudouin de Courtenay, 1845–1929). Во почетокот на XX век рускиот филолог Григориј Андреевич Илински (1876–1937) посебно внимание посвети, меѓу другото, на српскиот јазик. Во почетокот на XX век излезе од печат монографија за кајкавското наречје. Неколку руски слависти се посветија на изучувањето на бугарската граматика, фонетика, морфологија и литература.

Почнувајќи од втората половина на XIX век руските слависти сè посистематски започнаа да се интересираат за словенската лексикографија. Разработуваа толковни и двојазични речници. Руската славистика во XIX век трајно се интересираше за сè што се случуваше на Балканот. Руските слависти мошне последователно го проучуваа особено најстариот период на словенската писменост и култура, кирилометодиевскиот период, најстарите литературни споменици, прашањата околу создавањето на глаголицата и кирилицата итн.

Истовремено руските слависти се занимаваа и со создавањето на наводно најстари *народни песни*, какви што беа мистификациите на Чехот Вацлав Ханка (1791–1861). Еден од основачите на руската славистика, Измаил Иванович Срезневски (1812–1880), на пример, препорачуваше т.н. Краледворски и Зеленогорски ракопис да се преведат на сите *словенски наречја*. Во врска со нашата тема ќе подвлечеме дека прва рецензија за зборникот *Български народни песни* напиша Чехот Мориц Фиалка (1809–1869) и по него И. И. Срезневски, кој, слично на Фиалка, многу позитивно го оцени и го карактеризира зборникот на браќата Миладиновци.[3]

[3] Види: *Известия Императорской Академии Наук, по отделению русскаго языка и словесности*, том X, 1861–1863, стр. 413–414.

Да забележиме веднаш на почетокот дека во структурата на руската славистика, за разлика, на пример, од германската и виенската славистика, се појавија разни и различни тенденции. Во втората половина од XIX век таа во универзитетската обука и во истражувачката практика се ориентираше кон еден доста широк дијапазон на славистичката дејност, која опфаќала не само филолошки прашања, туку и прашања од други општествени науки, пред сè од историографијата.

Во 1863 година беше примен новиот универзитетски закон и настапи на научната сцена нова генерација руски слависти, која беше многу покритичка кон други концепции и авторитети. Се раширија истражувачките интереси, пред сè руската славистика започна да ја изучува историјата на словенските народи. Но според универзитетскиот закон од 1884 година славистиката се развиваше пред сè или исклучително во катедрите за словенска филологија. Во нив преовладуваше лингвистиката. Значи дека во тој период таа имаше претежно филолошки карактер. Имињата на лингвистот, фолклористот и литературниот критичар Фјодор Иванович Буслаев (1818–1897), потоа на лингвистот и текстологот Алексеј Александрович Шахматов (1864–1920), на водачот на т.н. Московска лингвистичка школа Филипп Фјодорович Фортунатов (1848–1914), на лингвистот и литературен историчар Роман Фјодорович Брандт (1853–1920), филологот Григориј Андреевич Иљинскиј (1876–1937), славистот и палеограф Вјачеслав Николаевич Шчепкин (1863–1920), на литературниот историчар и фолклорист Александр Николаевич Пыпин (1833–1904), којшто заедно со Владимир Данилович Спасович (1829–1906) ја напиша првата историја на речиси сите словенски литератури (1879–1881), и литературниот историчар и теоретичар Александр Николаевич Веселовскиј (1838–1906), најзначајниот претставител на споредбено-историскиот метод, трајно се запишаа во историјата на европската славистика.[4]

Кон нив секако спаѓа и името на Александр Львович ДЮВЕРНУА (24 август 1840 во Москва – 16 март 1886 Москва), професор по *славјански наречија* на Московскиот универзитет.

Името на овој истакнат руски славист, кој има големи заслуги за познавањето и изучувањето на словенските јазици (според тогашната терминологија *словенски наречија* на единствениот *славјански јазик*) до ден-денес остана, за жал, пред сè во Македонија и Бугарија, па и во другите словенски и несловенски земји, речиси сосема непознато. Во

[4] *Славяноведение в дореволюционной России*. Биобиблиографический словарь, изд. Наука, Москва 1979.

руските енциклопедиски прирачници за него се забележува дека *в истории русской славистики Дювернуа остается прежде всего автором болгарского словаря, талантливым преподавателем славистических дисциплин в университете, с которым он бил связан в течение 30 лет.*[5]

Ќе видиме подолу каква беше во XIX век во Русија и во Бугарија состојбата во областа на словенската лексикографија и во што фактички се состојат заслугите на А. Л. Дјувернуа. Постоеше дотогаш грчко-бугарскиот дел од речникот на Неофит Рилски (1793–1881). При своето патување низ Македонија и Бугарија во 1844–1845 година го видел рускиот славист Виктор Иванович Григорович (1815–1876). Но, за жал, речникот на Н. Рилски остана недовршен. Неговиот втор дел (бугарско-грчки) авторот успеа да го доврши само до буквата **о**.

Бугарскиот поет, лингвист и дипломат Најден Геров (1823–1900) со својот прв потполн петтомен *Речник на блъгарскиј јазик с тлъкување на речити на блъгарскиј и руски* (1–5, 1895–1904), кој содржаше богат материјал од живиот, разговорен јазик (слично на *Срп̄ски рјечник* на Вук Ст. Караџиќ) тогаш имаше стигнато само до буквата **в.** Ниту неколку кратки речници и словоуказатели, какви што беа тие два речника кон на германски јазик напишаната граматика[6] на браќата Антон (крај на XVIII в. – 60-те години на XIX век) и Драган (1828–1911) Цанкови или оној краток речник со граматика на Петар Алексеевич Бессонов (1828–1898) додаден кон вториот дел од изданието на неговата збирка *Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина и Н. Д. Катранова и других болгар* (1–2, 1855), како и краткиот речник на Љубен Каравелов (1834–1879) кон неговата на руски јазик издадена книга *Памятники народнаго быта болгар* (1861), не можеа никако да ги задоволат потребите на руските слависти и на славистите од другите европски земји. Постоеше уште еден Бугарско-англиски (1860) и еден Француско-бугарски (1869) и Бугарско-француски речник (1871) составен од *големиот пурист, ковач на нови зборови* (како што го нарече поетот и прозаистот Иван Вазов во еден епиграм) Иван Богоров (1820–1892). Оттогаш зборот „богоровштина“ стана синоним за претеран јазичен пуризам.

Сосема заборавен и речиси наполно непознат остана еден македонско-бугарско-српско-руски речник од 1882 година. Како додаток тој е составен дел од зборникот на историчарот на јужнословенските

[5] Пак таму, стр. 153.

[6] *Grammatik der bulgarischen Sprache*, Wien, 1852.

литератури Владимир Василјевич Качановски (1853–1901) *Памятники болгарскаго народнаго творчества.* Выпуск 1–й (1882).

Имено собирањето и издавањето на бугарски, македонски и српски народни песни, обичаи, пословици и поговорки се главна заслуга на рускиот *специјалист по словенска филологија. Речникот* на В. В. Качановски не само што покрај српски и бугарски содржи и македонски зборови, туку во заграда дава транскрипција и објаснениј за потеклото на зборот, т.е. дали е од турско или грчко потекло и наведува во кое село е запишан (зборот, односно песната). В. В. Качановски на крајот, меѓу другото, зебележува дека Речникот содржи и зборови што не се ексцерпирани од објавените песни и додава: *Составитель словаря нашел возможным сделать это на том основании, что он таким образом желал представить пробные листы думаннаго им обстоятельнаго болгарскаго словаря по говорам, отсуствие котораго сильно чувствуется в науке.*[7]

Иако В. В. Качановски претежно се занимаваше со историјата и литературата на Јужните Словени, тој соработуваше со бугарско-рускоукраинскиот славист Марин Дринов (1838–1906) при составувањето на еден речник на бугарскиот јазик што остана до ден-денес недовршен и необјавен.

А. Л. Дјувернуа, ученик на познатиот славист Осип Максимович Бодјански (1808–1877), две години (од 1865 г.) специјализирал во странство (Прага, Виена, Тибинген, Берлин, Хејделберг) и подготвувал споредбена граматика на индоевропските јазици. Во тие години тој интензивно се занимаваше со прашања од областа на славистиката. Неговото внимание го привлекле пред сè ракописните материјали што се наоѓале во прашката Национална библиотека и во Виенскиот универзитет. По враќањето од странство Дјувернуа заштити магистерска дисертација *за историските наслојувања во словенското зборообразување.*

И кога во 1869 година беше О. М. Бодјански пензиониран, Дјувернуа ја зазеде на Московскиот универзитет Катедрата за словенска филологија. Пет години подоцна (1872) тој ја одбрани докторската дисертација *за системот на основните елементи и облици на словенските наречја* и стана вонреден професор, подоцна – од 1877 година – редовен професор.

---

[7] *Памятники болгарскаго народнаго творчества*, вып. 1, Сборник западно-болгарских песен с словерем, Спб., 1882, стр. 558.

Почнувајќи од седумдесеттите години на XIX век А. Л. Дјувернуа неколку години засилено работеше врз подготовката на материјали за речникот на старорускиот јазик.[8] Материјалите беа издадени постхумно и *заслужено добија висока оценка.*[9]

А. Л. Дјувернуа осозна дека кога предава историја на словенските јазици нема при рака никакви речници на бугарски јазик. Затоа последните години од својот живот тој им ги посвети на составувањето на *Речник-от на бъ̀гарскиот јазик* (*Словарь болгарскаго языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати*) за кој пред сè овде станува збор.

И кога руските војски во 1877–1878 година успешно војуваа против турските поробувачи и ја ослободија Бугарија, Александр Львович Дјувернуа започна да го составува погоре наведениот речник. Речничкиот материјал го експерпирал од спомениците на народното творештво и од делата издадени во поново време, како што гласи поднасловот.

Во летните месеци на 1880 година А. Л. Дјувернуа ги посети јужнословенските земји и Бугарија, се запозна со живиот бугарски јазик и се снабди со низа издадени бугарски книги што по враќањето ги искористи за експерпција на речнички материјал. По шест години усилена работа А. Л. Дјувернуа се убеди дека материјалот е веќе доволно богат и започна со печатењето на *Речникот*.

Првиот дел излезе од печат на 6 април 1885 година, кога во Русија и во некои други словенски земји се славеше илјадагодишнината од смртта на Методиј. Имено од тогаш, т.е. од Денот на св. Методиј, Руската православна црква започна да го чествува споменот и делото на солунскиот филозоф и просветител. А. Л. Дјувернуа на Московскиот универзитет одржа *Реч за блаженият Методиј, словенски пръвоучител* имено на 6 април 1885 година.[10] Истата година беше даден за печат и вториот дел од *Речникот* но, за жал, тој излезе по смртта на авторот, којшто почина на 16 март 1886 година.

А. Л. Дјувернуа *Речникот* му го посвети на својот учител, професорот Петар Николаевич Кудрјавцев.

---

[8] Пак таму, стр. VI.

[9] *Материялы для словаря древнерусскаго языка*, Москва 1894.

[10] *Блаженний Мефодий, первоучитель славян.* Речь, произнесенная в Московском университете … 6 апреля 1885 г., Москва 1894.

Другите два дела од *Речникот* излегоа веќе по смртта на А. Л. Дјувернуа (во 1887–1889г.). Дел од буквата П беше подготвена за печат од тогашниот *кандидат на историско-филолошкиот факултет на Петербуршкиот универзитет* Борис Михајлович Љапунов (1862–1943), кој се занимаваше претежно со прашања од споредбената граматика на словенските јазици.

Во печатењето на *Речникот* учествуваше и сопругата на А. Л. Дјувернуа Галина Александровна, која не само што му помагаше на својот сопруг, туку го научи бугарскиот јазик и ја подготви за печат буквата Е и дел од буквата З. Од учениците на Дјувернуа по неговата смрт учествуваа во изданието на *Речникот* и Вјачеслав Николаевич Шчепкин (1863–1920), којшто ја напиша буквата К, и Петар Алексеевич Лавров (1856–1929), автор на Предговорот, на дел од буквата Д и на буквите З и И, потоа врвниот лингвист Фјодор Евгењевич Корш (1843–1915). Веќе споменатиот бугарски историчар, етнограф и лингвист Марин Дринов (1838–1906) и дури бугарскиот поет Тодор Г. Влајков (1865–1943) кој тогаш (1886–1888) студирал во Москва филозофија и станал приврзаник на идеите на Л. Н. Толстој. Марин Дринов напиша за *Речникот* на Дјувернуа и една опширна рецензија, која заедно со рецензијата на Геровиот *Бъ̀лгарски тълковен речник* стана теоретска основа на бугарската лексикографија.[11]

Речникот на А. Л. Дјувернуа претставува еден импозантен труд. Тој има вкупно (заедно со предговорот, белешките, поправките итн.) 2696 страници. *Для своего времени* – пишува руската славистика – *словарь Дювернуа был событием. Некоторое время он оставался лучшим пособием в этой области и до сих пор не потерял своего значения.*[12]

Авторот во својот *Вовед* кон *Речникот* на цели 24 печатени страници дава преглед на самогласките во бугарскиот јазик. Во него Дјувернуа користи информации пред сè од статии на Ватрослав Јагиќ и Фран Миклошич. *Прѣгледот* на Дјувернуа има изразит споредбен карактер, бидејќи во него авторот дава примери од другите словенски јазици. Освен од српскиот јазик, во *Воведот* (како и во самиот *Речник)* при објаснувањето, толкувањето на одделни зборови наведува примери и од полскиот и чешкиот јазик. *По лествице родства, болгарский язык обикновенно группируется с сербским, и в сравнительной грамматике*

[11] Види: *Записки Академии Наук*, 1893, том 70, прил. 2.

[12] *Славяноведение в дореволюционной России.* Биобиблиографический словарь, изд. Наука, Москва 1979, стр. 153.

Миклошича он занимает среднее место между славянским и сербским. Найболее индивидуальную особенность сербскаго языка составляет чрезвичайная его просодическая живость – пишува Дјувернуа.[13]

Анализирајќи го принципот на словенската прозодија А. Л. Дјувернуа забележува една суштествена разлика, која е поголема од таа меѓу српскиот и бугарскиот јазик. *Прозодијата,* пишува тој, *е најдуховниот елемент на вокализмот, се однесува на сиот организам на јазикот.*

Интересно е да се подвлече дека Дјувернуа пишува за словенските наречја (славянские наречия), за хрватското (*мы не касаемся вовсе аналогических явлений просодии наречия хорваскаго)* и македонското наречје, но и за бугарскиот или српскиот јазик. Кога пишува за звучноста на самогласките, тој меѓу другото забележува: *Совершенно такое же тяготение к звучной согласной обнаруживает болгарский глагол цафтя (цвету, срб. цвјетати).* И продолжува: *Последнее образование, употребительное в литературном языке для длительнаго вида этого глагола, в македонском наречии заменяется формой цутам, цуткам: Кога трандафил цутеше, секој му душа љубеше.* Примерот е земен од Зборникот на Миладиновци.[14]

Населението на Македонија авторот го означува како македонски Словени или како македонски Бугари. Во тогашната руска славистика и историографија за македонското словенско население тоа беа нормални термини. Кога Дјувернуа пишува за изговорот на темниот вокал **ъ** тој вели дека во македонските говори тој се заменува со вокалот **о** или **а.** Врз основа на тоа, како што е познато, Павел Јосеф Шафарик (1795–1861) направи чуден заклучок *о специфическом сродстве македонских Славян с Славянами ильменскими.*[15] Изговорот на темниот вокал **ъ** и **о** во западна Македонија, вели Дјувернуа, го сближува ово наречје со словенечкиот јазик, во кој темната согласка (полугласка) е насекаде заменета со **о.**

По славистот Виктор Иванович Григорович (1815–1876) беше денес воопшто непознатиот руски филолог-лингвист Петар Спиридонович Билјарски (1817–1867) втор руски славист, кој му обрна внимание

---

[13] *Словарь болгарскаго языка.* По памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати. Составил А. Дювернуа, вып. 1, Москва 1885, стр. II.

[14] Пак таму, стр. XIV.

[15] Пак таму, стр. XV.

на македонскиот ринезам (во рефератот за средно-бугарскиот вокализам што го прочита на седницата на Руската академија на науките на 7 мај 1847 година). Неговите заклучоци *нашли подтверждения и оправдания в наблюдениях, сделанных в последнее время при тщательнейшей записи звуков македонскаго наречия в его народных песнях.*

Такви набљудувања изврши Бојаџиев којшто во 1882 година објави во бугарското *Периодическо списание* редица народни песни запишани во Велешко. Тој со низа примери од македонски народни песни ја потврди замената на носовките со **ја** или **а** *как в области Велеса, так и в болъшей части Македонии.* Според А. Л. Дјувернуа изговорот на темниот вокал **ъ** како **а** (матен, рака, мака, маж) бил не само во Македонија, туку и во Софија, Ќустендил, Етрополе и други градови кои беа во составот на тогашното бугарско кнежевство.

А. Л. Дјувернуа е, значи, трет руски славист кој уште во осумдесеттите години од далечниот деветнаесетти век пишуваше за носовоста (назализмот, ринезмот) во Македонија и своите заклучоци ги документира со примери во *Воведоѿ* и во *Речникоѿ* преземени од зборникот на Стефан Верковиќ *Народне пѣсме македонских бу҃гара: ванзалив (Ми љулајте моето љуби високо, Че е дрво мрављиво, Че е вуже ванзаљиво, Ке се скине, ке да падне), гринда, канкал, канкалив (Та година зла скунија, Шиник жито за флорина, Бар да е жито како жито и то ми е канкаливо).* Во Костур и во неколку села западно од градот, пишува Дјувернуа, бугарскиот научник Марин Дринов (1838–1906) запишал форми: *многу рендови* (од еднина ред), *јензик ме боли, гренда, сто и пендесе куки или кашчи* итн.

Списокот на источници од кои Дјувернуа извлече материјал содржи исто така и неколку важни македонски извори. Тоа се зборниците на Ст. Верковиќ *Народне пѣсме македонских бу҃гара* (1860) и *Веда Словена*, книга прва (1874), потоа *Български народни песни* собрани од браќа Миладиновци, Димитрија и Константина, и издадени од Константина (1861), записите на македонски народни песни објавени во *Периодическо списание* и преводите на Огист Дозон на француски.[16]

Како што пишуваше Петар Алексеевич Лавров (1856–1929) во својот *Предѓовор* кон *Речникоѿ: Лучшие сборники народной поэзии и быта както братьев Миладиновых, Безсонова, Верковича, Чолакова и Каравелова дают богатый запас чисто народнаго языка с его особенностями.*

[16] Dozon A.: *Chansons populaires bulgares identitès.* Paris, 1875.

Во случајов е важно што *Речникот* на Дјувернуа содржи потполн или претежен дел илустративен материјал од Зборникот на Миладиновци и од лексиката на македонската народна поезија дотогаш позната на руската и на европската славистичка наука. Значи дека проучувањето на *една опширна и скоро неначната област за изучување*, како што забележа Блаже Конески,[17] го започна рускиот славист А. Л. Дјувернуа, кој, за жал, до ден-денес остана за македонските лингвисти непознат. Неговото име не го наоѓаме во списокот на ексцерпираните изданија со кои се послужија авторите на *Речникот на македонската народна поезија*.[18]

Петар А. Лавров високо ја оценува обработката на зборовните групи во *Речникот* богати со примери од народното творештво и од бугарската оригинална и преводна литература, важни за фонетските, етимолошките и синтактичките односи. *Понятное дело,* пишува П. Лавров, *мы никогда не опускаем примеров из народных песен и пословиц, как найболее выражающих дух языка.*

Големо внимание авторот му посветува на *Речникот* на придавките. И тоа не само од граматичка, туку и од уметничка гледна точка. Тој секоја придавка, употребена како постојан епитет, поконкретно ја карактеризира и дава исцрпни примери, сите речиси потполно од македонската народна поезија. На пример: *Белканка*, епитет за девојка (*Намерил Ганка Белканка* – Миладиновци, 76) *Белопола,* епитет на жена (*Се кметици белополи* – Миладиновци, 10). Кај придавката *бел,* означена како *постојан епитет на луѓе, пред сè на жени,* дава и други седумнаесет значења за означување на пченица и ориз, на растенија, на пена и вода, на чад и пепел, на животни и птици, сребро и пари, патишта и хартија, свеќи итн., на цели две страници дава примери од зборникот на Огист Дозон и од Зборникот на Миладиновци (*Сватоj, бели сватоj,* Миладиновци, 4. *Мито, мори Мито, бела Русуменке*, Миладиновци, 75, *бела погача,* Миладиновци, 67. *Појди, Јано, ми донеси, Од бел Дунав студна вода,* Миладиновци, 19 и други). Со примери се богато застапени придавките – епитети *сив, сива, сиво: Сиво стадо, сиво орлиште, Сиви бели галабе, Под румени чадир сиви конји,* сите преземени од Зборникот на Миладиновци.

---

[17] Конески Б.: *Јазикот на македонската народна поезија*, Скопје 1971, стр. 50.

[18] *Речник на македонската народна поезија*, том 1, А-Г. Под редакција на Тодор Димитровски, Скопје 1983, стр. XVII–XXIII.

За предлогот ***на***, на пример, Дјувернуа на цели две страници наведува примери, претежно од зборникот на О. Дозон и на Миладиновци. Во *Речникоѿ* на Дјувернуа се означени со ѕвездичка (слично, на пример, како во Караџиќевиот *Српски рјечник*) сите зборови преземени од турскиот јазик. Интересно е да се одбележи дека Бугарите и Македонците (па и другите балкански народи) преземаа турски зборови во таква форма (во таков облик) како што зборот го изговараше простиот турски човек, не како тој звучел во турскиот литературен јазик. Честопати турскиот збор во македонскиот и во бугарскиот (па и грчкиот) јазик се разликува не само формално туку и по значење, бидејќи е примен со едно од многуте турски значења.

Речникоѿ на А. Л. Дјувернуа за кој овде станува збор, е интересен и од неколку други гледни точки. Тој не е обичен двојазичен речник (во случајов руско-македонски или руско-бугарски), туку комбинација на т.н. преведувачки речник со толковен и етимолошки речник. Зборовите преземени од турскиот, грчкиот, италијанскиот и од други јазици се не само објаснети на руски, туку се документирани со примери, дадена е нивната оригинална форма и нивниот турски оригинал, како и францускиот, евентуално германскиот еквивалент. Кај низа зборови е наведен и синонимот (велблъд, синоним камила, велегласно, син. високо и др.) или српскиот облик и значењето на српски.

Сите наведени карактеристики прават од *Речникоѿ* на Дјувернуа најдобар речник од сите дотогаш во Русија издадени речници на словенските наречја (јазици). Така го оцени на времето *Речникоѿ* и славистот Алексеј Иванович Соболевски (1856–1929).

Според мое мислење Александр Љвович Дювернуа со својот *Речник* и со целата своја славистичка дејност треба да го вброиме кон неговите руски современици и наследници какви што беа Петар Данилович Драганов (1857–1928), Владимир Иванович Ламански (1883–1943), кој не само што ја охрабрува туку и директно ја помага работата и кариерата на Крсте Петков Мисирков[19], потоа Павел Николаевич Милюков, Петар Алексеевич Лавров, Павел Никодимович Кондаков и др. Тоа е една група руски слависти што можат да се сметаат за *ѿреѿходници* и учители на Крсте Мисирков.

Во врска со нашата тема, т.е. со прашањето за идентитетот на Македонците и за карактерот на македонското наречје (јазик) во трудовите на руските слависти е индикативно уште едно нешто: Марин

[19] Вангелов А.: *Слаѿкиѿе и сѿрасни доѿири*, сп. „Стожер“, год. 5, бр. 38–39, Јануари–февруари 2001, стр. 44–45.

Дринов, Панта Срећковиќ, Кузман Шапкарев и Димитар Матов, коишто имаат главен збор во критиката против мислењата на П. Д. Драганов, се и најпоследователни критичари на *Речникоѿ* на А. Л. Дјувернуа.

Димитар Матов, меѓу другото, напиша, дека *Речникоѿ* на А. Л. Дјувернуа *е најобширният до сега и има си и добри страни, напр. Миладиновският сборник в него е най-основателно исчерпан.*

Бугарскиот историчар и лингвист Марин Дринов во посебен опширен приказ го оцени *Речникоѿ* на Дјувернуа и им беше советник на погоре наведените соработници А. Н. Шчепкин и П. Лавров коишто го подготвија за печат вториот и третиот дел од *Речникоѿ*.

За македонската славистичка наука, за македонското народно поетско творештво и за неговата афирмација во руската и општословенската средина како и за македонската лексикографија *Речникоѿ* на А. Л. Дјувернуа има извонредно големо значење.

Според мое мислење, потребно е да се проучат делата на уште многу руски слависти за да се види и да се установи дека тие пишувале за македонската историска и лингвистичка проблематика во еден доста широк словенски контекст.

Krzysztof WROCŁAWSKI
(Warszawa, Polska)

O MOICH (ZANIEDBANYCH) ZBIORACH MACEDOŃSKIEJ PROZY USTNEJ SPRZED LAT CZTERDZIESTU

Jubileusz akademika Blaže Ristovskiego i zaproszenie mnie do udziału w edycji jubileuszowej jemu poświęconej, skłoniły mnie do powrotu wspomnieniowego do początków naszej znajomości, która to przyniosła dla mnie cenny plon naukowy.

Było to przed laty, jak wskazuje tytuł – ponad czterdziestu, dokładniej na przełomie roku 1967/1968, kiedy to po podjęciu obowiązków lektora języka polskiego na Uniwersytecie w Skopju przechodziłem niełatwą dla mnie adaptację kulturową w Macedonii i przedsięwziąłem pierwsze próby przygotowania się do wykonania zadania naukowego, jakie postawiłem sobie równolegle do wykonywania obowiązku nauczania studentów macedońskich języka i kultury polskiej. Tym zadaniem miało być odnalezienie odpowiedniego narratora ustnych opowieści, który mógłby mi posłużyć do wykonania monografii współczesnego bajarza ludowego macedońskiego, a więc zapisania jego repertuaru, okoliczności poznania i przyswojenia opowieści, aktywizacji oraz sposobu funkcjonowania narratora w naturalnym dla niego rodzimym środowisku.

Muszę przyznać, że na samym wstępie nie miałem do takiego projektu badań odpowiedniego przygotowania ani językowego (brak znajomości zarówno macedońskiego języka literackiego, tym bardziej jego dialektów), ani umiejętności poruszania się wśród ludzi odległej od znanej mi polskiej kultury ludowej i popularnej. Nie posiadałem też wystarczającej orientacji w żywej literaturze ustnej Macedonii. W tej sytuacji polecono mi (chyba poradził mi to wówczas Blaže Koneski) kontakt z instytucją, zajmującą się dokumentacją i opracowaniem zbieranego współcześnie folkloru

macedońskiego. Był to Instytut Folkloru w Skopju (dopiero później, w roku 1979, otrzymał ten instytut nazwę Marka K. Cepenkova), zlokalizowany centralnie, przy placu im. Marszałka Tita, w pobliżu Kamiennego Mostu nad Wardarem. Instytut mieścił się (o ile dobrze sobie przypominam) na drugim lub trzecim piętrze i zajmował względnie niewielką powierzchnię, na którą składało się kilka gabinetów i pracowni. Dyrektorem Instytutu był od stosunkowo niedawnego czasu dr Blaže Ristovski, po ukończonych studiach w Skopju i w Lublanie oraz uzyskanym doktoracie, energiczny i pełen nowatorskich pomysłów na realizacje zadań instytutu, którym przypadło mu kierować. Nowy dyrektor kontynuował i znacznie rozwinął szeroko zakrojoną działalność instytutu, ukierunkowaną na zbieractwo folkloru macedońskiego – świadectw kultury duchowej i materialnej (opowiadań, pieśni, także muzyki, strojów i haftów ludowych). Badania prowadzone przez Instytut objęły nie tylko obszar Republiki Macedonii, lecz także folklor Macedonii Egejskiej, niedostępny wówczas bezpośrednim badaniom terenowym z racji napiętych stosunków politycznych Jugosławii z Grecją. Cennym źródłem do badań dotyczącym tej części Macedonii okazali się uchodźcy i wygnańcy z tego obszaru, przybyli w rezultacie trwającej w latach 1946–1949 wojny domowej. Dr Blaže Ristovski podjął także z czasem cenną inicjatywę corocznego organizowania sympozjów naukowych folkloru bałkańskiego (równolegle do odbywających się imprez artystycznych Sympozjum Folkloru Bałkańskiego), które gromadziły folklorystów i etnografów nie tylko z ówczesnej Jugosławii, ale także z wielu innych krajów Europy i spoza Europy. Dzięki tym sympozjom nawiązana została wymiana doświadczeń z folklorystami krajów słowiańskich i innych bałkańskich, a zagraniczni uczeni skierowali uwagę badawczą także na ten region Słowiańszczyzny.

Dr Blaže Ristovski przyjął mnie życzliwie już na pierwszej mojej wizycie w Instytucie Folkloru, okazując zainteresowanie dla moich planów badawczych. Obiecał pomoc przy ich realizacji. Zalecił mi najpierw przejrzenie w archiwach Instytutu Folkloru materiałów z ankiet szkolnych, w których nauczyciele zlecali uczniom spisywanie usłyszanych w kręgu rodzinnym czy sąsiedzkim opowieści. Zapisy te nie miały wprawdzie charakteru dokumentu folkloru, ale ich przeglądanie posłużyło mi doskonale do zdobycia wstępnej orientacji w popularnych gatunkach i typach oraz charakterze bajek znanych powszechnie w kilku (głównie w centralnych i zachodnich) regionach Republiki Macedonii. Lektura ta była zarazem dobrym przygotowaniem do zaznajomienia się z językiem bajek przekazu ustnego, chociaż te szkolne teksty, zapisywane przez uczniów czasem nieporadnie,

prezentowały szkolny styl oraz leksykę przejściową między językiem literackim macedońskim a dialektami.

Chcę tu dodać na marginesie, przecież jednak dla mnie znaczącym, że częste wizyty w Instytucie Folkloru i zaprzyjaźnienie się z jego pracownikami (wspomnę tu na pierwszym miejscu moich rówieśników, młodych wówczas asystentów, zatrudnionych od niedawna w Instytucie – Živka Čingę i Luana Starovę) pozwoliły mi usłyszeć wiele cennych dla mnie uwag na temat samych badań terenowych i związanych z nimi okoliczności obyczajowych. Miałem także okazję w Instytucie poznać ciekawe indywidualności ze starszego pokolenia badaczy. Jako rezydent pracował jeszcze wówczas w Instytucie poprzedni dyrektor, Kamil Kjamilov, współautor (wspólnie ze Slavkiem Janevskim i Meto Jovanovskim), m.in. cennej niedużej i świeżo wówczas wydanej publikacji tekstów wspomnieniowych Macedończyków z czasów niewoli tureckiej – *Темни кажувања* (Skopje 1967). Kamil Kjamilov chętnie zapraszał mnie do swojego gabinetu na pogawędki, a przy tej okazji wspominał także jakieś swoje materiały na temat zainteresowania Grigora Prličeva poematem Adama Mickiewicza *Konrad Wallenrod*. Twierdził że nad tym tematem pracuje, przygotowując jakąś większą publikację (książkę?). Nie dał się jednak nigdy namówić na pokazanie mi tych materiałów, wymawiając się, że są na razie we wstępnej wersji roboczej. Nie wiem, jakie były dalsze losy tych jego materiałów po jego odejściu ostatecznym z Instytutu i śmierci.

Inną ciekawą postacią był Vasil Hadžimanov – wysoki, mocno już starszy pan, o którym krążyła sława przedwojennego znanego śpiewaka pieśni popularnych i ludowych. Hadžimanov sam chętnie mówił o swoich zbiorach lamentów [*płaczów*] obrzędowych, które nagromadził po tragicznym trzęsieniu ziemi w Skopju w roku 1963, a które to miał zapisywać na gorąco w trakcie uroczystości pogrzebowych po katastrofie. Vasil Hadžimanov w kilka lat później umarł. Doszły do mnie wieści, że władze Instytutu Folkloru próbowały odkupić od wdowy po Hadžimanovie te zapisy lamentów, ale rodzina wyceniła je zbyt wysoko i nie można było znaleźć na ich przejęcie odpowiednich środków. O ile wiem, przepadły one jako przedmiot badań i trudno nawet ocenić ich prawdziwą wartość jako dokumentu kulturowego.

Spośród miejscowych folklorystów jako częstego gościa wspominam także Kiriła Penušliskiego (ówczesnego rektora Uniwersytetu w Skopju), zasłużonego folklorystę macedońskiego, który blisko współpracował z Instytutem Folkloru i podejmował z jego pracownikami edytorskie inicjatywy współautorskie. To dzięki niemu w Macedonii znalazły się kopie

zapisów folkloru Marka K. Cepenkova, złożone w archiwach Biblioteki Narodowej w Sofii i jego zasługą była pierwsza niemal kompletna wielotomowa edycja tych zapisów[1]

Wreszcie częstym gościem Instytutu, przyjeżdżającym regularnie z Polski na dłuższe pobyty studyjne, był wykładowca na slawistyce Uniwersytetu we Wrocławiu, dr Kole Simičijev. Należał on do macedońskich uchodźców osiedlonych w Polsce po wojnie domowej w Grecji. W środowisku tych uchodźców należał do wyjątków posiadających ukończone studia (chyba w Salonikach ?). Ożenił się z Polką, pracownikiem naukowym (pedagogiem) we Wrocławiu. Zaangażowany w sprawy oświaty dla dzieci i młodzieży macedońskiej w Polsce (i w innych krajach komunistycznych, gdzie znaleźli się uchodźcy z Grecji); był także znawcą i miłośnikiem literatury ludowej bałkańskiej, przede wszystkim macedońskiej, autorem paru książek i szeregu innych publikacji, poświęconych folklorowi macedońskiemu, wydanych w Polsce. Kole Simičijevowi zawdzięczam wiele życzliwych rad i informacji, wprowadzających mnie do kultury i obyczajowości macedońskiej.

Powrócę teraz do moich kontaktów i prac związanych z Instytutem Folkloru i jego ówczesnym dyrektorem – dr. Blaže Ristovskim.

Z błogosławieństwem dyrektora B. Ristovskiego, a na zaproszenie Živka Čingi i u jego boku, wziąłem udział w czerwcu 1968 roku w pierwszych dla mnie badaniach terenowych – w rodzimych dla Živka Čingo okolicach Ochrydu – m.in. w tak dla mnie ważnej z racji późniejszego wyboru terenu szczegółowych badań leżącej nad jeziorem wsi Peštani. O tym piszę obszerniej w zaprojektowanej i ogłoszonej po latach monografii – w tomie pierwszym wydanym przez Instytut Folkloru w Skopju pod redakcją dr B. Ristovskiego[2], a także w moim artykule zawierającym obserwacje Živka Čingi jako badacza terenowego[3]. Odpowiednio do tematu zasygnali-

[1] Марко К. Цепенков, *Македонски народни умотворби во десет книги*. Редактирал д-р Кирил Пенушлиски, Скопје, 1972.

[2] Кшиштоф Вроцлавски, *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски*, т. 1 *Фолклористичка монографија*, редакција д-р Блаже Ристовски, превод од полски Танас Вражиновски. Институт за фолклор „Марко Цепенков", Посебни изданија, кн. 5, Скопје, 1979, с. 251; т. 2 *Текстови*, ред. д-р Воислав Јакоски, Институт за фолклор „Марко Цепенков", Посебни изданија, кн. 6, Skopje, 1984, 478 + ilustracje.

[3] К. Вроцлавски, *Живко Чинго како теренски истражувач – фолклорист*. (*XXXIV научна дискусија на XL семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 13–30.VIII 2007. Литература*). Универзитет „Св. Кирил и

zowanego w tytule niniejszego artykułu nie mam zamiaru tu powtarzać rzeczy już opublikowanych, wiążących się bezpośrednio z realizacją głównego mojego projektu badawczego – monografii współczesnego bajarza macedońskiego. Pomijam więc tu całą historię moich badań we wsi Peštani, skupionych na głównym ich bohaterze – Dimo Stenkoskim i jego najbliższej rodziny. Chcę natomiast zatrzymać się nad innymi moimi obserwacjami i zapisami terenowymi, które podjąłem wówczas dla uzyskania szerszej perspektywy stanu ówczesnej ustnej prozu macedońskiej. Jeśli nawet nie zostały utrwalone przed laty w formie publikacji, to jednak nie były obojętne dla mojego opisu monograficznego opowieści ustnych Dima, jego biografii bajarskiej i kręgu słuchaczy.

Starałem się mianowicie wówczas wykorzystać wszelkie okazje, by poznać bliżej innych bajarzy macedońskich, nagrać przynajmniej fragment ich repertuaru, by na tym szerszym tle ocenić sprawność i kunszt narratorski Dima Stenkoskiego. A takich sposobności nie brakowało i tylko brak czasu (a także trud odczytywania nagranych taśm) spowodował, że odłożyłem je *ad acta* i stopniowo pokrywały się kurzem na dnie narastających archiwów – odkładane do wykorzystania na przyszłość. Jubileusz akademika Blaže Ristovskiego stał się dla mnie dopiero motywacją by do nich znowu powrócić.

Podejmę tu tylko parę epizodów z ówczesnej mojej praktyki badawczej. Jeden z nich dotyczył narratora zamieszkałego w Ochrydzie Eftima Žileva. Trafiłem do niego dzięki jednej ze studentek slawistyki na Uniwersytecie w Skopju, Verze Žilevej, słuchaczce moich zajęć. Opowiadałem moim studentom o moich zainteresowaniach i poszukiwaniach. Vera zachęciła mnie, bym odwiedził w Ochrydzie jej rodzinę i posłuchał jej dziadka znanego w kręgu rodzinnym jako narratora opowieści o treściach religijnych (czyli – legend). Plonem wizyty badawczej, która doszła do skutku w czerwcu 1968 roku, było zaznajomienie się z biografią narratora i dość obszerna orientacja w jego repertuarze. (Nagrałem od niego 55 różnych opowieści i około dziesięciu wariantowych – o czym później bardziej szczegółowo). Istotny był fakt, że Eftim (i jego rodzina) nie był urodzonym ochrydzianinem. Pochodził z pobliskiej wsi Skrebatno, urodził się w roku 1895 i dopiero w roku 1932 przeniósł się do Ochrydu. Co szczególnie istotne, był przez szereg lat *kiradžija* (woźnicą) – przewoził towary i ludzi zaprzęgiem konnym (a może ciągnionym przez bawoły lub woły?). Było to jedno z zajęć sprzyjających narracji ustnej. Kontakt z podróżującymi o

Методиј" Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје 2008, 13–20.

różnej profesji i pochodzeniu, a także noclegi spędzane w podróży na trakcie mijających się karawan, w zajazdach (*hanach*) lub organizowanych nocnych postojach, wieczory przy ogniskach, dostarczały jeszcze w czasach tureckich stosownych okazji, by popisać się znajomością różnych opowieści, sprawnością narratorską, no i – zapewniały krąg chętnych słuchaczy[4]. Czasy funkcjonowania Eftima jako kiradżii dotyczyły już zapewne zmierzchu tej profesji, stopniowo wypartej przez transport kolejowy i samochodowy.

Jak przedstawiał się repertuar Eftima Žileva na podstawie moich rozmów z narratorem oraz nagrań tekstów? Odwiedziłem go dwukrotnie: 8 czerwca 1968 roku i po raz drugi 3 stycznia 1969 r. W czasie drugiego spotkania większość opowiedzianych tekstów były wariantowymi powtórzeniami tych, które już od niego słyszałem za pierwszym razem, co było tylko potwierdzeniem, że należały do jego ulubionego repertuaru, ale też że w ówczesnym stanie jego aktualny repertuar daleko nie wykraczał poza ten przeze mnie już nagrany. Podsumowując – potwierdziła się zapowiadana mi przez wnuczkę Eftima Verę dominująca religijna tematyka opowieści dziadka z tym, że źródła takich opowieści były dwojakie: Biblia i być może inne książki religijne (narrator ich nie potrafił wskazać) a także – przekaz ustny. Eftim Žilev należał do tych narratorów, którzy opanowali sztukę czytania (ukończył trzy klasy szkoły podstawowej) a potem jego ulubioną lekturą była Biblia (czytana zapewne wybiórczo), zaś opowieści z niej zaczerpnięte i inne o pokrewnej religijnej tematyce stały się jego specjalizacją narratorską, zapewniającą mu słuchaczy. Wymienię tu tylko kilka z nich, chętnie przez niego powtarzanych: *Za Abram*; *Za sveti Ilija i za sveti Elisej*; *Za kralot Solomon*; *Za gradot Milivoje* (historia zniszczenia Niniwy); *Za bogati Jov* (historia Hioba); *Za Sodomskoto More* (O Locie i zniszczeniu Sodomy); *Za carot Akab* (Historia króla Achaba). Rzadko były to opowieści inspirowane Nowym Testamentem (np. *Isus Hristos i Irod*). Parę jego opowieści stanowiły legendy apokryficzne (*Postanok na Sotona*; *Bogorodica vo pekolot*; *Za Drvo Krstovo*). Najliczniejsze były jednak legendy poznane albo z przekazu ustnego albo z jakichś druków prawosławnych, wśród nich legendy o świętych: Spirydonie (*Za sveti Spirundie),* Janie Chryzostomie (*Sveti Jovan Zlatoust*), *Za sveti Elisej* (faktycznie fabuła przeniesiona na Elizeusza z wersji lepiej utrwalonej w przekazie – o św. Sisiniju). *Za sveta Petka*, *Za majkata na sveti Petar*, *Kum Arangjel Mihail* i inne, w tym cała grupa legend lokalnych o św. Naumie (Ochrydzkim). Opowieściom religij-

[4] Także gdzie indziej, na przykład w Rosji, woźnice wskazywani byli jako środowisko dobrych znawców opowieści ustnych (Азадовский М. К. *Русские сказочники* (w:) *Литература и фолклор. Очерки и студии*, Ленинград, 1938, 210).

nym towarzyszyło parę eschatologicznych oraz o proroctwach (apokaliptyczna *Za kraj na svetot,* o losach pośmiertnych dusz – *Za dušite*, czy o zapowiedziach upadku Bizancjum i podboju tureckiego) kilka ludowych exemplów (*Za lošata krv* i *Lakomoto čovečko oko*). Obok paru zaledwie obiegowych bajek magicznych pojawiło się nieoczekiwanie w „poważnym" repertuarze tego narratora kilka anegdot „niższej konduity", w tym jedna skatologiczna, co zaskoczyło także wnuczkę narratora, a świadczyło, że repertuar Žileva w trakcie kiradžijskich wędrówek mógł jednak mieć bardziej ambiwalentny (nie tylko pobożny) charakter, nie bez pomijania funkcji komicznej, „męskiej", a dopiero w czasie domowej „emerytury" przybrał bardziej grzeczny charakter. Niektóre opowieści miały wyraźną wymowę anty-feministyczną, patriarchalną.

Mimo pewnej różnorodności repertuar Eftima Žileva prezentował go w zasadzie jako określony typ kategorii narratora wyższych wartości duchowych i moralnych. Także jego opowieści biblijne, pozornie mniej ciekawe (proste relacje treści biblijnych), dla badacza mogą być podstawą do konfrontacji z wersją narracji biblijnej i przedmiotem analizy sposobu upraszczania wersji pisanej dla potrzeb przekazu ustnego – pomijania i dodawania określonych motywów. Jest to zarazem doskonały przykład do porównywania z repertuarem innych narratorów z tej samej kategorii i ich ogólnej charakterystyki.

Niestety, nie w pełni udanym (z powodów technicznych) epizodem okazało się spotkanie z narratorem z Prilepu, Hristo Momirovskim, dnia 12 kwietnia 1970 roku. Prilep jako miasto położone z dala od głównego obiektu moich badań ochrydzkiej wsi Peštani, budziło jednak moje zainteresowanie z innych względów – należało do ważnych od stuleci tradycyjnych ośrodków miejskich Macedonii Wardarskiej, położone na ożywionym trakcie handlowym, z rozwiniętą dzielnicą targową kupiecko-rzemieślniczą. Z tym regionem i z samą dzielnicą targową Prilepu związana była blisko biografia i imponująca działalność zbieracka Marka K. Cepenkova, który przez dłuższy czas tam funkcjonował w mieście jako krawiec i čaršijskie kontakty wykorzystywał do gromadzenia materiałów folklorystycznych. Nie pamiętam już, jakie informacje pozwoliły mi na odnalezienie Hristo Momirovskiego jako współczesnego przedstawiciela prilepskiej čaršii, sprzedającego tam swoje wyroby powroźnika (*frtomdžija*). Odwiedziłem go 12 kwietnia 1970 r. Hristo Momirovski urodził się w roku 1896, ukończył czteroklasową szkołę podstawową (w latach 1903–1908), a także jedną klasę gimnazjum. Według jego relacji opowieści uczył się głównie jako mały chłopiec (6–8 letni) od swojej babki (po matce), która była córką popa i chętnie opowiadała historie

religijne (*verski prikazni*); jego brat wujeczny, syn brata matki, był metropolitą w Bitoli). Ojciec narratora był ogrodnikiem, a Hristo jako okoliczności do słuchania opowieści wymieniał *sedenki* (posiady) w okresie letnim, wieczorami w ogrodzie ojca, gdy zajmowano się czyszczeniem cebulek przed sadzeniem lub przy łuskaniu kukurydzy. W czasie wieczorów jesiennych kobiety szykowały wyprawę dla dziewcząt. Hristo Momirovski odziedziczył zajęcie powroźnika po swym wuju – mówił, że jeszcze teraz w čaršii jest dziesięciu powroźników. W bezpośrednim jego sąsiedztwie sklepik miał jego rodzony brat i kiedy brakowało klientów, zabawiali się opowiadaniem znanych sobie opowieści.

Jak już wyżej wspomniałem, spotkanie nie przyniosło większych efektów – nie pozwoliło mi na wystarczającą orientację w repertuarze narratora. Zdołałem nagrać tylko sześć jego opowieści, co nie daje podstawy do uogólnień. Mogłem tylko odnieść wrażenie, że Hristo był dobrym narratorem o urozmaiconym gatunkowo repertuarze, skłonnym do opowieści o tematyce religijnej: legend biblijnych (*Za nabožen Lot* – o biblijnym Locie; *Za bogatiot Jov* – historia biblijnego Hioba) i innych: *Čovekot i posinet od nego g'avolot* oraz *Za drvarot i gjavolot ili Loš zbor se pametuva*) oraz pouczających (? *Kafedžijata, žena mu i carot, ili Ne kažuvaj sé na žena ti!)* Hristo przyznał, że zna także nieprzyzwoite opowiastki, ale sam takich nie powtarza. Przekazał także podanie lokalne *Starecot ubien po pat za manastir Arangjel Mihail*. Jedną opowieść, poznaną zapewne od ojca, opowiedziała mi córka Hrista, Cvetanka Čevreva – była to nowela-legenda *Koga sakaš da te najde zloto* (popularny w Macedonii wątek *Bieda na starość czy na młodość* AT 938 B[5]). Cvetanka to przykład narratorki łączącej starą i nowszą tradycję. W czasie moich odwiedzin miała lat 47, nie pracowała, mając ukończoną szkolę średnią zawodową. Jej mąż był uprzednio nauczycielem (także członek chóru cerkiewnego), interesował się opowieściami ustnymi, chętnie ich słuchał i sam także opowiadał. Cvetanka twierdziła, że ona najwięcej opowiadań zna od ojca, ale także korzysta z innych źródeł – m.in. sporo nowych przywiózł jej mąż z pobytu w sanatorium w Debarze. Zaproponowaną mi opowieść przekazała bardzo sprawnie, z darem narratorskim z tym, że pojawiały się tam echa jak gdyby zapożyczone z amerykańskich filmów (może pod wpływem oglądanych przez nią ich fabuł? Byłby to nowy nurt w prowadzeniu tradycyjnej narracji ustnej bałkańskiej.

[5] Aarne A., *The Types of the Folk-Tale, a Classification and Bibliography. Translated an enlarged by S. Thompson.* Second Revision, Helsinki, 1961, FFC nr 184; AT – oznaczenie numeru typu bajkowego.

Szkoda, że przyczyny techniczne (awaria magnetofonu) uniemożliwiły dalszą kontynuację spotkania, bo zapowiadało się ono ciekawie i pozwoliłoby mi uzyskać pewną orientację w interesującym środowisku prilepskiej tradycyjnej *čaršii*. Można tylko przypuszczać, że to rodzinne koligacje cerkiewne Hristo Momirovskiego mogły go ukierunkować w stronę kategorii gawędziarzy religijnych.

Spotkanie z jeszcze innym rodzajem narratora umożliwił mi inny student slawistyki w Skopju, Jordan Jordanovski. Zaprosił mnie do odwiedzenia jego dziadków, mieszkających w opustoszałej już wówczas wsi Krstec, oddalonej ok. 10 km od Prilepu, położonej na uboczu od głównej drogi między miastem Veles (wówczas Titov Veles) a Prilepem, w oddaleniu paru kilometrów od miejscowości Pletvar, leżącej przy tej szosie. Znalazłem się tam 16 marca 1969 roku. Z podeszłymi wiekiem dziadkami mieszkała młodsza siostra Jordana, którą zastaliśmy przy wielkich krosnach. Zapewne szykowała sobie jakieś elementy wyprawy. Dziadek Jordana, Ivče Petreski, miał już wówczas około 90 lat – nie podał dokładnego roku urodzenia, ale mógł to być rok 1895. Urodził się we wsi Nikodin, oddzielonej pobliskim pasmem górskim od wsi Krstec (około 30 km od Prilepu na północny wschód), w rodzinie żyjącej głównie z pasterstwa. Do szkoły nigdy nie chodził, czytać i pisać nie umiał. Poza pasterstwem zajmował się także myślistwem, a później przez około 25 lat był strażnikiem pól we wsi (*poljak*). W czasie powstania ilindenskiego pomagał powstańcom jako przewodnik, dostarczyciel żywności, organizator noclegów. W czasie pierwszej wojny światowej został w roku 1915 wcielony do wojska serbskiego, a następnie w roku 1917 wzięty do niewoli przez Bułgarów. Z wojskami bułgarskimi z Prizrenu przemaszerował aż do Płowdiwu. Wrócił do wsi rodzinnej Nikodin w roku 1921 i tam mieszkał do roku 1943, kiedy to przeprowadził się z żoną do wsi Krstec, do zięcia. Tam jeszcze trzy lata był strażnikiem pól, a potem pasał owce ze wsi. (Ivče Petreski zmarł w lutym 1970 roku, w rok po moim pobycie u niego).

Ivče Petreski w młodości śpiewał pieśni i grał na *kavale*. W towarzystwie innych swoich rówieśników (śpiewających pieśni i grających na instrumentach, także bajarzy) chodził po wiejskich *slavach* śpiewając a także zabawiając słuchaczy opowieściami. Sam nie powoływał się na nikogo z rodziny, od którego opowieści lub pieśni mialby się nauczyć – mówił tylko ogólnie: *po planini sme raskažuvale*. Jego wnuk Jordan natomiast słyszał od niego, że nauczył się niektórych opowieści od Wołochów, z którymi pilnował stad owiec przed napadami słynnego rozbójnika Kaluša (?).

Poza czasem wojny i kontaktem z wojskiem serbskim oraz bułgarskim (i pobytem po wojnie do roku 1921 w Bułgarii) Ivče Petreski całe swoje życie spędził w okolicach rodzinnych wsi Nikodin a potem Krstec, na polach i pastwiskach wiejskich no i oczywiście w kręgu najbliższej rodziny. Określilo to charakter jego repertuaru uruchomionego w trakcie mojego z nim kontaktu. Być może także w związku z zaawansowanym wiekiem jego opowieści nie są długie (dłuższe mógł dawniej znać, ale wycofał je z czasem z aktywnego repertuaru – przy dalszej penetracji jego pamięci być może uruchomiłby je także). Spośród zanotowanych na taśmie 28-u najliczniejszą grupę stanowiły anegdoty czyli opowieści komiczne (12), a w tej grupie powtarzającym się bohaterem trzech był Nastradin-odża (Nasreddin – postać o wielkiej popularności w całym świecie muzułmańskim, przyswojona także przez chrześcijan pod panowaniem tureckim) oraz anegdoty prześmiewcze o Cyganach. Te i kilka pozostałych należą do obiegowych, raczej znanych typów fabularnych na obszarze Macedonii. Dla Ivče Petreskiego jako narratora charakterystyczne były opowiadane przez niego, a dawniej zapewne zwykle śpiewane, pieśni epickie, wśród nich głównie te o Marku Królewiczu (pięć) i po jednej o innych bohaterach: Bolen Dojčinie oraz Banie Mihajlu i pieśń *Za stari dedo Janko*. Inną jeszcze pieśń, której bohaterem jest *Dete Sekula, Jana belogratče i Korun aramija* próbował mi zaśpiewać jako pieśń, ale udało się to tylko fragmentarycznie, ponieważ zabrakło mu sił. Narrator w wywiadzie sam mówił, że opowiada właściwie treść pieśni, ale nie widzi przeszkód by podać je jako bajki. Królewicz Marko to jego ulubiony bohater – poza opowiadaniem pieśni o nim Petreski ma w repertuarze i dwa dobrze znane podania o Marku – jak się narodził oraz jak utracił swą nadprzyrodzoną siłę. Nie można zapominać, iż wsie, z którymi biograficznie związany był Petreski, położone są w okolicach Prilepu – pielęgnujących ze szczególnym pietyzmem pamięć o tym bohaterze w różnych gatunkach tradycji ustnej. Ten repertuar, uprzednio pieśniowy, stanowi więc nadal istotną (zajmuje więcej niż jedną trzecią) część produkowanych przez Ivče opowieści (łącznie 9 + 2 podania o Marku). Marginesową część jego repertuaru stanowiły w trakcie moich badań inne gatunki: dwie bajki magiczne, dwie legendy, jedna bajka zwierzęca oraz jedna nowelowa. Parę opowieści nosi wyraźne piętno środowiskowe – pasterskie – dotyczy to zarówno dwu anegdot (*Sinot, tatkoto i izmisleni ovci* oraz *Dvajca Cigani na Božik na bačilo*), jak i wyjątkowo oryginalnej bajki-legendy z motywem ofiary przynoszonej cudowne skutki – *Za edna ovca šo zboruvala*.

Opowieści Petreskiego nie odznaczają się szczególnymi walorami estetycznymi narracji: ani rozbudowaną fabułą, bogatą leksyką ani barw-

nością języka. Natomiast godny uwagi jest on jako przedstawiciel kategorii narratorów-pasterzy, a zarazem pieśniarzy, z wiekiem dokonujących przemian w repertuarze stosownie do własnych możliwości fizycznych i oczekiwań kręgu słuchaczy.

Nagrane jeszcze na magnetofonie szpulowym teksty sprzed ponad czterdziestu lat poddałem cyfryzacji, ratując w ten sposób dostęp do nich, zanim taśmy ulegną bezpowrotnemu odmagnesowaniu i tym samym zniszczeniu. Łącznie przywołane tu moje zapisy liczą blisko sto opowieści o różnej wartości artystycznej (często średniej), natomiast niewątpliwej wartości dokumentalnej. Zarówno moje badania w ochrydzkiej wsi Peštani[6] jak i inne obserwacje badawcze – w tym tu opisane – skłoniły mnie ku przyjęciu postawy w studiach nad prozą ustną preferującej badania repertuarowe ponad kwalifikacje czysto artystyczne. Te drugie są odpowiednie przy sporządzaniu antologii przeznaczonych dla szerszego odbioru, natomiast studia nad życiem opowieści ustnych i rolą środowiska, w funkcjonowaniu tradycją ustnej przynoszą znacznie wartościowsze i pogłębione efekty, gdy są skupione na kategoriach narratorów i na badaniach repertuarowych. Za anonimowością starszej dokumentacji folkloru kryli się bowiem zawsze wybitni narratorzy, rodzinne dynastie utalentowanych bajarzy oraz społeczne, środowiskowe okoliczności egzystencji.

[6] Zapisy stamtąd także zostały opublikowane we wspomnianej już dwutomowej książce tylko częściowo – poza tekstami Dima Stenkoskiego tylko te, które okazały się użyteczne dla potrzeb przygotowanej monografii.

Милка ЗДРАВЕВА

ВЛАСИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА АФИРМАТОРИ НА ИМЕТО МАКЕДОНСКО ВО XVIII И ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Иако во последниве децении се збогатуваат сознанијата за старите цивилизации на новите континенти, во Југоисточна Азија и Јужна Африка, се чини стариниte и новите наоди во областите околу Источното Средоземје и натаму остануваат привлечни за доосознавање на минатото на овој регион. За нас е од интерес минатото на Балканот, кој како мост на трите стари континенти претставувал премин и крстопат на повеќе индоевропски народи, коишто оставиле материјални и духовни, односно културни траги кои и до денес претставуваат предизвик за проучувачите со често противречни становишта. Според Милан Будимир, на Балканот, односно во Југоисточна Европа нема ни чисти народи ни чисти култури, а според Никола Тасиќ, измешаноста на народите на Балканот ја потврдува пејоративната приказна за „балканскиот лонец во кој се вари разновиден зеленчук".[1]

Со оглед на констелацијата на севкупните односи во последниве децении, истражувањата за нациите не носат полза, дури можеби се и контрапродуктивни. Секој народ е заинтересиран за сопствената етногенеза, особено ако му се оспорува опстојноста, или ако е загрозен поради некомпактноста, односно статусот на малцинство. Во тој контекст е и интересот на Власите/Ароманите за себе, кои како сточари со векови мигрирале по балканските

[1] Проф. др Никола Тасић, Нека размишљања о миграцијама палеобалканских племена у предримском периоду, во: *Десети конгрес историчара Југославије (15–17. јануар 1998),* Зборник радова, Београд 1998, 52.

простори и пошироко. Ако за потеклото на Власите има повеќе теории, сите проучувачи до 19. век ги приопштуваат кон планинско сточарење, потоа како стражари по дервените во римско, византиско и во османлиско време. Дури и терминот сточар е поистоветен со Влав на пошироките балкански простори.

Со вклучувањето на Османлиската Империја во европското стопанство по мирот во Карловци во 1699 година, сè почесто турски поданици „грци", односно православни, ја минувале австро-турската граница и тргувале на ситно како „торбари" или „калајџии".[2] Во 1726 година Грците и Македонците во Вршац можеле да тргуваат со турска стока.[3] Притоа, многу од минувачите како кирации или трговци биле Власи. Покрај со сточарство Власите се занимавале и со преработка на сточарски производи и се вклучувале во градските занаети (бакали, крчмари, анџии, златари, котлари и др.), односно во градскиот живот.[4]

Според Славко Гавриловиќ кој опстојно истражувал за трговијата и миграциите на просторот Балкан-Подунавје за периодот што е предмет на обработка во овој труд, најмногу од евидентираните на австро-турската граница до 70-тите години на 18 век биле од населбите на Југозападна Македонија и Југоисточна Албанија. Повеќето од нив, покрај местото на раѓањето (Клисура, Кожани, Блаца, Селце и други) нагласувале дека се од Македонија.[5] Бидејќи Москополе, Грабова, Лонга и други населби во Југоисточна Албанија биле под јурисдикција на Охридската архиепископија, односно епархија, минувачите од овие населби исто така се претставувале од Македонија. На пример, за семејството на Евген Думча – првиот градоначалник на Сент Андреја, е

[2] Д-р Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима. Прилози питању постанка нашег грађанског друштва,* Друго знатно допуњено издање са 30 слика и једном картом, Београд 1937, 26–7, 88.

[3] Истото, 103.

[4] Проф. Ст. Романски, *Македонските Ромъни,* Македонски преглед, I/5–6, София 1925, 76–90. Според Ст. Романски кој се повикува на G. Weigand, Власи има насекаде по градовите во Македонија, но најмногу во Битолско, помеѓу Костур и Бер. Во Битола биле доселени од Москополе, Николица и Линотопи. Ги има, исто така, во Охрид, Струга, Крушево, Прилеп. За мегленските Власи вели дека се посебна група. Во Македонија според него има околу 70.000 Власи, во: *Македонските Ромъни...*, 74–91.

[5] Славко Гавриловић, *Прилог историје трговине и миграције Балкан Подунавље (18. и 19. столећа),* Београд 1969, 246–292.

запишано дека дошло од македонското Москополе.[6] За време на престојот во австриските земји трговците, односно преселниците се претставувале како Грци неунијати, односно Грци, некои како Македонци (Коста Македонец, Никола Македонец, Константин Македонец и др.), некои како Власи (Данил Влах), некои како Бугари, некои како Арнаути.[7]

По трите рушења на Москополе во времето на Али-паша Јанински, москополското население, главно Власи, прво преминувале во населби на Јужна и Југозападна Македонија, а потоа во други населби на Балканскиот Полуостров во границите на Османлиската Империја, преку Сава и Дунав во австриските земји, каде што веќе имале свои блиски, а по 1815 година и во Кнежевството Србија. Според Душан Поповиќ во трудот „О Цинцарима", најмногу од раселените Власи се од Македонија, односно со македонско потекло. Тие во семејниот круг зборувале влашки, во трговските трансакции грчки, кој впрочем бил признаен и во трговијата и во литургијата, а во маалата каде што живееле зборувале „нашки" кој по потреба го именувале како „српски", „бугарски" и „македонски".[8] Според Петар Скок, „каде има Словени има и Власи" и пред дваесетиот век околу 37% од романскиот вокабулар имал словенски корен.[9] Според Сопрон пак, во Земун, Вршац и во други пречански краишта (преку Сава и Дунав) и во 50-тите години на 19 век можеле да се видат луѓе облечени „по македонски".[10]

Дека преселниците од Македонија и по напуштањето не го заборавале родниот крај сведочат надгробните споменици во Митровица, Земун, Бела Црква и во други места, на кои пишува дека

---

[6] Феодор Бикар, Евген Думча (1838–1917), во: *Сент Андрејски зборник 1,* САНУ Београд 1987, 204–227.

[7] Грађа за новију српску историју, Споменици из Будимског и Пештанског архива, во: *Гласник Српског ученог друштва,* Други одељак, Прикупио и приредио проф. Гаврило Витковић, Београд 1883, Књ. 3, с. 48, 75, 77, 213, 215 и др.; Књ. 4, с. 15–8, 88, 242 и др.; Д-р Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима* ..., 24.

[8] Истото, 391.

[9] P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteranu,* Split, 1934, 19; Богумил Храбак, Пресељавање пресловенског становништва на Балкан током средњег века, во: *Десети конгрес историчара Југославије* ..., 75–6.

[10] Д-р Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима*... 62; Ст. Радовановић, *Из културне историје Земуна,* Земун 1970, 87.

се родени во Блаца во Македонија, односно само во Македонија[11], во Клисура во Македонија итн. Над главната врата на православната црква „Света Тројца“ во Мишколц[12] е напишано дека е изградена од „грчки трговци од Македонија“ (под грчки се подразбира православни). Семејството Спирта од Клисура, кое живеело во Земун, имало бродови во вредност од 12.000 форинти, а еден брод бил именуван „Македонија“.[13]

При едно мое истражување во Белград, во разговор за македонската историја со д-р Климе Џамбазовски и акад. Васа Чубриловиќ (чие семејство било по потекло од Сер), Чубриловиќ рече: „Консолидацијата на македонскиот народ е задоцнета..., а најголема пропаганда на Македонија во Европа ѝ прават Власите“.

За времето што е предмет на разгледување е карактеристична културната елинизација на Македонија, на пошироките балкански простори во рамките на Османлиската Империја и во „грчките“, односно балканските колонии во дијаспората. Грчкиот јазик бил широко распространет и учените од другите балкански народи, родните јазици ги сметале за прости, варварски. Затоа поп Данаил Москополецот, Влав, го составил Четиријазичникот за да можат Власите, „Бугарите“ и Албанците да научат грчки.[14] Кон крајот на 18 век во Земун, Пешта и во други места што биле под јурисдикција на Митрополијата во Карловци (Сремски) дошло до поделба на верниците во црквите за литургија на грчки, односно црквенословенски јазик. Бидејќи во тоа време било гордост да се биде Грк, Власите се определувале за литургија на грчки јазик. Македонските Власи во Земун биле вклучени во Грчката школска општина, која се викала „Заедница на Грците и Македовласите“.[15]

[11] Владимир Милутиновић, Стара црква у Срем. Митровици, во: *Гласник Историског друштва у Новом Саду,* 9, Нови Сад 1936, 320–1; Милка Здравева, *Трговци и занаетчии од Македонија во Јужен Срем и Јужен Банат во 18 и прва половина на 19 век,* Скопје 1996, 132–3, 139.

[12] B. Horvath, L. Marjalaki Kiss, Miskolc, 1962, цит. според Марта Бур Марковска, *Балканите и Унгарскиот пазар през 18. век,* София 1977, 195.

[13] Мита Костић, О Дунавско-савској трговини, лађама, лађарима и лађарским цеховима у 18. и 19. веку до појаве железница, во: *Историски часопис,* Књ. 9–10 1959, Београд 1960, 272, 274.

[14] Александар Ничев, „Четириезичният речник“ на Данаил (Гръцка и българска част), во: *Годишник на Софийския университет,* Факултет по западни филологии, Том 70, Класически езици 1976, София 1977, 11–13.

[15] Др Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима...*, 17.

Во различно време и на различни места Власите се најразлично именувани: Армњи, Мачедо-Ром'ни, Арванито-Влахи, Куцо-Власи, Цинцари, Каравласи, Каракачани, во групата Griechisch Nicht Unirten во Унгарските земји според пописи од 1821 година, покрај Serblen, Walachen, Griechen, се евидентирани и Macedo-Walachen oder Cincaren.[16] На именувањето на Власите како: Арм'њи, Аромни, Мачедо-Ром'ни, Арванито-Влахи, Куцо-Влахи, Грамостеани, Власи Фаршероти, Цинцари, Власи-Меглени се осврнува Вангел Ј. Трпкоски-Трпку[17] и речиси повеќето автори што пишуваат за Власите. Овде посебен впечаток прави именувањето на Власите со префикс „Македо". Инаку автохтоното име на Власите во Југозападна Македонија, Албанија и Епир, освен Мегленските, е Araman, Arman, Armen, а германскиот истражувач и романист Густав Вајганд кој во 1889 и 1890 година ги посетил влашките населби во Македонија, Албанија, Епир и Грција, за спомнатите имиња ја вовел германската форма „Aromun"[18].

Во македонската историографија досега не му е обрнато внимание на терминот „Мо(а)кедонјан". Во документ од 1724 година во списокот на офицери во полкот на Јован Албанез (од Подгорица) во тогашна Нова Русија, односно Украина, покрај лица: „из сербов (109), из булгар..., из венгров, из мултјан, из молдован, из цесаров, из алманаж, из арнаут, се среќава и едно лице „из мокедонян".[19] Во преписката на црногорскиот митрополит Василиј Петровиќ со грофот Воронцов и царицата Елисавета Петровна од 50-тите години на 18. век, за турските поданици: Албанези, Македонјан(е), Серби, Болгари, Бошњаки и венецијанските поданици

[16] Славко Гавриловић, *Сумарни попис православних Карловачке митрополије 1821. године,* во: *Зборник за историју Матице српске,* 7, Нови Сад 1973, 130–2.

[17] *Власите на Балканот,* Скопје, 1986, 20–30.

[18] Д-ръ Густавъ Вайгандъ, *Аромане, Етнографическо-филологическо-историческо издирвания на тъй наречения народъ Македоно-Романе или Цинцаре.* Превелъ отъ немски Д-ръ Ср. Дановъ, Варна 1899, Предисловие III; Ђурђица Петровић, Цинцари у Републици Србији, во Зборник *„Положај мањина у СРЈ",* Београд 1996, 772–3. Оваа статија ми ја подари авторката при последниот нејзин престој во Скопје, за што постхумно и благодарам.

[19] *Политические и культурние отношения России с Югославянскими землями в. 18. в., Документи,* Институт истории – Академии наука СССР, Москва, 1984, 50, док. 70.

Далмати се бара заштита од Царицата.[20] Со указ од 1755 година со кој му се дозволува на генерал-мајорот (Иван) Хорват да организира гарнизони во „Нова Сербија“ е нагласено: „од Сербовъ, Македонянъ, Болгаръ и Волоховъ.[21] Инаку се смета дека Иван Хорват по потекло е Влав[22] – татко му Самуе(и)л бил од село Арвати во нахијата Долна Преспа.[23] Според досегашните сознанија, за жал, не може да се зборува за лицата вклучени во „Македонскиот полк“. Се знае дека 74 лица, кои се декларирале „из Македонской нацией“, биле вклучени во полкот на Иван Шевич,[24] во кој исто така имало лица „из греческую, венгрескую, болгарскую и волоскую нацию“. Меѓу лицата од македонската нација е запишан и Јакови Барони, кој зборувал „по росијски и по латени“ (веројатно бил римски мисионер). Значи полковите биле со мешано население.

Зборувајќи за бугарските колонии во Бесарабија во 1850 година, познатиот статистичар Петар Кеппен вели дека во нив има: Болгар – 69.525 жители (од вкупно 85.461), Волохов или Молдован, Арнаутов, Греков...[25] Самите Бугари, продолжува Кеппен, себе се нарекувале „Черних Болгар“. Поголемиот број од бугарското население (69%) било дојдено од Македонија и Румелија. Првите (Македонјане) употребувале „писмена Славјанскија“, а Румелијците „писмена Греческаја“.[26] Со оглед на фактот што по

[20] Душан Вуксан, *Преписка митрополита Василија, Митрополита Саве и црногорских владара, „Споменик“, LXXXVIII,* Други разред 69, Београд, 1938, док 36, 37 и 38.

[21] *Хронологическій указатель матеріаловъ для исторіи инородцевъ европейской Россіи.* Составленъ подъ руководствомъ Петра Кеппена, Санктпетербургъ, 1861, 423.

[22] Душан Вуксан, *Преписка митрополита Василија ...,* 76; Глигор Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба (1740–1766),* Београд, 1978, 155; Александар Матковски, *Македонскиот полк во Украина,* Скопје, 1985, 166.

[23] Истото. А. Стојановски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ.* Опширен пописен дефтер за казите Горица, Биглишта и Хрупишта, Т. 7, Кн. 1, Скопје, 1997, 42.

[24] Александар Матковски, *Македонскиот полк во Украина,* Скопје 1985, 184–7.

[25] *Хронологическій указатель матеріаловъ...,* 62–3.

[26] Истото. Според академикот Петар Хр. Илиевски до 17 век и подоцна целиот православен словенски свет, вклучително и Влашко и

рушењата на Москополе преселниците, чија прва дестинација била Југозападна Македонија, биле главно Власи, доведува до сомнеж дали сите преселници од Македонија „Македонјане“ биле од словенско потекло. Или можеби во 18. и првата половина на 19. век именувањето „Македонјане“ за македонското христијанско население било во употреба.[27] Името *Македонјани* е употребено во „Кратка Всемирна историа“ од Георгије Магарашчевич – професор во Будим, објавена во 1831 година. Во неа од страна 24 до 27 е претставена историјата на античките Македонци, во која тие се именувани како „Македонјани“. Зборувајќи за нив авторот вели: „докле су се Грци између себе о првенству борили, подизали су се Македонјани“. Натаму зборува за Филип, за Александар Велики, за Кралство Македонско итн. Паѓа в очи што повеќе истражувачи од крајот на 19. век до денес, Власите/Ароманите ги сметаат за староседелци на Балканот и нивното потекло го поврзуваат со просторот на Античка Македонија. Откако се осврнува на текстот во книгата на Јон Аргинтеану за историјата на Арм'н Македонците, објавена во Букурешт во 1904 година, и користејќи дополнителна литература, преведувачот Тодор Трајановски нагласува дека проблемот за потеклото и етногенезата на Арм'н Македонците е компликуван, но по повеќето изнесени теории вели дека тие се, всушност, потомци на античките Македонци.[28] Претпоставката дека Власите/Арм Македонците се припадници на античките Македонци ја застапува и Милан Бошковски во трудот „Власите

Молдавија се служел со еден книжевен јазик – црквенословенскиот и со кирилично писмо, во: *Крнински дамаскин,* Скопје 1972, 34. И според Манасииниот летопис „Власи и Сръбли и почїи вси Славяни едини сут“ и молдавско влашките ракописи биле пишувани со словенско писмо и на словенски јазик. Види д-р Симон Дракул, *Архимандритот Анатолиј Зографски,* Скопје 1988, 77.

[27] Во трудовите на колегите што се занимаваат со античка и средновековна историја на Македонија не се среќава терминот Македонјани. Ги консултирав и лично проф. д-р Наде Проева, проф. д-р Анета Шукарева, проф. д-р Коста Аџиевски, проф. д-р Милан Бошковски и проф. д-р Митко Панов и сите рекоа дека терминот „Македонјани“ не се среќава во ним познатата граѓа и литература.

[28] Јон Аргинтеану, *Историја на Арм'н Македонците (Власите),* Превод од романски јазик, коментари и забелешки врз одделни историски прашања Тодор Трајановски (–) 1998, 6, 44. Изданието на романски јазик е објавено во Букурешт во 1904.

во Македонија од 10. до 12. век".[29] Дека Власите, како и други староседелци, биле во најблизок допир со античките Македонци, застапува мислење и д-р Александар Стојановски, во критиката за книгата „Етногенетските разлики помеѓу Македонците и Бугарите" (Штип, 2000). Притоа тој додава дека Власите во Македонија неоспорно имале свое учество во формирањето на македонскиот народ, односно на денешниот македонски етнос, во прв ред оној дел од Власите што се словенизирале и се стопиле со тој етнос.[30] Според Јован Цвиић, Мијаците се потомци на аромански сточари. Во раниот среден век, на просторите што тие ги населуваат, Ароманите имале привремени летни населби, а со доаѓањето на Словените се претопиле со словенското население. За Мавровската група население и за Мијаците Цвиић вели дека се словенско-аромански амалгам, со чисто словенски јазик. Во време на истражувањата Цвиић забележал дека, по начинот на живот и психичките особини се воочливи аромански траги и влијанија. За типот на населбите на Мијаците Цвиић вели дека потсетувале на аромански и дека Мијаците лесно се сродувале со нив (Ароманите).[31] Дека Мијаците се староседелечко население застапува мислење и Георги Трајчев во „Книга за Мияцитѣ (Историко-географски очеркъ), објавена во Софија во 1941 година.

Претпоставки дека прапочетоците на Ароманите се поврзани со просторот на Античка Македонија и дека нивната генеза започнува со античките Македонци, односно горномакедонското племе Орести изнесува и Викторија Соколова.[32] Во цитираниот труд „Власите на Балканот" Вангел Трпкоски вели дека, мајка му на Александар Трети – Велики (Македонски), принцезата од Епир

---

[29] *Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум „Власите на Балканот",* одржан на 09–10 ноември 2001 во Скопје, Скопје 2002, 24–26.

[30] Критиката е објавена во *Гласник на ИНИ,* 47/1–2, Скопје 2003, 204–5.

[31] Јован Цвијић, *Балканско Полуостр̀во и јужнословенске земље,* Књига прва и друга. *Основи Антропогеографије*, Београд, 1966, 481–7, 494–5. Оваа книга првпат е објавена на француски јазик во Париз 1918 година, а прв пат е преведена и објавена на српски јазик во 1922 година.

[32] Некои размислувања за Власите (Ароманците), во: *Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум „Власите на Балканот"* одржан на 7–8 ноември 2003 во Скопје, Скопје, 2005, 161–169.

Олимпија (или Миртале) била од племето Молоси (трачко), а во остатоците од староседелските трачки народи, односно племиња, ги вбројува и Македонците и Власите. Натаму вели дека во античко време тие живееле во Јужна Албанија, Епир, Тесалија, Македонија и Тракија. Според тезата на Таки Папахаџи, што ја приведува Трпкоски, Романците се од дакиско, а Власите од трачко-илирско потекло.[33]

Според академикот Петар Хр. Илиевски пак, Дакиските Романи, Ретороманите, Ароманите настанале од називот Romanus, кој првин означувал „жител на градот Рим", потоа „римски граѓанин" а со ширењето на Римската Империја се ширело и името Romanus, Romani, Romaioi и во други провинции на Империјата. И на Грците им импонирало да бидат римски граѓани, со што уживале извесни привилегии и долго време се нарекувале Romaioi.[34] Дека Власите се сложен народ констатирал и Ѓорѓија Пулевски (Мијак) пред повеќе од стотина години.[35] Всушност, како што впрочем и во уводот е нагласено, измешаноста на балканското население е мошне нагласена и никој од сегашните народи нема право да бара континуитет со старите (народи).[36]

Според наше мислење, треба да се посвети внимание и на терминот „Арнаути",[37] кој не треба безрезервно да се поистоветува

[33] Вангел Трпкоски-Трпку, *Власите на Балканот*..., 9–19.

[34] Петар Хр. Илиевски, *Потеклото на античкиот македонски и името на современиот македонски јазик,* во: *„Прилози"* Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XVII/2, Скопје 1992, 112.

[35] Ѓорѓија М. Пулевски, *Славјанско-маќедонска општа историја*, Подготовка Блаже Ристовски и Билјана Ристовска-Јосифовска, Скопје, 2003, 381.

[36] Наде Проева, *Студии за античките Македонци,* Скопје, 1997, 241; Д-р Милка Здравева, *За да се сфати сегашноста треба да се знае минатото,* во в. „Нова Македонија", Скопје, 13.11 2001.

[37] Акад. Николај Тодоров вели дека општобалканското сојузништво било најизразено во време на Грчкото востание од 1821 година. Значителен број од бугарските, односно балканските борци кои биле на служба кај романските кнезови, биле познати под името „Арнаути". Н. Тодоров – В. Трайков, *Българи участници в борбите за освобождението на Гърция 1821–1828,* София, 1971, 6, 13. И акад. Чедомир Попов вели дека ударната сила на востаничките одреди на Тудор Владимиреску биле „Арнаутите" – емигранти од Балканот (Срби, Бугари, Македонци, Албанци, Грци) и „пандурите", во:

со „Арбанаси“, односно „Албанци“, кои сами се нарекувале Шиптари, а преселените во Италија во периодот што е предмет на разгледување биле нарекувани Арбреши. На поимите „Арнаути“ и „Арнаутлук“ Д. Јаранов посебно се осврнува во поопширна статија.[38] Со името Арнаути биле именувани: Бугарите, Грците, Албанците, Србите односно балканските учесници во востанието на Тудор Владимиреску од 1821 година. Исто така, презимето Арнаудови, Арнаутови, Арнаудовиќи, Арнаутовиќи до денес носат многу христијански семејства на јужнословенските простори.

Власите од Македонија и Балканот биле најподвижни во изминатите милениуми, емигрирале и се стационирале и пошироко од балканските простори. Тие биле лојални граѓани во сите држави, каде што опстојувале и високо се издигнале материјално и интелектуално. Во фељтон што излегуваше во весникот „Политика“ во Белград од 29. 12 2001 до 12. 01 2002 авторот Миле Раденковиќ ги нарекува Цинцари – балкански Хазари. Во погорецитираната статија за Власите, Ѓурѓица Петровиќ вели дека тие се ноншалантни во однос на етниконот, а Јован Цвииќ дека имаат празна душа во национален поглед. Ние овде би додале дека, во сегашниот тренд на глобализација со својата прилагодливост, штедливост и космополитизам Власите треба да служат како пример на другите народи и да не се оптоваруваат со националните чувства. Впрочем, влашкиот идентитет, односно јазик не е оспоруван и одделно е евидентиран и од странските истражувачи и во турските статистики,[39] а заради потребите од комуникација со мнозинското соседско население тие, особено мажите, зборувале грчки, словенски, албански и турски.

Građanska Evropa (1770–1871), Druga knjiga, Politička istorija Evrope, Novi Sad 1989, 34, 36.

[38] Д. Ярановъ, Преселническо движение на България отъ Македония и Албания къмъ източнитеѣ български земи презъ 15. до 19 в., во: „Македонски преглед“, VIII, 2 и 3, София, 1932, 63–115. Овде Јаранов вели дека сите преселници Бугари, односно христијани од Македонија и Албанија во источните бугарски земји, од месното население биле наречувани Арнаути.

[39] Г. Јакшиħ, Становништво Македоније у почетку 19. века (Једна неиздата статистика из 1807 г.), во: *Братство,* кн. 17, Нови Сад 1923; Kemal H. Karpat, *Ottoman population 1830–1914.* Demographic and social characteristics, London 1985, 23 и др.

Константин НИКИФОРОВ
(Москва, РФ)

ЭТНИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ НА БАЛКАНАХ В XX В.

Говоря об этнических изменениях на Балканах, нужно отметить два момента. Во-первых, следует напомнить известный факт, что существуют два взгляда на нацию. Первый – политическая гражданская нация, когда это понятие связывается прежде всего с государством и второй – этническая нация, где на первый план выходит этнокультурная близость. И этот второй подход, в отличие от Западной Европы, доминирует в ментальности восточноевропейцев. Не случайно на востоке Европы провалились все попытки сформировать гражданские нации. Безрезультатно окончилось конструирование «сложных этносов», создание югославов, чехословаков, «новой исторической общности – советского народа».

Во-вторых, в. XIX для многих балканских народов изгнание со своей территории инородцев (этнические чистки, как сказали бы мы сегодня) являлось одним из важных механизмов обретения независимости. Например, для сербов в период Первого и Второго сербских восстаний и вплоть до обретения независимости в 1878 г. принцип был один: «Чем меньше турок, тем свободнее Сербия». Но, конечно, в балканской истории изгоняли не только чужеземные захватчики, но и соседи. Известная этническая чересполосица провоцировала насильственные перемещения больших групп населения при воссоздании национальных государств и их расширении до трактуемых часто весьма расширительно этнически обусловленных границ.

Этот процесс национального разграничения, в отличие от Западной Европы, на Балканах не был никогда полностью завершен. Решающую роль в этом, в воспроизводстве межэтнической напряженности сыграло постоянное вмешательство на Балканы великих держав.

Во многом именно из-за этого в регионе остается огромное количество территориальных споров.

Все это не могло не сказаться на этнической перекройке Балкан в XX в. В его начале этнические перемещения были связаны прежде всего с двумя Балканскими войнами. Первая война в 1912–1913 гг. оказалась своего рода финальной «реконкистой», выдавливанием Турции и турецкого населения обратно в Азию, вторая в 1913 г. – межсоюзнической, дележом трофеев. Считается, что эти войны привели к насильственному перемещению более полумиллиона человек. Затем были балканские фронты Первой мировой войны, распад Османской и Австро-Венгерской империй, образование на их месте новых национальных государств как реализация модного тогда лозунга о праве наций на самоопределение.

В то же время Версальская система договоров, основанная на этом праве, не привела к ликвидации множества национальных противоречий. Новые границы снимали ряд старых противоречий, но порождали новые. При этом все балканские страны оставались многонациональными.

Для смягчения национальных противоречий был проведен обмен населением в приграничных районах. Образцом стал турецко-болгарский договор 1913 г. Были подписаны два двусторонних договора – греко-болгарская (Нейи, 1919 г.) и греко-турецкая (Лозанна, 1923 г.) конвенции[1]. Во втором случае обмен населением произошел в связи с греко-турецкой войной 1919–1922 гг. и поражением в ней Греции. Обмен населением затронул тогда почти 2 млн. человек (1,5 млн. греков и 400 тыс. мусульман). Переселение греков, проживавших в Малой Азии и Восточной Фракии, вошло в греческую историографию под названием «Малоазиатской катастрофы».

Накануне и во время Второй мировой войны политику принудительного переселения на Балканах проводили главным образом союзники Германии. Так, в 1940 г. после включения в состав Болгарии Добруджи, Македонии и Западной Фракии (ранее входивших в состав Румынии, Югославии и Греции), болгарские власти выселили около 100 тыс. румын, 300 тыс. сербов и 100 тыс. греков, переселив на их место 125 тыс. болгар. В 1943–1944 гг. новые договоры об обменах населе-

[1] *Яжборовская И. С.* Глава 1. «Регион множества народов и национальностей» в поисках единых принципов национальной политики и защиты прав меньшинств // Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944–1948. М., 2004. 17–18.

нием заключили между собой Румыния, Венгрия и Болгария: суммарное число затронутых этими переселениями людей составило более полумиллиона человек[2].

Сотни тысяч сербов были истреблены, депортированы или бежали в годы войны из так называемого Независимого государства Хорватии. Около 10 тыс. сербов было истреблено албанцами в Косово и Метохии, 100 тыс. албанцев переселилось туда из Албании и примерно такое же количество сербов бежало из этого края в Сербию[3]. Хорошо известен геноцид хорватских усташей по отношению к евреям и цыганам. На территории НГХ было убито 500 тыс. сербов, 80 тыс. цыган, более 20 тыс. евреев и несколько тысяч антифашистов различных национальностей[4]. Именно после этого в некоторых районах Хорватии и в Боснии и Герцеговины сербское население из национального большинства превратилось в меньшинство.

Трагедия европейского еврейства существенно изменила этническую картину всего континента, но особенно его восточной части, включая Балканы. В Восточной Европе доля еврейского населения сократилась после войны до 0,9%. В Венгрии осталось всего 1,5% евреев, в Болгарии – 10%. Относительно благоприятнее сложилась судьба евреев в Румынии, где уцелело 57% еврейского населения[5]. Но потом и из Румынии начался отток евреев. И если до войны в этой стране было 750 тысяч евреев, то в начале XXI в. их осталось менее десяти тысяч[6].

Не стала исключением и Россия. Как известно, к концу XIX в. в Российской империи существовала самая большая еврейская община мира. Сегодня же в России осталось немногим более 200 тыс. евреев. Фактически это означает конец того многогранного явления русско-еврейского симбиоза, которое А. И. Солженицын назвал «Двести лет вместе».

Самые крупные этнические чистки предстояло испытать по завершении войны немцам, проживавшим на территории стран Цен-

---

[2] *Полян П.* Принудительные миграции: предыстория и классификация // www.memo.ru/history/deport/polyan0.htm.

[3] *Гуськова Е. Ю.* Глава 10. Особенности национальной политики в Югославии // Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944–1948, М., 2004, 456.

[4] Vesti B92 za 22.04. 2011.

[5] *Марьина В. В., Яжборовская И. С.* Глава 12. Гулкое эхо прошлого. Послесловие // Там же, 502–503.

[6] См.: Lenta.ru. Новости. 05.11. 2010 // http://lenta.ru/news/2010/11/05/grave/.

тральной и Юго-Восточной Европы[7]. Немецкое население сначала бежало с отступающей армией, а затем в течение нескольких лет было насильственно выселено из своих домов в Польше, Чехословакии и других стран. Из депортированных немцев, преимущественно женщин, стариков и детей, далеко не все сумели добраться до Германии живыми. В Восточной Европе фактически исчезла более чем 10-миллионная довоенная немецкая диаспора. В силу массовости и большого влияния на этническую картину послевоенной Восточной Европы процесс бегства и депортации немецкого населения получил название «немецкого исхода».

Затронул этот процесс и Балканы, в частности Югославию. Еще в ноябре 1944 г. новая власть постановила лишить гражданства все немецкое население. Это решение затронуло сотни тысяч человек. Например, в Воеводине (Сербия) до Второй мировой войны было около 500 тыс. немцев. По переписи же 2002 г. в этом крае оставалось около 3 тыс. немцев, а во всей Сербии их было менее 4 тыс. Еще около 28 тыс. немцев проживало до войны в Словении. Они также практически полностью были высланы. Одновременно в ту же Воеводину в рамках так называемой аграрной реформы и колонизации на опустевшие и конфискованные земли было переселено более 40 тыс. семей из Боснии, Черногории, Македонии, Хорватии, других республик[8].

Исключение в первые послевоенные годы составила Румыния, где осталось около трех четвертей немцев[9]. Немцы стали покидать эту страну позже, уже во время правления Н. Чаушеску.

Пострадали и союзники немцев. В 1944–1948 гг. около 170 тыс. венгров были переселены в Венгрию из Словакии, Югославии и Закарпатской Украины. Происходили встречные перемещения венгерского и румынского населения. С обеих сторон было перемещено 425 тыс. человек. Тогда же около 140 тыс. итальянцев были высланы из Хорватии в Италию, а около 120 тыс. болгар – из Македонии и Греции в Болгарию. (До 1951т г. происходил встречный процесс отъезда турок из Болгарии в Турцию, который затронул более 180 тыс. человек)[10].

[7] Первыми с депортациями столкнулось немецкое население Советского Союза. После начала войны около 500 тыс. немцев были высланы из Автономии немцев Поволжья, а всего места проживания в европейской части России и Закавказье были вынуждены покинуть около 800 тыс. немцев. См.: *Ваннер Я.* Глава 2. Массовые депортации в СССР // Национальная политика в странах формирующегося советского блока, 84.

[8] *Гуськова Е. Ю.* Указ. соч., 461–464.

[9] *Марьина В. В., Яжборовская И. С.* Указ. соч., 501.

[10] Там же, 499.

В целом везде в Восточной Европе происходили попытки создания монолитных в этническом отношении государств. Отношение к национальным меньшинствам было подспудно подорвано гитлеровской Германией, которая в предыдущий период активно разыгрывала карту своего меньшинства в ряде сопредельных стран. В сложившихся после войны условиях «в международном сообществе стало преобладать мнение о целесообразности защиты не коллективных, а индивидуальных прав представителей национальных меньшинств. Считалось, что соблюдение всеобщих прав человека повсюду гарантирует одинаковую правовую защиту для всех, в том числе и малых этнических групп... Так или иначе ... в регионе многие, отделенные от основной части своей нации этнические общности долгое время были лишены коллективных прав»[11].

В послевоенное время пример попыток изменения этнического состава страны дает, например, живковская Болгария, когда в конце 1984 – начале 1985 г. более 850 тыс. болгарских граждан в результате административного давления были вынуждены сменить свои мусульманские имена на болгарские. Такое искусственно превращение турок и потурченцев в болгар привело к тому, что в 1989 г. около 300 тыс. болгарских турок покинуло страну и перебралось в Турцию. Их было бы еще больше, если бы Турция не закрыла границу[12].

Характерно, что в своих мемуарах Т. Живков не только оправдывал проводимый им курс, но и критиковал своих предшественников Г. Димитрова и В. Червенкова. Получив, по его словам, в наследство проблемы, связанные с турками, болгарами-мусульманами и цыганами, они не только не нашли решения этих поблеем, но их усугубили. Они осуществляли «„абсурдную политику“ формирования многонациональной Болгарии, что углубляло разделение ее народа и по религиозным признакам, и по образу жизни»[13].

С середины XIX и до середины XX в. решение балканских межэтнических проблем часто виделось в создание более крупных многонациональных государств, поглощавших внутри себя не только

---

[11] Там же, 503.

[12] См.: *Зудинов Ю. Ф.* «Реальный социализм» в болгарском варианте: от «сталинизма» к «живковизму» (социально-политические аспекты) // Болгария в XX веке. Очерки политической истории, М., 2003. 400.

[13] *Он же.* Глава 11. Некоторые проблемы межэтнических отношений в Болгарии в 1944–1947 гг. // Национальная политика в странах формирующегося советского блока, 487.

разные народы, но и их территориальные споры. Самый яркий пример дает Югославия, нереализованными остались многочисленные планы Балканской или Дунайской федераций. Однако в конце XX в. Тенденция оказалась диаметрально противоположной. Для решения национальных противоречий многонациональных государств их начали делить.

Напомним, что распад и развал Югославии сопровождался чередой межэтнических гражданских войн, которые постепенно распространялись с северо-запада на юго-восток бывшего государства. Перечислим их по хронологии: так называемая «десятидневная война» в Словении (июль 1991 г.), хорватская (1991–1995 гг.) и боснийская (1992–1995 гг.) войны, 78-дневная натовская война против Югославии в связи с событиями в Косово в 1999 г. И наконец, в 2001 г. в связи с усилением албанского сепаратизма горячая фаза югославского кризиса на несколько месяцев распространилась на Македонию.

В результате войн этническая карта бывшей Югославии была полностью изменена. Сказались, конечно, многотысячные человеческие жертвы, ведь в одной только боснийской войне погибло около 100 тыс. человек[14]. Однако к полному «переформатированию» этнического пространства бывшей Югославии привели больше всего этнические чистки.

В этнических чистках обвинялись преимущественно сербы, но в итоге именно они, как проигравшая сторона, пострадали от них больше других. Как это всегда и бывает, проигравшие войну платили за общие грехи.

Этнические перемещения, которые произошли на территории бывшей Югославии во время югославского кризиса, в целом достаточно хорошо известны. Вместе с тем до сих пор существуют большие расхождения в цифрах беженцев и вынужденных переселенцев.

В Словении, ставшей фактически моноэтнической еще после Второй мировой войны, после высылки немцев и итальянцев, особых этнических чисток не было. Разве что, можно вспомнить, что после получения этой югославской республикой независимости права проживать в ней лишились около 25 тыс. человек, главным образом сербы[15].

[14] Раньше считалось, что на этой войне погибло чуть ли не 200 тыс. Человек. Однако по последним данным Исследовательского документального центра в Сараево, погибло 97207 человек (39684 – гражданских лиц и 57523 – военных), из них: 64036 бошняков (мусульман), 24905 сербов, 7788 хорватов и 478 лиц других национальностей. См.: Vesti B92 za 21.06. 2007.

[15] Vesti B92 za 28.01. 2009.

В Хорватии во времена Югославии было примерно 11% сербов. Во время хорватской войны (1991–1995 гг.) хорваты изгонялись из тех мест, которые контролировались хорватскими (краинскими) сербами, а сербы – из остальной части Хорватии. По некоторым данным, всего в Хорватии было 330 тыс. хорватов, изгнанных из сербского государственного образования – Республики Сербская Краина. Из них только из Вуковара – 23 тыс. В 1991–1992 гг. было также зарегистрировано 350 хорватов, изгнанных из Воеводины, т.е. из собственно Сербии. В то же время по переписи 2001 г. по сравнению с переписью 1991 г. в Хорватии не стало 380 тыс. сербов[16]. Масштабы этнических чисток оказались сопоставимы, только хорваты смогли вернуться в свои дома, а проигравшие войну сербы – нет.

Война в Хорватии закончилась в результате двух военных операций хорватских войск весной и летом 1995 г., когда была уничтожена Республика Сербская Краина. Вначале удар был нанесен по Западной Славонии, когда, как считается, около 20 тыс. сербов бежало через мост на пограничной Саве в сербскую часть Боснии и Герцеговины. Два месяца спустя началось решающее наступление на Сербскую Краину. Отступление ее войск по всему фронту сопровождалось бегством гражданского сербского населения (свыше 200 тыс. человек) в Боснию и Югославию. Сербская Краина перестала существовать. А Хорватия превратилась по существу в моноэтническое государство, в котором осталось не более 4% жителей, принадлежавших к национальным меньшинствам[17]. Впервые за 300 и более лет в Хорватии не осталось территорий с компактным проживанием сербов. В дальнейшем кое-кто из сербов вернулся, но этот процесс нельзя назвать массовым.

Еще большие последствия для этнических перемен имела война, разразившаяся в Боснии и Герцеговине (1992–1995 гг.), где сербы составляли 32% населения, хорваты – 17% и боснийские мусульмане (боснийцы, бошняки) – 44%. В ходе войны из 4,5 млн. жителей этой довоенной югославской республики более 2 млн. покинули свои дома. Из восточной части Боснии было изгнано около 800 тыс. боснийских мусульман, из ее западной и центральной части – около 600 тыс. Сербов и из той же центральной части – около 300 тыс. хорватов.

Примерно половина беженцев покинула Боснию. Другая половина – переселилась на территории, контролировавшиеся соотечествен-

[16] Vesti B92 za 20.11. 2008.

[17] См., например: *Боич О., Сабов Д.* Мир в обмен на демократию // Итоги. 1996, 10 сентября.

никами. К сербским жителям Республики Сербской добавилось еще и около 100 тыс. сербов из Хорватии. Фактически в сегодняшней Боснии и Герцеговине и Республика Сербская, и обе части бошняцко-хорватского образования – Федерации Б и Г стали национально однородными. Сразу после войны в Республике Сербской представителей несербской национальности оставалось не более 10%. Бошняки на контролируемых ими землях составляли 80–85% населения. И, наконец, в хорватской части Федерации проживало около 98% хорватов[18].

И такое соотношение между тремя боснийскими этническими общинами в целом сохранилось. Так Центр по демографическим и общественным исследованиям в Зворнике полагает, что в Федерации Боснии и Герцеговине осталось менее 4% сербского населения. К такому выводу он пришел, анализируя результаты местных выборов в этом государстве в 2008 г.[19] Причем многократные опросы, проходившие уже в дейтонской Боснии, подтверждали нежелание большинства сербов жить в единой Боснии и Герцеговине. Аналогичным было и желание (или нежелание) хорватов. И даже бошняки, позиционируя себя как «титульная нация», выступают лишь за целостность территории Боснии и Герцеговины, но совсем не озабочены сохранением на этой территории сербского или хорватского населения.

Наконец война в Косово (1998–1999 гг.) и натовские бомбардировки сербско-черногорской Югославии (1999 г.) привели к новым волнам беженцев. Сначала, еще до нападения НАТО, мятежный край покинуло около 170 тыс. косовских албанцев, главным образом женщин и детей. Затем уже во время бомбежек еще 790 тыс. албанцев, а также 100 тыс. сербов и других проживавших в крае меньшинств. Большая часть албанцев уходили в Македонию и Албанию. Но часть из них нашли убежище в Сербии и Черногории.

В целом война НАТО против Югославии вызвала перемещение внутри Сербии и частично Черногории более 1 млн. человек. В отличие от беженцев из Хорватии и Боснии, это уже были так называемые вынужденные переселенцы, поскольку они перемещались в границах одной страны. После того, как Косово полностью перешло в руки НАТО и косовских албанцев край покинуло около 250 тысяч сербов[20]. Косово и Метохия, где и так было около 90% албанцев, стало еще

[18] *Боич О., Сабов Д.* Указ. соч.

[19] Vesti B92 za 28.10. 2008.

[20] См., например: *Гуськова Е. Ю.* История югославского кризиса (1990–2000), М., 2001, 679.

более моноэтническим образованием. Впрочем, и здесь трудно сказать что-то более точно, поскольку также долгое время не было переписи. К тому же сербские авторы к жертвам этнических чисток относят и всех тех сербов, которые, опасаясь за свою жизнь, десятилетиями покидали Косово еще до распада Югославии.

В целом считается, что за годы югославского кризиса со своих мест было прямо или косвенно изгнано около 4 млн. человек[21]. Как упоминалось, больше всех пострадали сербы. Сербия оказалась даже на первом месте в Европе по количеству беженцев и вынужденных переселенцев. По данным сербского Комиссариата по делам беженцев, после окончания всех войн Сербия приютила 830 тыс. людей, изгнанных из родных мест[22]. Для 8-миллионного населения Сербии это была огромная цифра – каждый десятый.

Сегодня ситуация уже заметно изменилась. Но и через 16 лет после окончания войн в Хорватии и Боснии, и через 11 лет после натовских бомбардировок в Сербии зарегистрировано более 300 тыс. беженцев и вынужденных переселенцев – 97 тыс. беженцев из Хорватии и Боснии и 236 тыс. вынужденных переселенцев из Косово. Раньше беженцев из Хорватии и Боснии было около полумиллиона миллиона, но за последние годы более 200 тыс. беженцев получили гражданство Сербии, другие – возвратились в родные места. Причем количество вернувшихся в Боснию намного превосходит тех, кто вернулся в Хорватию. А в самом незавидном положении оказались около 20 тыс. человек, которые были изгнаны из своих домов в Косово, но переселились не в собственно Сербию, а в другие сербские анклавы этого края[23].

Существующее на сегодняшний день положение вряд ли изменится в обозримом будущем. Согласно проведенным опросам, только 5% из беженцев или вынужденных переселенцев хотели бы вернуться в места прежнего проживания.

Важно подчеркнуть, что везде на постюгославском пространстве во время череды войн и их урегулирования четко прослеживалась одна тенденция – тенденция к моноэтничности, сколько бы ни говорили об обратном, о мультиэтничности и мультикультурности многочисленные западные посредники.

Похожая ситуация наблюдается и в других странах Юго-Восточной Европы. Так, в Болгарии болгары составляют сегодня 85,3%

[21] Напомним, что население Социалистической Федеративной Республики Югославии составляло около 22 млн. человек.

[22] Vesti B92 za 18.12.2008.

[23] Vesti B92 za 05.11. 2008, 16.06. 2009, 19.06. 2009, 20.06. 2009.

населения, а в Румынии румын еще больше – 89,5%. То же самое можно сказать и про центральноевропейские страны: в Венгрии – 98% венгров, в Польше – 97% поляков, в Чехии – 94,4% чехов, в Словакии – 85,7% словаков. Иная картина наблюдается только в Македонии, где 67% относят себя к македонцам, 29,9% – к албанцам[24].

Эта тенденция к моноэтничности доминировала на Балканах и даже везде на востоке Европы весь XX век. Распались многонациональные империи, затем многонациональные государства. Фактически исчезли два общих для стран этого региона национальных меньшинства – евреи и немцы. Сильно подорвано и третье региональное национальное меньшинство – цыгане.

Такая тенденция существенно отличат восточноевропейский регион от Западной Европы, в которой особенно в послевоенный период заметно увеличилась мультиэтничность. Новая ситуация создается вступлением стран Центральной и Юго-Восточной Европы в Европейский союз, где эти противоположные тенденции неминуемо пересекутся. Будущее покажет, к чему это приведет. Но даже отъезд многочисленных болгарских, румынских и других цыган на Запад, показывает, что отмеченные нами тенденции продолжают существовать.

Попутно заметим, что Россия в какой-то степени вписывается в оба этих процесса. В процентном отношении русских в России больше, чем в Советском Союзе. И таким образом, Россия повторяет путь всей Восточной Европы. В то же время дает о себе знать имперское прошлое, хотя Советский Союз и был государственным образованием особого рода. Приезд в бывшую метрополию выходцев из бывших национальных окраин на глазах увеличивает мультиэтничность России. И в этом плане Россия идет по стопам Великобритании, Франции, Нидерландов и других стран Западной Европы.

[24] *Марьина В. В., Яжборовская И. С.* Указ. соч., 510.

Ольга НИКОЛАЕВА ИСАЕВА
(Саратов, РФ)

БАЛКАНО-МАКЕДОНСКИЕ СЮЖЕТЫ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Балканская тематика традиционно занимает приоритетное место в исследованиях российских историков. Во многом это связано со значением балканского региона во внешней политике России, особенно в ее имперский период, когда она выступала как одна из ведущих держав мира. Тогда Балканы рассматривались Россией как зона ее важнейших интересов, связанных с обеспечением собственной безопасности и поддержанием великодержавного престижа. Не случайно, все войны, которые империя вела в течение второго и последнего века своего существования, за исключением русско-японской войны 1904–1905 гг., были связаны с достижением контроля над этим регионом. Но Балканы, как известно, так и остались для Российской империи недостижимой целью, став, в конечном счете, для нее капканом, ловушкой, выбраться из которой она не смогла.

В ушедшем столетии внимание отечественных исследователей, скованных марксистскими схемами, уделялось в основном социально-экономическим вопросам, национально-освободительной борьбе балканских народов со своими угнетателями и той помощи, которые эти народы получали от России (СССР). В постсоветский период, когда более доступными стали архивные материалы и появилась возможность их объективной и беспристрастной трактовки, тематика балканских исследований заметно расширилась, начался пересмотр многих традиционных взглядов. Наметился переход от конкретно-исторических работ к обобщающим исследованиям, работам концептуального плана.

В работах по внешнеполитической проблематике началось определение подлинных национально-государственных интересов России (СССР) и степени их соответствия реальной политике в балканском регионе, выяснение соотношения в ней геостратегических, идейно-политических и этических соображений. Следует отметить, что в это время российские исследователи, по сути, впервые обратились к ключевой проблеме Балкан конца 19-начала 20 вв. – македонской. Эта проблема, в силу ряда причин политического характера, относилась в СССР к числу «табуированных.

Автор данной статьи не ставит своей целью анализ всех работ последнего времени по балканской тематике, да это и невозможно сделать в рамках одной статьи. Цель, куда более скромная, – обзор проблематики и синтез некоторых ключевых идей современной историографии, связанной как с внешней политикой Российской империи на Балканах, так и с наиболее важными моментами развития этого региона на рубеже 19–20 веков, периода отличающегося динамизмом исторического процесса и радикальными переменами.

Хорошо известно, что претензии России на ведущую роль в регионе обосновывались религиозной и этнической общностью русских с большинством населения полуострова, находящегося под властью Османской империи. Эта общность способствовала трансформации традиционной имперской идеи верховного покровительства в освободительную миссию царизма по отношению к балканским христианам. Необходимо особо подчеркнуть, что российские дипломаты неустанно заявляли об отсутствии у России территориальных претензий на Балканах, и это положение стало постоянной константой ее политики. Реализовать свои геополитические интересы, то есть обеспечить свободу мореплавания своему флоту через Босфор и Дарданеллы, Россия стремилась в первую очередь путем политического доминирования на Балканах, через систему протекторатов и зон влияния.

В литературе широко распространенно представление о непреходящем намерении русских царей захватить Константинополь и проливы. Однако следует отметить, что открыто правящие круги России никогда на них не посягали, хотя и именовали контроль над ними «прекрасной мечтой», «национальным идеалом». К тому же с точки зрения экономики, связанной с функционированием торговых путей, проблема проливов фактически была решена Россией в 19 веке.[1]

[1] Орешкова С. Ф., Ульченко Н. Ю., *Россия и Турция: проблема формирования границ,* М., 2006, 174–175.

Первоначально главной духовной и культурной связью России и Балкан была религия, но во второй половине 19 в. значение православия в качестве связующего звена между Россией и балканским населением заметно ослабло. С этого времени и в политике, и в общественной мысли стал набирать силу фактор этнического единства, осознание славянской общности. Все идейно-политические течения, развивавшиеся на этой основе (панславизм, славянофильство, неославизм), отличали патернализм, убеждение в особой провиденциальной роли России.

Помимо идеологии важную роль в политике России на Балканах играл моральный фактор. Уникальное чувство родства с православно-славянскими народами Балкан заставляло все российское общество с искренним сочувствием и интересом относиться к положению и судьбам местного населения, защита которого воспринималась как нравственный долг, как дело чести. Причем, если в 19 в. значительная часть общества, охваченная славянофильством, была увлечена мессианской идеей освобождения «единоверных и единокровных братьев» из-под турецкого ига, то к началу 20 в. исторической миссией России стала считаться защита балканского славянства от германизма. Подобные настроения в обществе помогали формированию во внешнеполитической деятельности царской дипломатии весьма характерного приема, состоявшего в придании почти абсолютного значения фактору этноправославного славянского единства

Современные исследователи, обратившиеся к теме этнического и конфессионального родства южных славян и основного населения России, уже не ограничиваются традиционным подходом к его изучению в виде обстоятельного описания всенародного сочувствия и поддержки, с максимальной силой проявляющихся в России в период международных балканских кризисов. Они пытаются найти новые подходы к пониманию сути этого уникального явления, природы его возникновения. Ряд исследователей приходит к выводу, что этнорелигиозное славянское братство было фактически фантомом, мифом, причем мифом востребованным властью и государственной идеологией, а затем и общественным мнением. Так, рассматривая конкретную ситуацию времен Балканских войн 1912–1913 гг., молодой исследователь из Саратова Н. Учаева выявляет значительный разрыв между пожеланиями российской дипломатии и результатами, получившимися в действительности. Автор ставит ряд важных вопросов: почему такой разрыв имел место, что подпитывало мифологические образы, делая их не

только жизнеспособными, но и востребованными.[2] В этой, да и в других статьях сборника, изданного в Саратове, авторами проявляется неудовлетворенность тем, что над «действительными национально-государственными интересами России» преобладали идеологические: об освободительной миссии старшего брата, о провиденциализме и мессианстве.[3]

Известный исследователь С. Романенко отмечает, что не только Россия, но и балканские славяне для достижения своих целей часто апеллировали к славянской солидарности, при этом вкладывая в это понятие свой смысл. Так, если на берегах Невы панславистские идеи воспринимались в качестве инструмента осуществления мессианской роли России на Западе, то сами славянские народы, настроенные весьма прагматично, считали их средством обеспечения своих национальных интересов при содействии могущественной Российской империи.[4]

Общепризнанным в историографии является тот факт, что Россия самым непосредственным образом участвовала в восстановлении государственности балканских народов. Не жалея крови своих солдат и финансов, Россия под знаменем защиты православия и славянства сыграла решающую роль в деле обретения греками, сербами, черногорцами, румынами и болгарами независимости. Вполне естественно, что Россия рассчитывала приобрести в лице освобожденных ею балканских народов благожелательных союзников и укрепить свои позиции на Балканах. Между тем хорошо известно, что Россия, вопреки своим ожиданиям, не обрела опоры в молодых балканских государствах, обязанных ей достижением своей независимости. Балканцы, охотно принимая русскую помощь для освобождения от османского ига, не проявляли склонности следовать в дальнейшем в фарватере российской политики. Поэтому по мере роста самостоятельности молодых балканских стран наступало охлаждение, а то и отчуждение в российско-балканских отношениях.

---

[2] Учаева Н. А., *Мифы и реалии Балканских войн 1912–1913 гг. на страницах русской периодической печати* / Славянский сборник. Саратов, 2009, 118.

[3] Исаева О. Н., *Балканская ловушка для Российской империи; Кочуков С. А., К вопросу о военной помощи России странам Балканского полуострова в середине 70-х гг. 19 века;* Ланник Л. В., *Первая мировая война и исторические судьбы зарубежных славянских народов* / Славянский сборник, Саратов, 2009.

[4] Романенко С., *Югославия, Россия и «славянская идея».* Вторая половина 19 – начало 21 века, М., 2002, 59–62.

Конкретные исследования истории взаимоотношений России с Грецией, Болгарией, Румынией, Сербией в 19 в., проведенные отечественными историками, выявляют следующую закономерность: когда помощь России имела облик благотворительности, отношения оставались на достаточно хорошем уровне, но как только Россия пыталась перевести ее в плоскость политического влияния, да еще сделать это влияние прочным и постоянным, элита этих стран вспоминала об альтернативности внешнеполитических отношений и всячески пыталась избавиться от навязчивого покровителя.

Анализируя причины такого неблагоприятного для России положения многие современные исследователи, в первую очередь, стали отмечать слабость экономических позиций России на Балканах. Россия, уповавшая, прежде всего, на идеологические и военные рычаги, явно недооценивала финансово-экономические, к использованию которых интенсивно прибегал более рационально мысливший Запад. Но не только экономические перспективы влекли балканскую элиту на Запад, ее, несомненно, привлекали и европейские порядки: конституционный строй, парламентский режим, гласность, набор гражданских свобод. И чем дальше, тем больше царская Россия проигрывала своим конкурентам на почве экономического, политического и даже отчасти идеологического противостояния. Росту популярности западных либеральных взглядов России в конце 19 в. нечего было противопоставить, кроме панславистских идей.[5]

После тяжелой русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Россия уже не находила в себе сил, чтобы активно и решительно влиять на судьбу балканских народов и была вынуждена ограничиться политикой сохранения статус-кво, которую балканские славяне не понимали и не принимали. Расхождения национально-государственных интересов молодых балканских монархий и их освободительницы – Российской империи – воспринималось в русском обществе, в основном, на эмоциональном уровне, как проявление «неблагодарности» славян и как следствие враждебных происков иностранных держав. После русско-турецкой войны 1877–1878 гг., которая явилась и вершиной силовой балканской политики России, и ее самым горьким дипломатическим поражением, в русском обществе началось четкое размежевание на тех, кто призывал к прагматизму и рационализму, и тех, кто оставался сторонником традиционной, безоговорочной поддержки балканских славян.

---

[5] См. Виноградов В. Н., *Балканская эпопея князя А. М. Горчакова.* М., 2005.

Следует отметить, что попытки найти баланс между геополитическими, практическими соображениями и идеалистическими устремлениями, в которых на первое место выдвигалась идея защиты братьев по крови и вере, имели место на протяжении всего внешнеполитического курса России на Балканах. И в разные периоды времени соотношение между этими двумя факторами (прагматизмом и этноконфессиональными иллюзиями) было различным, доминировал то один, то другой, что придавало российской политике на Балканах двойственность, отмечаемую всеми исследователями. Противоречия между интересами Российской империи и балканских стран, анахронизм доктрины славянской взаимности в начале 20 века стали уже вполне очевидными. Но все попытки последних царских министров иностранных дел отойти от православно-славянофильской основы балканской политики России, заменив ее прагматическими, геополитическими видениями интересов Российской империи на фоне усилении конфронтации между великими державами потерпели провал.[6] События на Балканах летом 1914 г. вновь побудили правителей России вспомнить о своей «исторической миссии» в отношении славянства. Выполнение этой миссии, ставшей для России непомерным бременем, свидетельствовало о притуплении у правящей элиты инстинкта самосохранения.

История сложилась так, что к концу 19 в. все балканские страны (за исключением Черногории) оказались в сфере влияния Запада и основным соперником России на балканском пространстве стала Австро-Венгрия. Ухудшение русско-австрийских отношений приобрело столь необратимый характер, что его не могли изменить даже периоды вынужденного сотрудничества на почве тех же балканских конфликтов. С усилением противоречий между этими двумя «наиболее заинтересованными в балканских делах державами» появились и первые признаки раскола Европы на два противоположных блока, начали формироваться «ментальные планы» войны.[7] Неудачная попытка России договориться с Австро-Венгрией о разделе Балкан на сферы влияния и обеспечить режим проливов в 1908 г., приведшая к Боснийскому кризису, только ухудшила ситуацию и спровоцировала рост аппетитов среди политиков германо-австрийского блока[8].

[6] Романенко С. А., Ук. соч., 68.

[7] Улунян Ар. А., *Мировая война могла начаться на Балканах в 1902 г?* // Средняя Европа. Проблема международных и межнациональных отношений 12–20 вв., СПб., 2009, 256.

[8] Айрапетов О. А., *Внешняя политика Российской империи (1801–1914)*, М., 2006, 623.

Попытка России объединить под своим началом балканские страны для создания «пояса безопасности» на Юго-Востоке Европы закончилась не менее печально. Российскую дипломатию, задумывавшую Балканский союз как систему «коллективной безопасности» для сдерживания Австро-Венгрии, для блокировки военно-максималистского решения македонской проблемы, вновь подвели неизжитые иллюзии 19 века. Участники союза опрокинули все расчеты Петербурга и взяли курс на войну с Турцией. Россия, несмотря на все предпринятые усилия, не смогла предотвратить кровопролитие на Балканах: балканские монархи, действуя зачастую вопреки воли России, продемонстрировали свою самостоятельность и тем самым похоронили иллюзию о ведущей роли России в славяно-балканском мире. В огне братоубийственной межсоюзнической войны 1913 г., ставшей апогеем соперничества балканских стран за Македонию, окончательно сгорел миф о «славяно-православном братстве». Эта война стала и своеобразным эпилогом этапа самостоятельного существования молодых балканских стран, начало которому положила русско-турецкая война 1877–1878 годов.

Эта последняя война с Османской империей, вошедшая в историю как «освободительная», традиционно пользуется особым вниманием российских исследователей. Для нынешнего этапа изучения русско-турецкой войны 1877–1878 гг. характерны не только выявление ее малоизвестных реалий, но и поиски новых, дополнительных ее характеристик. Стали писать о том, что во многих отношениях эта война была парадоксальной. Например, это была, первая в российской истории война, которая началась вопреки воле императора и большинства министров, под мощным давлением общественного мнения. В первый раз в истории России общество втянуло самодержавие в войну, во всяком случае, выступило решающим фактором втягивания[9].

Для отечественных историков стало уже традицией противопоставлять прелиминарный мирный Сан-Стефанский договор, подписанный весной 1878 г., Берлинскому трактату, подведшему окончательную черту под войной три месяца спустя. При этом первому документу давалась высокая оценка, а второму – резко критическая. Берлинский трактат представлялся как крупное дипломатическое поражение России и вынужденное подчинение Западу. Всегда отмечалось, что Берлинский трактат также грубо попрал и национальные интересы

[9] Виноградов В. Н., *Русско-турецкая война 1877–1878 гг.: власть и общество* // „Славяноведение“, № 5, 2008.

балканских народов. Хотя эта характеристика сохранилась в ряде новейших работ[10], все же в большинстве современных исследований по данной теме присутствует более взвешенная оценка названных договоров. Теперь признается, что Берлинское урегулирование при всех его недостатках можно считать оптимальной развязкой Восточного кризиса в сложившихся условиях того времени. Сан-Стефанский же договор в случае его реализации был способен лишь обострить напряженность на Балканах, так как против него выступили не только все западные державы, но и все балканские страны[11]. В. Дегоев пишет: «Каким бы триумфальным не казался Сан-Стефанский договор для России, он слишком явно нарушал равновесие сил на Балканах и слишком явно закладывал основу для нового столкновения – в лучшем случае по сценарию Балканских войн начала 20 века, в худшем – по сценарию Первой мировой войны»[12].

С решениями Берлинского конгресса, оставившими сердцевину Балкан – Македонию – под властью Османской империи, практически все исследователи связывают появление новой международной проблемы – македонской, ставшей частью Восточного вопроса. К началу 20 в. эта проблема, связав интересы не только всех стран региона, но и практически всех великих держав, стала ключевой для судеб региона[13]. Осмысливая исторический феномен «македонского вопроса», отечественные исследователи совершенно справедливо отмечают, что этот вопрос в разные исторические периоды имел различное содержание. Сложилось устойчивое представление, что после 1878 г. главным было политическое содержание, то есть политическое будущее трех македонских вилайетов, на обладание которым претендовали все соседние государства. Политическая составляющая неизбежно вызывала актуализацию и другого аспекта македонского вопроса – этнического, связанного с определением национальной принадлежности местного славянского населения. В ряде работ убедительно показывается, что неопределенность национального самосознания, присущая преобладающей части македонских селян, создавала благоприятную почву для

[10] *Балканский узел, или Россия и «югославский фактор» в контексте политики великих держав н а Балканах в 20 веке*, М., 2005, 11.

[11] *Очерки истории министерства иностранных дел России*, М., 2002, Т. 1, 386. История внешней политики России. Вторая половина 19 века. М., 217. Виноградов. В. Н., *Балканская эпопея князя А. М. Горчакова*, М., 2005, 270.

[12] Дегоев В. В., *Внешняя политика России и международные системы: 1700–1918 гг.* М., 2004, 350

[13] См. В *«пороховом погребе Европы» 1878–1914*, М., 2003.

деятелей болгарской, греческой и сербской пропаганд, а те в свою очередь способствовали развертыванию в Македонии этномотивированного терроризма[14].

Исследователи много внимания уделяют изучению путей разрешения македонской проблемы, предлагавшихся в конце- 19- начале 20 вв. как внешними, так и внутренними силами. При этом они отмечают, что если в европейских столицах, в первую очередь в Петербурге, преобладало стремление к постепенному ее решению с использованием традиционных политико-дипломатических средств, то на Балканах предпочитали быстрое и окончательное разрешение этой проблемы насильственными средствами. Магистральная линия великих держав в отношении Турции и ее христианского населения заключалась в требованиях проведения реформ с целью улучшения положения православных. Таким путем великие державы, включая Россию, надеялись сохранить статус-кво на Балканах. Исследователи при этом подчеркивают, что поддержание статус-кво на Балканах не было целью политики Петербурга, последний выступал сторонником охранительной и выжидательной политики, чтобы в будущем при более благоприятном положении как внутри страны, так и на международной арене иметь полную свободу действий в этом регионе[15].

Рассмотрение подходов российской дипломатии к решению македонского вопроса показывает, что на протяжении нескольких десятилетий, отделявших рождение македонской проблемы в 1878 г. до ее разрешения в 1913 г., они значительно менялись, сохраняя при этом такие сущностные элементы как реформирование края с перспективой его автономии. История того времени наглядно показала, что наиболее радикальные варианты решения македонского вопроса (будь то объединение с Болгарией, задуманное в 1878 г или представление Македонии широкой автономии, планируемое в 1908 г.) имели минимальные шансы на успех. Поэтому российская дипломатия стремилась держать македонский вопрос в подвешенном состоянии в лоне постепенных

[14] Исаева О. Н., *Национальное самосознание славянского населения Македонии в начале 20 века.* // Славяноведение. 2002. № 3. Ямбаев М. Л., *Сербская политика в Македонии на рубеже 19–20 вв. глазами русских консулов* // двести лет новой сербской государственности: к юбилею начала Первого сербского восстания 1804–1813 гг., СПб., 2005; Он же. *Четы Внутренней македонской организации на начальном этапе деятельности* // „Славяноведение“, 2006. № 1.

[15] Рыбаченок И. С., *Россия и Австро-Венгрия на Балканах: соперничество и сотрудничество на рубеже 19–20 вв.* // Европейский альманах. История, традиции, культура, М., 2006.

мирных преобразований, осуществляемых под ее контролем совместно с другими заинтересованными державами. Акцент делался на постепенном реформировании всех сторон жизни края с перспективой придания ему автономного статуса и возможной кантонизации. Понимая, что развязать этот гордиев узел Балкан невозможно из-за недостижимости удовлетворения каждой заинтересованной стороны, российская дипломатия в начале 20 в. пыталась чуть его ослабить и отложить на отдаленное будущее «окончательное» разрешение проблемы. Таким образом, расчет делался на длительное и постепенное решение македонской проблемы, важным считался сам процесс (урегулирование), а не результат (разрешение). Однако, предлагавшийся Россией промежуточный вариант не имел шансов на реализацию в силу тогдашних политических реалий, хотя именно он на тот момент представлялся наиболее гибким вариантом решения македонского вопроса[16]

Исследователи, занимающиеся историей национально-освободительного движения на Балканах, всегда подчеркивали, что русская дипломатия, традиционно проявлявшая готовность оказывать национально-освободительному движению братьев-славян моральную поддержку, этим и ограничивалась; ее отношение к любым революционным действиям на полуострове столь же традиционно было резко отрицательным. Один из исследователей революционного движения в Македонии Д. Лабаури, не скрывает своей неудовлетворенности из-за нежелания царского правительства оказывать ему поддержку. Подобные действия, по мнению этого уральского историка, вели к утрате влияния России на Балканах и переориентировали революционеров на другие великие державы, от которых они ждали, так же впрочем безуспешно, помощи в освобождении Македонии.

Анализируя отмеченные статьи О. Исаевой и Д. Лабаури, Р. Гришина приходит к выводу, что тупиковыми оказались оба пути решения македонской проблемы – и революционный и эволюционный (мирный). В первом случае у балканских революционеров не хватало собственных сил, а решению вопроса дипломатическими и политическими способами мешало недоверие великих держав друг у к другу и их соперничество в регионе. В результате была открыла дорога к военному решению проблемы силами самих балканских государств. Взяв инициативу в свои руки и объединившись против Турции в 1912 г., они

[16] Исаева О. Н., *От войны к войне: проблема Македонии в русско-болгарских отношениях (1878–1913)* // Болгария и Россия между признательностью и прагматизмом, София, 2008, 251, 261.

освободили Македонию, но затем передрались между собой из-за добычи. Истребительная война на Балканах очень быстро приобрела мировой характер. Анализируя подобное развитие событий, Гришина задается вопросом: а стоило ли дипломатии великих держав затягивать кризисную ситуацию на полуострове и испытывать долготерпение балканцев? Может быть ей следовало бы серьезнее отнестись к жела ниям и требованиям молодых балканских государств и не упускать ини циативы из своих рук?[17]

Детально разобраться в сложнейшей ситуации в Македонии ру бежа веков вознамерился молодой самарский историк А. Сквозников.[18] Автор задался целью показать жесточайшую идеологическую, поли ти ческую и вооруженную борьбу балканских народов за македонские земли и раскрыть, таким образом, корни современных этнических и межконфессиональных конфликтов на Балканах. Это важно потому, что события тех лет в Македонии, во многом сформировали тот образ Балкан как земли «огня и меча», который сохранился и в наши дни. Отмечая важность македонской проблемы в системе международных отношений начала 20 века, автор пишет, что «именно македонские земли явились первым полем для эксперимента по деятельности своеобразного «ограниченного контингента» вооруженных сил европейских держав, контролирующих ход проведения реформ в Османской империи. Таким образом, более ста лет на Балканах используется эта форма международного урегулирования балканских кризисов.

Правда, оценка реформенной акции великих держав под руководством России и Австро-Венгрии в Македонии в период с 1094–1908 гг., вызвала у Сквозникова определенное затруднение. В начале своей работы он пишет о «громоздкости и неэффективности этого варианта урегулирования конфликта», а в заключении делает вывод, что в сложившейся международной обстановке начала 20 века подобная политика была наиболее оптимальным вариантом внешнеполитического курса, реализуемого Россией как на Балканах в целом, так и в Македонии в частности[19]. Подобная противоречивость в выводах относительно реформенной акции великих держав в Македонии свидетель-

---

[17] Гришина Р. П., *Заметки об изданиях, посвященных 130-летию русско-турецкой войны 1877–1878 гг. и Освобождению Болгарии.* // „Славяноведение“, № 3, 2010.

18 Сквозников А. Н., *Македония в конце 19-начале 20 века – яблоко раздора на Балканах,* Самара, 2010.

19 Там же, 3, 155.

ствует о необходимости продолжения исследования и дальнейшего осмысления проблемы.

Главной исследовательской установкой коллектива ученых Института славяноведения РАН в последнее десятилетие стал феномен «человека на Балканах» в ходе процесса модернизации. Актуальность обращения к теме «Homo balkanicus» в плане проявления его социальных и психологических особенностей, мироощущения и ментальности в изменяющихся исторических условиях определяется необходимостью объективного осмысления ключевых моментов истории балканских народов на основе современного уровня научных знаний. В рамках этого крупномасштабного коллективного проекта была издана целая серия книг, посвященных различным аспектам балканского феномена модернизации. Многообразие сюжетов, отражение позиций разных слоев внутри обществ отдельных балканских стран, а также показ внешнеполитических факторов – все это предопределяет ценность работы, проделанной авторским коллективом, содействует углубленному раскрытию сложнейших процессов модернизации на Балканах.

Особое внимание исследователи уделили проблеме политической модернизации, строительству и функционированию национального государства на Балканах, что было главной задачей балканских народов после 1878 г., когда большинство из них получило полную самостоятельность или автономию. Авторы убедительно показывают, что внедрение на балканской почве западной политической модели с ее важнейшими конструктивными элементами, превратившееся в своего рода «институциональную революцию», стало для каждого балканского народа сложнейшей и крайне трудоемкой задачей. Они отмечают, что синдром отягощенной социально-культурной наследственности и степени цивилизационно-культурного развития самого «балканского человека» непосредственным образом отразился на том, какого рода государства могли появиться в этом регионе Европы в рассматриваемый период времени. Иначе говоря, результаты «европеизации Балкан» оказались далеко не адекватными тем образцам, к воплощению которых стремились ее инициаторы[20].

Много внимания авторы коллективных трудов указанной серии уделяют дилемме, вставшей перед балканскими странами в начале 20 века: война или модернизация. Элита балканских стран, поставленная перед подобным выбором, высказалась при значительной поддержке

[20] *Человек на Балканах и процессы модернизации.* Синдром отягощенной наследственности (последняя треть 19 – первая половина 20 в.), СПб., 2004.

общества в пользу войны, что и привело к череде кровопролитных войн на Балканах в период 1912–1918 гг. Этот выбор, уводящий балканские народы в сторону от важнейших действительно национальных задач экономического и социокультурного строительства, способствовал консервации традиционного состояния балканского общества и затормозил его движение по пути действительной модернизации.[21]

Авторы приходят к заключению, что новым балканским государствам следовало бы сосредоточить усилия правящих кругов не на внешних, а на проблемах внутреннего развития своих стран, ибо поиски путей решения задачи «освобождения и объединения» отвлекали слишком много средств и внимания. Особо выделяется то обстоятельство, что в силу ряда причин ни одно государство на Балканах не сумело сформировать четкой государственной цели до начала Балканских войн, изменивших вместе с Первой мировой войной ход модернизации в регионе[22]. Правящие круги балканских стран ни до этих войн, ни после них так и не овладели способностью выдвигать назревшие, настоятельные и адекватные уровню развития страны и ее населения национальные проекты. Скорее они были склонны к поспешным, волюнтаристским действиям эмоционального характера.[23]

Исследуя модернизационный процесс на примере Болгарии, Р. Гришина объясняет, в силу каких причин единственной целью, которую балканским государствам удалось четко сформулировать, оказалась военная. В этих государствах, сразу после их освобождения, в течение нескольких десятилетий культивировался великодержавный «национальный идеал» в виде объединения целостного народа. В числе других причин автор отмечает милитаризованность сознания балканцев, связанную с необходимостью постоянно обороняться от османских завоевателей, а также влияние первичной матрицы, впитавшей в себя особенности жизни горцев. Поэтому четничество на Балканх превратилось почти в повседневную практику, а террор и насилие стали широко использоваться а политических целях.[24] Анализируя детали

[21] *Человек на Балканах.* Социокультурные измерения модернизации на Балканах (середина 19 – середина 20 в.), СПб, 2007, 11.

[22] *Человек на Балканах.* Государство и его институты: гримасы политической модернизации (последняя четверть 19–начало 20 вв.) СПб, 2006.

[23] Там же с 10 Человек на Балканах. Власть и общество: опыт взаимодействия (конец 19 – начало 20 в.), СПб, 2009 (?), 25.

[24] Гришина Р. П., *Лики модернизации Болгарии (Бег трусцой по пересеченной местности),* М., 2008.

политической модернизации Княжества Болгария, Гришина выделяет особую роль армии и школы в модернизирующемся обществе, а также нелигитимных органов и организаций, обладавших немалым политическим влиянием. К числу последних автор относит различные македонские организации от ВМОРО до ВМОК

Особую ценность работе Р. Гришиной придают не только обращение автора к дискуссионным вопросам, но и его манера высказывать собственное мнение в осторожной и предположительной манере, призывая тем самым читателя к размышлениям. Осмысливая достижения болгарской и российской историографии Р. Гришина возвращается к обсуждению важной темы, связанной с процессом образования наций на Балканах. руководствуясь целью привлечь внимание к сложным и требующих углубленного изучения вопросам. Автор очень точно замечает, что «в условиях Балкан с их этнической чересполосицей, с частой вынужденной миграцией населения с места на место, из страны в страну особенно трудно определить, когда «начинается» собственно нация, а также затруднительно сказать, когда строительство ее более или менее состоялось».[25]

Стремясь привлечь внимание читателя к некоторым аспектам образования болгарской нации, формирования болгарского национального самосознания, понимания собственной идентичности, автор приводит интересные данные о значительной фрагментарности болгарского общества в территориальном смысле, о большом этническом его разнообразии, о сохранении регионального характера этнического самосознания в соответствии с административным делением османской империи и так называемыми историческими областями.[26] По мнению Р. Гришиной, едва ли правильно говорить о консолидации болгар в нацию в период не только предшествовавший Освобождению, но и в последующие два десятилетия, указывая, что этот вывод был характерен для болгарской историографии конца 70-х гг. и поддерживался некоторыми отечественными исследователями.

Р. Гришина касается и «очень деликатной и даже щепетильной проблемы – о действительной глубине национальных чувств широких болгарских масс, поколения которых, как пишется во всех болгарских учебниках, мечтали об объединении и с надеждой ждали «часа икс». Действительно, пишет автор, в историографии с давних пор утвердилось мнение о «взрыве национальных чувств», о всеобщей народной

[25] Там же., 101.

[26] Там же., 119

поддержке грядущей войны за освобождение порабощенных болгарских братьев. Эта версия, отстаивавшаяся в болгарской и в российской литературе, представляется автору верной лишь отчасти, поскольку крестьянство, составлявшее большинство населения станы и недовольное набиравшим силу милитаризмом, сдержанно относилось к военному способу решения македонского вопроса. Решающую роль в развязывании войны, по мнению Гришиной, сыграли «македонствующие», военные круги и некоторые партии, слывшие патриотическими.[27]

Следуя антропологическому принципу, отечественные ученые проявили в последнее время особый интерес к личности и ее роли в истории. Этот интерес вполне оправдан, поскольку уравновешивает прежний крен в сторону абстрактных изысканий из истории классов, социальных групп, их борьбе за смену общественных формаций. Усилиями целого коллектива авторов была создана галерея наиболее ярких лидеров стран Центральной и Юго-Восточной Европы, объединенных идеей объединения нации и создания единого государства[28]. Герои этой книги, вошедшие в пантеон национальной истории, выступили на авансцену истории в переломную для всего континента эпоху, центральным событием которой стала Первая мировая война. Именно с ней они связывали окончательное решение «своего» национального вопроса, реализации «национального идеала». На конкретных жизненных примерах рассмотрено значение субъективного фактора в ситуации, когда история поставила страны региона перед судьбоносным выбором: война или модернизация

В названном издании впервые в отечественной литературе создан портрет знаковой фигуры для Болгарии и Македонии – Т. Александрова, профессионального революционера-террориста, принимавшего самое непосредственное участие во всех перипетиях македонского вопроса.[29] Еще до недавнего времени в исторической и мемуарной литературе (главным образом болгарской) Т. Александрова либо превозносили и хвалили, либо ругали, а его деятельность замалчивали,

[27] Там же., 183–187, 196–198.

[28] *До и после Версаля*. Политические лидеры и идеи национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе, М., 2009.

[29] Гришина Р. П., *Между Болгарией и Македонией: идеи и практика Тодора Александрова (миф о легендарном болгарском патриоте)* // До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе, М., 2009.

он побывал и героем национально-освободительной борьбы, и военным преступником. Основываясь на недавно введенные в научный оборот болгарскими специалистами документальные материалы, автор соответствующей статьи Р. П. Гришина попыталась воссоздать объективный образ этого крайне неоднозначного политического деятеля, воинствующего революционера, с помощью циничных провокаций с массовыми жертвами в Македонии проложившего путь к войне на Балканах. Развенчивая «миф о легендарном болгарском патриоте» Гришина задается вопросом: чего же хотел в действительности Александров – свободы Македонии или власти над ней? Чем была для него Болгария? Дать прямые ответы на эти вопросы, пишет автор, не получилось ни у современников, ни ныне – притом ни в республике Македония, ни в Республике Болгария.

Беглый контент-анализ рассмотренных работ позволяет уловить критическое отношение авторов к предшествующей во многом идеологизированной литературе, стремление взглянуть на историю региона и российско-балканских отношений под иным, чем прежде, углом зрения, обратиться к дискуссионным вопросам. Конечно, далеко не все выдвигаемые авторами вопросы получили окончательное разрешение на страницах современных изданий, но сама их постановка имеет несомненно позитивное значение для дальнейших научных исследований. Отрадное впечатление производит и факт, что помимо центра в стране стали складываться самостоятельные научные центры по изучению балканских проблем, расположенные в Поволжье (Самара, Саратов) и на Урале (Екатеринбург).

Елена ГУСКОВА
(Москва, РФ)

СУДБИНАТА НА МАКЕДОНЦИТЕ – ЖРТВИ НА РЕПРЕСИИТЕ ОД КОНФЛИКТОТ СТАЛИН–ТИТО

Конфликтот од 1948 г. им нанесе сериозна штета не само на советско-југословенските односи, но се одрази и на внатрешно-политичката ситуација во Југославија. Требаше да се навикнуваш, условно речено преку ноќ. Секој граѓанин на големата и многунационална Југославија требаше лично за себе да реши за кого е: за Тито или за Сталин. Да се одговори на тоа прашање беше тешко. Сталин беше симбол на победата над фашизмот и цврстото воено другарство. Суштината на конфликтот не му беше јасна на обичниот човек. Кога сепак требаше да даде одговор на тоа прашање, многумина одговараа: за Русија. Таков одговор не му одговараше на раководството на Југославија, и луѓето се наоѓаа зад решетки. Тркалото на репресивниот механизам почна да се врти со несвојствена брзина, бидејќи цврстите луѓе и непоколебливите комунисти не сакаа да ги менуваат своите убедувања. Бројот на уапсените растеше, и резултираше со создавање на цел систем на концентрациони логори.

Архивите содржат големо количество документи за репресиите до 1948 г. Извршени се научни истражувања во Хрватска од страна на Бериславј Јандриќ, Црна Гора – Милинко Стојановиќ, Србија – Д. Марковиќ.

Според некои податоци, во периодот од 1948 до 1952 г. вкупниот број на следбеници на Информбирото (ИБ) изнесуваше 55 663[1]. Цифрата е многу голема, бидејќи во тоа време ги апсеа сите по ред – сите во кого се сомневале, за кого се пишувале полициски дојави, и кои потенцијално можеле да ги поддржат решенијата на ИБ. Во тој список,

[1] Marković D., *Josip Broz i Goli Otok*. – Beograd: Beseda, 1990, 23.

првото место убедливо им припаѓа на Србите со 28 661 лице (повеќе од 50% од вкупната бројка), потоа доаѓа Хрватска со 6 953 и Војводина со 5 389[2]. Меѓутоа, бројот на затворени и осудени на казна бил значително помал и изнесувал 16 731.

Од нив 7235 биле Срби или 43,2%, Црногорци – 3 439 или 20,5%, Хрвати имало 2 588 или 15,5%, Македонци – 883 или 5,2%. Меѓутоа, доколку се погледне процентот на уапсените во однос на вкупниот број население по републики, тогаш излегува дека, на прво место се наоѓаат Црногорците со 0,73%, а потоа националните малцинства Бугарите со 0,4%, Италијанците со 0,16%, и дури, потоа следуваат Србите со 0,1%, Македонците со 0,09% и Хрватите со 0,06%[3].

Од укажаната бројка од 16 694 лица, 11 694 биле изолирани од општеството, во затвори и логори[4]. За Голи Оток во Југославија знаеле сите. Оние кои преживеале, обично говореле: „Она што ние го преживеавме во тие години, при апсењето и во логорите, е најстрашното нешто што човек може да го преживее во својот живот". И навистина, „системот на превоспитување" кој се применуваше во логорите, бил систем на итромански мачења и сквернавење на личноста, кои тешко можеле да се преживеат.

Во македонскиот државен архив јас дојдов до интересен документ, кој датира од 29 јануари 1964 г. Се работи за информација на Управата за државна безбедност на Македонија за положбата на бившите приврзаници на ИБ[5]. По барање на Сојузниот секретаријат за внатрешни работи во Македонија внимателно го истражиле тоа прашање и дошле до заклучок, дека „добар дел од овие средини наполно раскрсти со старите разбирања. Процесот на диференцирање, кој сè уште трае, укажува на фактот дека оваа категорија сè помалку претставува потенционална снага на реакцијата".

Овој документ ги менува цифрите, кои се наведуваат во литературата. Во него се вели, дека во Македонија постојат околу 2604 лица – бивши приврзаници на РИБ. Според степенот на појавената активност тие беа групирани во четири категории. Во документот се

[2] Jandrić B., *Nacionalna i socijalna struktura ibeovaca iz Hrvatske na Golom otoku u razdoblju 1949. – 1952.* // Časopis za suvremenu povijest. – Zagreb, 1993. – Br. 2–3, 193.

[3] Marković D., Op. cit., 24–25.

[4] Ibid., 25.

[5] Архив на Македонија. Ф. 427 ЦК на КПМ/СКМ (1945–1990), Кн. 101, кут. 13, 182–185.

дава подробна карактеристика за тие луѓе по професија, образование, партиско членство. Во моментот на изјаснувањето за ИБ истите по занимање биле: службеници – 1 249, работници – 287, припадници на ЈНА – 184, студенти – 187, земјоделци –167, занаетчии – 158, службеници на внатрешни работи – 76 (УДБ-а 19 и од останатите служби на ресорот 57), слободни професии (уметници, лекари, инженери и др.) – 69, ученици – 61, професионални партиско-политички работници – 18 итн. Од горните 176 лица имаа факултетско образование.

Од вкупниот број бивши приврзаници на ИБ, 1 190 биле учесници на НОБ (од нив 67 носители на „Споменица 1941 год.“, 153 учесници од 1941 година без Споменица). Инаку, во времето на изјаснувањето 147 лица беа партиски функционери.

Кон бившите приврзаници на ИБ беа преземени следните мерки: од редовните судови беа судени 90, од воените судови беа судени 124, на казна со општествено-корисна работа беа осудени 546, на казна со заштитна мерка 3, уапсени но потоа пуштени на слобода без изречена казна – 48, сменети од одговорни функции без да бидат уапсени – 26, без казна според Кривичниот закон, но исклучени од КПЈ – 301, исфрлени од ЈНА – 21 и пензионирани од ЈНА 6 лица.

Анализата е вршена по 17 години од примената на казната или од нејзиното изрекување, па затоа важно е да се погледне, како се одвивала судбината на осудените во тие години, уште повеќе, што средината на 60-тите е период на почеток на појава на либерализмот во Југославија, кој во секоја република имал свои специфики. Компетентните органи констатирале, дека во Македонија „голем број од нив се вклучени во нашиот општествен живот“, а има „релативно мал број екстремни непријателски елементи“. Само во СКЈ повторно се примени 492 лица, додека бројот на оние кои се активно вклучени во општествено-политичките организации и разни здруженија е далеку поголем. Добар дел сè уште не се членови на СКЈ од причина што се воздржуваат да поднесат молби за прием од страв да не бидат одбиени и што некои основни организации на СКЈ појавуваат претерана скепса и недоверба спрема нив. „Се забележува дека таква недоверба сè уште често се манифестира и е една од причините за неприфаќање на позитивни лица од овие средини. Дури има и случаи на неприфаќање и одбивање на молбите за прием во СКЈ од страна на поединци кои со своето држење и активност заслужуваат да бидат членови на СКЈ“.

Во документот се тврди дека спрема бившите приврзаници на ИБ не се правени никакви ограничувања, иако од преживеаните голо-

оточани во другите републики ние знаеме, колку било тешко да се вклучиш во живот по издржување на казната. Во Македонија од вкупно 2 604 бивши информбировци само 16 не се вработени и бараат работа, а 2 349 се вработени на работни места „кои одговараат на нивните квалификации". Карактеристично е тоа што приличен број ИБ-овци се наоѓаат на повисоки работни места за разлика од оние кои ги имаа во времето на изјаснувањето. Меѓу другото, се наведува и примерот дека порано меѓу нив тогаш имало 5 адвокати, а денеска се 10, судии 28, бројката на новинари од 19 се зголемила на 29. Освен тоа, 215 добиле нови станови, додека само 17 се без нужно сместување.

Во документот се укажува и на тоа дека бившите ИБ-овци не биле ограничени ниту во можноста за патување во странство. Така 480 ИБ-овци поднеле барање за патување во странство, од кои 444 добиле пасоши, а само 36 се одбиени.

Од документот се гледа каква, речиси, идеална слика ни е претставена во Македонија. Се смета дека е дојдено времето комплексно да се истражува темата Голи Оток и другите логори на територијата на Југославија во периодот 1948–1952 г. според архивските материјали во сите републики на бивша Југославија. Што се однесува на Македонците, потребно е внимателно да се проучи судбината на тие луѓе.

На пример, во еден од најсуровите логори – „Р–101" Петрова Рупа или „логор во логор" на Голи Оток, логор за сите непоколебливи партиски кадри и воени лица со највисоки чинови, ние меѓу нив наоѓаме и Македонци. Од 128 осуденици, кои биле во Петрова Рупа од 1948 до 1952 г., имало 6 Македонци.

1. Трајче Мишковски – војувал во Шпанија (шпански борец), мајор, револуционер со предвоен стаж, заменик претседател на Синдикатот на Македонија.

2. Димче Хаџимитревски – воено-партиски раководител, обвинител на Скопје.

3. Петар Пецо Филиповски – судија.

4. Драгиша Урдаревски – студент.

5. Лубен Цветков – државен функционер.

6. Илија Митревски – судија на Врховен суд на Македонија.

Според терминологијата на Голи Оток, тоа била „тешка и непоправлива банда". Всушност, се работи за цврсти луѓе и смели патриоти. Нивните имиња треба да се знаат во Македонија.

Драѓи СТЕФАНИЈА
(Биелско Бјала, Полска)

ЗАБОРАВЕН/ИЗОСТАВЕН МАКЕДОНСКИ ПОЕТ *ВЕРКОВИЌ : ГОЛОГАНОВ*

1.

Нема земја и народ, каде што не е создадена некаква епска личност опеана во песна или во проза. Така, на пример, староиндиските национални епови пишувани на санскрит во претхристијанско време „Рамајана“, „Махабхарата“ и „Брамапутра“ се гордост на тамошната стара литература со најпозната личност во целата индиска литература Рама, чијшто обем изнесува над 215.000 стихови.

Со старогрчкиот еп „Илајада“ (15.000 стихови) и со епот „Одисеја“ се велича хеленистичката храброст во борбите со непријателите. И тие се од предисториско време. Староримскиот еп „Енеида“ е приказ на најстарата историја за основоположниците на Рим. Енеј е јунак, кој по долго патување стигнува во Латија, каде што Латините му укажуваат голема чест како победник во борбите со староседелците. Во старорускиот еп од XII век „Слово за полкот Игорев“ анонимниот автор го опишува напорот на кнезот Игор Свјатославич да ги обедини руските кнезови во борбата против Половците за самостојна земја на Русите, а од истото време е старофранцускиот средновековен еп „Песната за Роланд“ што ја опишува борбата на францускиот јунак Роланд, за француското народно единство.

2.

Ако некоја земја може да се пофали со епски творби, тоа е Македонија. Ако еп е, меѓу другото, „предание, народна песна... за

херојските настани низ историјата“ тогаш ние Македонциве сме многу богат народ. Многу богат не со еден еп, туку со епови, со долга историја, со големи херои и со едно име – Македонија. За тоа сведочи името на најпознатиот восководач во светот – Александар Македонски, наречен Велики и неговиот татко Филип II Македонски.

Често забораваме дека во средниот век кај Македонците бил познат романот „Александрида“, во којшто се опишани борбите, животот и победите на Александар Македонски. Тоа значи дека култот кон Александар не е од денес, современието, туку живее од прастари времиња. „Претскажувањата на Голем Александар“ е првата отпечатена македонска „Александрида“ издадена од страна на јеромонахот Атанас Македонец во 1845 година во Венеција.[1] На нашиот современ јазик „Александрида“ ја допомакедончи Димитар Пандев.[2] Тоа издание, одамна требаше да стане света белетристика на македонскиот човек, посебно најмладиот!

Овој средновековен текст имал влијание и врз народното творештво. Како во поезијата, така и во прозата, посебно во народните преданија кога Александар барал бесмртна вода и ја пронашол.[3] Слична е и приказната „Брешко македонски цар“[4], или песните на Јован Гологанов во *Веда Словена*: „Раѓањето на Александар Велики“ и „Александар Велики“. Да се потсетиме на верувањето што го запишал во Охрид Кузман Шапкарев под името „За Александра Велики“ каде што се вели: „Простолјудието вервит оту војните најпрво се изнамерени од Александра Велики Македонски. Кога шетал по море, ходеештем в некој друг неизвестен свет, за да најде и нацрпи „смртна“ (за бессмтрна, з.н.) вода, за да се напие, та да не умира никога, като видел в морето рибите да се бијат помежду си како во војна, намислил и тој да направи истото, та си дошол в царството си, на този свет извадил прв војната.“

Македонскиот фолклорист, граматичар и војвода во Кресненското востание Ѓорѓија Пулевски ќе се бори да го создаде

---

[1] Атанас Македонец, *Претскажувањата на Голем Александар,* предговор на Вера Стојчевска-Антиќ, Скопје 1966, 64.

[2] *Александрида.* Јазичен приближувач Димитар Пандев, уредник Паско Кузман, Macedonia Prima, Охрид, 2001, 160 стр.

[3] *Миладиновци*, Зборник, Скопје, 1962, 480.

[4] *Македонски народни приказни,* Скопје, 1954, 112.

„царството на Александар Маќедонски“ а во „Македонска песнарка“ во песната *Македонцим ув прилоѓ* напишал:

Татковина је ово место мило Македонцим,
кралевина била под краљом Филипом,
старо царство јесте од цара Александра,
наш цар, македонски, познат Александар велики ув вселену.[5]

Целиот комплекс творби за Александар Македонски спомнати досега е само првиот македонски народен еп, што ќе го дополни подоцна Гологанов.

Освен за Александар најпознати и најбројни се песните за Марко Крале, којшто има десетина разновидни имиња. Богатството на тие песни, ако ги собереме сите на едно место, можат да бидат друг македонски народен еп. Фактот дека неговото владеење било во Македонија со центар во Прилеп до Вардар на исток, до Шар Планина на север, до Охрид и Костур на југ е причина да се јават првин песни за него точно во Македонија, а подоцна да се рашират низ голем број соседни земји. Разновидноста на мотиви за Марко Крале ја чини оваа народна епика една од најбогатите на Балканот. Марко Крале со своето јунаштво може да се мери со Александар Македонски. Неговиот коњ Шарко е силен како и Александровиот Букефал, а Марковиот боздоган е она што е копјето на непобедливата фаланга кај Александар.

Дека песните на Марко Крале живееле кај народот покажува прозниот запис од верувања во Охрид, (повторно кај Шапкарев) кога неговите пријатели му кажале дека постои оружје (пиштол) со коешто и малечко и слабичко дете може да го победи и да го убие. Откако со „цевката“ пукнал во дланката и му се отворила дупка, веднаш избегал, се напил бессмртна вода и „до денденешен живее“ на скришно место. А тоа значи дека народните јунаци постојано му биле „при рака“ на народот, кога ќе затреба да излезат од скривалиштето и да го бранат.

Несомнени карактеристики на национален еп, веќе трети, има секако најдолгата македонска епска народна песна „Кузман

[5] Блаже Ристовски, *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки: „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“* Скопје, 1973, 48.

Капидан“ во којашто аjдут од Охридско се прикажува како заштитник на поробената раја. Кузман, наречен капидан, бил потврдена историска личност, којшто заради своето јунаштво станал херојска фигура. Историски потврдени личности се и Марко Крале од Прилеп и Александар Македонски од Пела. И додека Александар е јунак над јунаците, чијашто слава ја разнесуваат од Македонија до Индија, Марко е од силните најсилен стотина километри околу Прилеп, а Кузман е најголемиот заштитник на христијанското население од Охридско и Дебарско до Пограделчко, Преспанско и Кичевијата. За него, освен најдолгата и најпознатата песна што ја соопштил во Охрид (има 1142 стиха) неговиот внук од ќерка Иван Гроздин, се познати и други, но многу покуси варијанти. Песни за него и денес можат да се забележат во Охридско. Таа песна станала инспирација за Григор Прличев да го напише „Сердарот“.

3.

Се добива впечаток дека ретко некој народ може да биде толку поврзан со родната земја како македонскиот. Својата поврзаност не ја изразува само со етнонимот *Македонец/Македонка*, туку и со тоа што нема село или град во Македонија, а да не се сретне ономастикот *Македон* за мажи и *Македонка* за жени или патронимот *македонски*, појава што ја следиме без прекин скоро два века. Такви се и презимињата на познати личности, како на учебникарот од XIX век Димитар Василев Македонски, војводата од востанието во 1878 година Николица Македонски, современиот, веќе покоен композитор Кирил Македонски, некако по модел на Александар Македонски, односно Филип Македонски. Ваква сраснатост на името на земјата со името на луѓето не се сретнува кај ниту еден од соседите или другаде. Можеби само ретко кај презимињата. Од таков тип е „‘Веда Словена’ епот од редот на најпознатите мистификации што на европска сцена се појавија во текот на претходниот век“ ќе запише Гане Тодоровски во „својата“ Веда[6]. Заради атрактивноста на темата: песните за Александар Македонски, па преселувањето на Словените на Балканот и песните за Орфеј беа доволна тема за бројните искажувања на повеќемина историчари, поети, писатели и други научници.

[6] *Веда Словена,* Скопје, 1979, 32.

Зошто македонската наука ја смета „Веда Словена“ за мистификација, а не за книжевно дело на еден автор, најпродуктивниот македонски поет до XIX век? Ќе покажеме со примери од книжевните истории на некои европски народи.

„Осијановите песни“ собрани од шкотскиот поет Џемс Макферсон (1736–1796), народен еп за легендарниот келтски јунак Осијан од XIII век долго беа сметани за народни песни. По смртта на поетот беше утврдено дека епските песни за Осијан се дело на Џ. Макферсон. Тие до тогаш и подоцна имале големо влијание врз европската патриотска поезија. Откако се утврди дека тие се компилација од келтски народни песни од страна на Макферсон, мистификаторот не е проколнат поет, туку застанал на врвот од шкотската поезија на XVIII век.

Краледворскиот ракопис (1817) и *Зеленогорскиот ракопис* (1818) стари чешки народни писанија со теми од X и XIII век, биле собрани и објавени од Вацлав Ханка (1791–1861). Така живееле и го јакнеле чешкиот патриотски дух и со нив се гордееле долго време. И В. Ханка ги претставил како дело на чешката народна поезија, составена од многу автори (мислење сè поприсутно и за *Илијада и Одисеја* као дело на повеќе автори). Така Ханка воспоставувал контакти со повеќе словенски народи и го бодрел панславенскиот дух. По години се открива фалсификатот дека двата ракописи не се ниту од X, ниту од XIII век, туку се авторско дело на Вацлав Ханка. Мистификацијата не само што не е осудена, туку В. Ханка станува виден поет со посебен народно-архаичен стил од X век. За тоа станува член на високи научни и културни друштва.

Францускиот виден поет и драматург Проспер Мериме (1803–1871) ја објавува збирката со народни песни *Гусла*. По време е фатен на лага и мистифијацијата негова станува многу значајно дело на француската поезија. За таа своја компилација не само што не е казнет како нечесен мистификатор, туку станува член на Францискатa академија на науките.

4.

„Веда Словена“ на Јован Гологанов има исти карактеристики. Меѓутоа, го обвинуваме и, што е најтрагично, го отфрламе Јован Гологанов само затоа што го измамил Стефана Верковиќ праќајќи му свои песни како народни. Тука поставуваме едно прашање кон бранителите на „наивниот“ Стефан Верковиќ: каде

му беше неговата научна совест, та **сите** песни што му ги испрати Гологанов да ги објави дека ги „открил в Тракија и Македонија, а ги издал Стефан И. Веркович“[7], или дека биле „собрани и издани Стефаном Ил. Верковичем“[8]. Тој самиот признава во предговорот кон втората книга во последната реченица: „Все ети песни списан с уст народа по пазарам моим другом Гологановим.“ Навистина и во првата книга, но како препишувач на песната за Орфеј се спомнува И. Папа И. Економов, подоцна попознат како Јован Гологанов. Но и покрај тоа, сите го обвинуваат Верковиќа дека тоа е негова мистификација! Зошто? Се знае, авторот е спомнат, сосема **„незабележително“**, во *првата книга* и уште поскромно со петит, на крајот од предговорот кон *втората книга*. Целата аргументација на обвинувачите е дека Јован Гологанов му испраќал „собрани народни“ песни и за тоа добивал пари. Па што? Работел за пари! Продавал песни за пари. Трговија, која била од корист за литературата. А тоа е чесно. Зошто не сметаме дека Гологанов бил поет што сакал да остане анонимен? Во случајов зад него се крие „народниот“ пејач, а кога некој поет ќе се јави анонимно, тогаш велиме дека зад анонимусот се крие „тој и тој“. Зошто и овде не го земаме тој критериум? Народниот пејач (анонимниот) е Јован Гологанов. Стефан Верковиќ е само негов инспиратор за „собирање“ на песните каков што бил Виктор Григорович за Миладиновци, и издавач каков што бил Штросмаер за Миладиновци. Од друга страна пак индолентноста на македонската книжевна историја и фолклористика е во најмала рака неразбирлива, освен луцидната „Веда Словена“ на Гане Тодоровски, што отвора нови видици. Како можеме, ако за ништо друго, барем заради квантитетот, да ги пренебрегнеме над 300.000 стихови што му ги испратил Гологанов на Верковиќ, кога поетската продукција на нашите песнопојци од XIX век можеме да ја собереме во една книга колку „Веда Словена“? Зарем не се однесуваме многу расипнички кон нашето книжевно минато? А ние спрема Иван Гологанов се однесуваме со голем срам, наместо да се гордееме! Што правиме?! Го прогонуваме Јован Гологанов од македонската литература, како да имаме десетици Жинзифовци и стотици Констан-

[7] Веда Словена, *Бхлгарски народни песни от предисторично и предхристијанско време*... кн. 1., Београд, 1871.

[8] *Веда Словенах обредни песни от јазическо времја*. Упазни со устно предание при Македонско-Родопски-те Българо-Помаци... Книга друга, С.- Петербург, 1881.

тин Миладиновци! Чуден народ! Го отфрла своето само за да излезе чесен. Велиме дека Ј. Гологанов го лажел издавачот/редакторот Верковиќ, праќајќи му ги своите стихови пишувани успешно, како народни песни. И што од тоа? Дали е тоа таков грев своето да го продаваш за пари за да преживееш, а ги отстапуваш своите поетски рожби на други. Со тоа Гологанов не што е само народен поет, туку и голем македонски патриот. Сакал да ја докаже староста на Македонецот, којшто живее од векомај на македонска земја. Не само што вистинските македонски кралеви Александар Македонски и татко му Филип II ги прикажува како македонски кралеви, туку такви ги претставува и легендарниот тракиски свирач Орфеј и Евридика – како Македонци. Еве неколку стихови од македонското издание на „Веда...“ под име:

Пак за рождение-то на Орфеј, по различно[9]

Ој ти Боже, мили Боже!
Шо си твориш чудо и нишане,
Да се чудет људе на земја-та,
И јуди Самоили низ планини.
Днеска оште рано хабер си ми дојде,
Синце крале писмо ми е пратил,
Сос писмо си кани седемдесет крале,
Да си дојдат у негова земја, гозба да се гостет.
Писмо ми донесе младо татарче,
На писмо крале сос радост напева:
Та си дума и говори:
„Е бре вие седемдесе крале!
Зошто ми земете бела книга,
Бела книга ц'рно писмо,
Да си јахнете ваши б'рзи коне,
Та да си дојдете у моја земја ц'рвенуга;
Јас да си ве гозба госта,
че ми се е породило дете бележито...

Како да читате народна песна, со чист народен јазик стар век и половина, јасен и логичен, каква што е секоја народна умотворба. Такви се и сите стихови во двете „Веди...“.

[9] Стр. 239–240.

И додека сите спомнати и познати имиња станаа и признати, Јован Гологанов, дури и за своите неверојатни над 300.000[10] стихови, остана презрен фалсификатор заради својот обемен труд – светата книга за Словените. Тоа и не е случајно. Голем број македонски романтичари од втората поливина на минатиот век колективно бараа врски со минатото и беа концепциски блиски до оние на Пулевски или Гологанов. Такво беше и гледањето за македонското некогаш кај Димитрија и Константин Миладинови, кај Цинот, Мажовски, Динката, К. Шахов и многумина други.

Кога се појави „Веда Словена" со двете изданија: белградското во 1871 и петербуршкото во 1881 година, ја подели не само славистичката, туку и европската јавност на два противни табора: *на противници* на веродостојноста на стиховите од ведите, какви што беа Јиричек(овци), Јагиќ, Штросмаер, Шишманов, Дринов, П. Славејков, И. Вазов, Вл. Ламански и други, и *на приврзаници* на стиховите како народни од двете книги, какви што беа, освен спомнатите Македонци, уште и Огист Дозон, Александар Хоsko, Флигер, Всеволод Милер и други. Првата книга е печатена со финансиска поддршка на српската влада, додека втората финасиски ја помага руската царица, рускиот министер за култура, началникот на рускиот генералштаб и многу руски високи офицери, грофови и губернатори. А потоа, сосема неоправдано згасна научната кариера на С. Верковиќ, којшто живуркал меѓу Бугарија и Русија.

Тезата според Гане Тодоровски, дека Верковиќ е интелектуален, а Гологанов физички автор на делото, колку и да е вистинита, таа е сосема неприфатлива. Колективистичкиот пристап, каков што се припишува на врската Верковиќ-Гологанов е соодносот издавач кон автор. Зашто, ни се чини, Верковиќ само сакал да го добие тоа што го замислил, а Гологанов работел по порачка и ја реализирал неговата идеја. За пари. Нели тоа е типична купопродажба?

---

[10] Во *Македонска енциклопедија,* стр. 378 направена е грешка. Прикажувајќи го Јован Гологанов како „учител и мистификатор – автор на околу 30.000 стиха во духот на македонската народна поезија." Не, Ј. Гологанов не е автор на 30.000 стихови, туку на 300.000. Иван Шишманов тврди: „Гологанов исфабрикува триста и неколку илјади стихови... Формата е грамадна, содржината фантастична"[6] за да заклучи дека Јован Гологанов е вистински и официјален признат автор на мистификацијата „Веда Словена" (Според Михаил Арнаудов, *Веркович и Веда Словена,* кн. 1., Софија, 1969).

Сега може да се постави уште едно ново прашање: во што е тајноста, натприродноста, неразбирливоста на постапката, ако се знае дека „ведата“ е мистификација. Тоа значи дека таа е измислена, лажна, не е вистина, а е сместена во светата книга „Веда Словена“. Наивно е толкувањето дека Гологанов е обичен лажго, обвинет, дури осуден на вечно непризнавање на неговиот творечки потенцијал и наместо да влезе во историјата на македонската литература и фолклористика, тој е обезличен, прескокнат, дури и прогласен за неподобен и срам за литературата. Наивноста на ова становиште е во тоа што противниците на Ј. Гологанов народната песна ја сметаат за вистина, фактографија, дури и историски факт. Обвинет е дека е измамник, а не собирач на фолклор. Јован Гологанов е стихотворец кому можат да му завидат денешните највидни наши поети. Со тоа не може да се намали националното значење на ведите во поткревање на духот на народот. Навистина е чудно што авторството се прогласува за фалсификат. Мнозина критичари сметаат дека Јован Гологанов пишува нејасно и затоа неговата поезија е неприфатлива. Во констатацијата за нејасноста има малку вистина. Но веднаш се потсетуваме на мислењето на Григор Прличев кога преведувајќи ја „Илијада“ ќе забележи дека „добриот стар Хомер понекогаш ќе задреме“ и треба, смета тој, при преводите, тие места да се прескокнат. Во „Веда Словена“ има такви стихови.

Францускиот бранител на „Веда Словена“ Огист Дозон смета дека тоа не може да биде мистификација. Тој на почетокот мислел дека Ј. Гологанов е човек, селски учител што има скудни знаења, без вкус за поезија или никаков фолклорист, којшто живее во сенката на својата анонимност. Но откако лично го запознал Гологанов, тој за 7 часа, пред него напишал 7.311 стихови! Толкав е бројот на стиховите објавени во изданието на Паско Кузман. Ако не ги бележел, значи импровизирал. А да импровизираш над 300.000 стихови е и умешност и уметност. Јас не познавам поет со толкава продукција. Ако е „оригиналдихтер“ како Макферсон, Ханка или П. Мериме тогаш обвинението дека е без основни знаења е неосновано.

Доста е да се знае дека кон крајот на минатиот век „Веда Словена“ и Јован Гологанов станаа државна акција во Бугарија, во која учествуваа: познатиот писател Иван Вазов, научникот Иван Шишманов дури и претседателот на владата Стефан Стамболов.

А до денес македонската културна и научна јавност, освен со пристапот на Гане Тодоровски (1979), излагањето во „Нова Македонија“ од 25–28 август 1995 година, нашиот прилог во *Македонска книжевност,*[11] (1988), и охридското издание „Веда Словена“ (2002), продолжува да го премолчува и да го обвинува.

Во општиот книжевноисториски прирачник *Македонија – настани, личности, дела* на Томислав Тодоровски[12] бележи дека по иницијатива на С. Верковиќ „почнува да собира и да запишува народни песни и друг вид умотворби... Подоцна му доставува серија од своерачно напишани „народни“ песни од кои ќе никне познатата Верковиќева мистификација – зборникот „Веда Словена“... Оваа мистификација, во науката наречена „грандомански и премногу кратковечен паметник на бугарскиот и македонскиот национален романтизам, содржи над 300.000 стихови што ги сочинил Гологанов...“. Чудна работа: ако се народни песни како мистификација, зошто никој не ги признава за народни и нашата фолклористика ги прескокнува и само го спомнува Гологанов како срам? Ако се стихови на Јован Гологанов, зошто не ги признава македонската книжевна историја како дело на поетот Гологанов? Најдете млад Македонец што знае нешто за него. Зарем се срамиме од нашето минато, кое во националниот занес од XIX век, кога други народи се докажувале со епови покажани погоре, Јован Гологанов сакал да го прикаже Александар Македонски и татко му Филип II како наш Словен, како и сите Македонци од најстаро време до денес. Зарем тоа е грев! Денес Грците не се срамат своите најголеми непријатели, спомнатите македонски кралеви, да ги прогласат за свои, а ние се откажуваме од книжевното творештво на најстихотворецот Јован Гологанов. И во *Македонска енциклопедија* (стр. 378) е запишано дека соработникот на С. Верковиќ Ј. Гологанов „собирал фолклорен материјал и притоа како народни

[11] *Makedonska književnost,* T. Sazdov, V. Stojčevska-Antić... Zagreb, 1988, 106: „...Pjesme Jovana Gologanova plod su Verković-Gologanovičeve kolaboracije... najviši spomenik ekstremnoga nacionalnog zanosa... ali potrebnog u razdoblju romantičarske samodopadljivosti. Objavljivanje pjesama iz pretkršćanskog razdoblja, dokazivanje da su trački pjevač Orfej, Filip i Aleksandar Makedonski porijeklom Slaveni, pokazuje da je *Veda Slovena* mistifikacija prošlosti koja je predstavila novog makedonskog narodnog pjevača Jovana Gologanova. Bez obzira na sve falsifikatorske osobine te poezije, stihove napisane u duhu makedonske narodne pjesme mogao je ispjevati samo netko tko je dobro poznavao zakonitosti narodne versifikacije...“.

[12] Стр. 79–80, Скопје, 1999.

ги лиферувал своите авторски стихови како божем стари народни песни од претхристијанското време...“. Повторно „авторски стихови“, ама авторот е проколнат и забранет македонски поет и него никаде го нема! Каква ли цензура!

Време е да го приклучиме Јован Гологанов точно заради „Веда Словена“ кон македонскиот културен Пантеон. И уште нешто: да ги собереме некако со копии останатите неколку стотини илјади стихови на Јован Гологанов, останати во ракопис, од архивите во Србија, Бугарија и Русија. In spe!

Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

ИЛИНДЕН ВО МАКЕДОНСКАТА ДРАМА

Текстот го отвора прашањето за развитокот на македонската драма преку посветеноста на драмските писатели, од самиот миг на појавувањето на жанрот сè до денес, на темата Илинден – еден од најзначајните трагични настани од минатото на Македонците. Гледано во поширок теориски и книжевно-историски контекст, преку својот однос кон историјата и револуционерната идеологија, бројните македонски драмски писатели што пишувале на оваа тема ги откриваат спецификите на развојот на драмата во Македонија.

Клучни зборови: Илинден (трагичен настан во македонската историја), развоен процес на македонската драма, историја и идеологија, Војдан Чернодрински, Никола Киров Мајски, Васил Иљоски, Коле Чашуле, Петре Бакевски, Горан Стефановски.

Не е нималку случајно што овој преглед го започнуваме со драмите на Војдан Чернодрински, основоположникот на македонската драмска литература, и со годината на важното историско случување, кое несомнено морало да остави траги во тогашниот културен живот, бидејќи една од главните задачи на духот на културата на еден народ е да го обезбеди опстанокот на нацијата. Имено, токму во кобната 1903 година, со желба да го разбуди и зајакне патриотското чувство, Чернодрински ја пишува и изведува стихуваната мелодрама *Срешта,* посветена на тогаш набргу загинатиот предилинденски револуционер Гоце Делчев. Во неа тој е претставен во сосема природен амбиент на духовит народен заштитник, што одговарало на реалноста и на другите негови книжевни ликови (расказот „Табакерата“ на Иван Точко). Познато е дека тој постојано го менувал својот идентитет за да си обезбеди

непречено движење по турската империја, што е јасно потенцирано и во оваа мелодрама, каде што го носи името Цветко-војвода. Единствена недоследност во однос на историските факти е свесната мистификација што ја прави Чернодрински, претставувајќи го за гемиџија со изградена идеолошка свест на атентатор, сакајќи веројатно со тој факт, како што истакнува и неговиот долгогодишен проучувач Алексиев, „да го поттикне патриотизмот на широките народни маси во виорот на веќе започнатото Илинденско востание" (Чернодрински 1992: 18).

Уште во 1905, според наводите на истиот проучувач, на Чернодрински му се обраќа Крушевското братство од Софија, со молба да напише драма за илинденските случувања за да го овековечи споменот на херојскиот чин и воедно да им помогне на настраданите. Тоа на Чернодрински му поаѓа од рака дури во 1909 година кога ја пишува едночинката *Духот на слободата* каде што востанието е само повод да се истакне тезата дека идејата на слободата е поважна и од сопствениот живот, без некоја негова историска реконструкција или елаборација. Историското во оваа драма е сведено на минимум. Тоа се огледа само во познатиот историски податок дека во моментот кога на полноќ востаниците го нападнале Крушево, во градот сè уште одекнувале зурлите и тапаните од неколкуте свадби што биле во тек. Ова ќе биде само подлога врз која Чернодрински како писател со иновациски предиспозиции ќе ја изгради својата историско-психолошка драма во која најважен сегмент сепак ќе биде истакнувањето на идејата на слободата, како што е, впрочем, насловена и самата драма. За неа е карактеристично што покрај формите и содржините од народниот живот, кои се својствени за сите негови драми, тој во оваа драма воведува иновација вметнувајќи го симболичниот лик – Слобода. Таа можеби изгледа необично за неговото реалистично проседе, но има успешна улога во поставувањето и разрешувањето на моралната дилема што го мачи секој револуционер. Со оваа своја драма, тој се јавува како предвесник на современиот драмски израз и неслучајно токму таа ќе биде ползувана како интертекст на истоимената постмодернистичка верзија на Горан Стефановски.

Историска драма базирана врз илинденските случувања, во вистинската смисла на зборот, среќаваме дури кај Никола Киров Мајски, кој во 1923 година ќе ја напише драмата *Илинден*. Нејзината автентичност е двојна, најпрвин поради крушевскиот дијалект на кој е напишана, а кој ќе биде анатемисан од бугарската реакционерна критика, а потоа поради историографските елементи што во неа се инкорпори-

рани (Мајски 1991: 26). Мајски како учесник и идеен творец на Крушевската република (како автор на Манифестот на Крушевската република) сосема доследно во неа ќе ги помести: прокламацијата на Крушевската република, Прогласот на Крушевскиот востанички штаб, упатен до турското и албанското население, Писмото што како одговор на прогласот го испраќаат селаните-Турци од село Алданци, како и неколку историски личности што учествувале во Востанието (Никола Карев, Тодор Христов, Миле Станоев, Велко Пецанов, Ванчу Кипров, Ставре Трајков, Сулејман), меѓу кои и самиот тој преку ликот на Даскалот. Иако Мајски во оваа своја драма инсистирал, пред сè, на автентичноста и историската фактографија, поради што драмата ја добива формата на ангажирана, реалистичка, политичка драма, во неа тој го покажува и својот креативен потенцијал, што се огледа во вештата композитна структура на делото во која е успешно вткаена и неговата песна посветена на Илинден, како и многу фолклорни елементи (говор, песна, амбиент, традиционално однесување), кои како што точно забележува Борислав Павловски (Павловски 2000: 24) ќе бидат составен дел на драмските структури особено во периодот на реализмот. Преку нив ќе бидат пренесени идеолошките согледби и ставови на народот во однос на целите и методите на организираното општествено дејствување.

Во ист фолклорен стил, по повод 65-годишнината од Илинденското востание е напишана и драмата *Окрвавен камен* (1968) од Васил Иљоски. Неговиот драмски текст ги проблематизира илинденските случувања преку дилемата за прераното кревање на востанието, како и преку ликовите на двајца историски протагонисти – Питу Гули и Никола Карев и нивните различни идејни погледи како составен дел на нивните идентитети. Карактеризацијата на ликовите е строга и едноставна што придонесува јунаците на оваа драма да се поделат во две категории. На една страна се флексибилните реалистични личности како што се: Томе Никле, војводата Попето, Никола Карев, чие однесување се приспособува на ситуацијата. На друга страна стои категоријата ликови со трагични својства: Питу Гули, Димче, Здраве, Коста, Насте, предодредени за губиток, но истовремено предодредени и за слава. Помеѓу овие две антагонистички групи, конфликтот е неминовен. Голем дел од заплетите во драмата е поврзан со нивното спротивставување и изнаоѓање аргументи на чија страна е вистината, кој е поверен на општото дело, на револуцијата и на борбата. Исказите кои тие ги упатуваат едни на други имаат точно определена, меѓусебно спротивставувачка, функција во актуелниот општествен контекст. Дуа-

листичката поставеност на ликовите, кои копнеат за остварување на општите вредности, нивната богата еднофункционална етикеција, како и обидот да се реконструираат сите позначајни настани поврзани со Илинден, ја вбројуваат драмата во најкомплетно реалистично драмско сведоштво за овој настан.

Веќе во драмата *Суд* (1980) на Коле Чашуле среќаваме модернистичка стилска постапка, која е оформена врз парадигмата на криминиприказна (Вангелов 1983: 92). Како што е добро познато, *Суд* е конструирана како драма на иследување на убиството на комитата Христо Црномара, кое се случило пред Смилевскиот конгрес (1903). Овој историски настан се поврзува со инкорпорацијата на врховистите во автентичното ВМРО, што подоцна имплицира серија немили настани. Во средиштето на драмските случувања е испитувањето на можните убијци на Црномара, при што се применува криминалистичката техника на намерно заведување на читателот во погрешна насока за да се оневозможи откривањето на вистинскиот виновник. Сомнението најпрвин е насочено кон Темелко поради шамијата со која бил врзан убиениот, местото на неговото закопување и поврзаноста на наводниот виновник со Керим-бег. Потоа индициите за убиството се насочуваат кон Дрен поради неговото брзање да го ликвидира Темелко без да биде докажана вината. Расплетот покажува дека убиецот е сосема трета личност – Андон Дрварот, кој бил заведен од тајниот припадник на врховистичката организација – Даскал Наум, кој при судењето се јавува како сведок во прилог на обвинението на Дрен. Карактеристично за оваа драма на Чашуле, како и за другите од „циклусот на црнила", каде што се тематизираат настаните и личностите од македонската историја (Војводата Црномара, Ѓорче Петров и Пере Тошев) е тоа што таа е заснована врз фикциска конструкција. Имено, Чашуле секогаш одбира личности или настани од историјата коишто му служат само како подлога врз која ја накалемува (развива) фикциската конструкција на драмата. Притоа, тој повеќе сака во центарот на вниманието да ги постави политичките, идеолошките и моралните аспекти на настаните, отколку верно да ги реконструира историските збиднувања. Таквиот концепт му овозможува да ги поставува проблемите во широкиот контекст на драми на идеи, во кои се сопоставени различни можни решенија. Честите промени на носителите на драмските функции ја донесуваат игровитоста на текстот.

Во драмата *Белиште коњи* (2003) на Петре Бакевски – напишана и изведена по повод стогодишнината од Илинден се постигнати уште поголема игровитост и дисперзивност, со внесување податоци од био-

графијата на Никола Киров Мајски (кому оваа драма му е посветена), интертекстуални елементи од неговата драма *Илинден*, историски реминисценции, поетски симболи. За да ја задржи драмската напнатост, Бакевски успешно ги комбинира сите овие форми во кратки самостојни сцени, кои ја формираат мозаичната структура на целата драма. На преден план во драматуршките зафати доаѓаат конфликтните ситуации произлезени од идеите и аспирациите за претопување на македонскиот народ, од една страна, и истрајниот дух на македонските револуционерни стратези за зачувување на македонската автономија, од друга страна. Во целата структура на текстот е вплетена животната драма на Никола Киров Мајски – духовниот стратег на Илинденското востание. Драмата е со инверзен почеток во кој од гробиштата се појавува неговиот дух заедно со духовите на белите коњи – симболот на загинатите за слободна Македонија. Натаму, без некој посебен ред, се инкорпорирани секвенци во кои се проблематизира македонскиот јазик на кој е напишана неговата драма *Илинден,* како и индолентниот однос на македонските политички структури кон него и неговото дело.

Вистинска децентрализација и поливалентност тѐмата за Илинден доживува во постмодернистичката верзија на драмата *Духоѿ на слободаѿа* (2005) – создадена од Горан Стефановски. Применувајќи ја деконструктивистичката постапка, тој успеал да создаде текст со поинакви значења и стил од оригиналот во кој идејата за саможртвување е делегитимизирана, моралните идеали минималистички, а идејата за слобода депласирана. Во драмата Стефановски ја нагласува очигледната интертекстуална поврзаност, па дури и палимпсесноста на двата текста конструирајќи ја така што првиот дел, ситуиран во минатото, е комплетно преземен од Чернодрински, додека другите два, кои го прошируваат минатото во сегашноста и иднината, се негова креација. Архетипот на слободата, олицетворен во националното ослободување на македонскиот народ од турската империја на почетокот од векот, Стефановски во новата драма го деконструира заменувајќи го, како што самиот назначува во дидаскалиите, со „себична потрага по индивидуалната среќа". Тој возвишен архетип (симбол) за кој во минатото се жртвувал животот сега заведува, успевајќи да го вовлече главниот лик Мануел во водите на индивидуалниот хедонизам, во американскиот сон за успехот, во моќта на парите, кои секогаш се бараат надвор од Македонија. Во подоцнежната фаза веќе се чувствува неговата несигурност, која предизвикува внатрешна хипокризија, растргнатост, темна разорност со самоуништувачки тенденции. За разлика од монолитниот лик на Чернодрински, *Духоѿ на слободаѿа* на Стефановски најпрвин

се дезинтегрира разложувајќи се на индивидуални структури, а потоа целосно се дестабилизира и згаснува исто како и потребата од него. Додека во трагедијата на Чернодрински Маноил ја разрешува моралната дилема, прифаќајќи го предизвикот да се жртвува за големите идеи при што го губи и животот, кај Стефановски тој покажува целосна неподготвеност за такви крупни потези, останувајќи збунет пред идејата да се биде слободен и им се препушта на своите мали ситни задоволства од обичниот живот.

На крајот од овој наш осврт на драмите посветени на Илинден, можеме да го констатираме следново: изразувајќи го својот однос кон историскиот настан – Илинденското востание, македонските драмски писатели Војдан Чернодрински, Никола Киров Мајски, Васил Иљоски, Коле Чашуле, Петре Бакевски и Горан Стефановски го покажуваат развојниот процес на драмата од реалистичките концепции, преку модернизмот сè до постмодернизмот. Анализирајќи ги нивните драми во контекст на идеолошките и историските параметри, доаѓаме до сознание дека во некои од нив трагичните настани се предадени врз основа на историска документација, додека во други доминира идеолошката подлога и субјективната перспектива на прикажување. Понекогаш, за да го задржат трагичниот патос, авторите ги идеализираат историските личности, претставувајќи ги како високо морални, безгрешни субјекти. Друг пат, користејќи се обилно со симболизацијата, ги разоткриваат мрачните сили што ја управувале судбината на македонскиот народ на самиот почеток од дваесеттиот век. Постојат и такви драми коишто применувајќи различни постмодернистички стратегии алудираат на еден поширок значенски идеолошки контекст. Различните пристапи кон историската тема и идеолошките погледи во однос на сфаќањето на слободата се поврзани не само со авторскиот имагинативен сензибилитет туку и со времето во кое настанале.

ЛИТЕРАТУРА

Antologija nove makedonske drame, 2000, priredio Pavlovski Borislav, Zagreb: Hrvatski centar ITI – UNESCO.

Бакевски Петре, 2003. *Белите коњи*, Скопје: МНТ.

Вангелов Атанас, 1983. *Решето*, Скопје: Наша книга.

Иглтон Тери. 2005, *Идеологија*, Скопје: Темплум.

Илинден и македонската драмска литература, 1983, приредил Алексиев Александар, Скопје: Македонска книга.

Мајски Никола Киров, 1991, *Драми*, приредил Тодоровски Томислав, Скопје: Мисла.

Петковска Нада, 1996, *Драмското творештво на Коле Чашуле*, Скопје: Детска радост.

Стефановски Горан, 2005, *Духот на слободата*, Скопје: Културен живот, бр. 3.

Чашуле Коле, 2002, *Драми,* приредила Лужина Јелена, Скопје: Матица македонска.

Чернодрински Војдан, 1992, *Одбрани дела*, приредил Алексиев Александар, Скопје: Мисла.

Jasmina MOJSIEVA-GUSHEVA

ILINDEN (ELIJAH'S DAY) IN MACEDONIAN DRAMA

(Summary)

This study opens the issue on the development of Macedonian drama through the subject of Ilinden (Elijah's Day) – one of the most immense tragic events in Macedonian past.

Expressing their attitude towards history and ideology, Macedonian drama writers Vojdan Cernodrinski, Nikola Kirov Majski, Vasil Iljoski, Kole Casule, Petre Bakevski and goran Stefanovski illustrate the drama developing process looking from different perceptions, from modernism to postmodernism.

Analysing their dramas in the context of historical knowledge and ideological foundation, we come to evidence that, in some of them, tragic events have been presented on the basis of historical documentation, whereas in others their own perspective of presentation dominates. Occasionally, in order to maintain tragic chaos, the authors idealize historical characters, presenting them as if they are highly moral sinless subjects. On occasion, painfully using symbolism, they uncover dark forces having ruled Macedonian people's destiny in the very beginning of XX century. There are also such dramas applying various post-modern strategies that allude to a wider meaningful context. Different approaches to the ideological and historical subject are connected not only to the author's imaginative sensibility but also to the time they appeared in.

Key words: Elijah's Day (tragical event in Macedonian history), drama developing process in Macedonia, history and ideology, Vojdan Cernodrinski, Nikola Kirov Majski, Vasil Iljoski, Kole Casule, Petre Bakevski and Goran Stefanovski.

Катица ЌУЛАВКОВА

ТРАНСЕСТЕТСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ПОЕЗИЈАТА НА ЈОВАН (ЈОНЧЕ) КОТЕСКИ

Клучни зборови: социјална поезија, лудистички херметизам, поетски еротизам, интертекстуална ирониј, егзистенцијалистичка меланхолија, мечта, интегрална оптика, трансестетска интерпретација.

Читањето е вистинската средба на јазикот со уметноста, вели Ханс Г. Гадамер во својот есеј „Меѓу феноменологијата и дијалектиката. Автокритички есеј“ (1991, 28). Читањето е најчувствително кога се работи за книжевноста, која впрочем и се дефинира како уметност на јазикот (и на говорот, и на писмото). Оттаму, разбирањето/толкувањето на книжевноста е првенствено, првобитно и иманентно јазично. Читањето е увод во секое разбирање (‘тивко толкување’) и толкување (‘гласно разбирање’). Погрешните толкувања на книжевните/уметничките дела, за коишто толку многу зборува Умберто Еко (2001), произлегуваат од површноста на читањето, од непознавањето на поетичките категории, како и од фактот дека секое уметничко дело е предодредено од повеќе чинители (биографски, сицијални, антрополошки, традициски, културни, лингвистички, естетички, психолошки). Ако читањето е површно и ако е поставено врз лабави координати, тогаш интерпретативната средба со уметничкото дело и со неговиот јазик е ефемерна, лажно учена, рестриктивна, деформативна, стереотипна. При такви средби доаѓа до погрешно препознавање, до заблуди, па и до кобни последици.

Таков е примерот со не-до-разбирањето на поезијата на македонскиот писател Јован Котески (1932–2001). Интерпретацијата на поетскиот опус на Котески во македонските критички рамки е површна,

рестриктивна и погрешна. Таа е втемелена врз сомнителни претстави за поезијата, врз претстави кои заговараат класификација врз тематски принцип (социјална, љубовна, патриотска), така што ја потценуваат идејата за поезијата како полисемантичен дискурс несводлив на тематски доминанти. Таквата интерпретација ги доведе во заблуда македонските читатели, како и севкупната рецепција на поезијата на Котески.

Дваесет години по смртта на Јован Котески, дваесет години по објавувањето на неговата последна збирка и две децении по излегувањето од печат на тротомното издание на поезијата на Котески (Скопје, Издавачки центар „Три"), може да се каже дека критиката почнува да пројавува интерес и свест за идентитетот на поетскиот опус на Јован Котески и го надминува локализмот и провинцијализмот на стереотипните претстави за поетските вредности во македонски рамки.

Денес располагаме со критички прилози во коишто е направена јасна ограда од интерпретативната заблуда на традиционалната македонска книжевна критика од втората половина на 20 век, која ја идентификуваше поезијата на Котески како доминантно 'социјална'. Меѓу критичарите и зналците на поетскиот занает, кои го направија радикалниот интерпретативен пресврт по однос на поезијата на Котески се вбројуваат Санде Стојчевски (2000, 2008), Миодраг Друговац (2003), Венко Андоновски, Бранко Цветкоски и Оливера Ќорвезироска. Тие го свртија интерпретативниот интерес од тематско-социјална насока во насока која во фокусот на интерпретативното внимание го доведува јазично-стилскиот и формален аспект (сонорност, еуфоничност, формална совршеност), но и спрема други, митопоетички, културални, автобиографски и политички аспекти на поезијата на Јован Котески (на пр. Блаже Миневски, во серија текстови од 2005–6, подоцна Наташа Аврамовска ќе ги толкува т.н. затворски песни на Котески и др.).

Пре-фокусирањето на интерпретативниот интерес кон стилско-реторичките, семиотичките и интертекстуалните аспекти на поезијата на Котески, се должи на нејзиното внимателно, темелно, па и дистанцирано читање. Во некои критичко-интерпретативни текстови се забележува сè уште влијателната улога на бинарната перцепција на поетскиот идентитет, како состав од форма и од содржина, но кај некои други текстови се прави интерпретативен пресврт кон една синтетичка, т.е. *интегритивна или трансестетска оптика*. Нагласениот интерес за формата се јавува како реплика на претходниот интерес за содржината, па со тоа претставува коректив без којшто не се може во натамошното интерпретативно соочување меѓу критиката и поезијата. Ако

е за право, одредувањето на естетските доблести на поезијата на Котески, низ призма на нејзината втемеленост врз опсесивниот, пасиониран (и до совршенство изведен) интерес за формалните и заумните аспекти на поетскиот дискурс, е направено како резултат на едно внимателно читање на поетскиот текст и неговата плуралност. Таа повеќецентрична интерпретација се ослободи од упростувачки едностраната идентификација на поетските содржини на поезијата на Котески како 'социјални'.

Освен од иманентно поетичката перспектива, поезијата на Котески, изминативе десетина години, беше предмет на толкување и од биографски и социо-политички контекст, со оглед на трагизмот на самиот Јован Котески. Имено, тој беше предмет на долготрајно и систематско полициско иследување, беше (невино) осуден на затворска казна и одлежа во затвор две години од својот живот (за што пишуваат Блаже Миневски и Јасна Котеска). Ова травматично казненичко тетовирање на животот и личноста на Јован Котески не можеше а да не се одрази врз неговата поезија, и да не влијае (макар со задоцнување) врз критичките и интерпретативните координати/практики. Зашто, имено, јасно е дека песната е рефлексивна и авторефлексивна, дека поетскиот опус е историчен, та затоа не може да се изведе едно сериозно препознавање на суштинските одлики на една поезија, ако се игнорира социо-културната констелација во којашто настанала и во којашто се восприемала таа поезија. Генезата на поетското дело е неразделна од неговата културна, перформативна и естетска функција, впрочем како и од неговата структура/семиоза.

Имајќи ги сите овие нешта предвид, ќе понудам свој прилог кон толкувањето на поезијата на Јован Котески, со интерес за извесна *интегрална трансестетска интерпретација* која бара помирување меѓу принципот на формата и принципот на содржината, меѓу индиферентноста спрема стварноста (социјална, политичка, историска, биографска, перформативна, интертекстуална и друга проблематика), од една страна, и сензибилноста спрема стварноста, од друга. На песната ѝ треба толкувачки контекст, а мојата интерпретативна интенција е контекстот да не го редуцирам на стереотипни аспекти, туку да ја промовирам неговата комплексност (во таа смисла, непретенциозно – неговата тоталност или интегралност). Социјалната и лудистичката парадигма на поетиката на Јован Котески се урамнотежуваат во парадигмата на интертекстуалната ирониј, која е дијалогична, инклузивна, инвентивна...

Во овој оглед, значи, се поаѓа од сознанието дека поетскиот опус на Ј. Котески е заснован врз три доминантни начела – (1) начелото на *егзистенцијалниот интерес* (чувствителност на социјалниот амбиент, интерес за генезата, за личниот и колективниот идентитет, антиципација на доцниот *егзистенцијалистички* штимунг во затворската и дел од пост-затворската поезија на Јован Котески), (2) начелото на *поетскиот лудизам* (ритуализација на јазичните игри со зборови и значења, заумен јазик, јазикот како перформативен чин, како чинодејствен исказ со магиски, бајачки, фармаконски или исцелителски ефекти) и (3) начелото на *интертекстуалната ирониј*а (алузивни упатувања и реминисценции на други погледи на свет, на други стереотипи прикажани во некои текстови и уметнички дела од книжевната и од културната традиција, обележани од стремежот да деконструираат и да ревидираат, ама дискретно, суптилно, духовито и со шарм).

Врз тие три конструктивни начела се структурирани *трите доминантни поетички стратегии* на Јован Котески:

1) *Социјалната стратегија*, која започнува како облик на егзистенцијална катарза (патос, восхит, величење, химничен став спрема својата и македонската животна ситуација, спрема македонскиот социокултурен код),

2) *Лудистичката стратегија* (исто катарсична, ама преку игра, бегство, изолација во јазичните замки и енигми, опозитна реакција спрема претходната, социјална поетика, и

3) *Интертекстуално-ироничната стратегија* на референрање на културната историја, која е проекција на човечката историја и шифриран запис на битието на човештвото, со елементи на препознавање на повторувањето на историјата, на архетипските обрасци на човештвото, синхроницитетот, детерминираноста, симболизмот на културната меморија. Токму оваа поетика на интертекстуалната ирониј ја востановува немиметичната стратегија и поетика на *дистанцирање* од наследените клишеа преку нивна критичка и естетичка ревизија.

Поради намерата да направам 'трансцендентно толкување' на поезијата на Јован Котески, ќе се обидам – во продолжение на овој оглед – да дадам свој одговор на неколку прашања, што ќе ги наведам по извесен хронолошки ред, соодветен на нивното покренување во текот на животот на Котески, па и постхумно (колку и да има недоследности во таа хронологија). Станува збор за следните прашања:

1. Зошто содржинскиот т.е. референцијалниот капацитет на поезијата на Ј. Котески не се исцрпува со социјалниот?

2. Зошто поетиката на Ј. Котески не може да се редуцира на формалните аспекти на поетскиот дискурс?

3. Зошто е битна биографската и егзистенцијалната констелација во којашто се оформува и во којашто се восприема (рецепција, интерпретација, валоризација) поетиката на Ј. Котески?

Ако дадам макар нацрт на одговори на овие прашања, можеби ќе се доближиме до претставата за тоа кои се доминантите (константи и конституенти) на поетскиот идентитет (диференцијалност) на опусот на Јован Котески (за што е потребен поопсежен оглед).

* * *

1. На почетокот ќе се занимаваме со првото прашање – *зошто референцијалниот не се исцрпува со социјалниот капацитет*? Имам впечаток дека токму песната „Ана", од првата етапа од творештвото на Котески, песната што тој толку впечатливо умееше да ја кажува на поетските читања, ја упати критиката во погрешна насока, дека имено неговата поезија е социјално обележана и по тоа обележје битна за македонската современа поезија и по тоа обележје некако поставена на маргините на македонската Модерна, чијшто примарен интерес беше дефокусација од социјалниот топос и свртување кон внатрешната поетска драма (на индивидуализацијата на поетот и на песната). Немам намера да го негирам фактот дека во поезијата на Котески значајна улога врши социјалната мотивација. Имам намера само да го свртам вниманието спрема семантичкиот плурализам на поезијата воопшто, па и на поезијата на Ј. Котески, кој е аргумент кој не ни допушта рестриктивна интерпретација. Она што е плурално е несводливо на една тема и воопшто е несогледливо низ призма на тематскиот параметар (кој е, впрочем, повеќе параметар за школска класификација на поезијата, одошто за толкување на поезијата).

Така, ќе кажам веднаш дека е чудно како во една песна во којашто се најавува шокантната опсесија со Женскоста, во којашто убавината се препознава како (речиси судбинска) спрега меѓу естетското, етичкото и природното (спрега која го маркира засекогаш еротизмот во поезијата на Ј. Котески!), критиката ја виде/ја прочита доминацијата на социјалната тема! Социјално-кастинскиот контекст во којшто се јавува свеста за самостојноста на еротскиот порив, избор, восхит и опсесија и во којшто се доживува самоникнатоста и невразумливоста на похотата

на мажот по жената наспроти важечките социјални табуи/забрани во никој случај не го оспорува тој навидум потиснат или секундарен топос во поезијата на Котески – топосот на похотата. Тоа што објектот на Желбата е недопирлив, не го претвора субјектот кој посакува во сирово, покорно и еднодимензионално социјално суштество! Напротив, социјалниот контекст е присутен во песната така што да создава илузија дека е на преден план на референцијалниот интерес на песната, заправо за да го спроведе ревидирањето на интересот – од социјалното кон еротското, од другиот кон себеси, од убавината кон восхитот од убавината!

Во иднина, цело време и до крајот на своето творештво, една од константните теми во поезијата на Котески се артикулира по однос на *похотата по убавината*, главно проектирана во претставата за женскоста и во нејзината моќ да гради визии/епифании, да разорува психа, да си поигрува со кревкоста на телото, да наведува на грев, да тормози, да восхитува, да проблеснува, да создава особен јазик и особена поезија! Топосот на похотата се обновува во многу различни контексти (не само во социјалниот) – во историски, политички, егзистенцијален, реминисцентен, односно во филозофски, епистоларен, гномичен и друг дијалошки интониран контекст во којшто односот на субјектот е непоимлив надвор од неговиот исконски еротизам. Така, топосот на похотата (копнежот) станува еден вид текст во текст, песна во песните на Јован Котески. Тој топос не е лишен од семантика, тој е полисемичен, тој на места е фасцинантно семантизиран сеедно што е сместен дискретно во рамки на поетскиот мизансцен и што е овоплотен со извонредна поетска мајсторија. Топосот на похотата, токму затоа, можеби и не е профаниран, туку се доживува низ неговата метафизичка димензија која колку и да е невидлива и неприсутна во јавето, толку повеќе се памти (како што се памти Сон, како што се памти Мечта), остава траги во јазикот и во меморијата на еден народ. Без таквата метафизика на мечтата човекот не би бил човек, поетот уште помалку би бил поет.

Повеќе песни од подоцнежното творештво на Котески (пост-Ана-поезијата) потсетуваат на присуството на темата на похотата и го остават читателот без зборови, токму во мигот на вистинската средба со естетизмот на неговата поезија. Во тие мигови на губење на зборот/јазикот забораваме на тезата дека секое разбирање е јазично по својот карактер. Во тие мигови јазичноста на човечкото разбирање напросто нема потреба од дополнителни зборови, толку е силна илузијата

дека е кажано сѐ. Во оваа пригода ќе упатам на неколку такви песни на Котески: *Грешница* (63), *Слекувањето на Ена* (64), *Кога ќе ви се насели...* (65), *Сонот на Ена* (67), *Зелени порти, Сцена* (77), *Ископина* (81), *Статуа 2* (84), *Атена Партенос (87), Песна за Арес* (92), *Антиној* (132), *Песна за Пелоп* (108), *Ej, Чуј! / Народен мотив* (140-1), *Незнајна* (сонувано) (155), неколку фрагменти од поемата „Трагач", потем „Мала љубовна песна", „Таа и тој" (вистинска приказна) од збирката *Кртечина* (2000).

Поврзувањето на песната и жената во единствен зачуден Ерос на којшто не му е туѓа извесна инфантилна искреност и импулсивност, како рефлексија на потребата да се започне јазичната игра токму во сенката на кобноста на убавината, па макар да е и на жена, ги ослободува песните од вишок на патос и ги прави да бидат параболични, суптилни, гномични, луцидни, самоиронични. Еден таков пример е, секако, песната „Ej, Чуј!", пишувана, како што е наведено во поднасловот, врз „народен мотив" (140–141) или интертекст од усната народна традиција.[1] Ослободениот дискурс на поетот и на песната ги обединува трите поетички опции – социјалната, лудистичката и интертекстуалноироничната. Оваа песна е структурирана како двојна антитеза, со ударен завршен (антитетички) пресврт:

„Ej, чуј –
Нема да ти го продадам коњот
нема да ти го избркам кучето (...)
ниту жицата да ти ја оптегнам
(...) туку ќе ти ја гледам жената!"

Тука следи опис на гледањето на жената во дваесет стихови. Потем, на крајот, како да го гризе совест што сѐ ќе се сведе само на гледање, како да го обзема тешка меланхолија (егзистенцијална горчина), му се обраќа на отсутниот соперник и – реторички воздигнато – вели:

„А можам да ти го продадам коњот,
а можам да ти ја оптегнам жицата!"

[1] Темата на митските, фолклорните, историските, културните и книжевните облици на интертекстуалност во поезијата на Јован Котески (археологија, историја на уметноста, колективна меморија, предание, книжевна традиција, митови, старогрчка трагедија, епика) треба да биде предмет на специјална студија и затоа во оваа пригода нема да се задржам на тој битен аспект на неговата поетска експресија, имагинација и слика на светот (КК).

2. Сега би се осврнала на второто прашање – *зошто поетиката на Ј. Котески не може да се редуцира на формалните аспекти на поетскиот дискурс*? Во тој контекст, ќе се обидам да укажам на фактот дека кај Ј. Котески, како кај вистински поет, се профилира пасијата по парономазија, што пак би требало да се протолкува како нешто повеќе од обична форма. Дали поетската форма може да биде обична? Може ли да се прашаме дали постои *необична форма* на песната, ако знаеме дека *необичноста* е иманентна одлика без којашто е невозможна поезијата? Како тоа, многу текстови ги прогласуваме за дело на големи поети, а во нив отсуствува необичната *тешка форма* (отсуствува форма, би било поточно да се каже)?

Читајќи ја поезијата на Јован Котески (Јонче), час тивко во себе и за себе (на памет), час гласно, небаре сакам да си го потврдам интуитивното насетување кое ме обзема уште при безгласното читање, се соочувам со повеќе сознанија во врска со очуденоста на неговата поезија и како таа е постигната (мислам на постапките на дистанцирање од конвенционалните обрасци, постапките на отежнување на поетската форма, постапките на стилизација и поетизација):

Прво, сознанието дека во добар дел од неговата поезија тешко се разликува лирскиот субјект во песната од авторскиот субјект и дека е можно да се сотвори еден витален, полнокрвен двојник од лирско и биографско Јас, кој предизвикува моќни евокации на двојната стварност, на една стварност која произлегува од формата и која ја впива во себе формата, небаре песната има предиспозиции да создаде илузија на стварност, небаре има сочувано нешто од улогата на фикцијата во драмата и во романот, а по форма е само песна!

Второ, Котески ја отежнува формата на своите песни, со чудото на играта, на повеќе начини: преку силната дарба за созвучје/хармонија до којашто стигнува по пат на сонорни еуфонични искази, мултисонанци, стилски паралелизми, етимолошки метафори, полисиндетони, асиндетони, елипси и параболи, реторички прашања и (македонски) антитези, парономастични склопови (сличната звучност раѓа слично значење, звучната хармонија создава семантичка хармонија), внатрешни и надворешни рими, сонетна метрика и версификација, јазични игри, заумни игри, гатки, бајачки, гноми... Тоа е поет со вродена дарба да ја 'Пое' Поезијата (да ја пее песната), а не да ја угушува со рамномерноста и монотоноста на прозниот израз.

Трето, песната на Котески се оформува и при употребата на архаичната и дијалектална лексика, пред чијашто ризница занемуваме

и започнуваме да се сомневаме во сопственото знаење на македонскиот јазик сè додека не му се препуштиме на таквиот јазик и на таквиот полу-свет пред којшто останувате фасцинирани! Да не се поети како Котески еден битен дел од македонскиот јазик и од македонската култура би бил заборавен. Она кое не е влезено во Умот (логосот, јазикот) на книжевноста, полесно станува предмет на заборав, излегува од Умот, не се ни востановува во сеќавањето, па и тоа станува лито, тенко, се кине. Современоста во којашто живееме брзоплето го напушти македонското огниште (природата, селската култура на опстојување, наследениот модел на живеење, моралните семејни и колективни вредности, идеалите врз коишто се создавала македонската традиција). Поетот има долг да ги пополнува празнините на колективниот заборав и да ја негува културата на обожавање на мајчиниот јазик.

Четврто, поетската форма кај Котески никогаш не е автархична во својата автореференцијалност, дури и кога тој го практикува образецот на лудистичко пеење во коешто светот на песната (нејзината семантика) тежнее кон самоцелност, заумност и укинување на референтот, кога се затвора во недосежните херметични искази, во играта во којашто нема место за комуникација со другиот (што ми ги евоцира претставите за поезијата на Велимир Хлебњиков и А. Кручоних од почетокот на XX век, па ми доаѓа доцниот Котески да го наречам „македонски Хлебњиков"). Македонскиот поетски лудизам на заумниот говор има свој редок претставник во ликот на Јован Котески.

Тука се отвора едно друго суштествено прашање, прашањето на *парадоксот*. Чудно е, имено, па и тажно, сознанието дека лудистичкиот херметизам во поезијата на Котески се радикализира, па би рекла и се промовира како особена поетска практика, токму во последната етапа од неговото творештво, во периодот кога кај него има најмалку причини за игра, најмногу за револт и за огорченост. Од што тогаш се потхранува тој интерес за формата со шифрирана заумна семантика? На што се должи херметичниот естетизам од збирките напишани во периодот на робијата или во периодот на изолацијата: *Живожарица* (1990), *Сончева белегија* (1990), *Морници* (1991, настаната за време но робијата), *Ралица* (1992), *Лелејка* (1994), *Самотија* (1994), *Решетки* (1996), Приќе (1997), *Одрон* (1998), *Разор* (1999) и конечно *Крстечина* (2000)? Како било можно во состојба на кафкијанска пресуда и процес да се испишат песни од типот на: *Литак мудер, Кај нам, Косидба, Лов, Ноќна рапсодија, Ане-акт, Шушуле, Партија покер, Камен...*

Може да се понудат повеќе одговори без претензија дека со тоа е затворено ова прашање: – потребата од интензивна поетска игра е

облик на бегство од безумието на стварноста, потреба од мал заборав и опуштање, потрага по терапевтското дејство на (јазичната) играта и нејзината медитативна улога; – светот на јазичните игри кои одат по рабовите на разбирливото му парира на светот на зло-употребата на (дискурсот на) моќта, затоа што и овој најчесто се движи по рабовите на разумот деградирајќи ги универзалните начела на хуманоста; – фармаконот на играта е лековит наспроти фармаконот на робијата кој е отровен (да се препуштиш сосема на робувањето значи да бидеш робијаш и кога си слободен, значи робувањето да ти стане состојба на живеење, ритуал на постоење!); – доживувањето на поетската слобода е – сепак – посилно од прифаќањето на себеси како егзистенцијално неслободен.

Поетот Јован Котески влегува во конфликт со затвореникот Јован Котески (колку тоа и да звучи безобразно и дрско како констатација). Се разбира дека повеќе ништо не е како што било, ни со него ни со светот, но и при таа преобразба е посилна константата на роденият Поет. Од единаесет нови поетски збирки (без детските), речиси девет не се директно посветени на темата на затворештвото (само двете – *Морници и Решетки* се посветени на темата на затворештвото). Збирката *Кртечина* ја отсликува свеста на поетот, повторно силно иструматизирана од сознанието дека бил предмет на систематски истражувања, и тоа во кругот на блиските колеги и пријатели, сознание кое дефинитивно го разорува/разјадува однатре (кртечината има двојна алузија, и на кртиците и нивната денонокна работа да роварат по туѓите животи, и на гризодушјето на оној кој е жртва на кртиците). Но, и во оваа збирка не стивнува поривот на поетот да биде во дослух со својата визија на светот, да го создава својот поетски јазик и да го искаже својот гнев, да го опее својот пораз, да ја насети моќта на зборот и кога е клетва, и кога е прошка, и кога памти (клетвата), и кога заборава (прошката).

3. По однос на третото прашање – *зошто е битна биографската и егзистенцијална констелација во којашто се оформува и во којашто се восприема (рецепција, интерпретација, валоризација) поетиката на Ј. Котески?,* би го понудила неколку деликатни одговори:

Најпрвин ќе укажам на еден навидум сосема небитен момент, но кој, мене, на еден обожавател на астрологијата, ми се чини сепак битен. Роден јануари, астролошки Јарец (козорог), Јован Котески, обележан од примордијален Страв од Просторот/Бесконечноста и од Вре-

мето (Хронос/Сатурн), во тој контекст и од смртта, обележан од некоја вродена меланхолија, се соочува со земјата и со родната земја,[2] во контекст го открива присуството на мајката и отсуството на таткото, се фасцинира од каменот, урнатините, ископините и резбариите, се шокира од рововите (кртечините), го чувствува студенилото на змијата за којашто испишува неколку извонредни песни и стихови, стравот, се привр-зува за македонските трагизми и традиции, ги опева ироничните лекции од историјата, демонските аспекти на човекот (Дракула, чумово оро, змијата, Црна Арапина, злодоба, злолелеење, злокуќани, затворот, мачениците, гревот, нечистите мисли), христијанската етика и стига до метафизиката на јазичните вртлози, до самата вистинска Поезија. Токму во овој круг е изгравиран, да не кажам истетовиран, семантичкиот лавиринт на неговата поезија.

Ја спомнав меланхолијата, која се јавува (ем) како силна емоција по повод многу собитија во животот на поетот од најраната возраст до крајот на животот, (ем) како предмет на опишување на лирската песна („Меланхоличар", 43), за на крај да се сподели од песната и од читателот – како метафизички квалитет на неговата поезија. Таа меланхолија природно се вклопува во амбиентот на сиромаштијата во којшто станува јасно дека постои разлика меѓу страстите (желбите) и можностите за нивното исполнување, дека многу желби остануваат само пусти желби, копнеења во коишто човек окопнува како снег, чемрее како рак... Архетипот на меланхоличарот се обновува секогаш кога ќе дојде до драматични ситуации во животот на поетот (на едно место тој вели дека неговата најголема драма е да се врати Дома). Меланхолијата кај поетите како Котески е однапред зададена во неговата судбина, па се остварува токму во склад со тој меланхоличен сатурнијански принцип на опструкција, сонот да ја натфрлува/ја надигрува стварноста. Тука чека во клопче стуткана и 'Змијата на Времето' – поезијата на Котески со задоцнување, ама сепак, еден ден, ќе биде прочитана, и на поетот ќе му биде оддадена заслужената почит. Што друго, ако не таа Задоцнетост, побудува чувство на меланхолично задоволство и метафизичка болка?

Не може да се очекува од еден хиперсензибилен поет да биде рамнодушен спрема стварноста. Тој реагира сетилно, интуитивно и умствено на стварноста, особено на парадоксите, чудесијата, неправдите и гротеските во човечкиот живот. Поезијата е етички и метафизички возврат (надомест?) за сè она што во животот го губиме, она што

[2] Првата негова збирка и носи наслов *Земја и страст* (1958).

не го добиваме никогаш, сè она кое нѐ восхитило или нѐ стаписало од страв, сè она во коешто длабоко тонеме (јазикот, играта, сонот, визијата, смртта), сè она од коешто го спознаваме човечкиот свет (историјата, археологијата, театарот, книжевноста, фолклорот, народното предание, семејството). Индиферентна поезија не е поезија. Поезијата може само да глуми дека е индиферентна на стварноста, како што и поетот/човекот понекогаш нужно глуми дека е рамнодушен заради други (повисоки!) цели. Поезијата впрочем и нема намера да биде наивно искрена, оти тогаш ќе се изгуби самата себе! Поезијата ја искажува својата нерамнодушност, својата преголема чувствителност на индиректен начин (нерамен говор) – со метафора, со парабола, со парономастични игри со зборовите, со енигми (загатки, шифри, кодови) што ги постигнува на различни начини, со дијалози со отсутни субјекти, со чудни сложувања на историските и поетските времиња, со магијата на звукот во којшто значењето е притаено како во лавиринт (ама постои!), со механизмите на реториката и на стилот на говорот и на писмото, со ритамот и формата. Затоа поетот гледа и повнатре, и повисоко, и понастрана, и подалеку, од другите. Затоа поетот ни го кажува она што не можат да го соопштат документите и колоквијалните записи.

Затоа, повредениот и шокиран поет може да се инаети на устројствата на светот со своите игри, со своите одбивања да биде дел од тој свет (кога е во можност да одбие, оти и за тоа му е неопходна минимална слобода). Но, поетот не се оглушува на стварноста, само напросто не е обичен дел од неа. Поетот е исправен пред секојдневен избор – да биде вклопен во обичната стварност или да биде расклопен од неа и да и' припадне на поетската стварност (која е сенка на стварноста која е сенка на Битието). Затоа поетот е опејувач на сенки и сеништа и често му студи, има грозници, се плаши од темницата, се плаши од обичните нешта оти токму од кај нив доаѓа несреќата...

Јован Котески го има веќе направено својот избор: тој е поет, тој може да страда, може поетски да се поигрува и со зборовите и со алузиите, и со стереотипите, да биде жртва на погрешни препознавања и злонамерни толкувања, ама не мора да се идентификува со ефемерните нешта од ежедневието. Дека го имал посветено својот живот на поезијата сведочи и неговиот лирски запис во склоп на песната со автобиографска интонација „Средба", во којашто води дијалог со поетот Петар Т. Бошковски. Во вид на јасен контраст, наспроти жалбата на Бошковски (типичен стереотип за современите услови во коишто работат писателите), дека нема време за поезија, затоа што времето му е

исполнето со новинарски и други неодложни работни обврски, другото Јас на Јован Котески вели, тивко, кротко, илуминативно, антитетично:

„Пишувам поезија и ми се чини
мене за ништо друго и не ме бива
освен да си го матам умот со кревки резбарии!
Ја отворам дланката и му покажувам
грст ситни плашици како огледалца,
рипчиња посипани со сончева вода.“ (137)[3]

Склоноста кон индиректни, сликовити и параболични одговори и облици на поетско мислење ја прави поезијата на Јован Котески да потсетува на древните зен-традиции на спознавање, просветлување и опевање. Надвор од контекстот на параболата е невозможно да се прочитаат неговите алузии и асоцијации. Котески не умее да се изразува прозаично, експлицитно и поимски. Неговиот говор е индиректен и заобиколен, неговиот говор е сликовит и пространо во својата асоцијативност, ритмичен и созвучен во својата форма. Неговата поезија е неговата слобода. Некогаш дури и инфантилно слободен да се игра и да се подбива, да се чуди и да се грози, кришум да се радува и тихум да се мечтае!

Поетот Котески, во македонската поезија од крајот на 20 век, ќе остане запомнат веројатно најмногу по неговата *дарба за мечтаење*, по капацитетот за фантазирање. Тоа е фантазија која е неопходна за глетките и ситуациите од стварноста да се претворат во поетски слики и симболи. Тоа е мечта без којашто нема уметност на поезијата, независно дали таа е гномична, или испишана како сонет, или како хибридна и долга поема, или како песна во поедноставен бел облик. Тоа чудо од мечта го води Котески до мигот во којшто тој го пишува, на пример, овој чудовишен дистих:

Совпаѓање

Кога Учело го доврши Ангелот
на сите ни се крена косата!

Дали треба песната да каже нешто повеќе за да се долови идејата за моќта на совршената уметничка форма/дело? Се разбира дека не треба, и не само тоа, таа едноставно не смее да каже повеќе одошто е

[3] Цитатите се наведени според изборот од поезијата на Јован Котески, *Сончева белеѓија*, приреден од санде Стојчевски, Битола, Микена 2008.

доволно за да се насети магијата на кажаното! Таа магија од мечта го води до луцидни спознанија кои им се спротивставуваат на интерпретативните клишеа на човечката и на книжевната историја (стереотипот на верната Пенелопа, на пр.), па го води Котески да ја испише оваа необична песна за Антиној, имплицитно песна за Пенелопа, а најмногу за поетот/Хомер:

Антиној

Не ти доделија, како што доликува, Антиној,
достојно место на љубовник – маратонец.
А сите знаеја дека ја сврдлуваш со рог на полжавв
и дека и го свртуваш капачето на кутичето златно
на прекрасната Пенелопа. Но што од тоа?
Во финалето на песната, поетот,
низ иглено уше,
и тебе те протна како излижан конец.

Се чини дека параболата на поетската слобода и на поетската илузија во оваа песна е плод на мечтата на поетот (и онаа на Хомер, и оваа на Котески), прелеана со горчливиот вкус на иронијата на личните егзистенцијални трагизми, искажана низ интертекстуални реминисценции и алузии. Се чини дека нема оригинална мисла, а не пак поезија, ако нема мечта. Се чини како од човека да останува неговата мечта, се чини како мечтата да го надживува човека. Се чини како мечтата да ја има резбано поезијата на Јован Котески, песна по песна, стих по стих. Се чини како мечтата да го има надживеано Јончета Котески. Таа, и сега, е тука пред нас, во неговата поезија, и има намера да остане и потоа. Мечтата на поетите се овоплотува во поетска ствар, во песна, а песната чемрее ако е сама, ама не умира. Нејзе ѝ треба, напросто, добар читател, сензибилен, упатен, одговорен, добронамерен. Таа не е прашање на форма, иако нема совршена форма без неа. Мечтата е нешто повеќе од форма. Нешто повеќе дури и од поезија! Мечтата, не дисциплинираниот и заробен Ум, уште половина век пред да се соочи поетот (и) лично со еклатантната исконска нечовечност (небаре и змијата е подобра од човеко!), го поставува прашањето:

– Ти човеку, од кој си род? [4]

[4] Песната „Змија“ во целина гласи вака:
„И коњот бега како сенка
под матно небо. Сосем сам,

РЕФЕРЕНЦИ

Андоновски, Венко. „Поет на митемата за самоникнатиот човек“.

Ангеловска, Деспина. 2009. « Кон Комунистичка интима од Јасна Котеска (Темплум 2008)», in *Identities*, Volume 7, No. 1/2, Winter, 251–257.

Gadamer, Hans Georg. 1991. *L'Art de comprendre. Ecrits II. Herméneutique et Champ de l'expérience humaine*: Paris: Aubier.

Друговац, Миодраг. 2003. *Поезијата на Јован Котески.* Скопје: Дијалог.

Eko, Umberto. 2001 [1995]. *Granice tumačenja*. Peograd: Paideia.

Котески, Јован. 2000. *Избрани дела во 3 тома.* Скопје: Три.

Стојчевски, Санде. 2008. „Од облак сјај“. Предговор кон изборот *Сончева белегија*, приреден од С. Стојчевски Битола: Микена.

Стојчевски, Санде. 2000. „Од прашинка до планета“, предговор кон *Избрани дела во 3 тома на Ј. Котески.* Скопје: Три. 5–51.

Котеска, Јасна. 2008. Био-библиографска белешка за авторот, in: Ј. Котески, *Сончева белегија*.

Котеска, Јасна. 2006. *Санитарна енигма.* Скопје: Темплум.

Котеска, Јасна. 2008. *Комунистичка интима*. Скопје: Темплум.

Јован Котески. 2008. *Сончева белегија.* Избор приреден од Санде Стојчевски, Битола: Микена.

Миневски, Блаже. 2005–6. Серија прилози за Јован Котески објавувани во неделникот, во периодот од декември 2005 до крај на јануари 2006 (да се види и текстот објавен на веб страницата на 'Разноликост': <www.diversity.org.mk>).

со тоа нежно чудо си играм
како со дете. А зелен плам
се шири, како од мај се враќа
и шарен поздрав во зер ми праќа
– Ти човеку, од кој си род?“

Георги СТАЛЕВ

ОСНОВНИТЕ РАЗЛИКИ МЕЃУ МАКЕДОНСКАТА И ФРАНЦУСКАТА ВЕРСИФИКАЦИЈА

Версификацијата (метриката), како дел од версологијата, кај нас била и е сосема малку предмет на интересирање. Сеќавањето нè враќа на една, велат, веќе застарена студија, *„Македонскиот верс“* (1970) во која е даден исцрпен преглед на тоа интересирање и на состојбите во македонската уметничка поезија до тоа време, но и во нашата народна песна воопшто. Оттогаш, изгледа, нема ништо ново, освен еден магистерски труд (исклучиво за *слободниот стих* во македонската современа поезија) од Сузана Спасовска. Во спомнатата книга беа посочени трудовите на Лазо Каровски (во сп. *„Литературн збор“, број 2 за 1956) и на* Христо Зографов (во сп. *„Современост“, бр. 3 за 1961*) од кои првиот беше општ осврт врз дотогашната практика, поттикнат од сè уште актуелната *Теорија на литературата на* Л. Тимофеева, а вториот се однесуваше за некои ритмички особености на песните од К. Миладинов.

Своевремено, со здобиеното искуство во работата врз препеви од руската класична поезија (Пушкин, Лермонтов, Фет и др.) објавив краток труд за Пушкиновата „онегиновска строфа“, во кој ги објаснив сите видови на четиристапниот руски јамб vis-á-vis можностите за јампско искажување на македонски јазик (се разбира, врз примери од мојот препев на романот *„Евгениј Онегин“).* Во извесна смисла таков обид направив и со метричката структура на *„Пеколот“* од Данте во споредба со ситуацијата што ми се покажа во препевот на тој дел од *„Божествената комедија“.*

Одамна размислував за една споредба помеѓу француската метрика применета во француската класична поезија и метриката

на македонскиот врзан стих, што како повод го има моето залагање во *Малата антологија на француската поезија од XIX век (1964)* и во *Антологијата на француската поезија од нејзините почетоци до крајот на XIX век (1977).*

Сега го правам тој обид.

La versification е тема разработена од француската наука мошне темелно, со оглед на обемноста, популарноста и на другите особености на француската поезија. Еве само неколку примери од таа богата литература:

Можеби за најстара појава треба да се смета текстот на:

MÉNAGE (G.): *Observation sur les poèsies de Malherbe, од 1666 година; него го следи;*

CHARPENTIER (F.): *De l'excellence de la langue française,* од 1683 г.;

DU CERCEAU: *Réflexions sur la poèsie française*, 1742, 1762;

DUBROCA (L.): L' art de lire à haute voix, 1802;

LEGOUVÉ (E.): L' art de la lecture. La punctuation, 1878;

GRAMMONT (M.): *Le vers français, ses moyens d' expression, son harmonie,* Paris, 1904;

VALÉRY (P.): *Au sujet d' Adonis, 1920;*

Пред 1923 година треба да се бараат првите изданија на *Du Rythme Dans La Versification Française* од Eugène d' Eichthal, преобјава во 2009; *Traite de Versification française, со преобјава во* 2010 итн.

MORIER (H.): *Le rythme du vers libre symboliste,* Genéve, 1944;

LOTE (G.): *Histoire du vers français,* Pariis, 1949;

SPIRE (A.): *Plaisir poétique et plaisir musculaire,* Paris, 1949;

GUIRAUD (P.): *Langage et versification d' après l' œuvre de Paul Valéry,* Paris, 1953;

LE HIR (Y.): *Esthétique structure du vers français d' après les théoriciens du 16. siècle à nos jours*, Paris,1956;

MAZALEYRAT (J.): *Pour une étuderythmique du vers français moderne,* Paris, 1963, (Od istiot avtor: *Élèments de métrique française,* 1974;

MESCHONIC (H.): *Critique du rythme,* 1982, ect.

Во сите нив *недвосмислено* се потцртува дека „француската (класична) поезија, покрај *силабичкиот стих*, го познава *уште*

само тонскиот“, и тоа како поредок!... Во нивната рамка се наоѓаат проблемите и прашањата што се јавуваат од различни аспекти.

Стихосложението подразбира цел систем на организација при составувањето на едно поетско сочинение, а тоа значи дека тука спаѓаат *видовите на строфата*, *рефренот, римувањето, метриката (версификацијата) на стиховите.* Со оглед на фактот дека македонската уметничка поезија има задоцнети појава и развој, логично е што еден добар дел од основните прашања и елементи од оваа сфера ќе се поклопуваат и како влијание на поразвиените, пообемните, попопуларните литератури. Затоа и нема да се задржуваме *повторно* на тие заеднички прашања (да речеме, за *дистихот, терцината, катренот, квинтата, секстината, септимата или октавата* итн., кај кои нема некои поголеми разидувања. *Слободниот стих* (vers libre) како дел од версологијата не е предмет на потесна метричка опсервација. Инаку – не би бил слободен стих, иако и под таа синтагма во руската наука за стихот се подразбира нешто сосема друго, поврзано за поезијата од крајот на XVIII век!

Најголемите разлики во однос на нашиов наслов се, пред сè, од историски аспект (во појавата на уметничката поезија кај Французите и кај нас, а што, впрочем, и не е теоретско прашање.) Но, кога сме кај таа појава, да се потсетиме дека (колку што помнењето нè служи), нејзините француски корени се наоѓаат некаде во XI век, во уште „неримуваната“ епоха, со првите сочувани песни на Гијом Единаесетти–војвода од Аквитанија и гроф од Поатје (1071–1127) или на Жофре Ридел (околу 1147). Но тогаш е испеан и францускиот еп *Александрида* во *дванаесетерци,* од кога во теоријата на стихознанието влегува и терминот *александрин(ец)* (стих од 12 слога, од 6 јампски стапки, со 2 или со 3 цезури) кој ќе ја преплави малку подоцна речиси целата европска поезија, во таа смисла и хрватската *дубровничка* поетска продукција. Се разбира дека тој и во француската, дури и лирика, долго време ќе биде доминантен верс, а обично теоретските трудови од областа на версификацијата започнуваат со него:

Mon bien aimè // je te cherchais // depuis l' aurore //
Sans te trouver // et je te trouve //, et c' est le soir //
(Премил мој, те барав јас уште од зората
Без да те најдам, а те наоѓам, но дури вечерта...)

Овде секој стих има по три *цезури (паузи*), по секои 4 слога, а третата задолжително се наоѓа на крајот од целината, од версот (//). Некогашнот јампски карактер се задржал, но со оглед дека подоцна *силабичко-тонската версификација* Французите не ја зачувале, вакви почисти примери поретко ќе се сретнат или ќе бидат – случајни! И уште нешто: обично на крајот од повеќесложен збор неакцентираниот вокал *е* не се изговара (тој е „нем"), но по потреба може да влезе „во игра" како затемнет вокал. На крајот од стихот неговиот изговор се елиминира сосема: тој не се брои при метричкото структуирање, а тоа важи и кога ќе се најде пред цезурата и пред збор што започнува со самогласник! Кај двата горни стиха тој вокал го броиме во зборчињата je, te, а не се изговара во зборовите auror(e) i trouv(e). Околу неговиот историски развој версолозите ќе запишат: „Прогресивната еволуција на тоа *темно* е во *изгубено* (велиме – *немо*) ја владее целата историја на нашата версификација" (La versification, par Pierre Guiraud, Paris, 1976, p. 75). Потоа, не само во *александринецот* туку и во сите други француски стихови, последниот слог е нагласен (акцентиран), според природата на самиот јазик!... Со оглед на „редуцираниот" метар, француската наука обрнува повеќе внимание на други појави, како што се *хијатусот,* (директна средба на две самогласки на границата меѓу два збора: во прозата и во говорниот јазик почести, во поезијата поретки: „*Que tu^es renommée/ D'etre tombeau nommée...",* или*: „Qui^oncques en sa vie/Ne fut brulé d' envie..."* – на кои кај нас, во македонската поезија, не би имале зошто да се задржуваме!), *диерезата* (разделување на две самогласки: „La nati-on chèrie a violé sa foi" – за кое кај нас не постои ни услов, ни резон, освен ако не се мисли на *диерезата* како *пауза* која разделува *две стапки*!), *синицезата* (спојување на две самогласки: bouclier, hier и др. Синицези има и во нашата, особено, народна поезија:

„*Пак ми збори Марко**а** брза коња"*

со што се обезбедува, зачувува формата на десетерец.)

Францускиот *Александринец би* можел да се споредува со македонскиот дванаесетсложник само условно, според *изосилабичкиот принцип:*

Voici le mois d' avril, // où naquit la merveille //…

(P. de Ronsard)

(Еве го месецот април кога се роди чудото...)

Двапати по шест слога разделени со цезура, а таа, паузата, се наоѓа и на крајот од стихот. Во секој од „шестосложинциве“ има по три акцента: (вуаси́, муа́, аври́л // ў, наки́, мерве́ј). Местото на акцентите не е фиксирано во сите стихови на истата песна, освен на крајот од версот. Со тоа е зачуван нејзиниот *тонски* карактер.

Нашиот *приближен* пандан би бил:

Сал под о́вој про́зор // на́ прсти ќе ми́не //
се́страта во дво́рот // цве́ќе к(о́)га ки́не //.

(*Србо Ивановски*)

Разликата ќе биде во тоа што во *овие* македонски стихови имаме помалку акцентирани зборови, но местото на акцентите не се менува: тие остануваат секогаш на првиот слог од *трохејската стапка*. Тоа не значи дека кај нас нема *дванаесетерци* надвор од правилниот силабичко-тонски систем, иако и во нив „бие дамарот“ на ритамот:

Ве́черва со́ тебе // да збо́рувам ми́слев...//
Си́в окто́мври ро́ни // пожо́лтено ли́сје...//

(Гане Тодоровски)

Или:

В дал**е**чното д**е**тство // **ја**с со пра́ќа стр**е**лав//
и п**о**трефив г**о**лаб... // К**р**вта в мл**а**з се сл**е**а...//
1 2 3 4 5 акценти

(Славко Јаневски)

(Појавата на помалиот број акценти кај нас се должи на нашиот јазичен систем во кој има мал број едносложни и, воопшто, кратки зборови. Но причината не е само во тоа).

Еве уште два условни шестосложника, исто така разделени со цезура и со пауза на крајот од стихот. Но, во нашиот пример имаме повторно четири акцентирани збора, а ударението сега секогаш го зазема третиот (средниот) слог од секоја *амфибрахна* стапка:

(О, Т**е**шко)-(то! С**у**рли) (штом д**и**во) (ќе п**и**снат)
(штом т**а**-пан) (ќе **е**к- не) (со п**о**д-зе-) (мен **е**-кот).

(*Блаже Конески*)

Шемата на овој стих е: (U – U) (U – U) (U – U) (U – U)

Значи: за разлика од францускиот пример, некои наши песни се карактеризираат со силабичко-тонска версификација. Тие, пак, и не може да имаат *комплетен* пандан во францускатa поезија, затоа што секој француски збор е акцентиран на последниот слог, а тоа го отежнува сочинувањето на силабичко-тонски стапки!

Но, затоа Французите имаат постара поетска традиција која покажува необични појави во минатото. Па во својата версификација ќе застапат и прашања кои, инаку, припаѓаат на версологијата, но не и на самата метрика! Од францускиот поетски *барок* ќе се издвојат разни *фигуративни досетки*, како што е следниов пример на извесен провансалски *тробар („наоѓач", „пронаоѓач" -?- на нови форми* – во секој случај збор што има врска со *трубадурството.)* Еве пример – два:

Prenez en gré mes impar**faits faits faits**
Benins lecteurs très dili**gens gens gens**

во кој осмислено двата повторени збора на крајот во стихот прават логична целина со истоформната завршница од претходниот збор. Ни се чини дека при преводот не ќе биде можно да се зачува и специфичниот елемент на „играта"! „Примете ги (за) пријателски моите нес(о)вршени дела, доброќудни читатели (лектори) толку вредни луѓе" (Можно е зборовите faits и gens при повторувањето да имаат и некое од своите други, асоцијативни значења!). За нијанса се поупростени стиховите на Charles Gros (1842–1888):

Il était un grand mur blanc – nu, nu, nu
Contre le mur une échelle – haute, haut, haute,
(Тоа беше голем бел ѕид – гол, гол, гол
Спроти ѕидот една скала – висока, висока, висока)

А сето тоа, вели поетот,

Pour mettre en fureur les gens – graves, graves, graves
Et amuser les enfants – petits, petits, petits(!)
(За да го фрлам во бес светот – важен, важен, важен
И да ги разонодам децата – мали, мали, мали.)

Друг сличен, но поуспешен, поинтелигентен случај би бил примеров:

Mets voile au ***vent*** cingle vers nous **Caron**
Car on m' ***attend,*** et ***quand*** sera en tente

Содржината на овие два стиха тешко се одгатнува. Се однесува на некакво симблично бурно едрење кон шаторот на (?) во кој лирскиот јунак е очекуван... Но, таа за нашиов случај не е ни битна, зашто *иновацијата* се однесува на маркираната игра со зборови, а и во хомофоноста на двете цезури со внатрешни рими придружени со трета непосредно зад втората!) Ние немаме „провансалска" поезија, но го имаме Гане Тодоровски кај кого што ги среќаваме следните стихови:

Бел
јастреб
растре-
пел.
.....
Ден
в **зале**з
зале-
ден!

И така во целата песна *Залез* од 7 вакви „строфи". Се разбира дека станува збор за интересен експеримент-игра, со „изнудени" едносложни созвучја.

Но, француската версификација, според развојот на поезијата, има и свој историски пат кој започнува со потпирањето врз латинската традиција. Се развивал францускиот јазик, се вршела диференцијација во него, а кај поезијата и „најмалата" промена – губење, затемнување на вокал или дифтоншко спојување на два вокала – ќе најде одраз во структурата на метриката! До такви детали навлегла француската версологија која и помодерно се занимава, да речеме, со философското во естетиката на фигуративноста!

Но, основите на *метриката* се огледаат во неколкуте општи насоки: ритамот измерливоста на стиховите (колку поединечно, далеку повеќе преку нивната организација во строфи), а римата – како прилог контра монотоноста во постантичкиот период – се јавува во поткрепа на ритамот, не дозволувајќи стихот да се распадне. (Се разбира, таа има и други функции!)

Во однос на бројот на слоговите, стихот може да биде *парен* или *непарен,* а тоа значи да биде составен од 4, 6, 8, 10, 12, и 3, 5, 7, 9, 11 слогови, па според тоа и нарекуван, да речеме, vers octosyllabi-

que, décasyllabique̋ итн. За нашите случаи своевремено ги позајмив, модифицирано, српско-хрватските термини *петерец, осмерец* и, алтернативно, *петосложник, осумсложник и* сл., но нив не ги наоѓам во нашиот *Правописен речник.* Надлежните или не се согласиле со решението или, пак, воопшто не биле запознаени со него (што ќе да е поверојатно!)

Песна со стихови од два слога во француската класична поезија како да не се среќава.

Гане Тодоровски, во веќе посочениот *Залез има не само двосложници* туку и *еднослоҗници, кои може да се толкуваат вака или онака!*

Миг
вжештен
вклештен
клик.
.....
Грд
кобник
коби
смрт.

Францускиот *моностих* е редок. Најчесто се издвојува од целината според мисловната содржина или сликата. По една своевидна тажаленка *по саканата, поентата* е во таков издвоен моностих:

Je veux aller après elle. (Сакам да заминам по неа)
(Jean Passerat)

Кај нас поетот Петко Дабески има цела моностишна збирка, а и Александар Поповски некои сказни раскажал преку моностих:

Сѐ повеќе сум копнеел од неспокој да сум друго. (П.Д.)
Тапан тропа – учкур стопан. (А.П.)

Французите велат: "Pas de schéma de rime pour le monostiche, bien sûr, car ne contentant qu' un seul vers!" („Не постои шема за римување кај моностихот, се разбира, бидејќи се работи само за еден стих.“) Да, ама Александар Поповски го римува моностихот со неговиот сопствен полустих!... Значи ли тоа дека тоа не е моностих?... Не би сме рекле, затоа што александринците знаат токму

за меѓусебно римување и на полустиховите (Да се потсетиме на Гундулиќевата *„Дубравка"!)*

На изглед Француски *трисложници*, главно, ќе се најдат осамени: во басна на Ла Фонтен, по еден седмерец:

La cigale ayant chanté
Tout l' été
……..

Но, во *трисложници* и *четверци* Французите имаат една од најинтересните песни во нивната поезија, *Chanson d' automne,* од П. Верлен:

Les sanglots longs	4
Des violons	4 ou 3 (во зависност дали е диереза!)
De l' automne	3
Blessent mon Cœur	3
D' une langueur	3
Monotone	3
Tout suffocant	4
Et blême, quand	4
Sonne l' heure,	3
Je me souviens	4
Des jours anciens	4
Et je pleure	3

Ја имаме оваа песна во македонски препев, во кој се појавија неколку *отстапки* (+ -): Сите „помакедончени" строфи се составени од *петосложници,* со по некој *четверец* и еден „заталкан" *шестерец*. Римувањето е спроведено со сета сложеност, но во послободен редослед во втората строфа:

Есенскиот здив
Долг, виолинен,
В липање мине,
Срце ми кине
Со монотон лач
На копнеж жив.

Задушен сет,
Сосема блед,

Штом часови звонат
В спомени тонам
За дните стари
И плачам, клет...

Песната има уште една строфа:

Et je m'en vais
Au vent mauvais
Qui m'emporte
Deçà, delà
Pareil à la
Feuille morte.

И тогаш одам
Низ ветер зол
И така бродам
Низ рид, низ дол,
Ме носи в бол
Ист – венат лист.

(Тука ни се отвора ат интересни прашања од теоријата на преодот, но тоа, во случајов, ни е вон од темата!..)

Француски петосложник:
A vous, troupe légère, – Вам, лесно јато,
Qui d' aile passagère – Кои со кратко(трајно) крило
Par le monde volez – Летате низ светот...

(Joachim. du Bellay)

Продолжението на строфата ни открива дека бројот на акцентите нема посебна ролја

Но, за да не останеме само на парадигмата од препевот на Верен, еве и „роднокраен" екземплар, „бели стихови" – петерци:

Твојата сенка
Се претворува
Во црвен јазик
Гвадалкивире....

(Љубен Ташковски)

И Гане Тооровски има вакви неримувани, но „полуритмизирани" строфи. Строгиот познавач ја насетува нивната анапестна основа

Тројца селани
В градска меана
На „по една“ (4)
се подзапреа.

Ги погледнаа
Првин парите
Потем двојните
Ги порачаа.

Анапестната основа јасно ја покажува четвртиот стих од секоја строфа

Се под зап - ре- а
(u u -) (u u o),
Ги по- ра - ча-а

А другите стихови се објаснети во *Македонскиот верс* на стр. 232. каде што е посочен уште еден пример за анапест од овој вид, иако во поинаква строфа.

Во народната поезија *шестосложниците* потешко се препознаваат и зависат од – запишувачот. Почесто се соединуваат две такви строфи, образувајќи дванаесетерец. Но, во уметничката поезија поетот има свој резон, определувајќи се за овој стих:

Бистра месечина,
полноќ јасикова,
бисерен шепот (5)
мрзне во гранките.

(Бл. Конески)

Тој резон, во случајов е: *еден стих – една слика, едно чувство, ритмички брзо предадени. И – сè во двостапковни дактили, иако таа форма понатаму може да биде напуштена.* Секој стих има по два акцентирани збора.

Je ne fais a tout heure (Јас секој час)
Que souhaiter la mort (само ја пожелувам смртта)

(Jean Bertaut)

Во продолжението францускот пример ни е римуван.

Еден француски *седмосложник* покажавме кај Ла Фонтен: (La cigale ayant chanté = Штурецот којшто пееше.) Од кај Марселин Д. Валмор позајмуваме:

Et ton cœur contre ta cage (А твоето срце против твојот кафез
Se jette aves désespoir (се фрла со очај)

Потоа следува римувањето на *cage* со *coutage* і *esclavage.*

Колку што стихот слоговно се зголемува, толку е природно и акцентираните зборови да растат. Но, тоа зависи и од должината на зборовите, па се случува често тука да нема некоја закономерност. Во сеќавање ми се примери од руската поезија: во четиристапков стих може да се најдат четири, три, па дури и само два акцентирани збора (ретко и пет, доколку меѓу јамбот се „провлече" акцентиран збор на слабо место):

1. Пор**á**, пор**á**, рог**á** трубят (4 акц.)
(u -) (u -) (u -) (u -)
2. Зал**ó**г дост**ó**йнее теб**я** (3 акц.)
(u -) (u - uu) (u -)

со употрба на *пеон* II со јампска основа;

3. Адмиралт**é**йская игл**á** (2 акц.)
(u u u -) (uu u -)

Со употреба на два *пеона* IV со јампска основа;

4. Т**ы** к н**и́**м на т**ó**й не- д**é-** ле зв**á**н (5 акц.)
(- -) (u -) (u -) (u -)

Последниов пример содржи *спондеј* во почетокот, но тој е занемарлив, зашто личната заменка ТЫ може да се провлече како „џокер" со својата можност да биде и акцентиран, и неакцентиран слог. Парадигмава е далеку понемаркантна од, да речеме, во случајот:

Гм! Гм! Читатель мой родной!

Octosyllabes:

Il est deux Jean // dans ce bas monde,
Différents d' humeur // et de gout.
.....

On conçoit bien // que Jean qui pleure
N' est pas si gai // que Jean qui rit.

(Има двајца Јовановци во овој прост свет,
Различни по ќуд и по склоност
.....

Се гледа -?- добро дека Јован што плаче
Не е толку весел како Јован што се смее.

(*M. A. Désaugiers)*

Освен што ги покажуваат истите елементи како и претходните стихови, шегобијниве осмерци слогово се беспрекорни, со тоа што само во вториот стих цезурата го менува местото, а и другите елементи се тука (како, впрочем, и кај седмерците). Но можат да содржат во себе синтагмични полустихови.

Цела песна во бели стихови-осмерци има Јован Котески *(„Злокуќани“):*

Вие што сте ја кренале
куќата темна како ноќ
на ридот, како бдеење,
сте го одредиле патот,
сте го стопиле каменот,
сте си направиле чудо!
.....

Се разбира, тоа не е типичниот осмосложник од народната поезија кој има поправилни шеми (5 + 3) или (4 + 4). А тие може да се сретнат кај Кочо Рацин:

Денови ли се // денови,
аргатски маки // големи!

Односно:

Извор вода // извираше
плод от поле // ли береше
амбар селски // пуст остана.

Токму овој метар, се разбира, покрај експресивноста на дел од Рациновата поезија и *оневозможува* посовршени преводи на „*Бели мугри“* на други јазици.

Понатаму со мал или без коментар само би ги посочиле и другите стихови:

Prince Jésus, qui sur tous seigneurie
Garde qu' Enfer n' ait de nous la maistrie
(*François Villon*)

Деветоркава францускиов поет ја дели на три прецизно еднакви делови, со три цезури по секои три слога. Во секој стих има по три (или по четири) акцентирани збора, во зависност од изборот на акцентуацијата на исполнителот. Ако навлеземе посериозно во овие стихови може да се откријат во нив појави што исчезнале подоцна во францускиот стих, но тоа е веќе проблематика за поголема студија. Се однесува на ролјата на двата члена Prince и Garde, но елаборацијата во моментов би сме ја избегнале.

Кај Венко Марковски читаме:

...Под родна стреа // низ роден крај
не радост помнам, // не весел мај
.....
пет страшни века // под турска власт...

Внатрешната композиција кај двата примера е, сепак, различна, определена, главно, од нееднаквиот број на цезурите, а секако и од нешто посуптилно во однос на јазиците.

Тоа може да се забележи и кај *десетерците (les decasyllabes):*

Nous aurons des lits // pleins d' odeurs légères.
(Ќе имаме постели полни со нежни мириси.)
(Baudelaire)

J' ai vu la Paix // descendra sur la terre,
.....
Semant de l' or, // des fleur et des épis.
(Го видов Мирот како слегува на земјава,
Сеејќи злато, *цветови* и класје)
(Pierre J. de.Béranger)

Првиот десетерец слоговно е поделен 5:5 и има случаен трохејски призвук во полустиховите одделени со првата цезура!

Следните ја содржат цезурата по четвртиот слог (во целата песна „*Светата Алијанса на народите*“ = "*La sainte Alliance des*

peuples"), а во вториот, и четвртиот стих овде ќе почувствуваме, пак, случаен јамб! Се разбира дека од тоа не се прави заклучок!

Пандан на првиот француски стих имаме во примеров:

Да се кријам ли // како крт од Феб?

(Г. Сталев)

Другите наши десетсложници или ја следат метриката од народната поезија: „Сила на век е // Гоце војвода“ (5 + 5), односно: „В пролет бујна // лисја окапале“ (4 + 6) како кај Венко Марковски или може да бидат метризирани трохејски, дактилски, односно секакви силабичко-тонски примери:

Како дамна // низ двор тихо мине
в очи влажни // грижи пак ѝ читам:
„Како си ми, // изгубен мој сине
што ко бранот // од брег на брег скиташ?..“

(Сл. Јаневски)

А да се потсетиме дека имаме и десетеречки анапест:

И од мр**а**кот ќе **о**стане п**е**сна...

(Србо Ивановски)

И, последниот стих што го негувале француските класичари е *единаесетерецот,* иако далеку, далеку поретко од *александринецот:*

Que l' homme delivré // de son passé absurde
Dresse devant son frère // un visage semblable.

(Ослободениот човек од своето апсурдно минато
Нека го исправи пред својот брат (своето) слично лице.

(Paul Eluard)

Гане Тодоровски вкрстува единаесетсложници со деветерци:

Колку досадно // чкртат тркалата (11)
чиниш режат // врз патот со нож! (9)
Сводот истура // пролетен дожд, (9)
Молчи смирено // малото маало. (11)

Македонските стихови се со *анапестна* основа, со тоа што почетните зборови во стиховите се сметаат како слогови без акцент (на

пример, како: да не, да би, и со). Во својата поема "Ὁ Ἁρματωλός", инаку напишана во јампски стихови, Григор С. Прличев често употребува вакви случаи.

Од другите прашања внимание заслужува т.н. enjambement (*опчекорување,* прескокнување на паузата на крајот од стихот за да продолжи мислата во следниот стих):

Seigneur, il faut que la terre
Connaisse en moi vos bienfaits.

(Господи, земјата треба
во мене да ги (пре)познае Твоите доброчинства.

(Jean - B. Rousseau)

Но, има и порески преоди:

Старата Моска е тука. Сина
приквечер на улиците слага...

(Блаже Конески)

Овој наизглед сувопарен преглед сосема поинаку изгледа во некој практичен однос, да речеме, при преведувањето на поезијата од еден јазик на друг. Нешто можеше да се насети и од паралелниот пример со Верленовата песна и нејзиниот македонски препев. Овде би сме приложиле нешто поинтересно, иако свесни за ризикот:

Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé!
Contre nous de la tyrannie
L' etendard sanglant est levé!
Entendez-vous dans les campagnes
Mugir ces féroces soldats?
Ils viennent jusque dans nos bras
Egorger nos fils, nos compagnes.
Aux armes, citoyens!
Formez vos bataillons!
Marchons! Marchons!
Qu' un sang impur
Abreuve nos sillons!

На родна земја деца – в бој!
За слава нам ни дојде час!

Тиранијата против нас
Крвав барјак, глеј! – крена свој.
Да ли чувте за бедата?
Сред поле рик од баталјон;
Пред очи, див, ги закла он
Другарите и чедата!
Во бој, граѓани!...
Сите во редот прв!
Во марш! Во марш!
Нека ниви
Ни пои лош крв!

Рина ПАВЛОВНА УСИКОВА
(Москва, РФ)

ЗА ИЗУЧУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И КУЛТУРА ВО РУСИЈА

Оваа статија донекаде ја продолжува статијата „Руската славистика за македонскиот јазик пред неговото кодифицирање“ (зб. „Откривањето и проучувањето на Македонија во европската наука до формирањето на македонските државни институции“ по повод 40-годишнината од основањето на МАНУ, Ск. 2007 г.). Главно внимание ќе биде посветено на современиот кодифициран литературен македонски јазик, на изучувањето на македонистиката како дел од славистиката во руската наука и на предавањата по македонски јазик и литература на руските универзитети.

Сепак ќе почнеме со А. М. Селишчев, кој најмногу направи за изучувањето на тие проблеми уште во почетокот на развој на славистиката и македонистиката. Тој бил учител на нашиот професор С. Б. Бернштејн, научник и организатор на славистиката како наука и предмет на филолошките факултети.

С. Б. Бернштејн ги формулира принципните погледи на Селишчев врз македонскиот проблем, цитирајќи негов говор во една јавна научна дискусија: „Македонските говори преживеаја сложена и многу искомплицирана историја. Во основа тие заедно со говорите на Мизија, Фракија и Родопите спаѓаат кон оние јужнословенски говори за кои во науката е примено да се викаат бугарски. Кон другата јужнословенска група се однесуваат дијалектите што создале основа за српскохрватскиот и словенечкиот јазик. На границата меѓу тие две дијалектни групи има различни преодни говори. Сето тоа е предмет на моите специјални занимања. За жал, морам да трошам време за критичка анализа на различни изопачувања и извртувања. Јас ја преминував границата на

лингвистиката само при изучување на народниот бит и етнографија. За решавање на политичките прашања и државниот живот на современите балкански народи треба толку многу познавања и сопствени впечатоци со кои не сум располагал или да располагам. А да се мешам во решавањето на тие прашања сметам за аморално. Сигурен сум дека руските научници треба да држат тука неутралитет. Премногу факти сведочат за несовпаѓање на јазичните и државните граници. Познати се премногу случаи кога јазичните признаци не се совпаѓаат со националната припадност. Што би се случило со границите на современите европски држави, ако тие се озаконуваа само според јазичните признаци? <...> Што се однесува до мојот личен однос кон македонското прашање од општествено-политичка страна, далеку стојам од сочувства кон тенденциите на политичкиот империјализам независно од неговиот правец". С. Б. Бернштејн истакнува дека Селишчев воопшто во своите научни истражувања ги игнорира политичките и национални барања (Бернштејн 1987, с. 17).

Во своите монографии и статии, посветени на македонските проблеми, А. М. Селишчев не се покажа само како лингвист-дијалектолог, туку и како етнолог и историчар на јазикот. Дијалектологијата го интересираше Селишчев и сама од себе и како пат кон изучувањето на историските податоци за јазикот, на писмените споменици и на топонимијата. Тој беше и историчар на јазикот, прекрасен теренски истражувач кој внимаваше на социјалната природа на дијалектниот говор, а истовремено и прекрасен фонетичар.

Мислам, во историјата на световната македонистика А. М. Селишчев останува како еден од најзначајните научници кои се занимаваа со историјата на словенскиот етнос и неговите јазични контакти на Балканот, со македонските говори во историскиот контекст на славистиката и балканистиката, со словенската топонимија во Македонија и Албанија, со историско-споредбената граматика на словенските јазици и анализата на историјата на македонските дијалекти, односно на македонскиот јазик. Научните трудови на А. М. Селишчев извршија големо влијание врз теоретските и методските основи на славистиката и балканистиката.

Понатаму со македонистички истражувања се зафати С. Б. Бернштејн, „заразен" со таа заветна идеја од својот учител А. М. Селишчев. Пред 1945 г. С. Б. Бернштејн ги проучува македонските дијалекти и нивната историја врз општословенскиот и јужнословенскиот фон. И Селишчев, и Бернштејн работеа во времињата (20-тите и 30-тите години) кога

историско-споредбената славистика се сметала во СССР за „буржоаска“ наука. Широко и длабоко образован славист, С. Б. Бернштејн во своите научни трудови беше секогаш максимално чесен и не подлегнуваше на политички притисоци. Молчеше, не ги даваше своите трудови за публикација, очекувајќи подобри времиња. Така, во 30-тите години С. Б. Бернштејн пронаоѓа во Одеските архиви коректура на еден број од списанието „Вардар“, подготвено за печат во 1905 г. на македонски литературен јазик, создаден од Крсте П. Мисирков. Тоа беше откритие за науката зашто никој не знаеше за постоењето на коректурата од тоа списание. Но во 30-те години Бернштејн немаше можност да публикува научна статија за тој факт од историјата на македонскиот јазик и статијата беше печатена во Москва дури во почетокот на 60-тите години, кога веќе постоеше македонскиот литературен јазик (Бернштејн 1960; првото издание на статијата беше публикувано во Словенија 1958 г.).

Еден од првите научници во светот С. Б. Бернштејн во првото издание на Големата советска енциклопедија (Бернштејн 1938) го опиша кратко и јасно македонскиот јазик како современ самостоен национален словенски јазик, иако уште не беше кодифициран. По кодификацијата на македонскиот литературен јазик С. Б. Бернштејн во своите славистички научни дела пишуваше за историјата на македонските дијалекти, за нивното место меѓу другите словенски јазици и дијалекти, на пример во монографијата „Очерк сравнительной грамматики славянских языков“ (Бернштејн 1961, 1974). Во статијата „К вопросу о форме 3-го л. ед. ч. настоящего времени в македонском литературном языке“ (Бернштејн 1948). Бернштејн ги карактеризира македонскиот јазик и култура во нивниот историски развој, одбележува дека во XIX в., кога се одвива интензивниот процес на формирање на јужнословенските јазици, дејците на македонската култура К. Пејчиновиќ, браќата Миладинови, Р. Жинзифов пишуваат или на својот мајчин дијалект, или пак на книжевниот српски или бугарски јазик. Ученик и следбеник на А. М. Селишчев, С. Б. Бернштејн ја интерпретира историјата на јазикот и културата на македонскиот етнос од истите принципиелни позиции како историја и на другите јужнословенски етноси. Македонската наука заслужено го призна придонесот на С. Б. Берштејн и член на МАНУ надвор од работниот состав.

Од големо научно значење е статијата на еден ученик на Бернштејн – (генијалец, трагично загинат на 33 години) В. М. Илич-Свитич „О стадиях утраты ринезма в юго-западных македонских говорах“ (Илич-Свитич 1962). Статијата определува насоки и стадиуми на губе-

њето на назалноста (ринезам) во јужнословенските дијалекти и со тоа придонесува за историјата на целиот јазичен словенски свет.

Уште еден светски познат научник од школата на Бернштејн, славист кој се занимаваше главно со историјата на словенските писмени некодифицирани и кодифицирани литературни јазици и со типологијата на литературните јазици, а од тој аспект конкретно и со македонистиката, инаку академик на Руската академија на науките и член надвор од работниот состав на МАНУ, е Н. И. Толстој. Тој има напишано неколку трудови за лексиката на словенските јазици каде што многу внимателно се истражуваат прашања од историјата на македонската дијалектна лексика и култура врз општословенскиот фон, проблеми во типологијата на литературните словенски јазици и во заемните врски меѓу јазикот и културата. Тоа се, на пример, статиите „О болгарско- и македонско-русских изолексах“ (Толстој 1975; 1977); „Страничка из истории македонского литературного языка“. (Переводы „Любушиного суда“ из „Краледворской рукописи на македонский язык в XIX в.“ (Толстој 1965). Погледите на Н. И. Толстој за историскиот развој и местото на македонскиот јазик и неговите дијалекти во историјата на јазиците и културите на словенскиот свет се претставени во избраните дела – „Славянская лексикология и семасиология“ (Толстој т. I, 1997); „Славянская литературно-языковая ситуация“ (Толстој т. II, 1998). Теоретските принципи на Н. И. Толстој, кои се потпираат на погледите на А. М. Селишчев и С. Б. Бернштејн за македонскиот јазик, ги развиваат и задлабочуваат научните познавања во тој сложен проблем. С. Б. Бернштејн (1971 г.), а потоа и Н. И. Толстој беа добро оценети од македонската наука, и беа избрани за членови на Македонската академија на науките и уметностите надвор од работниот состав.

Треба да укажам уште на еден значаен научен опус каде што македонските говори се изделуваат во балканословенски контекст – монографијата на Г. А. Цихун „Типологические проблемы балканославянского языкового ареала“ (Цихун 1981). Во таа книга Цихун ја истакнува групата на југозападните македонски говори како еден од иновационите центри во балканословенската дијалектна територија. За таа група се карактеристични многу важни иновации: загуба на инфинитивот и интензивен развиток на *да*-конструкции, морфолошко-синтаксички особености: удвојување на директниот објект и на објектот на адресатот, специфички аналитичен израз на преодноста на глаголите и појава на резултативните глаголски форми со *има*.

Интересот кон македонскиот литературен јазик, кодифициран во 1945 г., се појави скоро веднаш: С. Б. Бернштејн прв напиша грама-

тика на младиот литературен јазик со кратка христоматија на литературни и дијалектни текстови „Очерки по македонскому языку“, каде што македонскиот јазик се споредува со други јужнословенски јазици – болгарскиот и српскиот. При крајот на 1947 г. ракописот беше утврден за печат во Институтот по славјановедение, меѓутоа од политички причини не излезе од печат.

Во 1948 година во Вестник на Московскиот универзитет беше публикувана статија од С. Б. Бернштејн „К вопросу о форме 3-го л. ед. ч. настоящего времени в македонском литературном языке“. С. Б. Бернштејн го карактеризира македонскиот јазик во неговиот историски развој сопоставувајќи го со другите јужнословенски етноси. Позитивно оценувајќи го опитот на К. П. Мисирков во изборот на дијалектната база на литературниот македонски јазик, Самуил Борисович се искажа за присуство на флексијата *-т* во 3-то л. ед. сегашно време, зашто сметаше дека тоа е особеност на централните западни говори, ама тој не знаел за новите особености во тие говори и не обрнал внимание на менталитетот на писмените носители на македонски и познавачи на бугарски и српски јазици, кои сметале дека *-т* „е некултурен, селански“ признак. За жал, С. Б. Бернштејн никогаш не бил во Република Македонија и не знаел за особеностите на живиот разговорен македонски јазик од средината на XX в. Меѓутоа статијата на С. Б. Бернштејн за новиот литературен словенски јазик имаше големо значење за славистиката.

Во 1963 г. излегува од печат првиот македонско-руски речник („Македонско-русский словарь“) од В. М. Иллич-Свитыч и Д. Толовски, со обем 30 000 зборови и граматичен прирачник, напишан од В. М. Иллич-Свитыч. Тоа воопшто беше прв полн лексикографски труд за македонскиот литературен јазик., иако тој се опираше на I том од „Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“ (II и III том излегоа подоцна).

По иницијатива на С. Б. Бернштејн во Институтот по славјановедение на АН СССР беше отворена научна специјализација „македонски јазик“ и во 1960 г. јас бев запишана на постдипломски студии по таа специјалност, а во есента 1965 г. ја одбранив кандидатската дисертација „Морфологија на именката и глаголот во македонскиот литературен јазик“. (Таа е прва дисертација за македонски јазик одбранета во странство.) По одбраната добив дозвола за десетмесечен престој во Македонија. На Скопскиот универзитет мојот научен ментор беше Блаже Конески – научник од светски ранг, великан на македонската култура. По негова иницијатива текстот на мојата дисертација беше

публикуван како монографија. Во Македонија успеав многу добро да се запознаам со македонската култура и историја, посетив многу интересни споменици, но главно – да научам добро да зборувам македонски. Кога се вратив во Москва на Катедрата за словенска филологија на Филолошкиот факултет започнав покрај други предмети да предавам и македонски јазик. Во 1975 г. на Катедрата за словенска филологија беше отворена специјализација „Македонски јазик и литература“, која постои и сега, иако е единствена во Русија, ама според оценката на македонски научници е една од најдобрите во светот.

На Катедрата за словенска филологија на Филолошкиот факултет на МГУ има специјализации по сите западни и јужни словенски јазици и литератури. На Катедрата е отворен лекторат по македонски јазик со специјалисти од Македонија; Студентите од македонската група посетуваат летни семинари за македонски јазик, литература и култура, каде што се запознаваат со културните и природните богатства на Македонија и ги задлабочуваат познавањата во говорниот македонски јазик. Групите по специјализација „Македонски јазик и литература“ се примаат еднаш во пет години. По дипломирањето најдобрите студенти се запишуваат за постдипломски студии, другите наоѓаат работа, сврзана со специјалноста – во издавачки куќи, во Министерството за надворешни работи, предаваат македонски јазик во различни учебни факултети, работат како преведувачи во различни фирми; некои успешно се занимаваат со превод на уметничка литература.

Македонскиот јазик како втор на словенските одделенија и како еден од словенските јазици на руското одделение во МГУ исто така се предава од 1970 г. Слависти-македонисти, ученици на С. Б. Бернштејн, покрај практичниот македонски јазик во МГУ држат предавања по теоретски курсови за македонската граматика, историја на јазикот, македонската дијалектологија, балканистички курсови со оглед на македонскиот јазик, водат спецкурсови и спецсеминари за студенти-македонисти, раководат постдипломци. По сите тие предмети се напишани и публикувани учебни програми.

Во некои универзитети во Русија македонскиот јазик се предава како втор словенски јазик и како спецкурс за студенти од другите лингвистички специјалности (С.-Петербургски универзитет, Универзитет во г. Перм, Воронешки универзитет).

Се продолжуваат научните истражувања по македонскиот јазик и литература од научници во МГУ и од Институтот по славјановедение на РАН.

Во 1985 г. во Скопје беше публикувано прво издание на учебно помагало по македонски јазик „Македонский язык“ од Р. П. Усикова – граматички преглед и текстови за четење со речник. Книгата беше напишана според програмата „Языки Мира“, примена во МГУ за сите странски јазици и требаше да се печати во 70-те години во Издавачката куќа на МГУ. Но поради протестирање на ректорот од Софискиот универзитет книгата не излезе од печат во Москва. Благодарејќи на позитивната рецензија на С. Б. Бернштејн и добриот однос на македонски научници книгата излезе во 1985 година во Скопје, второто издание – пак во Скопје во 2000 година.

Колектив на руски слависти во Скопје издаде тритомен „Македонско-руски речник“, кој содржи 65 илјади зборови. Авторите-составувачи на речников беа Р. П. Усикова, З. К. Шанова од С. Петербург, ученички на Усикова македонистки М. А. Поварницина и Е. В. Верижникова; јазичен консултант беше Роза Тасевска, главен редактор – Р. П. Усикова. Речникот содржеше и актуелна лексика на македонскиот литературен јазик од 90-тите години на XX в. На авторскиот колектив му помагаа другарски колеги од Филолошкиот факултет и Институтот за македонски јазик во Скопје.

Руските лингвисти продолжуваат да ги изучуваат македонските дијалекти според меѓународниот проект на општословенскиот атлас. Во Институтот по славјановедение на РАН интензивно се изучува историјата на македонскиот етнос, култура и литература.

Руските научници активно учествуваат во меѓународни проекти, научни конференции и конгреси. Научниците-македонисти од МГУ покрај научна работа, неопходна за учебниот процес, се занимаваат и со научни истражувања на граматички и лексички особености во развојот на литературниот македонскиот јазик, посебно сврзано со неговата 65-годишнина. Во 2003 г. во Москва беше публикуван нов македонско-руски речник со 40 000 зборови, кој покажува современ развиток на македонската лексика во споредба со претходните етапи и со тоа се одликува од другите речници, создадени од истите автори – Р. П. Усикова, З. К. Шанова, Е. В. Верижникова и М. А. Поварницина. Граматичкиот прирачник е напишан од Р. П. Усикова.

Во 2003 г. во Москва беше публикувана „Грамматика македонского литературного языка“. Авторката на Граматикава Р. П. Усикова ја имаше предвид оваа книга како учебник по теоретскиот курс на граматиката, ама и како помагало за практично изучување на македонскиот јазик за студенти-филолози од различни специјализации, снабдено со текстови за читање и речник за текстовите. За разлика од по-

рано издадените книги „Македонски јазик“ од Р. П. Усикова, каде што се даваа правила за четење, особености на фонетиката, граматичките форми и нивните значења, во книгата „Грамматика македонского литературного языка“ од 2003 г. македонскиот јазик е претставен во вид на системот на граматички форми и категории, има поглавја за типологија на литературниот јазик и други научни податоци.

За 30-годишниот развој на македонистиката во Русија директни ученици на С. Б. Бернштејн и учениците на неговите ученици постигнаа немалку успеси: доцент Е. В. Верижникова одбрани кандидатска дисертација „Категориальный статус и фукнционирование глагольных форм с компонентом *ќе* в современном македонском литературном языке“; нејзината колешка во групата М. А. Поварницина работеше во Пермскиот универзитет каде што подготви група филолози-македонисти. Сега таа работи во Унгарија, во гр. Пеќ. Две нејзини пермски ученички одбранија дисертации: М. Проскурнина – „Македонский роман 1980–90 гг. в югославянском литературном контексте. Основные тенденции, типология жанра“, сега работи во Институтот за славјановедение. Нејзината колешка Н. В. Баронникова одбрани дисертација по општа лингвистика со македонски материјал за категорија определеност-неопределеност, сега успешно предава македонски јазик на факултетот во Перм и работи врз докторска дисертација. Н. Баронникова напиша добар учебник по македонски јазик за студенти-русисти.

Во С.-Петербургскиот универзитет македонски јазик се предава на одделение за славистика како втор јазик. Но и таму работат добри специјалисти: З. К. Шанова, коавтор на македонско-руски речници, одбрани дисертација за категоријата прекажаност во македонскиот јазик и предава македонски за студенти-филолози. Проф. д-р Е. Ю. Иванова успешно изучува проблеми на комуникативната синтаксе на јужнословенските јазици, вклучувајќи го и македонскиот.

Руските лингвисти-македонисти продолжуваат да ги изучуваат научните проблеми на македонскиот јазик: на пример проф. д-р Усикова изучува системи на модално-темпорални глаголски форми во македонскиот споредбено со бугарскиот јазик, доц. Е. В. Верижникова изучува особености на модално-темпоралниот глаголски систем во македонскиот јазик, доц. Н. В. Баронникова работи врз специфика на изразот на категоријата определеност-неопределеност и израз на деиксис во споредба со западноевропските јазици. Д-р на ф.н. А. Соболев се занимава со балканистички истражувања, вклучувајќи го и македонскиот јазик. Македонистка од МГУ Е. В. Степаненко одбрани дисертација „Культурологические аспекты перевода македонской драмы на

русский язык (на материале переводов пьес Г. Стефановского)“. Во октомври 2005 г. Р. П. Усикова одбрани докторска дисертација „Современный македонский литературный язык как предмет славяноведения и балканистики“.

Слависти-специјалисти за македонска литература исто така продолжаваат да изучуваат прашања од областа на македонската литература. Покрај М. Проскурнина кандидатска дисертација одбрани бившата соработничка на Институт по славјановедение Ана Евстратова („Македонский роман 1960-х годов. Жанровое своеобразие“). Најголеми успеси постигна А. Г. Шешкен, која одбрани докторска дисертација „Македонская литература XX века. Особенности формирования и развития“ (2008 г.). За нејзиниот придонес во изучување на македонската литература и култура е избрана за член на МАНУ надвор од работниот состав.

Македонисти, ученици на Филолошкиот факултет на МГУ со интерес работат во областа на контактирање меѓу руската и македонската култура. Најмногу во тој однос направи О. В. Пањкина. Таа има преведено на руски јазик роман од Ж. Чинго „Големата вода“, романот „Пирej“ од П. Андреевски, „Папокот на светот“ од В. Андоновски, збирки раскази и македонска поезија. М. Проскурнина преведе „Осмото светско чудо“ од Плевнеш. Пред триесетина години беа преведени на руски пиеси од Г. Стефановски и други уметнички дела (романи и раскази).

Треба да истакнам дека голема улога во развојот и успехот на македонистиката во Русија му припаѓа на нашиот учител проф. д-р С. Б. Бернштејн, кој меѓу другото има јубилеј: тој е роден пред сто години, на 3 јануари 1911 година. Фактички сите руски македонисти се учесници од неговата научна школа.

Македонскиот литературен јазик успешно и интензивно се развива од 1945 година до ден-денес, зашто во голема мера успешно се развива македонската наука за мајчиниот јазик и култура. Во руските македонистички трудови за коишто се зборуваше во статијава секако се користеа научни трудовите на македонските колеги. Посебно би сакала да спомнам за трудовите на акад. Блаже Ристовски кој се занимава со историјата на македонската култура, почнувајќи од К. П. Мисирков и Д. Чуповски, со развитокот на македонската национална мисла, пишуваше за портрети и процеси на македонската литературна и национална историја, за сознајбите за јазикот, литературата и нацијата и сл. Печатените научни дела на акад. Б. Ристовски се многу важни и интересни за руските слависти-македонисти.

Jan SOKOŁOWSKI
(Wrocław, Polska)

JĘZYK – NARÓD – PAŃSTWO W PRACACH JANA BAUDOUINA DE COURTENAY A NIEKTÓRE KONCEPCJE KRSTE P. MISIRKOWA

W badaniach slawistycznych ostatnich lat wiele uwagi poświęca się zawsze ważnej dla naszej nauki problematyce relacji język – naród – państwo. Problematyka ta omawiana jest na konferencjach naukowych, m.in. na zjazdach Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, i w licznych publikacjach[1]. W Macedonii zagadnieniom tym wiele uwagi poświęcił w szczególności Blaže Ristovski [1999; 2001]. Wydaje się, że na specjalne przypomnienie zasługują dziś prace Jana Baudouina de Courtenay, w których zagadnienia relacji język – naród – państwo zajmowały szczególne miejsce. Na ten aspekt działalności uczonego zwracał uwagę już K. Nitsch [1935]. O sprawach narodu i państwa w pracach Baudouina pisali J. Kulczycka-Saloni [1983] i R. A. Rothstein [1989]. Na potrzebę szerszego opracowania tego tematu w ujęciu Baudouina wskazywał D. Brozović w referacie wygłoszonym na konferencji „Jan Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa" [1989: 376].

Dorobek Baudouina de Courtenay w zakresie interesującej nas problematyki jest bogaty i różnorodny. Zagadnienia języka, narodu i państwa były zarówno przedmiotem jego prac językoznawczych, jak i licznych pism publicystycznych. Tematyka ta obecna jest też w korespondencji uczonego[2]. Większość z tych prac opublikowana została podczas profesury Baudouina

[1] Zob. np. Furdal 1992; Furdal 2000; Furdal 2003; Gerd 2005; Lubaś 2000; Lubaś 2003; Lubaś 2009; Puzynina 1998; Weinsberg, 1992.

[2] Zob. np. *Listy J. Baudouina de Courtenay do A. Černego*, Opracował Teodor Bešta, Wrocław, 1972.

na Uniwersytecie Petersburskim i później - w niepodległej Polsce. Problematyka relacji język – naród – państwo pozostawała w kręgu zainteresowań Baudouina od początków jego drogi naukowej. Wystarczy przypomnieć opublikowane w latach siedemdziesiątych XIX w. takie publikacje, jak: recenzja pracy A. Hilferdinga zatytułowana *Несколько слов по поводу общеславянской азбуки* [1871b], wydana po słoweńsku broszura *Nektere opazke ruskega profesorja* [1873] i obszerna rozprawa *Резья и резьяне* [1876]. Dwie ostatnie z wymienionych prac, zwłaszcza rozprawa poświęcona Rezji, będąca swego rodzaju encyklopedią, zawierają wiele cennych informacji o charakterze socjolingwistycznym.

Baudouin de Courtenay nie pozostawił pracy, która zawierałaby systematyczny wykład jego poglądów na zagadnienie relacji miedzy językiem, narodem i państwem. Najbardziej reprezentatywne dla poglądów uczonego w tej dziedzinie są prace: 1) *W sprawie porozumienia się ludów słowiańskich* [1908]; 2) broszura *Национальный и территориальный признак в* автономии [1913b], która była bezpośrednią przyczyną uwięzienia Baudouina w petersburskim więzieniu „Kresty" oraz 3) opublikowany u schyłku życia artykuł *W kwestii narodowościowej* [1926] sumujący jego wcześniejsze przemyślenia. Liczne fragmenty i uwagi na temat relacji język – naród – państwo znaleźć można w kilkudziesięciu pracach Baudouina[3]. Nawet pobieżny przegląd tytułów prac Baudouina wiele mówi o tym, jak rozległe były jego zainteresowania w omawianej dziedzinie.

W artykule ograniczam się z konieczności do omówienia prac o charakterze ogólniejszym. Trzeba jednak pamiętać, że uczony ma w swoim dorobku także ważne studia poświęcone poszczególnym językom i narodom słowiańskim. Mam na myśli takie prace Baudouina, jak: *Кашубский „язык", кашубский народ и „кашубский вопрос"* [1897], *Kwestia polska w Rosji w związku z innymi kwestiami kresowymi i „innoplemiennymi"* [1905], *Проект осовных положений для решения польского вопроса* [1906a] i inne.

Podejmując problematykę relacji między językiem, narodem i państwem Baudouin de Courtenay wykraczał poza klasyczną tematykę językoznawczą, dotykając zagadnień stanowiących przedmiot badań polskich socjologów i myślicieli społecznych XIX i początków XX wieku : Bolesława Limanowskiego (1835–1935), Włodzimierza Spasowicza (1829–1906), Zygmunt Balickiego (1859–1916), Ludwika Krzywickiego (1859–1941). Przy sposobnościwypada tu przypomnieć słowa Jerzego Szackiego, który charakteryzując książkę naszego socjologa Floriana Znanieckiego *Współczesne*

[3] Zob. np. Baudouin 1903c i Baudouin 1903d.

narody stwierdził, że „naród należał od początku do najważniejszych tematów socjologii polskiej, czym różniła się ona od socjologii zachodnioeuropejskich, które poświęciły mu zadziwiająco mało uwagi" [Szacki 1990: VIII].

Baudouin de Courtenay nie zajmował się zasadniczo dociekaniami nad tym, czym jest naród, chociaż znane mu były poglądy współczesnych socjologów: L. Gumplowicza (1839–1909), Ludwika Krzywickiego i innych. Na podstawie rozproszonych w wielu pracach wypowiedzi uczonego stwierdzić można najogólniej, że naród był dla niego wspólnotą kulturowa, w której szczególne miejsce zajmuje język i tożsamość narodowa. Mówiąc o kategorii narodu w ujęciu Baudouina wypada przypomnieć, czym był dla niego język. Jak już wielokrotnie o tym pisano, język – zwłaszcza w późniejszym okresie życia – ujmował uczony w duchu indywidualistyczno-psychologistycznym. Oto dwie spośród wielu jego wypowiedzi na temat tego, czym jest język. W pracy z roku 1871 czytamy: „Язык есть слышимый результат правильного действия мускулов и нервов[4]. Или же: язык есть комплекс членорадельных звуков и созвучий соединенных в одно целое чутьем известного народа (как комплекса (собрания) чувствующих и бессознателн но обобщающих единиц) и подходящих под ту же категорию , под то же видовое понятие на основании общего им всем языка" [Baudouin 1871a: 37]. Natomiast w pracy opublikowanej w roku 1903 uczony pisał: „Język istnieje tylko w mózgach indywidualnych, tylko w duszach, tylko w psychikach indywiduów czyli osobników, składających daną społeczność językową. Język plemienny i narodowy jest abstrakcją i konstrukcją uogólniającą, wytworzoną z całego szeregu języków indywidualnych, jest sumą skojarzeń językowo-pozajęzykowych, właściwych indywiduom i *przeciętnie, abstrakcyjnie*, ludom i plemionom" [Baudouin 1903a: 267].

W podobny sposób wypowiadał się Baudouin de Courtenay na temat narodowości. W pracy *W kwestii narodowościowej* tak o tym pisał: „Narodowość mieści się i żyje w pojedynczych duszach ludzkich, skąd jednak może się wydobywać w postaci obrazów, symboli i świadczących o niej czynów ludzkich" [1926: 6]. W artykule *W sprawie porozumienia się ludów słowiańskich* nazywał narodowość sumą „zdobyczy i dążności kulturalnych związanych zwykle jednością języka narodowego" [1908: 29]. Język był dla Baudouina symbolem narodu. Dane językoznawstwa mogą znaleźć zastoso-

[4] W przypis Baudouin de Courtenay zauważa ponadto: „Язык ест одна из функций человеческого организма в самом обширном смысле этого слова (1871a: 37).

wanie „w polityce praktycznej", gdyż mogą być wykorzystane jako „jeden ze środków do obiektywnego ustalania jedności narodowej lub państwowej o ile ją dana grupa posiada" [Baudouin 1901b: 198]. Jednocześnie rozumiał Baudouin, że język nie jest jedynym czynnikiem decydującym o tym, iż pewna wspólnota staje się narodem. W artykule opublikowanym w ostatnim roku życia pisał: „trzeba pamiętać, że wyodrębnienia i różnice narodowościowe zależą nie tylko od różnic językowo-plemiennych. Na wytworzenie się odrębnej świadomości narodowej składają się dzięki po części pomieszaniu pojęć oprócz odrębności językowej w dziedzinie wymawianiowo-słuchowej, także różnice językowe w dziedzinie pisaniowo-wzrokowej (różne alfabety i różne tradycje piśmiennicze), różnice wyznaniowe, geograficzne, historyczne, kulturalne i inne, a to nam objaśnia istnienie obok siebie dwóch narodów, czeskiego i słowackiego, oraz trzech: serbskiego, chorwackiego i słoweńskiego" [Baudouin 1929: 6].

Zestawienie licznych wypowiedzi Baudouina na temat narodu z definicjami w niektórych ze współczesnych opracowań pozwala na stwierdzenie, że przypisuje on zasadniczo narodowi wszystkie te istotne cechy, które zwykle wymieniane są w dzisiejszych definicjach tego pojęcia[5].

Należy podkreślić, że swoje rozumienie narodu przeciwstawiał Baudouin de Courtenay ujęciom politycznym. Wielokrotnie wypowiadał się przeciwko utożsamianiu narodu z państwem: „Państwa jako organizacje przymusowe nie koincydują i nigdy nie mogą koincydować z narodowościami, bądź to językowo, bądź z innych względów zjednoczonymi. Państwa jednoczy rząd i przymusowa organizacja, narodowość zaś znajduje wyraz jedności we wspólnych hasłach kulturalnych, we wspólnych ideałach, w tej liczbie w języku pisanym optycznie zobiektywizowanym. Język literacki, ogólnie narodowy staje się godłem jedności narodowej" [Baudouin1908:10].

Podobne stanowisko w sprawie relacji naród – państwo zajmował później Florian Znaniecki[6]. Jak jednak zauważa Joanna Kurczewska, autorka pracy *Naród w socjologii i ideologii polskiej*, na przełomie XIX i XX wieku tego typu rozróżnienie nie było częste [1979: 10].

Baudouin de Courtenay miał również świadomość zmienności kategorii narodu. Mówił o tym m.in. w związku z powstaniem nowych państw, Jugosławii i Czechosłowacji: „nowopowstała Jugosławia musi dążyć do zlania wcielonych do niej narodów w jeden naród nie tylko pod względem państwowym, ale także narodowym w ścisłym znaczeniu tego wyrazu. Jak

[5] Zob. np. *Encyklopedia prawa*, wyd. 2, red. U. Kalina-Prasznic, Warszawa, 1999, 509.

[6] Zob. O tym w szczególności Szacki, 1990.

w nowopowstałej Czechosłowacji nie ma jednego narodu czechosłowackiego, ale istnieją po dawnemu dwa narody, czeski i słowacki, tak też w Jugosławii nie ma dotychczas jednego narodu jugosłowiańskiego, ale tylko współżyją mniej lub więcej zgodnie w jednej całości państwowej trzy osobne narody: serbski, chorwacki i słoweński. Zjawiają się już wprawdzie pojedyncze jednostki z poczuciem nie tylko państwowym, ale także narodowym czesko-słowackim i jugosłowiańskim, ale do ostatecznego zatarcia różnic i wytworzenia się jednolitych narodowości czechosłowackiej i jugosłowiańskiej chyba jeszcze dosyć daleko" [1929: 6].

Warto też przypomnieć, że Baudouin głosił pogląd, iż „przy ścisłym przestrzeganiu wolności sumienia i poszanowania dla godności ludzkiej możliwe jest świadome niezaliczanie siebie do żadnej narodowości, jako też należenie do dwóch i więcej narodowości" [1926: 17]. W tej samej pracy wymienia przykłady znanych mu osób o przynależności wielonarodowej, przy czym rozpoczyna od powszechnie znanych postaci, takich jak Jankiel z „Pana Tadeusza czy bohater utworu M. Konopnickiej „Mendel Gdański" [1926: 17–18][7].

Z lektury licznych prac Baudouina de Courtenay wynika, że stałym przedmiotem jego uwagi była zmieniająca się w wieku XIX i XX sytuacja językowa na obszarze Słowiańszczyzny oraz zagadnienia polityki językowej w krajach zamieszkałych przez ludność słowiańską. Baudouin de Courtenay był uczonym o głębokiej i wszechstronnej wiedzy. Przede wszystkim był jednak językoznawcą i również na narody patrzył z punktu widzenia używanych przez nie języków. Dobrze widać to w rozprawie pod skromnym tytułem *Несколько слов о сравнительной грамматике индо-европейских языков* [1881], która świadczy o tym, że uczony zdawał sobie sprawę z tego, iż genetyczna klasyfikacja języków słowiańskich jest niewystarczająca i potrzebna jest typologia uwzględniająca kryteria, które nazwalibyśmy dziś socjolingwistycznymi [zob. Lubaś 2000]. Rozprawa ta zawiera cenny opis sytuacji językowej w państwach zamieszkałych przez Słowian. Przedstawił w niej Baudouin syntetyczny opis gwar słowiańskich, a następnie pokazał, w jaki sposób mogą być klasyfikowane słowiańskie języki literackie stanowiące według niego jeden z głównych wyróżników poszczególnych narodów słowiańskich. Oprócz języków literackich w ścisłym tego słowa znaczeniu, to znaczy języków literatury pięknej i nauki, wyróżnia Baudouin języki państwowo-literackie i języki administracyjno-literackie oraz przepro-

[7] Por. też następujące słowa Baudouina: „как возможно в одной и той же голове совмещение двух и более языков, точно так же возможно в ней сознание принадлежности к двум и более национальностям [1913b: 21].

wadza ich dalszą klasyfikację. Takim językiem państwowo-literackim w Rosji jest język rosyjski, natomiast w guberniach nadbałtyckich razem z rosyjskim język niemiecki jako język miejscowej administracji.

Osobno wyodrębnia języki kościelno-literackie (liturgiczne). Kolejno mówi o tym, jakimi językami i alfabetami posługują się prawosławni, katolicy i protestanci. Szczegółowo opisuje sposoby ich użycia przez poszczególne narody słowiańskie. Zwraca np. uwagę na to, że katolicy posługują się łaciną jako językiem liturgicznym i jednocześnie używają języków narodowych w tych sytuacjach, gdy niezbędne jest rozumienie treści (kazania, śpiewy, modlitwy). Przy okazji dodaje, że język cerkiewno-słowiański rozumiany jest przez lud tylko częściowo.

Dokładnie charakteryzuje Baudouin sytuację językową w wielonarodowej monarchii austro-węgierskiej. Pisze, że chociaż na mocy obowiązującego prawa w administracji wewnętrznej i w szkole wszystkie języki – w tym słowiańskie (polski, małoruski, czeski, słoweński, chorwacki) - mają jednakowe prawa, to w praktyce status poszczególnych języków jest bardzo zróżnicowany. Kolejno omawia zakres użycia każdego z języków słowiańskich na terenie monarchii. Nieco ironicznie zauważa, że równoprawność wszystkich języków w państwie manifestuje się głównie w tym, że napisy na urzędach (zwłaszcza pocztowych) podawane są w języku danej prowincji.

W omawianej rozprawie na uwagę zasługuje ponadto propozycja klasyfikacji języków literackich ze względu na ich użycie w sferze nauki, literatury pięknej i publicystyki. Z tego punktu widzenia wyodrębnić można według Baudouina: 1) języki o najszerszym zakresie użycia, jak rosyjski i polski oraz czeski, chorwacki i serbski; 2) języki mające bardzo ograniczony zakres użycia, jak dolnołużycki i kaszubski. Stanowisko pośrednie między tymi dwiema grupami zajmują pozostałe słowiańskie języki literackie. Wyróżnione przez siebie typy języków literackich charakteryzuje uczony dokładnie ze względu na wykorzystywane przez ich użytkowników alfabety. Mamy tu więc do czynienia z próbą klasyfikacji kulturowej języków słowiańskich, odmiennej od zaproponowanej również przez Baudouina klasyfikacji typologicznej języków słowiańskich[8].

Baudouin de Courtenay był aktywnym uczestnikiem ruchu na rzecz autonomii narodów zamieszkujących Rosję. W szczególności wiele miejsca poświęcił sprawie autonomii Polski; wielokrotnie wypowiadał się również na temat autonomii innych narodów. Wyraz swym poglądom w kwestii autonomii dał w serii publikacji, z których najważniejsze są prace: *Наuuo-*

[8] Na temat klasyfikacji kulturowej języków słowiańskich zob. np. Furdal 1983.

нальный и территориальный признак в автономии [1913b], *Autonomia Polski* [1907] i *Kwestia Polski w Rosji w związku z innymi kwestiami innoplemiennymi* [1905] W pracach tych ważne miejsce zajmują zagadnienia polityki językowej, w których wykazywał uczony znaczny pragmatyzm. W czasach, gdy Polska pozostawała pod zaborami pisał np., że w zautonomizowanym państwie rosyjskim język rosyjski powinien pełnić „rolę języka władz centralnych, rolę języka państwowego, rolę języka służącego w przeważającej liczbie wypadków za środek porozumiewania się między pojedynczymi dzielnicami tego obszernego i wieloplemiennego państwa. Z tych samych względów praktycznych przypadnie podobna rola języka centralnego w Królestwie Polskim językowi polskiemu" [1907: 20]. Uważał, że urzędnicy państwowi pracujący w danej jednostce administracyjnej powinni znać języki wszystkich narodowości, a w wyjątkowych wypadkach dla pewnych języków powinni być ustanowieni tłumacze. Proponował też, by w Królestwie Polskim napisy urzędowe na instytucjach autonomicznych były w języku polskim lub – na żądanie mniejszości językowych – w innych językach krajowych. Jednocześnie zwracał uwagę na sytuacje, kiedy powinny być również stosowane nazwy w języku rosyjskim.

W pracach Baudouina poświęconych sprawom autonomii wiele miejsca zajmują zagadnienia szkolnictwa, w szczególności zaś zagadnienia wyboru języka na różnych poziomach kształcenia. Zdaniem uczonego szkoły publiczne winny być jednojęzykowe, wybór języka powinno się pozostawić woli większości mieszkańców danej jednostki samorządowej. Mniejszości narodowe w obrębie Królestwa Polskiego, a więc Żydzi, Litwini, Niemcy, Ukraińcy, powinny mieć prawo do osobnych szkół publicznych z własnym językiem wykładowym. Chociaż żaden inny język nie może być obowiązkowy, wszyscy uczniowie powinni mieć możliwość uczenia się: 1) języka rosyjskiego, jako języka całego państwa; 2) języków światowych: niemieckiego, angielskiego, francuskiego, esperanto; 3) języków mniejszościowych, np. w szkołach Królestwa Polskiego, stosownie do mniejszości języka żydowskiego (jidysz), litewskiego, ukraińskiego; 4) języków klasycznych. Językiem wykładowym wyższych zakładów naukowych w Królestwie Polskim powinien być język polski. W podobnym duchu wypowiadał się Baudouin na temat polityki językowej w niepodległej Polsce.

W pracach poświęconych relacjom język – naród – państwo często powoływał się Baudouin na przykłady innych państw: „Dla mnie – pisał – ideałem państwa jest przede wszystkim Szwajcaria, złączona w jedno interesami ogólnopaństwowymi, ekonomicznymi, gospodarczymi i t.d., i uznająca bezwzględne równouprawnienie wszystkich zamieszkujących ją narodo-

wości" [Baudouin 1925: 14]. W innym zaś miejscu stwierdzał: „Finlandia daje nam doskonały wzór, jak to dwie, tak różne co do języka narodowości, jak Finowie i Szwedzi, mogą żyć ze sobą w zgodzie i stanowić całość, zjednoczoną politycznie i ekonomicznie [Baudouin 1906: 11].

Baudouin de Courtenay wielokrotnie wypowiadał się w kwestii odrębności poszczególnych narodów i języków oraz przysługujących im nazw. Liczne są zwłaszcza jego wypowiedzi dotyczące spraw ukraińskich i odrębności oraz nazwy języka ukraińskiego, który traktował jako osobny język, na równi z innymi językami słowiańskimi. Ponieważ problematyka ta była już poruszana przez badaczy języka ukraińskiego [Łesiów 1989], wspomnę tylko o dwóch ważnych pracach Baudouina: *„Украинский вопрос" с вненациональной точки зрения* [1913c] i *Kilka ogólników o obiektywnej i subiektywnej odrębności Ukrainy pod względem językowym, plemiennym, narodowym i państwowym* [1925]. W pierwszym z tych artykułów Baudouin pisał: „ Единственным признаком, отличавчим одни народы от других , и в том числе украинцев от прочих славян, является язык" [1913c: 5].

Warto zauważyć, że w obydwu artykułach, pisanych przecież w różnych warunkach politycznych, niezmiennie głosił potrzebę powołania we Lwowie uniwersytetu ukraińskiego. Powoływał się przy tym na przykład Pragi, w której istniały dwa uniwersytety: niemiecki i czeski. Doskonale rozumiał, jak posiadanie uczelni typu uniwersyteckiego ważne jest dla kształtowania się narodowości.

Ważne miejsce w dorobku Baudouina zajmują zagadnienia kaszubszczyzny, której poświęcił kilka prac. Najważniejsza jest rozprawa zatytułowana *Кашубский „язык" кашубский народ и „кашубский вопрос*"[1897]. Charakterystykę prac Baudouina dotyczących tematyki kaszubskiej przedstawiła H. Popowska-Taborska [1989].

Pisał też Baudouin na temat innych języków i narodów słowiańskich, przede wszystkim słoweńskiego, słowackiego, a po wojnach bałkańskich – macedońskiego. Osobne miejsce w dorobku Baudouina zajmują zagadnienia języków sztucznych nie mających oparcia w pojedynczych narodach.

Szczególnie liczne są wypowiedzi uczonego na temat narodowości żydowskiej i języków używanych przez Żydów, zwłaszcza jidysz, który w czasach mu współczesnych nazywano żargonem[9]. Tu ograniczę się tylko do przytoczenia dwóch charakterystycznych wypowiedzi Baudouina: 1) „wszyst-

[9] Temat ten był przedmiotem referatu J. Mugdana *Jan Baudouin de Courtenay on Jews and Judaism* wygłoszonego na konferencji naukowej „Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929) – Linguist, Publicist, Man" (Kraków, 20–21.09.2005).

kie dane historii i obserwacji tego, co mamy przed oczyma, skłaniają nas do twierdzenia, że osobno swoista „narodowość żydowska" istnieje i odznacza się w ogóle daleko wyraźniejszymi cechami, aniżeli inne ogólnie uznane narodowości" [1926: 11]. 2) Natomiast na temat języka jidysz pisał zwięźle: „Jest to język najzupełniej równouprawniony z innymi językami" [1907: 31].

Jest rzeczą znaną, że do ulubionych tematów Baudouina de Courtenay należały zagadnienia teorii pisma[10]. W pracach dotyczących tej problematyki uczony wypowiadał się również na temat funkcji społecznych i narodowych pisma. Na uwagę zasługuje zwłaszcza wspomniana już krytyczna recenzja pracy A. Hilferdinga o alfabecie wszechsłowiańskim oraz broszura *Kwestia alfabetu litewskiego w państwie rosyjskim i jej rozwiązanie* [1904b], w której wystąpił Baudouin jako żarliwy obrońca alfabetów narodowych. Jako językoznawca Baudouin stał na stanowisku, że z lingwistycznego punktu widzenia jest w zasadzie rzeczą obojętną, jakim alfabetem będą się posługiwać użytkownicy danego języka, w tym wypadku języka litewskiego. Rozumiał jednak, że nie jest to obojętne z punktu widzenia tradycji i tożsamości narodowej: „Narodowi mającemu już tradycję piśmienniczą w związku z historią innych objawów życia kulturalnego, nikt nie ma prawa narzucania obcego mu alfabetu" – konstatował uczony [1904: 30].

Chociaż Baudouin de Courtenay posiadał rozległą wiedzę o całej Słowiańszczyźnie, jego bezpośrednie zainteresowania dotyczyły wybranych języków słowiańskich. Interesował się też sprawami bałkańskimi. Gdy chodzi o problematykę bałkanistyczną wypada wspomnieć o artykule Baudouina na temat mieszanego charakteru języków, w którym wśród języków o charakterze mieszanym wymienia miedzy innymi osobno: bułgarski, słowiano-macedoński, wielkoruski, ukraiński, górno-i dolnołużycki, słoweński, serbsko-chorwacki [Baudouin 1901a: 20]. Spraw bałkańskich dotyczy artykuł *Bracia Słowianie* [1913a] zawierający niezwykle surową ocenę wojen bałkańskich. Artykuł ten porusza m.in. sprawę autonomii Macedonii. W kwestii tej wypowiadał się Baudouin de Courtenay w sposób następujący: „O ile można sądzić z tego, co się słyszało i czytało znaczna większość uświadomionych mieszkańców Macedonii marzyła o własnej autonomii, t.j. utworzeniu państewka na pół niezależnego i lennego w stosunku do Turcji..." [1913a: 151]. Jak dalej zauważa uczony, „do tego kraju, do Macedonii, roszczono pretensje z trzech stron: ze strony bułgarskiej, serbskiej i greckiej. Przewidziano więc przymierze, zwrócone przeciw Turcji, zabór Macedonii i jej podział, nie określiwszy dokładnie granic między trzema państwami zaborczymi. Przeciwko podobnemu postawieniu kwestii protestowali z

[10] Więcej na ten temat zob. Sokołowski 1989.

oburzeniem patrioci macedońscy. I najzupełniej słusznie. Jeżeli „uwalniano" Macedonię „spod jarzma tureckiego", to należało przede wszystkim „uwolnić" ją, a dopiero potem zapytać jej mieszkańców, jak się chcą urządzić: czy chcą stanowić osobną całość polityczną, czy rozdzielić się (...). Tymczasem o wolę i życzenia mieszkańców Macedonii nikt się nie troszczył" [1913a: 152]. W ostrych słowach potępiając postępowanie Greków i Serbów, stwierdza ironicznie, że zachowywali się oni „nawet może gorzej niż Madziarowie względem innych narodowości państwa węgierskiego lub też „bracia Słowianie Rosjanie względem braci Słowian Polaków" [1913a: 152]. O dobrej orientacji Baudouina w sprawach bałkańskich świadczy również jego uwaga, że „Patrioci macedońscy (...) porównują podział swego kraju z rozbiorem Polski i utrzymują, że pod względem wolności narodowościowej pod rządami tureckimi działo im się nierównie lepiej, aniżeli dzieje się i dziać będzie pod rządem greckim i serbskim" [1913a: 152–153]. Tę uwagę opatrzył Baudouin de Courtenay dłuższym komentarzem, w którym zauważył: „To stwierdzenie patriotów macedońskich jest najzupełniej słuszne. Turcja odznaczała się niezwykłą tolerancją narodowościową" [1913a: 153, przypis]. Przytoczone tu wypowiedzi polskiego uczonego korespondują ze słowami K. P. Misirkowa, czołowego ideologa narodowej, politycznej i kulturalnej niezależności Macedonii, który na łamach wychodzącego w Piotrogrodzie czasopisma „Македонскій голос" („Македонски глас") pisał, że panujące w podzielonej w Macedonii prawo pięści („кулачное право") „хуже турецкого режима в XIV веке, ибо турки не заставляли всех христиан поголовно изменять вере и народности как это делают дикари XX века в Македонии" („Македонскій голос", 20.XI.1914 r.). W tym samym czasopiśmie w tekście *Od redakcji* można przeczytać, że redakcja przez rok apelowała do społeczności rosyjskiej i słowiańskiej, by zwróciła ona uwagę na trudne do zniesienia położenie „bałkańskiej Polski" (невозможное положеніе „Балканской Польши") („Македонскій голос", 13.VIII.1914 r.).

Pisząc o Baudouinie i jego stanowisku w kwestii bałkańskiej nie sposób nie wspomnieć o jego uczniu – K. Misirkowie , który był studentem Baudouina na Uniwersytecie Petersburskim. Jak wiadomo, zagadnienia relacji język – naród – państwo zajmowały doniosłe miejsce także w pismach K. Misirkowa. Problemy te były już przedmiotem uwagi badaczy. W szczególności wiele prac problematyce tej poświęcił Blaže Ristovski, autor podstawowej monografii o Misirkowie [Ristovski 1966] i innych publikacji, w których pisał też o związkach Misirkowa z Baudouinem [Ristovski 1989]. O poglądach lingwistycznych Misirkowa pisał między innymi polski językoznawca P. Zwoliński, który zwrócił uwagę na to, że czas studiów Misir-

kowa i publikacja jego książki „За македонцките работи" przypadły na lata przełomu XIX i XX wieku, gdy w lingwistyce dominował kierunek młodogramatyczny charakteryzujący się psychologizmem i indywidualizmem. Jak zauważa Zwoliński, Misirkov nie mógł nie znać tych charakterystycznych dla młodogramatyków poglądów. Odnajdujemy je także w wypowiedziach Misirkowa [Zwolinski 1975: 53–54].Nie powtarzając wszystkiego, co pisał Zwoliński, który zwrócił ponadto uwagę na to, że słowa Misirkowa skierowane były do szerokiego kręgu czytelników, ograniczę się do przytoczenia jednego fragmentu V rozdziału pracy „За македонцките работи": „Іазикот іет стредство, со коіе ниіе познааме, шчо мислит, шчо осек'ат и шчо сакат нашіот нашіот собеседник. Во іазикот се имаат оддел'ни гласовни знакои или зборорои за сите мисли, осек'аин'а и сакаін'а на іеден чоек, за тоа іазикот на іеден народ іет негоо дуовно богатство и наследство, во коіе се закл'учуваат, отпечатани во гласовни знакои или зборои, сите народни мисли, осек'аін'а и сакаін'а, со коіи имат живено и живит іеден харод и коі и се предаваат, као нешчо свето от іедно пололеін'е на друго. Да сочуат некоі своіот народен іазик и да го бранит као светиін а, значит, да останит он верен на дуот на своіите предедовци и да уважаат сé, шчо и маат они напраено за своіето потомство. Да се откажит чоек от своіо народен іазик, значит, да се откажит он и од народніот дух. Со тоа само се обіаснуат сакаин'ето и усилиіата на покорителите, да напраат покорените, да се откажат од своіот іазик и да изучат на негоо место нивніот; итсто така со тоа се обіаснуат упорството на покорените народи да сочуваат сето своіе духовно народно наследство, а особито іазикот (…) Со народніот іазик ниіе освоіуаме психологиіата на нашите татковци и предедовци и се чиниме нивни дуовни последници, као шчо сме со снагата нивни телесни продолжаачи (s. 366–367).

Zdaniem P. Zwolińskiego bezpośrednim źródłem psychologizmu cechującego niektóre wypowiedzi K. Misirkova mogły być poglądy jego nauczyciela Jana Baudouina de Courtenay [Zwolinski 1976: 55][11]. Problem

[11] Oto dwie krótkie, ale charakterystyczne charakterystyczne wypowiedzi z prac Baudouina de Courtenay wydanych w roku 1903, a więc w roku opublikowania książki Misirkowa „*За македонцките работи*":

1) "Język ludzki, mowa ludzka istnieje tylko w mózgu, istnieje tylko w „duszy" ludzkiej, a życie podstawowe języka polega na kojarzeniu wyobrażeń w najrozmaitszych kierunkach" [Baudouin 1903b: 36]; 2) „Ściśle mówiąc, termin język, dla oznaczenia czegoś jednolitego i niepodzielnego, możemy stosować tylko do języka indywidualnego. Jednolity język plemienny jest fikcją, a istnieją *tylko terytoria językowe*, *obszary językowe*, *światy językowe*, ciągłe lub przerywane [Baudouin 1903a: 338].

ten zasługuje na dokładniejsze zbadanie. Oto jeden charakterystyczny przykład świadczący o potrzebie takich badań. W swojej książce Misirkov definiuje język w sposób następujący: „Іазикот іет акустичен резултат от физиолошко работеін'е на органите на чоечката реча, на коі шчо му се приписуат извесно значеін'е" (s.368). Bez trudu można zauważyć zbieżność tej definicji z cytowanym już fragmentem pracy Baudouina z roku 1871, którego fragment przytaczam tu raz jeszcze: „Язык есть слышимый результат правильного действия мускулов и нервов. Или же язык есть комплекс членорадельных звуков и созвучий соединенных в одно целое чутьем известного народа..." [Baudouin 1871a: 37].

Czytając teksty K. P. Misirkowa, bez trudu zauważyć można, że wysoką frekwencję mają w nich w szczególności leksemy *народ* (*naród*), *народност* (*narodowość*) i *јазик* (*język*). Potwierdzają to statystyczne badania M. Miovskiego [Miovski 1985: 129]. Nie pretendując do pełnego przedstawienia poglądów Misirkowa na temat relacji język – naród – państwo w zestawieniu z poglądami Jana Baudouina de Baudouina (mogłoby to być przedmiotem osobnego opracowania), chciałbym je tylko krótko przedstawić je na tle omówionych wyżej prac Baudouina·Courtenay.

Przede wszystkim należy przypomnieć, że chociaż obydwu uczonym przyszło działać w zbliżonych warunkach, zwłaszcza gdy mieszkali na w granicach jednego państwa – Imperium Rosyjskiego, różne były ich doświadczenia odnoszące się do własnego dziedzictwa narodowego i kulturowego. Jan Baudouin de Courtenay był przedstawicielem narodu, który stosunkowo niedawno, bo w końcu XVIII wieku utracił niezależny byt państwowy, ale zachował niezależność w dziedzinie kultury, przede wszystkim zaś dysponował językiem literackim o nieprzerwanej tradycji piśmienniczej, „co jest unikatem w skali słowiańskiej" [Topolińska, Vidoeski 1984: 92, 105] oraz wykształcił – także w latach niewoli – szereg instytucji o znaczeniu doniosłym dla rozwoju kultury narodowej i języka. Przede wszystkim wspomnieć trzeba spolszczone w latach 70-tych XIX wieku galicyjskie wyższe uczelnie oraz utworzoną w roku 1872 Akademię Umiejętności (od roku 1919 Polska Akademia Umiejętności).

Krste Misirkov był wybitnym przedstawicielem społeczności, która w czasach mu współczesnych nie dysponowała wszystkimi atrybutami niezbędnymi dla swobodnego rozwoju społeczeństwa narodowego, w szczególności nie miała jeszcze skodyfikowanego języka, co było szczególnie ważne w dążeniu do uzyskania samodzielnego bytu narodowego. Właśnie powołanie do życia macedońskiego języka literackiego było jednym z głównych celów działalności K. P. Misirkowa.

Mimo tych i innych różnic, o których tu nie wspominam, nie sposób nie dostrzec w działalności i poglądach obydwu uczonych pewnych cech wspólnych. Bez trudu można zauważyć, że obaj uczeni w podobnym duchu pisali o tym, czym naród, zwracając uwagę na takie elementy definicyjne tego pojecia, jak: język, religia, obyczaje i przede wszystkim świadomość narodowa. W przedmowie (*Предговор*) do swej książki *За македонцките работи*[12] Misirkov pisze: „Народот не іет нишчо друго, осим іедно големо другарство, осноано на крвно родство, на обшч произлез, на обшчи интереси" (s. 166). W innym zaś miejscu tej pracy stwierdza, że do najważniejszych cech narodu należą wiara i język: „Верата и јазикот, тоа сет душата на іеден народ, со изменуаін'ето на коіи, іеден народ праит душевен преврат" (s. 367). Do podstawowych czynników decydujących o rozwoju narodowym zalicza też K. Misirkov naukę i literaturę: „Науката и литературата сет наі важниот фактор во развиіаін'ето на іедан народ, како народ. По степента на развиіаин' ето на науката и литературата у іеден народ се мерит негоата култура и по ниф се дел'ат народите: на културни и некултурни" (s. 235).

Jako zwolennicy przemian na drodze ewolucyjne obaj uczeni występowali na rzecz autonomii narodowej. Baudouin występował na rzecz autonomii Królestwa Polskiego w ramach Imperium Rosyjskiego, natomiast Misirkowa – o autonomię Macedonii w obrębie Imperium Osmańskiego. Podobnie jak Baudouin de Courtenay, Misirkov zdawał też sobie sprawę ze zmienności historycznej kategorii narodu i narodowości, uważając zmienność tę za normalny proces historyczny. W związku z tym pisał: „Сформируаін'ето на македонците во оддел'на словенцка народност іет наі обичен историицки процес, подобен на процесот на образуаін'ето на бугарцкиіот и србцко-хрватцкиіот народ од некогашните іужни словени" (324).

Przedstawiana tu w wielkim skrócie charakterystyka wypowiedzi Baudouina de Courtenay na temat relacji między językiem, narodem i państwem dobrze świadczy o tym, że uczony ten już na przełomie XIX i XX wieku podejmował zagadnienia, które stanowią dziś przedmiot etno- i socjolingwistyki.

Niezwykle trafne okazały się słowa Baudouina sprzed ponad 100 lat, że „Uogólnienia językoznawcze będą zakreślać coraz szersze kręgi i coraz

[12] W artykule korzystam z krytycznego wydania książki Misirkowa przygotowanego przez B. Ristowskiego: Мисирков К. П., *За македонцките работи*, София 1903, Przedruk [w:] Крсте П. Мисирков, *Собрани дела*, I. Текстови на македонски јазик (1900–1905), Подготовка Блаже Ристовски, Соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, Скопје, 2005.

bardziej łączyć językoznawstwo z innymi naukami: z psychologią, z antropologią, z socjologią, z biologią" [Baudouin 1904a: 174]. Chociaż Baudouin de Courtenay nie pozostawił zwartego wykładu swoich poglądów na problem relacji język – naród – państwo, jego prace na ten temat wciąż budzą nasze uznanie i szacunek.

Charakterystyka poglądów Jana Baudouina de Courtenay, zwłaszcza zaś przypomnienie jego stosunku do Macedonii, pozwoliła nam także zwrócić uwagę na pewien paralelizm niektórych koncepcji polskiego uczonego i jego byłego studenta – Krste P. Misirkowa.

BIBLIOGRAFIA

Baudouin 1871a – Baudouin de Courtenay Jan, *Некоторые общие замечания о языковедении и языкие*, Санкт-Петербург, 279–316.

– 1871b – *Несколько слов по поводу Общеславянской азбуки* „Журнал Министерства народного просвещения", ч. 155, Санкт-Петербург, 149–195.

– 1873 – *Nektere opazke ruskega profesorja* (Ponatisneno iz „Soče" l, 1872 in 1873) Gorica.

– 1876 – *Резья и резьяне*, „Славянский Сборник", Санкт-Петербург, 223–371.

– 1881 – *Несколько слов о сравнительной грамматике индо-европейких языков*, „Журнал Министерства народного просвещения", ч. 213, Санкт-Петербург, 269–321.

– 1897 – *Кашубский „язык", кашубский народ и „кашубский вопрос"*, „Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie, t. 2, Nr 8, 3–6.

– 1901a – *О смешанном характере всех языков*, „Журнал Министерства народного просвещения" Санкт-Петербург, 12–24, (nadbitka).

– 1903a – *Język i języki*, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Warszawa, t. 33, 266–278.

– 1903b – O psychicznych podstawach zjawisk językowych, [w:] Przegląd Filozoficzny 1903, t. 6, z. 2, 153–171, Przedruk [w:] Jan Baudouin de Courtenay, *Dzieła wybrane*, t. 1, Warszawa 1974, 355–371.

– 1903c – *O zjeździe slawistów i o panslawizmie platonicznym*, Kraków.

– 1903d – *По поводу „Съезда славистов"*, „Вестник Европы", т. 4, Санкт-Петербург, 328–343.

– 1904a – *Językoznawstwo czyli lingwistyka w wieku XIX-ym*, [w:] Szkice językoznawcze, t. 1, warszawa 1904, Przedruk [w:] Jan Baudouin de Courtenay, *Dzieła wybrane*, t. 1, Warszawa 1974, 153–175.

– 1904b – *Kwestia alfabetu litewskiego w państwie rosyjskim i jej roz wiązanie*, Kraków.

– 1905 – *Kwestia polska w Rosji w związku z innymi kwestiami kresowymi i „innoplemiennymi"*, Kraków.

– 1906a – *Проект осовных положений для решения польского вопроса*, Санкт-Петербург.

– 1906b – *Ze Zjazdu autonomistów czyli przedstawicieli narodowości nierosyjskich*, Kraków (odbitka z „Krytyki").

– 1907 – *Autonomia polski*, Kraków.

– 1908 – *W sprawie porozumienia się ludów słowiańskich*, Warszawa.

– 1913a – *„Bracia Słowianie"*, „Krytyka", t. 39, z. 9, 94–103, z. 10, 147–160.

– 1913b – *Национальный и территориальный признак в автономии*, Санкт-Петербург.

– 1913c – *„Украинский вопрос" с вненациональной точки зрения*, Отдельный оттиск из журнала „Украинская Жизнь", 7–8.

– 1925 – *Kilka ogólników o obiektywnej i subiektywnej odrębności „Ukrainy" pod względem językowym, plemiennym, narodowym i państwowym*, [w:] Album Societatis Scientiarum Ševčenkianae Ukrainensium Leopoliensis ad sollemnia decennalia quinta 1873–1923, Lwów, 1–19.

– 1926 – *W kwestii narodowościowej*, Warszawa.

– 1929 – *Ze wspomnień i rozmyślań o Słoweńcach i Słowianach w Italii*, „Wiedza i Życie", 6, Warszawa.

Brozović 1989 – Brozović D. A., *Jан Бодуэн де Куртенэ – пионер научного подхода к проблемам интерлингвистики*, [w:] Jan Niecisław Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa, Materiały z konferencji międzynarodowej, Warszawa, 4–7 IX 1979, 367–376.

Furdal 1983 – Furdal A., *Z zagadnień klasyfikacji kulturowej języków słowiańskich*, [w:] Z polskich studiów slawistycznych, 6, Językoznawstwo, Prace na IX Międzynarodowy Kongres Slawistów w Kijowie, Warszawa, 101–108.

– 1992 – *Język i naród a prawa człowieka*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego", XLVII, 15–25.

– 2000 – *Polska oda do radości. Język i kultura narodowa we wspólnej Europie*, „Zakład Narodowy im. Ossolinskich – Wydawnictwo", Wrocław.

– 2003 – *Jak być Polakiem w Unii Europejskiej*, „atla 2", Wrocław.

Gerd 2005 – Герд А. С., *Введение в этнолингвистику. Язык, этнос, этногенез, политика*, Санкт-Петербург.

Kulczycka-Saloni 1983 – Kulczycka-Saloni J., *Jan Baudouin de Courtenay jako publicysta*, [w:] Jan Niecisław Baudouin de Courtenay, *Dzieła wybrane*, t. 6, Warszawa, 7–32.

Kurczewska 1979 – Kurczewska J., *Naród w socjologii i ideologii polskiej*, Warszawa.

Lubaś 2000 – Lubaś W., *Rzeczy ważne w opisie sytuacji współczesnych języków słowiańskich (Zarys plnowanego opisu)* [w:] Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, Opole.

– 2003 – *Nowe zadania polityki językowej w świecie słowiańskim*, [w:] W. Lubaś, I. Ohnheiser, Z. Topolińska, *Języki słowiańskie w perspektywie ekolingwistycznej*, Opole.

– 2009 – Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, 4, *Polityka językowa*, Opole.

Łesiów 1989 – Łesiów M., *Stosunek Jana Baudouina de Courtenay do języka* ukraińskiego, [w:] Jan Niecisław Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa, Materiały z konferencji międzynarodowej, Warszawa, 4–7 IX 1979, 573–578.

Miovski 1985 – Миовски М., *Лексиколошки аспекти на делото За македонците работи,* Скопје.

Misirkov 1903 – Мисирков К. П., *За македонците работи*, София 1903, Przedruk [w:] Крсте П. Мисирков, *Собрани дела*, I. Текстови на македонски јазик (1900–1905). Подготовка Блаже Ристовски, Соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, Скопје, 2005.

Nitsch 1935 – Nitsch K., *Baudouin de Courtenay Jan (1845–1929*), [w:] Polski słownik biograficzny, t. 1, Kraków, 359–362.

Popowska-Taborska 1989 – Popowska-Taborska H., *Kaszubszczyzna w pracach Jana Baudouina de Courtenay*, [w:] Jan Niecisław Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa, Materiały z konferencji międzynarodowej, Warszawa, 4–7 IX 1979, 405–412.

Puzynina 1998 – Puzynina J., *Struktura semantyczna narodu a profilowanie*, [w:] Profilowanie w języku i w tekście, Lublin.

Ristovski 1966 – Ристовски Б., *Крсте П. Мисирков (1874–1926),* Скопје.

– 1989 – *И. А. Бодуэн де Куртенэ и македонский славист К. П. Мисирков*, [w:] Jan Niecisław Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa, Materiały z konferencji międzynarodowej, Warszawa, 4–7 IX 1979, 579–586.

– 1999 – *Историја на македонската нација*, Скопје.

– 2000 – *Крсте Мисирков. Нови истражувања и сознанија*, Скопје

– 2001 – *Сознајби за јазикот, литературата и нацијата*, Скопје.

Rotshtein 1989 – Rothsteim R.A., *Jednostka ludzka jako motyw przewodni twórczości Jan Baudouina de Courtenay*, [w:] Jan Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa, Materiały z konferencji międzynarodowej, Warszawa, 4–7 IX 1979, Wrocław, 529–537.

Sokołowski 1989 – Sokołowski J., *Niektóre zagadnienia teorii pisma w pracach Jana Baudouina de Courtenay,* [w:] Jan Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa, Materiały z konferencji międzynarodowej, Warszawa 4–7 IX 1979, Wrocław, 321–326.

Szacki 1990 – Szacki J., *Wstęp*, [w:] Florian Znaniecki, *Współczesne narody,* Warszawa.

Topolińska, Vidoeski 1984 – Topolińska Z., Vidoeski B., *Polski~macedoński. Gramatyka konfrontatywna (zarys problematyki), zeszyt 1, Wprowadzenie*, Wrocław.

Weinsberg 1992 – Weinsberg A., *Naród wobec języka*, „Obóz" nr 22, Warszawa.

Zwoliński 1976 – Зволински П., *Погледите на К. Мисирков за македонскиот јазик*, [w:] Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до Ослободувањето, Реферати на симпозиумот во Скопје, 22 и 23 април 1975, Скопје, 53–56.

Генаѓ ЦИХУН
(Минск, Белорусија)

ЛЕКСИКАТА НА РАНИТЕ РАКОПИСИ НА КРСТЕ МИСИРКОВ

(Прилог кон македонскиот етимолошки речник)

На академикоѿ Блаже Риспѿовски
пѿо пѿовод неѓоваѿа 80-ѓодишнина

Станува збор пред сѐ за потеклото на некои зборови, што се сре-ќаваат во објавените од Блаже Ристовски записи на Крсте Мисирков „на народниот јазик“, во коишто се дава опис на неговото родно село Постол и околните места[1]. Овие белешки, прикажувајќи ги длабоките патриотски чувства на авторот кон своето родно место, истовремено го одразуваат автентичниот местен говор на македонските Словени од Солунско, којшто во голема степен веќе е непристапен за директно набљудување во својата природна средина по трагичните настани за неговите носители во првата половина на дваесеттиот век. Подоцнеш-ните фиксации и материали се засновуваат најчесто на распрашување на бегалците и преселниците, отргнати од својата вообичаена средина, што несомнено се одразува на нивната автентичност. Што се однесува за самите записи, тие сведочат за широката филолошка подготовка на нивниот автор, добиена на Петербуршкиот универзитет. Пред сѐ во нив најдоа израз принципите на фиксацијата на народниот говор, коишто најконсеквентно ги реализира во своите резијански текстови еден од неговите професори Јан Бодуен де Куртене. Овие принципи бараа максимално точна фиксација на индивидуалниот изговор и во врска со

[1] Записи на Крсте Мисирков за родниот крај (1900) // Блаже Ристовски. Раните ракописи на Крсте Мисирков на македонски јазик, Скопје, 1998. 67–92.

тоа истите зборови и форми се претставени во голем број варијанти. Таква варијантност ги карактеризира и записите на Крсте Мисирков, што доста често предизвикуваше прашања кај истражувачите на неговата дејност, коишто беа ориентирани во прв ред на неговата улога во создавањето и нормализацијата на македонскиот литературен јазик. Притоа секако е присутен стремеж кон определување на писмената инваријанта[2]. Како пример ќе обрнеме внимание на реализацијата во записите на Мисирков на своеобразното «акање» во последниот слог на зборот: *мора* напоредно со *море* (удно време полјто било мора; су море ј заградено полјто), *има* напоредно со *имъ* (су јдно има; имъ на полјту)[3] и слично. Се разбира, дека овде немаше никаква противречност, затоа што во двата случаја се поставуваат различни задачи. Напротив познавањето на широката варијантност во речта создаваше претпоставки за појавување на парадигматичните односи во јазикот, што може да послужи како основа за изработка на нормите во неговата писмена форма. Прашањето е во тоа, како јазичната разноликост на родниот говор на Крсте Мисирков можеше да влијае врз избор на ареалната база на македонскиот литературен јазик. Ова прашање си останува досега без јасен одговор. Можеме само да претпоставиме дека најважните фактори при изборот на централномакедонската основа за литературниот јазик беа претежно од иновационен карактер и оддалеченост од ареалната основа на конкурентни литературни идиоми – бугарскиот и српскиот, додека родниот говор на Мисирков е периферискиот во однос на основниот масив на македонските говори и во врска со тоа запазува голем број архаични црти[4]. Во споредба со доволно полно и подробно опишаните фонетика и морфосинтаксе на југоисточните македонски говори, особен интерес претставуваат месните географски имиња и

[2] Впрочем значителна варијантност се забележува и во книгата „За македонцките работи“, којашто од Т. Димитровски во поговорот кон фототипното издание често се интерпретира како „печатни грешки“, сп. Мисирков Кр. П. За македонцките работи, Скопје, 1953. 151.

[3] Сп., меѓутоа, прикажувањето на оваа појава кај М. Младенов: „Твърде характерна черта във вокализма на куфаловския говор … е наличието на гласна *а* вместо гласна *е* (която исторически може да има различен произход) най-често в абсолютен край на думата», Младенов М., *Бележки по говора на с. Куфалово, Солунско (по данни от преселници в с. Равда, Поморийско)* // „Български език“, 1977, год. 27, кн. 6, 475.

[4] Цихун Г., *Родная гаворка Мiсiркава і яе лiтаратурны стандарт* // Делото на Крсте Мисирков. Зборник од Меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата *За македонцките работи*, Скопје, 2005, Т. 2, 33–40.

лексиката, поврзани со природната средина и народната култура на овој регион, бидејќи областа на запад и на север од Солун беше зона на концентрацијата на словенските племиња во времето на нивните миграции на Балканот. Како што тврди Љ. Нидерле, „токму околните места до Солун далеку наоколу беа населени од Словени“[5]. К. Мисирков го определува Солунското Поле како „првобитната и вистинската Македонија“[6]. Барањето возможни траги на предмиграционото етничко и јазично шаренило на словенските доселеници веќе одамна привлекува напрегнато внимание на славистите кон регионов. Овој интерес во извесна мера е побуден и се поткрепува со формална сличност или дури совпаѓање на називите на племињата што се населиле околу Солун и во други покраини на Славија. Меѓу овие етноними најголема сличност демонстрираат називите *другувити/драгувити/дрогувити* на Балканот и *дреговичи/дрыговичи* кај источните Словени, коишто од многу истражувачи се идентифицираат со посведочен во византиските извори етноним Δρουγουβιται. Според О. Трубачов, тие се деривати од **drъgъva*[7], сп. белоруските книжевни и дијалектни форми *дрыгвá*, *дрыгбá*, *драгбá*[8], *druhwa*[9] ‘глибаво блато, мочуриште’. Многу е интересно, дека токму местото на локализацијата на другувитите на запад од Солун се карактеризира со присуство на широки мочурливи пространства (сп. кај К. Мисирков *Стáрто* и *Мáлто блáто*), што зборува во корист на тврдењето на некои учени дека во текот на миграциите различни племенски групи на Словените се населувале токму во природни средини, слични на нивните стари седишта. Мошне карактеристично спротиставување кај Мисирков на двата мочуришни термина – *блáто* и *валтá*: блату ј токму су турцкътъ «гјолј» и се къжувъ зъ ногу месту пукриену горъ-долу зимъ-лету су вода и декъ имъ риби; гулиминтъ, булнукут вода и рибите гу делјът блатту ут валтътъ. Диференцирањето на овие називи возникува веројатно во процесот на адаптацијата на јазикот од мигрантите кон месните услови, додека, како што

[5] Нидерле Л., *Славянские древности,* Москва, 2000, 88.

[6] Мисирков К. П., Одбрани страници / Приредил Б. Ристовски, Скопје, 1991, 483.

[7] Трубачев О. Н., *Древние славяне на Дунае (южный фланг). Лингвистические наблюдения* // Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов: Доклады российской делегации, Москва, 1993, 7.

[8] *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак,* Мінск, 1999, Т. 2. Карта № 343.

[9] Federowski M., *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej.* W Krakowie, 1897, T. 1, 153.

смета М. Аргировски, зборот *валта* 'рамна и плодородна земја' е заемка от грчки, кој од своја страна „Грците го позајмиле од словенските племиња, кои се населиле во 6 век на територијата на Грција во прасловенската форма, односно средновек. βαλτος, βαλτον 'мочуриште, блато', множ. βαλτα (со витацизам), прасл. *bolto*, *balto*, стсл. Блато"[10]. Ова е типичен процес на семантично преразлагање во услови на меѓујазични контакти помеѓу исконски термин и проникнат однадвор. Уште понеобична сличност овојпат веќе во стопанска сфера – чување на домашни животни – се појавува меѓу наследниците на „другувити/дрыговичи" на Балканот и во Полесие. Постоењето на големи, покриени со вода и богата растителност, пространства дозволуваше да се остават без надзор за долго време животни: ка ки си пуштат силјанту дубиците не си ј припалуват цела година: имајнту дур издивувало. Сличниот начин на чување домашни животни беше карактерен и за централното Полесие[11]. Набројувањето на слични совпаѓања може да се продолжува, иако не секој од нив треба да се разгледува како сведоштво за запазување на специфични траги за општо потекло.

Освен етнонимите, определена стабилност имаат исто така месните називи (ојконимите), кои можат да се пренесуваат во новите населби во случај ако таму живеат компактно доселениците од една месност. Во условите на масовните миграции на Словените сличните случаи веројатно биле мошне ретки. Во врска со тоа ние веќе обрнувавме внимание на совпаѓањето на називите на селата *Рамель* (*Рэмэль*) во Туровскиот крај (Полесие) и *Рамељ* (*Рамилј*, *Рамиљј*, *Римиљ*) во записите на К. Мисирков[12], меѓу другото и во „Список села од Јужна Македонија (Пазарцко, Солунско, Гевгелијцко и Кукушко)"[13]. Впрочем, овој назив во Солунско може да се наоѓа во сооднос и со друг фиксиран назив на селото – *Храмьль*[14], последното многу потсетува на дијалектниот назив на рачна мелничка, сп. буг. дијал. *хромел*, *ромел* од средногрчко χειρομυλος 'исто', но при тоа мачно е да се објасни *а* под акцент во името на селото.

---

[10] Аргировски М., *Прилог кон етимолошкиот речник на македонскиот јазик* // „Indiana Slavic Studies", 1999, Vol. 10, 163. Сп. исто така БЕР 1, 115.

[11] *Тураўскі слоўнік,* Мінск, 1982, Т. 1, 10–11.

[12] Цыхун Г., *Беларусь у міжславянскіх сувязях (гістарычна-моўная праблематыка)* // Pavol Jozef Šafárik a slavistika, Prešov, Martin, 1996, 283.

[13] Мисирков К. П., *Одбрани страници,* 251.

[14] Григорович В., *Очерк путешествия по Европейской Турции.* Изд. 2-ое. Москва, 1877, 91.

Очевидно древен карактер има називот на детската игра *робове* 'миженка' за која си спомнува К. Мисирков во врска со детството на својот помал брат Лазар, сп. игра *у раба* во Туров (Полесие)[15], доколку детскиот фолклор може да ги запазува во „реинтерпретиран" вид древните обичаи и претстави. Сепак, немаме основа да очекуваме големо количество на зачувани траги на некогашното лексичко богатство од времето на миграциите, бидејќи при меѓусебното мешање на Словените во процесот на преселбата и интензивните контакти со староседелците настанува брза јазична унификација со загуба на специфичната лексика[16]. Меѓутоа, доколку во резултат на подоцнешните настани солунските говори се најдеа на периферијата од балканскословенската јазична заедница, тие можеа да зачуваат повеќе архаични зборови, што напоредно со иновациите ја образуваат нивната специфика. Овие лексеми можат да претставуваат богат материјал за идниот етимолошки речник на македонскиот јазик. Неопходноста од неговото создавање веќе беше предмет на расправа во славистичните публикации[17]. Во овој контекст лексиката претставена во ракописните материјали на К. Мисирков заслужува посебно внимание, во прв ред тој дел што може да има словенски корени.

Се разбира, делумно оваа лексика се разгледуваше во етимолошките речници на други словенски јазици и пред сè во „Бугарскиот етимолошки речник". Сепак, тоа не ја исклучува можноста таа да биде разгледувана во светлината на нови факти и пристапи. Подолу по азбучен ред се наведуваат некои лексеми, присутни в раните ракописи на К. Мисирков, и се предлагаат верзии на нивното потекло. Посебно внимание при тоа се обрнува на зборовите, поврзани со природните и културните реалии на татковината на К. Мисирков. Соодветно со етимолошката практика, основните извори и упатства се даваат во скратен вид (види го списокот на кратенките при крајот на статијава).

бабли. Во „Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите", составен од Б. Ристовски, потпомогнат од Ката Мисиркова-Руменова, се уточнува според контекстот значењето на зборов 'вид

[15] *Тураўскі слоўнік.* Мінск, 1985, Т. 4, 277.

[16] Цыхун Г. А., *Балканаславіка: праблемы і вынікі // Беларуская лінгвістыка,* 2011, Вып. 66, 12.

[17] Сп. на пример: Preinerstorfer R., *Braucht man ein makedonisches etymologisches Wörterbuch?* // Die slavischen Sprachen, Salzburg, 1984, Bd. 6, 97–103; Janyšková I., *Význam makedonského jazyka v Etymologickem slovniku jazyka staroslověnského* // Les études balkaniques tchéques, 1999, Vol. 10, 25–28.

птици (што не се јадат)'. Ваму се однесува веројатно и кукуш. *ба́бла*, *ба́блак* 'птица што личи на штрк': *има дӑлги нози и дӑлга чопка, повеќе-ј бел, има и цӑрни перџта; сӑ ране ус жаби* (Пеев, *Кукуш,* 2), дојран. *ба́блък* 'бела птица со некое црно перце, има широки нозе и многу плива, голема е до 10 кгр, крилјата ѝ се многу широки, шијата долга, а клунот широк': *две кила крап гълтнуве* (Пеев, *Дојран*, 127). Се споредува со пеликан (Пеев, *Речник,* 1), сп. исто така буг. *ба́бяк* 'чапја, Ardea cinerea'. Етимолошки се изведува од прасловен. **baba*, кому освен основното значење 'стара жена' му е својствен цел спектар значења, кој беше реализиран во хомонимни форми и различни деривати (ЭССЯ 1, 108), сп. и белорус. *ба́ба* 'пеликан'[18], *ба́бка* 'сивосин галеб, Larus canus'[19], буг. *ба́буш* 'пеликан' и др. Основата на зборот возможно е да е усложнета со доближувањето кон ономатопејскиот глагол **bablati sę*, сп. укр. *ба́блятися* 'буричка во густа течност, се валка', *ба́бло* 'мочуриште, тресиште', полск. *bablać* 'плави, натопува во вода' (сп. ЭССЯ 1, 110; ЕСУМ 1, 106) или со експресивна суфиксација, сп. *бъбл'о́к* 'бабиште' (Пеев, *Дојран,* 130), *баблак* 'исто' (кратов., Шапкалиска 207).

ветр, *ветър* (*ветерут*, *витарут*) 'север': узгора уд друмут на ветр; на ветър и угри слънца; нај на ветерут теча уф морјто Галик; на къда витарут. Сп. исто така придавка во израз *ветърна Македонија*. Ова е единствена лексема што ја користи К. Мисирков како назив за таа страна на светот и се вклучува во оригиналниот систем на просторна ориентација (сп. *угрислънца*, *зајдислънцъ*), карактеристичен за говорот на селото Постол и околните села. Семантичен дијалектизам никнат како резултат на преосмислување на појдовен збор со значење 'ветар' преку свртување (свиткување) на зборовен спој од типот *праф вéтър* 'кој дува од север' (Пеев, *Дојран,* 129), сп. *лесна кола* > *кола*, рус. *автомашина* > *машина* и сл. Возможно е преосмислувањето да настанало под влијание на балканизмот **poras*, сп. костур. *порјас* (*поряс*) 'северен ветар; север' (Кузов, *Костур,* 124), буг. дијал. *поряз*, *порêс*, *пóрус* 'студен северен ветар', којшто со посредство на тур. *poyraz* 'северен ветар' води потекло од н.-грч. βοριάς 'северен ветар; север'. В. Будзишевска смета дека заемањето во турскиот јазик настанало мошне рано, кога β во грчкиот се изговарало како *b*[20]. Специ-

[18] Некрашэвіч С. М., Байкоў М. Я., *Расійска-беларускі слоўнік,* Менск, 1928, 358.

[19] Федюшкин А. В., Долбик М. С., *Птицы Белоруссии,* Минск, 1967, 146.

[20] Budziszewska W., *Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej*, Warszawa, 1983, 135.

јализацијата на значењето на зборот *вѣтр* 'север' е резултат на меѓусебното влијание во балканскиот јазичен сојуз. При тоа не може да се исклучи тврдењето дека изедначувањето 'север' и 'северен ветар' било карактеристично за словенските мигранти на Балканот, доколку системот на номинација на страните на светот кај Словените одразувал различни комбинации, ориентирани не само во однос на сонцето или временскиот период од денонoќјето, но и насока на ветерот[21]. Во македонскиот литературен јазик расчекорот кај овие поими нашол одраз и во зборообразување, сп. *север* 'север; северен ветар' и *северец* 'северен ветар' (МРР). Како што тврди В. Никонов, во почетокот «славяне называли юг и север родными словами *полдень* и *полночь*, но в XV в. их теснят наименования *юг* и *север*»[22], коишто првобитно се употребувале за карактеристика на климатските поими[23].

вреж (*врежут*) 'грмушник, прнар': врежут, што гу пукривише полјту дур на морјту. Се спротиставува на *урман*, кој во „Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите" се толкува 'орман, шума': не ув блацкјут урман, шо е припълнет су вода, ами ув врежут; врежут и урманут ув Урумлукут. Во други извори се одбележува како *вреш* на север од Солун со значење 'ниско растение, грмушка, го има по суводолици, Tamarix gallica' (Пеев, *Речник,* 1), како што сведочат луѓе од подрачјето на Кукуш: *о-берăхме зă-метли* (Пеев, *Кукуш,* 2). Во литературниот јазик *вреж* 'Tamarix gallica' се толкува со срб.-хрв. *врež*, *врежika* (РМЈ 1) и соодветствува на срп. *вреж* 'тамариск', а во општонародниот јазик *вреж*, *вреш* има значење 'тонко гранче или изданок, што се јази' (РСКНЈ 3). Во северниот ареал на распространетоста на зборот се зацврстило основното значење 'ластунка на тиква, краставица и сл.', сп. буг. *вреж* 'исто', често со формална диференцијација, сп. срб. *врежа* 'исто', хрв. *vrijèža*, *vréža* 'ластунка', 'диња, лубеница'. Основата за изедначувањето се крие во надворешната сличност, како што се гледа од описот на тамариск: „грмушка или дрвце со тонки, свивливи, често пати спуштени надолу гранки"[24]. Прасловенски дијалектизам **verg-i̯a*, бидејќи нема севернословенски соодветства како **вереж(а)* или сл.,

[21] Zaręba A., *O nazwach stron świata w językach słowiańskich* // „Македонски јазик", 1981–1982, Год. 32–33, 235–239; Німчук В. В., *Давньоруска спадщина в лексиці української мови,* Київ, 1992, 47.

[22] Никонов В. А., *Наименования стран света* // Этимология, 1984, Москва, 1986, 165.

[23] Zaręba A., *O nazwach stron świata*..., 237.

[24] Шуман К., Тильч Э, *Мир растений,* Санкт-Петербург, 1906, 560.

меѓутоа има надежни надворешни паралели во литв. *veržys*, *viržys* 'врв', и посебно *viržes* 'врес', лат. *virga* 'гранка, никулец'. Зацврстувањето на називот за еден вид растение е станато веројатно во Македонија. За доста древен карактер на зборот со таква семантика сведочи неговата употреба во својство на ојконим *Врежуѣ* во „Солунцкото равнишче" во списокот на селата од Јужна Македонија, составен од К. Мисирков[25].

глинар – вид ситна риба: риби што ј има в блату ... глинар, плотица и други. Б. Ристовски во „Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите" го изведува зборот од *ѓлен = клен*, имајќи го предвид веројатно називот на речната риба *клен* 'Squalius cephalus' (PMJ 1), којшто во други словенски јазици служи за именувањето на рибите од родот Leuciscus (Линдберг – Герд 168–171). Промената во почетокот на зборот можела да стане под влијание на грч. γλάνίς 'вид на сом', но оваа риба не е од ситните, што ја исклучува можноста за доближување на називите. Определено етимолошко решение предложи В. Усачова, што го наведува во својата монографија за словенската ихтиолошка терминологија за паралелните македонски називи на риба Tinca tinca *линар* и *ѓлинар*, сп. исто така буг. *лин*, *линар*. Првиот од нив се разгледува како дериват со суфиксот *-ар* (Усачева 84, 299) од основа, што е претставена во праслов. **linъ*/**linь* 'Tinca tinca' и се поврзува со глаголот **lin'ati* (ЭССЯ 15, 113), сп. *лине* 'променува боја, се литари', што е карактеристично за таа риба извадена од вода. Тоа се однесува и за *линиш* 'тонка, долга риба, има зеленикава боја, доаѓа до 1 кгр' (Пеев, *Дојран,* 128). Проблематично останува почетното *г-*, присутно исто така во срп.-хрв. *glinar* 'Tinca tinca' напоредно со *lin*, *linj*, *šlam*, *šlain* (Линдбер – Герд 196). Последниве форми се пазајмени од герм. *Schleim* 'слуз' и покажуваат возможна насока на доближување кон словенското **glěnъ*/**glěnь*, сп. го словенечкото *glên* 'слуз', 'тина', 'глина', што доведува до таканаречената крстосана етимологија на зборот. Како определен аргумент во корист на таквото решение може да послужи ихтионимот *ѓлёнавица*, *ѓлёнарица* 'морска риба од родот Myxine glutinosa' (РСКНЈ). Сп. сепак и горно-луж. *hlin* 'вид риба', што се изведува од **linъ*/**linь*, каде што може да станува збор за таканаречената *g*-протеза[26].

гуџар – вид ситна риба: риби шо ј има в блатту ... гуџар, глинар, платица и други. Во академскиот речник на македонскиот литера-

[25] Мисирков К. П., *Одбрани страници*, 255.

[26] Петлева И. П., *К вопросу о g-протетическом в славянских языках* // Этимология, 1976, Москва, 1978, 53.

турен јазик *ѓуџар* се определува како 'vrsta ribe u Dojranskom jezeru' (PMJ 1). Меѓу непроизведни називи на рибите В. Усачова наведува *ѓуџар* 'крап, Carpinus carpio L.', во Дојранското Езеро со уточнето значење 'едногодишен крап, долг до 25 см' (Усачева, 19, 44). На Охридското и Преспанското Езеро на овој назив му соодветствува *чавра*[27]. Последниов назив возможно е да е во врска со срп.-хрв. *čavor* 'нешто мало', што се објаснува со однесувањето на оваа риба кон ситните риби кај Мисирков. Потеклото на зборот е нејасно. Ако ја земеме формата *ѓуџар* како основна, таа може да биде поврзана со срп.-хрв. го̏дȇр 'каков било', варијанти *ѓо̀д*, *ѓо̀ђ*, *ѓо̀ђе* (Вук), што на крајот на краиштата потекнуваат од формата на локативот на именката **god*ъ, буг. дијал. *го́дър* 'секој, каков и да е' и сл. (БЕР 1, 260), сп. и рус. *годовик* 'едногодишен костреш'. При почетната форма *гуџар* претпоставно зборот може да биде поврзан со *гуџу́к* 'животинче (или птица), на која ѝ е скината опашката' (Пеев, *Речник,* 1), кое е од тур. дијал. *gucuk* 'исто', што може да го карактеризира крапот како риба со широк труп и куса опашка, сп. и буг. родоп. *ѓуџи* 'животно без опашка или со куса опашка' (БД 2, 148).

зајдислънцъ (*зъјди-слънца*, *зъјди-слънцъ*, *зъди-слънцъ*, *зајди*) 'запад': планини шо гу биколјат на југут на угри-слънца и на зајди. Со таква семантика се одбележува *зајди́сланце* исто така на север од Солун (Пеев, *Кукуш,* 2) и *за́йди-сънце* во костурскиот говор (Кузов, *Костур.* 121). Во говорот на селото Зарово (Солунско) *за̀йди слънци* се наведува само со значење 'заод' (Вачева – Хотева, *Зарово,* 184), исто така на север од Струга *zajdi-sentse* (Hendriks, *Radožda,* 300). Во литературниот јазик *зајдисонце* е познато и со двете значења – 'заод' и 'запад', сп. *отка̄ј зајдисонце* 'од запад' (PMJ 1). Во скратен вид на првиот дел zaj (< zajd) 'заод' е фиксирано околу Битола (Groen, *Dihovo,* 293). Именувањето на страните на светот по сонцето е општословенска појава, во почетокот обично со зборовен спој, сп. старобелорус.: Атылѧ ... въвесь *заход слонца* шаблею мог под свою моц подбить, а подоцна и без спомнување на сонцето: всход и *заход* полноч и полудне мнѣ служат[28]. На етимолошки план проблем претставува образувањето на првиот дел на спојот. По традиција тој се разгледува како императива форма на глаголот *зајде* според широко познатиот модел *ла̄нимува*, *ла̄нисамун* и сл., карактеристичен за разговорниот јазик. Сите овие творби имаат

[27] Апостолски К., Петров Н., Поповски О., Сидоровски М., *Рибите во Македонија,* Скопје, 1956, 31.

[28] *Гістарычны слоўнік беларускай мовы,* Мінск, 1991, Т. 11, 259.

изразито експресивна обоеност, што не е карактерно за називите што служат за бележење на заодот на сонцето и соодветната страна на светот. Затоа можеме да претпоставиме дека спомнатиот збор е образуван со гаплологија (испуштање на слогови) од спој со глаголска именка, сп. солун. *zajdivani slъnci* 'zachód słońca' при *zàjdiva slъnci* (Małecki 2). Во корист на таквиот начин на образување зборува скратувањето на првиот дел на спојот и неговата понатамошна лексикализација. Како што се гледа, од сите творби со префикс *за-* формите со глаголската основа *-ид-* претставуваат една јужномакедонска иновација, која им се спротиставува на поархаичните форми со основите *-па̄д* (*запа̄д*), *-(х)од* (*заод*), на поновите со основите *-лез* (*залез*), *-ник* (*заник*) и на општата семантизација 'заод' – 'запад'.

куклики 'црни птици со бела шарка околу вратот и со долг жолт клун (не се јадат)' (Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите). Според Мисирков – «се јада». Формата за еднина К. Пеев ја реконструира како **куклика* (Пеев, *Речник,* 2, 324). Можеби доаѓа предвид и формата **куклик*? Може да биде поврзано со фиксираниот на Дојранското Езеро назив *кука́л'ка* 'бела птица со долг, прав клун, има долга шија, долги нозе, брзо плива, голема колку кокошка' (Пеев, *Дојран,* 127) или поскоро со срп. *ку̏каљка* 'њубасти гњурац, Colymbus cristatus' („мркоцрног перја са њубом на глави", РСКНЈ 3, 399; 10, 782). Етимологијата на овие називи не е наполно јасна. Може да биде поврзана со срп. *ку̏каљ* 'свиткан', буг. *ку́кал'* 'кука', што ја одразува визуелната претстава за птицата врз површината на вода. Претпоставката на авторите на «Бугарскиот етимолошки речник» за врска со срп. *го̄го̄љ*, рус. *гоголь* 'птица Anas clangula' (БЕР 3, 84) не убедува пред сè по фонетски причини. Ако ја земеме како основна формата **куклик*, таа може да се поврзува со *кукул'* 'купче перја на главата на птица, како да се обрнати' (Пеев, *Речник,* 2), сп. ги и називите на растенијата со перче или качулка старочеш. *kuklík*, полск. *kuklik* и сл. Сите овие зборови се поврзуваат како со грч. κοῦκλα < κουκοῦλα, лат. *cuculla* 'качулка', така и со прасловен. **kukъla* 'снопче на лен, преѓа' (Sławski 3, 328–330), сп. *кукла* 'парче влачена влна' (Пеев, *Речник,* 2; Małecki 2).

лиут 'ситно животно, живина' (Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите): тука се плодат ногу лиут, лиут и риби; има ут (пилците) лиутут шо се јада. Од последниот пример произлегува дека семантиката на зборов ги вклучува и птиците. Почетната форма може да биде реконструирана како **лихо̄т(а)*[29] соодветно на прасловен.

[29] За загубата на *х* во интервокална позиција во македонските говори види: Видоески Б., *Дијалектӣте на македонскиотӣ јазик,* Скопје, 1999, Т. 3, 89.

**lixota*, што е апстрактна именка од **lixъ* со негативно значење 'незначителен, со мала вредност, слаб, лош' (Sławski 4, 238). Тоа се потврдува и со семантиката на говорното *лиут* 'нешто многу лошо' (Пеев, *Кукуш,* 2) и особено буг. дијал. *лиота* 'мрзлива жена' (Младенов, Н., *Село,* 245). Сосем реална е претпоставката за постоење на соодветна форма од машки род **lixotъ* за што сведочи и старословен. лихотъкъ 'вишок' (Ст.-слав. словарь). Употребата на зборов кај Мисирков во членувана форма *лиутут* го прави мошне проблематично неговото изведување од членуваната именка со вторичниот акцент **лúхот* (БЕР 3, 434). Семантичниот развиток од сличен тип е присутен во белоруското дијалектно *худóба* 'добиток' при апстрактно *худабá*, *худóба* 'мршавост'. Развој на почетното прасловен. **lixъ* од придавка, супстантивирана придавка кон апстрактен и потоа кон конкретен назив убаво е посведочен во јужнословенските говори и во македонскиот разговорен јазик, сп.срб. дијал. *лиј* 'кој је склон да се искраде и иде у штету (о стоци)', 'кој је склон да превари (о човеку)', *лијо* 'необично, чудно' (Динић, *Тимоч.*), макед. дијал. *лиј* 'нешто чудно': што е воа лиј што се качило на крушата (МНПЖ 50), *лив*, *ливот*, *лиот* 'zver, divlja životinja' (PMJ 1). Сп. и белорускиот израз *што за ліха?* со значење *што е тоа?* за нешто чудно и непријатно.

реш 'вид трева во блатото' (Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите). Бидејќи К. Мисирков многу доследно ги одразува на писмо безвучните согласки на крајот на зборовите, возможна е и почетната форма *реж*. Во зависност од тоа зборот може да биде доближен до буг. *решéтка* 'растение Carlina acaulis', срп.-хрв. *решетка* 'големо ретко сито', 'растение Carlina acaulia'. Називите на овие растенија ги произведуваат од **rešeto* 'ретко сито', каде што *-eto* е суфикс како во **teneto* 'мрежа'. Зборот со чиста основа веројатно означува растение со мрежеста (порозна) структура на стракот слично на белорус. дијал. *сіт* 'блатно растение Junkus', исто така поврзано со **sito* 'сито'. Љ. Куркина ја гледа почетната основа на прасловен. **rešeto* во срп.-хрв. *рёђа*, *reja*, *rea* 'ретка волна', буг. дијал. *рéхав* 'редок'[30], сп. и макед. дијал. *реав* 'редок (за ткаенина)' (PMJ 3). Во случај ако ја примиме почетната форма *реж,* возможна е врска со глаголот *реже*, сп. укр. *рижáк*, *різáк*, белорус. *разáк* 'водно растение Stratiotes aloides'. Доколку растението кај К. Мисирков нема точна номенклатурна идентификација, предложените верзии за потеклото на зборот имаат претходен карактер.

[30] Куркина Л. В., *Этимологические заметки* // Этимология, 1974, Москва, 1976, 55.

трача ‘мисли, суди, претпоставува’: зъ Бубакиво, не знам арну амъ трача не носъ тъквъ нусијъ; *се трача* ‘се чини’: коа се наогја чувек на полјто му се трача оти ј сѣто рамно кѣту типцијъ. Вероятно е ограничен регионализам од нејасно потекло. Територијално и формално близок збор во кукушкиот говор бележи К. Пеев: *траче* ‘губи’; само во израз *си траче времто*, што се разгледува како архаизам (Пеев, *Кукуш,* 2, 13) што очевидно потекнува од прасловен. **tratiti* ‘губи’. Меѓутоа, семантиката на постолскиот збор е прилично оддалечена од посоченото значење, што не дозволува да го изведуваме непосредно од прасловенската форма. Најблиско соодветство покажуваат хрв. *tračiti* ‘прави, извршува’ или *tráčiti* ‘дрдори, ломоти; клевети’, возможно е од ономатопејски происход (RHSJ 18, 507). Глаголот се сооднесува со полногласна форма, сп. белорус. *тарóчыць* ‘дрдори’, која е присутна и во јужнословенските говори, сп. босан. жарг. *torokati* ‘залудно и долго зборува’; *torȍkuša* ‘žena koja prenosi tračeve’[31], т.е. слухови, сплетки.

угрислънца (*угри-слънцъ*, *угри слънца*) ‘исток’: полјто съ теглъ ут угрислънцъ дур нъ зајдислънцъ. Во различни форми познато е и во други јужномакедонски говори: *и́згреф-сънце* ‘исто’ (Кузов, *Костур,* 122), *изгреф* ‘исто’ (Мирчев, *Неврокоп,* 124), вклучително и *огрејсонце* ‘изгрев’, ‘исток’ во литературниот јазик (PMJ 2). Моделот на образување врз основа на предлошката конструкција *отка̄ј огре̄јсонце* ‘од страната на изгревот на сонцето’ е сосем провиден, сп. *зајдислънцъ*. Глаголскиот дел на постолскиот збор веројатно не претставува императив, но потекнува од глаголска именка со гаплологија на слоговите **угри(вање) слънца*, сп. *ogr'ävani slъnci* ‘изгрев на сонцето’ (Małecki 2, 120), кога последната уште ја чуваше својата беспредлошка рекција.

чурлијна. Називот на птиците, кои се јадат, К. Мисирков го придружува со прашалник, што веројатно изразува сомневање дали тоа се однесува кон „лиутут шо се јада“. Б. Ристовски во „Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите“ ги идентификува со полските птици *чучурлани* или *цоцови* (?). Најблиската форма ја фиксира К. Пеев: *чурли́н, то-ј пи́ле, зи́мта пее*: *чиј-сум-син, а летто: чиј-сум-зет* (Пеев, *Кукуш,* 2, 133), што несомнено сведочи за имитативното потекло на зборот. Сп. на пример срп. дијал. *кад сова ћурличе*[32], влаш. *čĭŭčĭrlĭe* ‘чучулига’ и други, коишто се разгледуваат од В. Будзишевска како „onomatopeja bałkańska“[33].

[31] Halilović S., Tanović I., Šehović A., *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik,* Sarajevo, 2009, 252.

[32] Петровић Т., *Здравица код балканских Словена,* Београд, 2006, 39.

[33] Budziszewska W., *Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej,* 139.

шила – „дробни рибички“, во „Речник на непознатите зборови и изрази во текстовите“ се толкува со ‘вид ситна риба во блатото’. Веројатно се засновува на метафоричко пренесување на називот на заострен (зашилен) предмет, сп. *шило* ‘зашилена тенка метална или дрвена прачка со дршка, која служи за дупење дупки при шиење на кожа и сл.’ (PMJ 3). Од истото потекло сигурно е и еден од називите на рибите Smaris alcedo C. V. и Smaris vulgaris C. V. во Јадранското Море *šilj*[34].

Се разбира, со разгледуваните во статијава примери не се ограничува лексиката на раните ракописи на К. Мисирков, која претставува во широката славистичка перспектива специјален интерес. Говорот на неговото родно село расположено во самото огниште на древните словенски населби заслужува понатамошно проучување. Меѓу другото, и поради исклучително драгоцените материјали на непосредните сеќавања.

СПИСОК НА КРАТЕНКИ

БД – *Българска диалектология: проучвания и материали,* София, 1965, Кн. 2.

БЕР – *Български етимологичен речник,* София, 1971 – . Т. 1.

Вачева-Хотева, Зарово – Вачева-Хотева М., Керемидчиева С., *Говорът на село Зарово, Солунско,* София, 2000.

Вук – Караџић Вук Стеф., *Срӣски рјечник,* У Бечу, 1852.

Динић, Тимоч. – Динић Ј., *Тимочки дијалекатӣски речник,* Београд, 2008.

ЕСУМ – *Етимологичний словник украïнской мови,* Київ, 1982 – . Т. 1.

Кузов, Костур. – Кузов Ар. *Костурският говор* // „Известия на Семинара по славянска филология“, 1921. Кн. 4, 86–125.

Линдберг – Герд – Линдберг Г. У., Герд А. С., *Словарь названий пресноводных рыб СССР на языках народов СССР и европейских стран,* Ленинград, 1972.

Мирчев, Неврокоп. – Мирчев К., *Неврокопският говор,* София, 1936.

Младенов, Н. Село – Младенов М., *Говорът на Ново село, Видинско,* София, 1969.

МНПЖ – *Македонски народни ӣриказни за живоӣини* / подготвил Т. Вражиновски, Скопје, 1977.

МРР – *Македонско-русский словарь* / сост. Д. Толовски и В. М. Иллич-Свитыч, под ред. Н. И. Толстого, Москва, 1963.

[34] Vinja V., *Etymologie populaire comme déformatrice des noms greks et latins dans la nomenclature ichtyologique orientale* // „Godišnjak Balkanološkog Instituta“, Sarajevo, 1957, Knj. 1, 38.

Пеев, Дојран. – Пеев К., *Дојранскиот говор* // „Македонистика“ 2, Скопје, 1973, 1–190.

Пеев, Кукуш. – Пеев К., *Кукушкиот говор,* Скопје, 1987–1988, Кн. 1–2.

Пеев, Речник – Пеев К., *Речник на македонските говори во југоисточниот егејски дел,* Скопје, 1999 –. Т. 1.

РМЈ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања,* Скопје, 1961–1966, Т. 1–3.

РСКНЈ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* Београд, 1959 – . Кн. 1 – .

Ст. – слав. словарь – *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков),* 2-ое изд., Москва, 1999.

Усачева – Усачева В. В., *Славянская ихтиологическая терминология,* Москва, 2003.

Шапкалиска – Шапкалиска Т., *Лингвистички интерпретации,* Скопје, 1986.

ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков.* Праславянский лексический фонд, Москва, 1974, Вып. 1.

Groen, Dihovo – Groen B. M., *A structural description of the Macedonian dialect of Dihovo,* Lisse, 1977.

Hendriks, Radožda – Hendriks P., *The Radožda-Vevčani dialect of Macedonian,* Lisse, 1976.

Małecki – Małecki M., *Dwie gwary macedońskie (Suchę i Wysoka w Sołuńskiem),* Kraków, 1934–1936. Cz. I: Teksty; Cz. II: Słownik.

RHSJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* U Zagrebu, 1880–1882 – 1975–1976, Dio 1–23.

Sławski – Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego,* Kraków, 1952–1982, T. 1–5.

Лидија ТАНТУРОВСКА

ЗА МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ ОД ПОИНАКОВ АГОЛ

Мисирков (1874–1926) напиша стотици страници за посебноста на македонскиот народ, за националниот сепаратизам, за автономијата на Македонија како одделна етнографска и политичка единица, за македонската култура, за народноста на Македонците, за македонскиот национализам итн., и особено за посебноста на македонскиот јазик, за кој ја даде и предлошката за неговата кодификација преку книгата „За македонцките работи“. Сите овие компоненти го сочинуваа толку споменуваното и нерешливото „македонско прашање“ во XIX и во почетокот на XX век. Од неговите написи се согледува сложената состојба на македонскиот народ, чии последици не треба да се бараат само внатре во Македонија, како што пишува Мисирков, туку и надвор, како меѓу соседите, а уште повеќе меѓу големите сили во Европа. Свесен за ова, Мисирков ќе напише: „Којшто се интересирал за развитокот на македонското прашање, не само внатре во Македонија, туку и во странство, можел да забележи дека успехот на нашето дело во голема степен зависи од запознавањето на европската јавност со положбата на Македонија и на Македонците. Без ова сите усилби внатре во Македонија можат да бидат попусто.“ (Мисирков, Собрани дела, III: 320.) Важноста да се сфати македонското прашање во Европа се провлекува во речиси сите негови текстови во кои зборува за македонскиот народ и за македонскиот јазик. Така, уште во Предговорот на книгата „За македонцките работи“, ја претставува реалната состојба, каде што се надева: „Европа ке обрнит возгледите на нашите бараін'а зашчо она іет задолжена да нарпаит тоа со два мег'ународни актои: проекто за реформи во Македоніа о[т] февруар и міурцштегцкіот проект. Тие два мег'ународни акти ни обек'аваат постепено рашируаін'е на реформите во Македониіа, и со тоа даат ни прао да с[е] обрак'аме до двете реформа-

торцки држаи со меморандуми и по друзи патишча, за да им покажиме на нашите религиозно-национални и економцки нужди, како и на тоа, шчо праит Турциіа, за да се исполнат тиіа наши нужди.“ (Мисирков, За македонцките работи, 1903: VII). Честото споменување на Европа[1] ја потврдува, не само географската, туку и историската припадност на Македонија кон неа, засновано врз континуираната релација меѓу нив. Меѓутоа, треба да се најде вистинскиот начин Македонија да ѝ се доближи на Европа за да си ја каже вистината, како што го правеле тоа нашите соседи, здобивајќи пријателства со искривување на нашата вистина: „Србите одамна ја имаат сознаено таа очевидна вистина и затоа, додека ние си ја пролеваме крвта во Македонија во борбата за слобода и човечки правдини, тие систематски ја заблудуваа европската јавност за македонското прашање и создаваа во странство пријатели на своите аспирации. Тие имаа свои пријатели во руски и други весници, имаа во Москва српски метох, каде што архимандритот Михаило развиваше најусрдно противмакедонска и противбугарска агитација, печатеа тенденциозни дела на руски и на другите европски јазици за јазикот, етнографијата, географијата и историјата на Македонија. И успеаја доста да ја заблудат европската јавност!“[2]. Секако дека Србите не биле осамени: „Грците и Романците вложуваа не помалку грижи да ги спечалат за себе симпатиите на Европа“[3]. Согледувајќи ја сопствената грешка[4]: „Јасно е дека ние направивме голема грешка што сета своја дејност ја сконцентриравме внатре во Македонија...“ и размислувајќи како лингвист: „... и главното средство за културна борба ни беше само нашиот роден јазик“, предлага: „Ние треба да отидеме кај нив и да им проговориме на еден јазик што го познаваат, што да е нивно орудие за заемно меѓународно разбирање и општење...“, за да продолжи: „Ние треба да си му ги кажеме болките на културниот Запад и можеме да бидеме чуени и уверени дека нашата благородна кауза ќе го најде

[1] Европа, како и: (Јевропа, Іевропа), Западна Европа, Запад, Средна Европа, Југоисточна Европа (каде што не се наведени придавките изведени од овие називи, кои сигурно го достигнуваат нивниот број) се споменуваат над сто пати во текстовите на Мисирков. (Мисирков, *Собрани дела* I, II, III, МАНУ, Скопје, 2005/2007/2008 – Подготовка: Блаже Ристовски, сораб. Билјана Ристовска-Јосифовска.)

[2] Мисирков, *Собрани дела,* III: 320.

[3] Ibid.

[4] Иако овде зборува за македонскиот народ, вината си ја префрла и на себе, зашто тој беше основоположникот на предлошката за кодификација на македонскиот јазик.

сочувството на мнозина благородни и хумани средини од сите народи на светот. И тоа ние треба да го направиме не само веднаш, ами да го правиме системски сè дотогаш додека не бидеме чуени од сите и додека не ја добиеме поддршката од сите"[5]. Во овој период, иако не биле решени основните прашања на Македонија (за нејзината посебност и независност како одделна административна единица, за посебноста на македонскиот јазик како нејзин службен јазик, кој природно му припаѓа на словенското семејство), Мисирков ги чувствувал веќе културните вибрации од Европа и сметал дека не треба Македонија и Македонците да останат надвор од културните движења, со што ја проширува Гоцевата мисла[6] за културниот натпревар меѓу народите: „Вие знаете дека син ми и јас сме Македонци. А Македонците можат ли и треба ли да останат надвор од современите културни движења, а пред сè надвор од движењата за заемно разбирање меѓу културните народи?"[7] Поставувајќи реторичко прашање[8], Мисирков дава потврден одговор, кој смета дека заемното разбирање меѓу народите ќе им помогне и на Македонија и на македонскиот народ да ѝ ги кажат своите болки и своите маки на Европа. Затоа, на самопоставеното прашање: „Како да се направи тоа?"[9], одговора: „Се разбира, не само преку печатењето статии или брошури или научни трудови на француски, англиски, германски или руски јазик, ами и преку наше приклучување кон движењето на еден вештачки меѓународен јазик што се чита од луѓе учени, литератори, новинари од сите културни земји во светот."[10] Мисирков го гледа излезот токму во пишувањето на еден меѓународен вештачки јазик[11], што е основна причина за неговата заинтересираност за вештачките јазици: „Од тоа гледиште јас се заинтересирав поод-

[5] Ibid.

[6] Сосема се согласуваме со констатацијата на акад. Бл. Ристовски во врска со оправданоста на честата употреба на оваа мисла во статиите објавени во периодот на последните години од својот живот.

[7] Мисирков, *Собрани дела,* III: 318.

[8] За употребата на реторичките прашања и на прашалните реченици во индивидуалниот стил на Мисирков, имаме пишувано неколку пати (Л. Тантуровска, *Има ли уште нешто да се каже за јазикот на Крсте Петков Мискров?,* 2008).

[9] Мисирков, *Собрани дела,* III: 321.

[10] Ibid.

[11] Во овој период зема голем замав учењето на вештачкиот јазик идо (создаден во 1900 г., а појавен во 1907 г.) како поусовршен *потомок, наследник* на есперанто (создаден во 1887 г. од очниот доктор Лазар Лудвиг Заменхов: 1959–1917, кој се потпишал Doctor Esperanto = *доктор што се надева*).

близу за постојните вештачки помошни[12] јазици и, како филолог-лингвист, најдов дека вештачкиот ‚Меѓународен јазик на Делегацијата', познат уште под името ‚Идо', е пред другите вештачки јазици"[13], каде што во продолжение се гледа неговата воздржаност: „Засега ќе кажам само дека на ‚Идо' денеска постојат списанија, издавани во многу европски држави, како: Франција, Бугарија, Швајцарија, Шведска, Чехословакија, Русија, Унгарија и други. Ако и ние Македонците би издавале слично списание, тоа би ни послужило како најефикасно средство да трубиме по целиот свет за нашите погазени човечки права и за ненаситната крвожедност на нашите нови тирани[14] (подвлечено од Л. Т.).

Со своето образование, како полиглота и како лингвист, ја покажува леснотијата за совладување на еден вештачки јазик: „За мене, како филолог што ги познава старогрчкиот и латинскиот, старобугарскиот[15], којшто на Петроградскиот универзитет студирал санскритски јазици и споредбена лингвистика на индоевропските и на словенските јазици, а знаејќи ги, покрај бугарскиот, уште и современите јазици: англискиот, францускиот, германскиот, рускиот, чешкиот, полскиот, српско-хрватскиот, современиот грчки, романскиот и литванскиот, за мене, значи, не беше тешко не само да го разберам есперанто, туку и да го сфатам потеклото на неговата лексика и на неговите граматички форми, како и неговата артицифиелност и нелогичност."[16] Меѓутоа, со следниве зборови, ја покажува и неговата резервираност кон вештачките јазици, признавајќи ја својата професионална наклонетост кон учењето природни јазици: „Признавам дека мошне многу инсистирам на изучувањето на природните јазици, мислејќи дека вештачкиот е осуден на ефемерна егзистенција, па токму затоа го советував син ми да се откаже од вештачките јазици и да прилегне врз изучувањето на

[12] Мисирков ги нарекува вештачките јазици „помошни" во вистинска смисла на зборот, зашто, како што ќе се види подолу, излезот од безизлезноста го наоѓа токму со помошта на споменатиов вештачки јазик.

[13] Најпрвин син му, Сергеј Мисирков, а потоа и тој, Крсте Мисирков, се заинтересирал првин за есперанто, а потоа за идо (Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев, в. Мисирков, *Собрани дела,* III: 316.)

„Идо" и Македонија на Македонците, в. Мисирков, *Собрани дела,* III: 321.

[14] Ibid.

[15] В. фуснота 191 (Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев, в. Мисирков, *Собрани дела,* III: 317).

[16] Ibid.

живите. Не ме послуша: само го остави есперантото и почна да учи идо... Во текот на годината интересирањето за идо се засили кај него и тој се претплати на списанието „*Мондо*“[17]. Меѓутоа и Мисирков, како јазичар, се заинтересирал за јазикот идо: „Тогаш и јас се заинтересирав за јазикот идо и за содржината на списанието“ и понатаму во текстот, јазично го анализира овој вештачки јазик, давајќи еден вид рецензија: „Во идо не постојат слабостите на есперанто, коишто не му дозволуваат на еден филолог безрезервно да го прифати сето она што д-р Заменхов повели да ѝ го понуди на јавноста, чијшто поголем дел многу слабо се снаоѓа во лингвистичките прашања. Признавам дека преовладувањето на латинските и воопшто на романските зборови во лексиката на идо, со помош на нешто англосаксонски, земени од англискиот, и методичното воведување на граматичките начела на англискиот јазик во идо, со зачувувањето на инфинитивните наставки на францускиот, без завршниот вокал, со слабо поместување на акцентот кај инфинитивот и кај зборовите што завршуваат на -io и -uo, сето тоа го прави идо оној вештачки јазик што во текот на XX век со полно право ќе ја продолжи културната дејност што ја вршеше латинскиот во времето на средниот век, т.е. ќе биде јазик на меѓународните односи и на меѓународната култура врз неутрална почва.“[18]

Со оглед на состојбите во Македонија и со оглед на нејзината безизлезност, Мисирков смета дека овој вештачки јазик ќе може да биде решение и за општењето со народностите во Македонија: „‚Идо‘ би можел да стане не само средство за општење со западните културни народи на стариот и новиот свет, но и за заемно општење меѓу сите македонски народности: Бугари, Власи, Албанци, Турци и Грци, кога секој Македонец, освен мајчиниот јазик, како средство за општење со своите сонародници, го учи уште и меѓународниот јазик ‚Идо‘ за општење со другите народности во Македонија и во целиот културен свет.“[19]

---

[17] Текстот (потпишан како: S-o Th. Kaneff en Sofia recevis la sequanta letro da Sioro K. Misirkoff, filologo, profesoro gimaziala en Karlovo) што го користиме е објавен во споменатово списание „Мондо“, XIII, 1–2, Stokholm, 1924, 4–5, што значи на идо-јазикот, кое за потребите на Собраните дела на Мисирков, акад. Бл. Ристовски се погрижил да биде преведено на македонски јазик, в. фуснота од „Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев“, *Собрани дела,* III: 317.

[18] Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев, *Собрани дела,* III: 318.

[19] „Идо“ и Македонија на Македонците, *Собрани дела,* III: 321.

Во сето ова Мисирков е сосема убеден, особено по примерот на Романците, кои во 1912 година направиле едно излагање за македонското прашање со идејата „Македонија на Македонците": „Каква услуга може да ѝ нарпави ‚Идо' на Македонија може да се види од тоа што Романците уште во 1912 год., по повод победоносните балкански војни направија едно излагање по македонското прашање, во кое се пледира за идејата ‚Македонија на Македонците'. Меѓутоа, влегувањето на Романија во Втората балканска војна ги натера Романците да ја заборават ‚Македонија на Македонците'. Но ете, во времето на Големата европска војна Романците беа разбиени и Македонија беше окупирана од бугарската армија. Тогаш Романците се сетија за своето излагање од 1912 год., го преведоа на ‚Идо' за да биде прочитано од сите народи на светот (подвлекување од Л. Т.) и го напечатија во Стокхолм во 1917 година."[20] Професионалниот и педантен лингвист Мисирков, во продолжение ги дава библиографските податоци како на романската верзија („Излагањето на Македонско-романското друштво е потпишано од Комитетот на Друштвото во состав: Д-р А. Леонте, Г. Мурну, С. Ф. Робеску, д-р В. Дудуму, Ј. Валаори. Датумот и местото на излагањето е: Букурешт, 26 ноември 1912 година. Превел Д-р Попеску-Хаџиул), така и на нејзиниот превод на бугарски („Книшката во превод на бугарски носи наслов: Меѓународен јазик на Делагацијата. ‚Идо'. – Македонија на Македонците. Излагање на Културното македонско-романско друштво. Преведена од д-р Попеску-Хаџиул, Букурешт. Стокхолм 1917. Вилхиемсзонс издателство и комисион; цена 75 шв. оре")[21].

Всушност преку овој текст на Мисирков се гледа неговата вистинска определба за полезноста на еден вештачки помошен јазик, каков што е идо: „Оваа книшка покажува колку рано Романците го оцениле меѓународното значење на вештачкиот јазик ‚Идо'. Колку значењето на овој јазик може да ни биде и полезно нам, може да се суди по тоа што привржаниците на меѓународниот јазик се однесуваат со голема симпатија кон нас Македонците (подвлекување од Л. Т.), како што можам да судам од преписката што ја добивам."[22] Секако дека неговото задоволство е уште поголемо поради гестот од привржаниците идисти, кои му испратиле над сто примероци од текстот „Македонија на Македонците" што се нафатил да ги испрати бесплатно до сите друштва каде што се учи идо, а содржината на излагањето планирал да ја даде да се

[20] „Идо" и Македонија на Македонците, *Собрани дела,* III: 322.

[21] Ibid.

[22] Ibid.

испечати во весникот „20 юлий“, кој престанал да излегува по убиството на неговиот редактор: „... добив соопштение од нашите пријатели на Запад, коишто чувствуваат ‚топла симпатија кон македонскиот народ, толку погазен‘, што ми испратија повеќе од сто примероци од македонско-романското излагање ‚Macedonia al Macedoniani‘ на јазикот ‚Идо‘, а содржината на целото излагање ќе ја дадам во превод во весникот ‘20 юлий’“.[23]

Мисирков го видел излезот во јазикот идо и затоа самиот се вбројува во членството на идистите: „Признавајќи ја научноста, логичноста и милозвучноста на идо, а од сесрце наклонет кон високите хумани цели кон коишто се стреми, решив да Ве замолам да ме вброите во кругот на своите истомисленици-идистите.“[24] и останува лојален кон идистите до крајот на својот живот. Истовремено бил и многу почитуван од нив, што може да се забележи од извештајот[25] објавен во весникот „Мондо“ (K., Bulgaria, Mondo, XV (XVII), 2 Stokholm, Februaro 1926, 110–112.)[26] за неговото предавање „Проблемот на светски јазик: есперанто и идо од гледна точка на научна критика“ што го одржал на 10 јануари 1926 година во Софискиот универзитет, кога бил на својот божиќен распуст: „Предавачот, којшто зборуваше два и пол часа, беше често прекинуван од страна на присутните есперантисти што поставуваа разни прашања. Г. М.[исирков] на сите им одговараше мошне компетентно.“

Во рамките на предавањето, Мисирков најпрвин го објаснил потеклото на европските јазици, потоа зборувал за улогата на латинскиот во времето на средниот век и за ренесансата на националните литератури, која ја сметал за виновна што го уништила „духовното латинско единство на културните луѓе“, и дошол со објасувањата до XIX и XX век, кога ја искажал потребата од заеднички втор јазик „за развиениот

[23] „Идо“ и Македонија на Македонците, в. Мисирков, *Собрани дела,* III: 323.

[24] Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев., в. *Собрани дела,* III: 323.

[25] За извештајот за ова предавање в. повеќе: *Собрани дела,* III: 371.

[26] „Нашиот истомисленик проф. К. Мисирков, сега директор на Гимназијата во Копривштица, го помина својот божиќен распуст во Софија и таму одржа јавно предавање на 10 јануари [1926] во големата аула на Софискиот универзитет, каде што Мисирков зборуваше на темата: „Проблемот на светски јазик: есперанто и идо од гледна точка на научна критика“. Предавањето беше добро посетено. (подвлекувањето од Л. Т.) Присуствуваа и повеќемина есперантисти. (*Собрани дела,* III: 371.)

меѓународен живот". Иако, како лингвист, на почетокот, кога се беше запознал со есперанто и со идо, бил поборник за учење природни јазици[27], сега сметал дека учењето на природните јазици треба да биде на трето, на четврто место, зашто ако сакаат луѓето да се разбираат и ако изберат еден жив јазик, тогаш тој јазик ќе стане доминантен и нема да има рамноправност меѓу јазиците, а истовремено, оние народи како македонскиот народ, нема да можат објективно да ја претстават својата вистина. Од тие причини Мисирков сметал дека проблемот не може да се реши „со национален јазик", туку само „со вештачки неутрален јазик", за што во статијата за меѓународниот јазик[28] ќе оцени: „... вештачкиот меѓународен јазик има свои предимства и свој raison d'être. Тој не е национален, така што не ѝ дава предимство на една нација пред други... Кога учиме и користиме еден вештачки меѓународен јазик ние со тоа не спомагаме за зголемување на националната гордост на ниеден од современите големи европски народи што се стремат кон хегемонија, и политичка и духовна, честопати вонредно жестока спрема другите големи и мали народности."[29]

Иако ја разработи идејата за втор јазик, Мисирков до крајот на својот живот, ја чувствувал болката за состојбата на македонскиот народ и на македонскиот јазик, што може да се види од една хроника што ја напишал во федералистичкиот весник „Македонско сознание"[30] што излегувал во Виена: „Во селото Кономлади деновиве умре 12-годишниот син на Георги Попов, ученик од основното училиште. Ненавремената смрт на ова дете предизвикана од четири рани со брич на главата нанесени од грчки учител, зашто тоа не се придржувало според неговите наредби дека во училиштето не може да се зборува на друг јазик, освен грчки, а детето си зборувало по навика на својот мајчин јазик. Наредбата на „Елиники Македоники Пигми" веќе усрдно се прилага! Но каде оди тој варваризам?!..."

*

На крајот само сакаме да констатираме дека немаше да настане овој реферат да не беа објавени новите Собрани дела (I–2005, II–2007,

[27] *Собрани дела,* III: 317.

[28] Меѓународен јазик, *Собрани дела,* III: 324–328.

[29] Меѓународен јазик, *Собрани дела,* III: 325.

[30] Пелски, *Хроника,* Гърция, „Македонско сознание", III, 9–10, Виена, 6. IV 1926, 4.

III–2008) за Мисирков, издание на МАНУ од најголемиот познавач на Крсте Петков Мисирков, академикот Блаже Ристовски. Како што и самиот пишува во Предговорот: „По шестдецениското запознавање и истражување на животот и делото на Мисирков чувствувам долг да му го претставам на мојот народ заокруженият опус на најзначајната и најоспоруваната личност во новата македонска историја.“ Акад. Ристовски посветил повеќе години од годините на животниот век на Мисирков, што заслужува посебна почест. Досега се објавени три тома, а според авторот треба да бидат шест, во кои веруваме дека ќе има многу нови материјали што ќе им послужат на лингвистите, на филолозите, на историчарите и на др. да ги продолжат научните истржувања.

ЛИТЕРАТУРА

„Идо“ и Македонија на Македонците, Мисирков, *Собрани дела,* 2008, III.

Меѓунроден јазик, Мисирков, Собрани дела, 2008, III.

Мисирков, *Собрани дела* I, II, III, МАНУ, Скопје, 2005/2007/2008 – Подготовка: Блаже Ристовски, сораб. Билјана Ристовска-Јосифовска

Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев, Мисирков, *Собрани дела,* 2008, III.

Последните печатени текстови објавени во федералистичкиот весник „Македонско сознание“, Пелски, *Хроника,* Гърция, „Македонско сознание“, III, 9–10, Виена, 6. IV 1926, 4, Мисирков, *Собрани дела,* 2008, III.

Л. Тантуровска, Има ли уште нешто да се каже за јазикот на Крсте Петков Мискров?, *Македонско-украинска конференција,* 2008.

К. П. Мисирков, *За македонските работи,* Јубилејно издание, 1974.

Goran KALOGJERA
(Rijeka, RH)

STOŽERNA LIČNOST SUVREMENE MAKEDONSKE POVIJESTI

Obljetnički su tekstovi uglavnom panegirički intonirani, međutim, kada pišem ove retke o akademiku Blaže Ristovskom, onda ne dvojim da on takav pristup i zaslužuje. Pisat ću sa svog aspekta viđenja ove univerzalne ličnosti suvremene makedonske povijesti, bez koje bi makedonska nacionalna baština u mnogim njenim segmentima bila osiromašena. Kao književni povijesničar mogu potvrditi da bez određenih tekstova B. Ristovskog ne bih mogao sagledati kompleksnost 19. stoljeća, kojim se inače bavim, kao ni književno-revolucionarni profil Koče Racina, koji mi je kao znanstveniku intrigantna tema.

Moje poznanstvo s akademikom započinje negdje krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, kada smo se upoznali tijekom jednog simpozija u zgradi Makedonske akademije nauka i umjetnosti. Poznavao sam otprije neke tekstove akademika i prema njemu gajio nedvojbeno poštovanje, tako da je moj prvi susret s njim bio za mene ugodan doživljaj. Naime, prema mom mišljenju, Blaže Ristovski ulazi u one „prometeje makedonske", kako ih titulira moj kolega Bojadžinski, a krase ga mnoge vrline: neosporni vrhunski znanstvenik, prvenstveno povjesničar, a potom čovjek čiji istraživački nerv ne može odoliti niti jednom izazovu, bez obzira iz koje oblasti znanosti dolazio (jezika, književnosti, aktualne politike).

Na policama moje „makedonističke biblioteke", na koju sam inače vrlo ponosan, „aktivno leže" brojne knjige B. Ristovskog, koje sam ne samo jednom „prebacio" preko ruku. Uvjerio sam se u jednu činjenicu, a to je da ako želiš korektnu i provjerenu informaciju, onda konzultiraj literaturu B. Ristovskog. U to sam se uvjerio više puta, uspoređujući brojne tekstove raz-

nih pisaca, prvenstveno autore povijesti makedonskog naroda. Neovisno o tome slagali se ili ne mlađi makedonski povjesničari s B. Ristovskim te njegovom interpretacijom određenih povijesnih događaja u makedonskoj povijesti, ne vjerujem da se u počecima svoga znanstvenog rada nisu oslanjali na njegove radove.

Ono što po mom mišljenju obilježava njegove znanstvene radove jesu konciznost i argumentacija, kao i sposobnost donošenja zaključaka, koje utemeljuje na svom velikom znanju, ali i dokumentu, kao temeljnom polazištu u svojim istraživanjima. Kod Ristovskog nema nagađanja, on ne improvizira, nego sistematizira svoja istraživanja te u konačnici donosi promišljeni i argumentirani sud. Osim toga, akademik Ristovski nosi u sebi jednu rijetku karakternu crtu, a posrijedi je postojanost u stavovima, koje ne mijenja shodno političkoj situaciji, nego ustraje na njima te ih hrabro i odlučno brani.

U svojim istraživanjima o Racinu, veliku sam pomoć imao u njegovoj knjizi o Racinu,[1] pogotovo u onom dijelu u kojem piše o njegovoj mladenačkoj literaturi, što je donijelo jedno novo viđenje Koste Apostolova, ne samo kao revolucionara i autora prve zbirke makedonskih stihova, nego i romantičarski nastrojenog mladića, zaljubljive prirode. Pri pisanju mojih tekstova o zadnjih tridesetak godina 19. stoljeća, opet sam nailazio na njegove radove o Dimitru V. Makedonskom,[2] Petru Draganovu,[3] Dimitriji Čupovskom,[4] Đorđija Pulevskom i drugim važnim ličnostima kasnog 19. i početka 20. stoljeća.[5] U posljednje vrijeme podosta sam se bavio „njegovom" poviješću makedonskog naroda,[6] neosporno jednim od njegovih obimnijih djela, u kojoj Ristovski otvara, ali i zatvara, niz pitanja u makedonskoj historiografiji, imajući uvijek pred sobom jasan cilj – argumentima i analitičkim procjenama, uz dužno poštovanje drugih mišljenja, racionalno sagledati i tumačiti makedonsku povijest.

---

[1] Ристовски, Блаже, *Кочо Рацин*, Македонска книга, Скопје, 1983.

[2] Ристовски, Блаже, *Димитар В. Македонски,* МАНУ, Скопје, 1999.

[3] Ристовски, Блаже, *Македонистот Петар Драганов 1857–1928,* Матица, Скопје, 2007.

[4] Ристовски, Блаже, *Димитрија Чуповски и македонската национална свест,* Независни изданија, Скопје, 1996.

[5] Ристовски, Блаже, *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила македонска" и „Македонска песнарка",* Институт за фолклор, Скопје, 1973.

[6] Ристовски, Блаже, *Историја на македонската нација,* МАНУ, Скопје, 1999.

Ristovski je neosporni makedonski rodoljub, i to u najpozitivnijem smislu riječi. Nije nacionalist, ali uzima sebi za pravo sustavno i kontinuirano, kroz cijeli svoj radni vijek, braniti interese makedonskog naroda. Nazvao bih ga tolerantnim znanstvenikom, znanstvenikom koji nije isključiv, nego vrlo postojan u obrani svojih postignutih spoznaja. Ristovski pripada onoj generaciji makedonskih znanstvenika koji su stvarali modernu makedonsku znanost, pogotovo humanističku i društvenu, ispisavši pritom impozantan broj znanstvenih radova i knjiga, koje se, ponavljam, slagao se netko ili ne s akademikom, nikako ne mogu negirati.

Uvijek dosljedan u obrani makedonskog nacionalnog identiteta, Ristovski je prepoznat i kao vrsni polemičar, koji je u maniri profinjenog znanstvenika znao svojim oponentima udijeliti brojne lekcije o tome kako čitati i tumačiti povijesna zbivanja. Premda ne znam, ali zato istinski vjerujem, da ga kao znanstvenika cijene i njegovi oponenti iz bugarskih akademskih krugova, kojima je sigurno njegovo temeljito i argumentirano svjedočenje o različitosti makedonskog i bugarskog nacionalnog bića bilo godinama trn u oku.

Ono što osobno cijenim kod akademika Ristovskog jasne su definicije kada se radi o nekim bitnim pitanjima. Pogotovo kada se radi o tezama bugarske službene znanosti i politike o bugarskom karakteru naroda i jezika u Makedoniji. Tu je Ristovski nepopustljiv. Kada god može i kada god treba, on ustaje u obranu makedonskih kulturnih, književnih i jezičnih specifičnosti. Argumentirano odbacuje bugarsko svojatanje važnijih makedonskih povijesnih ličnosti, razotkriva tajne intrige stranih propagandi i njihovih politika prema Makedoniji, valorizira suvremenu makedonsku povijest, otkriva nove, dotada nepoznate arhivske tragove koje slijedi svojim neumornim istraživačkim nervom.

Akademik Ristovski je neosporno čovjek širokih interesa. Njegovi tekstovi zadiru u područje povijesti, povijesti književnosti, jezika, što ga čini znanstvenikom širokog spektra interesa. Shodno svojoj obaviještenosti o njegovim radovima, uočavam posebno naglašen interes za neka razdoblja u makedonskoj povijesti, kao i za neke od ključnih aktera tih razdoblja. Prvenstveno je posrijedi Kosta Apostolov Solev. Akademikova knjiga o Racinu jedna je od najboljih radova o ovom makedonskom pjesniku i revolucionaru. Pisana znanstveno s puno arhivskog materijala, ona u mnogome upotpunjuje sliku o pjesniku, koji je zapravo tužna i tragična ličnost makedonskog revolucionarnog pokreta te književne djelatnosti između dvaju ratova.

Obimnu pozornost svoje istraživačke energije Ristovski pokazuje i za Petra Draganova, velikog prijatelja makedonskog naroda te jednoga od

prvih europskih intelektualaca koji je u turbulentnom vremenu za makedonsku povijest digao svoj glas i u prilog makedonskoj samostalnosti i samobitnosti. Ristovski je intuitivno uočio značaj ovog ruskog znanstvenika u kontekstu makedonske povijesti jer se radilo o ličnosti koji je u doba potpune anemičnosti i nezainteresiranosti akademskih zajednica u odnosu spram makedonskog nacionalnog bića, svojim tekstovima i javnim istupima ukazao na postojanja i specifičnost makedonskog identiteta kako u nacionalnom, tako i u književnom i jezičnom smislu.

O Krsti Petkovu Misirkovu, jednom od najuglednijih ličnosti makedonske novije povijesti, Ristovski je također objavio velik broj radova, nadograđujući se tako na tekstove svojih suvremenika i kolega, koji su u radovima davali viđenje ove impozantne makedonske povijesne ličnosti. Za Ristovskog je Misirkovljeva knjižica „O makedonskim stvarima" lucidna studija o prošlosti, suvremenosti i budućnosti makedonskog naroda i kao takva predstavlja prvu znanstveno utemeljenu, teorijski obrazloženu te praktično primjenjivu povijest makedonske nacionalne misli, koja obuhvaća „site makedonski raboti". Misirkov je inače jedan od „ljubimaca" poštovanog akademika, koji mu je posvetio brojne stranice svojih tekstova, sagledavajući i vrednujući ga u kontekstu vremena u kojem je djelovao, ali i uloge koju je odigrao u formiranju suvremene makedonske nacije, jezika, tradicije i književnosti.

Kao povjesničar, ali ujedno i povjesničar književnosti, Ristovski posebnu pažnju posvećuje onim Makedoncima koji su u osvit Ilindena, pa i poslije toga, dali veliki prinos realizaciji i afirmaciji makedonske nacionalne misli. Radi se o osobama koji su gorljivo u svojim tekstovima, udžbenicima i javnim političkim nastupima branili ideju slobodne i neovisne Makedonije. Zbog toga će svoju znanstvenu znatiželju Ristovski posvetiti Đorđija Pulevskom, Eftimu Sprostranovu, Kosti Šahovu, Dimitru Makedonskom, Dimitriju Čupovskom, „lozarima", jednom širokom spektru ličnosti koje su unutar bugarske države dali svoj doprinos afirmaciji i buđenju makedonskog nacionalnog identiteta. Pišući o tim ljudima i vremenu u kojem su živjeli te stvarali, Ristovski čitatelju otkriva široku panoramu balkanske tragedije, uvjetovanu interesima velikih sila i gramzljivih susjeda, razotkrivajući zapravo svu perfidnost i bezobzirnost političkih elita prema njegovom narodu. U tom kontekstu svojih znanstvenih ispisa, Ristovski se ne orijentira samo na političku i vojnu situaciju, nego nastoji obuhvatiti svovremenost tog datog aktualnog trenutka, uključujući u svoje studije književnu djelatnost, kazališnu aktivnost, jezično pitanje, isprepličući tako ličnosti i događaje, politiku i ratove, stvarajući od suhoparnih činjenica interesantno, provokativno i čitljivo štivo.

Teško je među brojnim radovima B. Ristovskog izdvojiti tekst ili knjigu te za njih reći da mu je to nešto najbolje što je napisao. Međutim, ima nekoliko izdanja koja zavređuju pažnju da ih se spomene. Dvije takve knjige već sam spomenuo: „Knjigu o Racinu" i „Istoriju makedonske nacije". Njegovim velikim uređivačkim pothvatom smatram i objavljivanje povijesti Đorđija M. Pulevskog „Slavjansko-makedonska opšta istorija"[7], u suradnji s Biljanom Ristovskom-Josifovskom. "Povijest" Đorđija Pulevskog, bez obzira na svoju mitologiju, fantastiku, romantizam i ostale nedostatke, ali i korektan povijesni prikaz njegova vremena, predstavlja grandiozan izdavački pokušaj, kojim je ovaj mijački vojvoda htio ispisati pravu povijest svoga naroda. U kontekstu priređivača, Ristovskom treba odati poštovanje.

Akademik Ristovski se za razliku od nekih svojih kolega uvijek zalagao da dokaže i potvrdi svoju ideju tradicije i kontinuiteta u makedonskoj povijesti, oponirajući tako onoj akademskoj struji koja je zagovarala diskontinuitet i vrijeme „praznog hoda". I za tu je svoju tezu uvijek nalazio argumente, ispunjavajući svojim istraživanja takozvane praznine, koje su čekale da budu otkrivene te predstavljene akademskoj zajednici. Da akademik Ristovski nije bio miljenikom političkih elita dokazuje i njegov uređivački rad na „Makedonskoj enciklopediji", koju političke strukture nisu dočekale s odobravanjem. Ne smatram se kompetentnim vrednovati ovaj uradak poveće grupe znanstvenika i stručnjaka, međutim u svojoj biblioteci imam oba primjerka „Enciklopedije" i mogu reći da mi osobno vrlo koriste.

S obzirom da se radi o obljetničarskom tekstu, akademiku Ristovskom mogu poželjeti dobro zdravlje, čestitati mu na do sada uspješnom i kreativnom životu, očekujući i nadalje njegove pronicljive i analitičke studije, kao kontinuitet rada izuzetne akademske karijere.

[7] Ѓорѓија М. Пулевски, Славјанско-маќедонска општа историја, МАНУ, Скопје, 2003.

Валентина МИРОНСКА-ХРИСТОВСКА

СОЗНАЈБИ, ФАКТИ И АРГУМЕНТИ ЗА МАКЕДОНСКАТА ИСТОРИЈА

Македонската историја е напластена од комплексноста на општествено-политичките прилики и неприлики, од наталожувањето на туѓите присвојувачки влијанија и од нивните мистификации. Нејзиното исчитување и пишување, како и проследувањето на развојот на конструирањето на македонскиот идентитет било отежнато и од контекстот на низата заедништва низ кои поминувала долговековната опстојба на македонскиот народ, како и влијанието на наднационалните идентитети: античкиот, словенскиот, византискиот, пансловенскиот, илирскиот, јужнословенскиот, југословенскиот.

Академик Блаже Ристовски целата своја научна дејност ја посветил токму на разјаснувањето на овие проблеми. Во расчитувањето, проучувањето, фактографирањето и архивирањето на македонската историја Ристовски даде многу одговори и многу насоки за некои сè уште отворени прашања. Велам отворени прашања, бидејќи, како што истакнува и самиот Ристовски македонската историографска мисла воопшто, како државно организирана самостојна и комплексна научно-истражувачка дејност, се развила во последната половина на 20. век, а посебно во последниве дваесеттина години.

Македонскиот стих, *Појави и профили од македонската литературна историја*, *Македонскиот народ и македонската нација*, *Македонски летопис*, *Историја на македонската нација*, *Македонија и македонската нација*, *Столетија на македонската свест*, *Македонската кауза*, *Портрети и процеси*, *Македонскиот фолклор и националната свест*, *Сознајби за јазикот, литературата и нацијата*, монографиите за *Крсте П. Мисирков*, *Кочо Рацин*, *Ѓорѓија М. Пулевски*,

Димитар Македонски, *Никола Јонков Вапцаров*, *Димитрија Чуповски*, *Петар Драганов*, се само дел од објавените книги на академик Блаже Ристовски. Неговата долгогодишна научна преокупација е македонската историја и културно-националната традиција на македонскиот народ, односно нација. Научниот ангажман, погледот и истражувањата на академик Ристовски се насочени кон доказот и показот на посебниот и континуиран развој на македонската нација преку проследувањето на историските процеси, движења, друштва, конференции, преку обелоденувањето на животните и творечките активности на веќе спомнатите илуминатори на македонската национална свест, на револуционерите и идеолозите, кои се залагале за правилното решение на македонското прашање.

Затоа во Предговорот на книгата *Историја на македонската нација* Блаже Ристовски истакнува дека „„Македонското прашање' во некои средини и денеска се држи отворено, а македонската нација, јазик, историја и култура сèуште се користат како спекулативен предмет на науката и особено на политиката. Токму затоа објективното и аргументирано претставување на прашањето за историскиот развиток на македонската нација сèуште претставува актуелен фактор не само за балканската наука, туку и за релаксација на меѓусоседските односи" и додава дека „веќе се акумулирани достатно сестрани и разновидни сознанија, факти и аргументи за сложените и често навидум контроверзни патишта за развитокот на македонската историска и национална свест и за нејзината еманципација и државносна афирмација".

Истражувањата на Ристовски се движат преку сознајбите за Македонците како етно-историски субјект, за што бележи: „Како и сите народи, и Македонците се народ што се создавал во еден долг историски процес. По својот етнокултурен и историски развиток, тој се разликува од соседните народи и култури. Денеска Македонците се третираат како словенски народ со словенски јазик, но, како впрочем и кај сите европски народи, во нивната етногенеза се инкорпорирани повеќе етнокултурни составки, разни етноси и племиња што живееле, доаѓале или поминувале на овие простори. Несомнено во нашата етногенеза се вклучуваат и античките Македонци, но сигурно во најголемиот процент населението потекнува од Словените (главно од гранката на Славините) што почнуваат да се доселуваат во овие краишта во продолжителен период од IV до почетокот на VII век".

Проследувањата на македонската културно-историска традиција на Блаже Ристовски се движат од кирило-методиевската традиција

во македонскиот културно-национален развиток; преку македонскиот литературно-културен развиток согледан низ следниве периоди: I. Старата македонска литература (IX–XVIII век), II. Новата македонска литература (1802–1944) и III. Современата македонска литература (1944–1991).

Огромен е бројот на теми и личности, како за св. Кирил, св. Методиј, св. Климент Охридски, Крале Марко во историјата и традицијата; Христофор Жефаровиќ, Павел Божигропски, Динкови, Венијамин Мачуковски, Димитрија Миладинов, Григор Прличев и неговите слова, Марко Цепенков, Димитар Македонски, Васил Икономов, Даме Груев, Ѓорче Петров, Гоце Делчев, Исаија Мажовски, Гологанов, Ангел Динев, Коста Веселинов, Никола К. Мајски, Церов, Антон Панов, Томо С. Брадина, Унијатското движење и македонската свест, Разловечкото и Кресненското македонско востание, Македонската лига и Уставот на државното уредување на Македонија, Привремената влада на Македонија, македонско-албанската соработка за автономија на Македонија и Албанија, „Лозарството“ како национално движење, улогата на фолклорот во формирањето на македонската национална свест, улогата на ученичкото друштво „Вардар“ во развитокот на македонската национална мисла, Македонската револуционерна организација, за четничкиот терор врз македонскиот народ, Македонскиот клуб и „Балкански Гласник“, Македонското научно-литературно другарство во Петроград, за кое смета дека го претставува темелот на МАНУ, нови сведоштва за дејноста на Македонската колонија во Петербург како национален ополномоштеник со аналитичко проучување особено на дејноста на Димитрија Чуповски, Наце Димов, Петар Попарсов, обединети за автономија пред новото распетие на Македонија, за македонската свест по Првата светска војна, преку „Прогресивното движење“, акцијата во Петричко, Резолуцијата на Коминтерната, Македонскиот литературен кружок во Софија, оружената борба во Втората светска војна, односно за обединувањето на Македонија и решенијата на АСНОМ, како и за прашањето на обединувањето на Пиринскиот и Егејскиот дел на Македонија и уште недоброј имиња, откриени писма, буквари, речници, низа акти, записи, трибини, акции, настапи, планови, конференции, кои имаат суштинско значење за развитокот и утврдувањето на македонската национална свест, на македонскиот идентитет. Недоброј имиња и податоци, за што сведочат и индексите на имињата во книгите.

За да се направи македонскиот историски мозаик потребни се уште многу исчитувања, согледби и анализи. Потребно е и поставу-

вање на временски рамки, односно периодизација, за што Блаже Ристовски нагласува дека за македонската историографија сè уште не е установена една единствена периодизација на процесот на раѓањето, развитокот и афирмацијата на македонската национална свест. Од неговите истражувања произлегува периодизацијата од два дела: I. Преднационален – период што го опфаќа профилирањето на македонскиот народ како етноисториска категорија што ја условува појавата на македонската национална свест, а го опфаќа времето од античката македонска држава, па сè до крајот на XVIII век, согледан преку четири епохи и II. Од национално будење до конечно афирмирање преку шест детерминирани периоди во кои се опфатени: 1. Културно-просветно и црковно-духовно раздвижување со истакнување на културно-националната субјективизирана свест (1802–1870) преку: а) будењето на македонските градови (1802–1844), б) „нашизмот" – борбата за црква и јазик (1844–1858) и в) борбата за јазикот и за обнова на Охридската архиепископија (преку активностите на К. Држилович, Д. Македонски, Д. Узунов, К. Шапкарев, Ѓ. Динката, В. Мачуковски); 2. Изградбата и јавната артикулација на македонската национално-ослободителна програма (1870–1892) преку: а) јавната демонстрација на националната програма со акцент на делото на Ѓ. Пулевски и Д. П. Беровски (1870–1878), б) „македонскиот национален сепаратизам", Кресненското востание, Уставот и Привремената влада, Македонскиот комитет, весниците и полемиките, Словеномакедонската книжевна дружина, Младата македонска книжевна дружина во Софија со печатениот орган „Лоза", Теодосиј Гологанов; 3. Деценија на консолидација на националноослободителната мисла и акција (1893–1902) преку а) формирањето на Ученичката дружина „Вардар", на Социјалистичката група на Главинов и на атинското Македонско братство на Стефан Дамчев Македон; 4. Години на историски подвизи и судбоносни порази (1902–1913) преку епохата на Другарството и Илинден, надворешна оружена инфилтрација и крвавото цепкање на народот и од „Уриетот до Букурешт"; 5. Искушенијата на војната и мирот за македонската судбина (1913–1934) од Букурешт до Версај и 6. Револуционерно и политичко созревање и културно-национална и државносна афирмација на македонскиот ентитет (1934–1944) преку Резолуцијата на Коминтерната и периодот на Вториот Илинден.

Огромен е влогот што го даде Блаже Ристовски за проучувањето и претставувањето на делото на Крсте Петков Мисирков. Ристовски смета дека македонската историја не познава друга толку комплетна и комплексна визионерска мисла и акција и јасна визија за идната македонска национална држава. „Просто фасцинира широчината и длабочи-

ната на Мисирковата научна и национално-политичка мисла. Речиси нема проблем што тој не го елаборирал, ниту има аспект што не го имал предвид. Тој е навистина една енциклопедиски комплетна национална програма, чие објективно проучување и валоризирање сèуште стои како долг пред нашата наука". Мисирков, според Ристовски, е човекот што стана и остана синоним на **македонството** во новото време. Мисирков го разнесе македонството, угледувајќи се на своите претходници, за кои запишал дека Александар Македонски ја разнесе славата на Македонија, Светите Кирил и Методиј го разнесоа македонското слово и писмо, а Марко Крале ги потчини под своја власт и под онаа на македонската муза сите народни певци и народи на Балканскиот Полуостров.

Благодарение на академик Блаже Ристовски македонската јавност ја доби и *Славјанско-маќедонската општа историја* од Ѓорѓија Пулевски, напишана кон крајот на 19. век, поточно, завршена во 1892/93 година. Од особено значење е и проучувањето на животот и дејноста на „меѓникот во нашата културно-национална историја" – Ѓорѓија Пулевски. По четиридецениска работа врз ракописот на историјата на Ѓорѓија М. Пулевски се појави пред научната јавност, и тоа „се објавува целосно и наполно според изворниот јазик и со авторовата азбука во зачуваната единствена верзија од неговата оставнина", бележат нејзините приредувачи Блаже Ристовски и Билјана Ристовска-Јосифовска, кои во предговорот ги даваат најзначајните податоци за неговиот животен пат, како и за неговите творечки активности: поемата „Самовила Македонска", граматичкиот текст „Слогница речовска" и ракописната „Јазичница". Ѓорѓија Пулевски го претставува сублиматот на најпотребните ентитети за опстојбата на македонската самобитност во 19. век, имал јасен став на себеопределувањето, кое го одбележуваат приредувачите со исказот: „ по националност Македонец, по професија книжевник, по функција четоводец за ослободувањето на нашата татковина".

Ристовски истакнува: „Во историскиот момент кога конечно се решава судбината и на Македонија и на Македонците, кога светот сè повеќе (и не без наша заслуга) ја зацврстува претставата за нас како „мултикултурна", па дури и како „мултинационална" средина и со тоа упорно се отцртува визијата за кантонизација и за нови делби и на ова парче од некогашната македонска земја, кога тој свет сèуште не е уверен во зрелоста и единството на националниот ентитет на Македонците, – прашањето за самозапознавањето и афирмирањето на нашето

национално минато, на нашиот бит и култура низ векови и посебно во процесот на националното формирање, станува прашање за нашиот безбеден натамошен развиток и дури за опстанок како народ".

Поривот за објавување на книгите е јасен: да се покажат пред светската јавност историските факти, националните чинители на македонската кауза и континуираниот и самостоен процес на формирањето на македонската нација. Блаже Ристовски децидно истакнува дека „како првостепена задача на македонската историска научна мисла стои обврската максимално да ги организира интелектуалните капацитети за да му се претставиме на современиот свет во светлината какви што навистина сме биле, но и онакви какви што сме и денеска и какви што сакаме да останеме и утре". Критички забележува дека досегашниот потенциран примат на револуционерната компонента на Македонската револуција нѐ претстави пред европската јавност како национално сè уште неиздиференциран ентитет, со главно словенска провениенција. И дека во половината век од слободниот развој, поради текот на околностите и внатрешните слабости, не успеавме дефинитивно да се афирмираме како наполно одделна, автохтона и историски верификувана современа македонска нација. „Ги покажуваме речиси сите отпори, движења и востанија, но не тргнавме по 'рбетот на секоја револуција – националната свест што претставува основен импулс и моторна сила на сите подвизи и порази". Ристовски критика упатува и кон образовниот систем преку кој „генерации од граѓаните на Македонија немале можност да добијат и едно објективно и еднакво историско национално образование, кога националните малцинства во оваа држава немаат јасна претстава за националниот развиток на Македонците како државотворен ентитет, – тешко може да се очекува некакво национално единство и природна сплотеност...". Па токму книгата за Димитрија Чуповски и македонската национална свест ја има целта да ги запознае другите, а и нас самите, со еден сегмент од нашето минато за нашето постоење, бидејќи Чуповски бил конзеквентно со јасна македонската национална свест.

Ставовите на Чуповски, на Другарството и нивната програма, и на многуминатa други македонски идеолози и друштва, Ристовски детално ги анализира и ги поставува во денешен контекст, бидејќи од тогашните прашања: ослободување на Македонија во политички, национален и црковен однос, формирање на македонски литературен јазик, автокефалност на Македонската православна црква, дел се останати сè уште отворени.

Блаже Ристовски истакнува дека Македонското другарство за првпат во нашата историја официјално го вовел македонскиот јазик во службена употреба со членот 12 од Уставот на Другарството, а со членот 13 биле исклучени од употреба српскиот и бугарскиот јазик. Македонското другарство, нагласува Ристовски, е една чиста македонска национално-културна и научно-литературна асоцијација, со пресудно значење во развитокот на македонската национална мисла, на македонското националноослободително дело. Воедно, Ристовски ја нагласува и неговата цел: да се докаже пред светската јавност националната индивидуалност и аргументирано да се брани пред многубројните и разнородни непријатели и противници единството и целоста на народот и татковината. И покрај својот огромен ангажман, Ристовски упатува критика за отсуството на изданија, брошури за развојот на македонската нација и упатува порака дека е потребно поцелосно проучување на нашиот национално-политички развиток, поттикнувајќи нè со бројните показатели, имиња, факти, писма и процеси за нови истражувања.

Меѓу бројните имиња во научниот опус на Ристовски место наоѓаат и славистите, кои во 19. век се залагале за афирмирање и признавање на самобитноста на македонскиот народ. Во овој дел од својот ангажман Ристовски посебно место му дава на македонистот Петар Драганов, за кого забележал дека бил најдоследниот македонолог и основоположник на македонистиката како наука во Русија; сериозен проучувач, загрижен афирматор и доследен заштитник на самобитноста на македонскиот народ, на неговиот прогонуван јазик, на неговиот присвојуван фолклор, на неговата прикривана етнографија и искривувана историја; афирматор на посебната индивидуалност на македонската култура во словенскиот свет, како непристрасен сведок на состојбите и стремежите на еден во тоа време сè уште малку познат во науката и непризнат во политиката на словенските народи на православниот Балкан. За Ристовски, Драганов од млад славист со посебен интерес и со младешки научноистражувачки жар, се впуштил во проучувањето на вистината, собрал најразновидни материјали од сите краишта на Македонија, 1 200 македонски лекции, фанатично го протежирал македонизмот, го афирмирал македонскиот јазик, ја предизвикал: најжестоката српско-бугарска полемика и полемики во рускиот печат, особено со неговиот Зборник што го презентирал македонското народно творештво под македонското национално име. Според Ристовски, Драганов им се придружил на научниците специјалисти што немале ни-

каква работа со политичките стремежи, а го засегнал и прашањето за односот на Русија спрема македонското национално будење.

Блаже Ристовски истакнува дека Драганов го претставува комплетниот лик на основоположникот на македонистиката во Русија, кој ја застапувал тезата дека стариот црковнословенски јазик е од македонско потекло, притоа истакнувајќи ги македонизмите во неговиот лексичен фонд и бил сомисленик и учител на Мисирков и Чуповски, и на голем број од неговите солунски ученици кои стануваат видни илинденски револуционери и раководители на движењето, а многумина од нив се афирмирале и како познати научници – етнографи, фолклористи и воопшто национални дејци.

Во неговите студии Блаже Ристовски користи архивски материјали, периодични списанија, писма, публикации, полемики, автобиографски записи и други вонредни документи, кои се од особено значење за македонската научна мисла и воопшто за севкупната македонска јавност, со чија презентација ни се дава можност појасно и посветло да го докажеме толку оспоруваното македонско културно и национално постоење, нашиот идентитет. Неговите книги, монографии се извор на сознајби, факти и документи за историчарите, за литературните историчари, за фолклористите, за лингвистите и културолозите, кои го разгатнуваат и презентираат нашето богато континуирано историско минато. Во таа смисла, изданијата на академик Блаже Ристовски претставуваат особено значаен прилог и поттик за натамошни проследувања од многубројни аспекти на нашето литературно и културно наследство.

Искра ТАСЕВСКА ХАЏИ-БОШКОВА

НЕУМОРЕН ИСТРАЖУВАЧ НА ТРАГИТЕ

(Блаже Ристовски за македонистот Петар Драганов)

Клучни зборови: литературна историја, Блаже Ристовски, македонска литература во XIX век, Петар Драганов, научна сензибилност и објективизација.

Изнедрувањето на историјата како посебна реализација во форма на текст и нејзиното истражување претставуваат специфичен проблем во целокупното подрачје на епистемологијата. Третирањето на историјата како текст, односно метатекст (Хејден Вајт) притоа создаде длабок сомнеж околу статусот на историскиот факт и неговиот пресоздавач (авторот), кој во таа релација постојано интерферира со толкувачот. Оттука, Ф. Р. Анкерсмит заклучува дека „најдобрата историска репрезентација е онаа најоригиналната, најнеконвенционалната, која има најмалку шанси да биде вистинита – и која сè уште не може да биде отфрлена врз основа на постојните историски сведоштва“ (22). Упатувањето на Велш за трансверзалниот разум како трансценденција на ограниченото разбирање го води Анкерсмит и кон потребата од севкупна согледба на историското поле, како и анализа на историзмот во функција на приказната. Интересно е како историјата, која постмодернистички е сфатена како конструкт, креација, ја впива во своето подрачје и книжевната историја, првенствено дефинирана како „комплексно, *емпириско, теориско, компаративно и интерпретативно* подрачје на проучување и селективно меморирање на книжевното минато и еволуција, кое денеска сè помалку се претставува како позитивна, идеална, интегрирана и егзактна дисциплина“ (Ќулавкова 9). Таквиот специфичен спој меѓу книжевноста и историјата истовремено прово-

цира согледување на целокупното културно поле, кое притоа исцртува пошироки и наднационални одредници.

Во таа смисла, Блаже Ристовски е еден од најактивните проучувачи на историското (и книжевно-историското) подрачје воопшто во рамките на поширокатa културна сфера. Неговите истакнати истражувања на македонската историја, но и македонската култура во контекст на сопствената традиција и традициите на другите народи сè уште претставуваат доминантен референтен извор и образец за проучување. Ние го свртуваме вниманието кон подготвителниот труд за монографијата посветена на Петар Драганов „Македонистот Петар Драганов (1857–1928)“, објавен во 2007 година по повод 150-годишнината од неговото раѓање. Тоа дело опфаќа публикации пишувани и промовирани во различно време, но кои импресионираат со својата деталност и проникливост. Меѓу другото, тука се вклучени и три автентични преведени статии на Драганов, кои сведочат за исклучителната филолошка дарба на овој руски (и бугарски) славист. Посочената библиографија на поважните трудови на Драганов, како и авторите што го проследуваат во македонската книжевно-историска наука сведочат за сеопфатноста и проминентноста на овој труд.

Отсликувајќи ја најпрвин важноста на Драганов за воспоставување на македонистиката во Русија во XIX и XX век, како и проблемот на македонското национално прашање, Ристовски го потцртува неизбежниот факт за недоволната проученост на Драганов во македонската книжевна историја, иако ги наведува дотогашните негови истражувачи (Лазо Мојсов, Драган Ташковски, Гане Тодоровски, Александар Кидел, К. Л. Струкова и др.), со посебен осврт кон нивните достигнувања, но и научни заблуди. Поставувајќи го Драганов како претходник на Чуповски, Мисирков, Хрон и други, Ристовски заклучува: „Петар Драганов е и основоположникот и најактивниот деец на македонистиката во Русија, првиот и најанѓажиран проучувач на македонскиот јазик, македонската историографија, етнографија, литература и култура, чии статии, и покрај извесни неотпорности и несогледувања во нив, предизвикаа вонредно внимание во науката и во политиката од втората половина на XIX век и го изнесоа македонскиот проблем на едно европско научно ниво“ (9). Давајќи детални биографски податоци за Драганов и неговото школување во Комрат, Кишинев, Харков, Санкт-Петербург, Ристовски не заборава (низ многуте детално посочени податоци од советските архиви) да ја истакне и подготвителната работа на Драганов врз руско-бугарскиот речник, преводот на книшка од Платонов на бугар-

ски јазик, како и скриптата од предавањата на В. И. Ламански. Тој потоа успева на мошне автентичен начин да го претстави стекнувањето на магистерската титула, како и првата служба на Драганов во Солунската кирило-методиевска гимназија, доведувајќи ја во врска со неговото усовршување како филолог низ предавањата на Марин Дринов (кој ја претставувал Македонија како бугарска земја) и Ламански, кај кого „сè уште постоеја колебања во поглед на етничката и јазичната определба на оваа турска провинција“ (13). Логично, како искусен познавач на историјата, Ристовски сето тоа го доведува во релација со созреаните политички прилики (Руско-турската војна и засилената бугарска и српска пропаганда во Македонија). Интересно е како сликањето на љубопитната научна природа на Драганов е доведена во врска со неговата поливалентна национална припадност како „угледен руски славист во интензивираната борба за создавање на бугарска свест и народност во Македонија“ (14). Токму неговото различно национално определување како син на бугарски колонист, но воспитуван и образуван руски славист веројатно ја потврдува објективноста со која тој пристапува кон една сè уште јасно (и национално) неиздиференцирана турска провинција.

Во функција на етнографските, лингвистичките, историските и социокултурните интереси на Драганов, Ристовски посочува еден подолг дел од предговорот на „Македонско-словенскиот зборник“, притоа потенцирајќи дека тоа е прв (и единствен) труд „што го презентира македонското поетско народно творештво под македонското национално име и толкувано од македонско национално гледиште – сè до Рациновите ‘Македонски народноослободителни песни’ од 1943 година“ (95). Во наведениот цитат, истовремено е потенциран и начинот како Драганов со помош на неговите ученици од гимназијата, како и со податоците од конзулот А. А. Јакобсон и неговите писма до тајниот советник И. А. Зиновјев, успева да го запознае и подлабоко да го испита теренот на кој престојува.

Мошне научно податливо е и укажувањето на Ристовски за мијачко-брсјачкиот речник на Марко Мусевич (Мушевич), кој овде е опишан како многу значајна фигура за популаризирање на македонското прашање и состојбата на Македонците пред руските цареви Александар III и Николај. Во однос на оваа историски важна личност, Гане Тодоровски изразува претпоставка за неговото доаѓање во Петроград со посредување на Драганов (214), додека Ристовски смета дека средбата на Драганов и Мушевич се случила во Солун околу 1885 година.

Во тој поглед, интересна е неговата забелешка за обидот на Мушевич „за обновување на Житошкиот манастир и за отворање во него македонско училиште со интернат, независно од пропагандите ʻна софиските и белградските политиканти'" (22). Фактот дека издавањето на собраните материјали на Драганов во 1887 година е спречено, а се појавува статија на А. Шопов (под псевдонимот Офејков), Ристовски посебно го коментира со наведување на потребата во 1886 година (по Српско-бугаскиот мировен договор) да се појави таков зборник, но со потенцирање на „бугарската народност" на населението во Македонија. Притоа, истакнувањето на вистинската непристрасност и научен професионализам на Драганов тој го прави со наведување на дел од писмото упатено до Ламански, со што отворено и јасно поентира во однос на целокупната општествено-политичка заднина на случувањата: „...ʻЈас се согласив да земам учество во овој зборник пред сѐ како *филолог* и делумно како *етнограф*, но никако не и како *историчар*, зашто пресловутото *историско право* нема ни за влакно да ѝ помогне ни на големобугарската, ни на големосрпската, ниту пак на каква и да е друга голема претензија, дури и затоа што по сите тие ефемерни историски права на разните Крумовци, Симеоновци и Асеновци, Милутиновци и Душановци дошло исто таквото *историско право* и притоа *петстотинигодишно* на Муратовци, Бајазитовци, Мохамедовци, Сулејмановци и Селимовци'" (84). Сличен е и текот на нештата во однос на објавениот конкурс за научен труд од страна на Советот на Санктпетербуршкото словенско благотворно друштво, кој, како што потенцира Ристовски, е причината училишната 1886/1887 година Драганов да се врати во Русија.

Во врска со целата научна и интелектуална полемика околу Драганов, Ристовски се осврнува кон големиот број статии и реферати со кои Драганов се објавува како научник. Почнувајќи од текстот за бугарските школи и народната просвета во Македонија и во Одринскиот вилает, Ристовски ги коментира Драгановите согледби за населението, особено фактот што „за интелигентната и за заможната граѓанска класа Драганов вели дека или се грчее или пак ʻси седи настрана, не сакајќи да ризикува со мешање во големата бугарска идеја'" (79). Идејата за своевидна споредбена граматика на словенските јазици Драганов делумно ја реализира преку статијата „Граматика на шопско-македонските словенски говори во споредба со бугарските и српските", иако забелешката на Ристовски се однесува на фактот што таа е необјавена и со тоа недостапна за проучувачката јавност.

Проследувајќи ги хронолошки статиите (објавени и необјавени) на Драганов, тој не заборава да посочи еден мошне важен реферат,

претставен на собирот организиран од Филолошкото друштво при Санктпетербуршкиот универзитет во 1887 година, „Носовите самогласки во современите македонскословенски и бугарски говори“, како дел од поголемата дисертација за акцентот, гласовите, формите, творбите и речникот во македонскословенските говори наспрема бугарските и српските. Ристовски важноста на овој реферат ја потцртува и со фактот што тој излегува во престижниот варшавски „Русскій филологическій вѣстникъ“, како и со упатувањето на Драганов на познатиот славист А. Х. Востоков: „...‘По прашањето за потеклото на стариот црковнословенски јазик – пишува Драганов – самиот Востоков го сметаше за *македонизам*, за негова татковина ја сметаше Македонија, и затоа, велеше Востоков, би можело да се нарече *македонски*. Востоков воопшто не беше за *бӯгаризам* на таа најважна научна поставка во тесната смисла на овој збор, како што тврдеа некои негови противници; напротив, што се однесува за сопствено-бугарското наречје, според Востоков, тоа *уште̄ од ста̄ри времиња можело да се разликува од пр̄вото̄ (македонското̄) со мошне важни цртӣ* и, да додадеме од своја страна, како и сега што се разликува од него’“ (92).

Ристовски потоа ги проследува и статиите на Драганов посветени на етнографијата на Македонија, при што е подвлечен фактот дека, иако научната област со која се занимавал била мошне широка и сестрана, тој не успева да се здобие со докторска титула, ниту да ја реализира универзитетската кариера по која веројатно копнеел (и секако ја заслужувал). Во тој поглед, интересно е што, иако Драганов сакал да учествува на распишаниот конкурс во 1887 година за наградата А. Ф. Гиљфердинг, Ристовски вели дека е веројатно оти темата не ја предал во предвидениот рок, а при повторното распишување на конкурсот во 1889 година „веќе бил отфрлен во длабоката руска провинција“. Сликајќи го како учител во Реалното училиште во Комрат, тој укажува и на писмото во кое Драганов му се доверува на Ламански за пречките кои таа средина ги поставува пред неговите научни амбиции да ги студира „Византијците и другите првоизвори“ (32).

Следејќи ги пошироките филолошки интереси на Драганов, Ристовски упатува на необјавениот прилог, во кој Драганов се промовира како „еден од првите што станале против мистификациите што ги растурил Верковиќ со своите ‘веди’, коишто притоа биле поддржани (поради разбирливи причини) од бугарската наука; дека тој веројатно и самиот се обидел да прави проверки на теренот при патувањата низ Македонија и до Пловдив, како и преку своите ученици од родопските

краишта; дека тој всушност е еден од првите небугарски истражувачи што се обидел на теренот да ги провери 'ведите', па и во овој поглед да го изрази македонското гледиште" (35).

Во врска со прилозите на Драганов за Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Толстој, Крилов, Ристовски посебно се задржува на спомнатиот труд од самиот Драганов во едно писмо до А. Н. Пипин – „Многујазичниот Пушкин", каде што преводот на Пушки на македонскословенски јазик тој го рангира на 16-тото место. Во тој поглед, би требало да се согледа ставот на Ристовски, кој има културно-национална важност: „Во одделното издание '*Педесетјазичниот Пушкин*' т.е. преводите на А. С. Пушкин на 50 јазици и наречја во светот (всушност, во изданието се застапени 51!), како 26-ти е даден и 'македонскословенскиот' превод (1862), односно 8 години пред бугарскиот (1871)" (49–50). Во тој контекст, тој ја коментира веројатноста на Драгановиот исказ за творбите на Жинзифов, („Брату си" и „Гарван"), кои тој ги третира како преводи на Пушкиновите песни, вклучувајќи го и ставот на Ив. Шишманов, кој во писмото до В. Јагиќ потврдува дека не станува збор за таков превод.

Во врска со конечното објавување на „Македонско-словенскиот зборник" во 1894 година, Ристовски потсетува дека „Драганов во својот зборник во вид на народно творештво го направи и третото издание на поемата 'Самовила македонска' од Ѓорѓија М. Пулевски, па и посебно пишува не само за него, туку и за сите позначајни македонски културно-национални и литературно-културни дејци од XIX век – Џинот, Партенија, Миладиновци, Верковиќ, Динката, Жинзифов, Прличев, Шапкарев, Македонски, Цепенков и други, собирајќи ги и чувајќи ги и сите изданија од Македонци и воопшто за Македонците и за Македонија во својата библиотека" (95–96).

Веројатно ваквите настани, но и препирката што настанува во научната сфера околу ставовите на Драганов, имаат решавачко влијание врз неговата подоцнешна противречна положба – еднаш се потпишува како редовен член на Императорското руско географско друштво, другпат (како што се гледа од официјалните документи на Друштвото) како член-соработник, а писмото од 1900 година, кое Ристовски го посочува како аргумент, зборува и за конечното прифаќање на Драганов како член-соработник. Во однос на ваквите настани, Ристовски ја коментира и судбината на неговата оставнина, која, освен што е расфрлана на различни места, во 1940 година била национализирана и покрај барањата на ќерката и синот да им се врати библиотеката: „Книгите биле растурени по визбите и скривниците, папките се фрлале по Ком-

рат и Кишинев, па останале само неколку книги, некои лични ракописни материјали и дел од фотографиите од семејството на Петар Драганов. Сè друго било или уништено во Војната или пак се чува расфрлано по Бесарабија, па можеби и во други градови во тогашниот Советски Сојуз, а можеби и во денешна Романија“ (41–42). Сите наведувања се поставени и во контекст на трагичните случувања во животот на Драганов, особено во врска со неговото настојување и успех да стане помошник-библиотекар во Императорската публична библиотека во Санкт-Петербург (што се поврзува со неговиот престој во Бесарабија, кој ќе резултира со објава на големиот зборник "Bessarabiana" во 1911).

Околу наведувањето на библиографските податоци на Драганов, кои изобилуваат со напоменувања на големиот број функции што ги вршел (член на Императорскиот Санктпетербуршки археолошки институт, член на Императорското руско географско друштво, инспектор во училиштата во Комрат и Астрахан, директор на Учителската школа во с. Ровное и на гимназијата во Кагуљ, член на Бесарапското црковно историско-археолошко друштво и др.), како и различните одликувања што ги добил, Ристовски сепак не заборава неколкупати да ја истакне тешката финансиска и душевна состојба во која се наоѓал Драганов, како и крајно нечовечките услови во кои запаѓал барајќи работа, сè до неговата не помалку иронична смрт „стоејќи во комратската пошта за да испрати пари за Кишинев“ (71–72). Токму затоа Ристовски повеќепати поентира во функција на задачата што е оставена пред проучувачите на делото на Драганов: „Македонската наука (и посебно македонската славистика и фолклористика) и натаму е исправена пред сериозната задача да го претстави на научната јавност комплетниот лик на основоположникот на македонистиката во Русија, сомисленикот и учителот на Мисирков и Чуповски“ (73).

Потенцирајќи ја големата општофилолошка дарба на Драганов, Ристовски се осврнува на три негови специфични трудови (чиј преведувач е самиот тој), како контекст во кој напоменува и за важноста на Кирило-методиевската библиографија, за која Драганов добил и парична помош од Одделението за руски јазик и литература при Академијата. За оваа библиографија, која е од посебно значење за науката, тој со жалење забележува дека останува во ракопис поради слични општествено-политички и животни прилики.

Еден од мошне важните трудови на Драганов е трудот „Кон прашањето за населението на современа Македонија“, токму поради фактот што тој го печати во угледниот весник „Санкт-Петербурски

Ведомости“ во 1900 година, па Ристовски заклучува: „...Охрабрен од развитокот на македонската национална свест во самата Македонија, Драганов се почувствува побуден како славист и етнограф, како историчар и филолог, па и како Бугарин и бугарски службеник во Македонија, уште еднаш да се искаже за ова важно прашање и да им се придружи ‘на научниците специјалисти што немаат никаква работа со политичките стремежи (таканаречените велики идеи) на бугарската, српската, грчката, албанската и романската народност’“ (60). Таква функција има и посочувањето што го прави на еден поголем дел од статијата на Драганов, каде што тој посебно ги демаскира завојувачките претензии на бугарската и српската пропаганда во Македонија, нивното дрско однесување и омраза кон локалното население, како и афирмацијата на македонското наречје како посебно заедно со македонската желба за национално диференцирање (особено во врска со повторно разбудениот идентитет во 60-тите и 70-тите години на XX век). Ристовски го потцртува барањето на Драганов за непристрасен и објективен став на Русија кон македонското прашање воопшто, при што мирот на Балканот би бил погоден за сите страни: „Друго е прашањето дали ние Русите треба да се радуваме или да жалиме во врска со тоа што во Македонија го издигна својот глас тамошното староседелско население ‘Славјанци’ што инаку се наречува со старинското име ‘Македонци’ (за разлика од класичните ‘Македонјани’). Според нашето лично мислење, би било просто праведност да се поддржи барем морално ова многубројно племе што зборува на посебно словенско наречје и си има своја стара историја (од VI до XV век), не помалку интересна од историјата на Бугарите и Србите. Овие Македонци (Славјанци), според општиот одзив на лицата што ги познаваат, во ништо не се полоши во умствен и во морален поглед од сите Срби и Бугари, во некои погледи тие се дури и повисоко од последниве“ (170).

Во однос на статијата „За бугарските и српските потправки на историјата и археологијата во Македонија“, Ристовски повторно прави истакнување на бугарската и српската пропаганда, кои посебноста на македонскиот јазик ја третирале како сопствено наречје (говор), истовремено сликајќи ги и нивните измамнички досетки – објавување на бугарски буквари и историја на македонски јазик, обвинување на словенскиот елемент за уништување на словенската културна оставнина, како и намерите што ги покажуваат некои „недоброжелници на македонскиот национален и јазичен развиток“, цитирајќи го „српскиот филолог, историчар, државник и дипломат академикот Ст. Новаковиќ, за

да покажат дека современиот македонски литературен јазик, како и современата македонска нација е резултат на српската пропаганда...“ (173).

Слична е веројатно од тој аспект и целта со која Ристовски ја инкорпорира статијата што се однесува за необјавениот ракопис на Драганов од 1887 година, предадена „во вид на записник“. Во тој контекст тој ги потцртува најзначајните придобивки од неговиот превод на посочената статија: „1) тоа е едно од првите претставувања на дејноста и интересите на Петар Драганов за Македонија пред руската научна јавност и една од првите јавни најави на големиот зборник македонски народни умотворби што ги собрал при својот престој во оваа турска провинција (1885–1887); 2) (...) во случајов имаме запис на сознанијата на Драганов речиси непосредно по неговото враќање од Македонија; 3) (...) овој ракопис (...) ги содржи автентичните мисли и погледи врз зафатените проблеми и има посебно значење во историјата на македонистиката и славистиката воопшто; 4) ракописот прави прв критички преглед на дотогашната литература за македонската етнографија, фолклористика, статистика и дијалектологија, иако авторот покажува извесни неотпорности подлегнувајќи токму на некои извори од таа литература (...)“ (142).

Како посебно поглавје во трудот на Ристовски е поставено неговото промислување за Петар Драганов и македонското прашање во европската наука. Покрај наведувањето на решавачкиот поттик што Ламански му го дава на Драганов, Ристовски одделно ја анализира дејноста на руските словенофили, кои се презентираат како истомисленици со ставовите на Драганов. На прво место тука е професорот Николај Н. Дурново, кој „иако во почетокот ‘србо-гркофил’“ подоцна јасно ја истакнува променетата перспектива. Во тој поглед, Ристовски ѝ дава изделено место на статијата „Македонското прашање и Австрија“, во која Дурново се залага и за формирање на една посебна „‘Славјано-Македонија’ со престолнина не во Солун, туку во древниот Охрид (...)“ (110), покрај претходно истакнатите ставови на Дурново за независноста на македонското наречје. Во овој контекст Ристовски го вклучува и Александар Ф. Ритих како етнограф и филолог, кој во својата прва книга зборува за македонските Словени, но и поради неговото особено инспиративно писмо до Димитрија Чуповски, објавено во „Македонски Глас“, каде што тој покажува свесност за потребата Македонија да биде автономно кнежевство без вмешувања на некоја голема балканска сила. Во врска со засилените објави на руските научници во време и по

Балканските војни, Ристовски не заборава да ги спомне и Николај Фиљкович, Антон Семјонович Будилович, а тука посебно и Андроник Јоаникиевич Степович, кој прави приказ на Драгановиот зборник во воронешките „Филолошки записки“, наведувајќи еден извонреден дел од неговата статија: „'За изјаснувањето на прашањето за суштината на македонскословенското наречје оваа книга има посебна важност што уште повеќе ќе се зголеми по отпечатувањето на целото издание (...). Самиот автор исто така зазема – во тоа треба да му се оддаде чест – наполно неутрална позиција во спорното прашање и, изгледа, не е против желбата на Македонија и на нејзиниот своевиден јазик да им се даде самобитен развиток, слободен од српските или бугарските претензии'“ (114). Оттука и наведувањето на мислењето на рускиот професор по филологија и историја Владимир В. Качановски за врховистичките активности во Македонија и македонските унијати како продолжена рака на Бугарската егзархија, што ја подвлекува намерата на Ристовски да даде што е можно посеопфатен преглед на случувањата околу Македонија во тој период.

Несомнено, изделена во тој контекст е активноста на тројцата филолози (Јан Бодуен де Куртене, Леонхард Мазинг и Петар Лавров), истакнати и во однос на нивната решавачка улога во градењето на наследниците – проучувачи на македонистиката. Ристовски го одбележува копериковскиот потфат на Куртене, кој во своите предавања јасно го разликува македонскиот јазик како специфичност, а Леонхард Мазинг како негов докторант ја изработува првата дисертација посветена на македонскиот јазик. За Петар Лавров Ристовски потенцира дека тој „воведе во програмата на Петербуршкиот универзитет посебни предавања за 'македонските говори', па се искажа и за македонската народна песна како одделна од српската и бугарската, поттикнувајќи го својот студент К. Мисирков не само да собира македонско народно творештво, туку и да направи опис на родниот крај на својот мајчин јазик и со азбука со строго фонетски принцип што претставува посебно поглавје во историјата на македонските графеми“ (117). Во таа мера, согледувањата на Карл Хрон се сосема во функција на дефинитивното разграничување на македонскиот народ од другите балкански народи. На крајот, Ристовски дава еден мал дел што се однесува за противречните ставови, т.е. спротивставените промислувања за македонскиот јазик и нација што доследно ја прикажуваат специфичната научна и политичка атмосфера во тој период.

Пишувањето историја и во таа смисла книжевна историја претставува полифункционален потфат, особено кога станува збор за маке-

донската традиција воопшто. Во однос на тоа, сосема е соодветна забелешката на Ќулавкова, која вели: „Македонската книжевност е една од многуте во светот, чијшто развој во минатото отстапува од парадигматскиот западноевропски образец. Критичкиот и скептичен однос спрема однапред зададените и идеализирани структури на книжевно-историски развој, кои во деветнаесеттиот и дваесеттиот век стекнале империјален статус во визијата и валоризацијата на книжевните процеси, констелации и факти, е услов без кој не е можно да се изгради адекватен однос спрема разликите/специфичностите кои ја сочинуваат *поличентричната книжевно-историска традиција во светот*“ (2001, 17–18). Книжевно-историските проучувања на Ристовски ни нудат токму едно такво критичко согледување, еден поглед отстрана, кој овозможува да се погледне одново (но и подобро) сè она што се пласира како научна (или социо-политичка) актуелност, особено доколку ја земеме предвид противречноста на толкувањата поврзани со македонскиот литературен XIX век. Потребата од повеќе такви проучувачи како Блаже Ристовски е несомнена – моќта да се познава доволно добро (но и стабилно) македонската култура воопшто, дури и во контекст на сеопштото културно наследство, претставува исклучителна дарба, која во дејноста на Ристовски е истовремено совршено споена со научната сензибилност и љубопитност. Во тој поглед, поливалентноста на пишувањето, толкувањето и доживувањето на историјата (како сегашен миг во одминување) значи потреба од постојана објективизација, која Ристовски, како искусен научник, успева да ја направи дури и во однос на матичната традиција, која постојано се преосмислува не останувајќи ниту за чекор поназад од севкупниот европски и светски контекст.

ЛИТЕРАТУРА

Ankersmit, F.R., *Historical Representation*, Stanford: Stanford University Press, 2001.

Ристовски, Блаже, *Македонистот Петар Драганов (1857–1928)*, Скопје: Матица Македонска, 2007.

Тодоровски, Гане, *Македонската литература во XIX век (1)*, Скопје: Матица Македонска, 2007.

Ќулавкова, Катица, *Мала книжевна теорија*, Скопје: Три, 2001.

White, Hayden, *Metahistory (The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe)*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1975.

Iskra TASEVSKA HADJI-BOSHKOVA

INDEFATIGABLE INVESTIGATOR OF TRACES

(Blazhe Ristovski of Macedonian Scholar Petar Draganov)

(Summary)

Key words: literary history, Blazhe Ristovski, Macedonian literature in the 19th century, Petar Draganov, scientific sensibility and objectification

The appearance of history as a special acquisition in a text form and its investigation seem to be a problem in the whole epistemological field. Analyzing history as text (metatext) according to White creates a great deal of doubts about the status of the historical fact and its author/interpreter. Ankersmit relates transcend-dental reason with historism, as well as story, that is a specific aspect in defining historism. On the other hand, the relationship between history and literature evokes analysis of the whole cultural field, underlining wide supranational determinations. The literary and historical research of Blazhe Ristovski offers a critical survey, gazing on the subject disinterestedly, which enables us to look again (and even better) at the facts that are exposed as a scientific (or sociopolitical) actuality, especially the studies of the 19th century Macedonian literature. There is a persistent need of such scholars – the privilege to have a broad knowledge of Macedonian language, literature, and history related to the whole cultural heritage represents an exquisite gift, in this case enriched with the perfect connection between scientific sensibility, and curiosity. The great advantage of Ristovski as a scientist is his constant struggle for objectification, which he managed to acquire even in the context of his own cultural tradition.

Димитар ПАНДЕВ

БЛАЖЕ РИСТОВСКИ – АВТОР НА ГОЛЕМИ ДЕЛА

(Блаже Ристовски, „Крсте П. Мисирков (1874–1926). Прилог кон проучувањето на македонската национална мисла, Избрани дела во 10 тома, том I Мисирков, Матица Македонска, Скопје, 2011)

Со својата неуморна дејност на научник, истражувач, филолог и историограф, академик Блаже Ристовски се издвојува како автор на големи дела. Тој се појавува во македонската филологија во шеесеттите години на минатиот век, имено во време кога во рамките на националните фундаментални науки беа неопходни позитивистички студии во кои ќе се осветлуваат темните врвици на македонската национална историја и на историјата на македонскиот јазик, литература и култура преку монографии за животот и делото на значајни личности од минатото на Македонија.

Во потрагата по таква тема, Блаже Ристовски ја одбира најзначајната, најсуштествената, и тоа не само за македонската филологија туку и за сите македонски национални (општествени и хуманистички) науки, темата за Крсте Петков Мисирков, авторот на најмакедонистичката книга на преминот на вековите, книга по која за Македонците како народ и нација веќе нема назад во минатото, туку само напред во иднината, но и книга што е составен дел од мозаикот на македонската национална борба.

Првата обемна книга на д-р Блаже Ристовски, „Крсте П. Мисирков (1874–1926)“, со поднаслов „Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла“, во издание на Култура од Скопје во 1966 година, во рамките на едицијата „Современа општествена мисла“, е прва научна студија во македонската наука, која од стандардизирана позитивистичка монографија (живот и дело) прерас-

нува во мултидисциплинарна (општествено-хуманистичка) студија. Имено, авторот ги надминува рамките на поставената задача и пред себеси си поставува задача од подалекосежен интерес: да ја проучи македонската национална мисла. Во еден ваков опфат се преплетуваат и минатото и сегашноста и иднината. Имено, како да се опфати развиток на нешто што е најбрзо, каква што е мислата. Блаже Ристовски меѓу првите ги осознава противречностите на позитивистички насочените студии (живот и дело) и создава системно-структуралистичка студија за македонската национална мисла. Истовремено, отвора простор за попродлабочени истражувања на хуманистичките појави и на општествените процеси во македонските национално ориентирани науки, што само по себе нужно изискувало и нивна консолидација. Блаже Ристовски во клучен момент од развојот на македонската наука, всушност врши консолидација на национално ориентираните науки токму преку проучувањето на делото на Мисирков во поширок општествен и културен контекст.

Самото дело на Мисирков нужно барало еден ваков вид студија, според принципот нова материја – нова теорија, па Ристовски, од една страна, во пристапот кон темата ја ангажирал сета расположлива историско-филолошка апаратура, како и сиот беспрекорен етнографско-филолошки истражувачки жар, но истовремено, во проучувањето на националната мисла, им дал не само простор туку и полет на современите општествени теории, особено карактеристични за превирањата во европската наука во тоа време, превирања што ќе доведат и до промена на парадигмите не само во општествените науки, туку и во статусот на науката во општеството. Во тој поглед, Блаже Ристовски во тоа време има не само клучна, научничка, туку и предводничка, институционална улога. Како научник излегува со јасен став, кој најкусо стилски би го интерпретирале со исказот „Мисирков не е сам“, а како предводник, се појавува со неговите институционални заложби за проучување на македонското народно творештво – завет што не е само надоврзување на Мисирковите етнографско-фолклористички проучувања, во кои јасно се истакнува посебноста на македонската епска литература, туку и на цела една општествено-политички ангажирана и национално ориентирана македонска интелигенција од крајот на 19 и од почетокот на 20 век.

Во прилог на тоа, сакаме да наведеме една *очигледна вистина* од времето кога се вршени истражувањата и е пишувана монографијата за Крсте Петков Мисирков (крајот на педесеттите и почетокот на шеесеттите години на минатиот век): изработката на позитивистички студии обично го изморува и го исцрпува речиси исцело секој млад научник, до таа мера што веќе како да не е во состојба за понатамошни

опсежни проучувања. За Блаже Ристовски, тоа се „речиси десетгодишни истражувања“, по кои „најпосле... книгата за животот и делото на големиот Мисирков се појавува токму во моментот кога се наполнуваат 40 години од неговата прерана смрт“. Станува збор, значи, за една долгоподготвувана монографија во период во кој авторот активно се појавува во македонската периодика со над триесетина научни статии за Крсте Петков Мисирков. Оваа монографија, значи, не е ниту првиот труд за Мисирков на Ристовски, ниту пак со неа се заокружува неговиот интерес за Мисирков. Имено, опсегот на истражувањата на животот и на делото на Мисирков, како и нивниот општествено-историски контекст, што ги врши Ристовски по излегувањето на монографијата за Мисирков, во голема мера го надминуваат дотогашниот негов ангажман на оваа тема.

И да истакнеме, во средината на 20 век Мисирков со право е клучна тема на македонската филологија, тема без која не се може понатаму, ни во истражувањето на минатото, ни во научното осмислување на иднината. Но тие проучувања, во кои како стожерни се јавуваат имињата на Даре Џамбаз, на Крум Тошев, на Блаже Конески, на Васил Иљоски, Благоја Корубин, на Деса Миљоска, на Гане Тодоровски, првенствено се ориентирани на веќе јасно трасираното и неодминливото дело во македонската историско-филолошка врвица – „За македонцките работи“. Но, со својата бројка, бројот на статиите на Ристовски речиси е соодветен на бројот на статиите од другите македонски проучувачи на Мисирковиот подвиг, па за Блаже Ристовски ова дело е само носечки столб што ќе ја реконструира и ќе ја направи референтна, ќе ја исполни со содржина, македонската општествена и национална мисла со сите историски заложби за слободна Македонија и за одделен македонски јазик во семејството на словенските јазици, но и ќе ја поткрепи со размислувањата и со перспективите во идеолошки неоптоварената славистика предводена на преминот на вековите од Бодуен де Куртене и во средината на 20 век од С. Б. Бернштејн. Впрочем, без македонистичките заложби на самосвесно издигнатата македонска интелигенција и без поддршката од етнографско-филолошки ориентираната славистичка наука, на кои им припаѓал и самиот Мисирков, високо издигнатата македонистичка парадигма на Крсте Петков Мисирков „За македонцките работи“, во турбулентното време што последувало, едноставно можела да се претопи во безизлезна резигнација, а книгата – да се заборави. Колку за пример, во прогонот на сѐ што е македонско по Илинденското востание, исчезнуваат (горат или фаќаат прав на недостапни рафтови во книжарници и библиотеки) отпечате-

ните примероци на вонсериската Мисиркова книга. Од друга страна, во советска Русија сета етнографски ориентирана славистика се прогласува за „буржуаска“, а со самото тоа не само за ненаучна, туку и за опасна. Не се само Мисирков и неговата книга во „исчезнатите и отстранетите“ како неподобни, исчезнати се или отстранети или пак во најмала рака се маргинализирани и врвните класици на славистиката, големите имиња и големите дела на една од водечките историски (над)национални науки на 19 век.

Со својата монографија за животот и за делото на Крсте Петков Мисирков, Блаже Ристовски не само што ја реконструира неговата животна врвица исполнета со непредвидливи противречности туку и ги воспоставува најзначајните односи и врски меѓу Мисирков и неговите современици, и македонските дејци и предводниците на славистиката: и Мисирковите содружници во истакнувањето на македонската вистина и во издигнувањето на македонскиот народен јазик на степен на литературен, како што се Темко Попов, Стефан Дедов, Димитрија Чуповски, и Мисирковите ментори во научното определување на местото на македонскиот јазик, литература и култура (етнографија) во словенската општност, какви што се, покрај Бодуен де Куртене, и И. И. Срезневски и Петар Лавров.

Да наведеме уште една вистина од времето на консолидирањето на македонската научна мисла: одбраната на докторската дисертација е значаен момент во животот на секој еден научник, но и момент крстопат по кој самиот решава како и во колкав обем да се занимава со наука. А за тоа време Ристовски направи навистина многу. Неговата докторска дисертација бездруго е најобемната студија од тоа време. А во тоа време, критериумот обем не само што не бил и не беше за потценување, туку беше и респектабилен и овозможуваше научнички комодитет.

Но Блаже Ристовски им припаѓа на оние научници за кои докторската дисертација под сосема тривијален, но во тоа време стандардизиран, наслов „Животот и делото на Крсте П. Мисирков – монографија“ претставува не само стимул, туку и цврста подлога за понатамошни проучувања на оние спознајно отворени прашања од национален интерес што се појавуваат или паралелно или вкрстено со насловената тема и за кои во научните кругови не само во тоа време туку и ден-денес се упатува дека не само што не треба, туку и не е дозволено да се излегува со сознанија надвор од рамките на темата зададена со насловот на дисертацијата. Блаже Ристовски во голема мера ги надминува позитивистичките рамки, па набележаниот монографски пристап

кон темата за Мисирков во неговиот научен видокруг отвора простор за извонредна, вонсериска, аналитичко-синтетичка студија, која не само што се сообразува, туку на извесен начин и им претходи на новите, неопозитивистички пристапи при филолошко-историографското читање на животот и делото на значајните личности од минатото: читање во контекст. И станува образец за такви читања во македонската филологија. Впрочем, контекстот на Мисирков ги отвора во сите правци димензиите на неговото дело и на делата на неговите современици, а студијата на Ристовски претставува непресушен извор за допрепрочитувања на животот и на делото на Мисирковите современици.

Да прецизираме, по одбраната на дисертацијата и по објавувањето на капиталната монографија, Ристовски не само што не ја затвора темата за Мисирков, туку ја отвора! и започнува со бројни архивски истражувања и со систематско проучување на сè што има каква и да е врска со Мисирков, а што отвора простор за расветлување на темните точки од неговиот живот, како и за отстранување на какви и да се темни петна од неговата биографија. А нив ги имало многу, од неговите противници, всушност од негаторите на пројавените македонистички погледи.

Токму затоа, оваа студија и ден-денес не изгубила ништо од својата научна свежина, со која своевремено ги разбранувала филолошките стандарди и извршила своевидна научна „револуција“ во историјата на македонскиот литературен јазик.

Основната вредност на капиталното дело на Блаже Ристовски се состои во: **поместувањето на (историско-филолошки) утврдената граница на стандардизацијата на македонскиот јазик, со лингвистичка.**

Блаже Ристовски ја имал научната смелост дваесет години по официјалниот чин на кодификацијата на македонскиот јазик, настан што бездруго не само што ја возбудил, туку и ја преродил славистиката (пред сè, со темата за оформувањето на литературните јазици), да ја спушти таа во тоа време навидум веќе импозантна бројка за цели четири децении, па од средината на векот да ја осмисли на почетокот на векот. Смелоста на Ристовски се потпира и на историскиот багаж дека во тие две изминати децении на полето на стандардизацијата на македонскиот јазик и на неговото оживотворување во стварноста е направено навистина многу, и во определена мера веќе е воспоставена историската врвица на македонските заложби за самостоен развој на македонскиот литературен јазик од времето на Преродбата. Во тој период

од дваесет години самостојна македонска филологија одделни настани од животот на Мисирков, како и одделни аспекти на неговата книга „За македонцките работи“ се предмет на опсежни проучувања и толкувања и тие реално наоѓаат свое заокружување и превреднување во проучувањата на Блаже Ристовски, па отвораат простор за прецизно нивно вреднување.

Во тој контекст, Блаже Ристовски е беспрекорно јасен, па следниот негов исказ не само што е мото на неговото научничко „вјерују“ од шеесеттите години на минатиот век, туку е и подлога на актуелните проучувања во историјата на македонскиот литературен јазик до денес. Тоа е составен дел од македонското препрочитување на сопствената историја и историско самосознание за сопствената јасна национална и јазична свест:

„Нашиот современ литературен јазик, нагласува Блаже Ристовски, никако не го води своето потекло од мај 1945 год., како што се зборува обично, туку од почетокот на нашиот век, кога и теориски и практично тој беше решен и во извесна смисла спроведен од К. П. Мисирков и неговите другари. Ниту е тоа нашиот прв литературен јазик, ниту претставува само ‚обид‘: тоа е творба што претставува пример како треба да се постави и да се изградува еден нов литературен јазик што ќе има општонародна основа и ќе биде најпримерен обединувач на националниот дух.“

Со дефинирањето на јазикот на Мисирков како современ македонски литературен јазик се воспоставува историскиот континуитет на македонскиот (писмен и литературен) јазик.

Во овој величествен став на Ристовски, на поширок општолингвистички план, ги согледуваме теориските погледи и сфаќања на Вилхелм фон Хумболд (од почетокот на 19 век) и на неговите следбеници (од почетокот на 20 век), некои од нив современици на самиот Мисирков, како што се, на пример, Карл Фослер во филологијата, Фердинанд де Сосир во лингвистиката и Емил Диркем во социологијата, а на потесен, славистички, етнографско-филолошки, план и согледувањата на европската, и во тој контекст, особено на руската славистика, која јасно го согледувала националното осознавање на македонскиот народ и јасно го определувала местото на македонскиот литературен јазик меѓу словенските литературни јазици.

Во тој контекст, треба да нагласиме:

Студијата на Ристовски излегува во времето кога во европската наука се „рехабилитираат“ учењата на Карл Фослер, а учењата на него-

вите ученици стануваат доминантни во голем број национално насочени филологии. Во тој поглед, оваа студија не само што не заостанува зад европската наука, туку на извесен начин има и предводничка улога. Имено, западноевропската општественоисториска наука во шеесеттите години, преку постструктурализмот, сè повеќе го пренасочува својот интерес од борците со пушка кон борците со перо, со што на определен начин ги антиципира предизвиците на новото време.

Студијата на Ристовски се јавува во време кога руската лингвистика, и покрај сите притисоци од страна на актуелната политика, јасно застанува зад неодминливиот факт за структурната посебност и за беспрекорната функционалност на македонскиот литературен јазик, став што ќе доведе до создавање на студиите по македонски јазик на Катедрата за словенска филологија на Московскиот државен универзитет. Со официјализацијата на овие студии, всушност, јасно ќе се зацврсти во руската историографија ставот дека почетоците на македонскиот литературен јазик не се од пред 20 години, туку од 19 век, погледи што ќе се сообразат и со погледите изложени во монографијата за Мисирков. Мисирков, впрочем, бил предмет на продолжителен интерес на уште еден значаен славист, всушност на еден од врвните во тоа време руски слависти, на организаторот на наставата по словенска филологија на МГУ, С. Б. Бернштејн. Проучувајќи го Мисирков, Блаже Ристовски не може да не ги проучува и научниците што се зафаќаат со истражување на Мисирковата дејност, како и податоците и околностите што доведуваат самиот Бернштејн да се интересира за делото на Мисирков. Во тој поглед, не е за пренебрегнување фактот дека и Бернштејн и Ристовски ќе насочат голем број (и македонски и руски) македонисти да се занимаваат поподробно со одделни прашања поврзани со животот и со делото на Мисирков. Впрочем, по објавувањето на монографијата за Мисирков, Блаже Ристовски продолжува со уште попродлабочени проучувања со архивски и теренски проучувања низ земјите на Мисирковите патешествија.

Во тој контекст, да нагласиме уште една битна особеност на монографијата за Мисирков. Имено, во оваа монографија јасно и бескомпромисно се ревидираат зацврстените ставови и погледи за Македонија вметнати во историските науки од соседните научни центри, чија основна цел била дискредитација на македонскиот народ и, особено, на македонската интелигенција. Ова прашање особено било важно во времето на пишувањето на монографијата, зашто светската научна јавност имала можност да ја прочита и да ја согледа македонската вистина. Токму затоа, Блаже Ристовски особено внимание му

посветува на развитокот на македонската национална мисла. Тој му пристапува на делото на Мисирков не само од аспект на македонската филологија, туку и од аспект на европската славистика, апострофирајќи ги напорите за демократизација на европската и светската лингвистика. Во тие процеси секако значајно место има теоријата за развојот на литературните јазици. Оваа теорија не само што беспрекорно функционира врз примерот со македонскиот јазик, туку македонската јазична ситуација соодветствува со основните поставки на оваа теорија во сите светски познати лингвистички школи што се занимаваат со ова прашање. Притоа, во согласност со идеите претставени во монографијата на Ристовски, особен интерес претставуваат теоријата за улогата на идиолектот во зацврстувањето на литературните јазици и на литературнојазичната норма и теоријата на еволуционизмот, промовирани во руската лингвистика од времето на Бодуен де Куртене. Ако се имаат предвид истражувањата на Ристовски за местото и улогата на Мисирков во руските (не само) славистички кругови, тогаш секако станува јасно дека и самиот Мисирков со својот пример јасно се вклучил во живите развојни текови на современата лингвистика на преминот на вековите.

Монографијата „Крсте Петков Мисирков (1874–1926) – прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла“, првпат објавена во 1966 година од тогаш младиот Блаже Ристовски, во текот на изминатиов безмалку половина век, време во кое многу нешта се разјасниле во македонските национални науки, не само што ништо не изгубила од својата свежест, туку и се сообразила со современите проучувања, па денес ја имаме како преобјава во издание на „Матица македонска“ како прва во авторовите „Избрани дела во десет тома“, и како цврста научна подлога за критичко издание на целокупното дело на Крсте Петков Мисирков. Впрочем, во далечната 1966 година, во времето на постапното стабилизирање на македонската научна мисла, Блаже Ристовски ја имаше смелоста и храброста, меѓу првите, да ја извади својата докторска дисертација надвор од универзитетските кабинети на Комисијата составена од врвни македонски научници во областа на македонската филологија и надвор од универзитетските изданија и да ја објави како едно од првите капитални дела во едицијата „Современа општествена мисла“, истакнувајќи го притоа не толку историското значење на Мисирков, колку местото и улогата на Мисирков во македонската современост.

Со истата таа храброст, преобјавувајќи ги своите Избрани дела во десет тома, Блаже Ристовски неуморно го подготвува критичкото издание на целокупното дело на Крсте Петков Мисирков.

Алла ГЕННАДЬЕВНА ШЕШКЕН
(Москва, РФ)

МАКЕДОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ МАКЕДОНСКОЙ НАЦИИ (1880–1944)

Ключевые для изучения специфики становления и развития македонской нации вопросы занимают важное место в обширном научном опусе выдающегося современного исследователя Блаже Ристовского. Они освещаются, в частности, в его таких фундаментальных трудах, как «Димитрија Чуповски и македонската национална свест» (1996), «Историја на македонската нација» (1999), «Сознајби за јазикот, литературата и нацијата» (2001), «Столетија на македонската свест» (2001). В них этногенез и развитие национального самосознания исследованы «в русле концепции теории этноса, как этнокультурный и этносоциальный организм, который получает свое наиболее полное выражение лишь с формированием государственности»[1]. Труды ученого известны в России и опубликованы нарусском языке в изданиях Российской академии наук[2]. Академик Б. Ристовский за выдающийся вклад в науку и укрепление дружбы и сотрудничества между Македонией и Россией был удостоен «Медали Пушкина» (2011). Его исследования заложили основу для изучение сложного процесса становления македонской национальной культуры и литературы.

Создание литературы на национальном языке исключительно важно для становления и развития национального самосознания. Нация, находясь в процессе формирования, создает свою литературу, а литера-

---

[1] Ристовски. Б., *Столетија на македонската свест,* Скопје, 2001, 57.

[2] См. напр.: Ристовски Б., *Русско-македонские исторические связи* // Македония. Путь к самостоятельности. М., 1997, 36–38.

тура, в свою очередь, выступает весьма существенным фактором формирования нации. Речь идет, по сути, о неразрывном единстве. Национальные движения во многих странах фактически начались с интереса к отечественному языку. Особенно ярко это проявляется у народов, национальное чувство которых в силу исторических причин подавлялось, а создание государственности было затруднено. История становления и развития современных славянских языков и литератур служит тому убедительным подтверждением. Попытки решения у них национального вопроса тесно связаны с решением «филологических задач» по созданию на народно-разговорной основе литературного языка[3]. Авторитетный российский литературовед С. В. Никольский считает «сильно выраженную филологическую окраску» важной особенностью эпохи Национального возрождения у славян, что, в свою очередь, обусловлено формированием национальных языков и их кодификацией[4].

Еще И. Г. Гердер в известном «Трактате о происхождении языка» (1772) подчеркивал, что именно в языке наиболее полно раскрывается дух народа и его самобытность. Язык является важнейшим признаком нации. Один из русских последователей Гердера А. Н. Пыпин (1833–1904) видел в первую очередь в литературе на национальном языке проявление самобытности и самосознания народа. Это нашло отражение в изданной им (совместно с В. Д. Спасовичем) «Истории славянских литератур» (в двух томах, Спб., 1879–1881). Такую позицию разделяли и другие представители русской культурно-исторической школы. Эти идеи не утратили актуальности и на пороге XX века, они оказали важное влияние на македонскую интеллигенцию, особенно на «будитетелей» национального духа, прежде всего, на К. Мисиркова.

Борцы за национальное равноправие македонцев важнейшей целью видели создание и развитие художественного слова на родном языке. «Любовное отношение к родному языку является нашим долгом и нашим правом… Это право священно… Народ, потерявший свой язык, подобен заблудшему человеку»[5]. Так писал К. Мисирков в главе «Несколько слов о македонском литературном языке» своей известной книги «За македонцките работи» (1903). Данное высказывание прямо адресует к теоретическим положениям И. Гердера, на которые широко

[3] *История литератур западных и южных славян,* В 3 т. М., 1997–2001.

[4] См.: *История литератур западных и южных славян,* Т. II, 15.

[5] Цит. по: Мисирков К., *О македонских делах,* Скопје, 1974, 172–173.

опирались многие деятели Национального возрождения славянских народов. В частности, еще В. С. Караджич в 1817 г. сформулировал суть проявления национального начала следующим образом: «У каждого народа самое священное… вера, язык, обычаи»[6]. Российский славист Р. Ф. Доронина прямо связывает кристаллизацию идеи Караджича о формировании национальной самобытной культуры с воздействием эстетической мысли Гердера[7].

Это показывает, что К. Мисирков, молодой ученый, обучавшийся в Санкт-Петербургском университете, при написании своей работы исходил из конкретно-исторических обстоятельств жизни македонского народа последних десятилетий XIX века, учитывал художественную природу народного творчества, опирался на серьезную научную базу и учитывал практический опыт реализации теории. «Наука и литература – самые главные факторы в развитии народа. По степени развития науки и литературы определяется культура, и, согласно этому определению, народы делятся на развитые и отсталые»[8], – писал Мисирков. Он создал труд, ставший первой попыткой теоретического обоснования македонского литературного языка и образцом практического его применения. Его книга написана в соответствии с предложенной им языковой нормой. Ученый поставил задачу введения македонского языка в качестве обязательного предмета в школах, в богослужении и делопроизводстве.

Мисирков осмыслил и ставил задачу комплексно. Большое значение он придавал организации издательского дела, в первую очередь выпуску периодических изданий на македонском языке, которые должны были стать очагами национального возрождения. Его журнал «Вардар» (как известно, сразу запрещенный) ставил целью «освещение всех научных, историко-лингвистических вопросов о македонской народности»[9]. Мисирков, «желая послужить своей родине Македонии в развитии национального славянского самосознания»[10], был полон ре-

---

[6] Цит. по: Караџић В., *Критике и полемике,* Београд-Нови Сад, 1960, 61.

[7] Доронина Р. Ф., *Сербская и черногорская литературы [первая половина XIX века]* // История всемирной литературы в 8 томах. М., 1983–1994, Т. 6, 511.

[8] Мисирков К., *Указ соч,* 74.

[9] Ср.: Ilić V. I., *Vardar.* // Jugoslovenski književni leksikon, Novi Sad, 1971, 555.

[10] Цит по: Ристовский Б., *Место и значение журнала «Вардар» К. П. Мисиркова в македонистике и славистике* // Россия и Македония: от прошлого к будущему. К 100-летию журнала «Вардар» (1905), М., 2008, 9.

шимости доказать, что македонский язык может быть языком науки, публицистики и художественной литературы.

Эти два момента, осознаваемые выдающимся деятелем македонской культуры на заре XX века, не потеряли актуальности и сегодня. Современные ученые неизменно выделяют эти факторы в исследованиях процесса формирования нации. В частности, Б. Андерсон именно письменному языку отводит в нем главную роль[11], подчеркивая, что нация начинается со своего стандартизированнооого языка, и замечает, что авторы этого периода пытаются показать широкие выразительные возможности «народного языка».

На протяжении всего периода борьбы македонцев за национальное равноправие эти задачи были руководством к действию для писателей, которые сражались пером, а часто и с оружием в руках, за освобождение Македонии от национального и социального угнетения (Г. Пулевский). Во время зарождения идеи македонской государственности (1880–1910-е гг.) искусство слова было частью борьбы за освобождение от исламского владычества. Вопрос о становлении нации связан, в первую очередь, с вопросом о национальной идентичности. Этот проблема остро ставится в публицистике и литературе в связи с Илинденским восстанием (1903). Б. Ристовский в связи с этим пишет: «Это период, когда Македония окончательно и фактически отделяется от соседних славян, рядом с которыми проживала в составе Турции, и когда закладываются основы политико-идеологических течений в македонском обществе – на родине и в уже достаточно развитой эмиграции, – а организованное выражение национально-политической активности македонского народа достигает своего апогея»[12]. Литература имела ярко выраженное патриотическое содержание. Она всецело опиралась на фольклорную традицию, развивались романтические сюжеты и мотивы, создавались образы мужественных героев, противостоящих вековому турецкому угнетению. Герои и события мужественного выступления против османского господства широко были воспеты в народном творчестве и стали одной из важных тем литературы[13].

---

[11] См.: Андерсон Б., *Воображаемые сообщества. Размышление об истоках национализма,* М., 2001. Англ. издание: Andersson, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* London, 1983.

[12] Ристовски Б., *Развитокот и афирмацијата на македонската национална мисла од Кресна до Илинден (1878–1903)* // Ристовски Б., *Столетија на македонската свест,* 279.

[13] См.: *Илинден и македонската драмска литература,* Скопје, 1983.

Эти черты наиболее глубоко отразились в творчестве основоположника национального театра Войдана Чернодринского, подтвердившего своими пьесами верность научных выводов К. Мисиркова о существовании самостоятельного языка македонских славян и о возможности формирования его литературной нормы на народно-разговорной основе. Его пьеса «Македонска крвава свадба» (1900) вошла в классический фонд македонской литературы. Основу сюжета этой проникнутой патриотическим пафосом романтической драмы с трагическим финалом составили как факты реальной жизни, так и широко распространенный в фольклоре южных славян мотив сопротивления девушки обращению в ислам. Герои пьесы противостоят поработителям и иноверцам, а о своей идентичности заявляют в духе фольклорной традиции, что они «христиане», готовые скорее умереть, чем изменить вере. «Јас загинав, но Турчинка не станав», – финальные слова главной героини, проявившей силу духа и редкую твердость, отстаивая принадлежность своему народу.

Использование традиционных фольклорных форм позволяет говорить о глубоко народном характере нарождающейся литературы. Своим героико-трагедийным наполнением и эпическим размахом «Македонская кровавая свадьба» создавала представление о мужественном народе, готовом сбросить вековые оковы рабства. Она демонстрировала романтическое мироощущение, которое проявляется, прежде всего, в мятежном духе и трагическом самопожертвовании героев.

После Балканских (1912 и 1913 гг.) и Первой мировой войн Македония, избавленная от турецкого владычества, была разделена между Грецией, Болгарией и Сербией. Ни в одном из государств, в составе которых оказались македонцы, они не были признаны как нация, и их попытки развития собственной культуры и языка пресекались. Это обусловило сохранение актуальности «филологических задач». На протяжении межвоенного периода македонцы предпринимали все более активные усилия по созданию литературы на родном языке.

В периодических изданиях «Јужни преглед» (1928–1939), «Луч» (1937–1939), «Наша реч» (1939–1941) и др., представители непризнанного народа имели возможность высказаться по вопросам культуры и литературы. Журналы издавались на сербском языке, но в них под условным названием «южный диалект» были опубликованы на народном языке произведения македонских авторов Р. Крле, В. Илёского, А. Крстича, К. Рацина, В. Марковского, М. Богоевского. В тексты произ-

ведений вводились вставки на македонских диалектах, отражались реалии из македонской жизни и национальные типы (роман А. Крстича «Траян», 1932).

Наибольшее развитие получила драма, в которой крепли реалистические тенденции. Расширяется ее жанровая модификация, углубляется трактовка характеров, усложняются конфликты, появляется психологическая мотивировка поведения персонажей. Конфликт переносится в рамки семьи, на сцене воспроизводятся простые, типичные житейские ситуации, сценическое пространство заполняется деталями, характерными для национального быта. Семья стала «сценой жизни» с ее острыми социальными и национальными противоречиями. В пьесах, построенных на конфликте отцов и детей, «Беглянка» (1928), и «Чорбаджи Теодос» (1937) родоначальник жанра комедии в македонской литературе В. Илёский вывел яркие национальные типы: смекалистого крестьянина, свахи, ханжи-богатея, ростовщика[14].

Образец социально-психологической драмы представляет пьеса А. Панова о нищете и бесправии македонцев «Печалбари» (1933). Теме губительной власти денег посвящена лучшая драма межвоенного периода «Парите се отепвачка» (1937) Ристо Крле. Это тенденциозная остросюжетная драма, в которой отец, не узнав своего сына, убивает его, чтобы завладеть золотом. Драма показывает, что ее автор был хорошо знаком с мировой драматургией: его пьеса построена по законам классической трагедии рокового стечения обстоятельств, усиленной атмосферой предзнаменований. В пьесе Р. Крле была затронута и важнейшая для межвоенной литературы Македонии проблема – проблема национального самосознания и языка. Герои пьесы говорят, что они не сербы и не болгары, а «свои», «наши», высказывается мысль, что народ должен именоваться по той местности, в которой живет. Слово «наши» было адекватно тогда самоназванию «македонец»,

Творчество первого национального македонского поэта Кочо Рацина представляет собой художественную кристаллизацию национальной идеи, которая в межвоенное время была неразрывно связана с идеей социального протеста. Ранняя лирика поэта, написанная на сербскохорватском языке, тяготела к поэтике экспрессионизма («Фейерверк»). Ей свойственна эмоциональная обнаженность чувств, гротескная образность, оголенная тенденциозность и восторг перед грядущей революцией. Лирический герой говорит от лица всего человечества. Зрелое творчество К. Рацина второй половины 1930-х гг., сохраняя

[14] См.: Петковска Н., *Театарот и идентитетот,* Скопје, 2008, 160–192.

прежнюю идейную направленность, обращается к основам национальной жизни и создается на македонском языке. Сборник лирики «Бели мугри» (1939) показал, что переход на родной язык повлек за собой решительные изменения поэтики. Происходит смена лирического героя, формы стиха и его жанровой природы. Эта поэзия органично связана с народной песней и наполнена современным содержанием[15]. Появление сборника «Бели мугри» – результат долгого исторического пути, которое прошло искусство слова Македонии, и в то же время это этапное произведение, открывшее дорогу будущему развитию национальной словесности. Факт рождения на рубеже 1930–1940-х гг. национальной македонской литературы К. Рацин отметил в статье «Развитие и значение нашей новой литературы» (1940). Он особо выделил народность македонской литературы. Литература, «тесно связанная с жизнью народа и не могла быть ничем иным, как верным и живым отражением всех тех мучений, страданий и чаяний народа, его сердцем и совестью и высоко поднятым знаменем»[16].

Проявление национального чувства в литературе связано с понятиями, важными для национального сообщества (родина, национальная история, национальная культура). Описание этих понятий осознается писателями как бесконечно близкое, «родное», «свое». Описание родных мест приобретает подчеркнуто эмоциональную окраску. Их образ является священным и прекрасным, а память о нем выходцы из Македонии хранят в своих скитаниях по чужим краям. Этот мотив, безусловно восходящий к известному стихотворению Д. Миладинова «Т'га за југ», прослеживается практически у всех македонских авторов. Так, озера, горы, реки и долины становятся частью образа родины в поэзии К. Неделковского. Герой его поэмы «Пеш по светот», путешествует по всем частям Македонии и любуется ее красотами (шумный Вардар, гранитные камни Солуна, горы Пирина). Он гордится славными подвигами народных героев, горюет о тяжкой доле своего народа и зовет на борьбу «за светлое завтра». Концепция творчества К. Неделковского сформировалась при участии в «Македонском литературном кружке».

«Македонский литературный кружок» (Н. Вапцаров, К. Неделковский, А. Жаров, А. Попов, Г. Абаджиев, Д. Митрев и др.) действовал в Софии в 1938–1941 гг. Б. Ристовский назвал его «самым значи-

---

[15] См.: Марковић С., *Појаве, стваралаци и дела у македонској књижевности,* Београд, 2005, 22–34.

[16] Рацин К., *Стихови и проза,* Скопје, 1954, 217.

тельным объединением в межвоенный период в борьбе за официальное использование македонского литературного языка и македонской литературы. Все, что мы имеем как литературное явление, прямо или косвенно в этот период с ним связано»[17].

Следующий важный для формирования македонской литературы этап приходится на годы борьбы с фашизмом. 1941–1944 гг. стали важным этапом в развитии македонской нации. Можно сказать, что он был весьма продуктивен (насколько это вообще возможно в обстановке военного времени) для становления национальной литературы. Начал решаться вопрос о литературном языке. Был принят специальный документ «Провозглашение македонского языка государственным языком» (1944). В партизанских отрядах и на освобожденной территории македонский язык с самого начала вводился как официальный и начал преподаваться в школах. На македонском языке во время войны издавались бюллетени, информационные листки, газеты.

Многие писатели стали участниками партизанского движения, в котором многие из них погибли (К. Рацин, К. Неделковский, М. Богоевский, А. Караманов и др.). Сама эпоха определила содержание литературы. Борьба с фашизмом воспевается поэтами как «кровавый и страшный бой», в котором исчезнут «тираны народа» и «Македония станет свободной» (одноименная песня на слова Л. Каровского). Этот образ, навеянный одновременно фольклором и пролетарским гимном «Интернационал», стал ключевым в поэме М. Богоевского «Триесет и девет минаа…» (1942). Духовно-исторической основой тесной связи с фольклором выступила в это время потребность в массовой песне, поддерживающей боевой дух, прославляющей подвиг народа в борьбе с захватчиками. Речь может идти о возникновении в македонской литературе явления, довольно широко представленного в других национальных литературах данного периода. Наблюдается возникновение нового жанрового синтеза. Многие популярные стихи утратили авторство и распространялись как народные (М. Богоевский «Стојанка, млада партизанка»). Массовая песня времен войны «Денес над Македонија се раѓа…» (слова В. Малеского) стала впоследствии государственным гимном Республики Македония.

В поэзии военного времени развивались преимущественно малые, новые для македонской литературы жанры. Особую популярность

[17] Ристовски Б., *Македонскиот јазик и националното маркирање во Кружокот и процесот на еманципацијата на нашата литература* // Он же, *Никола Вапцаров и македонскиот литературен кружок,* Скопје, 2009.

приобрели песни-марши. Широко исполнялись песни-баллады и героические поэмы. Для них характерен высокий патриотизм. Эпитет «свободная Македония» по частоте употребления стал близок постоянным эпитетам народной поэзии. В военные годы сформировался тип поэта-борца, с оружием в руках защищающего свою родину, готового отдать жизнь за счастье и равенство всех людей труда.

Прочное тяготение к фольклору, народной поэтике дало возможность А. Шопову, М. Богоевскому, В. Малескому, К. Чашуле поднять изображение партизанского движения в маленькой стране до уровня героико-монументальной картины. В центре произведения военных лет – герой-партизан, вступивший в смертельную схватку с врагом и осененный ежеминутной близостью смерти. Это придало повышенную эмоциональность художественному слову, сказавшуюся в единодушном призыве македонской поэзии к подвигу, и наложило на неё свою романтическую печать (А. Шопов «Песни», 1944). Поэтов военной поры объединяет героическая концепция личности рядового человека, мерилом красоты которого является самопожертвование.

Стихотворение «Љубов» А. Шопова воспевает подвиг погибшей партизанки Веры Йоцич. Преклонение перед бесстрашной и прекрасной девушкой выливается в стих-призыв. Этот мотив развит в стихотворении «Очи», где пламень очей возлюбленной и после ее героической гибели продолжает отражаться на лицах бойцов, он в «студеные утра греет, как солнце» и «никогда не погаснет». Здесь нашли выражение все приметы поэзии военных лет: в центре – возвышенный, прекрасный, идеальный образ девушки, которая своим беззаветным мужеством вдохновляет бойцов, поднимает воинский дух товарищей по оружию. Мотив самопожертвования достигает трагического накала, так как во имя родины гибнет самая красивая, самая храбрая, самая любимая. Отдавшая свою молодость, ушедшая из жизни «ранней весной», героиня заслужила бессмертие, она живет в сердцах товарищей. Для этого стихотворения характерно и выраженное лирическое «я» поэта, не заменяющее коллективное чувство.

Таким образом, вплоть до окончания Второй мировой войны борьба за право создавать литературу на родном языке была выражением возрастающего национального самосознания, неотъемлемой частью усилий, направленных на признание национальной идентичности. После 1945 г. интенсивно обогащающееся художественное слово стало проявлением бурно раскрывавшегося творческого потенциала македонской нации.

Јелена ЛУЖИНА

БЛАЖЕ РИСТОВСКИ – ЧУВАР НА ЦЕПЕНКОВСКАТА АУРА

Пред цели четири децении (1972) еден од тогашните мошне респективни македонски издавачи што веќе ги нема (*Македонска книга)* успешно го реализирал еден од најголемите потфати забележени кај нас: го објавил севкупното творештво на Марко К. Цепенков, спакувано во десет маестрално подготвени и беспрекорно едитирани томови, напечатени во тираж од денес речиси незамисливи 3.000 примероци.

Фактот дека пред точно четириесет години Македонија била кадарна да ја исполни речиси невозможната мисија: делото на Марко Цепенков да го прибере, научно да го обработи и да го напечати во количество од вкупно 300.000 поединечни книги (приближно тринаесет-четиринаесет милиони страници)! – несомнено ја потврдува автентичната потреба/подготвеност на нејзините најдобри и најангажирани интелектуалци стратешки да ги промислуваат некои од круцијалните национални прашања. Пред сè, **прашањето за идентитетот.** Кога се нафатила да го реализира еден олку амбициозен, темелно обмислен и исклучително компликуван макропроект, и тоа нецели три децении од датумот на конституирање на државата, Асномската Македонија, оваа земја – најпрвин – дала уште еден силен доказ за сопствената готовност компетентно да го истражува, да го промислува и да го толкува сопственото битие. И сопственото културно наследство, кое треба да има третман на културно богатство од прв ред. Богатство без преседан. Определувајќи се токму за ваква стратегија, тогашната македонска држава имплицитно („тивко“) покажувала и докажувала најмалку три важни работи:

Прва: дека нејзината културна политика умее, понекогаш, да биде и прилично *независна* од таканаречената државна политика запишана во **типизираните** партиски документи од највисок ранг; тогаш-

ната државна политика била целосно идеологизирана, апсолутно догматска и речиси сосема анационална, особено во оние почувствителни сфери, мислечки и творечки, каде што особено се внимавало на нејзината усогласеност со догмата за комунистичкиот/пролетерскиот интернационализам, кој категориите *нација* и *татковина* настојувал брзорако да ги супституира со категоријата *единство* (согласно максимата испишана на црвеното знаме: „Пролетери на сите земји, обединете се!“).

Втора: дека истата таа државна политика умее да покажува оти е подготвена да го респектира и соодветно да го третира фактот дека таканаречениот културен простор – сепак! – треба да биде „простор на слободата“ (не само во онаа творечката) и дека, наспроти „соодветната будност“ на чуварите на идеолошката чистота, таа слобода умее и да се поттикнува.

Трета, но не и помалку важна: дека за спроведување на една вака декларирана „про-слободарска“ културна политика државата треба да мобилизира луѓе што навистина ги владеат соодветните знаења и вештини и *ним* да им го довери менаџирањето на институциите што ќе знаат и умеат да се носат со капиталните проекти од јавен интерес.

Опцијата тие луѓе да не мораат нужно да бидат и партиски војници никогаш не била формализирана низ соодветни државни/партиски заклучоци, ама успевала, повеќе пати, дискретно (премолчено) да се „провлекува“ низ некои конкретни кадровски решенија. Едно од таквите било и решението 34-годишниот Блаже Ристовски, научник во најдобрите години, кој штотуку блескаво го одбранил докторатот за животот и делото на Крсте Мисирков, на 1 ноември 1965 да биде избран за директор на Институт за фолклор. Со неговото стапување на директорската функција (каде што ќе остане цели дванаест години, до 1977), институцијата ќе ја започне својата сериозна програмска, кадровска и технолошка реконструкција и ќе ги достигне научните стандарди, респективни не само за македонските услови.

Не ќе да е претенциозно ако се помисли/заклучи оти и приказната за десетте книги на Цепенков, кои ќе бидат објавени во 1972 (во текот на седмата година од директорувањето на Ристовски), започнала – всушност – некаде во средината или, најдоцна, во втората половина на шеесетите. Имено, за да биде привршен со „среќен крај“ еден таков *голем наратив* (како што велат постмодернистичките теоретичари), кому му било пишано да се реализира во оние технолошки „побавни“ (преткомпјутерски) времиња, кога сè морало да се прави рачно, чекор по чекор... на редакторите и на уредниците навистина им требало многу

време. Ама им требале и некои други предуслови, поважни дури и од времето. За да се реализира проект од таков обем и со таков квалитет, неговите учесници требало да располагаат и со соодветни знаења од повеќе специјалности, ама и логистички да бидат поддржувани од солидно конституирана институција што нивните знаења ќе умее ефикасно да ги организира и координира. Најпосле, ама и најважно: за проект од таков тип да биде сработен и публикуван, институцијата и носителите морале да бидат поддржани и од респективната политичка волја без која проектите од таков вид („од поширок јавен интерес“) не би можеле да ја дочекаат својата актуализација. Особено во тогашните времиња.

Денес, кога и додека ги прегледуваме десетте томови маркирани со моќниот тематски наслов ***МАРКО К. ЦЕПЕНКОВ, МАКЕДОНСКИ НАРОДНИ УМОТВОРБИ ВО ДЕСЕТ КНИГИ,*** не можеме најпрвин да не ја искажеме генералната констатација: дека, освен авторскиот тим што ги подготвувал овие книги – а чијашто кадарност, труд и трпение се покажале апсолутно натстандардни – вистинската почит ја заслужува и тогашниот скопски и македонски Институт за фолклор, во тие години институција во вистински подем, која сè уште го нема „присвоено“ чесното име на својот митски патрон, Марко К. Цепенков (патронатот е формализиран во 1979 година). Потсетуваме дека токму во тие пресудни мигови и години директорот на Институтот д-р Блаже Ристовски не функционира само како оперативен лидер на куќата, туку и како *добриот дух* што предано ја развива нејзината целокупна дејност. Благодарение на ваквиот среќен сплет на околности – кој, изгледа, понекогаш умеел да му се погоди и на тогашниот систем на самоуправен социјализам „со човечка лика“! – но и на личната вештина (итрина?) на луѓето од науката што знаеле да ги препознаваат и да ги определуваат истражувачките приоритети и кон нив да ја насочуваат енергијата, својата лична како и енергијата на институциите (особено кон оние со национален предзнак!), ***Проектот Цепенков*** среќно го поминал долгиот пат од првичната луцидна идеја и пуста желба до целосната реализација, спакувана во десетте *плаштосани* книги. Како што стои во нивниот наслов, целиот проект го модерирала мала ама куражна редакција, која решила да стори сè, дури и повеќе од сè, грамадното дело на прилепскиот волшебник-терзија да им го направи достапно на генерациите кои, до тој миг, со него едвај имале допир. Ама и на генерациите што допрва ќе доаѓаат.

Редакцијата на оваа капитална едиција, чиешто влијание врз македонската култура може да се оцени како немерливо, тогаш ја сос-

тавувале: **Кирил Пенушлиски**, како главен уредник, **Блаже Ристовски**, како одговорен уредник и **Томе Саздов**, како член. Во реализацијата на одделните томови нив ги придружувале уште тројца соработници: Блаже Петровски, Фанија Попова и Лепосава Спировска. Ги имало, веројатно, вкупно шестмина, што поминале низ долгиот и сложен процес на суредување на фотографските копии на манускриптите, редактирање на нивните транскрипти (мачен и бавен процес што обично се изведува во согласност со принципот „буква по буква", во полжавски ритам, со помош на големи лупи и сето можно трпение...), приредување/уредување на тематите, профилирање на одделните томови, нивното подготвување за печат...

Читани од навидум безбедна четиридецениска дистанца, овие десет беспрекорно приредени и перфекционистички опремени книги (технички уредник и автор на корицата бил Коста Бојациевски), спакувани во децентна белузлива ткаенина – самиот Цепенков би ги нарекол: *плаштосани!* – неизбежно нè наведуваат да се запрашаме зошто (во меѓувреме) успеавме олку загрижувачки да ги стенчиме (проблематизираме, редуцираме, намалиме...) некогашните заблазнувачки редакторски и издавачки стандарди. Ама, тоа е некоја друга тема, само навидум споредна.

Овој текст е, примарно, насочен кон истражувањето, но и кон вреднувањето на придонесот на само еден од тројцата дамнешни „чувари на цепенковското наследство", кои тогаш ја составувале Главната редакција на проектот ***МАРКО К. ЦЕПЕНКОВ, МАКЕДОНСКИ НАРОДНИ УМОТВОРБИ ВО ДЕСЕТ КНИГИ:*** на Блаже Ристовски, кој во книгите е потпишан како одговорен уредник на едицијата. Веќе и според својата функција/формација, Ристовски мораме да го третираме како човек, кој, по сè изгледа, врз себе морал да ја преземе не само одговорноста проектот да го истурка до „среќен крај", туку и да го заврши на начин што на дедо Марко Цепенков ќе му ги отвори вратите на секој македонски дом. Денес, како сите да го споделуваме чувството оти оние 300.000 книги, кои од март до август 1972 излегле од печатницата на некогашниот Графички завод „Гоце Делчев" од Скопје, навистина успеале да стасаат до секоја куќа и сечија рака. Чувството дополнително го засилува фактот што целиот проект доживеал и второ издание (1980) пак напечатено во голем тираж. Тешко дека ќе се најде човек – не само фолклорист, македонист, академски образован хуманист... – кој никогаш не ја видел, не ја допрел, не ја отворил и не ја читал, макар и бегло/делумно, барем едната од тие десет драгоцени *плаштосани* книги, бели и чисти како секоја *добрамисла.*

*

При речиси секое соочување со **Цепенковиот декалог,** кој, официјално, е насловен со експликативната синтагма ***МАРКО К. ЦЕПЕНКОВ, МАКЕДОНСКИ НАРОДНИ УМОТВОРБИ ВО ДЕСЕТ КНИГИ,*** секој пољубопитен и позадлабочен читател не може да не биде заинтригиран од онаа „невидлива", „нераскажана", ама и силно интригантна „лична историја" на овој круцијален стратешки проект. Кој, бездруго, не можел да се случи туку-така, спонтано, „самиот од себе"...

Дека Цепенков е објавуван и пред 1972 – знаеме. Општо се познати и на сите нам достапни информациите за сите оние компетентни македонски и бугарски истражувачи, кои, во протег на изминативе десетлетија, сериозно се занимавале со неговото дело и (парцијално/делумно) со неговата личност. Познати ни се, исто така, и информациите за одделни изданија на деловите од неговиот екстензивен собирачки/запишувачки опус (објавувани, во Македонија и во Бугарија, како поголеми или помали целини). Ги знаеме и коментарите пишувани по повод тие изданија што многумина од нас ги имаат читано и/или цитирано во разни контексти. Меѓутоа, **Цепенковиот декалог** составен од бели *плаштосани* книги, подготвен и отпечатен во редакција на Кирил Пенушлиски, Блаже Ристовски и Томе Саздов, суштествено се разликува од сите претходни изданија на делата на „најголемиот и најзначаен собирач на македонски народни умотворби, етнограф, поет и писател" (Македонска енциклопедија, 2: 1601). Различноста, ама и уникатноста на ова издание произлегува од два навидум едноставни, ама круцијални факта: а) дека само во него Цепенковото дело – за првпат! – е претставено целосно/нтегрално, вклучувајќи ги сегментите што никогаш не биле публикувани (ама ниту истражувани!); б) дека само во него, некои од најчувствителните сегменти од тоа дело – пред сè оние етнографските, собрани во десеттата книга) – се експлицирани, коментирани и протолкувани внимателно, компетентно и мошне темелно. Кога станува збор за коментарите и толкувањата во некои од книгите, пред сè во десеттата, без стеснување можеме да констатираме оти тие, по својата методичност и исцрпност/сеопфатност, сосема им се доближуваат на високите стандарди што се применуваат при подготовката на најстрогите критички изданија на најелитните светски автори.

Не само по применетите редакторски стандарди, туку – пред сè – по граѓата што во неа се презентира, *Книга десетта* од оваа престижна едиција суштествено се разликува од другите девет. Имено, таа

ги содржи автентичните записи за етнографските и филолошките истражувања на Цепенков, ама и сите негови авторски трудови: осум песни, една драма и интегралниот текст на апсолутно сензационалната автобиографија, која, освен како книжевен материјал од прв ред, функционира и како своевиден *клуч* за читање и толкување на личноста на авторот, но и како *интимна историја* на македонскиот деветнаесети век. Нејзиниот навидум неутрален и сосем општ наслов ***МАТЕРИЈАЛИ – ЛИТЕРАТУРНИ ТВОРБИ*** лично го читам и доживувам како некој вид стилоиндикативна криенка, со која намерно се „релативизира" бесценетото богатство „сокриено" помеѓу децентните бели корици. Откако кориците ќе се отворат (како капакот на сандакот од волшебните приказни), веќе во текот на читањето на првите страници, молскавично се активира таканаречениот ефект на изневереното очекување – инаку, најсилниот од сите драматуршки ефекти – кој прави оваа книга да не се испушта од раце. Или, поточно, да се има при рака постојано, за малку ќе речам доживотно!

Во книгата ***МАТЕРИЈАЛИ – ЛИТЕРАТУРНИ ТВОРБИ*** педантно е собрана, класификувана, редактирана и компетентно искоментирана **граѓа** која – наспроти нејзиниот формален „документаристички" карактер – денес се **чита**, но и се **гледа** со возбуда за која веруваме оти би им прилегала само на најнапнатите детективски романи. Имено, оваа книга со 350 страници текст запишан од самиот Цепенков, но и поддржан со репродукции на стотица-и-кусур „наивистички" цртежи изработени од неговата рака, компетентно „дополнета" со повеќе од стотина густо набрани страници со фусноти, белешки и коментари од нејзиниот редактор Б. Ристовски, лично ја доживувам како автентичен, жанровски сосема уникатен, неповторлив модел на текстура што виртуозно ги комбинира елементите на етнографијата, на филологијата, на историјата, лексикографијата и – на сказната.

Можна ли е, воопшто, една таква „невозможна комбинација"?

Блаже Ристовски, единствениот приредувач/редактор на книгата ***МАТЕРИЈАЛИ – ЛИТЕРАТУРНИ ТВОРБИ***, докажува дека е можна. Ама и дека е неизбежна, особено кога се работи за вака чувствителна, жанровски хибридна/поливалентна граѓа, која, благодарение на Цепенков и на неговиот толкувач Ристовски, во контекстот на националната култура најпосле го добива своето високо, дури и привилегирано место.

Книгата ***МАТЕРИЈАЛИ – ЛИТЕРАТУРНИ ТВОРБИ*** Ристовски ја организира во три големи тематски целини, сите апсолутно фасцинантни.

Првата тематска целина ги собира и ги претставува Цепенковите белешки за еснафите во градот Прилеп, за кои самиот вели дека во нив запишал сѐ што има запаметено од детството и што слушнал од стари луѓе. Веќе од првите страници разбираме дека, пишувајќи, тој агира од таканаречената евокативна позиција на загрижен/ангажиран автор што пишува за нештата да ги спаси од заборавот. Низ записите се „провлекува" носталгичното чувство за манливоста/загубата, кое, по сѐ изгледа, веќе седумдесетгодишниот Цепенков не го обзема само поради возраста, туку и заради природата на „собирачкиот занает" што си го избрал. И заради мисијата со која се нагрбил, за тоа минато да го дочува за некои идни времиња. Кога македонските теоретичари ќе почнат посистематски да ги ползуваат постапките на теоретичарите на новиот историзам, оваа *латентна меморабилност* на Цепенков бездруго ќе умеат соодветно да ја капитализираат. И да иницираат и некои нови/поинакви читања на неговото дело. Пишувајќи за занаетите, носталгичниот и меморабилен Цепенков постојано си приспомнува за некои подобри и, според него, далеку посреќни години на градот Прилеп и на неговата чаршија, та обзнанува дека тој – за да не се заборави како било – решил нив да ги реконструира и така да ги зачува за некои подобри дни. Читајќи ги неговите записи со голема возбуда, постапно ја разбираме сета еснафска историја на градот и начинот на кој триесетина тамошни еснафи живееле и функционирале, навлегуваме во нивниот „внатрешен устрој", во обичаите и ритуалите, во односите помеѓу мајсторите и калфите, во специфичните техники за правење разни предмети што авторот најпрвин трпеливо ги опишува, а потоа и детално ги црта некои од нивните сегменти... Облеката, сребрениот и златен накит, алатките со кои тој се произведува, десетици видови грнци и грнења, музички инструменти, едночудо куменџиски алатки – сето тоа е, најпрвин, опишано со јазикот полн со очудени конструкции и архаични зборови што произведуваат ефект на песна, на поезија од највисок ранг. Како во овој случај:

„Клештии и срматиро

Клештии ѓолеми; со нив тргаат тел стребрен, срмен за да ѓо танчат колку што сакаат. Ќе си врзи ќуменџијата едно дебело јаже за полоина и ќе ѓо запни за рачките од клештите, после ќе ѓо проври тељо во која дупка сака (најѓолема); та ќе ѓо вати крајот од тељо со клештите, и сирматирото ќе ѓо клаи под обете нозе (сирматирото ет едно железо дебело колку прст, долѓо колку една ноѓа

арна, дупено со многу дупки, од најмали до најголеми; така ќе го тргаш со клештата тело со силата на рацете и половината.“ (Цепенков, 1972/10: 84)

Кога ќе го изнапише сето она што знае и што дознал за овие две алатки, Цепенков ќе се помачи нив и да ги нацрта. А редакторот Ристовски ќе се погрижи за цел куп „дополнителни работи“, кои напишаното и нацртаното детално ќе ги елаборираат:

Откако најпрвин ќе ги истражи сите достапни извори што на кој било начин можат да бидат референтни за делото на Цепенков, Ристовски детално ќе ни раскаже (а раскажано ќе го документира повикувајќи се на недобројни, внимателно проверени факти, изнасобрани во текот на пусти години поминати во пребарувања на сите можни архиви): зошто Цепенков, воопшто, почнал да го запишува овој материјал; кога, всушност, започнал да го запишува (по 1888, откако за првпат се вратил од Софија, каде што на Иван Д. Шишманов му ги оставил своите први записи на усното творештво, ама и ги добил инструкциите за натамошните собирања и обработки на собраните материјали); кој му ги дал елементарните упатства за запишувањето (со сè бележникот во кој потоа запишувал и цртал); колку страници имаат одделни записи, каде се евидентирани, кога се и од кого за првпат објавени (тие што биле објавени пред 1972); како, во текот на запишувањето, Цепенков ја развивал и ја усовршувал својата ортографија, на кој начин неговите правописни „навики“ (бидејќи, нели, сè уште не можеме, да зборуваме за правописните правила?) се совпаѓаат со оние на Мисирков...

За вака детално да се толкува некој материјал, толкувачот мора да располага со енормни, па уште и епген деталистички/супспецијалистички знаења од многуте области: историјата, етнографијата, филологијата, архивистиката, технологијата, културата... Колку животи му требаат на еден човек за да стане ерудит од ваков ранг? Денес, во нашето мрзливо време, кое ***ѓоа***-признава само парцијални знаења насочени кон брзата примена и еднозначен/потрошувачки ефект (а останатото, ако некого воопшто го интересира, нека се бара на фамозната Википедија...), ерудицијата од овој вид обично се квалификува како „старомодна“. Не вреди, божем, да се инвестира во неа, бидејќи времето може да се арчи и на некои „позабавни“ и „повозбудливи“ нешта.

Ама, ете, Блаже Ристовски никогаш не мислел така. Тој му припаѓа на оној **тврдоглав** сој научници, кои доживотно ќе се застапуваат за еден радикално поинаков етички концепт. И, водени од него, пои-

наку ќе се занимаваат со сѐ, ама најпрвин со сопствената професија. Професионалците како него работите секогаш ги прават темелно и докрајно затоа што ги сметаат за важни, затоа што веруваат во нив и затоа што – просто – сето што го прават мора да го направат целосно и докрајно. Научната методологија што тие ја одбираат секогаш се „преклопува" со нивната професионална етика. И со вербата во тоа на што му се посветуваат. Ристовски е еден од оние научници – денес сѐ поретки! – кои сѐ уште веруваат во постојаната и континуирана работа, во **работата како смисла на животот,** во работата што треба да е доживот на начин на кој на монасите им е доживотна покајувањето што ја избрале и ја извршуваат со радост. Тој е еден од оние што, работејќи катадневно и напорно, преку сопствениот пример покажуваат дека не само што **вреди**, туку и **мора** да му се дава жесток отпор на општото продуцирање на културната амнезија на која постојано сме изложени.

Треба ли, воопшто, да се нагласи оти **таквиот** Блаже Ристовски многукратно се докажал како идеален редактор на редица најкомпликувани издавачки потфати, меѓу кои се вбројува и еден од првите што ги остварил: Цепенковите ***МАКЕДОНСКИ НАРОДНИ УМОТВОРБИ ВО ДЕСЕТ КНИГИ.***

Во десетата од тие книги, која тој ја приредил сосема самостојно и ја насловил ***МАТЕРИЈАЛИ – ЛИТЕРАТУРНИ ТВОРБИ,*** внесени се и протолкувани/искоментирани и исклучително вредните филолошки материјали на Цепенков, кои ја сочинуваат нејзината **втора тематска целина**.

Таа ги опфаќа, најпрвин, осумте важни прилози што Ристовски соодветно ги класификува како дијалектолошки. Најобемниот е оној во кој Цепенков го наведува и го толкува лексиколошкиот материјал – карактеристичните зборови и фрази од прилепскиот говор (Цепенков, 1972/10: 161–175), ама и другите седум се интригантни без остаток. Особено оној со „детинцки зборови", од кој дознаваме – на пример – оти во детскиот јазик јагнето некогаш се нарекува и *даше* или *бајче,* а заканата со родителскиот авторитет се формулира идиоматски: *тато тум ќе стори...* (ibid.: 178–180). Или оној што азбучно ги евидентира некои карактеристични аугментативи и деминутиви, кои кажуваат дека – пак во прилепскиот говор – од кои дознаваме дека предметите можат да се именуваат и според начинот на кој нив ги чувствуваме во одреден миг: обичното грне може да биде и *грненце,* а змијата може да е *змиште,* ама и *змиулче,* облик што јас си го толкувам како деминутив кому му е „придодадена" – благодарение на она двојно *ии* што можеби

е и печатна грешка – дури и дополнителна ономатопејска функција (ibid.: 181). Овие кратки но слатки филолошки прилози не сведочат само за исклучителното лексичко богатство на македонските говори од XIX век, во случајот на прилепскиот говор, туку и за реткото богатство на нивните синтактички и стилистички форми. Всушност, сведочат за една висока развиеност на народниот јазик, за која денес веќе не ни сонуваме.

Впечатокот за ваквото заблазнувачко филолошко и изразно/стилистичко богатство на македонските говори од XIX век дополнително го засилуваат наредниве осум филолошки прилози од книгата на Цепенков, коишто Ристовски ги организира во целината насловена со синтагмата „Тајни и пословечки говори“ (ibid.: 191–238). Во што е таинственоста на тие необични говори? Во нивната „затвореност“ во одделни социјални или културални групи, кои сопствениот метајазик го развиваат постапно и врз сосема ексклузивни принципи (*in camera caritatis,* би рекле старите Латини), за сопствената интерна комуникација да ја направат речиси целосно недостапна (или потешко достапна) за сите што се надвор од нивниот круг. Примерите што Цепенков ги запишува укажуваат и на големата педантност, флексибилност, на јазикот, која ги овозможува и ги поттикнува создавањата на ваквите говори (метајазици), ама и на силен креативен потенцијал со кој „обичниот“ народен живот перманентно бил *очудуван* (би рекле руските формалисти) со автохтони/автентични лудички елементи. Тајните јазици, меѓу другото, се блескави примери за врвен јазички лудизам, за кадарноста на говорниците да си играат со јазикот. Ова за да го разбереме, доволно е, чинам, само да ја свртнеме онаа една страничка што ги наведува Цепенковите примери на *птичешкиот јазик.* Пред да ги нареди, Цепенков напомнува дека станува збор за јазикот „со којшто зборуваше син ми Јордан во детинството со децата“ (ibid.: 218). Во својот коментар кон оваа забелешка и овие зборови, стандардно педантниот Ристовски не пропуштил да забележи оти „материјалов (...) е запишан попреку на еден посебен лист, на кој авторот направил и (...) скица за обработката на обичаите кај девојчињата и децата“ (ibid.: 363). Од таа обработка дознаваме дека, според толкувањата на самиот Цепенков, птичешкиот говор бил дел од „девојчинскиите игри на малката возраст (...), обичај пред да се за мажење“ (ibid.: 363). Ги читам примерите за тој обичај и не можам да им се изначудам на фонетичките и морфолошките каламбури со кои тие девојчиња умееле да се поигруваат:

Моґреґре миґри сеґре иґрира соґро ашиґрициґрици иґри сорґо оґрореґреиґри. (ibid.: 218).

Најпосле, во **третата тематска целина** на оваа чудовита книга, Ристовски го објавува и систематично го објаснува/коментира сето литературно наследство на Цепенков: неговите осум авторски песни, неговата сопствена драма „Црне војвода“ и неговата фабулозна „Автобиографија“. Овие авторски текстови на Цепенков, распослани врз стотина отпечатени страници (ibid.: 241–345), дополнително се коментирани низ повеќе од стотина екстензивно и мошне аргументирано испишани фусноти, во вкупниот обем од четириесетина густо набрани страници (ibid.: 366–405). Од тие страници го дознаваме, меѓу другото, најважниот податок: дека токму со ова издание, драмата за Црне војвода и „Автобиографијата“ се здобиваат со својата дефинитивна текстура, т.е. со статус на **критички изданија**. Ристовски во своите белешки појаснува дека, откако ги разгледал нивните претходно печатени верзии (верзијата на „Црне војвода“, објавена во софискиот весник „Автономна Македония“ од 1903, како и верзијата на „Автобиографија“ објавена во скопскиот „Македонски јазик“ во 1958, ама и со нејзиниот манускрипт, што се чува во архивот), тргнал да ги исправа многубројните пропусти и грешки што првично не биле евидентирани.

Проценуван од формален/статистички аспект, во однос на бројот на страниците и на нивната графичка искористеност, овој редакторско-коментаторски прилог на Ристовски, мерено според бројот на страниците, речиси е идентичен со поетските, драмските и прозните страници на самиот Цепенков. За да ги напише овие свои драгоцени коментари, базирани врз темелните познавања на севкупниот контекст што ја детерминирал и ја модерирал дејноста на Цепенков, Ристовски вложил труд и енергија што тешко можеме дури и да ги замислиме. Се разбира, книгата е опремена и со сета научна апаратура што ја подразбираат проектите од овој вид: библиографија на објавените трудови на Цепенков, библиографски преглед на позначајните прилози за Цепенков, регистар на имињата, дури и компатибилен речник што ги толкува помалку познатите зборови и изрази. Коментарите, библиографиите, речниците... – сите параметри што ја аргументираат и ја докажуваат нејзината темелност, едновремено ги потврдуваат – уште еднаш – натстандардната работливост на нивниот автор (кој тогаш има одвај четириесетина години), неговата ретка професионална акрибичност и високите научни стандарди кон кои тој постојано се стреми.

*

Без оваа книга, насловена речиси тривијално (***МАТЕРИЈАЛИ – ЛИТЕРАТУРНИ ТВОРБИ),*** ама – затоа – приредена и редактирана

токму на ваков начин, собраните дела на Цепенков не би биле само нецелосни, туку би останале и несоодветно прочитани и разбрани. Се осмелувам да тврдам дека во тој случај, последователно, и нашиот колективен однос и став кон „најголемиот и најзначаен собирач на македонски народни умотворби, етнограф, поет и писател“ (Македонска енциклопедија, 2, 2009: 1601) немаше да биде каков што е денес: рационален ама и емотивен, евокативен ама и малкунsа сентиментален, ексклузивен ама и „популистички“, обичен, секојдневен, близок...

Чинам дека ваквиот заклучок најдобро ќе го појасни, но и ќе го потврди/илустрира анегдотата што ќе ја раскажам со задоволство и со големата почит кон нејзините двајца протагонисти:

Еднаш, пред некои дваесетина години, со покојниот Тодор Николовски (1902–2002), легендарниот македонски актер-стогодишник, стоевме пред прилепскиот споменик на Цепенков, чијшто автор, прилепчанецот Драган Дада Попоски (1933), совршено го разбрал и во белиот мермер експлицитно го извајал токму амбивалентниот, ама и мошне суптилен, сосема тактилен/„интимен“ однос што трајно се воспоставува помеѓу нас и еден од најрелевантните творци во историјата на македонската литература.

– Гледаш, ми рече тогаш *древниот* Тодор Николовски, покажувајќи кон наведнатиот старец, кој, заседнат на високиот мермерен постамент, се беше загледал во некоја книга и, низ неа, во вечноста на која ѝ припаѓа – *дедото* и јас убаво си муабетиме!

Оттогаш наваму, некако ми стана навика, зборувајќи и пишувајќи (многупати) за македонскиот волшебник-терзија, него спонтано да го нарекувам **дедо Марко Цепенков**. Впрочем, и самиот Ристовски, во некои од своите недобројни белешки во кои ги коментира неговите текстови, спонтано ја скратува дистанцата помеѓу себе и него (помеѓу сите нас и него!), нарекувајќи го – **дедо Марко Цепенков**.

Во колективната меморија на секој народ има големци, јавни личности од различни профили, кои, заради различни причини, понекогаш се нарекуваат и „татковци на нацијата“. Бидејќи, во реалниот живот, со ваквиот амбигвитетен статус на над-родител најмногу ги честат политичарите (непостојани и кратковечни, како сорта и како професија), не треба да нè зачудува флуидноста и непостојаноста на неговиот карактер. Народот, вистина, ваквата патерналистичка атрибуција умее да ја доверува/подарува лесно и брзорако (особено во некои специфични, драматични ситуации), ама искуството покажува дека умее и лесно да ја повлече, откажувајќи му ја (од разни причини) довербата на

носителот. Не можам да објаснам зошто, ама чувствувам дека атрибуцијата „дедо на нацијата“ не е од таквиот кратковечен и априорно нестабилен вид. Веќе и заради фактот што дедовците се долговечни по дефиниција. И добродушни по правило. Сериозноста на нивните години и мудроста што со нив ја стекнале како да ја подразбира и чесноста на нивното битие.

Се обидувам да се сетам има ли и во некоја друга култура/традиција сличен или ист пример некој *чесен старец* консензуално да се доживува како „дедо на нацијата“, ама, по сè изгледа, таков специфичен случај како да не се погодил на ниту едно друго место. Освен кај нас, во Македонија. Изгледа оти само нашето колективно паметење имало сериозни причини да ја „издвои“ и како таква – издвоена и сосема уникатна – за завек да ја запамети митската фигура на еден и единствен *дедо,* кој легитимно се стекнал со „авторското право“ на една убава, лирска, дури и малку сентиментална аура на **Прв меѓу запишувачите на нашето колективно минато**. Се разбира, македонската културна историја ги знае и ги почитува сите запишувачи на тоа минато, зачувано (најмногу) во народното творештво: и оние што му претходеле на Цепенков, и оние што запишувале напоредно со него, и оние што запишувале подоцна, речиси до нашите дни... Меѓутоа, чувството за симболичниот, ама и за фактичкиот **примарен статус** што му припаѓа на Цепенков е – општо и консензуално. Таквиот статус, кој лесно се „брани“ и се „докажува“ дури и со „прв поглед“ фрлен врз десетте томови од неговите собрани дела, Цепенков го стекнал и со својата **темелност** – бидејќи само тој запишувал навистина сè! – ама и со **начинот** на кој запишувал: *„на сочен и пр̄ав македонски јазик, со умеење и смисла за т̄ечно и неп̄ринудено раскажување“* (Ристовски, 1972: 12). Неговото запишување на народното творештво од секаков вид е авторско, а не техничко. Неговиот пристап кон материјалот што го запишува е иманентно писателски (а не само „запишувачки“), а таков му е и ракописот/дискурсот ѝниз кој, во неговиот случај, пишаното постојано се *рециклира* и *ресемантизира* – како што велат постмодерните теоретичари. Дали сме навистина сигурни дека, читајќи го „Силјан Штркот“, можеме прецизно да ги одредиме границите помеѓу незнајниот кажувач на таа волшебна приказна (некојси селанец од Големо Коњари, заседнат под ќепенок на терзискиот дуќан на дедо Марко за да му ја раскаже „локалната варијанта“ на библиската сказна за одметнатиот син...) и Мајсторот што неа внимателно ја запишува, ама притоа и „коавторски“ ја редактира? Дури и самото спомнување на дедо Марко Цепенков како автоматски да го отвора легендарното шекспировско

прашање за Хекуба. *Ergo*: Што ѝ е, всушност, Марко К. Цепенков на приказната за Силјан Штркот? И што му е таа нему?

Енциклопедиската единица посветена на Цепенков, објавена во вториот том од Македонска енциклопедија, започнува со констатацијата дека тој е „најголемиот и најзначаен собирач на македонски народни умотворби, етнограф, поет и писател“ (ibid.). Соочен со неговата *многугличност* и со неговиот заблазнувачки авторски потенцијал што одвај може да се објасни, во еден свој текст од 1995 година Блаже Ристовски настојува – најпрвин – да ги евидентира сите негови потврдени/докажани квалификации: „...писател, преродбенски деец, автодидакт филолог и етнограф (...), најголем собирач и писмен интерпретатор на македонското усно народно творештво...“ (Ристовски, 2011: 676). Секогаш експлицитен, цврсто потпрен врз фактите и нагласено несклон кон паушални/импресионистички заклучоци, Ристовски сепак не може (ама и не сака!) цитираната реченица да не ја поентира со суперлативот **најголем.** За него, како и за сите нас, Цепенков е – просто – „најголем собирач и писмен интерпретатор на македонското усно народно творештво“ (ibid.)!

Луцидноста, умешноста, целосната идентификација со тематите, „смисла за течно и непринудено раскажување“ (Цепенков/10, 1972: 12) – како што Ристовски уште во 1972 година го има дефинирано високиот стил на „запишувачот“, та најпосле (и најважно!) **„сочен и пргав македонски јазик“** (ibid.) – тоа се капиталните влогови што Цепенков ги внел во македонската фолклористика, македонската литература и македонската (културна) историја. Поточно, тоа се аргументите што го афирмираат ексклузивниот статус што Цепенков го има во нашата културна меморија. Тие аргументи дополнително го зацврстуваат нашето колективно чувство за него како колективен *дедо-мудрец* што умеел да го собере, да го подреди и во аманет да ни го остави сето што од векутума века го токмело, го одредувало и го дочувало македонскиот идентитет.

Капиталниот проект реализиран, пред четириесет години, во форма на десетте *плаштосани* книги објавени под заедничкиот наслов ***МАРКО К. ЦЕПЕНКОВ – МАКЕДОНСКО НАРОДНО ТВОРЕШТВО ВО ДЕСЕТ КНИГИ*** треба да го третираме како еден од круцијалните докази за точноста и за издржаноста на оваа важна констатација. По неговата реализација – веќе тогаш, пред четири децении – во македонската култура и литература ништо не било исто, ама за тоа станувавме свесни отпосле, полека, малце по малце.

Ќе потсетам, уште еднаш, дека Блаже Ристовски, како одговорен уредник на тој проект и како директор на институцијата што безрезервно застанала зад него (и со тоа го овозможувала неговото целосно објавување), освен што рамноправно учествувал во неговата професионална реализација (самостојно ја приредил десетата книга, најкомпликувана од сите), едновремено бил и неговиот прв оперативец, координатор, **извршител,** оној што постојано морал да води грижа за многубројните детали (технички, финансиски, кадровски, стручни...), ама и за целината. Макар што не знаеме како работела неговата Главна редакција составена од само тројца членови (Ристовски е единствениот што денес би можел за тоа да посведочи!), логично е да претпоставуваме дека постојаниот увид во таа голема целина и во сите не-мали проблеми околу нејзиното повеќегодишно „составување" го имал токму тој. Најпрвин тој. Можеби и – единствено тој. Денес, од четиридецениската дистанца, која, меѓу другото, помага нештата да ги согледуваме поцелосно и пообјективно, како да стануваме свесни за никогаш јавно приспомнуван, ама сосема очебиен **личен ангажман** со кој Ристовски го *туркал* овој капитален проект од **јавен интерес**, обмислен и *истуркан* заради некое **општо добро**.

Категориите од типот *ангажман*, *општо добро* и *јавен интерес* неизбежно го наметнуваат прашањето за **јавноста**, оттука и за позицијата и значењето на таканаречените **јавни интелектуалци**. Особено во нашиве дни и на овие наши простори.

Кои се луѓето што, денес, сè уште можеме да ги третираме за автентични припадници на малку подзаборавената категорија наречена **јавни интелектуалци?** Постои ли сè уште некоја таква категорија („интелектуалец од општ тип"), или таа е веќе целосно супституирана со категоријата **експерт?** Му требаат ли денес на светот **јавни интелектуалци** – незгодна сорта луѓе што се плеткаат во работите што лично не ги засегаат, ама тие за нив сепак имаат сопствен став? Но и силна потреба тој став јавно да го кажуваат, дури и кога тоа никој од нив не го бара. **Јавни интелектуалци** се луѓе, кои, зборувајќи секогаш од свое име, настојуваат да ги афирмираат идеите/концептите за кои сметаат дека се од **јавен интерес** и дека би требало да бидат реализирани заради некое **општо добро.** Некогаш, поодамна, во времето на Зола, Сартр или Бертранд Расел, таквите интелектуалци ги сметале за некој вид *совест на епохата*. Денес епохите веќе не се оптоваруваат со *совеста*, а и *свеста* за јавен интерес и *општото добра* радикално е сменета. Во нашево време на реалната економија, на постполитиката и

на релативизмот на сите културни вредности, како сосема да исчезнала и потребата од градење визија за некоја подобра пообмислена иднина од општ тип. Оттука, последователно, интересот за големите проекти од јавен интерес – а таквите проекти се секогаш непрофитабилни! – како да секнува сè повеќе.

Макар што сето ова го знае, а и го има истрадано повеќе пати, Блаже Ристовски не се откажува од својата автентична, дури и романтична верба во јавниот збор, јавниот интерес и јавниот чин. Наспроти сите искуства, вклучително и најгорчливите, тој продолжува да зборува, пишува, агира и на сите начини да ја вознемирува заедницата (нацијата) на која безусловно ѝ е посветен.

Да не ја следел својата верба (илузија, утопија...), нашата култура во својата актива најверојатно ќе ги немаше некои капитални проекти: за Мисирков, за Цепенков...

*

Да ѝ се вратиме, за миг, на веќе спомнуваната „лична историја" на круцијалниот стратешки проект ***МАРКО К. ЦЕПЕНКОВ – МАКЕДОНСКО НАРОДНО ТВОРЕШТВО ВО ДЕСЕТ КНИГИ*** за кој сите што ја познаваме методологијата на научната работа, без да размислуваме, можеме да се заколнеме оти не можел да се случи туку-така, спонтано, „самиот од себе"... И дека е вистинско чудо што тој воопшто ни се случи!

Во текот на еден разговор со академик Блаже Ристовски, неговиот одговорен уредник, оперативен лидер и *добриот дух,* настојував да разберам како таа „лична историја" воопшто започнала и како, потоа, се развивала. Разговорот го водевме во неговиот кабинет во МАНУ на 7 февруари 2011, а дигиталниот запис го сочував и го парафразирам при пишувањето на овој текст.

Според кажувањата на академик Ристовски, формалниот иницијатор на проектот бил проф. д-р Кирил Пенушлиски (1912–2004), доајен на македонската фолклористика, кој интензивно ги истражувал не само објавените записи на Цепенков, туку и неговата дотогаш необјавена оставина, која се чува во Софија. Соработувајќи, со години, со бугарските колеги, Пенушлиски ги имал потребните контакти и врски, благодарени на кои, уште кон крајот на педесетите години (или на почетокот на шеесетите), успеал да издејствува дозвола за целосно преснимување и натамошно користење на ракописите на Цепенков.

Според сеќавањата на Ристовски, клучниот „посредник“ во добивањето на оваа дозвола бил самиот Тодор Павлов, кого со Пенушлиски го сврзувале некои странични роднински врски. Фолклорист по вокација (докторирал со тезата за Стефан Верковиќ како собирач на народни умотворби), тој континуирано се занимавал со Цепенков, главно со неговите прозни сочинениа. Во 1959 година, тој ги подготвил и ги објавил Цепенковите македонски народни приказни, организирани во три тома.

И самиот Ристовски, во текот на својот прв студиски престој во Софија во 1962 година, со внимание ги прегледувал фондовите на Бугарската академија на науките и уметностите, во кои се чува оригиналното наследство на Цепенков. Напоредно ги консултирал и дотогаш објавените бугарски изданија на неговите дела.

Како упатен и опитен истражувач, но и како агилен директор на Институт за фолклор, тој со ентузијазам ја прифатил иницијативата на Пенушлиски, пројавувана некаде во втората половина на шеесетите. Препознавајќи го нејзиниот **јавен интерес** и **општото добро** што ќе го произведе нејзината реализација, бил готов и самиот да се вклучи во работата (како одговорен уредник на целината и како приредувач на бездруго најспецифичната од сите десет книги, последната). Меѓутоа, за постапката да може да започне, Ристовски најпрвин морал да се соочи со нужноста самата матична институција – релативно кревок, кадровски сè уште недоволно екипиран Институт за фолклор – да ја подготви за најголемиот зафат со кој нејзиниот тим дотогаш се соочил. Дека подготовките успеале целосно докажува и ноторниот факт: тричлената редакција на проектот (Пенушлиски, Ристовски, Саздов) и нејзините три соработници/соработнички, кои се вклучувале во подготовките на одделни томови (Петровски, Попова, Спировска), својата повеќегодишна работа ја завршиле, со голем успех, во раната есен 1972, кога и последните книги биле напечатени.

Чинам дека **Цепенковиот декалог** треба да се смета за прво интегрално издание на едно авторско дело кај нас. Хипотезата би требало и дополнително да се провери, ама врз основа на моиве досегашни истражувања, проверки, имам доста сигурно чувство дека – по *Избраните дела во седум книги* на Блаже Конески, објавени во 1967 година и по седумтомните избрани дела на Димитар Митрев, објавени во 1970 година – интегралното **десеттомно издание** на Цепенков е прв македонски издавачки потфат од толкав голем обем. Ама и потфат со тол-

кав одглас – денес би рекле: **outcome**! – чиј бенефит, во протег на изминативе четири децении, во ништо не се намалува, туку постојано се засилува. И добива на квалитетот.

Со објавувањето на Цепенковите десет тома, како да се смени свеста за статусот на македонското културно наследство, не само литературно, туку наследството во целина. Благодарение и на тој голем исчекор, македонското народно творештво, искажувано и обликувано низ сите творечки модалитети и форми (книжевни, музички, танцови, градителски, ликовни...), денес сите го разбираме, го доживуваме и го толкуваме како поттик/потврда на долгиот континуитет на нашата автентична култура и како автентичен/неспорен исказ на нашиот идентитет. Заслуга за тоа несомнено им припаѓа и на реализаторите на овој проект.

Во разговорот што го водевме на 7 февруари 2011, и самиот академик Ристовски истражувањата на фолклорот ги проценува не само како исклучително референтни, туку како базични, примарни, иницијални, тие од кои треба да се тргне при секое истражување на македонската култура и историја. Познавањето, ама и разбирањето на фолклорната традиција се услови за разбирање и толкување на историските процеси и на македонскиот културен развој во целина. Во предговорот на една од своите фолклористички книги, двотомното издание со наслов *„Македонскиот фолклор и националната свест“*, самиот Ристовски констатира дека „фолклорот беше еден од базичните сегменти на народниот живот на Македонецот во ропските векови, тој беше навистина неговата и песна и воздишка, негов верен придружник од крштенката до погребот, но истовремено и неговата вера и упорство, негова надеж и закана“ (Ристовски, 1987/I: 5).

Проектот ***МАРКО К. ЦЕПЕНКОВ – МАКЕДОНСКО НАРОДНО ТВОРЕШТВО ВО ДЕСЕТ КНИГИ*** ова го докажува на најдобар можен начин. Дури денес, четириесет години по неговото завршување, како да стануваме свесни оти тој ни ја поттикнува вербата во вредностите за кои се исплашивме дека времето ги има изедено. Мислам на оние универзални вредности и општи добра, околу кои сè уште се ангажираат последните јавни интелектуалци на нашето време.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Македонска енциклопедија, 2009, гл. и одг. редактор Блаже Ристовски, МАНУ, Скопје.

Ристовски, Блаже, 1987, *Македонскиот фолклор и националната свест,* I–II, Студентски збор, Скопје.

Ристовски, Блаже, 2011, *Македонскиот преродбенски XX век* – I том / втора книга, Три, Скопје,

Цепенков, Марко К., 1972, *Македонско народно творештво во десет тома,* Книга десетта. *Материјали – Литературни творби;* ред. д-р Блаже Ристовски, Македонска книга, Скопје.

Jelena LUŽINA

BLAŽE RISTOVSKI – THE GUARDIAN OF CEPENKOV'S AURA

(Summary)

Some four decades ago (1972), the then renowned Macedonian publishing house which no longer exists (Makedonska kniga), successfully accomplished one of the biggest endeavors recorded in our country: the publishing of the complete works of Marko K. Cepenkov, compiled in ten masterfully prepared volumes. The redacting body of this capital edition, which has invaluable influence in the Macedonian culture is composed of: Kiril Penušliski, editor in chief; Blaže Ristovski, editor in charge; Tome Sazdov, member.

When we today go through these ten immaculately edited books, not only do we inevitably ask ourselves why have we (in the mean time) diminished/reduced/decreased the astounding redacting standards, but we also share the honest respect for the resourcefulness, the effort and the patience of the editors that had put Cepenkov's work at the disposition of the generations.

However, this text is directed towards the contribution of only one of the three "guardians of Cepenkov's heritage", Blaže Ristovski; even more: it is directed only towards one of the ten books, the last in the decalogue, which was prepared/redacted by Ristovski himself.

Titled with the seemingly "most unattractive" syntagma ***Materials – Literary Works***, this book (numbered with the ordinal 10) mainly systemizes and comments the so-called *built*: the historically ethnographic and philological materials,

but it also offers the valuable Cepenkov's authorship texts – eight songs, one play and his famous autobiography.

Ristovski affirms, and also complements, the exquisiteness of this "materials" with sheets of minutiose comments, backed by hard/confirmed facts. Without them – not only without the facts, but also without the comments! – it would be virtually impossible for the readers of today, with the exception of the folklorists, to appropriately comprehend grandpa Marko Cepenkov!

Key words/terms: Marko K. Cepenkov, folkloristics, cultural heritage, self-referentiality, aura.

Танас ВРАЖИНОВСКИ

ЗНАЧАЕН ФОЛКЛОРИСТИЧКО-ЕТНОЛОШКИ ПРОУЧУВАЧ

Академик Блаже Ристовски е еден од ретките научни работници во Македонија кој своето научно творештво го градел во повеќе научни дисциплини: историја, наука за литературата, лингвистика, фолклористика, етнологија и др. Во таа смисла, неговото творештво има мултидисциплинарен карактер. Во личноста на Б. Ристовски нераскинливо се споени и медиавелистот, и историчарот на религиите, и фолклористот, и литературниот историчар. Неговото научно творештво е во функција на расветлување на историските процеси низ кои се пробивала македонската национална мисла[1] во кои неговите фолклористички и етнолошки истражувања заземаат важно место.

Тој се потврди како еден од најзначајните македонски научни истражувачи, од половината на XX век, кој, како еден од најплодните автори кај нас, со несмалена посветеност, работоспособност продолжува и понатаму да придонесува за развојот на македонската наука во целина. Нему му е својствена огромна енергија, дисциплинираност, систематичност и посветеност во научните истражувања и се покажа како научник со видливи организаторски способности. Гане Тодоровски пишува дека Ристовски е ретко плоден автор и врвен авторитет во нашата национална култура, а неговите дела се резултат на еден континуиран и системен труд[2].

---

[1] Миодраг Друговац, *Историја на македонската книжевност XX век,* Мисла, Скопје 1990, 678.

[2] Гане Тодоровски, *Решки и шарки, По sидовите на времето – Литературни записи,* Матица македонска, Скопје 2001, 236.

Овој автор е еден од оние македонски научни творци што најголемиот дел од својот творечки опус му го посвети на својот народ, проучувајќи ја неговата судбина од најразлични аспекти на општествениот живот во минатото и во сегашноста. Неговите мисли, размислувања и ставови во нашата научна јавност не секогаш се најдобро разбрани, па затоа од некои се критикувани, па и неприфатливи, но тој секогаш е подготвен да ги брани своите ставови, влегувајќи и во полемики, длабоко анализирајќи ја суштината на проблемот, не заборавајќи го и своето достоинство. Своите размислувања и проучувања ги проширува и ги потврдува со нови факти, осовременувајќи ги своите погледи и определби.

Интересот кон истражувањето на македонскиот фолклор во прв ред го има насочено кон проучувањето на македонската народна песна и зафаќа повеќе нејзини области. Првите негови трудови се покажаа уште од 1968 година, кога ги објавува главно во списанието *Македонски фолклор*. Во 1987 година го подготви двотомното издание *Македонскиот фолклор и националната свест. Истражувања и записи*[3], во кое се објавени дотогашните негови трудови, кои ги групира во неколку тематски поврзани групи. Самиот наслов на ова дело укажува во кој правец се движи научниот интерес во проучувањето на македонскиот фолклор и етнографијата. Читателот веднаш ја добива неговата основна преокупација – преку фолклорот и етнографијата да ги открива содржините и мотивите што сведочат за развојот на македонската национална свест. Всушност, оваа тематика е една од основните негови преокупации. Во тој поглед, тој е еден од оние научници кои на оваа проблематика исцело се има предадено, поставувајќи ги основите, правците и задачите во проучувањето на појавата и развојот на националната свест на нашиот народ.

Во ова двотомно издание се објавени значајни студии што датираат од неговите почетоци во проучувањето на македонскиот фолклор. Тие се соодветно систематизирани по тематскиот принцип, а не хронолошки, односно по временскиот редослед кога тие се објавени. Првиот том го носи заедничкиот наслов *Студии за македонската народна песна.* Тука се опфатени следниве поглавја: 1. *Кон проучувањето на старите слоеви,* 2. *Проучувања на борбените народни песни,* и 3. *Посебноста во заедничкото поет-*

[3] Блаже Ристовски, *Македонскиот фолклор и националната свест, Истражувања и записи, I, II,* Студентски збор, Скопје 1987.

ско потекло. Вториот том го носи насловот *Студии, материјали и реагирања*, со следниве поглавја: 1. *Фолклорот и фолклористиката во Македонија* 2. *Национални дејци – Етнографија – фолклористика,* и 6. *Народното поетско творештво во Гора,* и 3. *Прикази и реагирања.*

Посебен интерес кај Блаже Ристовски предизвикува проучувањето на историскиот поетски фолклор што се однесува за македонската револуционерна песна. Тоа се подразбира, бидејќи во овој тип фолклор, покрај преданијата, најизразито се појавува развојот и афирмацијата на македонската национална свест.

Во проучувањето на старите слоеви авторот се задржува на обредните песни од типот на додолските и лазарските народни песни. Во додолските песни доаѓаат до израз едни од најстарите и најраспространетите обичаи што се придружени со песни што имаат цел да се предизвика дожд во сушните периоди. За нивното зачувување и развивање има придонесено и религијата, којашто се обидувала старите паганси верувања и обичаи да ги придобие и да им даде свое толкување. Статијата на Блаже Ристовски *Македонските додолски и други обичаи и песни за дожд*[4] има првичен карактер. Основната нејзина цел е да се откријат непознати факти и материјали и да се укаже на некои моменти од досегашните проучувања, имајќи ја предвид постојната литература и теренските материјали, на кои им се дава приоритет. Врз основа на досегашните проучувања на обичаите и песните за врнежи тој предлага опстојна класификација: 1. додолски обичаи и песни; 2. обичаи и песни за покрсти (скрсти); 3. детски обичаи и песни за дожд, и 4. обичаи и песни за одвраќање или разбивање на поплави или градоносен облак. Авторот ги анализира обредните песни и верувања во врска со атмосферските врнежи, во согласност со предложената систематизација, која дозволува длабоко навлегување во суштината на природата и појавата на овие обичаи и песни.

Обредните песни сврзани со обичајот додоле кај Македонците за предизвикување врнежи во својата основа не се разликуваат од оние кај другите балкански народи. Оваа појава е сосема разбирлива, иако сите поодделно си имаат и определени специфики кај одделните етнички региони што се диктирани од кон-

[4] Блаже Ристовски, *Македонските додолски и други обичаи и песни за дожд,* цит. дело, I, 11–50.

кретната етнокултурна средина, како во однос на изведбата на обичајот, така и во однос на јазично-верификаторските карактеристики на песните, во композицијата, мотивиката, мелодиката и начинот на интерпретација. Овој труд го сметаме како еден од најкомплетните досега кај нас, има споредбен карактер и детално ги опишува спецификите на овој тип обредни песни.

Од истите мотиви авторот го објавува и трудот посветен на проучувањето на македонските лазарски народни песни, каде што се поставени и тези што во минатото не биле поставувани во нашата наука и кои треба да се сфатат како важен прилог кон идното комплексно проучување на лазарските обичаи и песни и тоа од фолклористички и од етнолошки аспект. Кај нас нема ниту една студија што комплексно би ја третирала оваа интересна и важна проблематика. Во анализата на овој обичај и песните се доаѓа до констатација дека постојат три основни пласта: претхристијански, христијански и битов. Лазарските обредни песни претрпувале значајни промени низ историјата, во зависност од разните социјални, културно-историски, конфесионални и други услови[5].

Двете статии ги карактеризира детално изнесување на податоците сврзани со изведбата на обичајот и песните што го придружуваат. При анализата на обредните песни се застапени материјали од сите делови на Македонија. Проучувањето на обредните обичаи и песни може да дадат, меѓу другото, и важни укажувања за културно-историскиот развиток на народот и на националната култура.

Бл. Ристовски посебно место во своите истражувања им посвети и на машките еротски народни песни што се изведуваат во времето на палењето на коледарскиот, односно василичарскиот огин во некои места во Македонија. Еротскиот фолклор зафаќа добар дел од нашиот фолклор, но неговото проучување сè уште е табу тема. Тој е одраз на животот на човекот и на неговата духовна култура и претставува интерес за проучување, но и презентирање за научна анализа. Овој обичај е широко распространет во Македонија, но еротски песни се пеат само во некои региони во Република Македонија: Кавадарци, Неготино, Велешко, Крушевско, Порече, Демирхисарско, Прилепско. Еротските песни кај нас се познати под терминот коледарски *мрсни* или *гнаси песни.* Нивната содржина е доста едноставна, а смислата би требало да се бара

[5] Истиот: *Кон проучувањето на македонските лазарски народни песни*, цит. дело, I, 51–64.

во некогашниот магиски карактер и во поттикнување кон еротски расположенија за зголемување на плодноста[6]. Да спомнеме дека на оваа проблематика подоцна се има осврнето и Кирил Пенушлиски[7].

Кон старите слоеви во македонската народна песна Ристовски ги вклучува и своите проучувања на легендарниот лик на Марко Крале во македонската обредна народна песна. Предмет на проучување, во прв ред, се некои битово-семејни трудови и комични песни за овој наш јунак. Авторот ги разгледува календарните и општествените обичаи и песни што се застапени во разни делови на нашата земја. Во таа смисла, тој поаѓа од појавата на ликот на Марко Крале во божикните песни. Ваквите песни се појавуваат во ограничен број и само во некои делови на Македонија (во Дебарско и во Порече, како и во Пиринскиот дел на Македонија). Оттука и нивната ретка појава. Сепак, тој е убеден дека во постојните записи може да се најдат и повеќе коледарски песни за Марко Крале. Водичарските песни за него се едни од најмногубројните и едни од најубавите македонски обредни народни песни. Тие се среќаваат низ целата територија на Македонија (Струшко, Дебарско, Крушевско и Кумановско). И велигденските песни се пеат речиси по целата територија на етничка Македонија: од Серес, Дебарско, Кичевско, Пореч, преку Гостивар, Охридско, Тиквешијата, до Беровско, Демирхисарско и др.

Ликот на Марко Крале, освен во наведените обредни народни песни мошне често се среќава и во семејните обредни песни. Тие најмногу се застапени во свадбените песни и во сите обреди во свадбениот обичај. Најмногу тоа се лирски, кратки песни, наполно осамостоени и вклопени во свадбениот ритуал. Во лирските песни за Марко Крале постојат и други видови песни, на пример: службарски, самовилски, жаловни, потоа трудови песни (летоечки, аргатски, овчарски, а особено жетварски). Покрај овие видови песни авторот се задржува и на хумористично-сатиричните и пародично-гротескните. Во овие песни народниот пејач му се потсмева и беспоштедно го исмева славниот јунак.

---

[6] Истиот: *Машките еротски народни песни околу коледниот оган во некои места во Македонија,* цит. дело, I, 65–78.

[7] Кирил Пенушлиски, *Кон проучувањето на македонските еротски приказни,* „Македонски фолклор", VII, 114, 1974, 67–85. Истиот: *Македонски еротски приказни,* Мисла, Скопје 1981.

Значајното присуство на ликот на Марко Крале во обредниот фолклор зборува не само за посебниот однос на творците на овие песни кон него, туку, што е многу важно, за нивната старост. Марко во нив е обичен човек, со сите човечки особини, а не јунак над јунаците[8].

На ликот на Марко Крале Бл. Ристовски се навраќа уште еднаш, и тоа од историска перспектива, но не ја одбегнува и традицијата. Тој повеќе место му посветува на историскиот лик на Марко, истакнувајќи ја притоа митологизацијата на неговиот лик како резултат на апсорбирањето на многу карактеристики од разните претстави за митски и легендарни ликови, главно од балканска провиниенција. Од друга страна, пак, преку дејноста на јунакот доаѓаат до израз историските околности во кои живеел народот, бранејќи го од претставниците на османлискиот завојувач[9].

Во македонскиот фолклор се забележува значително влијание на турскиот фолклор. Оттука и појавата на турски елементи во македонската народна традиција. Македонското народно творештво не остана имуно на влијанието од турската духовна култура. Највпечатливо тоа доаѓа до израз во градската чаршија и до денеска најсилно тоа се чувствува во градското усно творештво. Присуството на турски елементи во македонското поетско творештво авторот го гледа во некои рефрени во македонските градски песни, кои можат да бидат од еден збор, од еден стих или од цела строфа. Лексичкиот фонд е многу измешан со турцизми што и дава посебен белег на целата песна. Тие го одразуваат времето, воспоставуваат однос со временската и социолошко-културолошката димензија. Турцизмите посебно се навлезени во фолклорот на Македонците муслимани и тоа во прв ред во конфесионалните сфери. Турските елементи во нашиот фолклор не се ниту малку значајни. Тие се важен сврзувачки елемент меѓу нашите современи култури[10].

---

[8] Блаже Ристовски, *Марко Крале во македонската обредна народна песна,* цит. дело, I, 79–125.

[9] Истиот: *Кон проучувањето на кралот Марко во историјата и во традицијата,* Кралот Марко во историјата и во традицијата, Прилози од научниот собир одржан по повод 600-годишнината од смртта на кралот Марко. Прилеп, 23–25 јуни 1995 година, Прилеп 1997, 7–22.

[10] Истиот: *Турски елементи во македонската народна поезија,* цит. дело, I, 126–140.

Во своите истражувања на македонскиот поетско историски фолклор Блаже Ристовски посебно внимание му посветува и на проучувањето на борбените народни песни, а посебно на песните од времето на Илинденското востание. Првата негова статија со илинденска проблематика се однесува на одразот на духот на Илинден во македонската народна песна. Авторот се задржува на раѓањето и развојот на македонските народни револуционерни песни, вршејќи соодветна тематска класификација потчинета на историските настани на почвата на Македонија во нејзините етнички граници: 1. Народни песни што го одразуваат периодот од Разловечкото востание до образувањето на Македонската револуционерна организација (1876–1893); 2. Народни песни од илинденскиот период – од образувањето на Организацијата, па до распаѓањето на Отоманската Империја, односно до Првата балканска војна (1893–1912); 3. Народни песни по поделбата на Македонија помеѓу завојувачите, па до Втората светска војна (1912–1941); 4. Народни песни од Народноослободителната борба на македонскиот народ, вклучувајќи ги тука и песните од времето на Граѓанската војна во Грција (1946–1949). Оваа класификација има универзален карактер и може да се подели на соодветни подгрупи. Таа е прифатена од нашата фолклористика и претставува патоказ во проучувањето на македонската револуционерна песна во целина.

Бл. Ристовски накратко ги анализира и песните посветени на видни личности од времето на Илинден, какви што се песните за Јонче Крушјанчето, за војводите Митре Влавот од Костурско, Леонид од Гевгелиско, Методи Патчев и Христо Узунов од Охрид, Веле Марков од Крушево, Александар Турунце од Леринско, Гоце Делчев и други војводи. Голем дел од овие песни се позајмени од комитските и од ајдутските народни песни, но најголемиот дел се нови песни за даден настан. Авторот нагласува дека особено од 1902 година наваму речиси нема ниту еден позначаен настан од револуционерниот живот на Македонија и нема поистакнат војвода на организационите чети што не бил предмет на народната песна[11]. Во подоцнежните негови трудови тој и поединечно се задржува на најголемиот дел од наведените борци од илинденскиот период.

На класификацијата на борбените народни песни Ристовски се навраќа и во трудот *Кон класификацијата на македон-*

[11] Истиот: *Одразот на духот на Илинден во македонската народна песна,* цит. дело, I, 171–199.

ските борбени народни песни. Тој предлага класификација, која е слична на погорната, но со извесни модификации. На пример, тој ја внесува групата на песните посветени: 1. за подвизите на разните феудални јунаци, и 2. за ајдутите во Македонија. Што се однесува на класификацијата на револуционерните народни песни, речиси е идентична како погорната. Двеве класификации се актуелни и до денешен ден[12].

Од голема важност во проучувањето на револуционерната народна песна претставува обемниот труд посветен на македонската револуционерна народна песна од Пулевски до Рацина. Тоа е период што претставува преломна епоха во националниот и општествено-политичкиот развиток на Македонија, кога се појавиле и првите најавтентични форми на македонската национално-ослободителна борба, проследена од народната песна како незаменлив придружник на сите револуционерни настани. Авторот ги проследува првите песни настанати во тој период и собирачите што ги забележиле, на пример: Ѓорѓија М. Пулевски, Стефан Верковиќ, Петар Драганов, Марко Цепенков, Наум Тахов, Кузман Шапкарев.

Карактеристично, според Бл. Ристовски, е што во зарегистрираната и објавената народна поезија до времето на Пулевски наполно отсуствува македонското национално обележје. Првите записи на револуционерни народни песни што го носат македонското национално обележје се среќаваат во стихозбирката *Македонска песнарка* (1879).

Од времето на Илинден, па сè до 1912 година се пееле голем број револуционерни песни. Васил Икономов во 1910 година ја објавил збирката *Народна песнопојка*, во која се објавени повеќе илинденски револуционерни песни. Во 1924 година Панчо Михајлов го објавил обемниот зборник *Бугарски народни песни од Македонија*, во кој се објавени поголем број илинденски револуционерни песни. Вакви песни објавуваат и Јосиф Чешмеџиев, Добри Христов, Георги Цапев и други. Меѓутоа, сè до 1943 година нема објавено ниту еден зборник што поцелосно би го претставил овој најнов слој од македонското народно творештво[13].

[12] Истиот: *Кон класификацијата на македонските борбени народни песни,* цит. дело, I, 141–148.

[13] Истиот: *Македонската револуционерна народна песна од Пулевски до Рацина,* цит. дело, I, 154–170.

Во богатото македонско народно творештво, во текот на последниве стотина години се создаде посебен пласт во општиот фонд на нашиот поетски фолклор. Значајно место тука им припаѓа на илинденските народни песни, кои не се само обична хроника на настаните од овој период: „Таа – вели авторот – е уметнички одраз на свеста и чувството на масата како организирана целина, национално јасно изразена и идејно определено насочена. [...] го фиксира и го зачува духот на ослободителното движење, обезбедувајќи му го континуитетот и низ следниве фази од борбите за национално ослободување на народот. Функцијата на овие песни беше осмислена со поттикнувачкиот тон и јасновидноста на претстојните перспективи, многу често величавоста на подвигот или величината на ликот, а секако и со естетската димензија на текстот и мелодијата“[14].

Главниот лик на илинденските песни е Гоце Делчев. Фолклорните песни за водачот на Илинденското востание претставуваат посебен циклус на македонското поетско народно творештво. Тој беше општоомилен деец по целата македонска земја, така и денеска песните за него се пееле на целата етничка територија на Македонија. Една од најпознатите песни од овој циклус е баладата *Црна се чума зададе,* позната во сите делови на нашата татковина, настаната врз меѓународни мотивски елементи[15]. Македонското народно поетско творештво е прекрасен пример за креативните способности на народниот творец. Тој создава самостојни креации, посебни верзии на одделни песни, кои носат сопствени белези[16].

Освен за народните песни за Гоце Делчев[17], Блаже Ристовски посебно место им посветува и на песните за познатите македонски револуционери од времето на Илинден: Јордан Пипер-

[14] Истиот: *Македонската илинденска револуционерна народна песна,* цит. дело, I, 200–209.

[15] Истиот: *Историскиот развиток на баладата „Црна се чума зададе“,* цит. дело, I, 221–244.

[16] Истиот: *Креативниот чин на пејачот на епските народни песни,* цит. дело, I, 210–220.

[17] Истиот: *Кон македонските револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули,* цит. дело, I, 256–273.

ката[18], Питу Гули[19], Никола Карев, Веле Марков[20], Јане Сандански[21], Даме Груев[22].

Најважниот придонес на Б. Ристовски во проучувањето и објавувањето на илинденските народни песни претставува зборникот *Македонски револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули*[23], со значајниот предговор. Тој содржи 273 македонски револуционерни народни песни (со мелограми). Зборникот има и богат научен и прецизен научен апарат: 1. Податоци и забалешки за песните, 2. Скратеници, 3. Регистар на запишувачите, 4. Регистар на пејачите, 5. Регистар на имињата на песните по местото на раѓањето на пејачите, 6. Регистар на имињата во песните, 7. Регистар на географско-топографските имиња во песните, 8. Предметен регистар, 9. Речник на туѓите и понепознатите зборови во песните, 10. Тонски низи, 11. Основни метроритмички структури на мелодиите, 12. Формална структура на текстот и мелодијата во мелографата, 13. Мелографи на мелодиите. Музичкиот дел на Зборникот е во авторство на Ѓорѓи М. Ѓорѓиев.

При систематизацијата на песните се дава објаснување на принципот за нивното групирање, сврзани со тројцата истакнати личности од периодот на Илинденското востание. Димче Најчевски вели дека овој принцип се засновува главно врз историските димензии на овие личности и нагласува дека внатрешната класификација на народните песни според личностите не е непозната во фолклористичките изданија, но таа има и недостатоци. Објаве-

[18] Истиот: *Песните за Јордан Пиперката и создавањето народен идеал за борец за слобода,* цит. дело, I, 274–291.

[19] Истиот: *Питу Гули во македонската револуционерна народна песна,* цит. дело, I, 292–309.

[20] Истиот: *Никола Карев и Веле Марков во народната песна,* цит. дело, I, 310–327.

[21] Истиот: *Јане Сандански во македонската народна песна,* цит. дело, I, 328–342.

[22] Истиот: *Даме Груев во усното народно творештво,* цит. дело, I, 343–348.

[23] *Македонски револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули,* Избор, редакција и забелешки д-р Блаже Ристовски. Музиколошка обработка Ѓорѓи М. Ѓорѓиев, Соработник Татјана Жежељ-Каличанин, Институт за фолклор – Скопје, Македонско народно творештво, Народни песни, книга I, Скопје 1974, 7–363.

ните песни и од тематска гледна точка не се однесуваат само за личностите што се спомнуваат, туку и за значајните историски настани. Со таква внатрешна класификација, вели Најчески, тешко може да се следи хронологијата на ослободителното движење. Тој смета дека поприфатливо е класификацијата да ги одрази основните етапи на ослободителната борба: предилинденскиот период, периодот на Востанието и востаничките настани во времето по Востанието. Имињата на личностите во народните песни не секогаш ја претставуваат основната доминанта во поетската содржина. Сижетите и основните мотиви на песните често во песните се побитни и претставуваат идејно-тематски ориентири[24]. И класификацијата што ја предлага Д. Најчески не му е туѓа на Бл. Ристовски. Во некои негови трудови тој токму поаѓал од настаните поврзани со Илинденското востание и воопшто со историскиот поетски фолклор.

Овој Зборник претставува досега најцелосно издание кај нас во поглед на квалитетот на изборот и квантитетот на народни револуционерни песни од периодот на Илинденското востание. Песните првпат ѝ се презентираат на научната и поширокатa јавност. Тие се собрани во нашата современост што сведочи за големата актуелност и популарност на илинденскиот поетски фолклор во Македонија во изминатиот 20-ти век. Многу битен момент е територијалната застапеност на песните. Во него има песни од сите делови на етничка Македонија, со што добива посебна вредност. Важна компонента на Зборникот е и објавувањето на повеќе варијанти на една и иста песна.

Улогата и значењето на македонските револуционерни песни добро ги согледал и Кочо Рацин. Тој во 1943 година во Лопушник, во „Штампарницата" „Гоце Делчев" ја објавил првата збирка *Македонски народно-ослободителни песни.* Во оваа збирка се застапени и македонски илинденски народни песни што на најавтентичен начин се поврзува борбата на илинденците со партизаните во единствена народноослободителна борба. Во текот на 1944 година беа објавени уште неколку збирки со народноослободителни песни. Објавените песни во овој период претставуваат континуитет од претходната револуционерна народна песна, бидејќи, како што

[24] Димче Најчески, *Македонски револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули,* ... во: „Македонски фолклор", IX, 18, Скопје 1976, 129–130.

нагласува Б. Ристовски, и борбата беше само квалитетно видоизменето продолжение на борбата започната уште во XIX век.

„Македонските народноослободителни песни“ на К. Рацин Блаже Ристовски ги објави во посебно издание *Македонски народноослободителни песни* во 1974 година, со обемен предговор[25]. Ова издание е подготвено со големо познавање на проблематиката, но истовремено со чувство на одговорност на авторот во претставувањето на фактите сврзани со последните настани околу К. Рацин пред неговото трагично загинување. Него посебно го интересира историјатот на појавата на двете истоимени збирки народни песни. Во вториот дел на книгата Ристовски ги анализира песните од двете збирки на Кочо Рацин. Познато е дека народната песна имала голема традиција во семејството на Рацин. И татко му и мајка му биле песнари. Така што уште од многу мала возраст Кочо почнал да запишува народни песни, па се претпоставува дека првите негови записи потекнуваат некаде од есента на 1925 година.

Основната структура на песните во збирките на К. Рацин, наполно соодветствува на нивниот карактер. Народните песни ги носат карактеристиките на македонската револуционерна традиција од XIX век, а посебно од илинденскиот период. Во сите овие постари народни песни, особено во првата збирка, е извршена незначителна, но доста важна адаптација и артикулација во согласност со новите околности и конкретните народни задачи и цели. Рацин го сфаќал значењето на народната поетска традиција и нејзината улога во мобилизацијата на масите во борбата против окупаторот[26].

Бл. Ристовски констатира дека местото и улогата на македонската револуционерна песна во нашето националноослободително движење допрва ќе го привлекува вниманието на истражувачите и уште долго ќе го чува активното дејство при воспитувањето на младите генерации[27]. Оваа негова порака, за жал, само делумно е прифатена од нашата наука. Многу мал е бројот на научните работници што ја истражуваат оваа проблематика и тоа

[25] Д-р Блаже Ристовски, *Македонски народноослободителни песни,* Институт за фолклор, Библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 3, Скопје 1974, 9–88.

[26] На истото место, 16.

[27] Истиот: *Македонската револуционерна народна песна од Пулевски до Рацина,* цит. дело, I, 170.

главно во претходниот век. Сведоци сме дека во последниве дваесетина, ако не и повеќе години, немаме објавено некои посериозни трудови или зборници со македонски револуционерни песни, а тие што се објавени потекнуваат од 70-тите години од минатиот век. Како потврда на овие зборови може да го посочиме симпозиумот посветен на 100-годишнината на Илинденското востание од 2003 година, во организација на Македонската академија на науките и уметностите на кој учествуваше само еден фолклорист[28].

Лазо Каровски во освртот кон оваа книга нагласува дека таа претставува достојно презентирање на последното дело на Кочо Рацин и прво во слободната македонска културно-литературна историја[29].

Ристовски ги следи најважните периоди од историјата на Македонија, одразени во револуционерните песни. Такви се и трудовите посветени на Народноослободителната борба од времето на Втората светска војна. Него го интересираат песните што имаат изразито национален и патриотски карактер. Такви се неговите прилози *Како е настанатa песнатa „А бре Македонче“*[30] и *Песнатa „Денес над Македонија се раѓа“ – израз на самоопределувањето и апотеоза на слободата*[31]. Тој го следи историјатот на настанувањето на овие песни во НОБ, кои подоцна стануваат и едни од најпопуларните. Притоа се повикува на спомените на некои учесници во НОБ, поткрепени со искажувања на авторите на овие две песни. Авторот ги проследува и промените што се вршеле сè до конечното оформување. Првата песна, на пр., е настаната во септември 1941 година, додека втората првпат јавно е изведена при пречекот на Новата 1942 година. Во овој циклус се вбројува и песната *Рајна Скопјанкатa* (363–380), посветена на седумнаесет-

[28] Танас Вражиновски, *Илинден – чесноста на Македонија.* Тематиката на илинденскиот фолклор, 100 години Илинден 1903–2003, Прилози од Научниот собир одржан на 6–8 мај 2003, Том II, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 2005, 367–376.

[29] Лазо Каровски, *Македонски народноослободителни песни,* Библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 3, Институт за фолклор, Скопје 1974. во: „Македонски фолклор“, VII, бр. 14, Скопје 1974, 273.

[30] Блаже Ристовски, *Како е настанатa песнатa „А бре Македонче?“,* цит. дело, I, 349–362.

[31] Истиот: *Песнатa „Денес над Македонија се раѓа“ – израз на самоопределувањето и апотеоза на слободата,* цит. дело, I, 355–363.

годишната партизанка Рајна, жена-борец во Одредот „Д. Влахов". Авторот го проследува историјатот на трите песни за Рајна Скопјанката (во неколку верзии) и заклучува дека овие песни можат да послужат за интересни и сериозни проучувања на историјата на раѓањето и патиштата на развитокот на една епска народна песна и еволуцијата на историската вистина во неа[32].

Циклусот на песните за НОБ Ристовски го завршува со статијата посветена на националноослободителната компонента во песните од НОБ во Македонија. Овие песни, во споредба со песните на другите народи на поранешна Југославија, имаат карактеристики што ги прават поавтентични, бидејќи во нив на прв план доаѓа националната компонента и создавањето на македонска држава. Песни со таква содржина се пеат низ целата територија на етничка Македонија и дејствуваат интегративно на сите простори каде што живеат Македонци. По завршувањето на Втората светска војна македонската народноослободителна песна продолжува да живее и добива нови содржини и форми во Егејскиот дел на Македонија во времето на Граѓанската војна во Грција. Македонската песна од НОБ го одразува континуитетот на илинденските револуционерни традиции, сообразени со новите историски реалности[33].

Бл. Ристовски во своите истражувања го проширува својот круг на проучувањата и во правец на историјата на македонската фолклористика и на современата состојба на народната песна во Македонија. Во истражувањето *Кон фолклорот и фолклористиката во Македонија* ја проследува собирачката дејност на значајните собирачи од XIX век, па сè до времето на настанувањето на овој труд. Исто така е претставена и издавачката дејност од областа на македонскиот фолклор, како и објавуваните трудови за нашиот фолклор[34].

Блиски на овие проучувања се и прилозите кои се однесуваат на современата состојба на народната песна кај нас низ три

[32] Истиот: *Рајна Скопјанката во народната песна од НОБ,* цит. дело, I, 363–380.

[33] Истиот; *Националноослободителната компонента во песните од НОБ во Македонија,* цит. дело, I, 381–383.

[34] Истиот: *Кон фолклорот и фолклористиката во Македонија,* цит. дело, II, 7–7–14.

генерации[35] и современата состојба и проблемите на етнографијата и фолклористиката во Македонија[36]. Во нив, меѓу другото, се опишува собирачката и научната дејност на Институтот за фолклор и значењето на списанието *Македонски фолклор,* како орган на Институтот. Во 1975 година тој забележува: „Не само што ние сè уште немаме етнографи и фолклористи теоретичари, туку немаме ни позадлабочени студии во однос на проучувањето на етногенезата на Македонците и историјата на нивната народна култура. Но основите се веќе затемелени и младата македонска наука рамноправно зачекорува со науката на другите јужни Словени.[37] Тој вели дека денешната македонска фолклористика и етнологија имаат направено несомнено големи чекори и стојат рамо до рамо со фолклористите и етнолозите од балканските земји и пошироко.

Посебен интерес за македонската фолклористика предизвика обемниот труд посветен на македонското народно поетско творештво во Гора[38]. Овој труд го вбројуваме во позначајните трудови на Б. Ристовски. Гане Тодоровски забележува: „Тоа не е само изворно истражување (од прва рака, на терен), туку и критички став кон досегашната литература по ова прашање, [...], придонесува во расветлувањето на етничката мистерија на ова (недефинирано и до нашиве дни по национална припадност) население, кое бездруго си било и си останува македонско“[39].

По предговорот посветен на проучувањето на народната поезија на Гораните се приложени 133 народни песни од селата во Гора (од делот што се наоѓа во границите на Косово) и од две села од Тетовско: Урвич и Јеловјане населени главно со Горани, кои со својот говор и фолклор не се разликуваат од населението во Гора. Овој труд има пионерски карактер, првпат покомплексно е претставен фолклорот на Македонците муслимани од Гора. Материјалот потекнува од Архивот на Институтот за фолклор, каде што се

[35] Истиот: *Современата состојба на народната песна во Македонија низ три генерации,* цит. дело, I, 393–399.

[36] Истиот: *Современата состојба и проблемите на етнографијата и фолклористиката во Македонија,* цит. дело, II, 15–23.

[37] На истото место,

[38] Истиот: *Кон проучувањето на народната поезија на Гораните,* цит. дело, II, 213–324,

[39] Гане Тодоровски, *Звучниот здив на татковината,* Култура, Скопје 1992, 139.

чуваат околу 1 000 горански народни песни. Голема заслуга во собирањето на овие песни има и соработникот од Гора Феим Хоџа (Мазламоски) што беше ангажиран од Институтот за фолклор во рамките на програмата за собирање на фолклорот во Македонија. Притоа Ристовски критички се осврнува и на литературата посветена на Гораните, главно од српски автори, кои нив ги сметаат за Срби со муслиманска вера.

Најобемниот и најзначаен дел од фондот на горанските народни песни се љубовните, но важно место заземаат и песните поврзани со печалбарството. Се нагласува дека во горанската народна песна речиси не постојат револуционерни или патриотски песни: „Општо земено, вели Бл. Ристовски, горанската народна песна е строго реалистична, без развиена епска фантазија, а јунаците и настаните се земани главно директно од секојдневниот живот на Гораните. Според тоа, оваа поезија е речиси наполно локална или пак сосема локализирана. [...]. Големата затвореност на Гора создала услови за сопствени поетски структури и свои изразни можности, конзервирајќи стари мотиви и форми“[40].

Авторот по прегледната анализа на народната песна на Гораните констатира дека таа е мошне богата, со доста разновидна сижетика, со впечатлива мотивика, со предизвикувачки метроритмички карактеристики и со изградени идејно-уметнички структури[41].

Во своите проучувања Блаже Ристовски значајно место им посветил и на националните дејци – етнографи и фолклористи, како што се Ѓ. Пулевски – самоук sидар, печалбар, комита и револуционер, војвода и поет, учебникар и фолклорист, лексикограф и граматичар, историчар и идеолог на македонскиот национален развиток[42]. А пак Марко Цепенков по запишаниот фолклорно-етнографски материјал, филолошки, етнокултурен и социолошко-историски материјал сè уште е ненадминат во нашата средина, додека по обемот и карактерот на своето прозно дело тој ги надвишува сите литературни појави на македонски јазик сè до Ослободувањето[43].

---

[40] Блаже Ристовски, *Кон проучувањето на народната поезија на Гораните,* цит. дело, II, 235.

[41] На истото место, 229.

[42] Истиот, *Меѓникоѓ Ѓорѓија Пулевски,* цит. дело, II, 43–59.

[43] Истиот, *Класикоѓ на нашиоѓ XIX век Марко Цепенков,* цит. дело, II, 60–72.

Посебно е претставен рускиот славист Петар Драганов, најдоследниот македонолог и основоположник на македонистиката во Русија, проучувач, афирматор и заштитник на самобитноста на македонскиот народ, афирматор на посебната индивидуалност на македонската култура во словенскиот свет[44]. Но за Ристовски Крсте Мисирков претставува цела една епоха од народниот развиток. Тој е најкомплетниот македонски славист, историчар, филолог, етнограф и фолклорист и еден од проучувачите на ликот на Марко Крале[45]. А во прилогот за Димитрија Чуповски авторот го проследува родословието, спомените, народните кажувања и песните за родот на овој значаен наш деец[46]. Филип Николовски е еден од најактивните членови на Македонското научно-литературно другарство во Петербург, кој се истакнал и како собирач и издавач на македонско народно творештво на почетокот на минатиот век, па два свои записа на народни песни има напечатено во Мисирковиот *Вардар* (1905)[47]. Но народниот учител Васил Икономов е бездруго еден од значајните собирачи и издавачи на македонското народно творештво, печатар и публицист и истакнат културно-национален деец[48].

Ристовски се задржува и на некои современи собирачи на нашиот фолклор, како што се Васил Хаџиманов – интерпретатор и собирач, проучувач и презентатор на македонската народна песна, пасиониран вљубеник во фолклорот[49], и Милан Ристески, ревносен собирач на македонското народно творештво во Македонија, со изразени амбиции и за неговото проучување и презентирање. Неговата собирачка дејност е поврзана главно со родното Мариово[50].

---

[44] Истиот, *Доследниот македонолог Петар Драганов,* цит. дело, II, 73–99.

[45] Истиот, *Далновидниот Крсте Мисирков,* цит. дело, II, 100–133.

[46] Истиот, *Родословие, спомени, народни кажувања и песни за родот на Димитрија Чуповски,* цит. дело, II, 134–167.

[47] Истиот, *Филип Николовски во развитокот на македонската национална мисла и неговите записи на народни песни во Мисирковиот „Вардар" (1905),* цит. дело, II, 168–183.

[48] Истиот, *Лазарополскиот учител, етнограф, фолклорист и национален деец Васил Икономов (1848–1934),* цит. дело, II, 184–200.

[49] Истиот, *Етномузиколог Васил Хаџиманов (1905–1969),* цит. дело, II, 201–206.

[50] Истиот, *Милан Ристески (1923–1983),* цит. дело, II, 207–211.

Фолклористичко-етнолошкото дело на Блаже Ристовски е обемно и се движи во два правца. Прво, своето внимание го насочува кон прочувањето на народната македонска песна. Неговите статии имаат пионерски карактер, бидејќи тој е еден од оние научници што отвори теми што до тогаш не биле предмет за проучување од младата македонска фолклористичка и етнолошка наука. Во таа смисла, ги постави задачите и укажа на насоките по кои треба да се движи развојот на македонската наука за фолклорот. Второ, Ристовски е еден од првите научни работници што го увиде нивното значење во развојот на македонскиот национален идентитет. Своите тези ги поткрепува со посебно изразената во песните борба за национално ослободување и за создавање македонска држава. Зашто патриотското чувство особено доаѓа до израз во револуционерната народна поезија. Поткрепа на своите размислувања во тој правец наоѓа во дејноста на познатите македонски дејци и собирачи на фолклорни и етнографски материјали од изминатите два века. Широки се темите што го привлекле вниманието на овој наш истакнат научник: „Блаже Ристовски – пишува Гане Тодоровски – ни нуди, значи, на показ широк опфат на теми и проблеми на фолклористиката, она што може да се збере на релацијата од фолклорна до национална култура. Според тоа, во двотомникот негов не се презентираат само извесни индивидуални, лични љубопитства кон материја или дисциплина која претставува нераскопачена нива, туку овие трудови (ситни и пообемни) предочуваат колку и како фолклорот имал и има влијание и удел во историската судба на македонскиот народ, неговата литература и култура“[51].

Во своите трудови Ристовски покажа дека располага со големо познавање на фолклористичката и етнолошката литература. Тоа е карактеристично за сите негови трудови. Посебно покажа дека суверено ја владее особено словенската литература, па на македонската јавност преку рецензии, прикази и полемички написи ѝ ги приближи фолклористичките и етнолошките достигнувања на познати научни работници од словенскиот свет. Тој е учесник на многу значајни меѓународни и национални конгреси и други научни собири во кои со своите реферати и дискусии го афирмираше македонското народно творештво, застанувајќи во

[51] Гане Тодоровски, цит. дело, 138.

одбрана пред оние што го присвојуваат, создавајќи една ненаучна и искривена слика за потеклото на нашата народна култура.

Со жалење го изразуваме нашето разочарување што Блаже Ристовски во последниве години речиси престана да го проучува нашиот фолклор, но неговите достигнувања во изминатиот период му обезбедија значајно место во историјата на македонската фолклористика. „Тој – вели Гане Тодоровски – е една *автентична личност* на нашата култура – во модерната смисла на зборот: научник истражувач [...], благодарејќи му токму на овој наш трудбеник во науката, врашки или фанатички упорит, системен и инвентивен, ние денеска располагаме со богати знаења за својата поблиска и подалечна историја“[52].

*

Блаже Ристовски, меѓутоа со својата дејност придонесе и за развојот на некои институции од областа на фолклористиката, кои под негово раководство достигнаа значајни резултати, потврдувајќи ги своите организаторски способности и визии. Тоа во прв ред дојде до израз во времето кога тој беше директор на Институтот за фолклор. Слободно може да се каже дека токму во тој период овој Институт ги постигна најзначајните успеси во својата историја. Овој факт се потврдува со следниве важни негови зафати. Прво, кадровската структура на Институтот беше една од најголемите негови грижи. Во тој период беа примени на работа млади асистенти, кои подоцна станаа столбот на Институтот и на македонската фолклористика. Благодарение на таквата поставеност Институтот постепено стануваше препознатлив не само во Македонија, туку и во тогашна Југославија и надвор од неа. Второ, го основа првото наше специјализирано списание *Македонски фолклор* и стана негов главен и одговорен уредник. Во рамките на списанието се објавуваше и Библиотека на списанието *Македонски фолклор*. Трето, тој е основоположник на Меѓународниот симпозиум за балканскиот фолклор во Охрид, кој е актуелен до денешен ден. Овие две институции од меѓународен карактер ги отвориja вратите на македонската фолклористика и етнологија во светот во време кога нашата наука и држава водеше тешка битка за афирмација на надворешен план. Тие станаа препознатливи маке-

[52] На истото место, 142.

донски белези на Институтот за фолклор и на фолклористичката и етнолошката наука на Балканот и пошироко. Трето, благодарение на неговите залагања беше организирана широка мрежа на соработници од внатрешноста на нашата земја, која ги опфати речиси сите краишта на Република Македонија, како и од другите делови, за собирање фолклорни и етнографски материјали. Како резултат на оваа важна и обемна акција беше собран и дешифриран огромен теренски материјал, па Архивот на Институтот стана еден од најбогатите архиви од овој вид во поранешна Југославија и најпосле, Ристовски ја создаде концепцијата и ги започна почетните чекори на издавачката дејност на Институтот за фолклор што со истите едиции продолжува до денеска. Во Институтот за фолклор тој покажа голема иницијативност, креативност и ентузијазам и придонесе оваа научна установа да прерасне во значаен научноистражувачки центар на Балканот.

Научното творештво на Б. Ристовски е од исклучително значење во расветлувањето на посебноста на македонската нација, на македонскиот јазик и македонскиот фолклор, на македонската историја и култура. Поради сите овие негови заслуги за нашата наука, и се придружуваме на мислата на акад. Георги Старделов, кој напиша: „Ете токму затоа акад. Блаже Ристовски ја заслужува нашата почит“[53].

[53] Георги Старделов, *Angelus Novus или подготовка за лет,* Култура, Скопје 2004.

БИБЛИОГРАФИЈА
НА АКАДЕМИК БЛАЖЕ РИСТОВСКИ
(1950–2011)

Составувањето на библиографијата создадена до осумдесетиот роденден на акад. Блаже Ристовски (објавени книги, научни и стручни прилози во зборници, списанија и во дневниот и периодичниот печат) значи и отворање поглед кон македонскиот историски, јазичен, литературен, етнографско-фолклористички и културно-национален развиток – како тема на неговите истражувања и како одраз на неговиот живот, мисла и дејствување низ премрежјата на две историски епохи во кои и самиот дал свој придонес – Македонија во Југословенската Федерација и Република Македонија како самостојна држава.

Мене пак, како негова ќерка, ми причинуваше задоволство и чест да ја извршам оваа ни малку лесна задача – со љубов, со почит и со обврска.

I. Одделни публикации:

1. *Крсте П. Мисирков (1874–1926). Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла,* Култура, Скопје, 1966, 862 стр.
2. *„Вардар". Научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков,* Институт за македонски јазик „К. П. Мисирков", Посебни изданија, кн. 4, Скопје, 1966, 118 стр.
3. *Крсте Мисирков*, Радио Скопје, Скопје, 1968, 32 стр.
4. *„Лозарите" во развитокот на македонската национална мисла* Радио Скопје, Скопје, 1968, 32 стр.
5. *Македонскиот народ и македонската национална свест,* Радио Скопје, Скопје, 1968, 63 стр.
6. *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска" и „Македонска песнарка",* Институт за фолклор, Скопје, 1973, 79 стр.
7. *Наце Д. Димов (1876–1916),* МАНУ, Скопје, 1973, 97 стр.

8. *Македонски народноослободителни песни,* Институт за фолклор, Скопје, 1974, 90 стр.
9. *Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно друштво во Петроград. Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла*, т. 1 и 2, Култура, Скопје, 1978, 362 и 484 стр.
10. *Македонскиот стих 1900–1944. Истражувања и материјали*, т. 1 и 2, Мисла, Скопје, 1980, 522 и 505 стр.
11. *Појави и профили од македонската литературна историја*, т. 1 и 2, Студентски збор, Скопје, 1982, 350 и 434 стр.
12. *Македонскиот народ и македонската нација. Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла*, т. 1 и 2, Мисла, Скопје, 1983, 637 и 676 стр.
13. *Кочо Рацин. Историско-литературни истражувања,* Македонска книга, Скопје, 1983, 500 стр.
14. *Васил Икономов (1848–1934). Прилог кон проучувањето на македонскиот културно-национален развиток,* Институт за национална историја, Скопје, 1985, 152 стр.
15. *Крсте Мисирков (1874 –1926)*, Мисирков, Битола, 1986, 262 стр.
16. *Македонскиот фолклор и националната свест. Истражувања и записи. Прилози за развитокот на македонската културно-национална мисла*, т. 1 и 2, Студентски збор, Скопје, 1987, 448 и 530 стр.
17. *Портрети и процеси од македонската литературна и национална историја. Прилози за македонскиот културно-национален развиток*, т. 1, 2 и 3, Култура, Скопје, 1989, 1989 и 1990, 646, 566 и 576 стр.
18. *Беседа за делото на Вапцаров.* Свечен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Никола Вапцаров, Скопје, 17. X 1989, Свечени собири св. 32, Скопје, 1990, 23 стр.
19. *Македонски летопис. Раскопки на литературни и национални теми*, т. I и II, Македонска книга, Скопје, 1993, 346 и 340 стр.
20. *Македонија и македонската нација – Macédoine et la nation macédonienne*, НИП „Нова Македонија“ – „Детска радост“, Скопје, 1995, 414 стр.
21. *Димитрија Чуповски и македонската национална свест,* Ѓурѓа, Скопје, 1996, 259 стр.
22. *Ѓорѓија М. Пулевски меѓник во нашата културно-национална историја.* Свечен собир по повод стогодишнината од смртта на Ѓорѓија М. Пулевски, одржан на 4. VI 1995, Свечени собири св. 34, МАНУ, Скопје, 1996, 27 стр.

23. *Националната мисла на Мисирков*. Свечен собир по повод 70-годишнината од смртта на Крсте Мисирков, одржан на 7. XI 1996, МАНУ, Скопје, 1997, 39 стр.
24. *Раните ракописи на Крсте П. Мисирков на македонски јазик,* МАНУ, Скопје, 1998, 185 стр.
25. *Димитар В. Македонски во македонската историја и култура.* По повод 150-годишнината од раѓањето и 100-годишнината од смртта (1848–1898). Свечен собир одржан на 3 декември 1998 година, 37, МАНУ, Скопје, 1999, 69 стр.
26. *Димитрий Чуповский и македонское национальное сознание,* Радуга, Москва, 1999, 240 стр.
27. *Macedonia and the Macedonian people,* Simag Holding, Vienna–Skopje, 1999, 375 pp.
28. *Историја на македонската нација,* МАНУ, Скопје, 1999, 739 стр.
29. *Димитрија Чуповски и вистината за еден мит.* Свечен собир по повод 60-годишнината од смртта на Димитрија Чуповски, МАНУ, Скопје, 2000, 39 стр.
30. *Крсте Мисирков. Нови истражувања и сознанија,* Матица македонска, Скопје, 2000, 556 стр.
31. *Сознајби за јазикот, литературата и нацијата,* МАНУ, Скопје, 2001, 653 стр.
32. *Столетија на македонската свест.* Истражувања за македонскиот културно-национален развиток, Култура, Скопје, 2001, 693 стр.
33. *Македонската кауза. Реагирања, полемики, интервјуа,* Издавачки центар ТРИ, Скопје, 2002, 703 стр.
34. *Македонскиот клуб во Белград и весникот „Балкански гласник".* Свечен собир по повод стогодишнината од издавањето на весникот „Балкански гласник" одржан на 11 јули 2002, МАНУ, Свечени собири св. 43, МАНУ, Скопје, 2002, 31 стр.
35. *Едновековните корени на МАНУ.* Свечен собир по повод стогодишнината од основањето на Македонското научно-литературно другарство во С. -Петербург, Скопје, 5. XI 2002, Свечени собири св. 45, МАНУ, Скопје, 2003, 33 стр.
36. *Македонецот Вапцаров.* Свечен собир по повод 95-годишнината од раѓањето на поетот и револуционерот Н. Ј. Вапцаров, Скопје, 22. XII 2004, Свечени собири св. 46, МАНУ, Скопје, 2005, 46 стр.
37. *Українсько-македонський розмовник – Македонсько–український розмовник* (Олексій Онищенко, Блаже Ристовські, Віталій Русанівський, Лариса Шевченко, Віра Чорний-Мешкова), НАНУ – МАНУ, Довіра, Київ, 2005, 288 стр.

38. *Атинскиот „Абецедар". Македонски буквар објавен од грчката влада и спорот за македонското малцинство во Грција,* Свечен собир по повод 80-годишнината од отпечатувањето, Скопје, 14. XI 2005, Свечени собири св. 51, МАНУ, Скопје, 2006, 23 стр.
39. *Мисирковиот „Вардар". Прво списание на современиот македонски литературен јазик.* Свечен собир по повод 100-годишнината од излегувањето, Скопје, 23. XII 2005, МАНУ, Скопје, 2006, 24 стр.
40. *Македонистот Петар Драганов 1857–1928.* По повод 150-годишнината од неговото раѓање, Матица македонска, Скопје, 2007, 184 стр.
41. *Наце Димов (1876–1916) и програмата за македонската нација и држава.* Свечен собир по повод 130-годишнината од раѓањето и 90-годишнината од смртта, МАНУ, Скопје, 2007, 35 стр.
42. *Українсько-македонський словник* (О. Онищенко, Б. Ристовські, В. Чумак, Т. Марченко, Н. Бенедик), НАНУ, Київ, 2008, 328 стр.
43. *Животот и делото на Кочо Рацин 1908–1943,* Матица, 2009, 572 стр.
44. *Димитрија Чуповски и македонската национална свест,* Фондација „Рамковски" – Плус продукција, Скопје, 2009, 211 стр.
45. *Никола Вапцаров и Македонскиот литературен кружок,* Издавачки центар ТРИ, Скопје, 2009, 596 стр.
46. *Македонска енциклопедија*, т. 1 и 2 (коавтор и главен редактор), МАНУ, Скопје, 2009, 1671 стр.
47. *Македонскиот преродбенски XIX век. Прилози за македонската литературно-културна историја,* I том, прва книга, Издавачки центар ТРИ, Скопје, 2011, 1–399 стр. ; I том, втора книга, 400–903 стр.
48. *Крсте П. Мисирков (1874–1926). Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла,* Избрани дела во 10 тома, 1, Матица, Скопје, 2011, 782 стр.
49. *Историја на македонската нација*, Избрани дела во 10 тома, 2, Матица, Скопје, 2011, 831 стр.
50. *Каталог книжково-інформаційної виставки из фондів Національної бібліотеки України имени В. І. Вернадського. Каталог на книжно-информативната изложба од Националната библиотека на Украина „В. И. Вернадски"*, Київ – Киев, 2011, 25 стр.

II. Истражувачки избори и редакции[1]:

1. Марко К. Цепенков: *Материјали. Литературни творби,* т. 10. Редактирал Д-р Блаже Ристовски, Институт за фолклор, Скопје, 1972, 458 стр.
2. *Македонски револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули.* Избор, редакција и забелешки Д-р Блаже Ристовски. Музиколошка обработка Ѓорѓи М. Ѓорѓиев. Соработник Татјана Жежељ-Каличанин, Институт за фолклор, Скопје, 1874, 362 стр.
3. К. П. Мисирков: *За македонците работи. Вардар.* Редакција, предговор и забелешки Д-р Блаже Ристовски, Македонска книга, Скопје, 1974, 277 стр.
4. Ѓорѓија М. Пулевски: *Одбрани страници.* Избор, редакција, предговор и забелешки Д-р Блаже Ристовски, Македонска книга, Скопје, 1974, 288 стр.
5. Волче Наумчески: *Стихови (1939–1941).* Редакција, предговор и забелешки Д-р Блаже Ристовски. Студентски збор, Скопје, 1979, 87 стр.
6. *Македонски песни за Народноослободителната борба.* Д-р Лазо Каровски (избор, редакција, забелешки), Ѓорѓи М. Ѓорѓиев (етномузиколошка редакција и обработка). Соработници: Д-р Блаже Ристовски, Тања Жежељ-Каличанин, Блаже Петровски, Институт за фолклор, Скопје, 1980, 442 стр.
7. Тодор Чопов: *Собрани творби.* Приредил Д-р Блаже Ристовски. Превод Борис Благоески и д-р Блаже Ристовски, Мисла, Скопје, 1982, 509 стр.
8. *Рациновите Македонски народноослободителни песни.* Приредил д-р Блаже Ристовски, Матица македонска, Скопје, 1993, 62 стр.
9. Крсте П. Мисирков: *За македонските работи. Избор.* Избор, редакција, предговор, забелешки и превод Д-р Блаже Ристовски, Мисла – Македонска книга, Скопје, 1985, 229 стр.
10. Никола Вапцаров: *Песни за Татковината. Собрани стихови.* Подготовка и превод Д-р Блаже Ристовски, Мисла, Скопје, 1986, 430 стр.
11. Васил Икономов: *Старонародни песни и обичаи од Западна Македонија.* Редакција д-р Кирил Пенушлиски, д-р Блаже Рис-

[1] Редакциите на зборници од научни собири и на други публикации не се вклучени во овој библиографски преглед.

товски, д-р Блаже Петровски, Институт за фолклор, Скопје, 1988, 438 стр.

12. Крсте П. Мисирков: *Одбрани страници.* Приредил Блаже Ристовски, Мисла, Скопје, 1991, 734 стр.
13. Цеко Стефанов Попиванов: *Земјата. Драма во три чина.* Предговор, редакција и превод на ремарките д-р Блаже Ристовски, Студентски збор, Скопје, 1996, 137 стр.
14. Зафир Белев: *Мемоарски записи за Охридскиот заговор (Расказ на македонски јазик.* Подготвиле: Блаже Ристовски и Никола Целакоски, Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј Охрид, Охрид, 2001, 165 стр.
15. Ѓорѓија М. Пулевски: *Славјанско-маќедонска општа историја* (Подготовка: Блаже Ристовски [и] Билјана Ристовска-Јосифовска), МАНУ, Скопје, 2003, XL + 1077 стр.
16. Крсте П Мисирков: *За македонците работи.* Фототипно издание по повод 100-годишнината од излегувањето на книгата. Приредил Блаже Ристовски, МАНУ, Скопје, 2003 / Krste P. Misirkov: *On macedonian matters. On the occasion of the hunderth anniversary of the publication of the book.* Arranget by Blaze Ristovski. Translated by Alan McConnel. English translation editor Graham W. Reid (MASA, 2003, LXXXI + 317 стр.
17. Риста Огњановиќ-Лоноски: *Галичник и Мијаците.* Приредиле: Оливера Јашар-Настева и Тодор Димитровски. Редакција и предговор Блаже Ристовски, МАНУ – Фондација „Трифун Костовски", Скопје, 2004, 349 стр.
18. *Македонска Александрида.* Извадок од „Славјанско-маќедонската општа историја" од Ѓорѓија М. Пулевски. Подготовка и транслитерација Блаже Ристовски и Билјана Ристовска-Јосифовска, Институт за национална историја, Скопје, 2005, 241 стр.
19. Крсте П. Мисирков: *Собрани дела,* I. *Текстови на македонски јазик (1900–1905).* Подготовка Блаже Ристовски. Соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје, 2005, 484 стр.
20. Крсте П. Мисирков: *Собрани дела,* II. *Печатени истражувања и статии (1898–1909).* Подготовка Блаже Ристовски. Соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје, 2007, 444 стр.
21. Крсте П. Мисирков: *Собрани дела,* III. *Национално-политичка публицистика (1910–1926).* Подготовка Блаже Ристовски. Соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје, 2008, I–VI, 407 стр.

22. Петар Драганов: *Македонија и Македонците,* I. *Македонскословенски зборник*. Подготовка, редакција и коментари Блаже Ристовски. Соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје, 2009, 454 стр
23. *Samowily i paserze. Bajki z Socijalistyznej Republiki Macedonii*. Tekst oryginalu pochodzi ze zbiorów Instytuti Folkloru Socjalistycznej Republiki Macedonii w Skopju. Wyboru dokonali: Aleksandra Popvasileva i Tanas Vražinowski. Redakcja: dr. Blaže Ristovski. Przeklad: Tanas Vražinowski i Krzysztof Wrocławski. Konsultacja i komenrarze: Krzysztof Wrocławski. Opracowanie graficzne: Cyprian Kościelniak, Ludowa Spółdzielnia Wydownicza, Warzawa, 1981, 200 str.

III. Учебници по историја за основно и средно образование:

1. Блаже Ристовски, Симо Младеновски, Стојан Киселиновски, *Историја: за втора година реформирано гимназиско образование*, Просветно дело, Скопје, 2002, 185 стр.
2. Акад. Блаже Ристовски, проф. д-р Симо Младеновски, проф. д-р Стојан Киселиновски: *Историја за трета година на реформираното гимназиско образование,* Просветно дело, Скопје, 2003, 181 стр.
3. Блаже Ристовски, Шукри Рахими, Симо Младеновски, Стојан Киселиновски, Тодор Чепреганов: *Историја за VII одделение*, Алби, Скопје, 2005, 136 стр.
4. Блаже Ристовски, Шукри Рахими, Симо Младеновски, Стојан Киселиновски, Тодор Чепреганов: *Историја за VIII одделение*, Алби, Скопје, 2005, 158 стр.
5. Acad. Blazhe Ristovski, Prof. Dr. Simo Mladenovski, Prof. Dr. Stojan Kiselinovski: *Historia për vitin III të gjimnazit të reformuar,* Prosvetno delo SHA, Shkup, 2005, 181 стр.
6. Acad. Blazhe Ristovski, Shukri Rahimi, Prof. Dr. Simo Mladenovski, Prof. Dr. Stojan Kiselinovski, Prof. Dr. Todor Cepreganov: *Historia për klasën VII,* Shkup, 2005, 137 стр.
7. Acad. Blazhe Ristovski, Shukri Rahimi, Prof. Dr. Simo Mladenovski, Prof. Dr. Stojan Kiselinovski, Prof. Dr. Todor Cepreganov: *Historia për klasën VIII,* Shkup, 2005, 158 стр.
8. Акад. Блаже Ристовски, проф. д-р Симо Младеновски, проф. д-р Шукри Рахими, проф. д-р Тодор Чепреганов, проф. д-р Митко Б. Панов: *Историја за I година гимназиско образование,* Алби, Скопје, 2006, 174 стр.
9. Акад. Блаже Ристовски, проф. д-р Симо Младеновски, проф. д-р Шукри Рахими, проф. д-р Тодор Чепреганов, проф. д-р Митко Б. Панов: *Историја за втора година гимназиско образование,* Алби, Скопје, 2006, 186 стр.

10. Акад. Блаже Ристовски, проф. д-р Симо Младеновски, проф. д-р Шукри Рахими, проф. д-р Тодор Чепреганов, проф. д-р Митко Б. Панов: *Историја за трета година гимназиско образование,* Албi, Скопје, 2006, 192 стр.
11. Acad. Blaže Ristovski…, *Tarih: sinif sekiz,* Albi, Üsküp, 2006, 158 стр.

IV. Прилози во зборници, списанија и во периодичниот и дневниот печат:

1950

1. *До другарот Блаже Ристовски, Кавадарци,* „Македонски јазик", Билтен на Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје, I, 7, Скопје, Септември 1950, 159.

1951

2. *Зборови од Тиквешко,* „Македонски јазик", II, 5, 1951, 117–120 и II, 6, 1951, 141–142.

1952

3. *Зборови од Тиквешко,* „Македонски јазик", III, 1–2, 1952, 46–48.
4. *За и од јазикот што го разбираат животните (*со материјал од Тиквешко*),* „Македонски јазик", III, 5, 1952, 113–116.

1954

5. *Неколку велешки записи,* „Македонски јазик", V, 2, 1954, 107–108.
6. *Околу правописот на броевите,* „Литературен збор", I, 1, Скопје, 1954, 46–48.
7. *Една ненужно позајмена конструкција,* „Литературен збор", I, 2, 1954, 118–119.

1957[2]

8. *Цветко Хаџи-Ѓорѓов – автор на вечен календар издаден со помошта на Нешо Маркович и собирач на данок со фалсификуван царски ферман,* „Млада литература", VII, 10, Скопје, 1957, 108–112.

[2] Во библиографскиов преглед не се вклучени и литературните творби (поезија и проза) објавувани во периодот од 1951–1961 година во периодичните изданија („Студентски весник", „Пионер", „Развигор", „Народно здравје", „Нова Македонија", „Млад борец", „Разгледи", „Современост", „Млада литература" и др.), како ни текстовите употребени во филмски стории и емитувани во електронските медиуми.

9. *Акцентирањето на некои лични именки во нашиот литературен јазик*, „Литературен збор“, IV, 4, 1957, 226–229.
10. *Свртница – свртничар* (Пауки за јазикот), „Нова Македонија“, XIII, 4143, Скопје, 9. XII 1957, 4.

1958

11. *Славка Динкова – прва учителка во Македонија, основателка на првото македонско училиште во Солун*, „Просветно дело“, XIV, 1–2, Скопје, 1958, 62–69.
12. *Учителот Ѓорѓи Костадинов-Динката*, „Просветно дело“, XIV, 9–10, 1958, 430–444.
13. *Поетските обиди на Ѓорѓи К. Динката*, „Современост“, VIII, 10, Скопје, 1958, 867–873.
14. *Едно мислење за Димитар Миладинов и едно мислење за него од неговите современици*, „Современост“, VIII, 5, 1958, 526–528.
15. *Киријак Држилович – печатар и преродбеник во половината на XIX век*, „Разгледи“, V, 1 (101), Скопје, 12. I 1958, 8 и 11.
16. *Славка Динкова, прва Македонка новинар и прва жена во Македонија што го крева гласот за еманципација на својот пол*, „Разгледи“, V, 10 (110), Скопје, 1. VI 1958, 9.
17. *И уште за некои работи*, „Разгледи“, V, 11 (111), 15. VI 1958, 4.
18. *По повод еден репертоар на преродбенската литература*, „Хоризонт“, III, 6, Скопје, 16. III 1958, 3.
19. *Димитар Василев Македонски (1847–1898)*, „Разгледи“, I/III, 1, 1958, 69–83.
20. *Венијамин Мачуковски – автор на првата македонска граматика* (по повод 80-годишнината од смртта), „Разгледи“, V, 7 (107), 7. IV 1958, 1–2 и 10.
21. *Ливница – леарница* (Пауки за јазикот), „Нова Македонија“, XIV, 7. II 1958, 4.
22. *Некои погрешни употреби на предлогот по* (Пауки за јазикот), „Нова Македонија“, XIV, 4449, 22. XI 1958, 4.
23. *Нестанува – недостанува?* (Пауки за јазикот), „Нова Македонија“, XIV, 4467, 12. XII 1958, 4.
24. *Останатото – другото?* (Пауки за јазикот), „Нова Македонија“, XIV, 4479, 26. XII 1958, 4.

1959

25. *Македонски речник од XVI век*, „Разгледи“, I/ III, 6, 1959, 719–725.

26. *Библиографски преглед на поважните научни прилози, расправи, прикази и статии од проф. д-р Харалампие Поленаковиќ излезени до крајот на 1958 год.*, „Разгледи“, I/III, 7, 1959, 863–868.
27. *Абецедар – буквар за Македончињата во Егејска Македонија*, „Разгледи“, I/III, 9, 1959, 1090–1094.
28. *Македонскиот јазик во земјата и во странство*, „Македонија“, VII, 70, 1959.
29. *Македонски речник од XVI век*, „Македонија“, VII, 69, Скопје, 1959.
30. *Ѓорѓи Аџи-Гогов-Калин – идеолог на преродбенскотo движење во Воденско*, „Современост“, IX, 7, 1959, 620–631.
31. *Еден неостварен потфат на македонските студенти во Русија во почетокот на овој век (Художествен зборник „Македонија“ со прилози и од М. Горки и Л. Толстој)*, „Современост“, IX, 9–10, 1959, 915–918.
32. *Македонскиот јазик на факултетите во земјата и во странство*, „Нова Македонија“, XV, 4509, 1. II 1959, 9.
33. *За некои форми на обраќање* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XV, 2, Скопје, 15. I 1959, 8.
34. *За употребата на членот* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XV, 3, 5. II 1959, 8.
35. *Врзува – сврзува и некои случаи од избројаната множина* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XV, 4, 12. II 1959, 9.
36. *За подобра изразност и прецизност во изразувањето* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XV, 5, 26. II 1959, 9.
37. *Членувањето на изрази и наставката* ***-аш*** (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XV, 6, 12. III 1959, 12.
38. *Некои туѓи споеви за образување наши реченици* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XV, 7, 26. III 1959, 14.
39. *Превземе – преземе и правописот на некои прилози* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 8, 9. IV 1959, 12.
40. *Пак за предлогот на* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 9, 23. IV 1959, 9.
41. *Предомисли (се) – премисли (се), (Разговори за јазикот)*, „Млад борец“, XVI, 10, 7. V 1959, 9.
42. *Околу правописот на кратките заменски форми* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 11, 21. V 1959, 12.
43. *За преведувањето на некои изрази од другите јазици* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 12, 4. VI 1959, 9.
44. *Пропуст или недоволно сериозен однос спрема преводот за деца*, „Нова Македонија“, XV, 4611, 1. VI 1959, 4.

45. *Две решенија на првата Прилепска општина,* „Нова Македонија“, XV, 4652, 20. VII 1959, 7.
46. *Гоѓо Калин од Воденско,* „Млад борец“, XV, 3, 5. II 1959, 8.
47. *Македонски речник од XVI век – ѓолем документ за нашата преродба,* „Трудбеник“, XIV, 5, Скопје, 1959, 6.
48. *Венијамин Христов Мачуковски: Првата македонска ѓрамати́ка,* „Трудбеник“, XIV, 32, 1. VIII 1959, 9.
49. *Низ јазикот на нашите млади поети* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 20, 24. IX 1959, 7.
50. *Низ страниците на прозните текстови* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 22, 22. X 1959, 7.
51. *Како се предава мекоста во руските имиња* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 23, 5. XI 1959, 7.
52. *Со помош на...* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 24, 19. XI 1959, 9.
53. *По пат на...* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 25, 3. XII 1959, 7.
54. *Предавање на значењето на инфинитивот во нашиот јазик* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 26, 17. XII 1959, 7.
55. *„Долу со неѓо! Надвор со неѓо!“* (Поуки за јазикот), „Нова Македонија“, XVI, 4786, 25. XII 1959, 5.

1960

56. *Поѓлед врз метаморфозите на македонскиот јазик низ микрофоноѓ на Радио Софија,* „Разгледи“, II/III, 5, 1960, 406–491.
57. *Македонија во Малата советска енциклопедија (со краток осврт и на Големата советска енциклопедија)*, „Разгледи“, II/III, 2, 1960, 622–629.
58. *Унијатството во Македонија (I). Белешки за католицизмот и унијатството во Македонија до половината на XIX век*, „Разгледи“, II/III, 9, 1960, 908–936.
59. *Унијатството во Македонија (II). Кукушката унија од 1859 ѓодина – прв успешен обид на Словените во Турција да ѝ се наложат на Цариѓрадската патријаршија*, „Разгледи“, II/III, 10, 1960, 1005–1029.
60. *Унијатството во Македонија (III), Македонисти́чко-сепарати́стичкото движење од 1873/74 ѓодина и натамошниот развиток на унијатството до денеска*, „Разгледи“, III/III, 1, 1960, 72–90.
61. *Унијатството во Македонија (IV)*, „Разгледи“, III/III, 2, 1960, 158–189.
62. *Д-р Александар Белиќ (1876–1960)*, „Разгледи“, II/III, 10, 1960, 1055–1058.

63. *Архимандрит Аџи-Павел Божигропски (живот и книжевно-општествена дејност)*, „Трудови“, I, 1, Скопје, 1960, 53–62.
64. *Кој ја составил книгата „Враческия молатви“?*, „Трудови“, I, 1, 1960, 115–120.
65. *Метаморфозите на македонскиот јазик низ микрофонот на Радио Софија,* „Нова Македонија“, XVI, 4788, 10. I 1960, 8.
66. *Хокејаш – хокеист?* (Поуки за јазикот), „Нова Македонија“, XVI, 4802, 15. I 1960, 4.
67. *Редоследот на името и презимето во македонскиот јазик* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 2, 14. I 1960, 7.
68. *Дали се пишува **ј** пред **е** во туѓите имиња?* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 3, 28. I 1960, 7.
69. *Околу прецизноста на изразот* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 4, 11. II 1960, 7.
70. *Прилика?* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 5, 25. II 1960, 7.
71. *Се спрема?* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 6, 1960, 7.
72. *Усмери, смер?* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 7, 1960, 7.
73. *Младич?* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 8, 7. IV 1960, 7.
74. *Еден значаен јубилеј: Сто години на „Сердарот“ од Григор Прличев*, „Млад борец“, XVI, 8, 7. IV 1960, 8.
75. *Една честа правописна грешка* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVI, 9, 21. IV 1960, 7.
76. *Антонио Маќадо (1875–1939)*, „Млад борец“, XVII, 9, 29. IV 1960, 8.
77. *Нешто за наставнките **-чки, -шки*** (Поуки за јазикот), „Нова Македонија“, XVI, 4893, 29. IV 1960, 4.
78. *Догледање или довидување?* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVII, 10. 5. V 1960, 7.
79. *Добра ноќ!* (Разговор за јазикот), „Млад борец“, XVIII, 11, 12. V 1960, 7.
80. Од нашето минато: *Архимандрит аџи Павел Божигропски – истакнат деец на нашата преродба,* „Млад борец“, XVII, 13, 26. V 1960, 7.
81. *Повелете, молам!* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVII, 13, 26. V 1960, 7.
82. *Едно прашање во врска со нашиот член,* „Млад борец“, XVII, 14. 2. VI 1960, 7.
83. *Пријатно!* (Разговори за језикот), „Млад борец“, XVII, 29, 15. IX 1960, 5.
84. *Стрелачка или стрелечка организација?* (Поуки за јазикот), „Нова Македонија?“, XVI, 5011, 16. IX 1960, 4.
85. *Прилив – одлив* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVII, 30, 22. IX 1960, 6.

86. *Разни – различни.*(Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVII, 31, 29. IX 1960, 6.
87. *Една честа граматичка грешка* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVII. 32, 6. X 1960, 8.
88. *Дијалектизмот и литературниот јазик* (Разговори за јазикот), „Млад борец“, XVII, 34, 20. X 1960, 6.

1961

89. *Опсежна студија на истакнатиот советски славист Бернштејн за македонскиот јазик и за Мисирков,* „Нова Македонија“, XVII, 5190, 2. IV 1961, 6.

1962

90. *По повод новиот „Slovenski pravopis“ (и што станува со македонскиот),* „Разгледи“, V/III, 2, 1962, 172–178.
91. *Прв македонски драмски текст на сцената во Љубљана,* „Нова Македонија“, XVIII, 5754, 25. X 1962, 5.
92. *Репертоар со изразито домашни автори,* „Нова Македонија“, XVIII, 5761, 1. XI 1962, 4.

1963

93. *Novosti v makedonski leksikografiji*, „Jezik in slovstvo“, VIII, 5, Ljubljana, 1963, 155–157.
94. *Makedonska drama včeraj in danes*, „Mestno gledališče ljubljansko“, XIII, 4, Ljubljana, 1962–63, 102–106.
95. *Поезијата на македонски во „Луч“*, „Културен живот“, VIII, 7–8, Скопје, 1963, 32–35.
96. *Človek, pesnik in borec* (Ob dvajseti obletnici tragične smrti makedonskega pesnika in borca Koče Racina), „Problemi“, 11, Ljubljana, 1963, 1061–1063.
97. *Некои забелешки кон книгата* К. П. Мисирков, „Литературен збор“, XI, 1, 1963, 1964, 23–26.
98. *Различен прием на „Игра“*, „Нова Македонија“, XX, 5839, 20. I 1963, 8.
99. *Етимолошки речник на словенечкиот јазик.* Своевидна афирмација и на македонскиот јазик во славистиката, „Нова Македонија“, XX, 5993, 25. VI 1963, 5.
100. *Македонската литература и литературата на Македонците пишувана на туѓи јазици,* „Нова Македонија“, XX, 5984, Скопје, 16. VI 1963, 7.

101. *Македонски глос.* По повод педесетгодишнината, „Нова Македонија“, XX, 5998, 30. VI 1963, 6.
102. *Генезата на првата Рацинова песна на македонски јазик.* Нови откритија за творечкиот пат на големиот поет и борец, „Нова Македонија“, XX, 6005, 7. VII 1963, 6.
103. *Kočo Racin – pesnik in borec,* „Delo“, V, 177, Ljubljana, 30. VI 1963, 7.
104. *Krste P. Misirkov, utemeljutelj sodobnega makedonskega knjižnega jezika in pravopisa,* „Delo“, V, 211, 4. VIII 1963, 7.
105. *Ob smrti književnika Đorđija Abadžieva*, „Delo“, V, 231, 24. VIII 1963, 5.
106. *Нови податоци за Рациновото поетско творештво: кога почнал Рацин да пишува на македонски?*, „Нова Македонија“, XX, 6154, 29–30. XI и 1. XII 1963, 8–9.
107. *Нови сознанија за Рациновото поетско творештво на српскохрватски јазик,* „Нова Македонија“, XX, 6161, 8. XII 1963, 6.
108. *Кога Рацин го проучувал делото на Мисирков?*, „Нова Македонија“, XX, 6168, 15. XII 1963, 6.
109. *Крсте П. Мисирков. Маргиналии кон еден бурен и страден живот и едно големо, но недоволно познато дело.* По повод 60-годишнината од излегувањето на книгата *За македонцките работи*, „Нова Македонија“, XX, 6173, 20. XII 1963, 4 – XX, 6178, 25. XII 1963, 6.
110. *Една непозната статија на Мисирков: Борбата за автономија*, „Нова Македонија“, XX, 6179, 26. XII 1963, 4.

1964

111. *Идеите на весниците „Балкански гласник“ и „Балканъ“ и обидот да се создава литература на македонски јазик во 1903 година*, „Разгледи“, VI/III, 7, 1964, 690–713.
112. *Протокол на Вториот солунски окружен конгрес* (одржан во Солун од 10 до 12. VIII 1905 година), „Современост“, XIV, 3, 1964, 305–319.
113. *Прилог кон македонската литературна историја. Македонскиот јазик во литературна употреба и литературата на Македонците пишувана на туѓи јазици,* „Современост“, XIV, 4, 1964, 382–411; XIV, 5, 503–530 и XIV, 6, 614–627.
114. *Po sledovih makedonske besede.* Prispevek k vprašanju, kako so nastajali makedonski knjižni jezik, makedonska književnost in makedonski narod, „Sodobnost“, XII, 9, Ljubljana, 1964, 856–870; XII, 10, 1964, 997–1011.
115. *Македонската драма вчера и денес,* зб.: 20 години Народен театар – Битола, 1944–1964, Битола, 1964, 8–11.

116. *Една забелешка кон македонската лексикологија*, „Литературен збор“, XI, 3, 1964, 30–31.
117. *Како се формираше Мисирковата мисла*, „Македонски јазик“, XV, 1–2, 1964, 3–81.
118. *150 години на македонската печатена книга*, „Нова Македонија“, XXI, 6228, 16. II 1964, 6.
119. *Значајна национална акција на Македонската колонија во Петроград* (По повод 50-годишнината на Руско-македонското благотворно друштво „Кирил и Методија“), „Нова Македонија“, XXI, 6277, 5. IV 1964, 6.
120. *Последниот обид на Мисирков да се врати во татковината*, „Нова Македонија“, XXI, 6394, 2. VIII 1964, 8 – 6395, 3. VIII 1964, 6.

1965

121. *Поглед врз националната идеологија и научно-литературната активност на Ученичкото друштво „Вардар“ во Белград во 1893–1894 година*, „Современост“, XV, 5, 1965, 242–250.
122. *По патот на македонскиот поетски збор*, „Стремеж“, XI, 3, Прилеп, 1965, 3–12.
123. *Предавањето на Мисирков во Белград*, „Културен живот“, X, 5, 1965, 36–38.
124. *Ученикувањето на К. П. Мисирков во Полтава и студирањето во Петроград и Одеса и неговата прва научна афирмација*, „Просветно дело“, XXI, 3–4, 1965, 113–131.
125. *Националната ориентација на Младата македонска книжовна дружина и на научно-литературното списание „Лоза“*, „Просветно дело“, XXI, 5–6, 1965, 217–233.
126. *Поглед врз практичниот аспект на „Теориското начрт за историскокнижевната периодизација“ аплициран врз историјата на југословенските литератури*, „Литературен збор“, XII, 5, 1965, 18–21.
127. *Советска научна публикација за македонската литература*, „Нова Македонија“, XXI, 6543, 1, 2, 3. I 1965, 7–8.
128. *Македонскиот литературен изговор*, „Нова Македонија“, XXI, 6552, 12. I 1965, 4.
129. *Пронајден е првиот број на списанието „Вардар“*. Голем прилог кон откривањето на делото на Крсте П. Мисирков, „Нова Македонија“, XXI, 6620, 21. III 1965, 7.
130. *Основно прашање: Македонската култура.* Нови страници од делото на Крсте П. Мисирков, „Нова Македонија“, XXI, 6627, 28. III 1965, 6.

131. *Македонската театрална трупа „Слобода“.* Прилог кон историјата на македонскиот театар, „Нова Македонија“, XXI, 6655, 25. IV 1965, 7.
132. *„Среша“ прва македонска оперета. Дали Војдан Чернодрински бил и автор на музиката на својата драма во стихови „Среша“.* Прилог за македонската литературна и музичка историја, „Нова Македонија“, XXI, 6673, 16. V 1965, 6 – 6674, 17. V 1965, 4.
133. *Тестаментот на Крсте Мисирков.* По повод 40-годишнината од излегувањето на неговите последни статии за македонското прашања, „Нова Македонија“, XXI, 6701, 13. VI 1963, 6 – 6708, 20. VI 1965, 6.
134. *Praznik makedonske kulture.* Ob dvajsetletnici sodobne makedonske abecede in pravopisa, „Delo“, VI, 157, 13. VI 1965, 7.
135. *Po poti makedonske pesniške besede,* „Naši razgledi“, XIV, 12, (323), 26. VI 1965, 258.
136. *Periodizacija jugoslovanskih, ne jugoslovanske književnosti,* „Naši razgledi“, 19 (330), 9. X 1965, 393.

1966

137. *Досега непознат македонски книжевник,* „Нова Македонија“, во прилогот „Култура, наука, уметност“, 31. XII 1965 и 1, 2. I 1966, 8.
138. *Селото Постол и првите сознанија на Мисирков,* „Нова Македонија“, во прилогот „Култура, наука, уметност“, XXII, 6935, 6. II 1966, 6.
139. *Два непознати прилога од Мисирковиот „Вардар“,* „Нова Македонија“, во прилогот: „Култура, наука, уметност“, XXII, 7024, 8. V 1966, 7 и 10.
140. *Едногодишно умирање,* „Нова Македонија“, XXII, 7025, 9. V 1966, 4– 7029, 13. V 1966, 4.
141. *Уште една непозната статија на Крсте Мисирков (*Патот за помирување*),* „Нова Македонија“, XXII, 7071, 24. VI 1966, 4.
142. *Прво јавно определување на карактерот на македонскиот литературен јазик,* „Нова Македонија“, XXII, 7074, 27. VI 1966, 4.
143. *Меморандум на Студентското друштво во Петербург*, „Нова Македонија“, XXII, 7074, 27. VI 1966, 4.
144. *Акцијата на големите сили за реформи по Илинденското востание*, „Нова Македонија“, XXII, 7107, 30. VII 1966, 4–7111, 3. VIII 1966, 4.
145. *Зафатите на Мисирков во фолклористиката*, „Нова Македонија“, XXII, 18. IX 1966, 9.
146. *По трагите на Мисирков*, „Вечер“, IV, 846, Скопје, 28. VI 1966, 9– IV, 851, 4. VII 1966, 8.

147. *Зборник на Советската академија на науките. Општ преглед на современата македонска проза*, „Нова Македонија“, XXII, 7178, 9. X 1966, 11.
148. *Словенците за нас*, „Нова Македонија“, XXII, 7185, 16. X 1966, 10.
149. *Поглед врз некои прашања од книгата „За македонските работи“*, „Стремеж“, XII, 2, Прилеп, 1966, 32–54.
150. *Од дејноста на Мисирков во 1903 година*, „Развиток“, III, 2, Битола, 1966, 48–74.
151. *Една вонредна Мисиркова студија во списанието „Вардар“ од 1905 година*, „Современост“, XVI, 4, 1966, 361–381.
152. *Петроградското македонско научно-литературно другарство „Свети Климент“*, „Културен живот“, XI, 4, 1966, 20–24.
153. *Народното творештво во делото на Мисирков*, „Културен живот“, XI, 5 и 6, 1966, 25–30.
154. *Некои аспекти на македонското прашање до Мисиркова*, „Стремеж“, XIII, 4, 1966, 49–59.
155. *Прилог кон проучувањето на македонските национални научно-литературни друштва и афирмацијата на македонската национална и државносна мисла*, зб.: Развиток на државноста на македонскиот народ. Материјали од Сампозиумот по повод 20-годишнината од Првото заседание на АСНОМ одржан на 23 и 24 октомври 1964 година, ИНИ, Скопје, 1966, 159–188.
156. *Крсте П. Мисирков (1874–1926).* Кон 40-годишнината од смртта, „Литературен збор“, XIII, 3, 1966, 1–10.
157. *Настапот на српската пропаганда во Македонија преку македонскиот јазик*, „Просветно дело“, XXII, 5–6, 1966, 236–251.
158. *Македонскиот „национален сепаратизам“ како идеја и како движење во врска со појавата и дејноста на К. П. Мисирков,* зб.: Крсте Мисирков – научен собир посветен на 40-годишнината од смртта, Скопје, 24–25 јуни 1966, Посебни изданија кн. 6, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 1966, 23–54.
159. *Јазикот и содржината на Рациновата поезија*, „Културен живот“, XI, 10, 1966, 5–6.

1967

160. *Еден начелен проблем на македонската литературна историја: кон која национална литература припаѓа Рациновата проза,* зб.: Четврти Рацинови средби, Титов Велес, 1967, 57–67.
161. *Кон зборникот стихови „Траги“ од Христо Попсимов*, зб.: Христо Попсимов: *Траги*, „Македонска книга“, Скопје, 1967, 5–7.

1968

162. *Прилог кон проучувањето на појавата и развитокот на македонскиот народ**, (*Прво поглавје од поголем труд), „Погледи“, V, 1–2, Скопје, 1968, 145–194.
163. *Уште еден обид на Мисирков да издаде свој весник.* Нови сознанија за делото на Крсте Мисирков, „Нова Македонија“, XXIV, 7926, 1. XI 1968, 12 – 7929, 4. XI 1968, 14.
164. *Еден начелен проблем на македонската литературна историја: кон која национална литература припаѓа Рациновата проза,* „Стремеж“, XIV, 8, Прилеп, 1968, 23–34.
165. *Драмата „Илинден“ на Мајски и македонскиот јазик*, (Одломка од рефератот „Драмските текстови на Никола Киров Мајски“ прочитан на Симпозиумот за македонската драма на Рациновите средби во Велес), „Нова Македонија“, XXIV, 7975, 22. XII 1968, 19.
166. *Решена загатката за списанието „Вардар“. Крсте П. Мисирков никогаш не се откажал од списанието ниту од својата национална идеологија* Новооткриена документација во руските архиви, „Нова Македонија“, XXIV, 7982, 29. XII 1968, 13 и XXIV, 7983, 30. XII 1968, 7.
167. *Кон збирката „Изгревите тлеат“.* (Поговор кон стихозбирката на Христо Попсимов *Изгревите тлеат*), „Култура“, Скопје, 1968, 93–96.
168. *Делото на К. П. Мисирков во македонската фолклористика,* зб. : Работата на XIII конгрес на Сојузот на фолклористите на Југославија во Дојран 1966 година, Скопје, 1968, 81–88.
169. *Теоретските поставки и практичните зафати на јазично-правописната норма на К. П. Мисирков,* зб.: Реферати од македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, Скопје, (Библиотека „Литературен збор“ 2), 1968, 47–52.
170. *Драмските текстови на Никола Киров Мајски*, зб.: Петти Рацинови средби, Титов Велес, 1968, 50–62.
171. *Кон читателите на првиот број* (Редакцијата), „Македонски фолклор“, I, 1, Скопје, 1968, 4.
172. *Au lecteur de la premièr edition*, „Македонски фолклор“, I, 1, 1968, 5.
173. *Гласник на Етнолошкиот музеј, Скопје, 1 (1960), с. 372 и 2 (1965), с. 238* (рец.), „Македонски фолклор“, I, 1, 1968, 200–201.
174. *Васил Хаџиманов. Библиографија на позначајните објавени трудови на Васил Хаџиманов*, „Македонски фолклор“, I, 1, 1968, 205–209.
175. *Одразот на духот на Илинден во македонската народна песна* (Уводен збор), „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 9–28.

176. *Песните за Јордан Пиперката и создавањето народен идеал за борец за слобода,* „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 71–83.
177. *Јордан Пиперката во претставата на Македонецот*, 226–227. А. *Современи легенди* (228–235). Б. *Македонски народни песни за Јордан Пиперката* (236–285), „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 226–285.
178. *Славяне и Русъ...* (Рец.), „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 301–302.
179. *Фолклор как искусство слова. Вып. 2.* (Рец.), „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 303.
180. *Radovi, knjiga XXXII, ANUBiH...* (Рец.), „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 309.
181. *Дискусија за авторизираната „народна“ песна,* „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 319–324.
182. *Првиот балкански фестивал на народни песни и игри во Охрид,* „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 325–327.
183. *Теоретските поставки и практичните задати на јазично-правописната норма на К. П. Мисирков*, зб.: Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, Библиотека „Литературен збор“, 2, Скопје, 1968, 47–52.
184. *Д-р Харалампие Поленаковиќ: Библиографија на позначајните фолклористички трудови на акад. проф. д-р Х. Поленаковиќ*, „Македонски фолклор“, I, 2, 1968, 313–317.

1969

185. *„Lozari“ u razvoju makedonske nacionalne misli*, зб.: Iz prošlosti makedonskog naroda, Skopje, 1969, 133–152.
186. *„Lozari“ v razvoju makedonske nacionalne misli*, зб.: Iz preteklosti makedonskega ljudstva, Skopje, 1969, 129–147.
187. *The „vinegrowers“ place in the development of Macedonian nationalist thought,* зб.: From the past of the Macedonian people, Skopje, 1969, 143–164.
188. *Пронајден весникот „Автономна Македонија“.* Весникот излегуваше како орган на Македонскиот клуб во Белград во 1905 година, „Нова Македонија“, XXV, 8915, 2. II 1969, 11.
189. *Вистината за Македонија и „Историско-политичката информација“ на БАН.* (Од предавањето одржано на Собирот на научните и културно-просветните работници од Скопје на 3 март 1969 година), „Културен живот“, XIV, 3, Скопје, 1969, 17–19.
190. *Македонскиот клуб во Белград и весникот „Автономна Македонија“ (1905).* I. Сепарат на „Современост“, коло I, 4, I–XLII, „Современост“, XIX, 4, Скопје, 1969, 501–542.

191. *Македонскиот клуб во Белград и весникот „Автономна Македонија“ (1905).* II. Сепарат на „Современост“, коло I, 5, XLIII–LXIII, „Современост“, XIX, 5, Скопје, 1969, 619–639.
192. *Научни собири посветени на фолклорот* (Информација), „Нова Македонија“, XXV, 8105, 5. V 1969, 6.
193. *Појавата на христијанството и писменоста во Македонија.* Пред Моравската мисија на солунските браќа во Македонија се пишувало на словенски јазик, „Нова Македонија“, XXV, 8124, 24. V 1969, 5.
194. *Народносниот карактер на делото на Кирила и Методија*, Билтен на Републичкиот секретаријат за информации, Скопје, 1969.
195. *Првата национална етнографска статистика на Македонците*, „Etnološki pregled“, 1966–1968, br. 8–9, Beograd, 1969, 55–74.
196. *Прилог кон проучувањето на македонско-советските литературни врски меѓу двете светски војни*, „Литературен збор“, XVI, 4–5, Скопје, 1969, 33–37.
197. *Уште два значајни документа на Македонската колонија во Петроград,* „Стремеж“, XV, 6–7, Прилеп, 1969, 520–525 и 572–578.
198. *Крсте П. Мисирков и И. А. Бодуен де Куртене* (Прилог кон македонско-полските научно-културни врски), „Литературен збор“, XVI, 6, Скопје, 1969, 8–15.
199. *Ѓорѓија М. Пулевски како поет и фолклорист*, зб.: Македонската народна и уметничка литература. Шести Рацинови средби, Титов Велес, 1969, 70–83.
200. *Вљубеник во народното, во песната...,* „Нова Македонија“, XXVI, 8229, 18. XII 1969, 10.
201. *Прв симпозиум за балканскиот фолклор (Охрид, 7 и 8 јули 1969).* Уводно излагање на претседателот на Одборот за организација на Симпозиумот д-р Блаже Ристовски, „Македонски фолклор“, II, 3–4, 1969, 4.
202. *Premier symposium du folklore balkanique (Ohrid, le 7 et le 8 juillet 1969).* Exposé de Blagé Ristovski, président du Comité d'organisation du Symposium, „Le folklore macédonien“, II, 3–4, 1969, 5.
203. Соопштенија и материјали. *Кон историјата на македонската фолклористика. Еден необјавен ракопис на П. Д. Драганов,* „Македонски фолклор“, II, 3–4, 1969, 423–428.
204. *Кон проучувањето на народната поезија на Гораните,* „Македонски фолклор“, II, 3–4, 1969, 137–157.
205. *Горански народни песни,* „Македонски фолклор“, II, 3–4, Скопје, 1969, 429–493.

206. *Петар Даниилович Драганов (1857–1928),* „Македонски фолклор“, II, 3–4, 1969, 495–528.
207. *Библиографија на поважните објавени и необјавени трудови на П. Д. Драганов од областа на македонистиката,* „Македонски фолклор“, II, 3–4, 1969, 529–531.
208. *Кон историјата на македонската фолклористика, Еден необјавен ракопис на П. Д. Драганов*, „Македонски фолклор“, II, 3–4, Скопје, 1969, 423–428.

1970

209. *Les „Lozars“ dans le dévelopement de la pensée nationale macédonienne*, зб.: Du passé de peuple macédonien, Skopje, 1970, 147–169.
210. *„Лозары“ в развитии македонской национальной мысли*, зб.: Из прошлого македонского народа, Скопье, 1970, 141–161.
211. *Мисирков за улогата на Македонија и Македонците во меѓусебните односи на соседите (Последните пораки на К. П. Мисирков за јужнословенското разбирателство).* Сепарат на „Современост“, коло II, 2–3, „Современост“, XX, 1970, 2–3, 221–240.
212. *Брадин. Непознат македонски книжевник,* „Македонија“, бр. 201, Јануари 1970.
213. *Некои прашања околу појавата на христијанството и писменоста кај Словените во Македонија*, зб.: Кирил Солунски. Симпозиум 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски, 23–25 мај 1969, Скопје-Штип, книга 2, МАНУ, Скопје, 1970, 319–337.
214. *Некои прашања околу појавата на христијанството и писменоста кај Словените во Македонија.* Пишува. Д-р Блаже Ристовски), „Нова Македонија“, XXVI, 8522, 11. X 1970, 10–12. X 1970, 4; 13. X 1970, 9; 14. X 1970, 10; 15. X 1970, 9 (4), 17. X 1970, 10 (5).
215. *Дејноста на Македонското научно-литературно друштарство во Петроград.* (Краток преглед на неговата историја по повод 75-годишнината од основањето), „Нова Македонија“, XXVI, 8536, 25. X 1970, 9; 26. X 1970, 6; 27. X 1970, 7; 28. X 1970, 6; XXVI, 8540, 29. X 1970, 8.
216. *In memoriam. Лидија Павловна Чуповска,* „Нова Македонија“, XXVI, 8538, 27. X 1970, 4.
217. *Организатор на македонската национална мисла.* По повод 30-годишнината од смртта на Димитрија Димов Павле-Чуповски, „Нова Македонија“, XXVI, 8540, 29. X 1970, 8.
218. *Кој е Д. Д. Павле-Чуповски?* По повод 30-годишнината од смртта, „Вечер“, VIII, 2306, 29. X 1970, 3; 2307, 30. X 1970, 5; 2308, 31. X 1970, 9; 2309, 2. X 1970, 19.

219. *Вистинскиот глас на Македонците.* Документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски (3), „Нова Македонија“, XXVI, 8541, 30. X 1970, 3

220. *Александар Кон: Македонско јадење на словенскиот ручек во „Виена“.* Документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски (3), „Нова Македонија“, XXVI, 8542, 31. X 1970, 3; 1. XI 1970, 3.

221. *Кнезот Мешчерски за Македонија и Македонците.* Документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски (4), „Нова Македонија“, XXVI, 8544, 2. XI 1970, 3.

222. *Словенскомакедонското национално-просветно друштарство „Св. Кирил и Методија“.* Нови документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски., „Нова Македонија“, XXVI, 8552, 10. XI 1970, 3; XXVI, 8553, 11. XI 1970, 3; XXVI, 8554, 12. XI 1970, 3; XXVI, 8555, 13. XI 1970, 3.

223. *Обидот на Д. Д. Павле-Чуповски и во Македонија да организира акција против завојувачите.* Нови документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски, „Нова Македонија“, XXVI, 8556, 14. XI 1970, 3; XXVI, 8557, 15. XI 1970, 3; XXVI, 8557, 16. XI 1970, 3; XXVI, 8558, 17. XI 1970, 3; XXVI, 8559, 18. XI 1970, 3.

224. *Впечатоци на Д. Чуповски од окупирана Македонија во декември 1912 година.* Нови документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски, „Нова Македонија“, XXVI, 8559, 18. XI 1970, 3; XXVI, 8560, 19. XI 1970, 3; XXVI, 8561, 20. XI 1970, 3.

225. *Македонската држава.* Нови документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски, „Нова Македонија“, XXVI, 8563, 21. XI 1970, 3; XXVI, 8564, 22. XI 1970, 3; XXVI, 8565, 23. XI 1970, 3; XXVI, 8566, 24. XI 1970, 3; XXVI, 8567, 25. XI 1970, 3; XXVI, 8568, 26. XI 1970, 3.

226. *Мајка или маќеа.* Нови документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски, „Нова Македонија“, XXVI, 8590, 20. XII 1970, 3; 8591, 21. XII 1970, 3; 8592, 22. XII 1970, 3.

227. *„Македонија и Србија“ – статија на Д. Д. Павле-Чуповски.* Нови документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски, „Нова Македонија“, XXVI, 8592, 22. XII 1970, 3; 8593, 23. XII 1970, 3; 8594, 24. XII 1970, 3; 8595, 25. XII 1970, 3.

228. *Македонија во Правничкото собрание во С. -Петербург. Една резолуција за автономна Македонија и за балканска демократска федерација.* Нови документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски, „Нова Македонија“, XXVI, 8595, 25. XII 1970, 3; XXVI, 8596, 26. XII 1970, 3; XXVI, 8597, 27. XII 1970, 3; XXVI, 8598, 28. XII 1970, 3; XXVI, 8599, 29. XII 1970, 3.

229. *Дали не сме пребрзи во менувањето на концепциите*, „Културен живот“, XV, 10, 1970, 6.

230. *Нови истражувања и нови сознанија за Мисирков*, „Современост“, XX, 10, Скопје, 1970, 953–961.

231. *Дваесет години Институт за фолклор во Скопје*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 5–8.

232. *Д. Чуповски во народното творештво на родното село*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, Скопје, 1970, 125–130.

233. *Водички обичаи и песни во Пореч од збирките на Милан Ристески,* „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 131–154.

234. *Д-р Душко Хр. Константинов и Здравко Божиновски: Тука е Македонија. Книга I. (Избор на објавени македонски народни песни од комитскиот циклус), Скопје, 1970, 606 стр.* (Рецензија), „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 159–160.

235. *Георги Сталев: Македонскиот верс, „Македонска книга“, Скопје, 1970, 317 стр.*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 171.

236. *Марин Младенов: Между Ерма и Стара Планина. Народни песни од Димитровградско. Издателство „Братство“, Ниш, 1969, 88 стр.*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 171–172.

237. *В. К. Соколова: Русские исторические предания. Институт этнографии им Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР, Издательство „Наука“, Москва, 1970, 288 стр.*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 174–175.

238. *Українска народна творчість. Коломийки. Упорядкування, предмова і примітки Н. С. Шумада. Нотний матеріал упорядковала З. І. Василенко. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УССР, „Наукова думка“, Київ, 1969, 603 стр.*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 176–177.

239. *Устно-поэтическое творчество мордовского народа. Том пятый. Частушки. Научно-исследовательский институт языка, литературы, истории и энакомики при Совете Министров Мордовской АССР, Саранск, 1969, 240 стр.*, „ Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 177–178.

240. *Частушки черноземья. Под редакцией С. Г. Лазутина и А. И. Кретова. Издательство Воранежского университета, Воронеж, 1970, 312 стр.*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 178.

241. *Н. С. Гілевіч: Наша родная песня. Навукова-папулярни нарыс, Выдавецтва „Народная асвета“, Мінск, 1968, стр. 216.*, „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 179.

242. *Н. С. Гілевіч: З клопатам пра песні народа. Каротки нарыс гісторыі збірання і доследования беларускіх народных песень. Выдавецтва*

БДУ імя У. І. Леніна, Мінск, 1970, 160 стр., „Македонски фолклор“, III, 5–6, 1970, 179.

243. *Руските архиви и библиотеки – богат извор за македонската национална историја* (Допис од Москва). Димче Бражански: Интервју со д-р Блаже Ристовски во Москва за работата во советските архиви и библиотеки, „Нова Македонија“, XXVI, 8314, 15. III 1970, 5.
244. *Досега непознат акт на Илинденското востание (Циркуларно писмо до видните Турци во Македонија и во Одринскиот вилает)*, „Нова Македонија“, XXVI, 8494, 13. IX 1970, 9.
245. *П. Драганов: Кон прашањето за населението на современа Македонија.* Документ за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски (1), „Нова Македонија“, XXVI, 8536, 25. X 1970, 3–8539, 28. X 1970, 3.
246. *П. Драганов: За бугарските и српските фалсификати на историјата и археологијата на Македонија.* Документи за македонската историја. Прилози кон руско-македонските врски (2), „Нова Македонија“, XXVI, 8540, 29. X 1970, 3.
247. *Нови истражувања и нови сознанија за Мисирков* (Значаен советски прилог кон проучувањето на Мисирковата биографија), „Современост“, 1970, XX, 10, 953–961.

1971

248. *Димитрија Димов Павле-Чуповски (1878–1940).* (По повод 30-годишнината од смртта), „Современост“, XXI, 1, 1971, 89–123; Сепарат на „Современост“, коло III, 1, 1971.
249. *In memoriam. Екатерина Михајловна Мисиркова,* „Нова Македонија“, XXVII, 8641, 11. II 1971, 3.
250. R. Č. : *Osporavanje i prisvajanje.* Tko se sve ispriječava u zemlji i u inostranstvu afirmaciji makedonske nacionalne kulture..., „VUS“, XX, 982, 24. II 1971, 9. [Цитати од дискусијата на К. Црвенковски и Бл. Ристовски на проширениот Пленум на ЦК на СКМ од 12. II 1971 год.]
251. *Навистина „кому му служи вакватa информација?“,* „Нова Македонија“, XXVII, 8665, 7. III 1971, 9.
252. *Спор око „присвојене“ културе... Критика др Ристовског*, „НИН“, 1053, Београд, 14. III 1971, 17–18.
253. *Последен одговор за една вистина,* „Нова Македонија“, XXVII, 8682, 24. III 1971, 9.
254. *The Macedonian State (Article by Dimitrija Čupovski, 1913),* „Macedonian Review“, I, 1, Skopje, 1971, 27–33.

255. *Што е тоа македонска преродба? (Прилог кон периодизацијата на македонскиот национален развиток),* „Погледи“, VIII, 3 (мај-јуни), Скопје, 1971, 302–322.
256. *Наце Димов (1876–1916).* 55 години од смртта на еден од тројцата најактивна дејци на Македонското научно-литературно другарство и на Македонската колонија во Петроград, „Нова Македонија“, Скопје, XXVII, 18. VII 1971, 3 – 23. VII 1971, 3.
257. *Со научните вистини против обидите за негирање на нашата национална самобитност*, зб.: Дваесетта седница на ЦК СКМ. Афирмација на македонската култура, „Комунист“, Скопје, 1971, 64–71.
258. *Кон класификацијата на македонските народни песни за борбата против поробувачите*, зб.: Rad XV-og Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. U Jajcu 12–16. septembra 1968, Sarajevo, 1971, 251–256.
259. *Првиот и најзначаен документ на македонското национално движење,* „Нова Македонија“, XXVII, 8904, 4. XI 1971, 3 – 8910, 10. XI 1971, 3.
260. *Програмата на македонскиот револуционерен комитет во Петроград од 1917 година за Балканска Федеративна Демократска Република.* (Прилог кон проучувањето на идејата за Балканска федерација во македонското национално движење), „Историја“, VII, 1, Скопје, 1971, 103–117.
261. *Програма за Балканска Федеративна Демократска Република* (Прилог кон проучувањето на идејата за Балканска федерација во македонското национално движење), „Нова Македонија“, XXVII, 8931, 3. XII 1971, 3.
262. *Не поголем број републички секретари, туку радикално подобрување на работата на постојните секретаријати,* „Нова Македонија“, 21. XI 1971, 9.
263. *Анатомија на македонската литературна историја на македонскиот универзитет,* „Погледи“, VIII, 5, Скопје, 1971, 580–613.
264. *Д. Д. Павле-Чуповски во историјата на македонскиот литературен јазик,* „Македонски јазик“, XXII, Скопје, 1971, 63–80.
265. *Статија на Д. Чуповски за Македонија од 1923 година,* „Историја“, VII, 2, Скопје, 1971, 180–184.

1972

266. *Тихомир Крстовски-Томе: Ми долета рој голуби. Народни песни од Тетовско, Тетово, 1971, стр. 118,* „Македонски фолклор“, V, 9–10, 1972, 259.

267. *Д-р Харалампие Поленаковиќ, Писмо од еден читател* (преземена во целост статијата на Бл. Ристовски за Х. Поленаковиќ во „Н. М. " 2/1968 и со текстот во факсимил), „Нова Македонија", XXVII, 8685, 27. III 1971, 10.

268. *Вистината за една книга,* „Студентски збор", XXIII, 16, 31. V 1971, 7.

269. *На прославата на Илинден во Торонто,* „Македонија", XIX, 234, септември 1972.

270. *Автобиографијата на Димитрија Чуповски* (Новопронајден документ од големо историско значење), „Историја", VIII, 1, 1972, 159–170.

271. *Народната песна како основа на мелодрамата „Среща" од В. Чернодрински и нејзиниот одзив во современиот македонски фолклор*, „Македонски фолклор", V, 9–10, Скопје, 1972, 215–229.

272. *Одзивот на мелодрамата „Среща" од В. Чернодрински (1903) во современиот македонски фолклор*, зб.: Rad XVII Kongresa Saveza folklorista Jugoslavije – Poreč 1970, Zagreb, 1972, 211–215.

273. *Дијамандија Трпков Мишајков (1872–1953) (По повод 100-годишнината од раѓањето),* „Современост", XXII, 4, Скопје, 1972, 310–325.

274. *Најзначајниот претходник на Мисирков. Петар Даниловић Драганов (1857–1928)*, „Нова Македонија", XXVII, 8988, 31. I 1972, 3 – 9003, 15. II 1972, 3.

275. *Д. Д. Павле-Чуповски во историјата на македонскиот литературен јазик*, „Нова Македонија", XXVII, 9195, 27. VIII 1972, 3 – 9200, 1. IX 1972, 3.

276. *Ѓорѓија М. Пулевски (- 1895).* (Фрагмент од монографската студија во изданието на изборот од Ѓ. М. Пулевски), „Студентски збор", XXIII, 11, 17. IV 1972, 15.

277. *Писмата на Мисирков до Ламански.* Прилог кон историјата на македонско-руските врски, „Нова Македонија", XXVII, 9166, 29. VII 1972, 3 – 9170, 2. VIII 1972, 3.

278. *Блаже Конески: Јазикот на македонската народна поезија, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1971, стр. 109.*, „Македонски фолклор", V, 9–10, 1972, 251–254.

279. *Народната песна како основа на мелодрамата „Среща" од В. Чернодрински и нејзиниот одзив во современиот македонски фолклор*, „Македонски фолклор", V, 9–10, 1972, 215–229.

280. *Tvrtko Čubelić: Usmena narodna retorika i teatrologija. Izbor tekstova s objašnjenjima i rasprava o usmenoj narodnoj retorici i teatrologiji, Zagreb, 1970, satr. CII + 247,* „Македонски фолклор", V, 9–10, 1972, 263–265.

281. *В. К. Аницин: Календарная и свадебная поэзия. Учебное пособие по курсу „Русское устное народное творчество"..., 1970, стр. 121,* „Македонски фолклор", V, 9–10, 1972, 268.
282. *Најзначајниот претходник на Мисирков. Петар Даниилович Драганов (1857–1923)*, „Нова Македонија" , XXVII, 8988, 31. I 1972, 3 – 9003, 15. XI 1972, 3.

1973

283. *The Macedonian Literary Society „Loza",* „Macedonian Review", Vol. III, № 2, Skopje, 1973, 139–148.
284. *Специфичната улога на романтизмот во истражувањето на македонскиот фолклор и во македонското национално будење*, зб.: Реферати на македонските слависти за VII Меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје, 1973, 131–139.
285. *Три советски фолклористички зборника и еден нефолклористички проблем*, „Македонски фолклор", VI, 11, Скопје, 1973, 115–130.
286. *Уште еднаш за македонската литературна историја на нашиот Филозофски факултет,* „Студентски збор", XXV, 5, 5. III 1973, 2.
287. *И уште еднаш за македонската литературна историја на нашиот Филозофски факултет,* „Студентски збор", XXV, 12, 9. IV 1973, 2.
288. *Од работата на Институтот за фолклор во 1972 година,* „Македонски фолклор", VI, 11, 1973, 159–162.
289. *Кон творечкиот профил на писателот Марко Цепенков,* „Развиток", XI, 2–3, Битола, 1973, 231–238.
290. In memoriam. *Ростислав Д. Чуповски (1909–1973),* „Современост", XXIII, 9, Скопје, 1973, 920–921.
291. *Димитар Миленски (1903–1931),* „Современост", XXIII, 10, Скопје, 1973, 981–997.
292. *Кон проучувањето на македонските лазарски народни песни,* „Македонски фолклор", VI, 12, Скопје, 1973, 31–39.
293. *Дискусија*, зб.: Ослободителната војна и Револуцијата во Македонија. Симпозиум: Развојот и карактеристиките на Народноослободителната војна и на Револуцијата во Македонија, Скопје, 9–10 декември 1971 година, МАНУ – ИНИ, Скопје, 1973, 743–747.
294. *Неколку одломки од обемната „Славјанскомакедонска општа историја" на Ѓорѓија М. Пулевски од 1892 година,* „Историја", IX, 2, Скопје, 1973, 321–358.
295. *Културата во конституирањето и развитокот на македонската нација*, „Современост", XXIII, 1, Скопје, 1973, 3–23.

296. *Три тома „Беларуская народная творчасць“,* „Македонски фолклор“, VI, 11, Скопје, 1973, 149–150.
297. *В. К. Бандарчик: Гістория беларуской савецкой этнографіі“..., Мінск, 1972, стр. 168.,* „Македонски фолклор“, VI, 11, 1973, 150–151.

1974

298. *Народни песни от Средните Родопи. Записал Атанас Райчев. Студия, съставяне, обработка и коментар Росица Ангелова. Окръжен народен съвет – Смолян, Издателство на БАН, София, 1973, 651 стр.,* „Македонски фолклор“, VII, 13, 1974, 216–217.
299. *Ю. З. Круть: Хліборобська обрядова поезія слав'ян. Академия наук Української РСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т . Рильського АН УССР, „Наукова думка“, Київ, 1973, 210 стр.,* „Македонски фолклор“, VII, 13, 1974, 219–220.
300. *Н. Шаракшинова: Лирические песни бурят. Восточно-сибирское книжное издательство, Иркутск, 1973, 148 стр.,* „Македонски фолклор“, VII, 13, 1974, 221–222.
301. *Грузинские народные предания и легенды. Составление, перевод, предисловие и примечения Е. Б. Вирсаладзе. Институт востоковедения АН СССР, Издательство „Наука“, Москва, 1973, 368 стр.,* „Македонски фолклор“, VII, 13, 1974, 222–223.
302. *Песні сямі вёсак. Традиційная народная лірика Міншчыны. Укладанне і редакция Ніла Гілевіча. Выдавецтва „Вышэйшая школа“, Мінск, 1973, 509 стр.,* „Македонски фолклор“, VII, 13, 1974, 223.
303. *Traditiones zbornik Instituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. S sodelovanjem Milka Matičetovega in Valansa Voduška ureja Niko Kuret. Ljubljana, 1972 и 1973.,* „Македонски фолклор“, VII, 1974, 13, 227–228.
304. *Културата во конституирањето и развитокот на македонската нација,* „Иселенички календар“, Скопје, 1974, 42–48.
305. *Од работата на Институтот за фолклор во 1973 година,* „Македонски фолклор“, VII, 13, 1974, 237–239.
306. *Поетот Никола Киров Мајски (1880-1962).* Од македонската книжевна историја, „Современост“, XXIII, 1–2, 1974, 92–148.
307. *Никола Киров Мајски: Пет песни,* „Современост“, XXIII, 1–2, 1974, 104–112.
308. *Еден интересен запис на „охридската песна“ „Жалосна песна за Македонците“,* „Современост“, XXIII, 1–2, 1974, 113–118.
309. *Фолклорот и фолклористиката во Македонија,* „Македонија“, XXI, 251, март 1974, 4–6.

310. *Песната „Врни се во дом" од Антон Панов,* „Современост", XXIV, 3, Скопје, март 1974, 250–256.
311. *Македонското поетско дело на Томо Смилјаниќ-Брадина (1888–1969).* Од македонската книжевна историја, „Современост", XXIV, 4, Скопје, 1974, 307–327.
312. *Кога стихотворбата требаше да стануваа песна (Ј. Чешмеџиев, А. К. Попорушев и Н. Џеров),* „Современост", XXIV, 5–6, Скопје, 1974, 451–469.
313. *Поетот Борис Џонов (1913–1943) и Културно-просветното друштво „Вардар" во Загреб.* Од македонската книжевна историја, „Современост", XXIV, 8–9, Скопје, 1974, 714–743.
314. *Поетот Радослав К. Петковски (1916–1955).* Од македонската книжевна историја, „Современост", XXIV, 10, 1974, 844–863.
315. *37 песни од Радослав К. Петковски,* „Современост", XXIV, 10, 1974, 864–885.
316. *Современата состојба на народната песна во Македонија низ три генерации,* „Македонски фолклор", VII, 13, Скопје, 1974, 139–142.
317. *Македонското знаме од 1914 година на Македонската колонија во Петроград,* „Музејски гласник", 3, Скопје, 1974, 119–126.
318. *Кон проучувањето на фолклористичко-етнографските интереси на Мисирков и односот на П. А. Лавров кон Македонија* (Непознат труд на Мисирков на македонски јазик од 1900 год.), „Македонски фолклор", VII, 14, Скопје, 1974, 5–17.
319. *Кон проучувањето на Марко Крале во македонската обредна народна песна (со осврт и врз некои битово-семејни, трудови и комични песни за Марко),* „Македонски фолклор", VII, 14, Скопје, 1974, 201–223.
320. *Рајна Скопјанката во народната песна од НОБ,* „Македонски фолклор", VII, 14, Скопје, 1974, 229–238.
321. *Втора меѓународна конференција на словенските етнографи. Познањ-Блажејевко, 11–12. X 1974,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 303–305.
322. *Рациновите „Македонски народноослободителни песни",* „Современост", XXIV, 7, Скопје, 1974, 532–554.
323. *Десет македонски народноослободителни песни,* „Современост", XXIV, 7, Скопје, 1974, 555–562.
324. *Počeci socijalističke štampe na Balkanu,* зб.: Međunarodni naučni skup posvećen stogodišnjici izlaska „Radenika". Jugoslavenski institut za novinarstvo, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd, 1974, 576. (Приказ) „Гласник на ИНИ", XVIII, 2, 1974, 302–305.

325. *Славянска филология. Том XIV. История и фолклор. Доклади и статии за VII международен конгрес на славистите. БАН, София, 1973, 169 стр.* (Рецензија), „Македонски фолклор", VII, 13, 1974, 211–213.
326. *Нови пет книги „Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића".* (Рец.) *Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Београд, 1973–1974,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 274–277.
327. *Ivan Dorovský, České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedónských a makedonsko-českých styků. Spisy University J. E. Purkiné v Brné. Filosofická fakulta, 196, Brno, 1973, str. 248.,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 280–281.
328. *Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. Ответственный редактор Б. Н. Путилов, Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР, „Наука", Ленинград, 1974, стр. 275,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 281–282.
329. *Проблемы музикальнаго фольклора народов СССР. Статьи и материалы. Составитель и редктор И. И. Земцовский, Ленинградский Государственный Институт театра, музыки и кинематографии, „Музика", Москва, 1973, стр. 400,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 282–283.
330. *Б. П. Кирдан: Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фолклористики XIX в. Институт мировой литературы им. А. М. Горького АН СССР, „Наука", Москва, 1974, стр. 280,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 283.
331. *Специфика фольклорных жанров. Ответственный редактор Б. П. Кирдан, Институт мировой литературы им. А. М. Горького АН СССР, „Наука", Москва, 1973, стр, 304,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 283–285.
332. *Угличские народные песни. Из новых записей русских народных песен. (Составитель-редактор И. И. Замцовский). Ленинградский Государственный Институт театра, музыки и кинематографии. Издательство „Советский композитор", Ленинград-Москва, 1974, стр. 288.,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 285–286.
333. *Песні народных свят і абрядаў. Укладанне і редакцыя Н. С. Гилевича. Выдавецтва БДУ імя У. І. Ленина, Мінск, 1974, стр. 462,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 286.
334. *O životě písně v lidové tradici. Variační process ve folklore. Redigoval Bohuslav Beneš. Spisy University J. E. Purkině v Brně, 182. Brno, 1973, str. 137,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 289–290.

335. *Slovenské národné povslanie v l'udovej tvorbe. Kolektivnu prácu pripravil Národopisný ústav Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1974, str. 256,* „Македонски фолклор", VII, 14, 1974, 290.

1975

336. *Кон македонските револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули.* Од македонската книжевна историја, „Современост", XXV, 1–2, Скопје, 1975, 72–87.
337. *Димитрија Чуповски (1878–1940) како поет и патриотската поезија на „Македонскій голосъ (Македонски глас)" (1913–1915),* „Современост", XXV, 6, Скопје, 1975, 74–83.
338. *25 песни на Македонската колонија во Петроград (1913–1915),* „Современост", XXV, 6, Скопје, 1975, 83–104.
339. *Машките еротски народни песни околу коледниот оган во некои места во Македонија,* „Македонски фолклор", VIII, 15–16, Скопје, 1975, 219–227.
340. *Поетот Воислав И. Илиќ во историјата на македонската поезија од триесетите години,* „Современост", XXV, 9–10, Скопје, 1975, 71–96. 79–108.
341. *Воислав И. Илиќ: 19 песни (1935–1940),* „Современост", XXV, 9–10, 1975, 97–108.
342. *Народната култура во изградбата и афирмацијата на македонската национална мисла,* „Гласник", XIX, 3, ИНИ, Скопје, 1975, 79–99.

1976

343. *Народната култура во изградбата и афирмацијата на националната мисла, зб.:* Problemy kultury ludowej i narodowej. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Etnografów Słowiańskich, Poznań-Błażejewko 11/12. X 1974. PAH-Oddział w Poznaniu Seria: Etnografia. T. I, Państwowe Wydownictwo Naukowe, Warszawa-Poznań, 1976, 148–167 (+168–169)
344. *The oral lyric poetry of the peoples of Yugoslavia*, зб.: The Folk Arts of Yugoslavia. Papers presented at a Symposium, Pittsburg, Pannsylvania, March 1976, Published by Dutifa, 169–182.
345. *Elements turcs dans la poesie populaire macédonienne,* зб: I. Uluslararasi Türk folklor kongresi bildirileri. Cilt II. Den Ayribasim, Ankara Üniversitetesi basimevi, Ankara, 1976, 279–290.
346. *Акциите на Бугарската влада и на Егзархијата за конфронтирање на ТМОРО против МНЛД (1903–1904),* „Гласник-Revue", ИНИ, XX, 3, 1976, 67–102.

347. *Прилози кон проучувањето на Кочо Рацин. Низ оставнината на Кочо Рацин (I–II),* „Современост", XXVI, 4–5, Скопје, 1976, 73–121.
348. *Јане Сандански во македонската народна* песна, зб.: Јане Сандански 1915–1975, ИНИ, Скопје, 1976, 263–274.
349. *Формирањето на македонската нација во светлоста на формирањето и афирмацијата на другите нации од овој дел на Балканот,* зб.: Бигорски научно-културни собири 1974–1975, Скопје, 1976, 103–120.
350. *За уснатa лирска народна поезија на југословенските народи,* „Стремеж", XX, 6, 1976, 536–554.
351. *Предговор*, кон кн.: Д-р Илија Николиќ: Преглед на македонските народни песни во Етнографската збирка на Архивот на Српската академија на науките и уметностите (1860–1960), Институт за фолклор, Посебни изданија, книга 2, Скопје, 1976, V–VII.
352. *Родослoвие, спомени, народни кажувања и песни за родот на Димитрија Чуповски,* „Стремеж", XX, 9, Прилеп, 1976, 786–813.
353. *Тажачките песни како фолклор, мистификации и литературни творби* (Непозната тажачка песна од 1891 год. од Костурско), „Македонски фолклор", IX, 18, Скопје, 1976, 11–22.
354. *Македонската револуционерна народна песна од Пулевски до Рацин*, „Македонски фолклор", IX, 18, 1976, 91–98.

1977

355. *Уводен збор од претседателот на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија д-р Блаже Ристовски*, зб.: Зборник од XIX конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија. Крушево 1972, Скопје, 1977, 7–10.
356. *Марко Крале во македонската обредна народна* песна, зб.: Зборник од XIX конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија, Крушево 1972, Скопје, 1977, 305–315.
357. *Улогата и местото на Македонското научно-литературно другарство во Петроград (1902–1917) во процесот на конституирањето и афирмацијата на македонската национална мисла,* „Современост", XXVII, 5, Скопје, 1977, 112–121.
358. *Крушево во културно-националната историја*, зб.: Крушево, Скопје, 1977, 79–98.
359. *Бегството на Чернодрински од Софија во Белград во 1892 година.* Нови документи за животот и дејноста на Војдан Чернодрински, „Современост", XXVII, 7–8, Скопје, 1977, 52–63.
360. *Македонската државност во програмата на Македонското научно-литературно другарство во Петроград (1902–1917)*, зб.:

Симпозиум. АСНОМ – остварување на идеите за создавање на македонската држава, МАНУ, Скопје, 1977, 341–356.

361. *Напоритѐ на МНЛД за создавање македонски печат и за отворање училиштата на родниот јазик (1904–1905),* „Литературен збор", XXIV, 2, Скопје, 1977, 93–110.
362. *Одзивот на основањето на Македонското научно-литературно друштарство во С. -Петербург и интригите на претендентите,* „Современост", XXVII, 9–10, Скопје, 1977, 75–94.
363. *Кон ова издание*, во кн.: Михалис Раптис: *Фолклорот на Јановенските села во Костурско*, Институт за фолклор, Посебни изданија книга 3, Скопје, 1977, 5–7.
364. *Составот, Статутот и дејноста на Македонското научно-литературно друштарство во С. -Петербург во 1903 година,* „Развиток", XV, 4, Битола, 1977, 334–358.
365. *Основањето и основачите на Македонското научно-литературно друштарство во С. -Петербург и неговата прва програма,* „Историја", XIII, 2, Скопје, 1977, 59–103.
366. *Активноста на Македонците по објавувањето на Прватa светска војна и Меморандумот на Мисирков и Чуповски до руската влада од 1914 година,* „Гласник-Revue", XXI, 2–3, 1977, 21–50.
367. *Непознат труд на К. Мисирков,* „Нова Македонија", 21. VIII 1977, 10.
368. *Како е настанатa песнатa „А бре Македонче"?,* „Народно стваралаштво – Folklore", XV–XVI, 57–64, Београд, 1976–1977, 42–47.
369. *Молби за дожд. Македонските додолски народни песни како дел на најстариот фонд на нашата и балканската култура,* „Нова Македонија", XXXIII, 10970, 7. VIII 1977, 9.
370. *Непознат труд на К. П. Мисирков. Професорот на Петербуршкиот универзитет, познатиот славист П. Л. Лавров го препорачува во 1900 година трудот на својот студент од III година К. Мисирков да биде напечатен како издание на Руската академија на науките,* „Нова Македонија", XXXIII, 10984, 21. VIII 1977, 10.

1978

371. *Ѓорѓија Пулевски и ослободувањето на Македонија* (Прилог и кон прашањето за односот на Македонците спрема Сан-Стефано и Берлин), зб: Македонија во Источната криза 1875–1881, МАНУ, Скопје, 1978, 309–325.
372. *Никола Карев и Веле Марков во народната песна,* зб: Прилози за Илинден. Материјали од научните собири одржани во Крушево во рамките на манифестациите „Десет дена *Крушевска Република"* во 1976 и 1977 година, Совет „Десет дена Крушевска Република", Научно-културни средби, Крушево, 1978, 239–257.

373. *Формата на народната песна во афирмацијата на македонската уметничка поезија и во создавањето норма во изградбата на литературниот јазик*, зб.: Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб-Љубљана, Македонски славистички комитет, 3, Скопје, 1978, 153–162.
374. *Првата национална карта на етничка Македонија*, „Разгледи", XX, 5, 1978, 630–640.
375. *Димитрија Димов Чуповски (1878–1940)*, „Студентски збор", XXX, 30, 14. XI 1978, 13.
376. *„Македонски глас" и неговото место во нашата историја*, „Културен живот", XXIII, 7–8, 1978, 18–20.
377. *Димитрија Чуповски во 1915–1916 година*, „Разгледи", XX, 8, 1978, 959–980.
378. *Афирмацијата на македонскиот јазик во поезијата во Југославија во периодот меѓу двете светски војни*, зб.: Македонската литература и македонскиот литературен јазик од Рацин до денес, „Петнаесетти Рацинови средби", Титов Велес, 1978, 161–171.
379. *Македонскиот клуб во Белград и весникот „Балкански гласник" во 1902 година* (По повод 76-годишнината од основањето), „Стремеж", XXII, 9, Прилеп, 1978, 872–886.
380. *Проблемите и резултатите и перспективите на современата фолклористика*, зб.: Rad XVI-tog kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije na Igalo 1969. godine, Cetinje, 1978, 293–296.
381. *„Македонскій Голосъ" и одразот на Македонија во рускиот печат во 1913 година*, „Современост", XXIX, 10, Скопје, 1978, 43–67.
382. *Поезијата на македонски јазик создавана во пазувите на ослободителното движење во Прилеп и Прилепско во 1941–1942 година*, зб.: Прилеп и Прилепско во НОВ 1942 година (Материјали од Научниот собир одржан на 13, 14 и 15 декември 1976 година), книга втора, „Култура", Скопје, 1978, 353–363.
383. *Дискусија [Хероите на Мукос...]*, зб.: Прилеп и Прилепско во НОВ 1942 година, книга втора, Култура, Скопје, 1978, 498–501.
384. *Организатор на македонската национална мисла*, „Вечер", 15–22. XII 1978.
385. *Чуповски за независна и обединета Македонија во 1913 година*, „Културен живот", XXIII, 9–10, 1978, 6–7.

1979

386. *„Петроградската група" и програмата на Теодосиј. Обид на К. Мисирков, П. Попарсов и Т. Гологанов за отворање на Висока*

педагошка школа во Скопје во 1910 година, „Нова Македонија", XXXV, 11582, 21. IV 1979, 5.

387. *„Петроградската група" и програмата на Теодосиј. Обид на К. Мисирков, П. Попарсов и Т. Гологанов за отворање на Висока педагошка школа во Скопје во 1910 година,*, „Иселенички календар 1980", Матица на иселениците од Македонија, Скопје, 1979, 139–143.

388. *По трагите на континуитетот на македонскиот стих (со посебен поглед врз поезијата помеѓу двата Илиндена),* „Современост", XXIX, 4, Скопје, 1979, 54–82. [Реагирања. *Фусноста за одговорноста,* „Комунист", XXXVII, 28, 29. VI 1979, 10.]

389. *По трагите на континуитетот на македонскиот стих,* „Студентски збор", XXXI, 788, 12. XI 1979, 12.

390. *Прилози кон проучувањето на првиот развоен период на Кочо Рацин (1924–1934),* „Разгледи", XXI, 3, Скопје, 1979, 129–183.

391. *Македонија во рускиот парламент [во] 1913 година,* „Културен живот", XXIV, 6, Скопје, 1979, 15–17.

392. *Бранко Заревски (1920–1979),* „Современост", XXIX, 6, 1979, 74–78.

393. *Бранко Заревски: Петнаесет песни,* „Современост", XXIX, 6, 1979, 79–87.

394. *Питу Гули во македонската револуционерна народна песна* (Како се создаваше легендата за симболот за илинденското Крушево и за Мечкин Камен како апогеј на одбраната на слободата), зб.: Прилози за Илинден 1978. Материјали од Научниот собир „Местото на Илинденското востание и Крушевската република во борбата на македонскиот народ за национално и социјално ослободување" одржан на 3, 4 и 5 август 1978 година во Крушево по повод 75-годишнината од Илинденското востание, II. Крушево, 1979, 793–804.

395. *Кон изданиево,* предговор во кн.: Д-р Кшиштоф Вроцлавски: *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски. I. Фолклористичка монографија*, Посебни изданија книга 5, Институт за фолклор, Скопје, 1979, 5–6.

396. *Уште некои сознанија за Коста Абрашевиќ (1879–1898) и за проучувањето на литературата на Македонците на други јазици,* „Разгледи", XXI, 8–9, 1979, 900–908.

397. *Кон проучувањето на литературното творештво на прогресивната младина во Куманово до Ослободувањето,* „Беседа", VIII, 17–18, Куманово, 1979, 19–38.

398. *Венијамин Мачуковски во македонскиот културно-национален развиток*, зб.: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата. Материјали од Симпозиумот одржан во

Титов Велес и Штип од 22 до 24. XII 1977, МАНУ, Скопје, 1979, 569–603.

399. *Песната „Ленка“ во развојниот пат на творештвото на македонски јазик на Кочо Рацин*, зб.: Шеснаесетти Рацинови средби. 40 години „Бели мугри“, Титов Велес, 1979, 82–89.

400. *Македонското национално прашање во прогресивниот македонски печат во Софија во 30-те години*, „Студентски збор“, XXXI, 780–781, јули-август 1979, 5.

401. *О македонској националној свести и припадности Николе Вапцарова. Истина без ретуша.* Поводом недавне декларације Друштва бугарских писаца, „Борба“, LVII, 216, Београд, 13. VIII 1979, 8.

402. *Вистина без ретуширање*, „Билтен за Вапцаров“, Друштво на писателите на Македонија, Скопје, 1979, 1–7.

403. *Вистина без ретуширање*, во изборот: Никола Ј. Вапцаров, *Творби*. Избор и предговор Гане Тодоровски, „Мисла“, Скопје, 1979, 401–407.

404. *Од ракописите на Никола Вапцаров. Необјавени песни за Татковината* (Во прилог: превод на песните: 1. „Носталгија“, 2. „Заклетва“ и 3. „Предвестување“ од Н. Вапцаров), „Нова Македонија“, XXXV, 11699, 19. VIII 1979, 11.

405. *Необјавени песни за Татковината од Никола Вапцаров,* во кн.: Никола Ј. Вапцаров: *Творби*. Избор и предговор Гане Тодоровски, Мисла, Скопје, 1979, 391–399.

406. *По повод 50-годишнината од смртта на големиот полски лингвист Јан Бодуен де Куртене.* Придонес за меѓународната афирмација на посебноста на македонскиот јазик, „Нова Македонија“, XXXV, 11728, 16. IX 1979, 9.

407. *Во издание на Слободниот универзитет во Западен Берлин. Значајна монографија за народната песна од Западна Македонија.* Автор на оваа етномузиколошка публикација, една од најзначајните што е направена во странство за нашата народна песна, е западногерманскиот етномузиколог Зузана Циглер, „Нова Македонија“, XXXV, 11749, 7. X 1979, 9.

408. *Величината на партизанската песнена традиција.* Во книгата „Словенските партизански песни“ советскиот научник д-р В. Е. Гусев достојно место ѝ посветува на македонската сред словенските „партизански“ песни, поврзувајќи ја непосредно со нашите револуционерни традиции од Илинденскиот и предилинденскиот период, „Нова Македонија“, XXXV, 11770, 28. X 1979, 18.

409. *Чесен прилог кон македонската литературна историја.* По повод 40-годишнината од излегувањето на првата стихозбирка на маке-

донски јазик во предвоена Југославија, чиј автор е Волче Наумчески, „Нова Македонија“, XXXV, 11797, 25. XI 1979, 12.

410. *Националната програма на Мисирковиот „Вардар“.* Документи за непознатите страници од нашето минато, „Нова Македонија“, XXXV, 11809, 9. XII 1979, 11.

411. *Владо Малески – поет на Револуцијата,* „Студентски збор“, XXXI, 792, 10. XII 1979, 12.

412. *„Вардар“ – гласник на вистинските интереси на Македонците. Непознато писмо на К. П. Мисирков до вицедиректорот на Првиот департамент на Руското министерство за надворешни работи.* Документи за непознатите страници од нашето минато, „Нова Македонија“, XXXV, 11816, 16. XII 1979, 11.

413. *Уз годишњицу Николе Вапцарова. Наслеђе Македонског књижевног кружока.* Значајна улога македонских песника који су творили у Софији у развитку македонске културе и књижевности. – Многи документи и рукописи Вапцарова у софијском архиву и даље недоступни јавности, али служе за разна манипулисања. Приредио: Ј. Поповски, „Политика“, LXXVI, 23782, 21. XII 1979, 14–15.

414. *Нови податоци за историјата на списанието „Вардар“.* Документи за непознатите страници од нашето минато, „Нова Македонија“, XXXV, 11823, 23. XII 1979, 11.

415. *Последниот обид да се обезбеди излегувањето на „Вардар“,* „Нова Македонија“, XXXV, 11830, 30. XII 1979, 10.

416. *Јордан Леов.* Литературни творци од 1941–1944, „Просвета“, XXIII, 497, Скопје, 24. XII 1979, 7.

417. *Прилози кон проучувавто на првиот развоен период на Кочо Рацин (1924–1934),* „Разгледи“, XXI, 3, 1979, 129–183.

418. *Македонија во рускиот парламент [во] 1913 година,* „Културен живот“, XXIV, 6, 1979, 15–17.

419. *Македонскиот јазик во литературна употреба и литературата на Македонците пишувана на други јазици,* 4. *Литературата од Македонци на бугарски јазик.* Прилог кон македонската литературна историја, во кн.: Никола Ј. Вапцаров: *Творби.* Избор и предговор д-р Гане Тодоровски, „Мисла“, Скопје, 1979, 355–390.

420. *Придонес за меѓународната афирмација на посебноста на македонскиот јазик.* По повод 50-годишнпната од смртта на големиот полски лингвист Јан Бодуен де Куртене, „Нова Македонија“, XXXV, 11728, 16. IX 1979, 9.

421. *Величината на партизанската песнена традиција,* „Нова Македонија“, XXXV, 11770, 28. X 1979, 18.

422. *Чесен прилог кон македонската литературна историја.* По повод 40-годишнината од излегувањето на првата стихозбирка на македонски јазик во предвоена Југославија, чиј автор е Волче Наумчески, „Нова Македонија“, XXXV, 11797, 25. XI 1979, 12.
423. *Националната програма на Мисирковиот „Вардар“,* „Нова Македонија“, XXXV, 11809, 9. XII 1979, 11.

1980

424. *Поглед кон националната активност на Никола Вапцаров и на Македонскиот литературен кружок во Софија.* По повод 70-годишнината од раѓањето на Никола Вапцаров, *„Современост“*, XXX, 1, 1980, 40–50.
425. *Поета, национални идеолог Ѓорѓија Пулевски – меѓаш двеју епоха македонске историје.* Сто година од првих поетских збирки и граматике у македонској књижевности, „Политика“, LXXVII, 23843 [Културни додатак „Политике“], II, 34, 23. II 1980, 7 [1].
426. *Pesnik in nacionalni ideolog. Gjorgjija Pulevski je razmejitelj dveh obdobij makedonske zgodovine.* Sto let prvih pesniških zbirk in slovnice *makedonske književnosti,* „Naši razgledi“, Ljubljana, 21. III 1980, 173.
427. *Кон проучувањето на почетниот период од творештвото на Ацо Шопов.* По повод 35-годишнината од излегувањето на првата стихозбирка на македонски јазик во ослободената татковина, „Современост“, XXX, 3–4, 1980, 50–54.
428. *Три необјавени песни од Ацо Шопов од времето на НОБ,* „Современост“, XXX, 3–4, 1980, 54–58.
429. *Како се претставени Македонците во најновото (трето) издание на „Ова енциклопедија“ на ЈЛЗ од Загреб?,* „Современост“, XXX, 8–9, 1980, 110–113.
430. *Македонската илинденска револуционерна народна песна*, зб.: Зборник од XXV конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија, Берово 1978, Скопје, 1980, 21–28.
431. *Работничкиот поет Волче Наумчески (1916–1980),* „Развиток“, XVIII, 6, Битола, 1980, 482–494.
432. *Улогата и местото на битолчанецот Дијамандија Мишајков во македонската културно-национална историја*, зб.: Научна мисла – Битола 1980. Материјали од научниот собир одржан во Битола на 6 декември 1980 година, ДНУ – Битола, Битола, 1980, 383–401.
433. *Специфичности во македонскиот национален развој,* „Иселенички календар 1981“, МИМ, Скопје, 1980, 73–76.
434. *Од ракописите на Никола Вапцаров. Песни за Татковината,* „Иселенички календар 1981“, 1980, 83–86.

435. *„Македонскиот Словен" К. П. Мисирков и подготовките за служба на својата татковина.* Документи за непознатите страници од нашето минато, „Нова Македонија", XXXV, 11835, 6. I 1980, 10.
436. *Трнливиот пат на еден заслужен Македонец. Македонскиот Словен К. П. Мисирков и неговите подготовки за служба на својата татковина,* „Иселенички календар 1981", МИМ, Скопје, 1980, 69–72.
437. *Живот посветен на народот и татковината.* Документи за непознатите страници од нашето минато, „Нова Македонија", XXXVI, 11842, 13. I 1980, 10.
438. На веста дека е откриен авторот на „А бре Македонче". *Интересна историја на една песна. Писмо на д-р Блаже Ристовски за авторството на „А бре Македонче" испеана како борбен марш на Првиот прилепски партизански одред,* „Нова Македонија", XXXVI, 11846, 17. I 1980, 6.
439. *Ангел Ж. Димов.* Литературни творци од 1941–1944 година, „Просвета", XXIV, 498–499, 15. I 1980, 9.
440. *Орде Михајлоски.* Литературни творци од 1941–1944 година, „Просвета", XXIV, 501–502, 4. III 1980, 9.
441. *Непознатиот поет Коле Чашуле,* „Студентски збор", XXXII, 799, 3. III 1980, 13.
442. *Волче Наумчески,* „Студентски збор", XXXII, 802, 24. III 1980, 12.
443. Студије. *Токови континуитета македонског стиха. Из предговора книзи „Македонски стих 1900-1944", која ових дана излази у издању скопске „Мисле"*, „Борба", LVIII, 86, 28. III 1980, 10.
444. *Димитрија Чуповски во Велес,* „Нова Македонија", XXXVI, 11925, 5. IV 1980, 2.
445. *Мите Богоевски.* Литературни творци до 1945 година, „Просвета", XXIV, 508–509, 2. VI 1980, 9.
446. *Од ракописите на Никола Вапцаров. Песни за Татковината,* „Иселенички календар 1981", Скопје, [1980], 83–86.

1981

447. *Кон филолошко-литературната дејност на Петар Попарсов.* По повод 40-годишнината од смртта, „Современост", XXXI, 4, Скопје, 1981, 115–133.
448. *Некои аспекти на улогата на фолклорот и фолклористиката во процесот на македонската национална афирмација во XIX век (со оглед и на делото на М. К. Цепенков)*, зб.: Симпозиум посветен на животот и делото на Марко Цепенков, Прилеп 15–17 ноември 1979, МАНУ–ДНУ-Прилеп, Скопје, 1981, 425–434.

449. *Даме Груев во извештаите на српскиот дипломатски застапник во Софија во 1905 година.* Прилог кон проучувањето на српско-бугарско-македонските односи во овој период, зб.: Даме Груев (1871–1906). (Истражувања и материјали), Друштво за наука и уметност – Битола, Битола, 1981, 40–72.
450. *Кон изборот на кажувањата и песните за Даме Груев,* 207–210. I. Во народните кажувања, 211–224, II. Во народната песна, 225–251, III. Во уметничката поезија, 252–260
451. *Дамјан Груев.* Кон статијата од „Македонски вести" (1935), зб.: Даме Груев (1871–1906). Истражувања и материјали, Битола, 1981, 173–177.
452. *Даме Груев во македонската народна и уметничка литература,* зб.: Даме Груев (1871–1906). Истражувања и материјали, ДНУ, Битола, 1981, 203–260.
453. *Даме Груев во усното народно творештво.* Меѓу најопеаните војводи. Во народната свест, во претставите на масите, Даме Груев стои веднаш до Гоцевото рамо. – Народната песна ја презентира претставата за револуционерот Груев и во периодот на НОБ. На 75-годишнината од смртта нови сознанија за овој деец, „Нова Македонија", XXXVIII, 12533, 13. XII 1981, 10.
454. *Филип Николовски во развитокот на македонската национална мисла и неговите записи на народни песни во Мисирковиот „Вардар" (1905),* зб.: Фолклорот и етнологијата на Битола и Битолско. Материјали од научниот собир одржан во Битола 30, 31 мај 1980 година, МАНУ–ДНУ–УНК „Илинденски денови"–Битола, Битола, 1981, 683–695.
455. *Петар Попарсов и македонската азбука.* Токму Попарсов една деценија пред Мисирков ги употреби буквите *к', ѓ', н',* „Нова Македонија", XXXVII, 12215, 25. I 1981, 10.
456. *Петар Попарсов. На Мокров (Расказ од животот на Македонците).* Превод и редакција: Бл. Ристовски, „Современост", XXXI, 4, Скопје, 1981, 133–146. .
457. *Необјавена песна за Татковината.* Седумдесет и две години од раѓањето на Никола Вапцаров, „Нова Македонија", XXXVIII, 12516, 24. XI 1981, 7.
458. *Непозната песна од пред едно столетие. Кој е авторот на песната „Македонец" од 1880 година?* Прилог кон проучувањето на македонската литературна историја. – Малку податоци за Л. И. Хаџиев, по потекло најверојатно од Мијаците, „Нова Македонија", XXXVIII, 12526, 6. XII 1981, 10.

459. *Непозната песна од пред едно столетие.* Прилог кон проучувањето на македонската литературна историја, „Македонија“, XXIX, 346, Скопје, февруари 1982, 26–27.
460. *Признатиот, но недостатно познатиот Даме Груев,* „Студентски збор“, XXXII, 858, 21. XII 1981, 10.
461. *Загинувањето на Груев во спомените на Лика Чопова-Јурукова. Пријател му беше народот.* По повод 75-годишнината од смртта на Даме Груев., „Вечер“, XIX, 5741, 22. XII 1981, 9 и 5741, 23. XII 1981, 8.
462. *Борбата на Петлец,* „Вечер“, XIX, 5741, 23. XII 1981, 8.
463. *Мала книшка – за големо име.* Д-р Стојан Ристески: Коста Абраш – пролетерскиот поет од Охрид. Прилог Одбрана поезија, Охрид, 1981, стр. 128, „Современост“, XXXI, 10, 1981, 141–144.

1982

464. *Апотеоза на слободата.* Кон 40-годишнината од првата изведба на „Денес над Македонија се раѓа“, „Нова Македонија“, XXXVIII, 12551, 31. XII 1981, 1 и 2. I 1982, 10.
465. *Даме Груев во извештаите на српскиот дипломатски застапник во Софија во 1905 година.* Прилог кон проучувањето на српско-бугарско-македонските односи во овој период – по повод 75-годишнината од смртта на Д. Груев, „Современост“, XXXI, 1–2, 1982, 57–72 и XXXI, 3, 1982, 46–64.
466. *Револуционерот и писателот Тодор Чопов.* На 60-годишнината од неговото стрелање, „Иселенички алманах 1983“, Скопје, МИМ, [1982], 119–121.
467. *Односот на Мисирков, Чуповски и Македонското научно-литературно друштарство спрема Санстефано, Берлин и Кресна.* Кон проучувањето на континуитетот во македонското националноослободително движење, зб.: Кресненското востание во Македонија 1878–1879. Материјали од научниот собир одржан по повод 100-годишнината од востанието. Берово, 2–4 октомври 1978 година, МАНУ, Скопје, 1982, 589–599.
468. *Дискусија,* зб.: Кресненското востание во Македонија 1878–1879. Материјали од научниот собир одржан по повод 100-годишнината од востанието. Берово, 2–4 октомври 1978 година, МАНУ, Скопје, 1982, 651–652 и 660–661.
469. *Прецизни научни информации. Македонците во советски универзитетски учебник,* „Македонија“, XXIX, 354, 1982, 19.
470. *Тодор Чопов (1892–1923),* „Разгледи“, XXIV, 4, Скопје, 1982, 274–300.

471. *Даме Груев во усното народно творештво*, „Иселенички алманах 1983“, Скопје, 1982, 124–126.
472. *Триесет години од смртта на Ангел Динев (I) и (II). Истакнат деец и публицист*, „Вечер“, XX, 5788, 18. II 1982, 9 и 5789, 19. II 1982, 7.
473. В. Механциски (интервју): *Пишувањето на културната историја.* Во рамките на новото седумтомно издание на Историјата на македонскиот народ, значителен простор ќе ѝ биде даден на македонската културна историја, „Нова Македонија“, XXXVIII, 12550, 11. IV 1982, 9.
474. *Стиховите на Антон Панов во историјата на современата македонска поезија*, зб.: Дојрански ракувања '81. Реферати од Симпозиумот одржан во Стар Дојран 1981 година за животот и делото на Антон Панов, Струмица, 1982, 49–60.
475. *Македонците во советски универзитетски учебник. Прецизни научни информации.* Авторите на учебникот „Етнографија“ во делот посветен на народите на светот, мошне детално информираат за Македонија, Македонците во СР Македонија и надвор од СФРЈ, како и воопшто за нашата етнологија и етнокултура, „Нова Македонија“, XXXVIII, 12739, 11. VII 1982, 12.
476. *Македонците во советски универзитетски учебник. Прецизни научни информации*, „Македонија“, XXIX, 354, Скопје, 19.
477. *Кон поезијата од раниот период на Вапцаров. Континуитет на македонскиот патриотизам.* Пречка за објавување на целото поетско творештво на Вапцаров секако беше ова негово чувство, изразено далеку уште пред 1936 година. Што донесуваат петте необјавени песни?, „Нова Македонија“, XXXVIII, 12753, 25. VII 1982, 9.
478. *Нови сознанија за Крсте Мисирков (од необјавената кореспонденција)*, „Нова Македонија“, XXXVIII, 12779, 15. VIII 1982, 10 и 12786, 22. VIII 1982, 9.
479. *Тодор Чопов: Страдање* (Превод: Бл. Ристовски), „Нова Македонија“, XXXVIII, 12585, 7. II 1982, 10.
480. [*Interventions*] in: Actes IV (1). Comité International des Sciences historiques, XVe Congrès International des Sciences historiques, Bucarest, 10–17 août 1980, Bucarest, 1982, 483–484.
481. *Дискусија,* „Македонски фолклор“, XV, 27–28, 1982, 158–159.
482. *Нови документи за македонската историја.* Во неодамна објавената книга на д-р Глигор Тодоровски „Српски извори за историјата на македонскиот народ 1913–1917 година“ речиси во сите документи се забележува дека окупационите српски власти жителите на Македонија редовно ги маркираат како Македонци, а земјата како Македонија, „Нова Македонија“, XXXVIII, 12830, 10. X 1982, 10.

483. *Кон изложбата за животот и делото на Димитрија Чуповски,* „Музејски гласник“, бр. 5, Скопје, 1982, 113–115.
484. *Непознатиот Ваџаров* (Кон песните за Татковината), „Современост“, XXXI, 9, Скопје, 1982, 31–65.
485. *Никола Јонков Ваџаров. 15 песни за Татковината.* Превод: Блаже Ристовски, „Современост“, XXXI, 10, Скопје, 1982, 88–101.
486. *Никола Јонков Ваџаров: Пет песни за Татковината* (Превод: Блаже Ристовски), „Нова Македонија“, XXXVIII, 12753, 25. VII 1982, 9.
487. *Револуционерот и писателот Тодор Чопов.* Од досегашните проучувања може да се констатира дека Тодор Чопов, внук на Гоце Делчев, претставува интересна и значајна фигура во нашата историја – македонски револуционер и даровит белетрист, „Нова Македонија“, XXXVIII, 12585, 7. II 1982, 10.
488. *Револуционерот и писателот Тодор Чопов.* На 60-годишнината од неговото стрелање, „Иселенички алманах 1983“, МИМ, Скопје, 1982, 119–121.
489. *Непозната песна од пред едно столетие.* Прилог кон проучувањето на македонската литературна историја, „Иселенички алманах 1983“, Скопје, [1982], 124–126.

1983

490. *Македонскиот патриотизам на Антон Панов,* „Стремеж“, XXVII, 3, Скопје, 1983, 280–296. *(Македонскиот патриотизам на Антон Панов,* во кн.: Македонскиот народ и македонската нација, „Мисла“, Скопје, 1983, 606–634.)
491. *Македонската општествена мисла во првиот период на националната преродба (во корелација со развитокот на славистиката и на општествената мисла кај соседните словенски народи)*, зб.: Реферати на македонските слависти за IX меѓународен славистички конгрес во Киев, Македонски славистички комитет, Скопје, 1983, 145–159.
492. *Престојот на Даме Груев во Белград и неговото национално-политичко формирање,* „Стремеж“, XVII, 4, Прилеп, 1983, 374–397.
493. *Кон проучувањето на престојот на Даме Груев во Белград*, зб.: Прилози за Даме Груев. Материјали од тркалезната маса за Даме Груев одржана во Битола на 23 декември 1982 година по повод 75-годишнината од неговото загинување, ДНУ, Битола, 1983, 29–53
494. *Македонското национално прашање во прогресивниот македонски печат во Бугарија во 30-те години,* зб.: Прилози за Илинден 1979, III. Материјали од Научниот собир посветен на борбата на маке-

донскиот народ за национално и социјадно ослободување и меѓународното работничко движење, што се одржа од 1 до 3 август 1979 година во Крушево, Скопје, 1983, 539–565.

495. *Некои аспекти на делото на Кирила и Методија во развитокот на македонската и општословенската култура,* „Беседа", X, 29–30, Куманово, мај 1983, 82–93.

496. *Делото на Крсте Мисирков*, „Културен живот", XXVIII, 9–10, Скопје, 1983, 17–22.

497. In memoriam. *Милан Димитриов Ристески (23. IV 1923–22. VII 1983)*, „Македонски фолклор", XVI, 32, 1983, 287–289.

498. *Библиографски преглед на објавените и необјавените трудови на Милан Ристески*, „Македонски фолклор", XVI, 32, 1983, 291–296.

499. *Илинден во печатот на македонската емиграција од 30-те години,* зб.: Прилози за Идинден 1983, V. Илинденското востание во Македонија. Научен собир посветен на 80-годишнината од Востанието (1903–1963), одржан на 30 јуни и 1 и 2 јули 1983 година во Битола и Крушево, МАНУ..., Н-КСДДКР, ФФ, ИНИ, ИСП-ПИ, ДНУ-Битола, ДНУ-Прилеп, Битола-Крушево, 1983, 223–235; *Дискусија*: Блаже Ристовски, 366–369).

500. *Илинден во печатот на македонската емиграција од 30-те години,* „Нова Македонија", XXXIX, 13122, 4. VIII 1983, 9–13125, 7. VIII 1983, 9.

501. *Дискусија*, зб.: Прилози за Даме Груев. Материјали од тркалезната маса за Даме Груев одржана во Битола на 23 декември 1982 година по повод 75-годишнината од неговото загинување, ДНУ Битола, 1983, 199 и 207–208).

502. *Непознати статии, кажувања и интервјуа на Крсте Мисирков во врска со убиството на конзулот А. А. Ростковски во Битола и Илинденското востание,* „Гласник", XXVII, 3, Скопје, 1983, 261–297.

503. *XI меѓународен конгрес на славистите во Киев* [Киев, 6–14 септември 1983], (Хроника), „Гласник", ИНИ, XXVII, 3, 1983, 383–384.

504. *XVII научно заседание на Чехословачко-југословенската историска комисија* [Брно, 11–13 октомври 1983], „Гласник", ИНИ, XXVII, 3, 1983, 383–386.

505. *Карта на идентитетот*. Седумдесет години од првата национална карта на Македонија на македонски јазик, „Нова Македонија", XXXIX, 12958, 19. II 1983, 5.

506. *Седумдесет години од Меморандумот на Македонците: Глас за своја национална држава (I).* „Ќе ја разделат Македонија на три дела". Завојувачкиот карактер на Првата балканска војна, која претставува преломен историски настан во едновековната борба на

Македонците за сопствена национална држава, правилно го сфатија не само Македонците, туку и балканските социјалисти, „Нова Македонија“, XXXIX, 12991, 24. III 1983, 9; *Забранет збор! (II),* „Нова Македонија“, 12992, 25. III 1983, 7; *Историски акт на македонската совест (III),* „Нова Македонија“, 12993, 26. III 1983, 6; *Нечовечки акт во историјата на народите (IV),* „Нова Македонија“, 12994, 27. III 1983, 7.

507. *„Делењето на Македонија не беше разумна работа“.* Кон монографијата: „Константин Јиречек – животот и делото“ од познатиот славист и балканист проф. д-р Иван Доровски, објавено од Универзитетот „J. Б. Пуркин“ во Брно, ЧССР, „Нова Македонија“, XXXIX, 13075, 18. VI 1983, 7.

508. *Издавачки атак врз Вапцаров и Попов.* Изданијата со ракописното наследство на Вапцаров и Попов што се појавуваат во Софија строго цензурирани, селектирани и преднамерено коментирани за да ја измамат јавноста, за сериозната научна мисла значат и нешто друго..., „Нова Македонија“,XXXIX, 13110, 23. VII 1983, 6.

509. *Поетска хроника на Револуцијата.* Д-р Симо Младеновски: „Македонски народни песни за НОБ и Револуцијата“, „Наша книга“, Скопје, 1983 година, „Нова Македонија“, XXXIX, 13168, 18. IX 1983, 10.

510. *Собир на светските слависти.* На IX-от меѓународен конгрес на славистите во Киев низ личните впечатоци од овој голем научен собир за читателите на „Студентски збор“ зборува д-р Блаже Ристовски, „Студентски збор“, XXXV, 911, 1. X 1983, 5.

511. *Macedonian Dictionary from the Sixteenth Century,* „Macedonian Review“, XIII, 1, Skopje, 1983, 45–50.

1984

512. *Кој е Самоил Поп Стефанов од драмата „Македониче цуштенде“ од Јордан Плевнеш? (I). Меѓу два огна.* Белешки за животот и дејноста на комунистот, поетот, новинарот и боемот Цеко Стефанов Поп Иванов – Секретар на Обласниот комитет на СКОЈ за Македонија – С. Чедомир Миндеровиќ заедничка збирка песни „Документи“, „Екран“, XIV, 692, 17. II 1984, 14–15; *(II). Трагични последици на предавството.* Поемата „Мате Теглач“ – настан во социјалната литература кај нас меѓу двете војни. Од еден до друг весник. Заминувањето в партизани и предавството. Самоубиството во мугрите на слободата, „Екран“, XIV, 693, 24. II 1984, 14–15.

513. *Визија врз проверени факти* (Нужни објаснувања и дополнувања... за контроверзната личност на Цеко Стафанов Попиванов), „Екран“, XIV, 701, 20. IV 1984, 4–5 и 44–45.

514. *Био-библиографски податоци,* во кн.: Милан и Драган Ристески: Ведри кажувања на Итар Пејо, книга 1, Скопје, 1984, 81–84.
515. *Федералистачката концепција во Програмата на Македонскиот револуционерен комитет (1917),* „Културен живот", XXIX, 6,1984, 18–23.
516. *Резолуцијата на Коминтерната за македонската нација и македонскиот јазик (1934) во развитокот на македонската национална култура* „Културен живот", XXIX, 7–8, 1984, 12–18.
517. *Резолуцијата на Коминтерната за македонската нација и македонскиот јазик (1934) во развитокот на македонската национална култура,* зб.: XVII семинар за македонски јазик, литература и култура 3–24. VIII 1984 – Охрид, 1–22 (сепаратно издание).
518. *Македонскиот поетски збор во периодот на НОБ,* зб.: Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i Revoluciji. Radovi sa naučnog skupa, Struga, 7–9 oktobar, 1981, Savet akademije nauka i umetnosti SFRJ, Skopje, 1984, 343–353.
519. *Тодор Чопов (1892–1923). Писател, учител и револуционер,* „Македонски иселенички алманах '85", МИМ, Скопје, [1984], 166–167; Тодор Чопов: *Бегалци,* 168–170.
520. *Кон проучувањето на историскиот развиток на баладата „Црна се чума зададе",* „Македонски фолклор", XVII, 33, Скопје, 1984, 33–49.
521. *Националното чувство и татковината на Ваџаров,* „Културен живот", XXIX, 9–10, Скопје, 1984, 3–8.
522. *Појава македонске националне мисли и формирање националног програма (до 1878 године),* зб.: „Pouk zgodovine – Настава историје – Nastava povijesti – Настава по историја", 3–4, Zagreb, 1984, 182–189.
523. *The Work of Krsté Missirkov,* „Macedonian Review", XIV, 1, Skopje, 1984, 38–47.
524. *The Struggle of the Macedonian People for a Nation State,* „Macedonian Review", XIV, 2, Skopje, 1984, 132–139.
525. *Софиски погледи врз татковината и народот на Ваџаров и Попов. Премолчени вистини.* Што премолчува, а што „не може да премолчи" Петар Пондев во софискиот „Литературен фронт" од 23 февруари 1984 година, „Нова Македонија", XL, 13359, 31. III 1984, 6.
526. *Поттик за развојот на македонистиката.* Во 1890 година Естонецот Леонид Мезинг ја одбрани докторската дисертација „За јазиковата оценка на Македонските Словени", – Прва дисертација врз материјалот на македонскиот јазик, „Нова Македонија", XL, 13392, 5. V 1984, 5.

527. *Значаен прирачник.* Бранислав Крстиќ: „Индекс на мотивите на народните песни на балканските Словени“, САНУ, Београд, 1984 година, „Нова Македонија“, XL, 13413, 20. V 1984, 7.
528. *Вонредно значајно дело. Пет децении од смртта на Васил Икономов.* Фолклорист, етнограф, печатар и публицист – Васил Икономов се јавува како сосема закономерна појава во македонскиот развиток, „Нова Македонија“, XL, 13428, 10. VI 1984, 10.
529. *Историската мисла кај Македонците.* Макотрпен пат до конституирање (од рефератот поднесен на Балканолошкиот конгрес во Белград), „Нова Македонија“, XL, 13525, 15. IX 1984, 6.
530. *Непрекинат континуитет меѓу XIX и XX век. Македонскиот литературен кружок во Софија е формиран на 2 август 1936 година.* – Од Македонското друштво „Св. Климент“ во Охрид 1872 до Друштвото на писателите на Македонија во 1945 година, „Нова Македонија“, XL, 13469, 21. VII 1984, 6.
531. Историски истражувања. *Федералистичката концепција во Програмата на Македонскиот револуционерен комитет (1917)*, „Културен живот“, XXIX, 6, 1984, 18–23.
532. *Непозната статија од Мисирков: „Македонците и Прашкиот конгрес“,* „Нова Македонија“, XL, 13546, 6. X 1984, 8.
533. *Одговор на историјата.* Кон Одбраните творби од Антон Попов, издание на „Мисла“, Скопје, 1984 година, „Нова Македонија“, XL, 13588, 17. XI 1984, 9.
534. *Никола Јонков Вапцаров: Необјавени песни.* „Без наслов“ (Татко беше стар комита). „Сон“ (Доцни ноќи друм минувам). „Без наслов II“ (Бодри осамнујте родни ни села), „Студентски збор“, XXXVI, 953, 10. XII 1984, 11.
535. *75 години од раѓањето на Никола Вапцаров. Поетовата вековечност на страниците на македонската историја,* „Нова Македонија“, XL, 13607, 8. XII 1984, 6.
536. *Од раните стихови на Вапцаров* [Клет неволник во туѓина дална], (Од зборникот „Песни за Татковината“ од Н. Вапцаров што го подготви за печат д-р Блаже Ристовски), „Нова Македонија“, XL, 13607, 8. XII 1984, 6.
537. *Никола Јонков Вапцаров: „Гаталец“,* „Нова Македонија“, XL, 13608, 9. XII 1984, 11.
538. *Уште еднаш за Цеко Стефанов Поп Иванов*, II. (Продолжение од минатиот број), „Екран“, XIV, 697, 23. III 1984, 4–5 и 35.
539. *Визија врз проверени факти* (Нужни објаснувања и дополнувања од д-р Блаже Ристовски за контроверзната личност на Цеко Стефанов Попиванов), „Екран“, XIV, 701, 20. IV 1984, 4–5 и 44–45.

1985

540. *Резолуцијата на Коминтерната за македонската нација и македонскиот јазик (1934) во развитокот на македонската национална култура,* зб.: Предавање на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид, 3–24. VIII 1984 година, Скопје, 1985, 241–262.
541. *Vznik makedenského národního myšlení a formování národního programu,* зб.: Myšlenkový vývoj Čehů, Slováků a Jihoslovanů od poloviny 18. století do buržoazní revoluce 1848–1849. (Sbornik praci z vědeckého zasedání Československo-jugoslávské historické komisé v Brně 11–12. X 1983), Československá sekce československo-jugoslávské historické komise, Praha, 1985, 104–132.
542. *Македонскиот патриотизам на Антон Попов,* во кн.: Антон Попов: Одбрани творби. Приредил Гане Тодоровски, „Мисла", Скопје, 1985, 190–218.
543. *Македонија во творештвото на Никола Вапцаров, Антон Попов и Михаил Сматракалев (познат под псевдонимот Анѓел Жаров)* е толку присутна што секој обид да се преиначи нивната националност е однапред осуден на неуспех, „Македонски иселенички аламанах '86", МИМ, Скопје, 1985, 146–149.
544. *Значајна епизода инспирирана од Друштвото на народите (1925) околу статусот и карактерот на Македонците во грчко-бугарско-македонските односи,* „Македонија", XXXII, 390, Октомври 1985, 28–29.
545. *Кога поточно е излезена стихозбирката „Молскавици" од Коле Неделковски* (Историјатот и значењето во нашиот литературен развиток), „Литературен збор", XXXII, 2, 1985, 9–19.
546. *Лазарополскиот учител, етнограф, фолклорист и национален деец Васил Икономов (1848–1934),* „Современост", XXXV, 7, 1985, 45–56.
547. *Креативниот чин на пејачот на епските народни песни,* зб.: Рад XXII-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Жабљаку 1975 године, Цетиње, 1985, 143–150.
548. *Позначајни литературно-културни појави во Прилеп и Прилепско во 1943–1944,* зб.: Прилеп и Прилепско во НОВ 1944 – 15 мај 1945 година. (Материјали од научниот собир одржан на 14, 15 и 16 март 1983 година), Книга I / 2, Скопје, 1985, 335–343.
549. *Изборот на Крсте Мисирков за постдипломските студии на Петербуршкиот универзитет,* „Историја", XXI, 2, Скопје, 1985, 109–117.
550. *Никола Вапцаров [Нафрлок за поетско-прозна репортажа],* „Развиток", XXIII, 7–8, 1985, 393–395.

551. *Нелегалниот печат на Обединетата.* По повод 60-годишнината од основањето и 50-годишнината од укинувањето на ВМРО (Обединета), „Културен живот“, XXX, 9–10, 1985, 13–17.
552. *Македонците во Бугарија во борбата за национална афирмација,* „Развиток“, XXIII, 9–10, 1985, 494–521.
553. *Школувањето на Крсте Мисирков во Русија* (Нови податоци и сознанија за формирањето на македонската мисла), „Гласник“, XXIX, 1–2, Скопје, 1985, 105–144.
554. *Епистоларно наследство. Единственото зачувано писмо до Мисирков од неговото семејство.* По повод 110-годишнината од раѓањето на К. П. Мисирков., „Нова Македонија“, XLI, 13640, 12. I 1985, 6.
555. *Основни столбови на преродбата.* По повод 123-годишнината од смртта и 175-годишнината од раѓањето на Димитрија и 155-годишнината од раѓањето на Константина Миладинов, „Нова Македонија“, XLI, 13668, 9. II 1985, 7.
556. *Значајна национална публикација.* Појавата на „Македонски вести“ пред 50 години означи почеток на низа значајни македонистички пројави..., „Нова Македонија“, XLI, 13696, 9. III 1985, 8.
557. *О етничком саставу Горанаца*, „НИН“, 1785, Београд, 17. III 1985, 6 и 8.
558. *Податоци за развојот на народноста свест.* Александар Матковски: „Македонскиот полк во Украина“, „Мисла“, 1985 година, „Нова Македонија“, XLI, 13731, 13. IV 1985, 7.
559. *Развојот на народноста свест.* Монографската студија „Македонскиот полк во Украина“ од д-р Александар Матковски е уште еден истражувачки опус на овој автор што се приклучува кон неговите веќе познати трудови „Грбовите на Македонија“, „Отпорот во Македонија“, „Крепоснишството во Македонија“, „Ајдутството во Македонија“ итн., „Македонски иселенички алманах ’86“, Скопје, 1985, 153–154.
560. *1100 години од смртта на Методиј. Основи на нова цивилизација.* Процесот на христијанизацијата на Балканот. – Словенската писмена култура во Македонија и Методиевиот „Закон судниј људем“. – Антибугарскиот карактер на Моравската мисија. – Замената на глаголицата со кирилица, „Нова Македонија“, XLI, 13738, 20. IV 1985, 6.
561. *Продлабочени истражувања на националната мисла и култура.* Александар Алексиев: „Низ литературното минато и сегашноста“, Култура, 1984, „Нова Македонија“, XLI, 13751, 5. V 1985, 10.

562. *Продлабочени истражувања на националната мисла и култура.* Александар Алексиев: „Низ литературното минато и сегашноста“, Култура, 1984, „Македонски иселенички алманах ’86“, Скопје, 1985, 155–156.

563. *Меѓникот во македонската историја.* Кон 90-годишнината од смртта на Ѓорѓија М. Пулевски. Самоукиот печалбар, sидар и револуционер остави зад себе дело од особено значење во македонското учебникарство, лексикографијата, филологијата, литературата и историјата, „Нова Македонија“, XLI, 13799, 22. VI 1985, 6.

564. *Необјавена песна од Никола Ј. Вапцаров.* По повод 43-годишнината од смртта., „Нова Македонија“, XLI, 13830, 23. VII 1985, 9. („Ej, вино дајте, душава заборав сака“)

565. *„Ја сонував роднатa земја“.* Четириесет и три години од стрелањето на Вапцаров, Попов и Романов, „Нова Македонија“, XLI, 13834, 27. VII 1985, 6.

566. *Остратa петербуршка клима.* Кон 59-годишнината од смртта на Крсте П. Мисирков, „Нова Македонија“, XLI, 13835, 28. VII 1985, 9.

567. *Македонскатa просветна автономија во Грција.* Под притисок на Друштвото на народите, грчката влада беше принудена да најави отворање на македонски училишта, а пред 60 години се појави и македонскиот буквар „Abecedar“ кој претставува значаен документ за нашата културна историја, „Нова Македонија“, XLI, 13847, 10. VIII 1985, 8.

568. *Чехословачко-југословенски симпозиум: Осврт на ослободителните борби на двата народа,* „Нова Македонија“, XLI, 13892, 24. IX 1985, 8.

569. *Старословенскатa традиција и нашиот културно-национален развиток. Слово и писмо – сплотени во националниот дух.* Блесокот на делото на големите словенски браќа и нивните следбеници најконтинуирано доаѓа до израз во Македонија од појавата до современата епоха. – Култ и почит прегрнати во сите етапи на национално-културниот и револуционерниот македонски ôд, „Нова Македонија“, XLI, 13903, 5. X 1985, 6.

570. *За јазикот и националноста на Македонците.* Значајно научно издание во Италија. Труд на д-р Марко Дого, професор на Универзитетот во Падова. Доживувањата и мислите на обезоружаните пророци 1902–1903“ е од непроценлив придонес за информирањето на научната и поширокатa европска јавност за вистинскиот од на македонската национална свест и мисла, „Нова Македонија“, XLI, 13917, 19. X 1985, 7.

571. *Великан на националната мисла.* 45 години од смртта на Димитрија Чуповски, „Нова Македонија“, XLI, 13924, 26. X 1985, 6.
572. *Единствена мисла.* Коле Чашуле: „Записи за нацијата и литературата“, „Мисла“, Скопје, 1985 година, „Нова Македонија“, XLI, 13952, 23. XI 1985, 7.
573. *Глас на својот поробен и разделен народ.* 76 години од раѓањето на Никола Јонков Вапцаров, „Нова Македонија“, XLI, 13964, 7. XII 1985, 7. [Во прилог: Никола Вапцаров: *Соноти на затвореникот* (превод: Б. Р.)]
574. *Основите и концепциите на Македонскиот литературен кружок во Софија (1936),* „Гласник“, XXIX, 3, Скопје, 1985, 111–130.
575. *Документи од дејноста на Крсте Мисирков како претседател на ТМОК во С. -Петербург во времето на Врховистичкото востание (1902),* „Гласник“, XXIX, 3, Скопје, 1985, 187–233.

1986

576. *Првото научно-литературно и општествено-политичко списание на современ македонски јазик „Вардар“ (1905) на К. П. Мисирков* (по повод 80-годишнината од отпечатувањето), зб.: Предавања на XVIII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 2–22. VIII 1985 година, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1986, 191–208.
577. *Стагнација на идеите.* Во Југославија на научен план сосема малку се познаваме. Несфатливо е оглушувањето во некои средини за манифестациите што непосредно ја загрозуваат целоста на оваа земја, „Нова Македонија“, XLII, 14107, 3. V 1986, 5.
578. *Кон историјата и основните карактеристики на првата македонска опера,* зб.: Македонскиот фолклор во музичкото и драмското творештво до 1945 година. Трудови од Научниот собир, Скопје, 8 и 9 декември 1980 година, МАНУ–УЦУ, Скопје, 1986, 73–80.
579. *Дејноста на Крсте Мисирков (1874–1926)* (по повод 60-годишнината од смртта), зб.: XIX семинар за македонски јазик, литература и култура на Универзитетот „Кирил и Методиј“ (Скопје и Охрид, 8–28. VIII 1986 год.), [Сепаратно издание, 1–29 стр.]
580. *Зошто Климент дошол во Охрид?* Ракоположен епископ од папата. Во времето на Климент во Македонија се развива богата литературна и културна дејност на црквата и манастирите кои ги има многу повеќе отколку во бугарските краишта, „Нова Македонија“, XLII, 14254, 27. IX 1986, 8.
581. *Александар Македонски во историската свест на македонските писатели во XIX век,* зб.: XII научна дискусија (Охрид, 12–15

август 1985), Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1986, 131–153.

582. *Пред собраните песни на Вајцаров,* „Стремеж“, XXX, 7, Прилеп, 1986, 529–537.

583. *Старословенската традиција и нашиот национално-културен развиток,* „Македонски иселенички алманах“, МИМ 1987, Скопје, [1986], 150–153.

584. *Значаен прилог во македонистиката и славистиката.* Прва споредбена студија на словачкиот и македонскиот литературен јазик, „Литературен збор“, XXXIII, 3, Скопје, 1986, 109–111.

585. *Борбата за македонски литературен јазик,* „Дело“, XIII, 3, Штип, мај-јуни 1986, 169–176.

586. *Кружок на најистакнати дејци.* По повод 50-годишнината од формирањето на Македонскиот литературен кружок во Софија (1936–1986), „Македонија“, XXXIII, 403, Скопје, Ноември 1986, 24–25.

587. *Крсте Мисирков и меѓународниот вештачки јазик идо.* Нови податоци и сознанија, „Современост“, XXXVI, 10, Скопје, 1986, 8–24.

588. *По трагите на Рациновата кореспонденција,* „Развиток“, XXIII, 6–7, Битола, 1986, 447–465.

589. *Александар Македонски во историската свест на македонските писатели од XIX век,* „Културен живот“, XXXI, 9–10, 1986, 22–30.

590. *Кон проучувањето на солунските години на Прличев* (Г. Прличев во очите на П. Драганов и Ј. Крајничанец), зб.: Животот и делото на Григор С. Прличев (Симпозиум посветен на животот и делото на Григор Прличев, 10–11 мај 1985 година на Филолошкиот факултет во Скопје), Скопје, 1986, 60–73.

591. *Националноослободителната компонента во песните од НОБ во Македонија,* зб.: Зборник од XXXI конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија. Радовиш 1984, Скопје, 1986, 155–162.

592. *Нови сознанија за Ѓорѓија Пулевски,* „Гласник“, XXX, 1–2, Скопје, 1986, 273–310.

593. *К вопросу об издательской деятельности Македонского научно-литературного другарства в русской столице* (Неизвестное издание Македонской колонии в Петрограде о Македонии и македонцах), „Review“, XXX (I), 3 (1), ИНИ, Скопје, 1986, 355–369.

594. *La Renaissance Nationale Macédonienne dans les Relations Typologiques de la Renaissance chez les Peuples Balkaniques Voisins,* [Discution], зб.: Actes III. Grandes themes. Methodologie, Sections, chronologiques, Tables rondes, Organismes affilies et commissions énternes.

XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart du 25 aiût au 1er septembre 1985, Stuttgart, 1986, 403–404.

595. *The 1934 Comintern resolution on the Macedonian nation and language in the development of Macedonian national culture*, „Review", XXX (I), 3 (1), Skopje, 1986, 99–119.

596. *Над бодликавите жици на нациите.* Ванчо Механциски: Разговор со повод: д-р Блаже Ристовски., „Студентски збор", XXXVII, 988, 21. II 1986, 13.

1987

597. *Развиток и афирмација македонске националне свести 1878–1903,* „Настава по историја – Pouk zgodovine – Настава историје – Nastava povijesti", 3, Zagreb, 1987, 127–138.

598. *Makedonska nacionalna misao (1878–1903),* „Jugoslovenski istorijski časopis", XXII, 1–2, Beograd, 1987, 69–91.

599. *[Дискуссии],* зб.: Материалы, дискуссии. Фольклористика, историческая проблематика, Круглие столы, зб.: IX международный съезд славистов, Киев, сентября 1983 г., АН СССР–АН УССР–МКС–СКС, Киев, 1987, 89–90, 93, 103–104, 112–313 и 129–130.

600. *Македонците се национално сплотени и единствени,* „Македонија", XXXIV, 406, Февруари 1987, 7.

601. *Дејноста на Крсте Мисирков (1874–1926) (по повод 60-годишнината од смртта),* зб.: Предавања на XIX семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 8–28. VIII 1986 година, Скопје, 1987, 239–267.

602. *Учебник за Античка Македонија.* Автор на учебникот, наменет за учениците на возраст од 11 до 15 години, е Бранко Наумовски, а го објави Мултикултурниот просветен координационен комитет Нов Јужен Велс, „Нова Македонија", XLIII, 14402, 20. II 1987, 10.

603. *Македонската свест како фактор за меѓубалканската соработка (Непознати статии на К. П. Мисирков од 1923–1924 год.),* зб.: Нациите, малцинствата и балканската соработка. Научна средба, Делчево; 30, 31 мај и 1 јуни 1986, Совет на манифестацијата „Гоцеви денови", Делчево, 1987, 81–96.

604. *Неки резултати македонске историографије о историји македонског народа,* „Pouk zgodovine – Настава историје – Nastava povijesti – Настава по историја", 1–2, Zagreb, 1987, 40–48.

605. *Дискусија,* зб.: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ. Реферати од научниот собир од 29 до 31 октомври 1984 година во Скопје, МАНУ, Скопје, 1987, 442–454.

606. *45 години од смртта на Антон Попов. Сестран деец и комунист,* „Нова Македонија“, XLIII, 14549, 25. VII 1987, 5.
607. *Антон Попов. „Над Пирин облаците се згуснуваат“.* Превод: Бл. Ристовски. „Нова Македонија“, XLIII, 14549, 25. VII 1987, 5.
608. *Драги пријатели [Писмо од Охрид од 2. VIII 87],* „The Australian-Macedonian Weekly“, № 16, Thomastown, 19. VIII 1987, 2.
609. Znanstveni rezultati. *Развитак и афирмација македонске свести 1878–1903,* „Настава по историја – Pouk zgodovine – Настава историје – Nastava povijesti“, 3, Zagreb, 1987, 127–138.
610. *К вопросу об издательской деятельности Македонского научно-литературного другарства в русской столице (Неизвестное издание Македонской колонии в Петрограде о Македонии и Македонцах),* „Review“, XXX (I), 3 (1), ИНИ, 1986, 355–369.
611. *Marko Dogo: Lingua e nazionalità in Macedonia. Vicende e pensieri di profeti disarmati 1902-1903. (Storia, Le Edizioni Universitarie Jaca 11, Milano, 1985, 165),* „Review“, XXX (I), 3 (1), 1986, 375–378.
612. *Кога е роден Ѓорѓија Пулевски?,* „Нова Македонија“, XLIII, 14654, 7. XI 1987, 6.
613. Тодор Мицов (интервју): *Фолклорот како етика и естетика.* Повод за разговор со истакнатиот македонски научник и истражувач на националното културно наследство д-р Блаже Ристовски е неговата најнова книга „Македонскиот фолклор и националната свест“ (во два тома) што неодамна ја објави НИО „Студентски збор“, „Студентски збор“, XXXVIII, 1041, 10. XI 1987, 10–11.
614. *Коригирана историска неправда. Национално-културната преродба на Исламизираните Македонци,* „ЛИК“, II, 27, Скопје, 25. XI 1987, 6–7.
615. *По трагите на Рациновата кореспонденција,* зб.: Сознајните аспекти на книжевноста, XII и XIII Рацинови средби, Титов Велес, 1984/85, 1987, 121–144.
616. *Makedonska nacionalna misao (1878–1903),* „Jugoslovenski istorijski časopis“, XXII, 1–2, Beograd, 1987, 69–92.
617. *Развитак и афирмација македонске националне мисли (1878–1903),* зб.: Зборник радова са XVIII научног скупа, Београд, 17–18. IX 1984. Идејна и политичка кретања код југословенских народа, Чеха и Словака у другој половини XIX века. Југословенско-чехословачка комисија историчара, Историјски институт, Београд, 1987, 121–152.
618. *Граѓа за историјата на македонскиот народ од Архивот на Србија. Приредил д-р Климент Џамбазовски. Том IV, книга III (1888–1889), Белград, 1987, 836.* [Рец.], „Гласник“, XXXI, 1, Скопје, 1987, 233–237.

619. *Националноослободителните програми во македонското движење сред прогресивната емиграција (1934–1941),* зб.: Прилози за Илинден, VI. Прилози за Револуцијата. Ослободителната борба на македонскиот народ и доаѓањето на Јосип Броз Тито на чело на КПЈ до нацифашистичката агресија на Балканот. Тркалезна маса одржана на 2 и 3 октомври 1987 година во Крушево, Крушево, 1987, 53–61; *Дискусија:* 160, 166, 171, 177–180 и 186).

620. *Les facteurs intérieurs et extérieurs dans le réalisation du programme du mouvement de libération du peuple macédonien (1912–1944),* „Review", XXXI (II), 3 (2), Skopje, 1987, 103–120.

621. *Меморандум Тайнаго македоно-одринского кружока в С. -Петербурге к Совету С. -Петербургского славянскаго благотворительного общества по поводу верховистского восстания в Македонии (1902),* „Review", XXXI (II), 3 (2), Skopje, 1987, 283–300.

622. *Нова граѓа за историјата на македонскиот народ од Архивот на Србија,* „Македонски архивист", XV–XVI (1985–1986), Скопје, 1987, 161–164.

623. *Македонски обреди и обредни песни од Мариово и Прилепско, Милан Ристески: Архиепископски црковно-просветен совет на Македонската православна црква, 1985, стр. 206,* „Македонски фолклор", XX, 39–40, Скопје, 1987, 227–228.

1988

624. *Кон запознавањето на заемните врски и односи помеѓу Македонија и Русија во периодот од X до XIII век,* зб.: Охридската архиепископија и покрстувањето на Русија. Зборникот излегува по повод 1000-годишнината од покрстувањето на Русите, МПЦ, Скопје, 1988, 82–94.

625. *Почина д-р Воислав Илиќ,* „Нова Македонија", XLIV, 14817, 23. IV 1988, 7.

626. *Д-р Глигор Тодоровски: Србија и реформите во Македонија (од средината на XIX век до Младотурската револуција, 1908),* [Култура, Скопје, 1987], „Културен живот", XXXIII, 1–2, 1988, 47–49.

627. Znanstveni rezultati. *Унутрашњи и спољашњи фактори у Националноослободилачком покрету македонског народа,* „Настава историје – Nastava povijesti – Настава по историја – Pouk zgodovine", 1, Zagreb, 1988, 43–50.

628. *Заемните врски и односи помеѓу Македонија и Русија во периодот од X до XIII век. Сесловенските хоризонти на Охрид и Киев,* „ЛИК", III, 41, 8. VI 1988, 2–3.

629. *Македонската општествена мисла во втората половина на XIX век (во корелација со развитокот на славистиката и на општествената мисла кај соседните народи),* зб.: Реферати на македонските слависти за X меѓународен славистички конгрес во Софија, Македонски славистички комитет, Скопје, 1988, 81–93.

630. *Некои критички согледувања и размислувања за науката и општеството,* „Погледи", XXV, 2, Скопје, 1988, 73–78.

631. *Културно-националната дејност во Јужновардарскиот регион од Христофор Жефарович до Балканските војни,* зб.: Дојрански ракувања '87: Национално-културната дејност во Јужновардарскиот регион со посебен осврт на Гевгелиско-Дојранскиот крај во текот на XIX и почетокот на XX век. Материјали од Симпозиумот одржан во Стар Дојран на 27 и 28. VI 1987 година, Гевгелија, 1988, 9–16.

632. *Темелен труд за создавањето на јазикот.* Кон книгата „Создавањето на современиот македонски литературен јазик" од д-р Стојан Ристески, издавач: „Студентски збор", 1988 година, „ЛИК", III, 44, 20. VII 1988, 12.

633. *Издавачката дејност на Македонското научно-литературно друштво во руската престолнина (Едно непознато издание на Македонската колонија во Петроград за Македонија и Македонците),* „Литературен збор", XXXV, 3–4, Скопје, 1988, 31–45.

634. *Предговор: Васил Икономов (1848–1934),* во кн.: Васил Икономов, Старонародни песни и обичаи од Западна Македонија. Редакција д-р Кирил Пенушлиски, д-р Блаже Ристовски, д-р Блаже Петровски. Институт за фолклор „Марко Цепенков"-Скопје, Посебни изданија, книга 13, Скопје, 1988 (338 стр.), 7–52.

635. *Формирование и аффирмация исторической мысли македонцевъ в XIX и XX веках (в контексте балканских отношений),* зб.: Papers presented at the Vth international congress of South-East european research studies held in Belgrade (11–16th september 1984). Доклады V-го международного конгресса по исследованию Юговосточной Европы состоявшейся в Белграде (11–16 сентября 1984), Skopje 1988, Скопье, 27–30.

636. *Националната програма и федералистичките концепции на Македонското научно-литературно друштво и на Македонскиот револуционерен комитет во Петроград (1902–1917),* зб.: Прогресивната мисла за македонското прашање и барање за самоопределување (1878–1945). Тито и македонското прашање (Тркалезна маса по повод 50-годишнината од доаѓањето на Тито на чело на КПЈ). Научна средба, Делчево: 29, 30 и 31 мај 1987 година, Делчево, 1988, 101–109.

637. *Јазикот како наша татковина (по повод „Создавањето на современиот македонски литературен јазик“ од д-р Стојан Ристески),* „Литературен збор“, XXXV, 5, Скопје, 1988, 101–108.
638. *По врвиците на Кочо Рацин,* „Спектар“, VI, 12, Скопје, 1988, 67–89.
639. *Кон кирило-методиевската традиција во македонскиот културно-национаолен развиток во втората половина на XIX и првата половина на XX век,* зб.: Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија. Прилози од научниот собир по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски, Скопје, 1–3 октомври 1985 година, МАНУ, Скопје, 1988, 305–318.
640. *Две значајни изданија за спомениците на средновековната култура на Македонија на Институтот за истражување на старословенската култура во Прилеп*, „Литературен збор“, XXXV, 6, 1988, 77–82.
641. *Unutrašjni i spoljašnji faktori u Nacionalnooslobodilačkom pokretu makedonskog naroda (1912–1944),* зб.: Dialektika vnitřního a vnějšího faktoru závěrečné etapy Národněosvobozeneckého boje národů Československa a Jugoslávie (1944–1945). (Sborník praci z vědeckého zasedání Československo-jugoslávské historické komise v Dolné Krupé 17. –18. IX 1985), Praha, 1988, 21–44.
642. *Никола Петров Русински: Од моите спомени за Охридско-струшкиот револуционерен реон (1901–1902). Редакција, предговор, превод и коментар д-р Стојан Ристески, „Студентски збор“,* Скопје, 1988, 229, „Гласник“, ИНИ, XXXII, 1, Скопје, 1988, 275–280.

1989

643. *Историската судбина на Македонија* (по повод 75-годишнината од потпишувањето на Букурешкиот договор), в. „Македонија“, V, 48, Торонто, 15. X 1988, 6 ; V, 49, 15. XI 1988, 10; V, 50, 15. XII 1988, 10; V, 51, 15. I 1989, 10; V, 52, 15. II 1989, 10.
644. *Во Македонија постои само еден народ.* Анкета на „Нова Македонија“ за амандманот XXIV на Уставот на СРМ, „Нова Македонија“, XLV, 15144, 23. III 1989, 4.
645. Синиша Станковиќ (Разговор): *Презентирањето на историјата е долг,* „Млад борец“, бр. 1662, 24. V 1989, 56–57.
646. *Осврт врз историскиот развиток на македонскиот стих (со посебен поглед врз поезијата помеѓу двата Илиндена),* во кн.: Македонска поезија XX век. Поезијата помеѓу двата Илиндена. Приредил Веле Смилевски, Македонска книга, Скопје, 1989, 23–61.

647. *Поетот Никола Киров Мајски,* во кн.: Македонска поезија XX век. Поезијата помеѓу двата Илиндена. Приредил Веле Смилевски, Македонска книга, Скопје, 1989, 99–103.

648. *Македонскиот јазик во литературна употреба и литературата на Македонците пишувана на туѓи јазици.* Прилог кон македонската литературна историја, во кн.: Македонска поезија XX век. Поезијата помеѓу двата Илиндена. Приредил Веле Смилевски, Македонска книга, Скопје, 1989, 104–141.

649. *Не е тангиран интегритетот на Рацин* (Повод: „За една најнова мистификација"), „Нова Македонија", XLV, 15218, Скопје, 7. VI 1989, 11.

650. *Предизвикан одговор,* „Комунист", XLVI, 1689, 14. VII 1989, 15.

651. Е. Таковски (интервју): *Организиран отпор кон постоењето.* За жалење е што при некои излагања на се чувствува извесен организиран отпор по елементарните прашања на нашата национална егзистенција, вели акад. Блаже Ристовски, еден од бројната македонска делегација на овој меѓународен научен собир, „Вечер", XXVII, 8118, 7. IX 1989, 15.

652. *Афирмација на македонската национална самобитност,* „Македонија", XXXVI, 430, Скопје, 1989, 26–27.

653. *Идејно-политичките подготовки на Даме Груев (1887–1892),* зб.: Даме Груев во Македонското националноослободително движење. Тркалезна маса по повод 80-годишнината од загинувањето (Битола-Демир Хисар, 9 и 10 ноември 1986), МАНУ–ДНУ Битола, Скопје, 1989, 33–53.

654. *Д-р Блаже Ристовски, научен советник* [Биобиблиографија], зб.: 40 години Институт за национална историја 1948–1988, Скопје, 1989, 183–203.

655. *Кон прашањето за причините за враќањето на Климент Охридски од бугарската престолнина во Македонија,* зб.: Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета. Материјали од научниот собир одржан во Охрид од 25 до 27 септември 1986 година, МАНУ, Скопје, 1989, 335–351.

656. *Поет и борец со изразена национална свест.* Осумдесет години од раѓањето на Никола Јонков Вапцаров (1909–1942). – Вапцаров беше задоен со две љубови: поезијата и татковината – доследен им остана до задниот здив. – Тој имаше развиен слух и за социјалните теми и проблеми, но во неговата лабораторија никогаш не беа оставени скраја живите македонски националноослободителни

дилеми, „Нова Македонија“, XLV, 15353, 20. X 1989, 11; *Нескриен патриотизам,* „Нова Македонија“,15354, 21. X 1989, 6.

657. *Поет и борец со изразена национална свест,* „Македонски иселенички алманах '90“, МИМ, Скопје, 1989, 102–109.

658. *И. А. Бодуэн де Куртенэ и македонский славист К. П. Мисирков,* зб.: Jan Niecisław Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa. Materiały z konferencji międzynarodowej. Warszawa, 4–7. IX 1979, Wrocław-Warszawe-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1989, 579–586.

659. *Историја на црквата и историја на народот.* Славко Димевски: „Историја на Македонската православна црква“, „Македонска книга“, Скопје, „ЛИК“, IV, 67, Скопје, 7. VI 1989, 12–13.

660. *Целосна слобода за мислата.* Собир на културните работници на СР Македонија во Скопје на 5–6. X 1989, „ЛИК“, IV, 77, Скопје, 25. X 1989, 6.

661. Јован Павловски (интервју): *Пронајдена нова документација за Мисирков.* Д-р Блаже Ристовски во Ленинградскиот архив во Советската академија на науките, покрај другите работи, го пронајде и првиот научен труд на младиот Мисирков напишан на македонски јазик. – За првпат употребени графемите за меките консонанти во македонскиот јазик. – Го нема повеќе гробот на Чуповски, „Нова Македонија“, XLV, 18. XI 1989, 7.

662. *Makedonci i stvaranje Jugoslavije,* „Jugoslovenski istorijski časopis“, XXIV, 1–4, Beograd, 1989, 127–132; *Diskusija*: 171–177.

663. *Првите записи на народни песни од Крсте Мисирков.* Нови историографски изданија, „Нова Македонија“, XLV, 15394, 2. XII 1989, 6.

664. *Прокламација на Вапцаровата естетика.* Никола Вапцаров: *Реферат за две стихотворби на Ангел Жаров,* „Нова Македонија“, XLV, 15401, Скопје, 9. XII 1989, 7.

665. *Кој го заборавил Карев?* Блаже Миневски – Нове Цветаноски: Д-р Блаже Ристовски [Анкета]. *Зошто претседателот на Крушевската Република не е погребан?,* „Нова Македонија“, XLV, 15408, 16. XII 89, 11.

666. *Македонците во Бугарија и борбата за национална афирмација,* „Нова Македонија“, XLV, 15411, 19. XII 1989, 9 – 15414, 22. XII 1989, 9.

667. Н.[ове] Ц.[ветаноски] (интервју): *На неодамнешниот научен собир во САНУ за југословенско-рускиte врски Македонското прашање заборавено*, „Нова Македонија“, XLV, 15418, 26. XII 1989, 12.

668. *Мошне важен историски документ* (Рецензија), во кн.: Крсте Црвенковски, *Во одбрана на македонската кауза*, Охрид, 1989, 113–116.

669. *Рефератот на Вајцаров,* „Разгледи“, XXXI, 9–10, Скопје, 1989, 603–610.
670. *Никола Јонков Вајцаров: Реферат за две стихотворби на Ангел Жаров,* „Разгледи“, XXXI, 9–10, 1989, 603–606.
671. *Димитар Митрев како критичар, публицист и национален деец во Македонскиот литературен кружок во Софија,* „Спектар“, VII, 14, Скопје, 1989, 85–94.
672. *Загубен интегритет,* зб.: Macedonian national protest. Македонски национален протест, Aug. 9–10 1988 New York, Toronto, 1989, 31–33.
673. *Непознати „Кратки белешки за звукот що – што, шчо и шо во прилепскиот говор“ од Марко Цепенков,* „Прилози“, ОЛЛН–МАНУ, XIV, 1, Скопје, 1989, 95–102.

1990

674. *Еволуцијата на еден поет и метаморфозите на еден човек,* „ЛИК“, V, 85, Скопје, 14. II 1990, 4–5.
675. *Еволуцијата на еден поет и метаморфозите на еден човек,* „Повод-Povod“, XII, 52, Rockdale, Sidney, N.S.W., March 1990, 13–15.
676. *Оваа земја се чува од сите страни.* Методија Павлевски [и] Сашко Насев (интервју), „Студентски збор“, XLII, 1115, 28. II 1990, 8–9.
677. *Како загина Рацин: Уште многу прашања за разјаснување.* „Нова Македонија“, XLVI, 15511, Скопје, 31. III 1990, 5.
678. *По повод еден пасквил. Кон фактите – во интерес на вистината,* „Нова Македонија“, XLVI, 15518, Скопје, 7. VI 1990, 21.
679. *Научна оценка за историските личности,* „Нова Македонија“, XLVI, 15532, Скопје, 28. IV 1990, 22.
680. *Македонско-српски (не)согласувања. Многу повеќе од потреба,* „21“, XLVII, 1721/5, Скопје, 13. IV 1990, 24–25.
681. *Не е време за подозрение.* Цветанка Зојчевска [интервју]: Академик д-р Блаже Ристовски за Чуповски, Македонскиот форум, за времето што минало и што доаѓа. „Вечер“, XXVIII, 8310, Скопје, 21. IV 1990, 10–11.
682. *Визија за македонскиот пат.* Цветанка Зајчевска (интервју): Актуелни разговори, „Македонија“, XXXVII, 446, Скопје, VI 1990, 16–17.
683. *Грбовите на Македонија,* „Македонија“, XXXVII, 444, Скопје, IV 1990, 17
684. *Како се заземаше Македонија.* Два извештаја на српскиот генерален конзул во Скопје Владимир Карић (1891) во врска со манастирот „Св. Прохор Пчински“ и скопскиот митрополит Теодосија Гологанов, „21“, XLVII, 1723/7, 11. V 1990, 45–46; *Купување на мртви*

души, „21“, XLVII, 1724/8, 25. V 1990, 45–46; *Пропагандна војна за поделба*, „21“, XLVII, 1725/9, 8. VI 1990, 45–46.

685. *Димитар Митрев како критичар, публицист и национален деец,* „Македонски иселенички алманах ’91“, МИМ, Скопје, (1990), 84–89.

686. *Од здравината на националната програма зависи и здравиот и стамен развиток на заедницата,* „Културен живот“, XXXV, 1–2, Скопје, 1990, 1–3.

687. *Од дискусијата* [на состанокот на Друштвото на писателите на Македонија], во кн.: Зборуваме ли македонски? Подготвил Никола Костески. Независни изданија 05. Цртежи Петар Мазев, Охрид, 1990, 125–127.

688. *Реваншизмот ми е туѓ, но вистината ми е света.* Нове Цветаноски: Разговор со Блаже Ристовски, „ЛИК“, V, 94, Скопје, 20. VI 1990, 8–9.

689. *Планираниот заборав не ја покрива вистината.* Слово за нашиот современик Методија Андонов-Ченто, „ЛИК“, V, 97, Скопје, 1. VIII 1990, 2–4.

690. *Националната програма на Македонското научно-литературно друштарство во Петроград,* зб.: Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите, X, МАНУ, Скопје, 1990, 133–154.

691. *Библиографија на доп. член Блаже Ристовски*, во истиот зборник, 155–177.

692. *Кој ќе ја изнесува „Историјата на тркалезни маси“?* (Повод: „Историјата на тркалезни маси“, „Нова Македонија“ од 1 август 1990), „Нова Македонија“, Скопје, 14. VIII 1990, 9.

693. *Македонија во истражувачкиот опус на балканологот Марко Дого,* во кн.: Динамитот и полумесецот. Македонското прашање во италијанската публицистика 1903–1908. Јазикот и националноста во Македонија. Доживувањата и размислувањата на невооружените пророци 1902–1903. Избор и редакција Цветан Станоевски, „Македонска книга“, Скопје, 1990, 5–13.

694. *ЛИК си има свој лик,* „ЛИК“, V, 100, Скопје, 12. IX 1990, 2.

695. *Иницијали во мермерот.* Првиот прв потпретседател на АСНОМ: Панко Брашнаров (1883–1951), „ЛИК“, V, 101, 26. XI 1990, 3–5.

696. *Димитрија Чуповски (1878–1940) во развитокот на македонската национална свест и акција,* „Културен живот“, XXXV, 5–6, Скопје, 1990, 1–9.

697. *Беседа за животот и делото на Димитрија Чуповски: „Борец за право и свободу македонскаго народа“*, „Нова Македонија“, XLVI, 15722, Скопје, 30. X 1990, 8.

698. *Специфични историско-литературни критериуми.* Кон историјата на македонската книжевност од XX век, д-р Миодраг Друговац, Мисла, Скопје, 1990, „ЛИК", V, 105, Скопје, 21. XI 1990, 12.
699. *Кочо Рацин и Македонскиот литературен кружок во Софија,* зб.: Македонската литература меѓу двете светски војни и појавата на „Бели мугри". Зборник на трудови од научниот собир одржан во Скопје на 3 и 4. X 1989 г., МАНУ, Скопје, 1990, 83–91.
700. *Грандиозно дело.* Отворена изложба за животот и делото на Димитрија Чуповски, „Нова Македонија", XLVI, 15718, Скопје, 26. X 1990, 10.
701. *Духот на Гоце Делчев – порака на нашето време.* По повод 87-годишнината од загинувањето на Гоце Делчев, „Нова Македонија", XLVI, 15544 , Скопје, 5. V 1990, 4.
702. *Комплексни филолошко-паремиолошки студии,* „Современост", XL, 7–8, Скопје, 1990, 128–130.

1991

703. *Пронајдените записи на народни песни од Крсте Мисирков,* „Прилози" – ОЛЛН МАНУ, XVI, 2, Скопје, 1991, 133–154; Newly-discovered Folk Songs written down by Krste Misirkov (Summary), 155–156.
704. *Педесет години од смртта на Петар Поповарсов, (I). Тешко и во Софија и во Белград!,* „Нова Македонија", XLVII, 15783, 3. I 1991, 7; *(II). Идеолог на револуцијата,* 15784, 4. I 1991, 9.
705. *Глигоров – најпогодна личност.* Блаже Ристовски за изборот на претседател на Македонија, „Нова Македонија", XLVII, 15804, 24. I 1991, 4.
706. *Бев држен далеку од јавноста.* Нове Цветаноски (разговор со Блаже Ристовски), „Нова Македонија", XLVII, 15806, 26. I 1991, 18.
707. *Не може и ангели и ѓаволи.* Ефтим Таковски (интрвју): Академик д-р Блаже Ристовски за актуелните прашања на македонската историографија), „Вечер", XXIX, 8551, 3. II 1991, 6–7.
708. *„Приватниот" проект на тројката.* Истражувањата на македонските историчари во советските архиви, „Нова Македонија", XLVII, 15834, 23. II 1991, 17.
709. *Великаноt на македонската национална мисла и акција,* „Македонски глас", III, 12, Скопје, 1991, 6–7.
710. *Димитар Попгеоргиев Беровски во народното раздвижување пред и во времето на Разловечкото востание,* зб.: Димитар Поп-Георгиев Беровски и неговото време (Материјали од тркалезната маса што се одржа на 11 октомври 1990 година во Берово), Одбор за одбележувањето на 150-годишнината од раѓањето на Димитар

Поп-Георгиев Беровски при Собранието на Општината Берово, Сојуз на друштвата на историчарите на Македонија-Скопје, Скопје – Берово, 1991, 95–114.

711. *Бегање од вистината.* Д-р Блаже Ристовски, потпретседател на Владата на Македонија за бојкотот на пописот и последиците од него, „Вечер", XXIX, 8639, 18. и 19. V 1991, 5.

712. *Грешките тешко се поправаат.* Т. Н(аумчевски) (интервју): Министерски видувања. Д-р Блаже Ристовски, потпретседател на Владата на Македонија, „Вечер", 8. V 1991, 11.

713. *Напори на Македонците за афирмирање на националниот идентитет и обезбедување на територијалниот интегритет на Македонија (1912–1913). I. – Јасно маркиран стремеж, за државносна афирмација*, „Нова Македонија", XLVII, 15911, 13. V 1991, 9; *II. – Другарството во Петербург – историско наследство,* 15912, 14. V 1991, 19; *III. – Пророштво: Европска војна и поделба на Македонија,* 15913, 15. V 1991, 20; *IV. – Окупациона власт на сојузниците,* 15914, 16. V 1991, 17; *V. – Автономија на Македонија – најдобро решение на „македонското прашање",* 15915, 17. V 1991, 12; *VI. – Поделбата на Македонија ќе создаде нова нејзина зависност и ропство!,* 15916, 18. V 1991, 22.

714. *Необјавено писмо на К. П. Мисирков.* Пријава за престој на Универзитетот „Колумбија", „Република", I, 1, Скопје, 2. VIII 1991, 20.

715. *Обиди за дестабилизација на Македонија.* Излагање на д-р Блаже Ристовски, „Нова Македонија", XLVII, 15991, 1. VIII 1991, 3.

716. *Regrute neće slati u rat.* Blaže Ristevski potpretsednik makedonske vlade o odnosima sa JNA, „Borba", LXIX, 243, 30. VII 1991, 6.

717. Н. Бајо – Х. Петревски (Интервју): *Меѓник на нашиот развиток.* Меѓународен научен собир за Браќата Миладиновци, „Нова Македонија", XLVII, 15959, 30. VI 1991, 7.

718. *Это все–таки македонское государство.* Виталий Портников (интервју): говорит вице-премиер Республики Македонии Блаже Ристовски, „Независимая газета", № 115, Москва, 25. IX 1991, 1.

719. *Тоа е сепак македонска држава.* Витолиј Портников (интервју): Република Македонија по референдумот. [Другите за нас – „Независимая газета", Москва], „Нова Македонија – Избор", III, 128, 29. IX 1991, 19.

720. *Македонија може да очекува признавање.* С. Јовановска: Прес-конференција на Блаже Ристовски по враќањето од СССР, „Нова Македонија", XLVII, 16049, 28. IX 1991, 3.

721. *Интерес за македонските перспективи.* Ѓ. Р. : Конференција за печатот на Блаже Ристовски по престојот во Москва, „Вечер", 28. IX 1991, 15.
722. Sally Ritchie: *Macedonia prepared to follow rebel republics,* „The Toronto star", Toronto, 28. VI 1991, A3.
723. *Активна неутралност.* Блаже Ристовски, потпретседател на Владата и в. д. министер за одбрана, „Епоха", I, 2, 19. X 1991, 9.
724. *Паушално обвинети Парламентот и Владата.* Собрание на Македонија, „Нова Македонија", XLVII, 16119, 7. X 1991, 3.
725. *Има ли Македонија план за одбрана?* Г. Дртковски: Потпретседателот на македонската влада Блаже Ристовски вели: *Се создава македонска војска...*, „Република", I, 95, 12. XII 1991, 3.
726. *Кој и како ќе ја брани Македонија?* Б. Героски: Одбраната чека подобри времиња, „Вечер", XXIX, 8817, 12. XII 1991, 3.
727. *Напори на Македонците за афирмирање на националниот идентитет и за обезбедување на територијалниот интегритет на Македонија (1912–1913),* зб.: Македонија во војните 1912–1918. Прилози од Научниот собир одржан во МАНУ на 16 и 17 ноември 1988 година, МАНУ, Скопје, 1991, 95–112.
728. *Националное сознание в Македонии в начале XX века (в балканских и славянских реляциях),* зб.: VI меѓународен конгрес за проучување на Југоисточна Европа (Софија, 1989). Прилози на учесниците од Македонија, МАНУ, Скопје, 1991, 53–59.
729. *Верен воин и чесен патриот.* Владимир Т. Димитровски – Кирил Ѓоргов: Погребан министерот Јордан Мијалков., „Република", I, 106, 23. XII 1991, 3.
730. *Изложба на документи на тема: Македонија од XIII век до денеска,* „Македонски архивист". Јубилеен број, Скопје, 1991, 13–15.
731. *Објективизација на научните и животните вистини,* „Просветен работник", XXXVIII, 730, 17. V 1991, 7.
732. *Четириесет години на Архивот на Македонија. Трезор на сопствената историја,* „Нова Македонија", XLVII, 15872, 2. IV 1991, 10.
733. *Промислување на националната програма,* „Нова Македонија", XLVII, 15936, 7. VI 1991, 11.

1992

734. *Што сака Унковски?* По иницијативата за културен центар „Мала Станица", „Нова Македонија", XLVIII, 16196, 23. II 1992, 2.
735. *Најудобниот и последен момент.* Две новооткриени писма на Димитрија Чуповски, „Нова Македонија", XLVIII, 16204, 4. III 1992, 12.

736. *Отворен одговор на Блаже Ристовски до режисерот Слободан Унковски,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16207, 7. III 1992, 12.

737. *Поделбата на Македонија со ништо не се оправдува.* Нови сведоштва за македонската историја, „Нова Македонија“, XLVIII, 16225, 25. III 1992, 14.

738. *Андов ја прави нафтената криза* (Наш интервју: д-р Блаже Ристовски, експотпретседател на Владата на Република Македонија), „Битолски весник“, XXIX, 1432, Битола, 18. XI 1992, 3.

739. *Отидоа јабана и пари и документи.* Лазе Лозановски (интервју): Академик д-р Блаже Ристовски за промашените макропроекти, обвинувањата на негова сметка и случувањата во претходната влада, „Вечер“, XXX, 91019, 5 и 6. XII 1992, 6–7.

740. *Не го разгледував досието на Кљусев.* Б. Г. [еровски] (интервју), „Вечер“ – недела, 5 и 6. XII 1992, 7.

741. *Во името на вистината, достоинството и честа*, „Пулс“, II, 79, 23. VII 1992, 15 и 35.

742. *Беспримерна дифамација.* Колку и зошто му е потребна неоснованата деградација на одредена јавна личност? Неадресиран одговор на идентификуван адресат, „Пулс“, II, 80, 30. VII 1992, 6.

743. *Ригорозно искривување на фактите за една биографија* (Повод: Нови прилози за една биографија, „Пулс“, бр. 81), „Пулс“, II, 82, 13. VIII 1992, 2.

744. *За кого е „срамниот столб“?*, „Нова Македонија“, XLVIII, 16416, 4. X 1992, 16.

745. *Портрети од македонската литературна и национална историја: Димитар Македонски.* 1. *Време на формирање македонски друштва и комитети,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16459, 17. XI 1992, 9; 2. *Одгласот на „Македонски глас“,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16460, 18. XI 1992, 13; 3. *Меѓу сотатковинците*, „Нова Македонија“, XLVIII, 16461, 19. XI 1992, 12; 4. *Неразјаснета мисија,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16462, 20. XI 1992, 13; 5. *Кој е патот кон виделината,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16463, 21. XI 1992, 7; 6. *Сите заедно кон слобода, мир и спокој,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16464, 22. XI 1992, 7; 7. *Едно мислење и една програма за сите акции,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16465, 23. XI 1992, 15; 8. *Чувајте се од „сепаратизмот“,*„Нова Македонија“, XLVIII, 16466, 24. XI 1992, 12; 9. *Неразјаснета вистина,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16467, 25. XI 1992, 13; 10. *Борба со нова концепција,* „Нова Македонија“, XLVIII, 16468, 26. XI 1992, 12.

1993

746. *Bałkańska Polska,* "Sprawy i ludzie", miesięcznik, XII, 31 (442), Wrocław, 26 stycznia – 24 lutego 1993, 11.
747. *Discussion,* зб.: Actes de colloque organisé par Démocrates Sans Frontièrs mercredi 24 juin 1992 à l'Assemblée Nationale avec la participation de l'Institut Français des Relations Internationales (IFRJ) et du Fonds Européen pour la Liberté d'Expression: Pour la Paix et la Démocratie en ex-Yougoslavie, Paris, 1992, 44–45, 47 et 98–99.
748. *„Лоза" и „лозарите" во македонскиот културно-национален развиток.* По повод стогодишнината од излегувањето на првиот број на списанието „Лоза", „Современост", XLI, 9–10, Скопје, 1992, 70–95.
749. *Автентични сведошшва,* Д-р Стојан Ристески: Преспа под Албанија и нејзините народни умотворби, „Независни изданија", 1993 година („Нова Македонија"), „ЛИК", VII, 213, Скопје, 5. V 1993, 12.
750. *Најпогодна – балканска асоцијација,* „Пулс", III, 124, 4. VI 1993, 18.
751. *Македонија-Русија. Нераскинливи врски,* „Пулс", III, 129, 9. VII 1993, 15–16.
752. *The development of the Macedonian nation,* во кн.: Macedonia and its Relations with Greece. Council for research into South-Eastern Europe of the Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, 1993, 37–47.
753. *The Athens "Abecedar" Case,* во кн.: Macedonia and its Relations with Greece. Council for research into South-Eastern Europe of the Macedonian Academy of Sciences and Arts, 1993, 73–74.
754. *The Idea of Macedonian Liberation between the Two World Wars,* во кн.: Macedonia and its Relations with Greece. Council for research into South-Eastern Europe of the Macedonian Academy of Sciences and Arts, 1993, 87–90.
755. *Развитокот на македонската национална мисла,* во кн.: Македонија и односите со Грција, Совет за истражување на Југоисточна Европа, МАНУ, Скопје, 1993, 37–48.
756. *Случајот со атинскиот „ Abecedar",* во кн.: Македонија и односите со Грција, Совет за истражување на Југоисточна Европа, МАНУ, 1993, 73–75.
757. *Македонската националноослободителна идеја меѓу двете светски бојни,* во кн.: Македонија и односите со Грција, Совет за истражување на Југоисточна Европа, МАНУ, 87–90.
758. *Враќање на историјата.* К. В. (интервју), „Дело", I, 6, Скопје, 9. VII 1993, 14–15 и 18–19.
759. *Македонската културно-национална мисла и акција во периодот меѓу двете светски војни,* „Современост", XLII, 1–2, 1993, 43–56.

760. *Раѓањето и развитокот на македонската национална мисла (до крајот на првата светска војна),* „Современост“, XLIII, 3–4, 1993, 180–197.

761. *Македонската национална програма во 1903 година (низ призмата на К. П. Мисирков): Основна линија,* „Дело“, I, 9, 30. VII 1993, 24–25; *Единство на мислите,* „Дело“, 10, 6. VIII 1993, 24–25; *Пропустите на Македонската револуционерна организација,* „Дело“, 11, 13. VIII 1993, 24–25; *Самостојност без тутори,* „Дело“, 12, 20. VIII 1993, 24–25; *Македонско самоосознавање,* „Дело“, 13, 27. VIII 1993, 24–25.

762. *Периодизацијата на македонскиот литературно-културен развиток (во јужнословенски контекст),* зб.: Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава, МАНУ-МСК, Скопје, 1993, 155–167.

763. *За континуитетот на македонската национална мисла: Немаме што и од кого да криеме!* Бранко Героски (интервју), „Вечер“, XXXI, 9408, 13–14. XI 1993, 4–5.

764. *Еден од основоположниците. Рацин во современиот културно-национален контекст,* „Нова Македонија“, XLIX, 16818, („ЛИК“, VII, 245), 17. XI 1993, 10.

765. *Ченто и ченговизмот во историјата и во современоста,* „Современост“, XLIII, 5–6, 1993, 167–175.

766. *Раното поетско творештво на Ацо Шопов,* зб.: Творештвото на Ацо Шопов. Симпозиум по повод 70-годишнината од раѓањето на Ацо Шопов, Филолошки факултет, ИМЛ, Скопје, 1993, 7–21.

767. *Čuvaju nas naši protivnici* [Интервју], “Novi list”, Rijeka, 11. XII 1993.

768. *Branit će nas Amerikanci.* Vladan Đurić (razgovor): Blaže Ristovski, “Vjesnik”, LIV, 16595, Zagreb, 9. XII 1993, 6.

769. Mihailo Ničota: *Iintervju: Blaže Ristovski*, “Večernji list”, Zagreb, 11. XII 1993.

770. *Држава на национални граѓани!,* „Нова Македонија“, XLIX, 16856, 25. XII 1993, 13.

771. *Деведесет години од излегувањето на „За македонците работи“ (I). Сведоштва за најзначајниот период,* „Нова Македонија“, XLIX, 16859, 28. XII 1993, 9; *(II). Дневникот на Крсте П. Мисирков во јануари 1903 година. Повеќе проценти паѓаат на смртта...,* „Нова Македонија“, 16860, 29. XII 1993, 10 („ЛИК“, VII, 251, 29. XII 1993, 10).

772. *Националниот израз во илегалниот печат на ВМРО(Об),* „Разгледи“, XXXVI, 9–10, Скопје, 1993, 695–724.

773. *Лозарството како движење во македонската културно-национална историја,* зб.: Предавања на XXV меѓународен семинар на

македонски јазик, литература и култура, Охрид, 21. VIII–4. IX 1992 година, Скопје, 1993, 95–96.

774. *Григор Д. Начович за Илинденското востание и за судбината на Македонија во декември 1903 година,* зб.: Прилози за Илинден, VII. Илинденското востание и развојот на програмските цели на ослободителното движење на македонскиот народ. Научна средба одржана на 3 и 4 август 1993 година во Крушево, Научно-културни средби „Десет дена Крушевска Република", Крушево, 1993, 163–172.

775. *Придонесот на Егејскиот дел на Македонија за афирмацијата на македонската национално-политичка мисла до Втората светска војна,* „Прилози", I, 1, ДНУ, Битола, 1993, 61–68.

776. *Доаѓањето на Мисирков во Битола и неговиот дневник за јануари 1903 година,* „Современост", XLIII, 9–10, Скопје, 1993, 136–150.

777. *Крсте П. Мисирков: Дневник* [превод и коментари Блаже Ристовски], „Современост", XLIII, 9–10, Скопје, 1993, 151–175.

1994

778. *Орган на чистиот „македонски дух".* Нови сознанија за списанието „Богомил" на Крсте Мисирков, „Нова Македонија", L, 16909, 18. II 1994, 9.

779. *La Macédoine dans le passé et au present,* зб.: État des lieux perspectives de recherche, „Les Annales de l'Autre Islam", № 1, ERISM, Paris, 1993, 75–84.

780. Сведоштва (1). *Столетие на македонската свест.* Оценки и размислувања искажани при промоцијата во Драмскиот театар во Скопје на 6 ноември 1993 година по повод изданието на „Глас" на ВМРО-ДПМНЕ, Златна Книга „100 години ВМРО", 1993, стр. 302, „Пулс", IV, 163, 4. II 1994, 43; Сведоштва (2). *Објективното око на историчарот,* „Пулс", 164, 11. III 1994,43; Сведоштва (3). *Следење на македонската национална свест,* „Пулс", 165, 18. III 1994, 43.

781. *Krste Misirkov 1874–1926,* "Macedonia, Curiosum Mundi", I, 4, New York, January 1994, 3.

782. Сведоштва: *Коле Неделковски за делото на Мисирков. Тестаментални пораки,* „ЛИК", VIII, 262, 16. III 1994, 13 („Нова Македонија", L, 16935, 16. III 1994, 13).

783. *Сто години од објавувањето на зборникот од македонологот Драганов.* Издание со меѓничко историско значење, „Нова Македонија", L, 16967, 17. IV 1994, 4.

784. *Разговор со академик д-р Блаже Ристовски,* во кн.: Снежана Клинчарова, *Забележано бележито* (Македонски научни разговори). Независни изданија 32, Скопје, април 1994, 39–58.

785. *Димитрија Чуповски и македонската национална свест (1). Највидниот организатор и афирматор на македонската национална мисла и акција,* „Пулс“, IV, 170, 22. IV 1994, 42–43; *(2). Школа за македонски патриотизам,* „Пулс“, 171, 29. IV 1994, 42–43; *(3). Македонскиот клуб во Белград,* „Пулс“, 172, 6. V 1994, 44–45; *(4). Македонското научно-литературно друштво во С. -Петербург,* „Пулс“, 173, 13. V 1994, 44–45; *(5). Мисла внедрена во народот,* „Пулс“, 174, 20. V 1994, 44–45; *(6). „Револуционизмот“ и чувствителноста на Русија,* „Пулс“, 175, 27. V 1994, 44–45; *(7) Дискусија на подвиг и пораз (1903–1913),* „Пулс“, 176, 3. VI 1994, 44–45; *(8) Борец за правото и слободата на македонскиот народ*, „Пулс“, 177, 10. VI 1994, 36–37.

786. *Невиден натпревар за заграбување. Кралска Србија и македонското национално прашање.* Што донесува досега необјавениот „Едмемоар“ што Кралската легација на Србија на 20 февруари 1914 година го поднесла до Првиот (Азијатскиот) департамент на Руското министерство за надворешни работи?, „Нова Македонија“, L, 17009, 31. V 1994, 9.

787. *Записи на Кочо Рацин по маргините на некои публикации во неговата библиотека,* „Прилози“–ОЛЛН МАНУ, XVIII, 1/1993, Скопје, 1994, 95–113.

788. *Нови сознанија за библиотеката на Крсте Мисирков,* „Прилози“–ОЛЛН МАНУ, XVIII, 2/1993, Скопје, 1994, 59–64.

789. *Величината на поразот.* Венко Марковски бара познавање и објективен пристап, „Дело“, II, 56, 24. VI 1994, 34–36.

790. *Исправка,* „Дело“, II, 57, 1. VII 1994, 7.

791. *Длабок религиозен јаз.* Крстопатите на Македонците-муслимани, „ЛИК“, VIII, 278, 6. VII 1994, 9–10 („Нова Македонија“, L, 17045, 6. II 1994).

792. *Политички шпекулации со дел од македонската нација,* „Македонско сонце“, I, 4, Скопје; 15. VII 1994, 10; 5, 22. VII 1994, 9.

793. *„Ние Македонците не сме ни Срби, ни Бугари, а просто Македонци“.* Петровденски одзиви на народниот собор во Папрадиште. (1–4), „Македонско сонце“, I, 6, 29. VII 1994, 10; 7, 5. VIII 1994, 10; 8, 12. VIII 1994, 10; 9, 19. VIII 1994, 10.

794. *Македонците од Егејскиот дел на Македонија за македонската држава,* „Македонско сонце“: *(I)* I, 10, 26. VIII 1994, 9; 11, 2. IX 1994, 9; 12, 9. IX 1994, 9; 13, 16. IX 1994, 9.

795. *Словата на Григор Прличев,* зб.: Животот и делото на Григор Прличев. Реферати од научен собир, одржан во Скопје на 21 и 22 април 1993 година, МАНУ, Скопје, 1994, 73–83.

796. *Прилог кон документирањето на спомените на Ѓорче Петров,* „Современост“, XLIII, 1–2, 1994, 64–69.

797. *Националниот израз во шлегалниот печат на ВМРО(Об),* зб: Предавања на XXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30. VII–13. VIII 1993 година, Скопје, 1994, 101–124.

798. *Основните принципи за статусот на двојна припадност на писатели во македонската литература,* зб.: XX научна дискусија на XXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30. VII–13. VIII 1993 година, Скопје, 1994, 207–211.

799. *Вулгарноста, примитивизмот и националното предавство не може да бидат замена за аргументите, вистината, националната чест и достоинство,* „Македонско дело“, II, 60, 22. VII 1994, 32–33.

800. *За полемика треба партнер,* „Македонско дело“, II, 65, 26. VIII 1994, 35–36.

801. *Промоција на првиот број на „Морис-прес“,* „Морис-прес“, бр. 2, Македонски Брод, јуни-јули 1994, 18–19.

802. *Високо простум.* Бисера Лилјак: Интервју на „Македонско сонце“ со г-дин д-р Блаже Ристовски, „Македонско сонце“, I, 20. 4. XI 1994, 12–13.

803. *Миленијумски македонско-руски врски: Русија на двапати се обиде да ја обедини Македонија!* Истакнатиот проследувач на историјата на Македонија, на македонско-руските односи, исто така, академикот д-р Блаже Ристовски, во разговор со нашиот уредник Љубомир Гајдов, за некои малку познати моменти од односите меѓу Македонија и Русија, „Македонско време“, I, 3, 30. XI 1994, 14–15.

804. *A Millenium of Macedonian-Russian Relations. Russia has tried to unite Macedonia twice.* The pominant examiner of Macedonian history and Macedonian-Rusian, the academic Blaze Ristovski. Talks with our editor Ljubomir Gajdov, about less known moments in relations between Macedonia and Russia, „The Macedonian Times“, I, 3, 30. XI 1994, 14–15.

805. *Осведочен пријател на Македонија.* По смртта на акад. Виктор Александрович Кумањов, „ЛИК“, VIII, 296, 21. XII 1994, 13 („Нова Македонија“, L, 17212, 21. XII 1994, 13).

806. *Длабок религиозен јаз.* Крстопатите на Македонците-муслимани:, „Македонски иселенички алманах '95“, МИМ, Скопје, 1994, 116–123.

807. *Зборникот на Миладиновци – меѓник во нашиот развиток,* зб.: Зборник на Миладиновци. Материјали од научниот собир по повод 130-годишнината од издавањето на Зборникот од Миладиновци

одржан во Струга на 29 и 30 јуни 1991 година, Друштво за наука и уметност „Браќа Миладиновци", Струга, 1994, 11–13.

808. *Културно-националните и револуционерно-ослободителните појави на Македонците од основањето на Бугарската егзархија до појавата на Македонската револуционерна организација (1878–1893),* зб.: Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание, Прилози од научниот собир одржан на 21–23 октомври 1993 г., МАНУ, Скопје, 1994, 75–86.

809. *Нашиот современик Ѓорѓија Пулевски,* „Современост", XLIV, 5–6, 1994, 131–141.

810. *Блаже Конески како истражувач на учебниците,* „Разгледи", XXXVII, 7–10, 1994, 576–586.

1995

811. *Алергични на националното.* Мирка Велиновска (интервју): Блаже Ристовски, „Пулс", V, 216, 10. III 1995, 7–9.

812. *Злонамерна, но провидна инсинуација,* „Дело'", III, 95, 24. III 1995, 16.

813. *Блаже Ристовски,* во книгата: Д-р Стојан Ристески: *Судени за Македонија (1945–1985).* Второ (изменето и дополнето) издание, Охрид, 1995, 429–442.

814. *Во Бугарија првпат објавен Рефератот на Никола Вапцаров: (I). Нова дневно-политичка метаморфоза,* „ЛИК", IX, 318, 5. IV 1995, 12 („Нова Македонија", LI, 17314, 5. IV 1995, 12); *(II). Сè уште без автентичниот став.* Дневно-политичка метаморфоза на бугарската наука, „ЛИК", 319, 12. IV 1995, 13 („Нова Македонија", LI, 17321, 12. IV 1995, 13); *(III), Уште ли ќе се убива Вапцаров во Софија?* Дневно-политичка метаморфоза на бугарската наука, „ЛИК", 320, 19. IV 1995, 15 („Нова Македонија", 17328, 19. IV 1995, 15).

815. *Литературниот профил на Цеко Стефанов Попиванов среде неговата генерација,* зб.: Македонската литература и уметност во контекстот на поетиката на социјалниот реализам. Компаративно проучување на македонската литература и уметност во XX век, том I, МАНУ, Скопје, 1995, 121–145.

816. *Раѓањето, развитокот и афирмацијата на македонската културно-национална мисла,* зб.: Studies in Macedonian Language, Literature and Culture. Proceedings of the First North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies, Ann Arbor, 1991. Edited by Benjamin Stoer, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, 1995, 157–176.

817. *Суштината на декларациите за промена на мајчиниот јазик во училиштата на исламизираните Македонци,* зб.: Одбрана и заш-

тита на мајчиниот македонски јазик и етнос кај исламизираните Македонци, РЗКНММММ, Скопје, 1995, 11–15.

818. *Шесто(тини) години од смртта на Крали Марко (I). Последниот суверен на Македонија,* „Пулс“, V, 226, 19. V 1995, 41; *(II). Самостоен статус на македонската држава,* „Пулс“, 227, 26. V 1995, 45–47; *(III). Третата македонска држава,* „Пулс“, 228, 2. VI 1995, 46–47.
819. *Се легализира ли МПО во нашата средина?,* „Македонско време“, II, 10, Скопје, јуни, 1995, 17–19.
820. *Chould the MPO be legalized in our context?,* “The Macedonian Tims”, II, 10, June 1995, 17–19.
821. *Македонското научно-литературно друштво во Петербург и односот кон целоста на Турција,* „Современост“, XLV, 1–2, 1995, 147–165.
822. *Блаже Конески како истражувач на учебниките,* зб.: XXI научна дискусија на XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30. VII–13. VIII 1994, Скопје, 1995, 13–20.
823. *Сублимирана историја.* Иван Доровски: „Македонија. (Роден или прероден народ?“, Брно 1995, „ЛИК“, IX, 339, 30. VIII 1995, 12 („Нова Македонија“, LI, 17458, 30. VIII 1995, 12).
824. *Неизедначени мислења за историскиот профил на Крал Марко,* „Македонско време“, II, 11/12, Скопје, јули-август 1995, 26–28.
825. *Different views on the historic profile of King Marko,* “The Macedonian Tims”, II, 11/12, July-August 1995, 26–28.
826. *Кралот Марко повторно во Прилеп,* „Македонско време“, II, 11/12, Скопје, јули-август 1995, 28–30.
827. *King Marko is back again in Prilep,* “The Macedonian Tims”, II, 11/12, July-August 1995, 28–30.
828. *Методолошкиот пристап кон општото и посебното во националната култура (осврт врз некои методолошки аспекти на макропроектот „Историја на културата на Македонија“),* зб.: Макропроект „Историја на културата на Македонија“: Содржински и методолошки прашања во истражувањето на историјата на културата на Македонија, книга 1, МАНУ, Скопје, 1995, 267–270.
829. *Непристојна еуфорична фалба,* „Нова Македонија“, LI, 17475, 16. IX 1995, 4.
830. *Какво македонско знаме?* Израз на националната историја и народната традиција, „Нова Македонија“, LI, 17479, 20. IX 1995, 2.
831. *Непристојна работа,* „Today Денес“, IV, 165, Tomastown, Australia, 16. IX 1995, 2.

832. *Државносни концепции на Македонците во триесеттите години,* зб.: АСНОМ. Педесет години македонска држава. Прилози од научниот собир одржан на 17–18 ноември 1994, МАНУ–ИНИ, Скопје, 1995, 79–98; *Дискусија:* Блаже Ристовски, 522–524 и 554–555.

833. *Бигорлива младост,* предговор во кн.: Ефтим Гашев: *Нашата кауза,* Скопје, 1995, 11–13.

834. *Романизирање на Власите во Македонија,* „Македонско сонце", II, 73, Скопје, 8. XI 1995, 10.

835. *Дезинформациите на влашките лидери,* „Нова Македонија", LI, 17532, 11. XI 1995, 14.

836. *Замина пријател.* По смртта на Дмитриј Антонович Волкогонов, „Нова Македонија", LI, 17564, 13. XII 1995, 16 („ЛИК", IX, 353, 13. XII 1995, 16).

837. *Последните месеци на Крсте Мисирков во Копривштица и неговата прерана смрт (Истражувања и материјали),* зб.: Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески, МАНУ, Скопје, 1995, 79–121; *Summary,* 122–123.

838. *Важна компонента на субјективизираната македонска револуција.* Македонската револуционерна организација во историјата на ослободителното движење..., „Македонско време", II, 15, Скопје, ноември 1995, 36–41.

839. *The guiding lights of the Macedonian revolution.* The Macedonian Revolutionary Organization played a historic role in the liberation movement, "The Macedonian Tims", II, 15, November 1995, 36–41.

840. *Македонија како субјект во односот кон Европа (1912–1919),* зб.: Европа и македонското прашање. Материјали од научниот симпозиум, Делчево: 29, 30 септември и 1 октомври 1994, Делчево, 1995, 211–229.

841. *Македонија како субјект во односот кон Европа (1912–1919),* „Разгледи", XXXVIII, 7–10, 1995, 566–594.

842. *Некои размислувања за Рацин во современиот културно-национален контекст (врз новооткриени негови ракописи),* „Разгледи", XXXVIII, 1–3, 1995, 157–165.

843. *Приклучокот на македонскиот литературен процес во словенските и европските литературни текови,* „Современост", XLV, 7–8, 1995, 188–197.

844. *Приклучокот на македонскиот литературен процес во словенските и европските литературни текови,* зб.: Славянские литературы в контексте мировой. Материалы докладов Международной научной конференции, Минск, 17–20 октября, 1995, 34–42.

845. *За подвизите на Диме Чакре, Спиро Црне и Ѓорѓија Лажот и за драмите „Прилепски светци" и „Црне војвода"*,„Современост", XLV, 9–10, Скопје, 1995, 72–86.

1996

846. *Тенденциозните дезинформации на некои амбициозни влашки лидери (1) (Историско-политичка етида),* „Нова Македонија", LII, 17599, 20. I 1996, 14; *(2)*, LII, 17600, 21. I 1996, 7; *(3)*, LII, 17601, 22. I 1996, 8.

847. *Промовиран зборник на трудови за Миладиновци. Зборникот на Миладиновци поставува маркантна меѓа во нашиот развиток и станува значаен фактор во македонската културна и национална историја* – истакна во промотивната реч д-р Блаже Ристовски, „Нова Македонија", LII, 17610, 31. I 1996, 12 („ЛИК", X, 360, 31. I 1996, 12).

848. *Ѓорѓија М. Пулевски, меѓник во нашата културно-национална историја.* Свечен собир по повод стогодишнината од смртта на Ѓорѓија М. Пулевски, одржан на 4. VI 1995, МАНУ, Свечени собири св. 34, Скопје, 1996, 27 стр.

849. Жарко Јордановски (интервју): Блаже Ристовски, историчар: *Лулкање со лажни надежи,* „Дневник", I, 16, 6. IV 1996, 14.

850. *Поуката од минатите порази (1),* „Македонско време", III, 19, Скопје, март 1996, 26–28; *Поуката од минатите порази (2),* III, 20, април 1996, 32–34.

851. *Lessons from part failures,* "The Macedonian Times", III, 19, March 1996, 26–28; *Lessons from the past failures (2),* III, 20, April 1996, 32–34.

852. *Кодификацијата на македонскиот современ јазик низ делото на Партенија Зографски, Ѓорѓија Пулевски, Петар Попарсов и Крсте Мисирков,* зб.: Зборник реферати од Втората македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика „Македонскиот јазик, литература и култура", Охрид, 16–19 август 1994, Скопје, 1996, 43–53.

853. *Кога е хиротонисан св. Климент Охридски?,* зб.: Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура. Прилози од научниот собир одржан на 13–15 септември 1993, МАНУ, Скопје, 1995, 293–303.

854. *Националното образование и патриотското воспитание во нашите училишта,* „Културен живот", XLI, 1, 1996, 70–76.

855. *Македонист со фундаментални трудови.* Сеќавање: Академик Никита Илич Толстој (1923–1996), „ЛИК", X, 382, 3. VII, 1996, 14 („Нова Македонија", LII, 17762).

856. *Димитар Митрев за Мисирков и некои прашања од национално-револуционерното минато,* „Современост“, XLV, 3–4, Скопје, 1996, 67–71.
857. Два документа кон прилогот на Блаже Ристовски за Димитар Митрев. *Димитар Митрев: I. Рецензија за книгата „Крсте П. Мисирков – живот и дело“ од Блаже Ристовски; Блаже Ристовски: II. Писмо-одговор до Димитар Митрев,* „Современост“, XLV, 3–4, 1996, 100–122 и 122–134.
858. *Клучна деценија од борбата за македонска државно-национална афирмација (1871–1881),* зб.: Крнински посланија, I, МПЦ-Собрание на Општина Кичево, Охрид-Кичево, 1996, 39–52.
859. *Процесот на кодификацијата на современиот македонски литературен јазик,* зб.: Јазиците на почвата на Македонија. Прилози за истражување на историјата на културата на почвата на Македонија, книга 3, МАНУ, Скопје, 1996, 211–217; *Summary,* 218.
860. *Македонија како субјект пред Европа (1912–1919),* „Нова Македонија“, LII, 17866, 16. X 1996, 9; 17867, 17. X 1996, 16; 17868, 18. X 1996, 4; 17869, 19. X 1996, 9; 17870, 20. X 1996, 8; 17871, 21. X 1996, 10; 17872, 22. X 1996, 14; 17873, 23. X 1996, 14; 17874, 24. X 1996, 16.
861. *Афирматор на македонската нација.* Н. Ц. : Собир во МАНУ по повод 70-годишнината од смртта на Крсте Мисирков, „Нова Македонија, 8. XI 1996, 12.
862. *Персонален и идејно-политички континуитет,* „Македонско време“, III, 25, Скопје, октомври 1996, 33–37.
863. *Personal and ideological-political continuity,* “The Macedonian Times”, III, 25, October 1996, 33–37.
864. Годишно собрание на МАНУ. *Акад. Блаже Ристовски* (Извод од дискусијата на Собранието), „Билтен“, XXIII, 1, МАНУ, Скопје, 1996, 5–6.
865. Научен собир. *Македонското научно-литературно другарство и неговиот континуитет до основањето на МАНУ,* „Билтен“, XXIII, 1, МАНУ, 1996, 11.
866. *Академик Никита Илич Толстој (1923–1996),* „Билтен“, XXIII, 1, МАНУ, 1996, 24–25.
867. *Руско-македонските општествено-политички врски од Кримската војна до поделбата на Македонија,* зб.: Македонско-руските врски во XIX и почетокот на XX век, Сојуз на друштвата на историчарите на Република Македонија, Скопје, 1996, 12–26.
868. *Националната компонента во нашата историографијата и во воспитно-образовниот систем,* зб.: Актуелни проблеми во маке-

донската историографија и наставата по историја. Сојуз на друштвата на историчарите на Република Македонија, Скопје, 1996, 20–26.

869. *Унијатството како движење во Македонија во XIX век,* зб.: Историја на културата на Македонија. Религиите и религиските аспекти на материјалната и духовната култура, МАНУ, Скопје, 1996, 217–223.

870. *Крсте Петков Мисирков (1874–1926).* Според материјалите за Крсте Петков Мисирков на д-р Блаже Ристовски., „Македонско време", III, 26, Скопје, ноември 1996, 6–7.

871. *Поуките од минатото,* „Народна воља", XVII, 11, ноември, 1996, 7; 12, декември 1996, 7.

872. *Придонесот на Тодор Чопов за македонското ослободително дело. Доследен продолжувач на Гоцевото дело* (извадок од книгата „Собрани творби" од Тодор Чопов), „Пиринski глас", I, 7–8, Скопје, јули-август 1996, 14–17.

873. *The National Thought of Misirkov,* „Balkan Forum", IV, 4 (17), Skopje, December 1996, 129–170.

874. *Азбуката и правописот на Крсте Мисирков во новопронајдениот ракопис на македонски јазик од 1900 година,* зб.: Македонскиот јазик од Мисирков до денес. Реферати од научниот собир одржан во Скопје на 16 и 17 декември 1993, ИМЈ „Крсте Мисирков". Посебни изданија кн. 24, Скопје, 1996, 35–47.

875. *Христо Андонов-Полјански како истражувач на делото на Крсте Мисирков,* зб.: Христо Андонов-Полјански – живот и дело. По повод 10-годишнината од неговата смрт, Филозофски факултет, Скопје, 1996, 43–50.

876. *Краткотрајното службување на Мисирков во Софија,* „Прилози" – ОЛЛН, XXI, 2, 1996, 49–75.

1997

877. *Кон проучувањето на Кралот Марко во историјата и во традицијата,* зб.: Кралот Марко во историјата и во традицијата (Прилози од научниот собир одржан по повод 600-годишнината од смртта на Кралот Марко, Прилеп, 23–25 јуни 1995 година), ИСК, Прилеп, 1997, 7–21.

878. *Собран богат фонд на извори.* Лилјана Дамовска (интервју), „Дневник", II, 250, 18. I 1997, 6.

879. *Книга навремена и мошне драгоцена „Macedonia yesterday and today – Македонија вчера и денес"* од Јован Павловски и Мишел Павловски, Издавач: Книгоиздателство МИ-АН, Скопје, 1996, „Македонско време", IV, 28, јануари 1997, 26–28.

880. *A timely and very valuable book "Macedonia Yesterday and Today"* by Jovan Pavlovski and Mishel Pavlovski, Publisher: The Publishing House MI-AN, Skopje, 1996, "The Macedonian Times", IV, 28, January 1997, 26–28.
881. *Националната мисла на Мисирков,* „Нова Македонија", LIII, 17975, 4. II 1997, 17; 17976, 5. II 1997, 12; 17977, 6. II 1997, 16; 17978, 7. II 1997, 13; 17979, 8. II 1997, 10; 17980, 9. II 1997; 17981, 10. II 1997, 18; 17982, 11. II 1997, 17; 17983, 12. II 1997, 12.
882. *Мисирковата кодификација на македонскиот јазик и правопис од славистички аспект,* зб.: Nemzetközi szlavisztikai napolo V [II. kötet], Berzsenyi Dániel Tanárképzö föiskola, (Международные дни славистики V. Секция Славянское Языкознание, Славянская культура), Szombathely, 1995, 438–445.
883. *За Мисирков – со пиетет, научно, совесно и одговорно,* „Нова Македонија", LIII, 18042, 12. IV 1997, 16.
884. *Кирил и Методија во македонската и во општословенската култура,* „Македонско време", IV, 32, мај 1997, 22–23.
885. *Кирил и Методија во македонската и во општословенската култура,* „Македонско време", IV, 33, мај 1997, 28–31.
886. *Конфузија во употребата на јазикот и писмото.* Нашиот однос кон нормите на македонскиот литературен јазик, „Нова Македонија", LIII, 18099, 11. VI 1997, 11–12 („ЛИК", XI, 429, 11. VI 1997, 11–12).
887. *За катастрофалната состојба во јазикот не е виновна МАНУ, туку државата.* Лилјана Дамовска (интервју), „Дневник", II, 372, 14/15. VI 1997, 12–13.
888. *За светската наука нема спор,* „Нова Македонија", LIII, 18115, 27. VI 1997, 4.
889. *Мисирков и Блажевците во фикциите на Димитров,* „Дневник", II, 384, 28/29. VI 1997, 14.
890. *Историска одговорност пред народот,* „Вечер", XXXV, 10524, 1. VII, 1997, 9.
891. *Фолклорниот метод на „философот" Димитров,* „Дневник", II, 396, 12/13. VII 1997, 14.
892. *Зошто бега од предметот егзибиционистот Димитров,* „Дневник", II, 402, 19/20. VII 1997, 14.
893. *Домашна храна за туѓи надежи.* Гоце Ристовски (интервју), „Нова Македонија", LIII, 18142, 26–27. VII 1997, 11.
894. *Не зинала земјата па да ги голтне древните Македонци!* Интервју со академик проф. д-р Блаже Ристовски, „Македонско сонце", IV, 163, 1. VIII 1997, 12–13.

895. По објавувањето на книгата „Историја на Македонија“ од м-р Георги Радуле во Софија: *(I) Македонија не ѝ припаѓа ни на една од соседните земји,* „Нова Македонија“, LIII, 18148, 2 и 3. VIII 1997, 7; *(II) Заблудите на бугарските шовинисти,* „Нова Македонија“, LIII, 18149, 4. VIII 1997, 5.
896. *За светската наука спор няма,* „Народна воля“, XVIII, 8, Благоевград, август 1997, 8.
897. *Активноста на Крсте Мисирков во Историско-филолошкото друштво при Новоросискиот универзитет во Одеса (1906–1910),* зб.: Предавања на XXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, од 8. VIII до 29. VIII 1996, УКИМ, Скопје, 1997, 229–246.
898. *Крсте Мисирков за историскиот и фолклорниот лик на Кралот Марко,* зб.: XXIII научна дискусија на XXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, УКИМ, Скопје, 1997, 391–403.
899. *Бугариот Петар Драганов за посебноста на македонската нација, историја, јазик и култура. (I) Ширење на фактите за Македонија,* „Нова Македонија“, LIII, 18161, 19. VIII 1997, 7; *(II) Полна претстава за индивидуалноста на македонскиот народ,* „Нова Македонија“, 18162, 20. VIII 1997, 7; *(III) Арбитер на научната правда,* „Нова Македонија“, 18163, 21. VIII 1997, 7; *(IV) Поддршката на Македонците е акт на политичка праведност и мудрост,* „Нова Македонија“, 18164, 22. VIII 1997, 7.
900. *Русско-македонские исторические связи,* зб.: Македония. Путъ к самостоятельности, Документы. Российская академия наук – Институт славяноведения и балканистики, Македонская академия наук и искусств, Российский гуманитарный фонд, ОАО Издательство Радуга, Москва, 1997, 24–48.
901. *Јасно слонце от Востока исходит,* „Македонско време“, IV, 35, Септември 1997, 6–8.
902. *The Bright Sun rises in the East,* “The Macedonian Times”, IV, 35, September 1997, 6–8.
903. *Пријател на Македонија.* Во Санктпетербург почина Борис Н. Путилов, „Нова Македонија“, LIII, 18219, 24. X 1997, 10. Прилог: Борис Бутилов: *Невистината слика за историјата и културата на јужните Словени. Што ќе одговори Европа на „Македонското прашање“,* „Нова Македонија“, LIII, 18220, 25 и 26. X 1997, 12.
904. *Мисловниот и персоналниот континуитет на генерациите.* Македонското научно-литературно другарство, Димитрија Чуповски и МАНУ, „ЛИК“, XI, 449, 29. X 1997, 12 („Нова Македонија“, LIII, 18223, 29. X 1997, 12).

905. *На Македонија ѝ е потребна национална програма.* Интервју со академик Блаже Ристовски, „Македонско сонце“, IV, 177, 7. XX 1997, 12–13.
906. *Македонското научно-литературно другарство во С. -Петербург и неговиот континуитет до основањето на МАНУ,* зб.: Македонското научно-литературно другарство и неговиот континуитет до основањето на Македонската академија на науките и уметностите. Прилози од научниот собир, одржан на 28 и 29 јуни 1996 година во Скопје, МАНУ, Скопје, 1997, 17–43; *Summary,* 43–44.
907. *Да востанат сите Македонијанци против непријателот,* „Македонско време“, IV, 36, октомври 1997, 15–18.
908. Истражувања: *(I) Јасно слонце од востока исходит,* „Нова Македонија“, LIII, 18251, 1. XII 1997, 5; *(II) „Песна македонска“,* 18252, 2. XII 1997, 7; *(III) Интересите на Русија,* 18253, 3. XII 1997, 7.
909. *Ракописот „Язичница“ на Ѓорѓија Пулевски,* зб.: Влогот на Ѓорѓи Пулевски во културната историја на македонскиот народ. Реферати од научниот собир одржан во Скопје на 26 декември 1995, ИМЈ, Скопје, 1997, 9–25.
910. *Љубен Лапе како истражувач на македонскиот национален сепаратизам,* зб.: Љубен Лапе. Живот и дело (Материјали од Научниот собир одржан на 14 декември 1995 година по повод 10-годишнината од смртта на академикот), Филозофски факултет – Институт за историја, Скопје, 1997, 47–58.
911. *Черноземски не е Македонец, туку Бугарин,* „Вечер“, XXXV, 10678, 27/28. XII 1997, 7.
912. *Улогата на фолклорот во националното осознавање и афирмирање,* зб.: Макропроект „Историја на културата на Македонија“. Народното творештво на почвата на Македонија. Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија, 6, МАНУ, Скопје, 1997, 21–33.
913. *Националната свест во литературно-културната дејност на Македонскиот литературен кружок во Софија,* „Прилози“, ОЛЛН, МАНУ, XXII, 1–2, зб.: Реферати на македонските слависти за XII меѓународен славистички конгрес во Краков, Скопје, 1997, 169–197.
914. *Формирањето на националната свест на православните балкански народи во XIX век,* „Прилози“, ООН, МАНУ, XXVIII, 1–2, Скопје, 1997, 43–65.

1998

915. *За историјата отворено.* Александар Шолјаковски (интервју), „Денес“, II, 16, Скопје, 29. I 1998, 14–17.

916. Zdeněk Hoření: *Makedonie-politická realita,* "Haló noviny", Praha, 30. III 1998.

917. *Ненужно наталожени страсти,* „Македонско време", V, 41, март 1998, 23–25.

918. *Ненужно наталожени страсти (1),* „Нова Македонија", LIV, 18375, 29. IV 1998, 7; *(2),* 18376, 30. IV 1998, 7.

919. *Каде оди Македонија?,* „Македонско време", V, 42, април 1998, 16–17.

920. *Каде оди Македонија?,* „Нова Македонија-Избор", LIV, 18388, 16 и 17. V 1998, 19).

921. *Димитрија Чуповски: Во границите на Македонија живеат – Македонците!,* (Според „Димитрија Чуповски /1878–1940/" од Блаже Ристовски), „Македонско време", V, 42, април 1998, 7–10.

922. *„Трагичноста на поделена Македонија",* „Нова Македонија", 22–24. V 1998, 7.

923. *Во границите на Македонија живеат – Македонците!*, в. „Народна воля" – „Пиринский пламен", XIX, 7, Благоевград, Юли 1998, III).

924. *Анализа на учебниците во балканските земји. Најмалку национализам во македонските учебници.* Лилјана Дамовска (интервју), „Дневник", III, 616, 13. V 1998, 4.

925. *Шафарик и Колар во словачката и чешката и Миладиновци во македонската и бугарската културно-национална историја,* зб.: Македонско-чешка научна конференција, УКИМ – Филолошки факултет „Блаже Конески", Скопје, 1998, 19–27.

926. *De l'émergence de la nation à de l'État,* во кн.: La Republique de Macédoine. Nouvelle venue dans la concert européen. Sous la Direction de Christophe Chiclet – Bernard Lory, L'Harmattan, Paris-Montréal, 1998, 35–36.

927. *Бугариот Петар Драганов за посебноста на македонската нација, историја, јазик и култура* (По повод 140-годишнината од раѓањето на основоположникот на македонистиката во Русија), зб.: Предавања на XXX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 8–22 август 1997 година, Скопје, 1998, 194–211.

928. *Македонската револуционерна организација во историјата на ослободителното движење,* зб.: Илинденскиот период во Југозападна Македонија. Реферати и соопштенија од научниот собир по повод 90-годишнината од Илинденското востание и 100-годишнината од создавањето на ВМРО, одржан во Струга на 10 и 11 декември 1993 година, Друштво за наука и уметност „Браќа Миладиновци", Струга, 1998, 21–29.

929. *Záznamy z diskusije k prednesenýmreferátom.* XI. medzinárodny zjazd slavistov, Bratislava, 30. augusta – 8. septembra 1993, Slovenský komi-

tét slovistov – Slavistický kabinet SAV, Bratislava, 1998, 102–103, 402–405 и 566–567.

930. *Македонските научници – редовни учесници.* Дванаесетти меѓународен славистички конгрес во Краков, „Македонско време", V, 47, Септември 1998, 18–19.

931. *„Верувам дека ќе се заработи за искрено добрососедство без задни намери".* Визија по проблемите на македонската сегашност на еден наш научник, „Пиринski пламен", Додаток на „Народна воља", III, 10, Благоевград, Октомври 1998, II–III.

932. *„Македонската експедиција" на Руската академија на науките (1900) и воведувањето на „македонските говори" на Петербуршкиот универзитет,* зб.: Македонско-руски јазични, литературни и културни врски (Материјали од Првата македонско-руска славистичка конференција, Охрид, 23–24 август 1995 г.), Филолошки факултет „Блаже Конески", Скопје, 1998, 531–559.

933. *Борец за афирмација на македонската нација.* По повод 120-годишнината од раѓањето на Димитрија Чуповски: *(1) До задниот час со мислата за Македонија,* „Македонија денес", I, 26, Скопје, 17/18. X 1998, 7; *(2) Борба за своја земја и слобода,* 27, 19. X 1998, 6; *(3) На бранико̄т на македонската историска правда,* 28, 20. X 1998, 6.

934. *Каријатида што го држи сводот.* Блаже Конески за македонската јазично-литературна и културно-национална историја, „Стожер", II, 28, Декември 1998, 39–41.

935. *Petersburg'ta makedon bilim ebediyat dostluk derneği ve Türkiye'nin lütünlügü karşisindaki tutumu,* зб.: Gürey-doğu Avrupa arastírmalarí dargisi, 12. 1982–1998, Istanbul üniversitesi Edebiyat fakültesi, Istanbul, 1998, 277–290.

936. *Специфичниот поетски израз на Рациновите „Бели мугри" и нивниот превод на други јазици (со особен осврт на словенечкиот),* „Разгледи", XLI, 3–4, 1998, 173–188.

937. *Петар Поповски, Архимандрит Теофил Аврамов Жунгуловски, „Кениграф", Штип, 1997, 616,* „Гласник", год. 42, бр. 1, Скопје, 1998, 167–172.

938. *Обидот за отворање македонско училиште со пансион во Житошкиот манастир во 1910 и 1911 година,* „Прилози" – ОЛЛН, XXIII, 1–2, 1998, 43–58.

1999

939. *Националната свест на дејците во Македонскиот литературен кружок во Софија: (1) Едностоен стремеж кон слободна Македонија,* „Нова Македонија", LV, 18590, 14. I 1999, 13; *(II) Трнлив и*

долг пат, 18591, 15. I 1999, 17; *(III) Земја со херојско минато,* 18592, 16. I 1999, 8.

940. *Нашиот однос кон нормите на македонскиот литературен јазик,* зб.: Загрозеноста и заштитата на македонскиот литературен јазик (Материјали од Научниот собир „Конкретна примена на македонскиот литературен јазик и неговото кирилско писмо во службената и јавна комуникација", одржан на 6 јуни 1997 г. во хотелот „Молика" на Пелистер, Битола), Битола, октомври 1998 г., 23–30.

941. *Се легализира ли МПО во нашата средина?,* „Старт", I, 2, Скопје, 5. II 1999, 39–42.

942. *Борбата за македонски писмен јазик и национална свест.* Делови од новата книга на академик Блаже Ристовски „Македонската нација (факти и аргументи)" што наскоро ќе излезе во издание на МАНУ*: (1) Вековен стремеж на македонската интелигенција.* „Македонија–Денес", II, 120, 9. II 1999, 2; *(2) Најпосле македонското прашање излезе најаве,* 121, 10. II 1999, 2; *(3) Разлики помеѓу македонското и горнобугарското наречје,* 122, 11. II 1999, 2.

943. *Унијатството како национално движење во Македонија: (1) Судбоносен чин за Македонците,* „Македонија денес", II, 124, 13/14. II 1999, 13; *(2) Унијатскјото движење бележи подеми и падови,* 125, 15. II 1999, 12; *(3) Националната компонента сè поприсутна,* 126, 16. II 1999, 13; *(4) Велес – центар на македонски акции,* 127, 17. II 1999, 13; *(5) Подготовки за црковно осамостојување,* 128, 18. II 1999, 13; *(6) Обиди за разбивање на движењето,* 129, 19. II 1999, 13; *(7) „За" и „против" митрополитот,* 130, 20/21. II 1999, 13.

944. *Пропаганда: (1) Во процесот на создавањето литература на родниот, македонски збор,* „Македонско време", V, 51, јануари 1999, 18–19; *(2) Импулс во процесот на создавањето литература на родниот, македонски збор,* 52, февруари 1999, 31–32.

945. *Македонската емиграција во Европа: (1) Промоција на идејата за независност,* „Старт", I, 3, 12. II 1999, 43–46; *Македонската емиграција во Бугарија, (2) Фалсификувани барањата на Македонците,* 4, 19. II 1999, 43–46; *(3) Александров бара соединување со Бугарија,* 5, 26. II 1999, 43–46; *(4) Работа за автономна Македонија,* 6, 5. III 1999, 43–46; *Македонската емиграција во Бугарија, (5) Против македонскиот јазик,* „Старт", 7, 12. III 1999, 43–46.

946. Академија на науките на Албанија: *„Платформа за решавање на албанското национално прашање". Опасно пливање во националистички води,* „Македонија денес", II, 171, 9. IV 1999, 3.

947. *Предговор,* зб.: Штипските Евреи. Зборник на трудови и сеќавања. Ученички творби од фондацијата „11 март 1943 – Штип“, Еврејска заедница во Македонија, Скопје, 1999, 5–6.

948. *Македонско-албанската соработка за автономија на Македонија и Албанија: (1) Соработка со длабоки корени,* „Македонија денес“, II, 183, 24/25. IV 1999, 12; *(2) Идентификувана свест за посебен ентитет,* 184, 26. IV 1999, 12; *(3) Кресненските востаници за односот кон Албанија,* 185, 27. IV 1999, 13; *(4) Во заедничка борба против тиранијата,* 186, 28. IV 1999, 13; *(5) Македонско-албанско збратимување,* 187, 29. IV 1999, 13; *(6) До спас преку обединување и збратимување,* 188, 30. IV / 1, 2, 3. V 1999, 13; *(7) Прогонства и терор,* 189, 4. V 1999, 13; *(8)* 190, 5. V 1999, 13; *(9) Опасност од туѓи агитации,* 191, 6. V 1999, 13; *(10) Проект за реформи,* 192, 7. V 1999, 13; *(11) Пред нов развој на македонското прашање,* 193, 8/9. V 1999, 13; *(12) Македонија поделена на два дела,* 194, 10. V 1999, 12; *(13) Независност и слобода за Албанците,* 196, 12. V 1999, 13.

949. *Polivalentno publicističko delo,* во кн.: Ognen Bojadžiski: *Prometeji makedonski*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj i Ceres, Zagreb, 1999, 382–383. .

950. Лилјана Минова-Ѓуркова – Блаже Ристовски: *Македонскиот јазик до 1945 година,* во кн.: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. *Македонски јазик.* Uniwersytet Opolski-Institut Filologii Polskiej, Opole, 1998, 19–47.

951. *Ние сме фактор на нашата иднина.* Илија Максимовски (интервју), „Денес“, III, 84, 20. V 1999, 14–17.

952. *Придонесот на „професионалниот Македонец“ за нашето самозапознавање.* Научен собир посветен на творештвото на Гане Тодоровски, „Дневник“, IV, 957, 24. V 1999, 13.

953. *Македонскиот етнокултурен и национално-политички развиток до почетокот на XX век во балканскиот културно-историски контекст,* зб.: Македонија. Прашања од историјата и културата, МАНУ, Скопје, 1999, 9–55.

954. *Кои се всушност Македонците?,* „Старт“, I, 23, 2. VII 1999, 51.

955. *Најзначајни личности од (во) Македонија во XX век.* Анкета: Етносот-нацијата, „Маргина“, VI, 43, Скопје, 1/1999, 81–82.

956. *Закана за мирот на Балканот,* „Утрински весник“, I, 16, Скопје, 10–11. VII 1999, 3.

957. *Најзначаен продор во македонското новинарство,* „Дневник“, IV, 1000, 13. VII 1999, 4.

958. *Научното гледиште не смее да го диктира државата.* Интервју, „Македонија денес“, II, 254, 19. VII 1999, 3.

959. *Молчењето станува злосторство.* Глигор Стојковски: Академик Блаже Ристовски за екстремните политички случувања и односите со Бугарија, „Утрински весник“, I, 34, 31. VII – 1, 2. VIII 1999, 4–5.

960. *Знамиња и знаменија на македонската политичка сцена,* „Дневник“, IV, 1021, 7/8. VIII 1999, 9.

961. *Знамиња и знаменија на македонската политичка сцена* [Скратено], „Македонско време“, VI, 58, август 1999, 6.

962. *Застанување зад фонетскиот принцип.* 125-годишнината од раѓањето на Мисирков, „Утрински весник“, I, 54, 25. VIII. 1999, 15; *Ниту „српски“, ниту „бугарски“ јазик,* 55, 26. VIII. 1999, 15; *Конески како најистакнат проучувач на јазикот,* 56, 26. VIII. 1999, 15.

963. *И со јазикот се распродава татковината,* „Дневник“, IV, 1056, 18. IX 1999, 9.

964. *„Народните слуги“ го распродаваат сопствениот народ.* За воведувањето настава на „мајчин турски јазик“ во Центар Жупа, „Експрес“, I, 19, Скопје, 23. IX 1999, 5.

965. *„Што уште треба да направи Бугарија и Владата на господиноот Костов... ?“,* „Дневник“, IV, 1062, 25/26. IX 1999, 11.

966. *Каков е ставот на премиерот?,* „Старт“, I, 35, 24. IX 1999, 12.

967. *Makedonija i Europa od Ilindena do Versaillesa (1903–1919),* зб.: Međunarodni znanstveni skup “Jugoistočna Europa 1918–1995”, Dubrovnik, 23–25. V 1996. Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1999, 54–63.

968. *Macedonia and Europe from St. Elias' Day (Ilinden) to Versailles (1903–1919),* зб.: “Southeastern Europe 1918–1995”. An International Symposium, Dubrovnik, 23–25. V 1996. Croatian Heritage Foundation & Croatian Information Centre, Zagreb, 1999, 258–268.

969. *Problematika do 1918 godine.* “Okrugli stol” 25. i 26. svibnja 1996. *Opća pripomena.* Dr. Blaže Ristovski, цит. зб.: 182–183, 187. *Problematika od 1918 do danas,* ibid, 204–205.

970. *Historical Issues up to 1918.* Lectures, May 23–25. 05. 1996. “Round-Table”, May 25–26, 1996, 387–388 и 392. *Historical Issues from 1918 until today*, 411–412.

971. *Зошто само Македонија е мултиетничка држава?* Националните малцинства како фактор за кодирање на државата, „Утрински весник“, I, 100, 20. X 1999, 11.

972. *Македонска доктрина за себезачувување.* Македонската држава треба да изгради доктрина за себезачувување и за меѓународна

афирмација на македонската вистина, „Утрински весник“, I, 101, 21. X 1999, 11.

973. *Судбоносни крстопати,* „Денес“, III, 107, 28. X 1999, 13.

974. Едно прашање и еден одговор: *Постои ли Советот за меѓунационални односи?,* „Утрински весник“, I, 115, 6–7. XI 1999, 3.

975. *Без историска одговорност* [интервју], „Утрински весник“, I, 123, 16. XI 1999, 1.

976. *Мисирков денеска.* Научен собир: 125 години од раѓањето на Крсте П. Мисирков, „Утрински весник“, I, 126, 19. XI 1999, 10.

977. *Лидерски „гешефт“,* „Старт“, I, 43, 19. XI 1999, 8.

978. *Кога буквите заедно ги учат татко и син.* Б. Ристовски: Досие: Случај Дебарска Жупа, „Капитал“, I, 5, Скопје, 22. X 1999, 9–10.

979. *„Распадот на власта со три глави и две раце е природен процес“.* Стојанка Митреска: Мега interview, „Капитал“, I, 11, 3. XII 1999, 9–11.

980. *Националната идеологија на Никола Вапцаров* (Кон една тенденциозна просопографија на поетот), „Утрински весник“, I, 144, 10. XII 1999, 15.

981. *„Што во услови на демократија може да направи една влада?“.* Отворено писмо до премиерот Љупчо Георгиевски, „Дневник“, IV, 1135, 21. XII 1999, 7; 1136, 22. XII 1999, 7; 1137, 23. XII 1999, 7; 1138, 24. XII 1999, 7.

982. Лилјана Минова-Ѓуркова – Блаже Ристовски: *Македонскиот јазик до 1945 година,* „Современост“, XLIX, 4–6, 1999, 77–115.

983. *Знаме на автономната македонска национална идеологија,* „Македонско време“, VI, 62, Декември 1999, 17.

984. *Фолклорот како програмски импулс во Македонскиот литературен кружок во Софија,* зб.: Фолклорните импулси во македонската литература и уметност во XX век, МАНУ, Скопје, 1999, 109–121.

985. *Кралот Марко во историјата и во митологијата.* По повод 600-годишнината од неговата смрт, „Македонски фолклор“, XXVII, 53, 1999, 27–35.

2000

986. *Предговор*, во кн.: Абдула Оџески, *Жировница во просторот и во времето*, Т & М Интернационал, Скопје, 2000, 7–9.

987. *Збор по повод 125-годишнината од раѓањето на Крсте Мисирков,* зб.: Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици. Тркалезна маса по повод 125-годишнината од раѓањето на Крсте Мисирков, МАНУ, Скопје, 2000, 7–8.

988. *Мисирковата кодификација во светлоста на кодификацијата на соседните словенски јазици,* зб.: Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици. Тркалезна маса по повод 125-годишнината од раѓањето на Крсте Мисирков, МАНУ, Скопје, 2000, 55–71.
989. *Нови сознанија за Македонскиот револуционерен комитет и за Димитрија Чуповски* (По повод 60-годишнината од смртта на Д. Д. Чуповски), „Прилози" – ООН, МАНУ, XXXI, 1, Скопје, 2000, 57–100.
990. *Федеративната/конфедеративната идеја во Македонија во XIX и XX век*, зб.: Историја на идеите на почвата на Македонија. Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија, Макропроект „Историја на културата на Македонија", кн. 11, МАНУ, Скопје, 2000, 111–121
991. *Една крајно нужна и полезна книга,* во кн.: Александар Донски, *Етногенетските разлики помеѓу Македонците и Бугарите,* Штип, 2000, 333–334.
992. *Улогата на фолклорот во формирањето на македонската национална свест*, зб.: XXVI научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид, август 2000, УКИМ, Скопје, 2000, 511–522.
993. *Монументално дело на македонската лингвистика.* Кон Речникот на македонските говори во југоисточниот егејски дел на проф. д-р Коста Пеев, „Утрински весник", II, 180, 28. I 2000, 15.
994. Реагирање (изјава) во текст на Оливера Војновска: *Реакции на одлуката на Уставниот суд на Бугарија за ОМО „Илинден"-Пирин: Ликвидацијата е производ на позитивната енергија на Георгиевски,* „Утрински весник", II, 208, 1. III 2000, 5.
995. *Трагичен незаборав,* „Утрински весник", II, 217, 11–12. III 2000, 11.
996. *Телевизиска „позитивна енергија",* „Утрински весник", II, 225, 21. III 2000, 11.
997. *Предлогот [на Штул] може да биде голема измама,* „Пулс", X, 483, 28. IV. 2000, 14.
998. *Македонското национално ткиво одново се цепи.* Предраг Димитровски (интервју), „Вечер", XXXVII, 11409, 27 и 28. V 2000, 6–7.
999. *Академијата го кажа своето.* Илија Максимовски (интервју), „Денес", IV, 139, 8. VI 2000, 14–17.
1000. *Кому е нужен ваков закон за високо образование,* „Дневник", V, 1287, 24/25. VI 2000, 11.

1001. *Приватни универзитети да, но не и на јазикот на малцинствата.* Академик Блаже Ристовски за Предлог-законот за високото образование, „Утрински весник“, II, 325, 18. VII 2000, 2–3.

1002. Леонид Јаневски (интервју): Академик Блаже Ристовски открива: *Десет часа пред да почине, Колишевски со завештание својата архива ја предал во сопственост на МАНУ,* „Вест“, I, 16, Скопје, 23/24. VII 2000, 1–3.

1003. *За МПО ние сме „македонски б'лгари“,* „Вечер, XXXVII, 11468, 5/6. VIII 2000, 4–5.

1004. *МПО секогаш во Македонците гледала Бугари.* Андон Димитровски (изјава на академик Блаже Ристовски), „Утрински весник“, II, 339, 5–6. VIII 2000, 3.

1005. *Период на мрачно ослободување од еден систем и идеологија,* „Дневник“, V, 1349, 7. IX 2000, 8.

1006. *ВМРО-ДПМНЕ се определи за идеологијата на Ванчо Михајлов.* Мартин Матас (интервју), „Македонија денес“, III, 605, 16/17. IX 2000, 5.

1007. *Уште една бугарска провокација. Миладиновци и бугарско-хрватското пријателство.* Дали по предлог на Бугарија во Гаково (Хрватска) ќе се подигне споменик на браќата Миладиновци, „Утрински весник“, II, 382, 27. IX 2000, 17.

1008. *Државата ја раководат луѓе на кои природата не им дарила државнички дарби.* Цветанка Зојческа (интервју), „Вест“, I, 83, 14/15. X 2000, 10–12.

1009. *Тој е терористичко орудие на Ванчо Михајлов.* Академик Блаже Ристовски за Черноземски, „Вечер“, XXXVII, 11523, 12. X 2000, 3.

1010. *Панахидата за Черноземски е чиста глупост.* Академик Блаже Ристовски го коментира парастосот за атентаторот на кралот на Југославија, „Вест“, I, 81, 12. X 2000, 3.

1011. *Сите сме одговорни пред историјата.* Мирка Велиновска (интервју), „Зум“, I, 8, 20. X, Скопје, 2000, 14–17.

1012. *Да не се лажеме, Господине Премиере!,* „Вечер“, XXXVII, 11543, 4–5. XI 2000, 5.

1013. *Државноснатa мисла на Чуповски. Вистинатa за еден мит. (1)* „Македонија денес“, III, 651, 10. XI 2000, 7; *(2)* 652, 11/12. XI 2000, 8; *(3)* 653, 13. XI 2000, 8; *(4)* 654, 14. XI 2000, 8; *(5)* 655, 15. XI 2000, 10.

1014. *11 март 1943 год. – ден на депортација(та) на македонските Евреи.* Комеморативен говор. „11 март '43“, Билтен на Еврејската заедница во Република Македонија, IV, 7, декември 2000, 3.

1015. *Марко Цепенков за подвизите на Диме Чакре, Спиро Црне и Ѓорѓија Лажот и драмите „Прилепски светци“ и „Црне војвода“*, зб.: Мариово и Меглен низ историјата. Материјали од научниот собир одржан од 24–26 ноември 1995 година во Прилеп и Витолиште. Друштво за организирање на мариовско-мегленски културни средби, ИНИ, ДНУ-Прилеп, ДНУ-Битола, Скопје, 2000, 225–237

1016. *Учебникарите Шапкарев и Пулевски,* зб.: Зборник на Кузман Шапкарев. Реферати од научниот собир по повод 100-годишнината од издавањето на неговиот зборник, одржан во Струга на 17 и 18 декември 1992 година, ДНУ „Браќа Миладиновци“, Струга, 2000, 253–261.

1017. *„Мемоарските записи за Охридскиот заговор“ на македонски јазик од Зафир Белев,* „Прилози“ – ОЛЛН, XXV, 1–2, Скопје, 2000, 49–68.

1018. *Националната дејност на Македонскиот народен сојуз во САД и Канада во 30-тите години,* „Прилози“ – ООН, МАНУ, XXXI, 2, 2000, 43–69.

1019. *Македонија. Патот до самостојноста, Москва 1977, 528*, „Гласник“, ИНИ, 44, 1, 2000, 147–151.

1020. *Српски извори за историјата на македонскиот народ (1892–1999),* „Гласник“, ИНИ, 44, 1, 2000, 153–156.

1021. *Ognen Bojadzijski: Prometeji makedonski. - Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 1998, 392,* „Гласник“, ИНИ, год. 44, бр. 1, 2000, 156–157.

1022. *Огнен Бојаџиски: Хронологија на Охридската архиепископија. Заедница на Македонците во Република Хрватска и Македонската православна црковна општина „Св. Злата Мегленска“, Загреб, 1994, 231,* „Гласник“, ИНИ, 44, 1, 2000, 161–163.

2001

1023. *Националната дејност на Македонскиот народен сојуз во САД и Канада во 30-тите години* (продолжение од минатиот број), „Прилози“ – ООН, МАНУ, XXXII, 1–2, 2001, 29–55.

1024. *Нови документи за Димитрија Миладинов и за неговата дејност во Кукушкото училиште и во Струга во 1859 година,* „Прилози“ – ОЛЛН, МАНУ, XXVI, 1–2, 2001, 41–65.

1025. *Духот на нормираниот јазичен систем како мерка за слободата на авторот,* зб.: Слободата на јазикот во творештвото. Научен собир одржан на 22 март 2000, МАНУ, Скопје, 2001, 7–13.

1026. *Националната идеологија на Никола Вапцаров* (Кон една тенденциозна просопографија на поетот), зб.: Деведесет години од раѓа-

њето на Никола Вапцаров (Материјали од научниот собир одржан во НУБ „Св. Климент Охридски“ – Скопје, 9 декември 1999), ИМЛ, Скопје, 2001, 10–22.

1027. *Кон македонската историографска мисла за Македонија во XIX век (до Букурешкиот договор),* зб.: Македонската историска наука – достигнувања и проблеми. Прилози од научниот собир одржан во Скопје на 17–19 ноември 1998 година. По повод 50-годишнината од работата на Институтот за национална историја, ИНИ, Скопје, 2000, 113–122.

1028. *Националното прашање во органите на Македонскиот народен сојуз во САД и Канада,* зб.: Прв меѓународен научен собир „Иселеништвото од Македонија од појавата до денес”, Крушево, 3–5 август 2000 година, Агенција за иселеништво на Република Македонија, Скопје, 2001, 197–242.

1029. *Специфичниот поетски израз на Рациновите „Бели мугри“ и нивниот превод на други јазици (и посебно на словенечки)*, зб.: Македонско-словенечки научен собир „Јазичните, литературните и културните релации меѓу Словенија и Македонија“, Охрид, 22–23 август 1997, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2000, 315–324.

1030. *Зборникот на Миладиновци – меѓник во нашиот развиток,* „Стожер“, V, 42–43, мај-јуни 2001, 31.

1031. *И ние сме виновни што Бугари нè претставуваат.* Виктор Цветаноски: Изјави на Блаже Ристовски – Новица Велјаноски – Орде Иваноски. По информациите дека бугарски научник ќе пишува за Македонците во американска енциклопедија, „Утрински весник“, III, 486, 3–4. II 2001, 5.

1032. *Десет елементарни прашања за спас на Македонија.* Виктор Цветаноски (интервју): Академик Блаже Ристовски за актуелните состојби, за спорот со името, за аферата со прислушувањето, „Утрински весник“, III, 492, 10/11. II 2001, 4–5.

1033. *Не ни треба ни компромис ни чеиз,* „Актуел“, I, 1, Скопје, 23. III 2001, 45.

1034. *Има ли врска новиот „нон-џејпр“ на ДПА со „Платформата“ на АНА?,* „Дневник“, VI, 1528, 14/15/16. IV 2001, 15.

1035. *Народот знае што треба да прави.* Анита Димова (интервју), „Македонско сонце“, VII, 356, 20. IV 2001, 8–10.

1036. *Народот знае што треба да прави,* „Пиринski пламен“ (прилог кон „Народна воля“), VI, 5, Благоевград, мај 2001, IV.

1037. *Несериозно реагирање за многу сериозни проблеми,* „Македонско сонце“, VII, 361, 25. V 2001, 40.

1038. *Етничките партии доведоа до војна.* Марија Лазарова (интервју), „Актуел“, I, 11, 1. VI 2001, 6–11.

1039. *Размена на територии и население – нова македонска трагедија.* Виктор Цветаноски (интервју): Академик Блаже Ристовски за идејата за прекројување на границите, „Утрински весник“, III, 583, 1. VI 2001, 4.

1040. *„Форумот за Македонија 2001“.* Неколку интелектуалци, поранешни политичари и бизнисмени, деновиве го формираа „Форумот за Македонија 2001“. Причините за ова случување ги образложи акад. Блаже Ристовски, „Пулс“, XI, 545, 13. VII 2001, 8.

1041. *На суверена земја однадвор не ѝ прават Устав.* Зоран Маркозанов (интервју), „Зум“, I, 50, 10. VIII 2001, 17–20.

1042. *Декадата за Македонија е епоха,* „Утрински весник“, III, 665, 8–9. IX 2001, 5.

1043. *Многу повеќе од некоректност* [изјава], „Зум“, II, 67, 7. XII 2001, 49.

1044. *По Охрид фактички веќе не постои македонска суверена држава,* „Утрински весник“, III, 760, 31. XII –3. I 2002, 11.

1045. Точка зрения: *Земля Александра. Парадокси македонской истории,* „Родина“. Росийский исторический илюстрированный журнал „Славянский мир“, Январь-февраль, Москва, 2001, 188–191.

1046. *Земля Александра. Парадокси македонской истории,* „Вестник Международного Славянского Университета имени Г. Р. Державина“, МСУ, 6, Москва, 2001, 42–47.

1047. *Македонско-рускиот поет Димитрија Чуповски и поезијата на „Македонскій голосъ“,* зб.: XXVII научна конференција на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 14–15. август 2000 година, кн. 2, Литература, УКИМ, Скопје, 2001, 17–42.

2002

1048. *Мисирков во истражувачката визура на Конески* (Обид за споредбено видување), зб. : Делото на Блаже Конески (Остварувања и перспективи). Меѓународен научен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески, МАНУ, Скопје, 2002, 95–108.

1049. *Крсте Петков Мисирков и неговите едномисленици од Илинден до Првата балканска војна,* кн. : Историја на македонскиот народ, Том трети. Македонија во деветнаесеттиот век до Балканските војни (1912–1913), ИНИ, Скопје, 2002, 410–418.

1050. *Има ли македонизми во „Notes on the Grammar of the Bulgarian Languaage“ (1844) од Elias Riggs* (Првата граматика на бугарскиот

јазик на англсики како повод), зб.: Македонската литература и култура. Зборник реферати од Четвртата македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика, Охрид, 5–6 август 2000, Скопје, 2002, 91–106.

1051. *„Лозарството“ како национално движење,* „Спектар“, XX, 39–40, Скопје, 2002, 15–41.

1052. *Македонски државник од меѓународен ранг,* во кн.: Киро Глигоров: *Македонија е сè што имаме*. Второ, дополнето издание, „Култура“, Скопје, 2002, 620–627.

1053. *Предговор,* во кн.: Ѓорѓе Радуле: *Кој ја фалсификува историјата?*, Центар за културна иницијатива-Штип, Штип, 2002/2003, 5–7.

1054. *Блаже Конески како истражувач на учебникарите,* во кн.: Студии и огледи за Конески, Скопје, Фондација за македонски јазик „Небрегово“, Едиција Македонски збор 1, Скопје, 2002, 97–105.

1055. *Поздравен збор на академик Блаже Ристовски, претставник на Македонската академија на науките и уметностите,* зб.: 70 години од истражувањата на Јозеф Обрембски во Порече, Р. Македонија, Меѓународен научен собир, Самоков, 14–16 септември 2001, ИСК, Прилеп, 2002, 9–11.

1056. *Раѓањето и развитокот на македонската национална мисла (до крајот на Првата светска војна),* „Портал“, III, 4, Конаци, Скопје, 2002, 14–29.

1057. (Изјава без наслов за МКГ): *Македонија пред историски дебакл* – статија од Валентин Нешовски, „Зум“, II, 77, 15. II 2002, 7.

1058. *Да се бориш за Македонија не значи и да се бориш за македонска Македонија.* Анета Димова (интервју), „Македонско сонце“, VIII, 398, 15. II 2002, 8–10.

1059. *Миладиновци во македонскиот преродбенски процес. (1) Афирмацијата на македонското име како национално,* „Утрински весник“, IV, 894, 17. VI 2002, 13; *(2) Оваа земја Македонија,* 895, 18. VI 2002, 13.

1060. *Националната визија на Македонскиот клуб во Белград и весникот „Балкански гласник“.* Еден век од издавањето на „Балкански гласник“, „Утрински весник“, IV, 919, 16. VII 2002, 20; 920, 17. VII 2002, 13; 921, 18. VII 2002, 14; 922, 19. VII 2002, 19 и 923, 20. VII 2002, 28.

1061. *Големиот патриотизам на сликарката Кераца Висулчева на Македонија ѝ подари 348 дела. (1) Вечната бегалка на 85 години дојде во Македонија за да умре,* „Утрински весник“, IV, 956, 30. VIII 2002, 19; *(2) Писмо до Буш за поддршка на независноста на Македонија,* IV, 957, 31. VIII–1. IX 2002, 31.

1062. *Афирмација на идентитетот,* „Пулс“, XII, 596, 19. VII 2002, 51–52.

1063. *Чепкањето во границите – жежок крвав костен.* Предраг Димитровски разговараше (со) академик Блаже Ристовски:, „Вечер“, XXXIX, 12118, 11, 12 и 13. X 2002, 12–13.

1064. *„Длабокиот рез“ на Катa Мисиркова-Руменова* (рец.), „Стожер“, VI, 54–56, јули-септември 2002, 44.

1065. *Континуитетот со денешнината,* „Пулс“, XII, 611, 8. XI 2002, 47–48.

1066. *Апостоли на преродбата*, во зб.: Великаните од Струга, ИРИС, Струга, 2002, 1.

1067. *Улогата на македонскиот јазик во формирањето и развитокот на националната свест (со посебен осврт на „македонизмот“ на Стојан Новаковиќ),* „Прилози“ – ОЛЛН МАНУ. Реферати на македонските слависти за XIII Меѓународен славистички конгрес во Љубљана 2003 година, МАНУ, XXVII, 1–2, Скопје, 2002, 39–57.

1068. *Периодизација на процесот на раѓањето, развитокот и афирмацијата на македонската национална свест,* зб.: Македонската национална свест – корените, развитокот и афирмацијата, Совет на Манифестацијата „Гоцеви денови“, Делчево, 2002, 15–32.

1069. *После сè.* Антологиски песни од македонски автори во избор на „Огледало“, „Огледало“, XIII, 73, Скопје, 28. II 2002, 5.

2003

1070. *Крсте Петков Мисирков и неговите едномисленици од Илинден до Првата балканска војна,* во кн.: Историја на македонскиот народ. Том трети. Македонија во деветнаесеттиот век до Балканските војни (1912–1913), ИНИ, Скопје, 2003, 410–418.

1071. *Живите сведошшва на Ришард Билски:* во кн.: Ришард Билски: *Пожари над Тетово*. Македонија и нејзините соседи. Избор репортажи 2001–2002, „Култура“, Скопје, 2003, 5–9.

1072. *L'histoire d'un siècle de l'Académie macédonienne des sciences et des arts*, зб. : Le Accademie nazionali nel contesto culturale europeo. Convegno internazionale promosso dal Comitato nazionale per il IV centenario della fondazione dell' Accademia dei Lincei (Roma, 12 marzo 2002), “Atti dei Convegni Lincei”, 186, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma, 2003, 85–87.

1073. *L' Europe peut-elle décevoir?*– Vue sous l'angle macédnien, зб. : Penser l' Europe. Séminaire international organisé sous le haut patronage du Premier ministre de la Roumanie, Monsieur Adraian Năstase. Le 25–29 septembre 2002, Sinaia, Academia Română, Bucureşti, 2003, 89–92.

1074. *Мисирков пред сто години ги постави основите на македонскиот литературен јазик.* Академик Блаже Ристовски за значењето на книгата „За македонцките работи", за Другарството во Петербург, за Илинден, „Утрински весник", IV, 1105, 27. II 2003, 6.

1075. *Рацин.* По повод 60-годишнината од смртта на Кочо Рацин и филмот за Раца во Велес, „Утрински весник", IV, 1197, 19. VI 2003, 15.

1076. *Илинден стана епоха уште во деновите на Востанието.* Георги Барбаровски (интервју), „Дневник", V, 1234, 1. VIII 2003, 13.

1077. *Во интерес на вистината,* „Вест", IV, 940, Скопје, 25. VIII 2003, 21.

1078. *Тажни сознанија за историјата и за „историчарките".* [Коавтори: Симо Младеновски и Стојан Киселиновски], „Дневник", VIII, 2281, 18/19. X 2003, 17.

1079. *Вековно збратимување меѓу два народа.* Одржана меѓународна конференција насловена како „Македонско-украинските културни врски (X–XX век)", „Македонско сонце", X, 486, Скопје, 24. X 2003, 40–41.

1080. *Само граѓанска македонска Македонија има перспектива,* „Македонско сонце", X, 493, 12. XII 2003, 18.

1081. *Мапата на иднатa федерација веќе е исцртана,* „Дневник", VIII, 2335, 23. XII 2003, 15.

1082. *Стоте години на една книга,* во кн.: Крсте П. Мисирков: За македонцките работи. Фототипно издание по повод 100-годишнината од излегувањето на книгата. Приредил Блаже Ристовски, МАНУ, Скопје, 2003, VII–XLV.

1083. *A hundred years of a book,* во кн.: Krste P. Misirkov: On Macedonian Matters. On the occasion of the publication of the book. Arranged by Blaže Ristovski. Translated by Alan McConnel. English translation editor Graham W. Reid, MASA, Skopje, 2003, XLVII–LXXXI.

1084. *Живите сведоштва на Ришард Билски,* во кн.: Ришард Билски, Пожари над Тетово: Македонија и нејзините соседи. Избор репортажи 2001–2002, Култура, Скопје, 2003, 5–9.

1085. *Крсте Петков Мисирков и неговите едномисленици од Илинден до Првата балканска војна,* во кн. Историја на македонскиот народ. Том трети. Македонија во деветнаесеттиот век до Балканските војни (1912–1913), ИНИ, Скопје, 2003, 410–418.

1086. *Кон историјатот на „Историската фонологија на македонскиот јазик" од Блаже Конески,* зб.: XXIX научна конференција на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 19–20 август 2002, УКИМ, Скопје, 2003, 21–29.

1087. *„Лозарството" како национално движење,* „Спектар", XX, 39–40, 2002, 15–41.

1088. *Првата книга од нашата соработка,* зб.: Денови на украинската наука во Република Македонија, 22–23 октомври 2002 година Скопје, Скопје, МАНУ, 2003, 7–8.

1089. *Сто години македонски литературен јазик и правопис* (По повод стогодишнината од излегувањето на книгата „За македонцките работи" од Крсте П. Мисирков), „Стожер", VI, 69–71, ДПМ, Скопје, октомври-декември 2003, 4–10.

1090. *Историските аспекти на културно-националните интереси на Гане Тодоровски,* зб.: Научен собир во чест на 70-годишнината од раѓањето на академик Гане Тодоровски „Творештвото на Гане Тодоровски", Филолошки факултет „Блаже Конески" 21 и 22 мај 1999 година, Скопје, УКИМ, 2003, 32–36.

1091. *Этнокультурное и национально-политическое развитие Македонии в балканском культурно-историческом контексте до начала XX века,* „Славянский сборник", выпуск 6, Межвузовский сборник научных трудов, Издательство Саратовского университета, Саратов, 2003, 14–53.

1092. *Препрочитување на историјата,* „Пулс", XIII, 621, 24. I 2003, 12.

1093. *Една поинаква Македонија,* „Пулс", XIII, 630, 4. IV 2003, 20.

1094. *Прилог кон обидите на Крсте Мисирков за продолжување на постдипломските студии,* „Прилози" – ОЛЛН, МАНУ, XXVIII, 2, Скопје, 2003, 13–40.

2004

1095. *Александар Спасов (1925–2003).* Споменица посветена на Александар Спасов, редовен член на Македонската академија на науките и уметностите, МАНУ, Скопје, 2004, 29–31.

1096. *Благодарствен збор,* „Портал", 9–10, Скопје, 2004, 70.

1097. *Уметникот и македонскиот патриот Кераца Висулчева,* „Современост", 52, 2, мај 2004, 80–85.

1098. *Кон Втората македонско-украинска средба,* зб.: Македонско-украински културни врски (X–XX век), II. Зборник од научната конференција одржана во Охрид на 21–23 октомври 2003 година, МАНУ, Скопје, 2004, 9–10.

1099. *Македонија и Украина низ вековите,* зб.: Македонско-украински културни врски (X–XX век), II. Македонсько-українські культурні зв'язки (X–XX століття), Зборник од научната конференција одржана во Охрид на 21–23 октомври 2003 година, Збірник наукової конференції, що відбулася в м. Охрид 21–23 жовтня 2003 року), МАНУ, Скопје, 2004, 31–42. *Дискусија*: 2004, 313–316, 317–320 и 322.

1100. *Ченто и ченговизмот* (воведно излагање), зб.: Ченто и македонската државност. Зборник на трудовите од научниот собир по повод 100-годишнината од раѓањето на Методија Андонов-Ченто, одржан во Скопје на 16 и 17 декември 2002 година, МАНУ-ИНИ, Скопје, 2004, 5–22. *Дискусија*: 283–285, 312–315 и 317–318.

1101. *Миладиновци во македонскиот преродбенски процес,* зб.: Димитрија и Константин Миладиновци (140 години од смртта). Зборник на трудови од научниот симпозиум, одржан во Домот на АРМ во Скопје, 13 и 14 јуни 2002 година, ИМЛ, Скопје, 2004, 7–20.

1102. *Мајчиниот јазик во основното образование,* „Билтен на Советот за македонски јазик", IV, 6, Скопје, 2004, 35–37.

1103. *Македонија и македонската литература во третиот том од едицијата „История литератур западных и южных славян",* „Прилози" – ОЛЛН, МАНУ, XXVIII, 1, Скопје, 2003, 59–98.

1104. *Мисирков и Ростковски:* По повод стогодишнината од излегувањето на „За македонцките работи" и од убиството на рускиот конзул Ростковски, „Прилози" – ООН, МАНУ, XXXIV, 1–2, Скопје, 2003, 33–53.

1105. *Кон оваа драгоцена книга.* Предговорен текст во книгата: Риста Огњановиќ-Лоноски, *Галичник и Мијаците*. Приредиле: Оливера Јашар-Настева и Тодор Димитровски, МАНУ – Фондација „Трифун Костовски", Скопје, 2004, I–VI.

1106. *Сто години македонски литературен јазик и правопис* (По повод стогодишнината од излегувањето на книгата „За македонцките работи" од Крсте П. Мисирков), зб.: Предавања на XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 28 јули – 15 август 2003, УКИМ, Скопје, 2004, 29–52.

1107. *Заедничка иднина без туѓи прсти.* Сузана Џамповска: Разговор со академик Блаже Ристовски, „Вечер", XLI, 12506, 7 и 8. II 2004, 11.

1108. *Уценувачко, неуставно и незаконско изнудување на двојазичност во Скопје.* Писмено излагање на академик Блаже Ристовски на седницата на МАНУ, „Македонија денес", VII, 1651, 14. VII 2004. 6–7.

1109. *Волунтаристичко кроење.* Акценти од излагањето на академик Блаже Ристовски на седницата на МАНУ, „Вечер", 14. VII 2004.

1110. *Избрзани политички и етногеографски решенија,* „Утрински весник", 15. VII 2004, 11.

1111. *Пледоаје за јазикот,* „Време", I, 138, 15. VII 2004, 12.

1112. *Ова не е децентрализација,* „Дневник", IX, 2509, 17. VII 2004, 17.

1113. Документи и аргументи: *Новата општинска кројка ја легализира Платформата на академиците од Тирана за Голема Албанија,* „Фокус", бр. 489, Скопје, 5. XI 2004, 26–32.

1114. *Трезор за сите истражувачи на современата историја на МПЦ,* „Утрински весник“, V, 1639, 29. XI 2004, 19.

1115. *Словенско-православната традиција во македонската преродба,* „Народна волја“, XXV, 19 (214), Благоевград, 1–15 октомври 2004, 7; 20 (215), 16–31 октомври 2004, 7; 21 (216), 1–15 ноември 2004, 7; 22 (217), 16–30 ноември 2004, 7; 23 (218), 1–15 декември 2004, 7; 24 (219), 16–31 декември 2004, 7; *Словенско-православната традиција во македонската преродба,* „Народна волја“, XXVI, 1 (220), 2 (221), 3 (222), јануари, февруари, март 2005, 7.

1116. *Еден век македонски литературен јазик* (По повод стогодишнината од излегувањето на книгата „За македонцките работи” од Крсте П. Мисирков*),* „Македонски јазик“, LIV–LV, 2003–2004, Скопје, 2004, 15–30.

1117. *Четири непознати статии на Крсте Мисирков во весникот „С. - Петербургскія вѣдомости“ (1901),* „Прилози“ – ОЛЛН, МАНУ, XXIX, 1–2, Скопје, 2004, 77–107

2005

1118. *Формування і становлення історичної думки македонців у сучасному контексті* (Основні тези), зб.: Українсько-македонський науковий збірник. Випуск 1, – Украјинско-македонски научен зборник. Број 1. Національна академія наук України, Национальна бібліотека України імені В. І. Вернадського – Македонська академија наук і мистецтв. Национална академија на науките на Украјина. Национална библиотека на Украјина „В. И. Вернадскиј“, Македонска академија на науките и уметностите, Київ, 2005, 80–83.

1119. *Характер спадщини Кирила і Мефодія у македонській та загальнослов'янській культурах* (Узакалнювалний огледа питання), во истиот зборник, 251–258.

1120. *Пулевски и „Славјанско-маќедонската општа историја“,* во кн.: Македонска Александрида (извадок од „Славјанско-маќедонската општа историја“ од Ѓорѓија М. Пулевски). Подготовка и транслитерација Блаже Ристовски, Билјана Ристовска-Јосифовска, ИНИ, Скопје, 2005, 223–231.

1121. *L'Idée fédérale en Macèdoine aux XIXe et XXe siècles et paix dans les Balkans,* зб.: „Bulletin“,Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, 32–33–34, 2002–2004, Bucarest, 2005, 131–140.

1122. *Појавата, смислата и развојот на македонскиот „национален сепаратизам“ во ослободителното движење,* зб.: 100 години Илинден 1903–2003. Прилози од научниот собир одржан на 6–8 мај 2003, том II, МАНУ, Скопје, 2005, 515–544; *Дискусија:* 553–557, 558–560, 575–578, 588–589.

1123. *Сто години „За македонските работи“*, зб.: Делото на Крсте Мисирков. Зборник од Меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата *За македонските работи* одржан во Скопје на 27–29 ноември 2003 година, т. 1., МАНУ, Скопје, 2005, 37–49; *Дискусија:* 483–484, 485–486, 488–492, 504–506 и 519–525.

1124. *Дејноста и улогата на Мане Чучков пред и по АСНОМ.* Обид за монографско профилирање, зб: Република Македонија – 60 години по АСНОМ. Зборник од научниот собир по повод шеесет-годишнината од АСНОМ, одржан во Скопје на 15–16 декември 2004 година, МАНУ, Скопје, 2005, 47–88. *Summary*, 88–90.

1125. *Статусот на македонскиот јазик* (Според Пописот на населението од 2002 година), „Билтен на Советот за македонски јазик“, V, 7, Скопје, 2005, 19–21.

1126. *Статусот на македонскиот јазик,* „Вечер“, XLII, 12858, 5. IV 2005, 19.

1127. *Објавена книга за Мисирков на грчки.* Импулс на современа Грција кон заемно разбирање. (Разговор со У. Ф.), „Време“, II, 319, 19–20. II 2005, 21.

1128. *Прв разумен чекор за добрососедство и разбирање,* „Време“, II, 322, 23. II 2005, 13.

1129. *Столб на украинската преродба.* Тарас Шевченко и влијанијата врз македонската култура, „Утрински весник“, VI, 1742, 2–3. IV 2005, 16.

1130. *Во Македонија нема 20 отсто Албанци,* „Вечер“, XLII, 12865, 12. IV 2005, 19.

1131. *Со насилие до „етнички“ проценти,* „Вечер“, XLII, 12866, 13. IV 2005, 19.

1132. *Штросмаер и Македонците,* зб.: 190-годишнина од раѓањето и 100-годинишнина од смртта на Јосип Јурај Штросмаер. Излагање на академик Блаже Ристовски на неодамнешниот меѓународен научен собир посветен на познатиот хуманист, визионер и културен деец Јосип Јурај Штросмаер, „Утрински весник“, VI, 1785, 25. V 2005, 27.

1133. *Бискупот Јосип Штросмајер и Македонците*, „Народна волја“, XXVI, 6 (225), јуни 2005, 9.

1134. *Празник се празнува – во празна куќа,* „Вечер“, II, 486, 7–8. IX 2005, 2.

1135. *Професорот и државникот Мане Чучков пред и по АСНОМ.* Обид за монографско профилирање, „Современост“, год. 53, бр. 5, 2005, 37–69.

1136. *И со новите учебници, во Македонија ќе се учи паралелна историја,* Повод: Издавачите им ја продадоа македонската историја на Албанците за 20. 000 евра!, „Фокус“, бр. 532 и бр. 533, 16. IX 2005, 45.

1137. *Културно-националната дејност во Јужновардарскиот регион,* „Народна волја“, XXVI, 4 (223), Благоевград, април, 2005, 5.

1138. *Ѓорѓија Пулевски – меѓник во нашата историја,* „Народна волја“, XXVI, 5–12; Благоевград, мај-декември, 2005, 7–10, декември 2005; 1 (331), 7; 1 (332), јануари 2006, 7.

1139. *Има(ло) тешки пазари за сметка на Македонија.* Ѓурѓина Василевска (интервју), „Вечер“, XLIII, 13061, 3–4. XII 2005, 22–23.

1140. *Службените документи како изворно јадро (1919–1925).* Прилог кон документарната биографија на Мисирков, „Прилози“ – ОЛЛН, МАНУ, XXX, 1–2, Скопје, 2005, 41–61.

2006

1141. *Шевченко в украинской и Мисирков в македонской культуре* (в свете украинско-македонских отношений и влияний), зб.: Українсько-македонський науковий збірник, випуск 2, Украинско-македонски научен зборник, број 2. Національна академија на науките на Украина, Национална библиотека на Украјина „В. И. Вернадскиј“ – МАНУ, Київ–Киев, 2006, 282–287.

1142. *Штросмајер и Македонците,* зб.: Međunarodni znanstveni skup *Josip Juraj Strossmayer* povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti, Zagreb – Đakovo, 19. svibnja 2005. – 20. svibnja 2005. Zbornik radova, HAZU, Zagreb, 2006, 133–141. *Strossmayer i Makedonci.* Sažetak, 141. Summmary, 142.

1143. *Атинскиот „Абецедар“. Македонски буквар објавен од грчката влада и спорот за македонското малцинство во Грција,* „Современост“, год. 54, бр. 2, мај 2006, 38–50.

1144. *Статусот на македонскиот јазик денеска,* зб.: Зборник на трудови од научниот собир „Јазичната политика и статусот на македонскиот јазик“, одржан на 30–31 март 2005, ИМЈ „Крсте Мисирков“. Едиција во чест на Благоја Корубин „Јазикот наш денешен“ кн. 13, Скопје, 2006, 7–24.

1145. *Излагање при одбраната на докторската дисертација за Крсте П. Мисирков,* „Современост“, год. 54, бр. 3, јули 2006, 53–58.

1146. *Историјата и принципите на кодификацијата на современиот македонски литературен јазик (1903–1905–1945–1948).* По повод 100-годишнината од појавата на Мисирковиот „Вардар“ и 60-годишнината од озаконувањето на „Македонскиот правопис“, зб: XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 15. VIII – 17. VIII 2005 г.). *Лингвистика*, УКИМ, Скопје, 2006, 19–31.

1147. *Кочо Рацин – софиско издание на македонски и паралелно на бугарски.* Промоција, „Стожер“, X, 95–97, јули-септември 2006, 4–6.

1148. *Шафарик и Колар во словачката и чешката и Миладиновци во македонската и бугарската културно-национална историја.* Словачко-чешки и македонско-бугарски преродбенски паралели, „Народна волја“, XXVII, 3(234), март 2006, 7.

1149. *Четвртинката од килимот на Вера Ацева. Декларација и рехабилитација* (Ивица Антески), „Форум плус“, II, 29. IV 2006, 23–25.

1150. Анализа: *Политички клуч за нашата судбина.* Да се откажит од својот јазик, јет да се откажит и от сам себе!, „Неделно време“, I, 700, Скопје, 23. IV 2006, 14–15.

1151. Иван Блажевски (цитат): *Владата финансира книга што негира македонски идентитет.* Во МАНУ бараат одговорност од Баге. Не верувам дека луѓето во Министерството знаеле што потпишуваат, оценува Блаже Ристовски, „Време“, III, 769, 5. VII 2006, 2–3.

1152. *Почина академикот Климент Џамбазовски,* „Утрински весник“, VII, 2196, 30. IX 2006, 17.

1153. *Дневно-политичка метаморфоза на бугарската наука за Ваџаров,* „Народна волја“, XXVII, 6, Благоевград, 2006, 7.

1154. *Првите солунски писма на Драганов до Ламански.* По повод 150-годишнината од раѓањето на рускиот македонист Петар Драганов, „Прилози“ – ОЛЛН, МАНУ, XXXI, 2, Скопје, 2006, 39–57.

2007

1155. *Македонистот Петар Драганов: (1) Претходник на Мисирков,* „Шпиц“, II, 416, 18. X 2007, 2; *(2) Дисертација по македонската тема,* 417, 19. X 2007, 2; *(3) Против пропагандите во Македонија,* 418, 20. X 2007, 2; *(4) „Поправки“ на историјата,* 419, 21–23. X 2007, 2.

1156. *По трагите на историјата.* (Разговорот го водеше Васил Тоциновски), „Современост“, год. 55, бр. 3, јуни 2007, 7-26.

1157. *Филолошки студии* (Кон проектот на Пермскиот државен универзитет, Русија, Институтот за македонска литература-Скопје, Македонија, Универзитетот во Љубљана, Словенија, 2006 година), „Синтези“, бр. 7, Скопје, 2007, 66.

1158. *Истражувачот Мисирков и неговата публицистика* (По повод 80-годишнината од неговата смрт), „Македонски јазик“, LVII, 2006, ИМЈ, Скопје, 2007, 7–14.

1159. *Дискусија,* во зб.: Методија Шаторов-Шарло и неговото време (1897–1944), ИНИ, Скопје, 2007, 349–352.

1160. *Македонското дело на рускиот славист Петар Драганов,* „Современост", год. 55, бр. 5, 2007, 38–43.

1161. *Последен збор: Ѓорѓи Здравев остави силна трага во етнокултурната традиција на Македонија* [Блаже Ристовски – Татјана Жежељ-Каличани], „Утрински весник", VIII, 2279, 10. I 2007, 16.

1162. *Дневникот содржи предизвикани мислења за Македонија по Букурешкиот договор,* „Време", IV, 962, 22. I 2007, 20,

1163. *Зошто токму сега,* „Утрински весник", VIII, 2286, 19. I 2007, 21.

1164. *Јасна македонска национална свест:* Крсте Петков Мисирков: *Историскиот пат на Македонија*, „Утрински весник", VIII, 2294, 27–28. I 2007, 18.

1165. Крсте П Мисирков: *Антируските демонстрации во Софија: (1) Чии се македонските комитети?,* „Време", IV, 968, 29. I 2007, 14; *(2) Посебноста на Македонците е сè поочигледна*, 969, 30. I 2007, 15; *Македонското дело нема ништо заедничко со бугарската влада*, 970, 31. I 2007, 15.

1166. *Предизвикана белешка за „фактите и дикументите".* Повод: „Кој не ја зборува вистината, а кој ја прикрива", писмо од д-р Зоран Тодоровски, „Фокус" бр. 611 од 16 март 2007 г., „Фокус", бр. 612, 23. III 2007, 47.

1167. *Уникален „клуч за македонскиот идентитет".* Стефан Влахов-Мицов: „Филозофскиот клуч на македонскиот идентитет", Матица Македонска, Скопје, стр. 277, „Утрински весник", VIII, 2355, 11. IV 2007, 15.

1168. *Наце Димов (1876–1916) и програмата за македонска нација и македонска држава,* „Современост", год. 55, бр. 2, Скопје, април 2007, 41–66.

1169. *Наце Димов и програмата за македонската држава и нација: (1) Железничарот што станал адвокат,* „Шпиц", II, 420, 24. X 2007, 2; *(2) Пламени говори за Македонија,* 421, 25. X 2007, 2; *(3) Меморандумот за независна Македонија,* 422, 26. X 2007, 2.

1170. *Националната дејност на Димитрија Чуповски*, „Народна волја", XXVIII, 3 (246) – XXIX, 11 (254), Благоевград, 2007, 7.

1171. *Биторлива младост*, во кн.: Ефтим Гашев, *Нашата кауза,* 2. изд., Скопје, 2007, 11–13.

1172. *Мисирков ни го покажа ѕвездениот пат.* (Реч на академикот Блаже Ристовски на народниот собир во Скопје, на 28 мај 2007 година, по повод откривањето на споменикот на Мисирков на плоштадот Пела), „Стожер", год. 10, бр. 101–103, април-септември 2007, 5.

1173. *Македонското дело на рускиот славист Петар Драганов*, „Современост“, год. 55, бр. 5, декември 2007, 38–43.

1174. *Истражувачот Мисирков и неговата публицистика* (по повод 80-годишнината од неговата смрт), „Македонски јазик“, 57, 2006, 7–14.

2008

1175. *Блаже Конески за македонската историја,* „Народна волја“, XXIX, 12 (255), декември 2007, 7 – XXIX, 1 (256), јануари 2008, 7.

1176. *Українсько-македонський словник.* О. Онищенко, Б. Ристовські, В. Чумак, Т. Марченко, Н. Бенедик, Національна академія наук України, Український мовно-інформаційний фонд, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут мовознавства імені О. О. Потребні, Словники України, Київ, 2008, 328 стр.

1177. *Мисирков – темелникот на кодификацијата на современиот македонски јазик,* зб.: Македонскиот јазик во глобалниот свет. Година на македонскиот јазик, Влада на Република Македонија, Скопје, 2008, 49–59.

1178. *Misirkov – fondatore della codificarione della lingua macedone contamporanea,* зб.: La lingua macedone del mondo globale, Skopje, 2008, 83–102.

1179. *Место и значение журнала „Вардар“ К. П. Мисиркова в македонистике и славистике,* зб.: Россия и Македония. К 100-летию журнала „Вардар“ (1905). Материалы международной научной конференции (13 сентября 2005 года, Москва), Российская академия наук, Институт славяноведения – Македонская академия наук и искусств, Москва, 2008, 7–18.

1180. *Делото на Петар Драганов за Македонија и Украина.* По повод 150-годишнината од раѓањето на П. Д. Драганов, зб.: Українсько-македонський науковий збірник, Випуск 3 – Украинско-македонски научен зборник, број 3. Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Македонська академія наук і мистецтв – Национална академија на науките на Украина, Национална библиотека на Украина „В. И. Вернадски“, Македонска академија на науките и уметностите, Київ – Киев, 2008, 215–223.

1181. *Раѓањето и развитокот на македонската национална мисла,* „Портал“, Гласник на Македонски духовни конаци, Скопје, 2008, 12–30.

1182. [Б. Ристовски, С. Младеновски (Македония):] *Македонская культура. 1. От Средневековья к Новому времени (VII в. – 1878 г.),* 416–429; *2. От Берлинского конгресса (1878) до нашего времени,* 429–439;

Библиография, 439–442, зб.: История культур славянских народов, том III, Культура XX века: от модерна до постмодернизма. Народная культура славянского региона, Министерство образования Российской Федерации, Государственная академия славянской культуры, Москва, 2008, 416–442.

1183. *Руската наука, политика и публицистика за македонскиот етнокултурен развиток (1878–1914),* зб.: Македонија и руската политика на Балканот од Берлинскиот конгрес до Првата светска војна. Материјали од Македонско-рускиот научен собир одржан во Охрид на 27 и 28 септември 2004, МАНУ, Скопје, 2008, 9–31.

1184. *Македонистичките идеи на Петар Драганов и одзивот во славистиката,* зб.: Реферати на македонските слависти за XIV-от меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10–16 септември 2008 година, МАНУ, Скопје, 2008, 411–423.

1185. *Петар Драганов за Македонија и Македонците*, зб.: Предавања на XL Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 13–30. VIII 2007), УКИМ, Скопје, 2008, 253–262.

1186. *Некои тези за традицијата и иновациите во македонскиот стих до Ослободувањето,* зб.: XXXIV научна конференција на XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, (Охрид, 13–30. VIII 2007). *Литература*, УКИМ, Скопје, 2008, 105–111.

1187. *Дискусија,* зб.: Развитокот на науките, културата и уметностите како европска перспектива на Република Македонија. Тркалезна маса одржана на 22 декември 2006 година, МАНУ, Скопје, 2008, 83–86.

1188. *Македонистические идеи Петра Драганова и озывы в славистике,* зб.: XIV меѓународен конгрес на слависти, Охрид, 10–16 септември 2008, зборник на резимеа, II том, книжевност, култура, фолклор, историја на славистика, тематски блокови. (Тематски блокови), Меѓународен славистички комитет – Македонски славистички комитет, Скопје, 2008, 110–111.

1189. *Ние и светот. По повод појавата на првата објективна синтетичка историја на Македонија и на Македонците во САД: Andrew Rossos: Macedonia and the Macedonians: A History, 2008,* „Дневник“, XIII, 3717, 12/13. VII 2008, 22.

1190. *И власта и самозаборавеноста имаат граници.* [Реакции], „Фокус“, бр. 699, 21. XI 2008, 40–41.

1191. *Кочо?* Запис по повод 100-годишнината од раѓањето и 65-годишнината од смртта на Рацин, „Време“, V, 1546, 20–21. XII 2008, 16 и V, 1547, 22. XII 2008, 11.

1192. *Значимый для нашего сотрудничества трехязычный двухтомный сборник,* „Вестник Пермского университета. Филология. Язык, цивилизация, культура“, Вып. 3 (19), Перм, 2008, 120–122.

2009

1193. *Димитрија Чуповски и македонската национална свест,* (1–28), „Време“, VI, 1642, 11. IV 1669, 21. V 2009, 22.

1194. *Проблемите и дилемите на европската славистика за Македонија и Македонците* – Прелиминарни тези, зб.: Откривањето и проучувањето на Македонија во европската наука до формирањето на македонските државни институции. Материјали од меѓународниот научен собир одржан на 29 и 30 октомври 2007 година во Скопје по повод 40-годишнината од основањето на МАНУ, МАНУ, Скопје, 2009, 89–103.

1195. *Петар Драганов за Македонија и Македонците,* зб.: Петар Драганов и Македонија и Македонците. Меѓународен научен собир по повод 150-годишнината од раѓањето на Петар Драганов одржан на 7–8 јуни 2007 година, МАНУ, Скопје, 2009, 7–25. *Summary,* 25–29.

1196. *Димитрија Чуповски и македонскиот јазик.* По повод 130-годишнината од раѓањето на Чуповски, зб.: Предавања на XLI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 11–28. VIII 2008), УКИМ, Скопје, 2009, 81–96.

1197. *Престојот и дејноста на Крсте Мисирков во Одеса,* зб.: Українсько-македонський науковий збірник, Випуск 4. – Украинско-македонски научен зборник, број 4. Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Македонська академія наук і мистецтв – Национална академија на науките на Украина, Национална библиотека на Украина „В. И. Вернадски“, Македонска академија на науките и уметностите, Київ – Киев, 2009, 340–354.

1198. *Словенското име се шири од Македонија.* Кирил и Методиј го проширија македонскиот јазик, кој се создавал со милениуми, а со него се рашири и македонското име [Интервју], „Дневник“, XIV, 26. I 2009, 2.

1199. *Словенското име се шири од Македонија,* „Народна волја“, XXX, 3 (270), март 2009, 6.

1200. *Национална енциклопедија на 1500 страници.* Кате Антевска (интервју), „Време“, VI, 1589, 13. II 2009, 24.

1201. Editorial: *Today's perspective at the Third Ilinden,* “Macedonian Diplomatic Bulletin”. Special Supplement: 8th of September – Independence Day of the Republic of Macedonia, № 18, September 2008, 2.

1202. Блаже Ристовски и Симо Младеновски: *Културата на Македонија*, I. *Од древноста до средновековјето*, „Современост", год. 58, бр. 1, февруари 2009, 30–49; II. *Културата во Македонија од првата книга со народен јазик до Берлинскиот конгрес (1802–1878);* III. *Од Берлинскиот конгрес до нашата современост (1878–2007)*, „Современост", бр. 2, мај 2009, 47–65.

1203. *Триста научници ја напишаа личната карта на Македонија.* Виктор Цветаноски (интервју):, „Глобус", бр. 97, Скопје, 24. II 2009, 28–31.

1204. *Неќе политичари уредиваш „Македонску енциклопедију".* Миле Реденковић (интервју), „Политика", CVI, 34433, 27. IX 2009, 3.

1205. *Триста научници ја напишаа личната карта на Македонија,*: „Македонија", L, 617, март 2009, 10–12.

1206. *Политички менаџмент со МАНУ,* „Дневник", XIV, 4089, 10/11/12. X 2009, 21.

1207. *Науката во рацете на манипулантите?* Ицо Најдовски, Радио 3ZZZ, Мелбурн: Разговор со Блаже Ристовски, главен уредник на повлечената „Македонска енциклопедија", „Today-Денес", XVIII, 1238, Thomastown, 6. X 2009, 32–33.

1208. *Непозната стихозбирка на Кочо Рацин од 1933 година на македонски јазик* (По повод 100-годишнината од раѓањето на Рацин), „Прилози" – ОЛЛН МАНУ. Зборник на трудови во чест на академик Милан Ѓурчинов, МАНУ, XXXIII–XXXIV, 1–2, Скопје, 2008–2009, 233–243.

1209. *З нагоди виходу македонського номера,* „Народна творчість та етнографія", № 3, Київ, 2009, 8–10.

1210. *Сто років книзі „За македонцките работи",* „Народна творчість та етнографія", № 3, 2009, 11–16.

2010

1211. *Рускиот историчар Николај Державин и Македонија* (Низ оставнината на Н. Державин, С. Бернштејн и Д. Влахов), зб.: Балканот и Русија: општото и специфичното во историскиот и културниот развиток (Прилози од заедничкиот проект помеѓу Институтот за национална историја и Институтот за славистика при РАН), ИНИ, Скопје, 2010, 177–200.

1212. *Никола Вапцаров и Македонскиот литературен кружок во литературната и во културно-националната историја.* Акценти по повод 100-годишнината од раѓањето на Вапцаров, зб.: XXXVI научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 24–25. VIII 2009), *Литература*, УКИМ, Скопје, 2010, 101–107.

1213. *Како се создаваше првата Македонска енциклопедија.* Досие на главниот редактор на Македонската енциклопедија акад. Блаже Ристовски, „Синтези“, 18, Скопје, 2010, 12–21.

1214. *Легенда на македонското новинарство* (Искупителен напис за опусот на еден писател), зб.: Јован Поповски: Прилози за моето творештво, Скопје, 2010, 83–86.

1215. *Значимый для нашего сотрудничества трехъязычный двухтомный сборник,* „Вестник Пермского университета. Филология, язык, цивилизация, култура“, вып. 3, Перм, 2008, 120–122.

1216. *На првиот Илинден без Гане,* „Дневник“, XV, 4334, 7/8. VIII 2010, 10.

1217. *Енциклопедијата е легално издание на МАНУ,* „Дневник“, XV, 4339, 13. VIII 2010, 10.

1218. *Ретко париско издание на македонските пословици,* „Дневник“, XV, 4419, 20/21. XI 2010, 16.

1219. *Првобитното име на Самуиловото Царство било С к л а в и н и ј а?*, зб.: Македонскиот идентитет низ историјата. Материјали од меѓународниот научен собир одржан по повод 60 години од основањето на Институтот за национална историја (Скопје, 10–12 октомври 2008), ИНИ, Скопје, 2010, 67–72. *Дискусии*: 662–663, 665–666, 667–668, 669, 670, 672, 679, 712–713, 715–716, 718, 722–723, 725–726, 737.

1220. *Од ракописното наследство на Венко Марковски (Тријазичноста како историска судбина во почетниот период),* „Прилози“ – ОЛЛН, XXXV, 1, 2010, 119–147.

2011

1221. *Македонците и Русија/СССР од Првата светска војна до создавањето на македонската држава (1914–1944)*, зб.: Македонија и Русија/СССР (историја – политика – култура) од Првата светска војна до формирањето на современата македонската државност (1914–1944). Материјали од македонско-рускиот научен собир, Охрид, 17. –18. IX 2008, МАНУ, Скопје, 2011, 7–39.

1222. *Сто години од обидот на Мисирков, Попарсов и Теодосија да отворат висока школа во Скопје*, зб.: Предавања на XLIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 28. VI– 13. VII и во Скопје од 14–16. VII 2010), Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, УКИМ, Скопје, 2011, 107–121.

1223. *Државата се брани со единство.* Антонио Спасов (интервју), „Дневник“, XVI, 4657, 7–8. IX 2011, 2–3.

1224. Ексклузивно: *Фељтон од „Македонскиот преродбенски XIX век": (1) Не е можно Бугарија и Македонија да имале еден (бугарски) јазик*, „Вечер", бр. 14834, 7. IX 2011, 15 [„Вечер" пренесува дел од најновата книга напишана од академик Блаже Ристовски, главниот редактор на првата „Македонска енциклопедија". Издавач на двотомното историско дело е „Три"]; *(2) И рускиот гроф Булгари не ја гледал Македонија заедно со Грција, Бугарија или Србија,* „Вечер", бр. 14851, 8. XI 2011, 15 до бр. 14851, 26–27. XI 2011, 15; *(3) Шокантни записи: Првиот претседател на Грција предложил Македонија да се формира надвор од Грција,* „Вечер", бр. 14827, 29 и 30. X 2011, 3.

1225. *Со мислата за Македонија*, „Народна волја", XXXII, 11(302), Благоевград, Ноември 2011, 8.

1226. *Обидот за организирање македонистички центар на Киевскиот универзитет во 1935 година,* зб.: Українсько-македонський науковий збірник, Випуск 5 – Украинско-македонски научен зборник, број 5. Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Македонська академія наук і мистецтв – Национална академија на науките на Украина, Национална библиотека на Украина „В. И. Вернадски", Македонска академија на науките и уметностите, Київ – Киев, 2011, 17–32.

1227. *Клучни проблеми во македонскиот преродбенски процес*, зб.: Зборник на трудови од меѓународниот научен собир „Развојот на македонската литература" одржан на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј" во Скопје, 25–26 октомври 2006, ИМЛ, Скопје, 2011, 23–33.

1228. *Не е можно Бугарија и Македонија да имале еден јазик (бугарски)*, „Народна волја", XXXII, 12 (303), Декември 2011, 6.

КРАТЕНКИ:

ДНУ	Друштво за наука и уметност, Скопје
ИМЈ	Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков", Скопје
ИМЛ	Институт за македонска литература, Скопје
ИНИ	Институт за национална историја, Скопје
ИСК	Институт за старословенска култура, Прилеп
МАНУ	Македонска академија на науките и уметностите, Скопје
МИМ	Матица на иселениците на Македонија, Скопје
НАНУ	Национална академија на науките на Украина
НБУ	Национална библиотека на Украина при НАНУ, Киев
ОЛЛН	Одделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ, Скопје
ООН	Одделение за општествени науки, МАНУ, Скопје

УКИМ	Универзитет „Св. Кирил и Методија“, Скопје
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Загреб
MASA	Macedonian Academy of Sciences and Arts
РЗК-НМММ	Републичка заедница на културно-научните манифестации на Македонците муслимани, Скопје

Подготвила:
Проф. д-р Билјана Ристовска-Јосифовска

СОДРЖИНА

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ

Ревидираниот превод на Македонското богослужбено евангелие 7

Илија ВЕЛЕВ

Четвороевангелието на поп Петар од 1586 година – Софија, ЦИАИ бр. 574
(Кон идентификацијата на поп Петар – македонски книжевник од втората половина на XVI век) 25

Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ

СЛОВО Ѡ СТРѢЗѢ ЗЛОМЫСЛЕНОМЬ
(Според препис на Антониј Светоански од 1643 година) 39

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Лексичките слоеви во македонската средновековна писменост 57

Лариса І. ШЕВЧЕНКО (Київ, Україна)

Семантика образного слова Києво-Печерського патерика 79

Витомир МИТЕВСКИ

Византискиот еп *Дигенис Акрита* и словенскиот свет 85

Antonija ZARADIJA KIŠ (Zagreb, RH)

Propovijed, strah Božji i junaštvo – pučke smjernice u Kačićevu *Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga* 101

Оксана МИКИТЕНКО (Київ, Україна)

Фольклорний текст в аспекті когнітивної та антропоцентричної парадигми: категорія модальності 113

Lilla MOROZ-GRZELAK (Warszawa, Polska)

Panteon narodowy i kult bohaterów. Przykład macedoński 127

Георги СТАРДЕЛОВ

Епохата на Димитрија Миладинов (1810–1862) 145

Иван ДОРОВСКИ (Брно, Чешка)

Руската славистика и Зборникот на браќата Миладиновци 153

Krzysztof WROCŁAWSKI (Warszawa, Polska)

O moich (zaniedbanych) zbiorach macedońskiej prozy ustnej sprzed lat czterdziestu 165

Милка ЗДРАВЕВА

Власите од Македонија афирматори на името македонско во XVIII и првата половина на XIX век 177

Константин НИКИФОРОВ (Москва, РФ)

Этнические изменения на Балканах в XX в. 187

Ольга НИКОЛАЕВА ИСАЕВА (Саратов, РФ)

Балкано-македонские сюжеты в современной российской историографии 197

Елена ГУСКОВА (Москва, РФ)

Судбината на Македонците – жртви на репресиите од конфликтот Сталин–Тито 213

Драги СТЕФАНИЈА (Биелско Бјала, Полска)

Заборавен/изоставен македонски поет *Верковиќ : Гологанов* 217

Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

Илинден во македонската драма 229

Катица ЌУЛАВКОВА

Трансестетска интерпретација на поезијата на Јован (Јонче) Котески 237

Георги СТАЛЕВ

Основните разлики меѓу македонската и француската версификација 253

Рина ПАВЛОВНА УСИКОВА (Москва, РФ)

За изучувањето на македонскиот јазик и култура во Русија 271

Jan SOKOŁOWSKI (Wrocław, Polska)

Język – naród – państwo w pracach Jana Baudouina de courtenay a niektóre koncepcje Krste P. Misirkowa 281

Генаѓ ЦИХУН (Минск, Белорусија)

Лексиката на раните ракописи на Крсте Мисирков (Прилог кон македонскиот етимолошки речник) 299

Лидија ТАНТУРОВСКА

За македонското прашање од поинаков агол 313

Goran KALOGJERA (Rijeka, RH)

Stožerna ličnost suvremene makedonske povijesti 323

Валентина МИРОНСКА-ХРИСТОВСКА

Сознајби, факти и аргументи за македонската историја 329

Искра ТАСЕВСКА ХАЏИ-БОШКОВА

Неуморен истражувач на трагите
(Блаже Ристовски за македонистот Петар Драганов) 337

Димитар ПАНДЕВ

Блаже Ристовски – автор на големи дела
(Блаже Ристовски, „Крсте П. Мисирков“ (1874–1926). Прилог кон проучувањето на македонската национална мисла, Избрани дела во 10 тома, том I Мисирков, Матица Македонска, Скопје, 2011) 349

Алла ГЕННАДЬЕВНА ШЕШКЕН (Москва, РФ)

Македонская литература как составная часть процесса формирования македонской нации (1880–1944) 357

Јелена ЛУЖИНА

Блаже Ристовски – чувар на цепенковската аура 367

Танас ВРАЖИНОВСКИ

Значаен фолклористичко-етнолошки проучувач 387

Библиографија на академик Блаже Ристовски (1950–2011) 407

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Коректура на англиски јазик
Нада Георгиева

Коректура
Виолета Јовановска
Соња Трајановска
Драгица Топузоска

Графичка и компјутерска подготовка
Соња Трајановска

Печат
„Графотисок" – Скопје

Тираж
300 примероци

Бројот е излезен од печат во декември 2012 година